

НЕВИДИМИЯТ
Джули Оринджър МОСТ

enthusiast

ДЖУЛИ ОРИНДЖЪР НЕВИДИМИЯТ МОСТ

Превод: Катя Перчинкова

chitanka.info

Париж, 1937 г. Андраш Леви, унгарски евреин и студент по архитектура, печели стипендия и пристига от Будапеща с един куфар и с тайнствено писмо, което да предаде на К. Моргенщерн на улица „Севинье“. И докато се оплита в сложни и вълнуващи взаимоотношения с получателката на писмото, той научава тайна, която ще окаже влияние върху целия му живот. По същото време неговият по-голям брат започва да учи медицина в Модена, а по-малкият напуска училище, за да стане актьор. Но в Европа избухва Втората световна война и хвърля всеки един от братята в ужасяваща несигурност и борба срещу видими и невидими врагове.

От малкото унгарско градче Коняр до богатите домове в Будапеща и Париж, от самотата на Андраш до дълбоката и силна връзка, която той открива на улица „Севинье“, от отчаянието на зимите в Карпатия до ужасяващия живот в трудовите лагери, „Невидимият мост“ разказва историята на тази невероятна любов, подложена на изпитания. Това е и хроника на борбата на едно семейство за оцеляване в най-страшните години в световната история и приказка за опасната сила на изкуството във време на война.

„Вълнуващ, нежен и ужасяващ. Едно възхитително напомняне за това как книгите могат да променят живота ни.“

Това е романът на годината.“

Андрю Гриър, автор на „Историята на един брак“

„Да се съживи един изцяло загубен свят — неговите гледки, аромати, сърдечни болки, възторзи и ужаси — сред страниците на един роман, е постижение. Да дариш този свят и всеки, който го обитава, с душа, както прави Джули Оринджър в «Невидимият мост», изисква нещо повече — гениалност, например.“

Майкъл Шейбон, автор на „Мъжество за аматьори“

Джули Оринджър е автор на отличения с награди сборник разкази „Как се диша под вода“, включен в списъка на „Ню Йорк Таймс“ за бележити книги на годината. Носителка е на наградата за дебют на „Парис Ривю“ и стипендии от Националната фондация за изкуствата, университета „Станфорд“ и центъра „Дороти и Люис Б. Кълман“ за учени и писатели към Нюйоркската обществена библиотека. Живее в Бруклин, Ню Йорк, със съпруга си, писателя Раян Харти.

*O, tempora! O, mores! O, mekkora nagy
sóresz.*

O, времена! O, нрави! O, какви несгоди!

Из „Блатният
невен“,

Вестник на
унгарските Трудови
войски,

Лагер Банхида, 1939

г.

*От България удари топовни
гърмят,*

*в планината се разбиват,
увисват и валят.*

*Барикади от мисли, животни,
каруци, мъже;*

*хленчат в края на пътя; небето
грива развява.*

*Сред този хаос ти си винаги с
мен,*

*дълбоко в сърцето ми сияеш и
блестиш*

*като ангел, смълчан пред
лицето на смъртта,*

*или насекомо в прояден ствол на
дърво, копаещо гроба му.*

Миклош

Радноти, из

„Пощенски
картички“,

писани до
неговата

съпруга преди
смъртта му на
връщане от
лагера
Хайденау, 1944
г.

*Сякаш лежа
под облачно небе
и дишам през сламка.*

В. Г.
Зебалд

ПЪРВА ЧАСТ
УЛИЦАТА НА УЧИЛИЩАТА

ПЪРВА ГЛАВА

ПИСМОТО

По-късно щеше да ѝ каже, че историята им е започнала в унгарската Кралска опера вечерта преди той да замине за Париж със Западноевропейския експрес. Годината беше 1937, месец септември, а вечерта — необичайно студена за сезона. Брат му бе настоял да го заведе на опера като подарък за заминаването. Представлението беше „Тоска“, а местата им бяха на последния балкон. Не минаха през трите мраморни входни арки, фасадата с коринтски колони и внушителния антаблеман. Влязоха през скромен страничен вход с червендалест разпоредител, протъркан дървен под и стени, облепени със стари оперни афиши. Момичета с рокли до коляното изкачваха стълбите под ръка с мъже в овехтели костюми. Пенсионери спореха с белокосите си съпруги, докато се тътреха нагоре по двата и половина етажа тясно стълбище. На върха, сред мъгла от цигарен дим в обрамчения с огледала и дървени пейки бар, цареше весела глъчка. Вратата в дъното водеше до самата зала, обляна от електрическа светлина, с таван с фрески на гръцки герои и позлатени орнаменти. Андраш не бе и мечтал някога да гледа опера тук и това нямаше да стане, ако Тибор не беше купил билетите. Но според Тибор престоят в Будапеща задължително трябваше да включва поне едно посещение на опера от Пучини. Сега Тибор се облегна на парапета и посочи към ложата на адмирал Хорти, която тази вечер беше празна, като изключим един стар генерал с хусарска униформа. Далеч долу разпоредители в смокинги водеха до местата им мъже във вечерни костюми и жени с бляскави бижута.

— Да можеше само Матяш да види това — каза Андраш.

— Ще го види, Андрашка. Ще дойде в Будапеща, като завърши училище, и след година вече ще му е дошло до гуша от опера.

Андраш се усмихна. И двамата с Тибор се бяха преместили в Будапеща веднага след като завършиха гимназията в Дебрецен. Бяха израснали в Коняр — малко селце в източните равнини — и столицата някога им се струваше като центъра на света. Сега Тибор

възнамеряваше да замине да учи медицина в Италия, а Андраш, който живееше в Будапеща едва от година, заминаваше да учи в Париж. Докато новината от Висшето училище по архитектура не пристигна, всички си мислеха, че Тибор ще замине пръв. През последните три години той работеше като продавач в магазин за обувки на улица „Ваци“, спестяваше пари за следването си и вечер залягаше над учебниците по медицина толкова съсредоточено, сякаш животът му зависеше от това. Когато преди година Андраш дойде да живее при него, изглеждаше сигурно, че Тибор ще замине да учи в Италия. Вече бе изкарал изпитите и бе изпратил молба да кандидатства медицина в Модена. Мислеше си, че до шест месеца ще го приемат и ще получи студентската си виза. Там обаче го бяха включили в списъка на чакащите чуждестранни студенти и му бяха казали, че вероятно ще минат една-две години, преди да го приемат.

Тибор не обели и дума за себе си, откакто Андраш разбра, че е спечелил стипендия, нито пък прояви и капчица завист. Вместо това той купи билетите за опера и помогна на Андраш да се подготви за пътуването. Сега, когато светлините в залата угаснаха и оркестрът започна да настройва инструментите си, Андраш изпита срам: макар да знаеше, че би се радвал за Тибор, ако той бе на негово място, подозираше, че би му било трудно да скрие завистта си.

През една врата отстрани на оркестрината под светлината на прожекторите излезе висок слаб мъж с коса, буйна като бели пламъци. Публиката завика възторжено, докато мъжът се изкачваше към подиума. Наложил се да се поклони три пъти и да вдигне ръце, преди зрителите да утихнат, а после се обърна към музикантите и вдигна диригентската си палка. След миг напрегната тишина от духовите и струнни инструменти гръмна музика, която блъсна Андраш, изпълни гръдния му кош и той едва си пое дъх. Каdifената завеса се вдигна и разкри вътрешността на италианска катедрала, всяка подробност от която бе предадена съвършено. Прозорците с витражи сияеха в кехлибарена и лазурна светлина, а върху гипсовата стена се виждаше прозрачна недовършена фреска на Мария Магдалена. Мъж с раирани затворнически дрехи се промъкна в църквата и се скри в един от тъмните параклиси. Влезе художник, който се зае с работа върху фреската, последван от клисар, който искаше да накара художника да прибере четките и платната си преди следващата служба. И тогава се

появи оперната дива Тоска — моделът на Мария Магдалена — с шумолящи около глезените карминови поли. Песните се понесоха и извисиха до изрисувания купол на операта: подобният на кларинет тенор на художника Каварадоси, плътният бас на беглеца Анджелоти и топлото, меко като кайсия сопрано на измислената дива Тоска, изпълнявана от истинската унгарска дива Жужа Торони. Звукът бе така плътен, толкова осезаем, че Андраш имаше чувството, че може да се пресегне през парапета на балкона и да загребва с шепи от него. Стори му се, че самата сграда се е превърнала в инструмент: архитектурата разгръщаше звука и го допълваше, усилваше и задържаше.

— Никога няма да забравя това — прошепна той на брат си.

— Надявам се — отвърна шепнешком Тибор. — Очаквам и ти да ме заведеш на опера, когато ти дойда на гости в Париж.

През антракта пиха кафе от малки чашки в бара и обсъждаха представлението. Знак за безкористна преданост ли беше отказът на художника да предаде приятеля си, или перчене със собствената му саможертва? Дали като пречистване от сексуалната му страст към Тоска трябваше да се разбира последвалата му непреклонност при мъченията? Щеше ли самата Тоска да прободе Скарпия, ако професията ѝ не я бе научила на такъв мелодраматизъм? Разговорът бе изпълнен със смесица от удоволствие и огорчение — като малък Андраш бе слушал с часове Тибор да разисква философски въпроси, спорт и литература с приятелите си и бе копнял за деня, в който ще може да каже нещо, което по-големият му брат да помисли за остроумно или проницателно. Сега, когато двамата с Тибор бяха станали равни, или поне горе-долу равни, Андраш заминаваше. Влакът щеше да го отведе на стотици километри оттук.

— Какво ти е? — подръпна го Тибор за ръкава.

— Твърде задимено е — отвърна Андраш, закашля се и извърна очи. Испита облекчение, когато светлините известиха с примигване края на антракта.

След третото действие, когато приключиха безбройните бисове — мъртвата Тоска и Каварадоси чудодейно се съживиха, а злият Скарпия се усмихна мило, когато му поднесоха огромен букет от рози — Андраш и Тибор си проправиха път към изхода и слязоха по претъпканото стълбище. Навън бледите звезди мъждукаха над ярките светлини на града. Тибор хвана Андраш под ръка и го поведе към

другата страна на сградата откъм улица „Андраши“, където зрителите от първия балкон и партера се изсипваха през трите мраморни арки на главния вход.

— Искам да разгледаш централното фойе — каза Тибор. — Ще кажем на разпоредителя, че сме забравили нещо вътре.

Андраш го последва през главния вход и се озова в осветена от полилеи зала, в която мраморно стълбище бе разперило криле към галериите. По него слизаха мъже и жени в официални тоалети, но Андраш виждаше единствено архитектурата: овалните орнаменти покрай стълбите, кръстатия цилиндричен свод над главите им, розовите коринтски колони на галерията. Миклош Ибъл, унгарец от Секешфехервар, спечелил конкурса за проектиране на операта. Бащата на Андраш му бе подарил книга за осмия му рожден ден с архитектурни скици на Ибъл и той часове наред изучаваше това фойе. Докато зрителите излизаха покрай него, той се взираше в сводестия таван, толкова съсредоточен да напасне това триизмерно изображение със скиците от спомените си, че почти не забеляза, когато някой се приближи до него и го заговори. Наложил се да примигне и с усилие да се съсредоточи — едра, кротка на вид жена със самурено палто, която му се извиняваше за нещо. Той се поклонил и отстъпил, за да ѝ направи път да мине.

— Не, не — спря го жената. — Точно вас търсех. Какъв късмет, че ви срещам тук! Иначе нямаше да знам как да ви открия.

Андраш се опита да си спомни къде може да е виждал тази жена. На шията ѝ блестеше диамантена огърлица, полите на розовата ѝ копринена рокля се стелеха изпод палтото, а тъмната ѝ коса бе подредена в прилепнали към главата букли. Тя го хвана под ръка и го изведе навън на стълбите на операта.

— Вие бяхте онзи ден в банката, нали? — попита тя. — Носехте плик с франкове.

Сега вече Андраш я позна. Това беше Елза Хас — съпругата на директора на банката. Андраш я беше виждал няколко пъти в голямата синагога на улица „Дохан“, където двамата с Тибор от време на време ходеха за вечерната служба. Онзи ден в банката Андраш се сблъска с нея във фойето — тя изпусна раираната кутия за шапки, която носеше, а той изтърва увитите в хартия франкове. Хартията се разгъна, от нея се изсипаха розово-зелени банкноти и се разпиляха като

конфети в краката ѝ. Андраш изтупа кутията за шапки от прахта, върна ѝ я и я проследи с поглед как влиза през врата с табелка „Служебен вход“.

— Изглеждате на годините на сина ми — каза сега жената. — А по валутата, която носехте, съдя, че заминавате да учите в Париж.

— Да, утре следобед — отвърна Андраш.

— Трябва да ми направите една голяма услуга. Синът ми учи във Висшето училище по изящни изкуства и бих искала да му занесете един колет. Ще ви затрудни ли много?

Минаха няколко секунди, преди Андраш да успее да отговори. Ако се съгласеше да занесе колет на някого в Париж, това щеше да означава, че наистина заминава, че ще остави братята, родителите и страната си и ще пристъпи в огромната непозната Западна Европа.

— Къде живее синът ви? — попита той.

— В Латинския квартал, разбира се — отвърна жената и се засмя. — В мансарда, а не в прекрасна вила като художника Каварадоси. Но каза, че имал топла вода и прекрасен изглед към Пантеона. А, колата пристигна! — Една сива лимузина спря до бордюра, а госпожа Хас вдигна ръка и направи знак на шофьора. — Елате утре преди обяд на улица „Бенцур“ №26. Колетът ще е готов. — Тя вдигна яката на палтото си и изтича към колата, без да се обърне и да погледне Андраш.

— Е, за какво си говорихте? — попита Тибор, който тъкмо излизаше навън.

— Станах куриер по неволя. Мадам Хас иска да занесе колет на сина ѝ в Париж. Онзи ден се запознах с нея в банката, когато отидох да сменя пенгьо за франкове.

— И съгласи ли се?

— Да.

Тибор въздъхна и извърна очи към жълтия трамвай, който премина по булеварда.

— Тук ще е страшно скучно без теб, Андрашка.

— Глупости. Сигурен съм, че до седмица ще си намериш приятелка.

— Да бе. Всички момичета ще полудеят по беден продавач на обувки.

Андраш се усмихна.

— Най-сетне малко самосъжаление! Бях започнал да се дразня от щедростта и спокойствието ти.

— Не е вярно. Иде ми да те удуша, че заминаваш. Но каква полза от това? Тогава никой от нас няма да замине за чужбина. — Тибор се усмихна, но очите му останаха мрачни зад очилата със сребристи рамки. Той хвана Андраш под ръка и го задърпа надолу по стълбите, като си подсвиркваше част от увертюрата. Сградата, в която живееха на улица „Харшфа“, се намиреше само на три пресечки и когато стигнаха до входа, спряха, за да вдишат нощния въздух, преди да влязат в апартамента. Небето над Операта бе бледооранжево от отразената светлина на лампите, а от булеварда долиташе звънтенето на трамваи. В полумрака Тибор се стори на Андраш красив като кинозвезда с килнатата дръзко шапка и белия копринен шал, праметнат през рамото му. В онзи миг Тибор приличаше на мъж, готов да започне вълнуващ и необичаен живот, на човек, по-подходящ от Андраш да слезе от влака в чужда страна и да извоюва мястото си там. В следващия миг обаче Тибор му намигна, извади ключа от джоба си и двамата хукнаха да се състезават нагоре по стълбите като гимназисти.

Госпожа Хас живееше близо до Варошлигет, градския парк, приказния замък и огромната открита къпалня в стил рококо. Къщата на улица „Бенцур“ представляваше италианска вила, измазана с кремавожълта мазилка и заобиколена от три страни със скрити градини, а над белия каменен зид се подаваха върховете на високи трендафили. Андраш дочу далечното ромолене на фонтан и стъргането на градинарско гребло. Стори му се странно еврейско семейство да живее в такава къща, но на входната врата имаше закована с пирон мезуза — сребърен цилиндър, обгърнат от златен бръшлян. Когато натисна звънеца, във вътрешността на къщата отекна петтонна мелодия. После се чу звук от стъпки върху мрамор и отключването на масивно резе. Прислужница с побеляла коса отвори вратата и го покани с жест да влезе. Андраш пристъпи във вестибюл с куполовиден таван и под, настлан с розов мрамор, с инкрустирана масичка и букет калии във ваза от китайски порцелан.

— Госпожа Хас е в дневната — съобщи прислужницата.

Андраш я последва през вестибюла по коридор със сводест таван, докато не спряха пред врата, иззад която се чуваха един силен и един по-тих женски глас. Андраш не можа да различи думите, но му стана пределно ясно, че вътре се води спор. Единият глас се извисяваше в кресчендо и замлъкваше рязко, а другият, по-тихият, се повишаваше настойчиво и заглъхваше.

— Почакайте тук — каза прислужницата и влезе, за да извести за пристигането на Андраш. Щом чува, че е пристигнал, гласовете си размениха още няколко остри реплики, сякаш спорът бе свързан със самия Андраш. След миг прислужницата излезе и го въведе в просторна светла стая, която ухаеше на препечени филийки с масло и на рози. Подът бе застлан с персийски килимчета в розово и златисто, столове с бяла дамаска стояха редом с два дивана с цвят на съомга, а върху една ниска масичка имаше ваза с жълти рози. Госпожа Хас стана от стола си в ъгъла. На бюрото под прозореца седеше по-възрастна жена, облечена в черно като вдовица, с дантелен шал на косата. Тя държеше запечатано с восък писмо, което постави върху купчина книги и затисна със стъклено преспание. Госпожа Хас прекоси стаята, за да посрещне Андраш, и стисна ръката му с едрата си студена длан.

— Благодаря ви, че дойдохте — каза тя. — Това е свекърва ми, възрастната госпожа Хас. — Тя кимна към жената в черно. По-възрастната дама имаше крехка фигура и лице с дълбоки бръчки, което се стори много красиво на Андраш, въпреки скръбта, която струеше от него. Големите ѝ сиви очи излъчваха тиха болка. Андраш се поклони и я поздрави официално с „Kezét csókolom“ — Целувам ви ръка.

Възрастната госпожа Хас кимна в отговор.

— Значи вие ще занесете колета на Йожеф — каза тя. — Много мило от ваша страна, тъй като съм сигурна, че имате много други задачи.

— Няма да представлява никаква трудност.

— Няма да ви задържаме дълго — извини се младата госпожа Хас. — Симон довършва опаковането на колета, а в това време ще помоля да донесат нещо за ядене. Изглеждате огладнял.

— О, не, моля ви, не се притеснявайте — каза Андраш. Всъщност миризмата на препечени филийки му бе напомнила, че не е хапвал нищичко цял ден, но се тревожеше, че дори и най-леката закуска в тази къща ще е съпроводена от продължителна церемония,

чиито правила не знаеше. И освен това бързаше — влакът му заминаваше след три часа.

— Младежите винаги са гладни — каза младата госпожа Хас и повика прислужницата. Даде ѝ някои нареждания и я изпрати да ги изпълни.

Възрастната госпожа Хас стана от стола си зад бюрото и покани с жест Андраш да седне до нея на един от диваните с цвят на съомга. Той седна, притеснен, че панталоните му ще оставят отпечатък върху коприната. Помисли си, че за да изкара и един час подобаващо в тази къща, трябва да е облечен с дрехи от много по-високо качество. Възрастната госпожа Хас скръсти слабите си ръце в скута и попита Андраш какво ще учи в Париж.

— Архитектура — отвърна той.

— Нима? Значи ще сте състуденти с Йозеф във Висшето училище по изкуствата?

— Аз ще уча във Висшето училище по архитектура.

Младата госпожа Хас се настани на дивана срещу тях.

— Училището по архитектура ли? Йозеф не е споменавал за това училище.

— То е по-скоро професионална школа — отвърна Андраш. — Поне доколкото съм чувал. Еврейската общност ми отпусна стипендия. Просто щастлива случайност.

— Как така случайност?

И Андраш им обясни. Редакторът на „Минало и бъдеще“, списанието, в което работеше, беше изпратил някои от кориците, нарисувани от Андраш, в Париж на изложба на млади художници от Централна Европа. Там един преподавател от Училището по архитектура ги видял и се поинтересувал от Андраш. Редакторът му казал, че Андраш иска да стане архитект, но за евреите е трудно да следват архитектура в Унгария. Една стара ограничителна квота, която през двайсетте години бе свеждала броя на студенти евреи до шест процента, все още се прилагаше в унгарските университети. Професорът от Училището по архитектура писал писмо до комисията по приема с молба да осигурят място на Андраш за предстоящата учебна година. Еврейската общност в Будапеща набавила парите за таксата за обучение и квартира. Всичко стана за няколко седмици, но всеки момент цялата работа можеше да се провали. Но не се случи

така, Андраш наистина заминаваше. Лекциите му започваха след шест дни.

— Ах, какъв късмет! — възкликна младата госпожа Хас. — При това със стипендия! — Но при последните думи тя сведе очи и Андраш почувства същия срам, който бе чувствал в ученическите си години в Дебрецен, сякаш изведнъж бе останал по бельо. Няколко пъти бе гостувал за почивните дни в домовете на свои съученици от града, чиито бащи бяха адвокати или банкери и не им се налагаше да живеят на общежитие с бедняците. Момчета, които нощем спяха сами в леглата си, ходеха на училище с изгладени ризи и всеки ден се прибираха да обядват у дома. Майките на някои от тях се отнасяха към него с искрено съжаление, а други с любезно отвращение. И в тяхно присъствие се чувстваше, както сега — гол. Той се насили да погледне майката на Йозеф в очите и отвърна:

— Да, голям късмет извадих.

— И къде ще живеете в Париж?

Андраш изтри влажните си длани в коленете.

— Предполагам, че в Латинския квартал.

— Но къде ще отседнете, когато пристигнете?

— Ще попитам някого къде студентите си наемат квартири.

— Глупости — възрази възрастната госпожа Хас и сложи длан върху ръката му. — Ще отидете при Йозеф.

Младата госпожа Хас се покашля и приглади косата си.

— Не бива да поемаме ангажименти от името на Йозеф — каза тя. — Възможно е да няма място за гости.

— Елза, ужасна снобка си — каза възрастната госпожа Хас. — Господин Леви прави услуга на Йозеф, така че при него със сигурност ще се намери някой празен диван поне за няколко дни. Днес следобед ще му изпратим телеграма.

— Сандвичите са готови — каза младата госпожа, видимо облекчена от прекъсването на разговора.

Прислужницата влезе в стаята с количка. Върху нея, освен сервиза за чай имаше и стъклен поднос за торти, отрупан със сандвичи, толкова бели, че приличаха на направени от сняг. Край подноса лежеше сребърна щипка и сякаш подсказваше, че подобни деликатеси не бива да се докосват от човешка ръка. Възрастната госпожа Хас взе щипката и напълни чинията на Андраш с повече

сандвичи, отколкото той би се осмелил да си вземе. Когато младата госпожа Хас си взе сандвич с ръка, Андраш доби смелост да изяде една филийка. Сандвичът бе от мек бял хляб с изрязана коричка и намазан с подправено с копър сирене крема. Само тънките резени жълта чушка подсказваха, че сандвичът е унгарски.

Докато младата госпожа Хас наливаше чай на Андраш, старата отиде до бюрото и извади бяла картичка, върху която помоли Андраш да напише своето име и часа на пристигането си в Париж. Щеше да изпрати данните на Йозеф, за да го посрещне на гарата. Подаде му писалка със златен писец, толкова фин, че Андраш изпита страх да я вземе. Той се приведе над ниската масичка и написа бързо информацията с едрия си почерк, уплашен, че може да повреди писеца или да покапе мастило по персийския килим. Вместо това изцапа с мастило пръстите си и забеляза петната едва когато сведе поглед към последния си сандвич и видя, че хлябът е оцветен в лилаво. Зачуди се кога ли Симон, който и да беше той, ще дойде с колета за Йозеф. От дъното на коридора долетя звук от удари с чук и в Андраш проблесна надежда, че сигурно заковават кутията.

Възрастната госпожа Хас явно остана доволна, че Андраш си е изял всичките сандвичи. Тя му се усмихна тъжно.

— Значи за пръв път отивате в Париж.

— Да. За пръв път ще пътувам в чужбина.

— Не се обиждайте на внука ми — продължи тя. — Той е мило дете, след като го опознае човек.

— Йозеф е много добре възпитан — рече младата госпожа Хас и се изчерви чак до корените на накъдрената си коса.

— Много мило от ваша страна да му изпратите телеграма — каза Андраш.

— Не представлява никаква трудност — отвърна възрастната госпожа Хас. Тя написа адреса на Йозеф върху друга картичка и му я подаде. Миг по-късно мъж с лакейска ливрея влезе в дневната с огромна дървена кутия в ръце.

— Благодаря, Симон — каза младата госпожа Хас. — Остави я тук. Мъжът остави кутията върху килима и излезе. Андраш погледна към златния часовник върху камината.

— Благодаря за сандвичите, но е време да тръгвам — каза той.

— Почакайте още минутка — помоли възрастната госпожа Хас. — Бих искала да ви помоля за още нещо. — Тя отиде до бюрото и извади запечатаното писмо изпод преспапието.

— Извинете, господин Леви — каза младата. Тя стана, прекоси стаята, препречи пътя на свекърва си и я хвана за лакътя. — Вече говорихме по този въпрос.

— В такъв случай няма да се повтарям — отвърна тихо възрастната госпожа Хас. — Моля те, отмести се, Елза.

Младата госпожа Хас поклати глава:

— Дъорд ще се съгласи с мен. Не е разумно.

— Синът ми е добър човек, но невинаги знае кое е разумно и кое не — отвърна старата госпожа. Тя издърпа внимателно ръката си от хватката на снаха си, върна се до дивана с цвят на съомга и подаде плика на Андраш. Върху него бе изписано името К. Моргенщерн и адрес в Париж.

— Това е писмо до семеен приятел — каза възрастната госпожа Хас, без да сваля очи от Андраш. — Вероятно ще си помислите, че съм твърде предпазлива, но за някои неща не се доверявам на унгарските пощи. Писмата понякога се губят или попадат в неподходящи ръце. — Тя го бе приковала с поглед, сякаш искаше да му каже да не поставя под съмнение думите ѝ или какъв деликатен въпрос би наложил подобна предпазливост. — Бих искала също така да ви помоля да не споменавате за това на никого. Особено на внука ми. Просто купете марка и пуснете писмото в пощенска кутия, когато пристигнете в Париж. Ще ми направите огромна услуга.

Андраш прибра писмото във вътрешния джоб на самото си.

— Разбира се — отвърна той.

Младата госпожа Хас стоеше сковано край бюрото с поруменяло под слоя пудра лице. Едната ѝ ръка все още лежеше върху купчината книги, сякаш можеше да притегли обратно писмото от другия край на стаята. Но Андраш видя, че тя е безсилна — старата госпожа Хас беше спечелила, а младата сега трябваше да се държи, сякаш нищо необичайно не се бе случило. Тя се овладя, приглади сивата си пола и се върна на дивана, на който седеше Андраш.

— Изглежда, работата ни приключи — каза тя и скръсти ръце. — Надявам се синът ми да може да ви помогне в Париж.

— Убеден съм, че ще го направи — отвърна Андраш. — Това ли е кутията, която искате да му занеса?

— Да — младата госпожа Хас го подкани с жест да отиде и да я вземе.

Дървената кутия беше достатъчно голяма, за да побере две кошници за пикник. Когато Андраш я вдигна, коремът му се сви. Той с мъка направи няколко крачки към вратата.

— Мили боже, колко е тежка — възкликна младата госпожа Хас. Андраш успя да кимне безмълвно.

— О, не, не бива да се напрягате. — Тя натисна едно копче на стената и миг по-късно се появи Симон. Той взе кутията от Андраш и излезе през входната врата на къщата. Андраш го последва, а възрастната госпожа Хас го изпрати до алеята, където чакаше дългата сива кола. Явно щяха да го закарат до къщи. Колата беше английска — бентли. Да можеше Тибор да я види.

Възрастната госпожа Хас го хвана за лакътя.

— Благодаря ви за всичко.

— За мен беше удоволствие — отвърна Андраш и се поклони.

Тя стисна ръката му и се прибра вътре; вратата се затвори безшумно след нея. Когато колата потегли, Андраш неволно се обърна назад, за да погледне къщата. Огледа прозорците, без да знае какво очаква да види. Вътре не се забелязваше никакво движение — нито потрепване на пердета, нито надничащо иззад тях лице. Той си представи как младата госпожа Хас се връща начумерена в дневната, а възрастната госпожа влиза в голямата къща с фасада с цвят на масло и се оттегля в стая, претъпкана с мебели, които я задушават, стая, от чиито прозорци се открива тъжна гледка. Той се обърна, облегна лакът върху кутията за Йозеф и за последен път даде на шофьора адреса си на улица „Харшфа“.

ВТОРА ГЛАВА

ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИЯТ ЕКСПРЕС

Разбира се, каза на Тибор за писмото — не можеше да пази такава тайна от брат си. В стаята, която дяляха, Тибор взе плика и го вдигна към лампата. Беше запечатан с кръгче червен восък, върху което възрастната госпожа Хас бе притиснала монограма си.

— Какво мислиш? — попита Андраш.

— Сантиментална история — отвърна с усмивка Тибор. — Някоя стара любов, съчетана с параноя относно надеждността на пощите. Този Моргенщерн от улица „Севинье“ сигурно ѝ е бивш любовник. Обзалагам се, че е така. — Той върна писмото на Андраш. — А сега ти ще изиграеш роля в техния роман.

Андраш пхна писмото в един от джобовете на куфара си и си напомни да не го забрави. После провери списъка си за петдесети път и установи, че не му остава нищо друго, освен да замине за Париж. За да спести парите за такси, двамата с Тибор взеха назаем една ръчна количка от бакалията в съседство и закараха с нея куфара на Андраш и огромната кутия за Йозеф до гара „Нюгати“. На билетното гише възникна спор за паспорта на Андраш, който явно изглеждаше твърде нов, за да е истински. Наложиха се консултация с един служител от имиграционната служба, после с един по-висш служител и накрая с трети, най-висш служител, с палто, обсипано със златни копчета, който отбеляза миниатюрна отметка на крайчеца на паспорта и смъмри другите двама служители, че са прекъснали работата му. Няколко минути след като този въпрос бе разрешен, докато търсеше из кожената си чанта, Андраш изпусна паспорта си между перона и влака. Един господин се притече на помощ и предложи чадъра си. Тибор избута с чадъра паспорта до място, от което можеше да го извади.

— Вече изглежда напълно автентичен — установи Тибор и подаде паспорта на Андраш. Документът беше изцапан и прокъсан в ъгъла, в който Тибор го бе набучил с чадъра. Андраш го прибра в джоба си и двамата отидоха до вратата на третокласния вагон, където кондуктор с шапка в червено и златисто посрещаше пътниците.

— Най-добре е да си намериш мястото — посъветва го Тибор. Зад очилата очите му бяха влажни и той постави ръка на рамото на Андраш. — Гледай да не си губиш повече паспорта.

— Обещавам — отвърна Андраш, но не се качи във влака. Очакваше го великият Париж и изведнъж му се зави свят от страх.

— Всички да се качват — нареди кондукторът и погледна многозначително Андраш.

Тибор целуна брат си по двете бузи и го притегли за дълга прегръдка. Като малки, когато заминаваха за училище, баща им винаги поставяше ръце на главите им и казваше молитва за път, преди да ги пусне да се качат на влака. Сега Тибор прошепна тихичко думите:

— Нека Бог те напътства и те пази от врагове. Нека те защитава от злополучия. Нека Бог ти даде милост в очите и в очите на онези, които срещаш. — Той целуна Андраш отново. — Ще се върнеш космополитен човек. Архитект. Ще ми построиш къща. Да знаеш, че разчитам на теб.

Андраш остана безмълвен. Въздъхна дълбоко и сведе поглед към гладкия цимент на перона, върху който се бяха полепили купища пътнически етикети от различни държави. Германия. Италия. Франция. Връзката с брат му му се стори близка, сърдечна, сякаш гърдите им бяха слети. Мисълта да се качи на влака и да се отдели от него му изглеждаше също толкова невероятна, колкото и да престане да диша. Влакът изсвири.

Тибор свали очилата си и попи ъгълчетата на очите си.

— Стига толкова. Ще се видим скоро. Хайде, качвай се.

По някое време, след като се стъмни, Андраш установи, че се визира през прозореца към малко градче, където табелите и уличните знаци бяха на немски. Явно влакът бе преминал границата, без дори да разбере. Докато е спал с книгата със стихотворения на Петьофи в скута, бяха излезли от заобиколената отвсякъде от суша Унгария и бяха излезли по широкия свят. Той прилепи длан до стъклото, засенчи очи и потърси с поглед австрийци по тесните улички, но не видя никого. Къщите постепенно станаха по-малки, по-нарядко и градът премина в селца. Австрийски плевни се открояваха призрачно на лунната светлина. Австрийски крави. Една австрийска каруца, натрупана със

сребристо сено. В далечината, на фона на тъмносиньото нощно небе се очертаваха по-тъмносините планини. Той откряна прозореца, въздухът навън бе свеж и миришеше на пушек от запалени печки.

Андраш изпита странното чувство, че не знае кой е, че е излязъл извън периметъра на собственото си съществуване. Чувството бе напълно противоположно на усещането, което го обземаше всеки път, когато пътуваше на изток от Будапеща до Коняр на гости на родителите си. При онези пътувания до родното си място му се струваше, че навлиза все по-надълбоко в себе си към някаква вътрешна същина — сякаш беше най-малката кукла в руската матрьошка, която майка му държеше на перваза на кухненския прозорец. Но какво ли предстоеше сега на този Андраш Леви във влака, пътуващ на запад през Австрия? Преди да замине от Будапеща, почти не му минаваше през ум колко неподготвен е за подобно приключение — петгодишен курс на обучение в колеж по архитектура в Париж. Сигурно би се справил във Виена или в Прага — винаги е получавал добри оценки по немски език, който изучаваше от дванайсетгодишна възраст. Но го искаха в Париж, в Училището по архитектура, и сега щеше да му се наложи да се оправя само с малкото научено от двегодишния курс по френски език. Знанията му се изчерпваха до голяма степен с наименованията на храни, части на тялото и няколко прилагателни. Като съучениците си в Дебрецен бе наизустил френските наименования на секс позите от купчина стари снимки, които се предаваха от поколения на ученици: *croupade, les ciseaux, à la grecque*. Картичките бяха толкова стари и протрити от употреба, че изображенията на преплетените двойки се виждаха само като сребристи призраци, и то единствено когато картичката се държеше под определен ъгъл спрямо светлината. Като изключим това, какво знаеше той на френски — или пък за Франция? Знаеше, че страната граничи от една страна със Средиземно море и от друга с Атлантическия океан. Знаеше малко и за придвижването на войските и битките през Световната война. Беше чувал, разбира се, за великолепните катедрали в Реймс и Шартър; знаеше за „Нотър Дам“, за базиликата „Сакре Кьор“, за Лувъра. И това, в общи линии, беше всичко. През няколкото седмици, с които разполагаше, за да се подготви за пътуването, бе смачкал от прелистване страниците на овехтелия си разговорник, купен евтино от една антикварна

книжарница на булевард „Свети Ищван“. Книгата явно беше още отпреди Световната война, защото в нея се предлагаха преведени фрази като „Къде мога да наема конски впряг?“ и „Аз съм унгарец, но приятелят ми е прусак“.

Миналата събота и неделя, когато се прибра в Коняр, за да се сбогува с родителите си, той сподели своите страхове с баща си, докато се разхождаха из овоцната градина след вечеря. Нямаше намерение да казва каквото и да било — между момчетата и баща им съществуваше негласно споразумение, че като унгарски мъже те не бива да проявяват слабост дори и в критични моменти. Но докато вървяха между редовете ябълкови дръвчета и газеха през високата до колене трева, Андраш се почувства длъжен да заговори. Защо, размишляваше той на глас, бяха избрали именно него за това признание сред всички художници, участвали в изложбата в Париж? Как комисията по приема на студенти в Училището по архитектура бе определила, че точно той заслужава подкрепата им? Дори рисунките му да се отличаваха с някакви особени качества, кой можеше да каже, че отново ще сътвори толкова добри творби или, по-конкретно, че ще се справи с изучаването на архитектура — дисциплина, която коренно се различаваше от всичко, с което се бе занимавал досега? В най-добрия случай, каза Андраш на баща си, е извадил чист късмет и е просто един измамник.

Баща му отметна глава и се разсмя.

— Измамник ли? Ти, който ми четеше на глас от книгите на Миклош Ибъл едва осемгодишен?

— Едно е да обичаш изкуството и съвсем друго да го владееш.

— Някога мъжете учеха архитектура само защото е благородно занимание — каза баща му.

— Има и по-благородни занимания. Медицината например.

— Медицината е талантът на брат ти. Ти си имаш своя дарба. А сега разполагаш с времето и парите да се посветиш на нея.

— Ами ако се проваля?

— Е, тогава ще имаш за какво да разказваш.

Андраш вдигна от земята една паднала клонка и шибна високата трева.

— Струва ми се егоистично да замина да уча в Париж, при това на чужди разноски.

— Повярвай, ако можех да си го позволя, щеше да заминеш на мои разноски. Не искам да си мислиш, че си егоист.

— Но ако тази зима пак се разболееш от пневмония? Дъскорезницата няма да се ръководи сама.

— Защо не? Разполагам с един майстор и четирима добри дървари. А и Матяш не е далеч, в случай че ми потрябва допълнителна помощ.

— Матяш, този малък калпазанин? — поклати глава Андраш. — Дори да успееш да го хванеш, ще ти е трудно да го накараш да работи.

— О, ще успея. Но се надявам да не се налага. На този нехранимайко ще му е достатъчно трудно да завърши училище с всички глупости, с които се занимаваше през последната година. Знаеш ли, че се е присъединил към някаква танцова трупа? Играе в нощни клубове и пропуска сутрешните си занятия.

— Чух за това. Още една причина да не заминавам толкова далеч. След като Матяш се премести в Будапеща, ще трябва някой да се грижи за него.

— Не е твоя вината, че не можеш да учиш в Будапеща — каза баща му. — Страдаш заради произхода си. Позната история. Но трябва да постигнеш каквото можеш с онова, с което разполагаш.

Андраш напълно разбираше какво има предвид баща му. Той бе учил в еврейската семинария в Прага и би станал равин, ако неговият баща не бе починал толкова рано. Между двайсетата и трийсетата му годишнина го бяха споходили редица трагедии — достатъчни да накарат някой по-слаб мъж да изпадне в отчаяние. Но след това късметът му се бе променил толкова драстично, че всички в селото бяха на мнение, че е предизвикал съжалението и благосклонността на Всевишния. Но Андраш знаеше, че късметът на баща му се дължеше изцяло на ината и трудолюбието му.

— Истинска благословия е, че заминаваш за Париж — каза баща му. — По-добре е да се махнеш от тази страна, в която евреите са принудени да се чувстват като хора втора ръка. Сигурен съм, че положението няма да се подобри, докато отсъстваш, да се надяваме, че няма и да се влоши.

Сега, докато Андраш пътуваше на запад в тъмния вагон, той си припомни тези думи и разбра, че зад изреченото на глас се криеше и един друг страх. Улови се, че размишлява за една статия във вестник,

която прочете наскоро. Там се разказваше за ужасяваща случка, станала няколко дни по-рано в полския град Сандомир. Посред нощ изпочупили витрините на магазините в еврейския квартал и хвърлили вътре малки, увити с хартия предмети. Когато магазинерите разгънали хартиите, намерили в тях отрязани кози копита. На хартиите пишело „Еврейски крака“.

В Коняр никога не се бе случвало нещо подобно. Евреите и останалите хора живееха сравнително мирно от векове. Но Андраш знаеше, че семената на омразата съществуват. В началното училище в Коняр съучениците му го наричаха жидочка — еврейче. Когато ходеха да плуват, обрязаният му penis беше срамен белег. Веднъж го бяха повалили на земята и се бяха опитали да натикат свинска наденичка между стиснатите му зъби. По-големите братя на онези момчета бяха тормозили Тибор, а по-малките чакаха Матяш, когато и той тръгна на училище. Как тези момчета от Коняр, вече пораснали мъже, щяха да приемат новината от Полша? Онова, което за него беше зверство, за тях може би беше раздаване на правосъдие или позволение да действат. Андраш опря глава на студеното стъкло и се взря в непознатите земи, изненадан само от това, колко много напомняха за равнинния селски район, в който бе роден.

Във Виена влакът спря на най-величествената гара, която Андраш някога бе виждал. Високата десет етажа фасада бе изградена от стъклени правоъгълници, поддържани от рамка от позлатено желязо. По подпорите имаше заврънкулки, цветя и ангелчета, преплетени в мотиви, които изглеждаха по-подходящи за будоар, отколкото за железопътна гара. Андраш слезе от влака и последва мириxa на хляб до една количка, където жена с бяла шапчица продаваше обсипани със сол гевреци. Но жената не прие нито пенгьо, нито франкове. Тя настойчиво се опитваше да обясни на немски на Андраш какво трябва да направи, като посочи гишето за обмен на валута. Опашката пред него се извиваше чак зад ъгъла. Бяха минали осем часа, откакто бе изял деликатните сандвичи в дома на улица „Бенцур“.

Някой го потупа по рамото и когато се обърна, Андраш се изправи лице в лице с господина от гарата в Будапеща, който бе дал чадъра си на Тибор, за да извади паспорта. Мъжът беше облечен със сив пътнически костюм и леко пардесю. Върху жилетката му блестеше

матовата златна верижка на джобен часовник. Беше висок и широкоплещест. Тъмната му вълниста коса беше сресана назад над високото чело. Носеше лъскаво куфарче и вестник „Кинопреглед“.

— Позволете ми да ви почерпя геврек — предложи той. — Имам шилинги.

— Вече бяхте твърде любезен с мен — отвърна Андраш.

Но мъжът пристъпи напред, купи два геврека и с Андраш седнаха на една близка пейка, за да ги изядат. Мъжът извади носна кърпа с монограм и я разгъна върху коленете си.

— Предпочитам пресен геврек пред всичко, което сервираат във вагон-ресторанта — каза той. — Освен това пътниците в първа класа обикновено са и първокласни досадници.

Андраш кимна и продължи да яде мълчаливо. Геврекът беше още горещ, а солта щипеше приятно езика.

— Предполагам, че пътувате по-нататък от Виена — каза мъжът.

— За Париж — отвърна плахо Андраш. — Отивам да уча там.

Очите на мъжа, обгърнати с дълбоки бръчици, се спряха върху Андраш и го разгледаха внимателно.

— Бъдещ учен? Или юрист?

— Ще уча архитектура.

— Чудесно. Това е практически изкуство.

— А вие какъде пътувате? — попита Андраш.

— Накъдето и вие — отвърна мъжът. — Ръководя един театър в Париж — „Сара Бернар“. Всъщност е по-точно да се каже, че „Сара Бернар“ ръководи мен. Струва ми се, че е като капризна любовница. Театърът, виж, това е едно непрактично изкуство.

— А трябва ли изкуството да е практично?

Мъжът се засмя.

— Не, разбира се. — А после добави: — Ходите ли на театър?

— Не толкова често, колкото ми се иска.

— Тогава непременно трябва да дойдете в „Сара Бернар“. Покажете визитната ми картичка на билетното гише и им кажете, че аз ви изпращам. Кажете им, че сте мой сънародник. — Той извади визитна картичка от златна кутийка и я подаде на Андраш. „НОВАК, Золтан, metteur en scene^[1], театър «Сара Бернар»“.

Андраш беше чувал за Сара Бернар, но знаеше малко за нея.

— Мадам Бернар играла ли е там? — попита той. — Или — вече по-колебливо — все още играе?

Мъжът сгъна хартиятката от геврека си.

— Играла е там дълги години. По онова време театърът се казвал „Дьо ла Вил“. Но това е било, преди да отида там. Страхувам се, че мадам Бернар отдавна е мъртва.

— Какъв невежа съм — каза Андраш.

— Не е така. Напомняте ми за мен самия, когато като младеж заминах за пръв път за Париж. Ще се справите. Произхождате от добро семейство. Видях как брат ви се грижеше за вас. Задръжте визитката ми за всеки случай. Казвам се Золтан Новак.

— Андраш Леви.

Двамата си стиснаха ръцете, а после се отправиха към вагоните си — Новак — към спалния вагон първа класа, а Андраш към не твърде комфортната трета класа.

Минаха още два дни, преди да стигне в Париж, два дни, през които пътуваха през Германия — центъра на все по-голямата заплаха, която се разпространяваше из Европа. В Щутгарт имаше закъснение — някакъв технически проблем, който трябваше да бъде отстранен, преди влакът да продължи. На Андраш му се виеше свят от глад. Нямаше друг избор, освен да обмени няколко франка за райхсмарки и да си потърси нещо за ядене. На гишето за обмен на валута една матрона с липсващи зъби, облечена в сива блуза, го накара да подпише документ, че ще похарчи обменените пари на територията на Германия. Андраш понечи да влезе в едно кафене край гарата, за да си купи сандвич, но на вратата малка табела с изписан на ръка с готически букви надпис гласеше: „Забранено за евреи“. Той надникна през стъклената врата и видя младо момиче да чете книжка с комикси зад щанда със закуски. Момичето изглеждаше петнайсет-шестнайсетгодишно, с бяла забрадка на главата и тънка златна верижка на шията. Тя вдигна очи и се усмихна на Андраш. Той отстъпи назад и погледна немските монети в ръката си — от едната страна имаше орел с обгърнатата от венец свастика в ноктите си, а от другата мустакатият профил на Паул фон Хинденбург — а после се обърна през рамо и погледна към момичето в магазина. Райхсмарките бяха просто няколко

капки кръв в огромната икономическа система на тази страна, но изведнъж Андраш изпита отчаяно желание да се отърве от тях. Не искаше да яде храната, която можеше да си купи с тях, дори да откриеше магазин, в който *Juden* не бяха *unerwünscht*. След като се увери, че никой не го гледа, той бързо клекна и пусна монетите в ехтящата паст на една отводнителна шахта. Върна се във влака, без да е хапнал нищо, и пропътува гладен последните сто километра от Германия. На перона на всяка малка германска гара попътната въздушна струя на влака развяваше нацистки знамена. Червените флагове се спускаха от най-горните етажи на сградите, украсяваха навесите на къщите, появиха се в умален размер в ръцете на група деца, маршируващи в двора на едно училище край релсите. Когато прекосиха границата и влязоха във Франция, Андраш изпита чувството, че е съдържал дъха си часове наред.

Минаха през хълмисти местности, покрай селца с кирпичени къщи, нескончаеми равнинни околности и накрая достигнаха крайните квартали на самия Париж. Пристигнаха на гарата чак в единайсет часа вечерта. Натоварен с багажа и с папката с рисунките си, Андраш си проправи трудно път по коридора на влака и слезе на перона. На стената срещу него петнайсетметрова фреска изобразяваше сериозни млади войници с решително вперени напред очи, които заминаваха да се сражават в Световната война. На друга стена висеше поредица платнени флагове, изобразяващи по-скорошна война — Испанската, досети се Андраш по униформите на войниците. От припукващите говорители на тавана звучеше френски. Ниското жужене на френския и оживеният италиански се преплитаха с по-острата интонация на немския, полския и чешкия. Андраш потърси с поглед в тълпата млад мъж в скъпо палто, който да търси някого. Не бе помолил за описание или снимка на Йозеф. Не му мина през ум, че може да имат трудности да се намерят. Но по перона се изсипваха все повече пътници, парижани се спускаха да ги посрещат, а Йозеф никакъв го нямаше. Сред блъсканицата Андраш зърна Золтан Новак — една жена с елегантна шапка и палто с кожена яка го прегърна. Новак целуна жената и я поведе към изхода, а носачите го последваха с багажа му.

Андраш взе своя куфар и огромната кутия за Йозеф. Стоя и чака, докато тълпата се сгъсти още повече, а после започна да се разотива. На перона все още не се появяваше енергичен на вид младеж, който да

го въведе в парижкия живот. Андраш остави дървената кутия, тъй като внезапно му се зави свят. Трябваше да намери място, на което да преспи. Трябваше да се нахрани. След няколко дни трябваше да се яви в Училището по архитектура, за да започне занятията. Той погледна към редицата врати с надписи „Sortie“^[2], към фаровете на колите, преминаващи по улицата навън. Изтърколи се четвърт час, но още нямаше и следа от Йозеф Хас.

Андраш бръкна във вътрешния си джоб и извади дебелото картонче, на което старата госпожа Хас бе написала адреса на внука си. Това беше единственият ориентир, с който разполагаше. За шест франка нае един носач с лице на морж, който му помогна да натовари багажа си и огромната кутия за Йозеф в едно такси. Даде на шофьора адреса на Йозеф и потеглиха към Латинския квартал. Докато пътуваха, шофьорът бърбеше непрестанно на френски, от който Андраш не разбра нито дума.

Почти не забеляза откъде минаха на път за дома на Йозеф Хас. Мъгла се носеше на талази през светлината на уличните лампи, а в прозорците на таксито се блъскаха носени от вятъра мокри листа. Осветените в златисто сгради профучаваха покрай тях. Улиците бяха пълни с гуляйджии, излезли в събота вечер — мъже и жени, праметнали небрежно ръце през раменете на приятелите си. Таксито мина над река, която сигурно беше Сена, и за миг Андраш си позволи да си представи, че прекосяват Дунав, че е в Будапеща и след малко ще спрат пред апартамента на ул. „Харшфа“, където ще изкачи стълбите и ще се мушне в леглото при Тибор. Но таксито спря пред сива каменна сграда, а шофьорът слезе, за да свали багажа на Андраш. Андраш затършува из джоба си за още пари. Шофьорът докосна периферията на шапката си, взе франковете и каза нещо, което звучеше като унгарската дума *bocsánat*, извинете, но което Андраш по-късно разбра, че е *bon chance*. После таксито потегли и остави Андраш сам на един тротоар в Латинския квартал.

[1] Директор. — Б.пр. ↑

[2] Изход (фр.). — Б.пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

ЛАТИНСКИЯТ КВАРТАЛ

Сградата, в която живееше Йозеф Хас, представляваше шестетажно здание, изградено от дялани камъни, с високи прозорци и богато украсени балкони от ковано желязо. От най-горния етаж гърмеше бърз джаз — зад ярко осветените прозорци се дуелираха корнет, пиано и саксофон. Андраш пристъпи към входа, за да натисне звънеца, но вратата беше отворена. Във вестибюла няколко момичета с прилепнали копринени рокли пиеха шампанско и пушеха цигари с аромат на виолетки. Те почти не го погледнаха, когато той издърпа багажа си вътре и го подпря на стената. С разтуптяно сърце Андраш пристъпи напред и докосна едно от момичетата по ръкава, а то обърна съдържан поглед към него и повдигна едната от изрисуваните си вежди.

— Йозеф Хас? — попита Андраш.

Момичето вдигна пръст и посочи към върха на витото стълбище.

— *Là bas* — каза тя. — *En haut*.

Андраш замъкна куфара си и огромната кутия в асансьора и натисна копчето за последния етаж. Горе се озова сред блъсканица от мъже и жени, дим и джаз — сякаш целият Латински квартал се бе събрал у Йозеф Хас. Остави багажа си в коридора, влезе през отворената врата в апартамента и повтори името Хас с въпросителна интонация на няколко пияни гости. След като обиколи лабиринт от стаи с високи тавани, той се озова на балкона със самия Хас — висок и подвижен млад мъж, облечен в кадифен смокинг. Големите сиви очи на Хас се спряха върху Андраш с размътено от шампанското изражение и той попита нещо на френски и вдигна чашата си.

Андраш поклати глава.

— Мисля, че засега ще трябва да говорим на унгарски.

Йозеф го изгледа с присвити очи.

— И кой унгарец точно си ти?

— Андраш Леви. Унгарецът от телеграмата на майка ти.

— Каква телеграма?

— Майка ти не ти ли изпрати телеграма?

— О, боже, вярно! Ингрид каза, че е пристигнала телеграма. — Йозеф сложи ръка на рамото на Андраш, надникна през вратата на балкона и се провикна:

— Ингрид!

Русо момиче в лъскаво трико си проправи път до балкона и застана пред тях с ръка на хълбока. Последва бърза размяна на реплики на френски, след което Ингрид извади от пазвата си сгънат плик с телеграма. Йозеф извади листчето, прочете го, погледна към Андраш, прочете го отново и избухна в смях.

— Горкичкият! Трябвало е да те посрещна на гарата преди два часа!

— Да, такава беше уговорката.

— Сигурно ти е идвало да ме убиеш!

— Все още има вероятност да се случи — отвърна Андраш. Главата му пулсираше болезнено в такт с музиката, очите му сълзяха, а коремът му къркореше от глад. Беше ясно, че не може да остане у Йозеф Хас, но не си представяше как ще излезе да търси друго място, на което да прекара нощта.

— Е, като гледам, дотук си се справил и без моята помощ — каза Йозеф. — Сега обаче си в дома ми, където има достатъчно шампанско за цяла нощ и изобилие от всичко, което ти хрумне, ако разбираш какво имам предвид.

— Трябва ми само тих ъгъл, в който да се наспя. Дай ми едно одеяло и ме сложи някъде да легна.

— Тук едва ли има тихи местенца — усмихна се Йозеф. — Вместо това ще трябва да пийнеш. Ингрид ще ти налее. Ела с мен. — Той дръпна Андраш вътре в апартамента и го остави на грижите на Ингрид, която извади отнякъде явно последната чиста чаша за шампанско в сградата и я напълни с пенливата течност. Ингрид се задоволи да пие от бутилката. Тя вдигна наздравица с Андраш, целуна го продължително и разгорещено и го заведе в съседната стая, където пианистът свиреше фалшиво „Врява в града“, а гостите тъкмо започваха да танцуват.

На сутринта се събуди на диван под някакъв прозорец, с очи, забулени с копринена блуза, глава, мека като памук, с разкопчана риза,

със сгънато под главата сако и изтръпнала лява ръка. Някой го бе завил с юрган и бе дръпнал завесите, а през гърдите му падаше слънчев лъч. Той погледна към тавана, където гипсов медальон с флорални мотиви се виеше около набраздената основа на полилей. От основата надолу се спускаше грозд златни клонки с малки електрически крушки с формата на пламъчета по краищата. Париж, помисли си той и се надигна на лакти. Стаята все още бе осеяна с боклуци, останали след партито, и миришеше на разлято шампанско и увехнали рози. Андраш си спомни смътно, че бе провел дълъг задушевен разговор с Ингрид, а после бе участвал в състезание по надпиване с Йозеф и един широкоплещест американец. След това обаче не помнеше нищо. Някой бе вкарал вътре куфара му и колета за Йозеф и ги бе поставил един върху друг до камината. Самия Хас никакъв го нямаше. Андраш се изтърколи от дивана и се затътри по коридора до баня с бели плочки, където се обръсна на умивалника и се изкъпа във вана с крака във формата на лъвски лапи, в която течеше топла вода директно от крана. След това облече единствената си чиста риза, панталон и сако. Докато търсеше обувките си в хола, чу в ключалката да се превърта ключ. Беше Хас, който носеше кутия от сладкарница и вестник. Той остави кутията на една ниска масичка и каза:

— Много рано си станал.

— Какво е това? — попита Андраш, вперил поглед в завързаната с панделка кутия.

— Лек за махмурлука ти.

Андраш отвори кутията и видя топли закуски, увити във восъчна хартия. До този момент не бе усетил колко зверски гладен е. Той изяде един кроасан с шоколад и беше преполовил втори, преди да се сети да предложи кутията и на домакина си, който обаче му отказа със смях.

— Станах преди няколко часа — каза Йозеф. — Вече закусих и прочетох новините. Испания тъне в разруха. Франция не иска да изпрати войски. Но две нови кралици на красотата се състезават за титлата Мис Европа: тъмнокосата прелест мадмоазел Де Лос Рейес от Испания и загадъчната мадмоазел Бетулинская от Русия. — Той подхвърли вестника на Андраш. Две лъскави ледени красавици в бели вечерни рокли го гледаха от снимките на първата страница.

— Харесва ми Де Лос Рейес — каза Андраш. — Какви устни само!

— Прилича на националистка — рече Йозеф. — На мен ми харесва другата. — Той разхлаби оранжевия си копринен шал, седна на дивана и разпери ръце върху облегалката му. — Виж само на какво прилича тук. Чистачката ще дойде чак утре сутринта. Днес ще трябва да вечерям навън.

— Отвори онази кутия. Сигурен съм, че майка ти ти е изпратила нещо вкусно за вечеря.

— Кутията! Съвсем бях забравил за нея.

Йозеф довлече кутията от другия край на стаята и отвори капака с ножче за масло. Вътре имаше кутия бадемови бисквити; кутия с руло; кутия с цяла торта „Линцер“, напъхана толкова плътно, че отстрани нямаше и милиметър разстояние; комплект вълнени долни дрехи за приближаващата зима; кутия с принадлежности за писане, съдържаща пликосе за писма, адресирани предварително до родителите му; списък с братовчеди, на които трябваше да се обади; списък с вещи, които трябваше да купи на майка си, включително някои интимни части от дамското облекло; нов театрален бинокъл и чифт обувки, направени от обувчаря му на улица „Ващи“, чиито умения, каза Йозеф, са ненадминати от който и да било парижки обувчар.

— Брат ми работи в магазин за обувки на улица „Ващи“ — Андраш уточни името на магазина.

— Сигурно не е същият — отвърна Йозеф с нотка на снизхождение в гласа. Той си отрязва парче от тортата „Линцер“, изяде го и заяви, че сладкишът е превъзходен. — Много мило от твоя страна, Леви, да пренесеш тази торта през цяла Европа. Как да ти се отплатя за услугата?

— Можеш да ми кажеш как да се установя тук.

— Сигурен ли си, че искаш съвет от мен? Аз съм пройдоха и развратник.

— Струва ми се, че нямам избор — каза Андраш. — Ти си единственият човек, когото познавам в Париж.

— Ах! Какъв късмет имаш само.

Докато ядяха торта направо от кутията, Йозеф му препоръча един еврейски пансион, магазин за художнически материали и студентски стол, в който Андраш можел да намери евтина храна. Самият Йозеф не се хранел там, разбира се — по принцип си

поръчвал от ресторант на булевард „Сен Жермен“ — но приятелите му, които посещавали стола, го смятали за приличен. А що се отнасяло до факта, че Андраш ще учи в Училището по архитектура, а не във Висшето училище по изкуствата, било жалко, че няма да са състуденти, но това сигурно е по-добре за Андраш, тъй като Йозеф бил известен с лошото си влияние. А сега, след като били разрешили проблема с установяването на Андраш в Париж, дали той не иска да излязат на балкона, да пийнат по нещо и да погледат града?

Андраш остави Йозеф да го изведе на балкона през високите френски врати на спалнята. Денят беше студен, а мъглата от предишната вечер бе преминала в леко ръмене. Слънцето приличаше на сребърна монета зад пелената от облаци.

— Ето го най-красивия град на света — каза Йозеф. — Онзи купол там е Пантеонът, а ето там е Сорбоната. Вляво е църквата „Сен Етиен“, а ако се наведеш и погледнеш нататък, ще видиш сребрист отблясък от „Нотър Дам“.

Андраш огледа простиращите се пред него непознати сиви сгради под студената пелена на мъглата. По покривите като чудати чуждоземни птици бяха накацали комини, а зад батальон цинкови мансарди се простираше мътната зеленина на парк. Далеч на запад, размазана от разстоянието, Айфеловата кула се губеше високо в небето. Между него и тази забележителност се простираха хиляди незнайни улици, магазини и хора, които изпълваха пространство толкова необятно, че кулата изглеждаше тънка и крехка на фона на тъмносивите облаци.

— Какво ще кажеш? — попита Йозеф.

— Много е голям, нали?

— Достатъчно, че да не му стане скучно на човек. Всъщност след няколко минути отново трябва да изляза. Имам среща за обяд с една госпожица от Русия на име Бетулинская. — Той му намигна и пооправи вратовръзката си.

— Имаш предвид момичето с пайетите от снощи ли?

— Струва ми се, че не — отговори Йозеф и по лицето му бавно се разля усмивка. — Това е една друга госпожица.

— Може би имаш някоя излишна и за мен.

— Никакъв шанс, старче — подсмихна се Йозеф. — Мисля, че всички те са си само за мен. — И той влезе през балконската врата,

отиде в хола, където уви оранжевия копринен шал около врата си и облече широко сако от сива вълна. Взе чантата на Андраш, а Андраш взе куфара си и двамата свалиха багажа с асансьора.

— Искаше ми се да те изпратя до пансиона, но вече закъснявам за срещата — каза Йозеф, след като изнесоха нещата на тротоара. — Вземи обаче тези пари за таксито. Не, настоявам! И мини някой път да пийнем по нещо. Да ми разкажеш как върви при теб. — Той потупа Андраш по рамото, стисна му ръка и подсвирквайки, тръгна в посока към Пантеона.

Мадам В., съдържателката на пансиона, разполагаше с няколко безполезни думи на унгарски и многобройни неразбираеми фрази на идиш, но не и с постоянна стая за Андраш. Тя успя да му обясни, че ако иска, може да пренощува на дивана в коридора на горния етаж, но че е най-добре да си потърси друга квартира. Все още замаян от нощта у Йозеф, Андраш тръгна из Латинския квартал сред артистично размъкнатите студенти с техните платнени ученически чанти, папки, велосипеди, купчини политически памфлети, овързани с канапи кутии със сладкиши, пазарски кошници и букети цветя. Сред тях той се чувстваше като прекалено изтупан провинциалист, макар дрехите му да бяха същите, с които се беше чувствал като елегантен гражданин само преди седмица в Будапеща. На една студена пейка на неприветливо площадче той потърси в разговорника си думите за *цена*, *студент*, *стая* и *колко струва*. Но едно беше да разбере, че *chambre à louer* означава „стая под наем“ и съвсем различно да позвъни на нечия врата и да попита на френски за въпросната *chambre*. Той обиколи от булевард „Сен Мишел“ до булевард „Сен Жермен“, от улица „Кардинал Лемоан“ до улица „Кловис“, като проклинаше невниманието си в часовете по френски и си записваше в малък бележник местоположението на различни *chambres à louer*. Преди да събере сили, за да позвъни на някой звънец, Андраш бе напълно изтощен и след като се мръкна, се върна в пансиона съкрушен.

Същата вечер, докато се опитваше да си намери удобна позиция на зеления диван в коридора, млади мъже от цяла Европа спореха, караха се, пушеха, смееха се и пиха дълго след полунощ. Никой от тях не говореше унгарски, а и като че ли никой не забеляза, че сред тях има

новодошъл. При други обстоятелства Андраш може би щеше да стане и да отиде при тях, но сега беше толкова уморен, че едва се обръщаше под одеялото. Диванът — тясна, зле тапицирана мебел с дървени облегалки, явно бе проектиран като инструмент за изтезания. След като младите мъже най-сетне си легнаха, от ламперията изпълзяха плъхове, тръгнаха на лов преди зазоряване. Те припкаха по целия коридор и откраднаха хляба, който Андраш си беше запазил от вечерята. Мирисът на вехти обувки, немити мъже и готварска мазнина се промъкна и в сънищата му. Когато се събуди, схванат и изтощен, реши, че една нощ на това място му стига. Още същата сутрин ще обиколи квартала и ще позвъни на първата сграда, в която предлагаша стая под наем.

На улица „Дез Екол“, близо до малко павирано площадче с разперил клони кестен, Андраш намери сграда с вече познатия му надпис на прозореца: *chambre à louer*. Той почука на боядисаната в червено врата и скръсти ръце, като се опита да не обръща внимание на свитото си от притеснение сърце. Вратата се отвори със замах и пред него застана ниска, набита жена със свъсени вежди. На носа ѝ бяха кацнали очила с дебели черни рамки, зад които очите ѝ изглеждаха миниатюрни и далечни, сякаш принадлежаха на друг, по-дребен човек. Острата ѝ сива коса бе прилепнала от едната страна, сякаш досега бе спала във фотьойл, облегнала глава на страничната облегалка. С юмрук на хълбока, жената изгледа Андраш. Той събра цялата си смелост и енергично изрече грешно от какво се нуждае, като посочи към табелата на прозореца.

Портиерката го разбра. Покани го с жест в тесен, настлан с плочки коридор и го поведе нагоре по вито стълбище с прозорец на тавана. Когато вече нямаше накъде повече да се катерят, тя го поведе по коридора до дълга и тясна таванска стая с желязно легло, опряно до едната стена, порцеланов леген върху дървена подставка, селска маса и зелен дървен стол. Две прозорчета гледаха към улица „Дез Екол“; на перваза на едното, отвореното, имаше изоставено гнездо и останките от три сини яйца. В камината с ръждясала решетка и счупена маша се търкаляше стара коричка хляб. Портиерката сви рамене и съобщи цената. Андраш си припомни наум цифрите на френски, а после намали цената наполовина. Портиерката се изплю на пода, тропна с крак, възропта на френски и накрая прие предложението му.

Така започна животът му в Париж. Имаше адрес, месингов ключ и изглед от прозореца. И от неговата стая, както при Йозеф, се виждаше Пантеонът и светлата варовикова кула на църквата „Сен Етиен“. През улицата се намираше Колеж дьо Франс и скоро Андраш щеше да свикне да го използва като ориентир за къщата, в която бе наел стая: улица „Дез Екол“ №34, срещу Колеж дьо Франс. Надолу по улицата беше Сорбоната. А малко по-нататък, на булевард „Распай“, се намираше Училището по архитектура, където лекциите му започваха в понеделник. След като основно изчисти стаята и сгъна дрехите си в една щайга от ябълки, той преброи парите си и си състави списък за покупки. Слезе до магазина и си взе буркан конфитюр от френско грозде, кутийка евтин чай, кутия захар, цедка, пакетче орехи, глинено гърненце с масло, една франзела и като единствено разточителство си позволи миниатюрно парче сирене.

Какво удоволствие изпитваше само да пъхне ключа в ключалката и да отвори вратата на самостоятелната си стая. Подреди покупките на перваза на прозореца и извади на масата принадлежностите си за писане. Седна, подостри един молив с ножа си и нарисува скица на Пантеона върху празна пощенска картичка. На гърба ѝ написа първото си послание от Париж: „Скъпи Тибор, пристигнах! Имам си малка мизерна мансарда — всичко, на което се надяхах! В понеделник започвам училище. Ура! Liberté, égalité, fraternité^[1]! С обич, Андраш“. Трябваше му само марка. Реши да вземе назаем марка от портиерката и да отиде до пощенската кутия, която бе мярнал на съседната улица. Докато се опитваше да си припомни къде точно се намираше тя, в съзнанието му проблесна спомен за писмо, восъчен печат, монограм. Беше забравил за обещанието, което даде на старата госпожа Хас. Посланието ѝ до К. Моргенщерн на улица „Севинье“ още си стоеше в куфара му. Той издърпа багажа изпод леглото поуплашен, че писмото може да е изпаднало някъде, но то си стоеше в джоба, където го бе пъхнал, с непокътнат печат. Андраш изтича надолу по стълбите до стаята на портиерката и с помощта на разговорника си и поредица припрени жестове я помоли за две марки. След кратко лутане намери пощенската кутия и пъхна в процепа картичката за Тибор. После, представяйки си удоволствието, което щеше да донесе на някой

побелял джентълмен със сутрешната поща, той пусна и писмото на госпожа Хас в анонимната тъмна паст на кутията.

[1] Свобода, равенство, братство. — Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

УЧИЛИЩЕТО ПО АРХИТЕКТУРА

За да стигне до училището, трябваше да прекоси Люксембургската градина, да мине покрай изящния дворец, покрай фонтана и лехите, отрупани с късни антиринуми и невени. Деца пускаха малки лодки във фонтана и Андраш си спомни със смесица от негодувание и гордост за лодките от стари дъски, които с братята му пускаха във воденичния вир в Коняр. В градината имаше зелени пейки, подкастрени лимонови дръвчета и въртележка с боядисани кончета. В другия край на парка стояха скупчени, както се стори на Андраш, спретнати кафяви кукленски къщи и когато се приближи до тях, дочу жуженето на пчели. Пчелар с шапка с мрежесто було се бе навел над кошерите и размахваше димяща кутия.

Андраш тръгна по улица „Вожирар“ с магазините за художнически материали, малките кафенета и книжарничките на букинистите, а после зави по широкия булевард „Распай“ с величествените си жилищни сгради. Вече се чувстваше малко повече парижанин, отколкото когато пристигна. Носеше ключа за стаята си на връв около врата, а под мишница — романа „Труд“. Беше вързал шала си като Йозеф Хас и носеше кожената си чанта през рамо като студентите от Латинския квартал. Животът му в Будапеща — работата му в „Минало и бъдеще“, апартаментът на улица „Харшфа“, познатото звънтене на трамваите — сякаш бе останал в една друга вселена. С неочаквана тъга по дома той си представи как Тибор седи на обичайната им маса на тротоара в любимото им кафене с изглед към статуята на Йокай Мор, известния писател, избягал от австрийците по време на Революцията от 1848 г., като облякъл дрехите на съпругата си. На изток в Дебрецен Матяш сигурно рисуваше в тетрадката си, докато съучениците му учеха латинските склонения. А родителите му? Трябваше да им пише още тази вечер. Андраш докосна сребърния часовник в джоба си. Баща му го беше дал на ремонт, преди Андраш да замине. Представляваше изящна старинна вещ; цифрите бяха изписани с тънки като паяжини линии, а стрелките изработени от тъмносин,

проблясващ в различни нюанси, метал. Часовниковият механизъм работеше също толкова добре, колкото и по времето на дядо му. Андраш си спомни как като малък седеше на коляното на баща си и навиваше часовника, като внимаваше да не стегне твърде много пружината. Баща му бе правил същото като момче. А сега този часовник се намираще в Париж през 1937 г., време, в което човек можеше да пропътува хиляда и двеста километра само за един-два дни, съобщения се изпращаха по телеграфа само за няколко минути, а радиосигналите се излъчваха мигновено в ефира. Какви времена да учиш архитектура! Сградите, които той ще проектира, ще бъдат корабите, с които човечеството ще да отплава към хоризонта на ХХ в., а после ще продължи към новото хилядолетие.

Андраш установи, че е подминал портата на Училището по архитектура, и се наложи да се върне назад. Млади мъже се стичаха през високата синя врата на сива неокласическа сграда, върху чийто каменен корниз бе издялано името на училището. *Висше училище по архитектура*. От училището искаха него, бяха видели творбите му и го бяха избрали, а той бе дошъл. Андраш изкачи тичешком стъпалата пред входа и влезе през синята врата. На стената във фойето висеше плоча със златни барелефи на бюстовете на двама мъже: Емил Трела, основателя на училището, и Гастон Трела, наследил баща си като директор. Емил и Гастон Трела. Имена, които щеше да помни вечно. Андраш преглътна два пъти, приглади косата си и влезе в канцеларията.

Младата жена на бюрото приличаше на създание от сънищата. Кожата ѝ бе с цвета на тъмна орехова дървесина, а късо подстриганата ѝ коса блестеше като сатен. Погледна го дружелюбно, без да сваля обрамчените си от черни мигли очи от неговите. На Андраш дори не му мина през ум, че може да я заговори. Досега не бе виждал толкова красива жена, нито пък човек от африкански произход. Тази прекрасна млада чернокожа францужойка му зададе въпрос, който той не разбра, и смотоледи една от малкото френски думи, които знаеше — *désolé*^[1] — и написа името си на листче хартия, което плъзна по бюрото. Младата жена прелисти купчина писма в една дървена кутия и извади плик с името му Леви, изписано с четливи печатни букви.

Андраш ѝ благодари непохватно на френски. Сигурно щеше да продължи да стои там и да я зяпа, ако в този миг не бе влязла група

студенти, които подвикваха поздрави и се навеждаха през бюрото да я целунат по бузите.

— *Eh, Lucia! Ça va, bellissima?*

Андраш се промъкна покрай младежите, притиснал писмото до гърдите си, и излезе в коридора. Всички се бяха събрали под стъкления покрив на централното преддверие, където току-що бяха закачили списъците с разпределението за упражненията. Андраш седна на ниска пейка и отвори плика, в който намери програмата си:

Предмет	Преподавател
История на архитектурата	О. Пере
Статика	В. льо Буржоа
Упражнения	П. Ваго
Моделиране	М. Лабел

Всичко бе написано така простичко, сякаш беше напълно в реда на нещата Андраш да изучава тези предмети под ръководството на известни архитекти. В плика имаше още дълъг списък с необходимите учебници и материали, както и малка бяла картичка, на която някой бе написал на ръка на унгарски (но кой?), че заради стипендията си Андраш може да купи всички книги и пособия на разноските на училището от книжарница на булевард „Сен Мишел“.

Андраш препрочете бележката няколко пъти и огледа преддверието, като се чудеше кой ли я е написал. Сред студентите не забеляза нито един, който да напомня на унгарец — всички отчайващо приличаха на истински парижани. Но в един ъгъл трима младежи стояха скупчени и несигурно оглеждаха помещението. Андраш веднага разбра, че са първокурсници, а имената на папките им подсказваха, че са евреи: Розен, Поланер, Бен Яков. Андраш вдигна ръка за поздрав, на който те отвърнаха с кимване — нещо като мълчалив сигнал. Най-високият го повика при тях с жест.

Розен беше дългуч с лунички, буйна рижава коса и едва забележими наченки на козя брадичка. Той подръпна Андраш за рамото и му представи Бен Яков, който приличаше на красивата френска кинозвезда Пиер Фресне; и Поланер — дребен и крехък, със спретнато подстригана къса коса и тънки ръце. Андраш ги поздрави и

повтори името си, а младите мъже продължиха разговора си на бърз френски, докато той се опитваше да схване за какво си говорят. Изглежда, Розен беше лидерът на групичката — той водеше разговора, а другите го слушаха и отговаряха. Поланер изглеждаше нервен, тъй като разкопчаваше и закопчаваше най-горното копче на старомодното си кадифено сако: Красавецът Бен Яков хвърляше погледи към група млади жени. Една от тях му помахала и той махна в отговор. После се наведе към Поланер и Розен, каза нещо, което явно беше красноречиво подмятане, и тримата се разсмяха. Макар Андраш да се затрудняваше да следи разговора им и те почти да не се обръщаха към него, той изпита силен порив да ги опознае. Когато разгледаха списъците с разпределение за упражненията в студиото, той остана доволен, че четиримата са в една група.

След малко студентите се запътиха към вътрешния двор с каменни стени, където високи дървета хвърляха сянка върху редове от дървени пейки. Един студент изнесе катедра на малкото павирано пространство отпред, а останалите насядаха по пейките. Иззад каменните стени долиташе шумът от движението на автомобилите. Но Андраш беше вътре в двора и седеше до трима мъже, чиито имена знаеше; той беше един от студентите и мястото му бе от тази страна на стената. Той се опита да запомни какво е усещането, за да може да го опише в писмата си до Тибор и Матяш. Но преди да успее да подреди думите в съзнанието си, една странична врата се отвори и през нея излезе мъж. Той приличаше на военен капитан — носеше дълъг сив плащ с червен кант, имаше къса островърха брада и завити мустаци. Зад пенснето очите му изглеждаха малки и свирепи. В едната си ръка носеше бастун, а в другата — нещо, което приличаше на нащърбен сив камък. Андраш си помисли, че всеки друг би се превил под тежестта на предмета, но този мъж прекоси двора с изправен гръб и вирната по военному брадичка. Той застана зад катедрата и постави камъка върху нея с глухо тупване.

— Внимание — изрева той.

Студентите се смълчаха, насочиха вниманието си към него и изправиха гърбове, сякаш някой ги подръпна с невидими конци. Висок млад мъж с избеляла работна риза седна тихо на пейката до Андраш и се наведе към ухото му.

— Това е Огюст Пере — каза младият мъж на унгарски. — Той беше мой учител, а сега ще преподава и на теб.

Андраш погледна младия мъж с изненада и облекчение.

— Значи вие сте написали бележката?

— Слушай, а аз ще ти превеждам — отвърна той.

Андраш се заслуша. На катедрата Огюст Пере вдигна нацърбения камък с две ръце и зададе въпрос. Според преводача на Андраш въпросът беше дали някой знае какъв строителен материал е това. Някой от първия ред? Бетон, това е бетон. Железобетон. След като завършат петгодишното си обучение в школата, ще знаят абсолютно всичко за железобетона. Защо ли? Защото това е бъдещето на модерния град. С него ще се строят сгради, които ще надминават по височина и здравина всичко строено дотогава. Височина и здравина... а, да, и красота. Тук в Училището по архитектура обаче не се изкушаваме от красотата; оставяме това на богатите наследници в онова другото училище. Онова училище е заведение за джентълмени, място, където момчетата ходят, за да си играят на моделиране. Ние в Училището по архитектура се интересуваме от истинската архитектура, от сгради, които хората могат да обитават. Ако проектите ни са красиви, още по-добре. Но те трябва да притежават красота, която да съответства на обикновения човек. Тук сме, защото вярваме в архитектурата като демократично изкуство, защото вярваме, че формата и функционирането са еднакво важни, защото ние, авангардът, сме се освободили от оковите на аристократичната традиция и сме започнали да мислим самостоятелно. Нека всеки, който иска да построи нов Версай, да стане и да си излезе. Другото училище е само на три спирки с метрото.

Професорът замълча с протегната към портата ръка и очи, приковани върху редовете студенти.

— *Non?* — извика той. — *Pas un?*

Никой не помръдна. Професорът стоеше пред тях като статуя. Андраш се почувства като фигура от картина, застинала за вечността пред предизвикателството на Пере. След векове хората щяха да се наслаждават на тази картина в музеите. Той все още щеше да седи на пейката, наведен леко напред към мъжа с наметалото и бялата брада, този генерал сред архитектите.

— Изнася тази реч всяка година — прошепна унгарецът до Андраш. — Сега ще продължи с отговорността ви към студентите, които ще дойдат след вас.

— *Les étudiants qui viennent après vous* — продължи професорът и унгарецът преведе. — Тези студенти разчитат вие да се учите прилежно. В противен случай и те самите ще се провалят. Вас ще ви обучават вашите предшественици — в училището ще се научите на сътрудничество, защото като архитекти трябва да работите в екип. Може да имате собствени виждания, но без помощта на колегите идеите ви няма да струват и хартията, върху която са начертани. В това училище Емил Трела е обучавал Робер Мале-Стевенс, Робер Мале-Стевенс е обучавал Фернан Фензи, Фернан Фензи е обучавал Пиер Ваго, а Пиер Ваго ще обучава вас.

При тези думи професорът посочи към публиката и младият мъж до Андраш стана и се поклони учтиво. Той излезе отпред, застана до професор Пере на катедрата и се обърна към студентите на френски. Мъжът, който беше превеждал на Андраш — този рошав младеж с петна от мастило по работната риза — беше П. Ваго от програмата със занятията на Андраш. Ръководителят на упражненията му в студиото. Негов преподавател. Унгарец. Изведнъж на Андраш му прималя. За пръв път му мина през ум, че може би има шанс да оцелее в училището. Почти не можеше да се съсредоточи върху речта, която Ваго произнасяше елегантно на френски с едва забележим акцент. Пиер Ваго е написал бележката на унгарски в плика на Андраш. Сега му хрумна, че сигурно Пиер Ваго е и човекът, благодарение на когото седеше тук.

— Хей — подръпна го Розен за ръкава. — *Regardes-toi.*^[2]

От вълнение от носа на Андраш бе потекла кръв. Върху бялата му риза блестяха червени петна. Поланер го погледна загрижено и му подаде носната си кърпа. Бен Яков преbledня и извърна поглед. Андраш взе кърпата и я притисна към носа си. Розен го накара да отметне глава назад. Няколко души се обърнаха, за да видят какво става. Андраш седеше с кървящ нос, без да го интересува кой гледа, по-щастлив откогато и да било в живота си.

По-късно същия ден, след откриването на учебната година, след първата среща на групите за упражнения в студиото и след като си размениха адресите с Розен, Поланер и Бен Яков, Андраш седеше в претрупания кабинет на Ваго на дървена табуретка до чертожната маса. По стените бяха окачени скицирани на ръка и отпечатани чертежи, черно-бели акварели на красиви и невъзможни за изпълнение сгради и умалена рисунка на града от птичи поглед. В единия ъгъл имаше купчина изцапани с боя дрехи, а до стената бе подпряна изкривена рамка на велосипед. По етажерките на Ваго имаше старинни книги и лъскави списания, един чайник, малък дървен самолет и скулптура на момиче с тънки крака от отпадъчни материали. Самият Ваго се бе облегал на въртящ се стол и бе сплел пръсти зад тила си.

— Е, току-що пристигаш от Будапеща — каза той на Андраш. — Радвам се, че дойде. Не знаех дали ще успееш за толкова кратко време, но бях длъжен да опитам. Предразсъдъците кой, как и кога може да учи, са варварски. Подобна страна не е за хора като нас.

— Простете, професоре, но вие евреин ли сте?

— Не. Католик съм. Завърших образованието си в Рим. — Той произнесе звучно „р“-то като италианец.

— Тогава защо сте загрижен?

— А не трябва ли?

— Много хора изобщо не се интересуват.

Ваго сви рамене.

— Но някои се интересуват. — Той отвори папката на бюрото си. В нея лежаха цветни репродукции на кориците на Андраш за „Минало и бъдеще“ — гравюри върху линолеум на преписвач, който пише върху свитък, на баща със синовете му в синагога, на жена, която пали две високи тънки свещи. Сега Андраш сякаш видя творбите си за пръв път. Темите му се сториха сантиментални, композициите — банални и детински. Не можеше да повярва, че тези работи му бяха извоювали приема в училището. Нямахше възможност да изпрати произведенията, с които бе кандидатствал в унгарските колежи по архитектура — подробни рисунки на Парламента и Двореца, скици в перспектива на интериорите на църкви и библиотеки, проекти, върху които се бе трудил усърдно часове наред на бюрото си в „Минало и бъдеще“. Струваше му се обаче, че и тези скици биха му се сторили недодялани

и аматьорски в сравнение с работите на Ваго — безупречните планове и великолепните вертикални сечения, закачени по стените.

— Тук съм, за да се уча, господине — каза Андраш. — Тези гравюри са отпреди много време.

— Работите ти са отлични — успокои го Ваго. — Притежават прецизност, точност на перспективата, което се среща рядко при самоуки художници. Очевидно е, че имаш голяма природна дарба. Композициите са асиметрични, но добре балансирани. Темите са стари, но линиите са модерни. Тези качества ще ти помогнат при работата ти като архитект.

Андраш протегна ръка към една от кориците, онази, на която бе изобразен молещ се баща със синовете си. Беше гравирал оригинала на светлината на свещ в квартирата на улица „Харшфа“. Макар тогава да не бе му минало през ум — чудно защо, след като сега му се стори очевидно — мъжът с молитвения шал беше баща му, а момчетата — братята му.

— Изящна работа — каза Ваго. — И не само аз мисля така.

— Но това не е архитектура — възрази Андраш и подаде корицата на Ваго.

— На архитектура ще се научиш. А междувременно ще учиш и френски, иначе няма как да успееш тук. Ще ти помагам, но не мога да ти превеждам по време на всяка лекция. Затова ще идваш всяка сутрин, час преди занятията, и ще упражняваш френския си с мен.

— Тук с вас ли, господине?

— Да. От сега нататък ще говорим само на френски. Ще те науча на всичко, което знам. И за бога, престани да ме наричаш „господине“, все едно съм армейски офицер. — Погледът му стана сериозен, но изви ъгълчето на устата си наляво и се нацупи като французин. — *L'architecture n'est pas un jeu d'enfants* — каза той с дълбокия звучен глас, съответстващ и по височина, и по тон на гласа на професор Пере. — *L'architecture, c'est l'art le plus sérieux de tous.*

— *L'art le plus sérieux de tous* — повтори Андраш със същия дълбок глас.

— *Non, non!* — извика Ваго. — Само аз имам право да говоря с гласа на господин директора. Ти, ако обичаш, говори с гласа на Андраш, начинаещия студент. Казвам се Андраш, начинаещият студент — произнесе Ваго на френски. — Повтори.

— Казвам се Андраш, начинаещият студент.

— Ще науча френски от мосю Ваго.

— Ще науча френски от мосю Ваго.

— Ще повтарям всяка негова дума.

— Ще повтарям всяка негова дума.

— Но не с гласа на господин директора.

— Но не с гласа на господин директора.

— Нека те попитам нещо — премина Ваго на унгарски със сериозно изражение. — Правилно ли постъпих, като те доведох тук? Чувстваш ли се самотен? Трудно ли ти е?

— Трудно ми е, но се чувствам извънредно щастлив.

— Когато дойдох тук, в началото бях много нещастен — върна се Ваго към спомените си, облегнат на стола. — Пристигнах три седмици след като завърших училище в Рим, и започнах да уча във Висшето училище по изкуствата. Онзи университет обаче не беше за хора с моя темперамент. Първите няколко месеца бяха ужасни! Ненавиждах Париж. — Той погледна през прозореца към сивото небе на студения следобед. — Всеки ден се разхождах и попивах всичко — Бастилията, Тюйлери, Люксембургската градина, „Нотър Дам“, Операта — и проклинах всеки камък в тези сгради. След известно време се прехвърлих в Училището по архитектура. Тогава започнах да обиквам Париж. Сега не мога да си представя да живея другаде. След известно време и с теб ще се случи същото.

— Вече започвам да го усещам.

— Само почакай — подсмихна се Ваго. — Ще става все по-зле.

Сутрин си купуваше хляб от малката фурна наблизко, а вестника — от будката на ъгъла. Когато пускаше монетите в ръката на продавача, той отвърщаше напевно „Мерси“. Качваше се в стаята си, ядеше кроасан и пиеше чай от празен буркан от конфитюр. Преглеждаше снимките във вестника и се опитваше да следи новините за Испанската гражданска война, в която Народният фронт отстъпваше пред националистите. Не си позволяваше да си купува унгарски вестник, за да попълни онова, което не бе разбрал на френски; тревожните новини улесняваха превода. Всеки ден се съобщаваше за нови жестокости: момчета в ученическа възраст, застреляни в канавки,

стари господа, намушкани в овощни градини, села, бомбардирани от въздуха. Италия обвиняваше Франция, че нарушава собственото си оръжейно ембарго, тъй като големи пратки съветски муниции достигаха до Републиканската армия. От своя страна Германия бе увеличила легиона „Кондор“ до десет хиляди души. Андраш четеше новините с нарастващо отчаяние, като понякога завиждаше на младежите, избягали, за да се бият на страната на Републиканската армия. Вече всички бяха засегнати, всяко друго мнение беше наивно.

Замислен за страховитите събития на испанския фронт, той вървеше по обсипаните с листа тротоари към училището и се разсейваше, като си повтаряше архитектурни термини на френски: *toit, fenêtre, porte, mur, corniche, balcon, balustrade, souche de cheminée*. Вече беше научил разликата между стереобат и стилобат, основа и антаблеман; научи кои преподаватели тайно предпочитат декоративното пред практичното и кои поддържат култа на Пере към железобетона. Заедно с групата си от лекциите по статика посети църквата „Сен Шапел“, където научи как инженерите от XIII в. открили начин за укрепване на сградите с железни колони и метални подпори — подпорите бяха скрити в рамките на витражните прозорци, които се извисяваха от пода до тавана на параклиса. През стъклата утринната светлина нахлуваше като червени и сини лъчи, а Андраш стоеше в центъра на кораба, обхванат от усещане за божествено прозрение, макар това да беше католическа църква, по чиито прозорци бяха изобразени Исус Христос и християнски светци. Чувството, което го обзе, не бе свързано толкова с религията, колкото с усещането за хармонично строителство — съвършеното преплитане на форма и функция в тази сграда. Извисяващо се вертикално пространство, символизиращо пътя към Бог или към по-задълбочено познание. Бяха постигнали това внушение преди стотици години.

Пиер Ваго, верен на думата си, обучаваше Андраш всяка сутрин по един час. Младежът си припомни бързо френския, който бе учил в училище, и за месец усвои далеч повече знания, отколкото от учителя си в гимназията. Към средата на октомври уроците вече представляваха дълги разговори, а Ваго имаше дарбата да измисля теми, по които Андраш се отпускате да говори. Разпитваше го за детството му в Коняр и годините, прекарани в Дебрецен — какво е учил, какви са били приятелите му, къде е живял, кого е обичал.

Андраш разказа на Ваго за Ева Керен, момичето, което го бе целунало в градината на музея „Дери“ в Дебрецен, а после коравосърдечно го бе отблъснало. Разказа му случая с единствения чифт копринени чорапи на майка си — подарък за Ханука, купени от Андраш с парите, които изкарваше, като правеше задачите по рисуване на съучениците си. (Братята се състезаваха кой ще ѝ подари най-хубавия подарък. Майка му се бе зарадвала искрено като дете и никой не можеше да оспори победата на Андраш. По-късно същата вечер Тибор бутна Андраш на двора и навря лицето му в замръзналата пръст, като така получи полагаемото се отмъщение на по-големия брат.) На Ваго, който нямаше братя и сестри, изглежда, му беше приятно да слуша за Матяш и Тибор. Той караше Андраш да му разказва всичко за тях и да превежда писмата им на френски. Особено се заинтересува от желанието на Тибор да учи медицина в Италия. Каза, че познавал един млад мъж в Рим, чийто баща преподава медицина в Модена. Щеше да му пише да провери какво може да се направи по въпроса.

Андраш не възложи големи надежди на думите на Ваго, защото знаеше, че той е твърде зает, международната поща пътува бавно, а пък и господинът в Рим можеше да не споделя ентузиазма на преподавателя му да помага на млади унгарски евреи. Но една сутрин Ваго посрещна Андраш с писмо в ръка: беше получил отговор, че професор Турано вероятно ще успее да уреди Тибор да бъде приет през януари.

— Мили боже! — възкликна Андраш. — Та това е чудо! Как успяхте?

— Прецених правилно колко ценни са познанствата ми — отвърна Ваго и се усмихна.

— Трябва веднага да телеграфирам на Тибор. Откъде мога да изпратя телеграма?

Ваго вдигна ръка, за да го успокои.

— На твое място все още не бих му писал. Нищо не е сигурно. Не бива да му даваме напразни надежди.

— Според вас какви са шансовете му? Какво казва професорът?

— Пише, че трябва да подаде молба до приемната комисия, тъй като случаят е специален.

— Ще ми кажете ли веднага щом ви отговори?

— Разбира се — увери го Ваго.

Но Андраш трябваше да сподели добрата новина с някого и затова каза на Поланер, Розен и Бен Яков вечерта в студентския стол на улица „Дез Екол“, който Йозеф му бе препоръчал. За 125 франка седмично те всеки ден получаваха вечеря, състояща се основно от картофи и фасул. Хранеха се в ехтящ подземен салон на дълги маси, върху които хиляди студенти бяха издълбали имената си. Андраш съобщи новината за Тибор на френски с унгарски акцент, като се опитваше да надвика глъчката. Останалите вдигнаха чаши и пожелаха късмет на Тибор.

— Каква прекрасна ирония — каза Розен, след като пресушиха чашите си. — Понеже е евреин, трябва да напусне една конституционна монархия, за да учи медицина в страна с фашистка диктатура. Поне не му се налага да се присъедини към нас в тази чудна демократична държава, където интеллигентните млади мъже упражняват правото си на свободно слово така невъздържано. — Той прикова с поглед Поланер, който сведе очи към чистите си бели ръце.

— За какво говориш? — попита Бен Яков.

— За нищо — отвърна Поланер.

— Какво се е случило? — настоя Бен Яков, който не обичаше да изостава с клюките.

— Ще ти разкажа какво стана — съгласи се Розен. — Вчера на път за училището дръжката на папката на Поланер се счупи. Наложих се да спрем и да я завържем с канап. Закъсняхме за сутрешната лекция. Сигурно си спомняте, че пристигнахме в десет и половина. Седнахме най-отзад, до онзи второкурсник Лемарк, русолявия негодник, дето все се перчи на упражненията. Поланер, кажи им какво рече той, когато седнахме на реда до него.

Поланер остави лъжицата си до купата със супа.

— Онова, което според теб каза.

— Нарече ни „мръсни евреи“. Чух го съвсем ясно.

Бен Яков погледна Поланер.

— Вярно ли е?

— Не знам — отвърна Поланер. — Каза нещо, но не го чух ясно.

— И двамата го чухме, както и всички около нас.

— Гони те параноя — скастри го Поланер, а нежната кожа около очите му се зачерви. — Останалите се обърнаха, защото закъсняхме, а не защото ни е нарекъл мръсни евреи.

— В родината ти това може да е в реда на нещата, но тук не е — обади се Розен.

— Не искам повече да говоря за това.

— Така или иначе, какво можете да направите? — попита Бен Яков. — Някои хора просто са си идиоти.

— Трябва да му дадем урок. Това трябва да направим — заяви Розен.

— Не — обади се Поланер. — Не искам неприятности заради нещо, което не е ясно дали изобщо се е случило. Няма да надигам глава. Искам само да уча и да се дипломирам. Разбирате ли?

Андраш го разбираше. Спомни си как се чувстваше в началното училище в Коняр, желанието си да стане невидим. Но не предполагаше, че някой от състудентите му евреи ще се чувства така тук в Париж.

— Разбирам те — каза той. — Въпреки това Лемарк не бива да си мисли, че ще... — той се помъчи да намери точния израз на френски — му *се размине* да говори подобни неща. Ако, разбира се, наистина е казал това.

— Леви знае какво имам предвид — потвърди Розен. Но после подпря с ръка брадичката си и сведе поглед към купата със супа. — От друга страна, не съм сигурен как трябва да постъпим. Ако кажем на някого, ще се изправим срещу Лемарк. А той има много приятели от четвърти и пети курс.

Поланер отмести настрани купата си.

— Трябва да се връщам в ателието. Имам толкова работа, че ще се наложи да стоя там цяла нощ.

— Стига, Илий, не се сърди — обърна се към него Розен.

— Не се сърдя. Просто не искам неприятности. — Поланер си сложи шапката, уви шала около врата си и се отдалечи през лабиринта от маси с отпуснати под износеното си кадифено сако рамене.

— Вярваш ли ми? — обърна се Розен към Андраш. — Сигурен съм какво чух.

— Вярвам ти, но съм съгласен, че не можем да направим нищо.

— Нали допреди малко си говорехме за брат ти? — обади се Бен Яков. — Тази тема беше далеч по-приятна.

— Точно така — съгласи се Розен. — Аз смених темата и виж какво стана.

Андраш сви рамене.

— Според Ваго е твърде рано да празнуваме. Възможно е и нищо да не излезе.

— Но пък може и да се получи — настоя Розен.

— Да, а тогава, както ти вече отбеляза, Тибор ще замине за държава с фашистка диктатура. Трудно ми е да преценя на какво да се надявам. Всички варианти са сложни.

— Палестина — каза Розен. — Еврейска държава. На това можем да се надяваме. Нека брат ти отиде да учи в Италия на Мусолини. Нека завърши медицина под крилото на Дучето. Междувременно ние с теб, Поланер и Бен Яков ще завършим архитектура тук в Париж. А после ще емигрираме. Съгласни ли сте?

— Аз не съм ционист — отвърна Андраш. — Моята родина е Унгария.

— Но не и в момента, нали? — възрази Розен и Андраш не успя да обори аргумента му.

През следващите две седмици Андраш чакаше вести от Модена. На упражненията по статика изчисляваше разпределението на тежестта по заоблената вътрешна страна на „Пон о Дубъл“ с надеждата да се разсее с решаването на уравнения. В часовете по чертане рисуваше в перспектива умалената фасада на гара „Д’Орсе“, потънал блажено в измерванията на сложните часовникови циферблати и линиите на входните арки. По време на упражненията в студиото държеше под око Лемарк, който често хвърляше загадъчни погледи към Поланер, но не казваше нищичко, което да се изтълкува като обида. Всяка сутрин в кабинета на Ваго поглеждаше към писмата на бюрото и търсеше плик с италианска пощенска марка. Но ден след ден писмото така и не пристигаше.

Един следобед, докато Андраш седеше в ателието и триеше с гума тънките като паяжини линии на чертежа си на гара „Д’Орсе“, красивата Лусия от администрацията влезе със сгъната бележка в ръка. Тя подаде листа на петокурсника, който ръководеше занятиято, и излезе, без да погледне към студентите.

— Леви — каза ръководителят, младеж със суров поглед и буйна сламеноруса коса. — Викат те в кабинета на полковника.

Всички разговори в стаята замлъкнаха. Моливите в ръцете на студентите застинаха във въздуха. Полковника беше прякорът, с който студентите наричаха Огюст Пере. Всички извърнаха очи към Андраш, а Лемарк се подсмихна. Андраш прибра бързо моливите в чантата си, недоумявайки за какво ли го вика Пере. Хрумна му, че Пере може да има нещо общо със следването на Тибор в Италия. Може би Ваго го е помолил за помощ. Може директорът да е задействал свои връзки в чужбина и сега да иска лично да му съобщи новината.

Андраш изкачи тичешком стълбите до горния етаж, където се намираха кабинетите на преподавателите, и спря пред затворената врата на Пере. Дочу отвътре тихите гласове на Пере и Ваго. Почука и Ваго го покани да влезе. Вътре, облян от светлината на един от високите прозорци, гледащи към булевард „Распай“, стоеше професор Пере по риза. Ваго се бе облегнал на бюрото на Пере с телеграма в ръка.

— Добър ден, Андраш — каза Пере и се обърна от прозореца. Той подкани с жест младежа да седне на нисък кожен стол до бюрото. Андраш седна и остави чантата си на пода. Въздухът в кабинета на Пере бе неподвижен. За разлика от кабинета на Ваго с изобилието от скици по стените, скулптурите от отпадъчни материали и отрупаната с проекти работна маса, стаята на Пере бе подредена и аскетично обзаведена. Върху резбованото бюро имаше три паралелно подредени молива, а изящен бял макет на театър „Шанз-Елизе“ стоеше в стъклена кутия на една странична масичка.

Пере се изкашля и заговори:

— Получихме тревожни новини от Унгария. Наистина тревожни. Може би ще е по-лесно професор Ваго да ви обясни на унгарски, макар да чувам, че вече доста сте напреднали с френския. — Военният тон бе изчезнал от гласа му и той погледна Андраш толкова добродушно и с такова съжаление, че ръцете му изстинаха.

— Цялата работа е доста обърквана — каза Ваго на унгарски. — Ще се опитам да ти обясня. Получих писмо от бащата на моя приятел. За брат ти се е отворило място в медицинския колеж в Модена.

Ваго замълча. Андраш затаи дъх и го изчака да продължи.

— Професор Турано е писал до еврейската организация, която осигурява твоята стипендия. Искал да провери дали могат да намерят пари и за Тибор. Тази седмица в Унгария са въвели нови ограничения.

От днес нататък нито една организация няма право да изпраща пари на студенти евреи в чужбина. Стипендиите ви от Еврейската общност са замразени от правителството.

Андраш примигна и се опита да осмисли думите му.

— Това не е проблем само за Тибор — продължи Ваго и погледна Андраш в очите. — А и за теб. Казано накратко, вече не могат да ти изплащат стипендията. Честно казано, млади приятелю, досега не са пристигали плащания по стипендията ти. Чекът за първия месец така и не дойде, затова платих таксата от собствения си джоб, като си мислех, че се е получило някакво временно забавяне. — Той замълча и погледна професор Пере, който го наблюдаваше, докато съобщаваше новината на унгарски. — Мосю Пере не знае откъде са дошли парите, а и няма нужда да разбира, затова, моля те, не показвай, че си изненадан. Аз обаче не съм богат и макар да ми се иска, няма да мога да платя таксата ти за обучение и следващия месец.

Ледена хватка стегна гърдите на Андраш. Вече нямаше кой да плаща обучението му. Таксата му всъщност изобщо не бе плащана. Той веднага разбра защо Пере го гледаше с такава загриженост и съчувствие.

— Мислим, че си много способен студент — каза Пере на френски. — Не искаме да те загубим. Семейството ти може ли да помогне?

— Семейството ми ли? — Гласът на Андраш прозвуча пискливо и неясно в стаята с високия таван. Той си представи как баща му трупа купчини дъбови дъски в дъскорезницата, а майка му готви паприкаш с картофи на печката с дърва в лятната кухня. Помисли си за копринените чорапи, които беше й подарил преди десет години за Ханука — как ги сгъна на спретнат квадрат и ги прибра в хартиената опаковка, а после ги носеше само в синагогата. — Семейството ми не разполага с толкова пари — отговори той.

— Ужасна работа — възкликна Пере. — Иска ми се да направим нещо. Преди депресията отпускахме много стипендии, но сега... — Той погледна през прозореца към надвисналите облаци и поглади оформената си като на военен брада. — Разходите ти са платени до края на месеца. Ще проверя какво можем да направим дотогава, но се опасявам, че изгледите не са добри.

Андраш си преведе наум думите: *изгледите не са добри.*

— И за брат ти е изключително жалко — каза Ваго. — Турано имаше голямо желание да му помогне.

Андраш се опита да се отърси от внезапния шок. Трябваше да им изясни напълно ситуацията с Тибор и парите.

— Това не е проблем — той се опитваше да овладее треперенето на гласа си. — Стипендията не е проблем за Тибор. Той спестява пари от шест години. Събрал е достатъчно за билета за влака и за таксата за обучение за първата година. Ще му пратя телеграма още днес. Може ли бащата на приятеля ви да му запази мястото?

— Мисля, че да — отвърна Ваго. — Веднага ще му пиша, щом смяташ, че ще успее. Но може би брат ти може да ти помогне, щом е заделил пари?

Андраш поклати глава:

— Няма да му казвам. Не е спестил достатъчно за двама ни.

— Ужасно съжалявам — повтори Пере и стисна ръката на Андраш. — Професор Ваго ми каза, че сте находчив младеж. Може би ще успеете да измислите нещо. А аз ще видя какво можем да направим ние от наша страна.

За пръв път Пере го докосваше. Сякаш Андраш току-що бе разбрал, че е неизлечимо болен, и сянката на неизбежната смърт бе позволила на Пере да забрави за официалните обноски. Той потупа Андраш по гърба и го изпрати до вратата на кабинета.

— Не се отчайвайте — опита се да го успокои директорът, сбогува се и го изведе в коридора.

Андраш слезе сред жълтеникавата от праха светлина на стълбището, мина покрай класната стая, в която чертежът на гара „Д’Орсе“ лежеше изоставен на масата, покрай красивата Лусия в приемната и излезе през синята врата на училището, за което вече бе започнал да мисли като за свое. Вървя по булевард „Распай“, докато не стигна до пощата, където помоли за бланка за телеграма. Върху тесните сини редове написа съобщението, което бе измислил по пътя: *Осигурено ти е място в медицинския колеж в Модена благодарение на приятел на Ваго. Веднага си извади паспорт и виза. Ура!*. За миг, обзет от самосъжаление, се замисли дали да не пропусне възгласа „Ура!“, но в последния момент го написа и плати допълнителните десет сантима, а после отново излезе на булеварда. Колите продължаваха да профучават край него, следобедната светлина падаше както

обикновено, пешеходците по тротоара вървяха с покупки и книги в ръце; целият град бе напълно безразличен към случилото се преди малко в един кабинет в Училището по архитектура.

Той измина тесния завой към Люксембургската градина, където седна на зелена пейка под сянката на един чинар. От пейката се виждаха кошерите и Андраш забеляза забуления пчелар, който проверяваше питите. Главата, ръцете и краката му бяха отрупани с черни пчели. Бавно подвижни, упоени от пушека, те пъплеха по тялото му като крави, излезли на паша. В училище Андраш бе научил, че има пчели, които могат да сменят функцията си, когато обстоятелствата го налагат. Ако пчелата майка умре, друга заема мястото ѝ. Тя се разделя с предишния си живот и поема ново тяло, нова роля. Започва да снася яйца и да обсъжда здравословното състояние на кошера с обкръжението си. Той, Андраш, бе роден еврейин и носеше белега на идентичността си от двацет и две години. На осем дни го бяха обрязали. В училищния двор бе търпял подигравките на християнчетата, а в класната стая — недоволството на учителите, когато отсъстваше от училище на Шабат. На Йом Кипур постеше; на Шабат ходеше в синагогата; на тринайсет години започна да изучава Тората и бе станал мъж според еврейските закони. В Дебрецен учеше в еврейска гимназия, а след като завърши, започна работа в еврейско списание. Живееше с Тибор в еврейския квартал на Будапеща и двамата посещаваха синагогата на улица „Дохан“. Бе се сблъскал с призрака на ограничителната квота, бе напуснал дома и семейството си, за да дойде в Париж. Но дори тук имаше хора като Лемарк и студентски групи, които протестираха срещу евреите, както и доста антисемитски вестници. А сега и това ново бreme, тази нова пречка. За миг Андраш, седнал на пейката в Люксембургската градина, се замисли дали може да загърби еврейската си идентичност, да съблече религията си като палто, станало твърде тежко и дебело за топлото време. Спомни си как стоеше в „Сен Шапел“ през септември, озарен от светостта и спокойствието на сградата, и в съзнанието му изникнаха няколко думи, които знаеше от латинската литургия: *Kyrie eleison, Christe eleison*. Боже, смил се над нас, Христе, смил се над нас.

За миг всичко му се стори съвсем просто: да стане християнин, и то не просто християнин, а католик като християните, които са сътворили „Нотър Дам“ и „Сен Шапел“, църквата „Матяш“ и

базиликата „Свети Ицван“ в Будапеща. Да захвърли досегашния си живот, да си създаде ново минало. Да получи онова, което не му бе давано досега. Да получи милост.

Но когато се замисли за думата „милост“, си спомни думата на идиш: *rachmones*, чийто корен беше *rechet* — думата на иврит за утроба. *Rachmones*: състрадание, толкова дълбоко и искрено, каквото майката изпитва към детето си. Беше се молил за него в синагогата в Коняр в навечерието на Йом Кипур. Помоли се да получи опрощение, бе постил и в края на Йом Кипур изпита усещането, че е напълно пречистен. Всяка година изпитваше нужда да си направи равносметка, да прости и да получи опрощение. Всяка година от двете му страни в синагогата стояха братята му — Матяш, дребен и гневен, отляво и Тибор, слаб и с дълбок глас, отдясно. До тях стоеше баща им с ритуалния си талит, а отзад в отделението за жените беше майка им — търпелива, толерантна и непреклонна, а присъствието ѝ се усещаше, макар да не можеха да я видят. Не можеше да се отрече от еврейската си идентичност, без да се откаже от това, да бъде брат на братята си и син на майка си и баща си.

Андраш стана, хвърли последен поглед към пчеларя и кошерите и тръгна през парка към квартирата си. Вече мислеше не за случилото се, а какво трябваше да прави: да си намери работа, за да изкарва парите, необходими да продължи обучението си. Разбира се, не беше французин, но това нямаше значение — в Будапеща на стотици работници се плащаше под масата и никой не разбираше. Утре бе събота. Канцелариите на различните служби щяха да са затворени, но магазините и ресторантите щяха да работят — пекарни, бакалии, книжарници, магазини за художнически материали, бирарии, магазини за мъжки дрехи. Щом Тибор успяваше да работи на пълен работен ден и да учи анатомия вечер, то и Андраш щеше да си намери работа и да ходи на училище. Докато стигна до улица „Дез Екол“, вече оформяше мислено необходимата му фраза: Търся работа. На унгарски *Állást keresek*. На френски *Je cherche... je cherche...* работа. Сети се за думата: *un boulot*.

[1] Съжалявам. — Б.пр. ↑

[2] Погледни се. — Б.пр. ↑

ПЕТА ГЛАВА

ТЕАТЪР „САРА БЕРНАР“

През тази есен в „Сара Бернар“ всяка вечер, с изключение на понеделниците, от девет часа щеше да се играе „Майка“, новата пиеса на Бертолт Брехт. Театърът се намираше в самия център на града, на площад „Дю Шатле“. Разполагаше с пет реда луксозни седалки и вълнуващия факт, че гласът на самата госпожица Бернар някога е кънтял в тази зала и карал полилея да трепери на веригата си. Някъде във вътрешността на театъра се намираше гримьорната с позлатени кремави стени и златна вана, в която актрисата уж се къпела в шампанско. През първата събота на ноември актьорите бяха повикани за непредвидена генерална репетиция, тъй като Клодин Вилареал-Блок, главната героиня, беше разтегнала тежко гласните си струни, което всички смятаха, че се дължи на новата ѝ връзка с млад бразилски пресаташе. Поради тези деликатни обстоятелства дубльорката на мадам Вилареал-Блок беше повикана в последния момент, за да поеме ролята. Марсел Жерар крачеше бясна из гримьорната си и недоумяваше как Клодин Вилареал-Блок е могла да ѝ погоди такъв номер. Струваше ѝ се, че умишлено е искала да я унижи. Мадам Жерар, подразнена от факта, че са я оставили за дубльорка, не се бе подготвила. Тази сутрин на репетицията забрави репликите си и пелтечеше изключително непрофесионално. В кабинета си в дъното на коридора Золтан Новак пиеше чист скоч и се чудеше какво ще прави, ако пиесата се провали, ако Марсел Жерар се вцепени на сцената, както стана тази сутрин на репетицията. Самият министър на културата бе заявил, че ще присъства на представлението утре вечер — толкова популярна бе станала новата пиеса на Брехт — а положението бе много тежко. Ако представлението утре вечер се провали, вината ще падне върху Новак, унгареца. Французите не се проваляха.

На Золтан Новак отчаяно му се пушеше. Но не можеше. Предишната вечер, когато научи за заболяването на мадам Вилареал-Блок, съпругата му скри цигарите, защото знаеше, че той ще прекали с тях. Накара го да се закълне, че повече няма да си купува, и заяви, че

ще усети, ако е пушил, по дрехите му. Докато крачеше в кабинета си, нервен от липсата на никотин, влезе помощник-режисьорът със списък спешни въпроси. На отговорника за реквизита му изчезнали две лопати от трета сцена — да изиграят ли сцената без тях, или да купят нови? Името на мадам Жерар било изписано погрешно в програмата за утре вечер (с две „р“ вместо с едно, дребна грешка) и дали Новак иска целият тираж да бъде отпечатан наново? И последно, долу някакво момче питало за работа. Твърдяло, че познава мосю или сякаш това казвало — френският му не бил добър. Как се казвало ли? Нещо чуждестранно. Леви. Ъндраш.

Да купи нови лопати за работниците. Да не поправа програмите — твърде скъпо е да се препечатват. И не, не познава никакъв Леви Ъндраш. А дори и да го познава, бог му е свидетел, че последното, което може да предложи, е работа.

Андраш смяташе, че ще отиде на училище в понеделник сутрин с добри новини за професор Ваго. Че ще му каже, че си е намерил работа, намерил е начин да си плаща таксата и ще остане в школата. Но сега се тътреше по булевард „Распай“ и ядно подритваше клонките по тротоара. Цяла събота и неделя кръстосваше Латинския квартал в търсене на работа: разпитваше по предни входи и задни дворове, в сладкарници и гаражи, дори се осмели да почука на вратата на проектантска фирма, където един млад мъж по риза работеше на чертожна маса. Мъжът изгледа Андраш със смесица от удивление и презрение и му каза да се отбие, след като се дипломира. Андраш продължи да обикаля, гладен и измръзнал в дъжда, но отказваше да се предаде. Бе пресякъл Сена в мъглата, замислен към кого може да се обърне за помощ, и когато вдигна глава, видя, че е стигнал чак на площад „Дю Шатле“. Хрумна му, че може да се отбие в театър „Сара Бернар“ и да потърси Золтан Новак, който му бе казал да се обади. Можеше да отиде още сега, беше седем и половина и Новак сигурно е в театъра преди представлението. Но в „Сара Бернар“ бе отпратен любезно, със съчувствие, на изпълнен със съжаление френски от млад мъж, който твърдеше, че е разговарял лично с Новак, но той казал, че не познава Андраш. Същата вечер и на следващия ден Андраш продължи да си търси работа, но никъде не извади късмет. Накрая се

прибра у дома, седна на масата под прозореца с телеграма от брат си в ръка.

Невероятни новини! Безкрайно съм благодарен на теб и на Ваго. Утре подавам молба за студентска виза. Модена! Ура! Тибор.

Андраш би дал всичко, за да види Тибор, да му разкаже какво се е случило и да чуе съвета му. Но Тибор бе на хиляда и двеста километра в Будапеща. Нямаше как да помоли за съвет чрез телеграма, а писмото щеше да пътува твърде дълго. Естествено, разказа за случилото се на Розен, Поланер и Бен Яков в студентския стол. Приегнева, съчувствието и подкрепата им с благодарност, но това не можеше да му помогне особено. Те не бяха брат му, не разбираха като Тибор какво означава стипендията за него, нито какво означава загубата ѝ.

В седем часа сутринта сградата на училището беше пуста. Ателиетата бяха тихи, дворът — празен, а амфитеатърът — ехтяща пещера. Андраш знаеше, че ако огледа стаите, ще намери някой и друг студент, заспал на бюрото си; студенти, будували цяла нощ, наливали се с кафе и пушили цигари, докато работеха над макетите си. Безсънните нощи бяха нещо обичайно за школата по архитектура. Носеха се слухове за хапчета, които изостряли ума и позволявали да стоиш буден дни наред, дори седмици. Разправяха се легенди за творчески прозрения, постигнати след седемдесет и два часа будуване. Но имаше и истории за катастрофални сривове. Едно от ателиетата се наричаше *l'atelier du suicide*. По-големите студенти разказваха на помалките за младеж, който се застрелял, след като съперникът му спечелил Наградата на амфитеатъра. Във въпросното ателие на стената до черната дъска личеше дупка в тухлата. Когато Андраш попита Ваго за самоубиеца, той сподели, че тази история се разказвала още докато той бил студент и никой не можел да потвърди дали е вярна, но все пак изпълнявала предназначението си като поучителна приказка.

В кабинета на Ваго светеше. Андраш видя жълтия правоъгълник от двора. Той изкачи стълбите тичешком и почука на вратата. Последва дълга тишина, преди Ваго да отвори. Той застана пред Андраш по

чорапи и разтри очи с изцапаните си с мастило палец и показалец. Яката му бе разкопчана, а косата — чорлава.

— Ти? — каза той на унгарски. Една кратка думичка, изречена с нотка на обич.

— Аз съм. Все още съм тук... засега — отвърна Андраш.

Ваго го покани с жест да влезе и да седне на обичайната си табуретка. Остави Андраш сам за няколко минути, а когато се върна, личеше, че е измил лицето си с топла вода и го е избърсал с груба кърпа, а мастилото от ръцете си беше изтъркал с пемза.

— Е? — попита Ваго и се настани зад бюрото.

— Тибор ви благодари най-искрено. Веднага е подал молба за виза.

— Вече писах на професор Турано.

— Благодаря ви. Наистина.

— А ти как си?

— Не много добре, както сигурно се досещате.

— Тревожиш се как ще си плащаш таксата, нали?

— А вие на мое място нямаше ли да се тревожите?

Ваго бутна стола си назад и отиде до прозореца. След малко се обърна и прокара пръсти през косата си.

— Знаеш ли, тази сутрин не ми е до уроци по френски. Искаш ли вместо това да се поразходим? Имаме час и половина до началото на упражнението.

— Вие сте преподавателят — отвърна Андраш.

Ваго взе палтото си от дървената окачалка на стената и го облече. Побутна Андраш пред себе си, слезе след него по стълбите и го изведе през синята входна врата. Когато излязоха на булеварда, бръкна в джоба си за монети и поведе Андраш надолу по стълбите на метростанция „Распай“ тъкмо когато пристигаше мотрисата. Стигнаха до „Мот-Пике“, прехвърлиха се на линия номер 8, а после отново смениха линията на „Мишел-Анж Молитор“. Накрая слязоха на далечната станция „Биланкур“ и Ваго изведе Андраш на един квартален булевард. Тук, далеч от центъра на града, въздухът беше почист; магазинерите поливаха с вода тротоарите, преди да отворят, а миячи на прозорци лъскаха витрините. По тротоара бързо вървеше група момичета с къси черни вълнени палта, водени от матрона с перо на шапката.

— Почти стигнахме — каза Ваго. Той поведе Андраш по булеварда и зави по малка търговска улица, след това по една по-дълга улица с жилищни сгради и накрая по тясна уличка, оброчена от сиви къщи близнаци и масивни жилищни сгради с червени покриви, които свършваха внезапно пред извисяваща се бяла сграда с формата на кораб — триъгълен, построен на мястото, където две улици се срещаха под остър ъгъл. Апартаментите имаха корабни прозорци и внесени навътре балкони с плъзгащи се стъклени врати, сякаш сградата наистина беше океански лайнер. Зданието стърчеше напред сред утринното слънце иззад нос с овални прозорци и млечнобели арки от железобетон.

— Кой е архитектът? — попита Ваго.

— Пенгюсон. — Преди няколко седмици бяха ходили да разгледат работата му в архитектурния павилион на Международното изложение, а петокурсникът, който ги водеше, говореше с патос за простотата на линиите на Пенгюсон и за нестандартното му чувство за пропорции.

— Точно така — потвърди Ваго. — Един от нашите, възпитаник на Училището по архитектура. Запознах се с него на архитектурен конгрес в Русия и оттогава сме близки приятели. Той е автор на няколко задълбочени статии за „Л'Архитектюр д'Ожурдюи“. Статии, които накараха хората да си купуват списанието още в началото. Освен това той е невероятен играч на покер. Всяка събота вечер се събираме и играем. Понякога идва и професор Пере. Той не умее да играе, но обича да разговаря.

— Представям си — усмихна се Андраш.

— Познай за какво си говорихме тази събота.

Андраш сви рамене.

— Никакви предположения ли нямаш?

— За Гражданската война в Испания.

— Не, млади ми приятелю. Говорихме за теб. За твоя проблем. За стипендията ти. За това, че нямаш средства. Междувременно Пере не спираше да налива шампанско. Първокласно „Канар-Дюшен“, реколта 1926 г., което получил като подарък от клиент. Жорж-Анри, тоест Пенгюсон, е невероятно интелигентен човек. Проектирал е множество изящни сгради тук в Париж, а домът му е пълен с награди, получени за тях. Освен архитект той е и инженер. Играе покер като истински

математик. Но когато пие шампанско, започва да се перчи и изпада в сантиментални настроения. Към полунощ той хвърли чековата си книжка на масата и каза на Пере, че ако спечели следващата ръка, то той — Пенгюсон имам предвид — ще ти помогне с плащането на таксата за обучение.

Андраш зяпна Ваго.

— И какво стана?

— Пере загуби, разбира се. Мисля, че никога не съм го виждал да побеждава Пенгюсон. Но шампанското вече беше свършило работа. Хитрец е нашият Пере. В крайна сметка се оказа по-съобразителен от Пенгюсон.

— Какво искате да кажете?

— Когато си тръгнахме и излязохме на улицата, за да си хванем такси, Пере, трезвен като бухал, поклати глава. „Колко жалко за младия Леви — каза той. — Истинска трагедия.“ Жорж-Анри, опиянен от шампанското, буквално падна на колене на тротоара и помоли Пере да му позволи да ти отпусне заем. Заяви, че ще ти даде петдесет процента и нито сантим по-малко. „Ако момчето успее да намери другата половина, нека остане в училището.“

— Не говорите сериозно — усъмни се Андраш.

— Струва ми се, че съм напълно сериозен.

— Но на следващата сутрин той сигурно се е осъзнал?

— Не. Пере го накара да напише обещанието си черно на бяло. Във всеки случай Пенгюсон е задължен на Пере. Директорът му е правил доста услуги.

— А каква гаранция иска за заема си?

— Никаква — отвърна Ваго. — Пере му каза, че си джентълмен и че ще печелиш добре, след като се дипломираш.

— Петдесет процента — извика Андраш. — Мили боже! При това от Пенгюсон. — Той вдигна очи към заобления профил на сградата, към извисяващия се бял корабен нос. — Шегувате се, нали?

— Не се шегувам. Подписаното писмо е на бюрото ми.

— Но това са хиляди франкове.

— Пере го убеди, че си струва да ти се помогне.

Андраш усети как нещо стяга гърлото му. Страхуваше се да не се разплаче, тук на уличния ъгъл в Булон-Биланкур. Той остърга подметката на обувката си в тротоара. Все трябва да има някакъв

начин да намери другата половина от парите. Щом Пере бе успял да направи чудото, да му осигури пари ей така, от нищото, щом го смяташе за джентълмен, Андраш трябваше да приеме предизвикателството. Щеше да направи необходимото. От колко време си търсеше работа? От няколко дни? От четиринайсет часа? Париж бе огромен град. Щеше да си намери работа. Трябваше да си намери.

Имаше случаи, в които театър „Сара Бернар“ сякаш бе обитаван от благосклонен призрак, случаи, в които пиесата трябваше да се провали, но това не се случваше. Вечерта на дебюта на Марсел Жерар в ролята на майката катастрофата изглеждаше неизбежна. Един час преди вдигането на завесата Марсел се появи в кабинета на Новак и заплаши, че ще напусне. Каза му, че не е готова да излезе на сцената. Че ще се посрами пред публиката, критиката и министъра на културата. Новак я хвана за ръцете и я помоли да помисли разумно. Заяви, че е убеден, че тя ще се справи с ролята. Че е играла безупречно на прослушването. Че Клодин Вилареал-Блок е получила ролята само защото Новак не искал да проявява предпочитанията си към мадам Жерар. Макар любовната им афера да е приключила отдавна, но хората още говорели, а той се страхувал слуховете да не достигнат до ушите на жена му в момент, в който отношенията им били твърде деликатни. Естествено, Марсел разбирала това, нали двамата заедно бяха взели решението. Той никога не би й позволил да излезе на сцената, ако не бил убеден, че тя ще се справи блестящо. Все пак страховете й били напълно естествени. Нали самата Сара Бернар е трябвало да преодолее парализиращ пристъп на сценична треска преди изпълнението си на Федра през 1879 година? Той бил напълно убеден, че щом Марсел стъпи на сцената, ще се въплъти в ролята точно така, както си я представя Брехт. И тя го знае, нали? Но след като той приключи с речта си, мадам Жерар изтръгна ръце от неговите и се оттегли в гримьорната си, без да му каже нито дума.

Може би силното притеснение на Новак призова призрака на Сара Бернар тази вечер в театъра. Може би беше общата тревога на актьори, техници, осветители, разпоредители, отговорници за костюмите, чистачи и момичето от гардероба. Каквато и да бе причината, в мига, в който часовникът удари девет, колебанията на

Марсел Жерар се бяха изпарили. В ложата министърът на културата посрбваше дискретно от сребърна бутилка, до него седяха лейди Мандъл и почитаемият господин Реджиналд Фелоус — лейди Мандъл с пауново перо в косите, а Дейзи Фелоус сияеше в нефритенозелен копринен костюм на Скиапарели. Заради войната в Испания, комунистическите пиеси бяха на мода във Франция. Залата беше препълнена. Светлините угаснаха. Марсел Жерар излезе на сцената и заговори сякаш с кадифения глас на самата Сара Бернар. От мястото си зад кулисите Золтан Новак гледаше как мадам Жерар правеше такава интерпретация на „Майка“, че засрами изцяло провалено от любовта изпълнение на Клодин Вилареал-Блок. Той въздъхна с облекчение толкова дълбоко, че остана доволен, че жена му му бе отнела стягащата гърдите утеха на цигарите. С малко късмет вече ги бе отказал завинаги. Времето, прекарано в лечебните бани на Будапеща, бе прочистило кръвта и болката от дробовете му. Пиесата не се провали. И в крайна сметка театърът му може би щеше да оцелее, въпреки дългите колонки с червени числа в счетоводните книги и дълговете, които се увеличаваха всяка седмица.

Новак беше в толкова приповдигнато настроение, че след като прие похвалата на министъра на културата и предаде поздравите му на изчервената и останала без дъх Марсел Жерар, той изпи две чаши шампанско една след друга още в коридора при гримьорните. Преди да си тръгне, Марсел го повика в будоара си и го целуна по устата, само веднъж, едва ли не целомъдрено, сякаш всичко му бе простено. В полунощ той излезе през служебния вход навън в студената мъгла. У дома жена му щеше да го чака в спалнята с разпусната коса, ухаеща на лавандула. Но не бе направил и три крачки, когато някой се спусна към него в гръб и го сграбчи за ръката, от което той изпусна куфарчето си. Пред театъра напоследък ставаха много грабежи и той обикновено внимаваше, но тази вечер шампанското го бе направило безгрижен. По инстинкт, придобит по време на войната, Новак се извърна рязко и удари нападателя в корема. Тъмнокосият младеж се строполи на бордюра. Золтан се спря, за да вдигне куфарчето си, и едва тогава дочу какво изхриптя момчето. *Novak-úr. Novak úr.* Името му в учтива форма на унгарски. Лицето на младежа му се стори смътно познато. Новак му помогна да се изправи и изтупа няколко мокри листа от ръкава му. Младежът заопипва плахо ребрата си.

— Защо се приближаваш така изотзад? — попита Новак на унгарски и се опита да разгледа по-добре лицето на момчето.

— Не ме приехте в кабинета си — успя да отвърне младежът.

— А трябваше ли да те приема? Познаваме ли се?

— Аз съм Андраш Леви — изхриптя младежът.

Ъндраш Леви, момчето от влака. Новак си спомни колко объркан бе Андраш във Виена, благодарността му, когато му купи геврек. А сега бе ударил горкото момче в корема. Новак поклати глава и се засмя тъжно.

— Господин Леви, искрено се извинявам.

— Благодаря ви — отвърна огорчено момчето и продължи да разтрива ребрата си.

— Но аз те повалих в канавката! — възкликна удивено Новак.

— Ще се оправя.

— Защо не повървиш с мен? Живея наблизо.

По пътя Андраш му разказа всичко, като започна с това, как бе спечелил и изгубил стипендията си и завърши с предложението на Пенгюсон. Каза му, че затова се е върнал в театъра. Бил готов да върши и най-черната работа — да лъска обувките на актьорите, да мете пода и да изхвърля пепелта от огнищата. Трябва да започне да изкарва своите петдесет процента. Трябва да направи първата вноска след три седмици.

Докато приключи разказа си, бяха стигнали до дома на Новак на улица „Дьо Севър“. На горния етаж зад тънките пердета на спалнята светеше лампа. От мъглата косата на Новак бе овлажняла, а шлиферът му бе обсипан с дребни капчици. До него Леви трепереше в тънкото си сако. Новак се сети за счетоводната книга, която бе затворил, преди да отиде да гледа представлението. В нея с четливия почерк на счетоводителя бяха изписани цифрите, които показваха тежкото състояние на „Сара Бернар“ — още няколко седмици на загуба и ще се наложи да затворят. От друга страна, с Марсел Жерар в ролята на майката, кой знае пък какво можеше да стане? Новак бе наясно със случващото се в Източна Европа и че спирането на стипендията на Андраш е само симптом на по-тежко заболяване. През младежките си години в Унгария бе виждал как изключително умни еврейчета бяха възпрепятствани да учат поради ограничителната квота. Струваше му се престъпно и този младеж да бъде прекършен, след като бе стигнал

чак дотук. Театърът не бе благотворителна организация, но момчето не търсеше подаяния. Търсеше работа. Бе готово да върши всичко. Щеше да е напълно в духа на пиесата на Брехт да осигури работа на човек, който иска да работи. А и нали самата Сара Бернар бе еврейка? Майка ѝ била холандска куртизанка от еврейски произход, а юдаизмът се предава по майчина линия. Самият той знаеше това много добре. Макар да бе покръстен в католическа църква и да бе посещавал католически училища, и неговата майка беше еврейка.

— Добре, млади ми Леви — каза Новак и сложи ръка на рамото на момчето. — Защо не се отбиеш в театъра утре следобед?

Андраш му се усмихна толкова лъчезарно и признателно, че за миг Новак се уплаши. Такова доверие. Такава надежда. Не му се мислеше какво ли ще направи светът с момче като Андраш Леви.

ШЕСТА ГЛАВА НА РАБОТА

В „Майка“ участваха двайсет и седем актьори: девет жени и осемнайсет мъже. Работеха шест дни седмично, през които изнасяха седем представления. Зад кулисите се прибираха за съвсем кратко време, а имаха невероятно много нужди. Костюмите им трябваше да бъдат закърпени и изгладени, кучетата им — разходени, писмата им — изпратени, гласовете им успокоявани с чай, ястията им — поръчвани. От време на време се нуждаеха от услугите на стоматолог или лекар. Трябваше да репетираат репликите си и да възстановяват силите си с кратки дремки. Трябваше да се грижат за романтичните си връзки извън сцената. Двама от мъжете бяха влюбени в две от жените, но двете влюбени дами обичаха не онзи, който харесваше тях. Между любовния четириъгълник се разменяха купища бележки. Изпращаха се, получаваха се и се изхвърляха букети, изпращаха се и се изяждаха шоколадови бонбони.

Андраш се появи сред този хаос, готов за работа, и помощникът на сценичния директор веднага го натовари с безброй задължения. Ако на мосю Хамон му се скъсаше връзката на обувката, Андраш трябваше да му намери нова. Ако болонката на мадам Пило огладнееше, Андраш трябваше да я нахрани. Трябваше да предава бележки между режисьора и главните актьори, между сценичния директор и неговия помощник, между влюбени двойки. Когато заменената Клодин Вилареал-Блок пристигна в театъра, за да си поиска ролята обратно, се наложи да бъде успокоявана с похвали. (Всъщност обаче, както помощникът на сценичния директор каза на Андраш, Вилареал-Блок бе освободена завинаги, тъй като Марсел Жерар жънеше невероятен успех в тази роля, а билетите за представленията се разпродаваха всяка вечер за пръв път от пет години.) На Андраш не му беше ясно как в „Сара Бернар“ изобщо нещо се е вършело зад кулисите, преди да го наемат. През първия му работен ден, когато дойде време да започне представлението, той вече беше твърде изтощен, за да гледа пиесата иззад кулисите. Заспа на един диван, без да знае, че е реквизит от

второ действие, и когато дойде време да го изнесат на сцената, двама работници го разтърсиха, за да го събудят. Той скочи на крака тъкмо когато актьорите се прибираха след първо действие и го засипаха с безброй поръчки.

Същата вечер остана в театъра дълго след края на представлението. Клодел, помощникът на сценичния директор, му беше казал винаги да остава, докато не си тръгне и последният актьор, а тази вечер до късно стоя Марсел Жерар. Късно вечерта Андраш се въртеше около гримьорната ѝ и чакаше тя да приключи разговора си със Золтан Новак. Чуваше вълнението в бързия говор на френски на мадам Жерар през вратата на гримьорната. Гласът ѝ му харесваше и нямаше да възрази, ако тя го помоли за още някоя услуга, преди да си тръгне. Най-сетне мосю Новак излезе с леко сбърчено от притеснение чело. Той като че ли се изненада да завари Андраш тук.

— Полунощ е, момче. Прибирай се у дома.

— Мосю Клодел ми нареди да остана, докато не си тръгнат всички актьори.

— Аха, добре тогава. Ето ти нещичко да си купиш вечеря, аванс за първата седмица. — Новак подаде на Андраш няколко сгънати банкноти. — Купи си нещо по-питателно от геврек — каза му той и се отдалечи по коридора към кабинета си, потривайки врат.

Андраш разгъна банкнотите. Двеста и петдесет франка — достатъчни за две седмици вечери в студентския стол. Той подсвирна облекчено и пхна банкнотите в джоба на самото си.

Мадам Жерар излезе от гримьорната, а без сценичния грим широкото ѝ лице изглеждаше бледо и обикновено. Тя носеше кафява чанта, а шалът ѝ бе здраво пристегнат, сякаш за да я пази по време на дългия път до вкъщи. Но Клодел бе казал, че мадам Жерар трябва да си тръгне с такси, и Андраш я помоли да почака при вратата откъм сцената, докато той спре някое наблизно. Зрителите, чакащи за автографи, вече се бяха разотишли. След представлението мадам Жерар бе раздала над сто автографа при задния вход. Андраш я хвана под ръка, докато прекосяваше тротоара. Усети, че туиденото ѝ палто е износено на лактите. Тя се спря пред отворената врата на таксито и го погледна в очите. Имаше широко изпъкнало чело с тънки вежди, едрите ѝ кости ѝ придаваха благороднически вид, който би ѝ отивал в

ролята на кралица, но ѝ служеше също толкова добре и в ролята на пролетарската майка.

— Нов си тук — отбеляза тя. — Как се казваш?

— Андраш Леви — Андраш се поклони леко.

Тя повтори името му два пъти, като че ли искаше да го запомни.

— Приятно ми е да се запознаем, Андраш Леви. Благодаря, че ми повика такси. — Тя се качи в колата, загърна краката си с палтото и затвори вратата.

Докато гледаше как таксито се отдалечава бавно към моста „Аркол“, Андраш си преповтори наум краткия им разговор. Чу отново в мислите си как репликата ѝ *très heureux de faire votre connaissance*, което означаваше *örülök, hogy megismerhetem* на унгарски. Как ли му се бе счуло унгарското *örülök* във френското *très heureux*? Всички ли в Париж бяха тайно унгарци? Андраш се засмя на глас при тази мисъл: жените от западния бряг с техните кожени палта, любителите на театъра с дългите си лимузини, артистичните студенти, почитатели на джаз музиката с избелелите си сака — всички те тайно копнееха за паприкаш и селски хляб, докато ядяха рибена чорба и фразели. Докато пресичаше реката, усети как гърдите му дишат с лекота. Имаше работа. Щеше да изкара своите петдесет процента. На работната му маса лежаха подострени нови моливи и вече не му се струваше невъзможно да завърши чертежите на гара „Д’Орсе“, преди да се съмне.

Андраш работи цяла нощ без почивка и успя да остане буден по време на всички сутрешни лекции. След това заспа в един ъгъл на библиотеката за няколко часа. Когато се събуди, намери бележка, закачена на ревера му: *Да се срещнем в „Синият гълъб“ в 5 часа, поспаланко.* Той се надигна и разтри очи с кокалчетата на пръстите си. Извади часовника на баща си от джоба. Беше четири часът. След три часа отново беше на работа, а имаше само желанието да се прибере вкъщи и да си легне. Той се затътри по коридора и влезе в мъжката тоалетна, където откри, че докато е спал, някой бе изрисувал над горната му устна с мастило мустачки като на Кларк Гейбъл. Остави ги да си стоят на лицето му, среса коса с пръсти и пооправи сакото си.

Кафенето „Синият гълъб“ се намираще на повече от половин час пеша от булевард „Распай“ в другия край на Латинския квартал.

Андраш пристигна пръв, седна на една маса в дъното до бара и си поръча най-евтиното в менюто — чаша чай.

С чая сервираха две маслени бисквити с бадем в средата. Затова студентите обичаха „Синият гълъб“: там бяха щедри. В Латинския квартал рядко сервираха по две бисквити с чаша чай, а да не говорим за бисквити с бадеми. Тъкмо когато бе изпил чая си и бе изял бисквитите, пристигнаха Розен, Поланер и Бен Яков. Те свалиха шаловете си и придърпаха столове към масата.

Розен разцелува Андраш по двете бузи.

— Разкошни мустаци — каза му той.

— Помислихме те за мъртъв — обади се Бен Яков. — Или поне, че си в кома.

— Бях почти мъртъв.

— Обзаложихме се — продължи Бен Яков. — Розен се обзаложи, че ще спиш цяла нощ, а аз — че ще ни чакаш тук. Поланер се въздържа, защото е без пукната пара.

Поланер се изчерви. От тримата му приятели той беше от най-богато семейство, но семейното им предприятие беше фирма за облекла в Краков и баща му нямаше никаква представа какви са цените в Париж. Всеки месец той изпращаше на Поланер сума, която не бе достатъчна за храна и дрехи. Тъй като бе напълно наясно за увеличаващия се дълг към баща си, Поланер не смееше да го помоли за повече пари. Като дете от богато семейство, той никога не бе работил и изглежда, и през ум не му минаваше да облекчи финансовото си положение, като си намери работа. Вместо това в кафенетата си поръчваше гореща вода, лепеше обувките си с дебел картон, изостанал от упражненията по моделиране, и си прибираше неизядения хляб от студентския стол.

С джоб, пълен с банкноти, Андраш реши, че е негов ред да почерпи приятелите си. Всички си поръчаха малки чашки уиски със сода — напитката на американските филмови звезди. Наругаха унгарското правителство и опита му да лиши компанията им от Андраш, а после вдигнаха наздравица за новата му роля като куриер на любовни писма и отговорник по разхождането на кучетата на актьорите. Когато изпиха уискитата, си поръчаха чайник чай.

— Бен Яков има среща довчера — обяви Розен.

— Каква среща? — попита Андраш.

— Уговорка. Рандеву. Вероятно от романтично естество.

— С кого?

— С прекрасната Лусия — отвърна Розен, а Бен Яков сплете пръстите на ръцете си и ги размаха победоносно, без да продума. Над масата надвисна мълчание. Всички благоговееха пред Лусия с дълбокия ѝ кадифен глас и кожа с цвят на полиран махагон. Нощем, сами в леглата си, всички си представяха как тя съблича роклята и комбинезона си и застава гола пред тях в тъмните им стаи. Денем ги засрамваше с успехите си в ателието. Лусия не работеше само в администрацията, тя беше четвъртокурсничка, при това една от най-добрите в курса, и се говореше, че Мал-Стевенс бил особено впечатлен от работата ѝ.

— Наздраве за Бен Яков — вдигна чаша Андраш.

— Наздраве — повториха останалите. Бен Яков вдигна ръка с престорена скромност.

— Той, естествено, никога няма да ни каже какво се е случило — отбеляза Розен. — Бен Яков не разказва за похожденията си.

— За разлика от мосю Розен — отвърна Бен Яков. — Похожденията на мосю Розен са достойни за всички. Само ако приятелките ти знаеха!

— В града на любовта сме — рече Розен. — Всички трябва да правим любов. — Той използва вулгарната дума *baiser*. — Какво има, Поланер? Обидих ли някого?

— Не те слушам — отвърна Поланер.

— Поланер е джентълмен — напомни Бен Яков. — Джентълмените *ne baisent pas*.

— Напротив — намеси се Андраш. — Джентълмените са големи *baiseurs*. Току-що приключих книгата „Опасни връзки“. В нея е пълно с джентълмени, които *baisent*.

— Не съм сигурен дали изобщо имаш опита да участваш в този разговор — обади се Розен. — Поланер поне си има *petite amie* у дома. Бъдещата му булка е от Краков, нали? — Той побутна Поланер по рамото и Поланер отново се изчерви; беше споменал на няколко пъти за писмата, които получаваше от момичето, дъщеря на производител на вълнени платове, за която баща му очакваше да се ожени. — Той е наясно с тези неща, независимо дали говори за тях, или не. Но ти, Андраш, никога не си го правил.

— Това е лъжа — заяви Андраш, макар да бе вярно.

— В Париж е пълно с момичета — каза Розен. — Трябва да уредим среща и на теб. Имам предвид с професионалистка.

— С чии пари? — попита Бен Яков.

— Творците нямат ли благодетели? — Розен се изправи и повтори въпроса на висок глас да го чуе цялото кафене. Няколко от останалите клиенти вдигнаха чаши. Но сред тях нямаше потенциални благодетели — всички бяха студенти с чашите си с чай и по две бисквити, с левите си политически вестници и овехтели палта.

— Поне имам работа — каза Андраш.

— Тогава спестявай! — отвърна Розен. — Не можеш да останеш девствен завинаги.

На работа Андраш тичаше по няколко задачи едновременно и като помощник-готвач при подготовката на вечеря от дванайсет блюда. Тъкмо изпълнеше някоя задача, и му даваха нова и всичко трябваше да е готово за отрицателно време. Клодел, помощникът на сценичния директор, беше баск и темпераментът му често избиваше в хвърляне на предмети от реквизита, които след това трябваше да бъдат поправяни, преди да бъдат изнесени на сцената. Поради това отговорникът за реквизита бе напуснал и предметите стояха занемарени и повредени. Клодел тероризираше суфльорите и сценичните работници, помощник-режисьора и гардеробиерката, тероризираше дори собствения си началник — самия сценичен директор мосю Д'Обине, който прекалено се страхуваше от гнева на Клодел, за да се оплаче на мосю Новак. Но Клодел тормозеше най-много Андраш, който се стараше винаги да е на разположение. Андраш знаеше, че Клодел не го прави от лоши чувства. Той просто беше перфекционист, а всеки перфекционист би полудял от хаоса, който цареше зад кулисите на „Сара Бернар“. Губеха се бележки, безстопанствен реквизит се търкаляше на всевъзможни места, части от костюми изчезваха, никой не знаеше колко време остава до вдигането на завесата или до края на антракта. Цяло чудо беше, че изобщо се изнасят представления. През първата си работна седмица Андраш сглоби етажерка с прегради за бележките, за да могат там да си оставят съобщения сценичният директор, помощникът му, режисьорът, актьорите и екипът, купи два евтини стенни часовника и ги закачи зад сцената, скова няколко дъски на груби етажерки, върху които подреди

реквизита, и отбеляза върху всеки предмет в кое действие и в коя сцена се използва. За няколко дни зад кулисите започна да се възцарява усещане за спокойствие. Цели действия минаваха без гневен изблик на Клодел. Сценичните работници споменаха за промяната на сценичния директор, който пък спомена за това пред Золтан Новак, а Новак поздрави Андраш. Окуражен от успеха си, той помоли за седемдесет и пет франка на седмица, с които да зарежда маса с кафе, сметана, шоколадови бисквити и конфитюр за целия персонал. Скоро след това пощенската му кутия започна да се пълни с благодарствени бележки.

Мадам Жерар изглеждаше особено заинтригувана от Андраш. Тя започна да го търси не само за да ѝ помага, но и заради компанията му. След представление, когато останалите актьори си тръгнаха, тя обичаше да го вика в гримьорната си и да разговаря с него, докато сваляше грима си. Почистването на макиажа ѝ отнемаше толкова много време, че Андраш започна да подозира, че ѝ е неприятна мисълта да се прибере у дома. Той знаеше, че мадам Жерар живее сама. Представяше си, че обитава апартамент с розови стени, облепени със стари театрални афиши. Тя почти не говореше за своя живот, като изключим, че сподели, че е бил прав за произхода ѝ: беше родена в Будапеща и майка ѝ бе научила малката Марсел да говори и френски, и унгарски. Но тя настояваше Андраш да говори с нея само на френски, тъй като практиката била най-добрият начин за усъвършенстване на езика. Мадам Жерар искаше да слуша за Будапеща, за работата му в „Минало и бъдеще“, за семейството му; той ѝ разказа за влечението на Матяш към танците и за предстоящото заминаване на Тибор за Модена.

— А Тибор знае ли италиански? — попита тя, докато втриваше крем по челото си. — Учил ли е езика?

— Ще го научи по-бързо, отколкото аз френски. В училище печели конкурса по латински три години поред.

— А много ли иска да замине?

— Да. Но ще тръгне чак през януари.

— От какво друго се интересува, освен от медицина?

— От политика. От събитията по света.

— Това е оправдано за един млад мъж. А освен това? Какво прави в свободното си време? Има ли си приятелка? Ще остави ли някого в Будапеща?

Андраш поклати глава.

— Той работи денонощно. Няма свободно време.

— Наистина? — Мадам Жерар избърса бузите си с розова кадифена гъба. После се обърна развеселено към него с въпросителен поглед в очите, а тънките ѝ вежди се повдигнаха в две еднакви арки.

— Ами ти? Имаш ли си приятелка?

Андраш се изчерви силно. Никога не бе обсъждал този въпрос с възрастна жена, дори с майка си.

— Нямам и помен от приятелка.

— Разбирам — каза мадам Жерар. — В такъв случай сигурно няма да откажеш покана за обяд у една моя приятелка. Тя е унгарка, талантива учителка по балет, и има дъщеря, с няколко години помалка от теб. Много красиво момиче, казва се Елизабет. Висока, русокоса и много умна, получава отлични оценки по математика. Спечели някакво общоградско математическо състезание, бедното момиче. Сигурно говори поне малко унгарски, но непрекъснато подчертава, че е францужойка. Може да те запознае и със свои приятелки.

Високо, русо момиче, което все подчертава, че е францужойка, говореше унгарски и можеше да му покаже и друго лице на Париж: нямаше как да откаже. Чу се да казва, че с удоволствие приема поканата за обяд в дома на приятелката на Марсел Жерар. Мадам Жерар написа името и адреса на гърба на една своя визитна картичка.

— В неделя на обед. Предполагам, че аз самата няма да мога да дойда. Вече приех друга покана. Но те уверявам, че няма защо да се притесняваш от Елизабет и майка ѝ. — Тя му подаде картичката. — Живеят недалеч оттук, в Маре.

Андраш погледна адреса и се замисли дали къщата не се намира в онази част на Маре, която бе посетил в часа по история, но в следващия миг в съзнанието му проблесна някакъв спомен и той отново разгледа написаното. „Моргенщерн, ул. «Севинье», №39“

— Моргенщерн — каза той на глас.

— Да. Къщата се намира на ъгъла с улица „Д’Ормесон“. — После тя като че ли забеляза нещо странно в изражението на Андраш. — Проблем ли има, скъпи?

Андраш усети порив да ѝ каже за посещенията си в дома на ул. „Бенцур“ и за писмото, което бе донесъл в Париж, но си спомни

молбата на госпожа Хас да бъде дискретен и бързо се окопити.

— Не. Просто от дълго време не съм се появявал в обществото.

— Ще се представиш великолепно — успокои го мадам Жерар.
— Ти си по-голям джентълмен от повечето господа, които познавам. — Тя стана и му се усмихна царствено, само на него, после се загърна с кимоното си и се оттегли зад изрисуваните със златисто липи върху паравана ѝ за преобличане.

Същата вечер Андраш, седнал на леглото си, разгледа картичката и адреса. Знаеше, че унгарските емигранти в Париж не са толкова многобройни и че мадам Жерар познава добре общността им, но все пак му се струваше, че това съвпадение има някакво по-дълбоко значение. Беше убеден, че си спомня правилно, не бе забравил името Моргенщерн и адреса на ул. „Севинье“. Въодушеви се, че ще разбере дали предположението на Тибор, че писмото е адресирано до бивш любовник на старата госпожа Хас, ще се окаже правилно. Дали, когато отиде в дома на Моргенщерн, ще се срещне с побелял джентълмен — може би свекърът на мадам Моргенщерн — който бе загадъчният К.? Каква връзка имаше семейство Хас от Будапеща с учителка по балет в Маре? И как щеше да се въздържи да не каже нищо на Йозеф Хас при следващата им среща?

Но през следващите дни Андраш нямаше много време да мисли за предстоящото гостуване у Моргенщерн. До края на семестъра оставаше само един месец, а след три седмици щеше да се проведе обсъждане на есенните проекти на студентите. Неговият проект бе макет на гара „Д’Орсе“, построен въз основа на чертежите му. Беше приключил с плановете, но още не бе започнал изграждането на самия макет. Трябваше да си купи материали, да изучи топографските карти, за да построи основата, да приготви шаблони за макета, да ги изреже, да нарисува прозорците с арки и циферблатите на часовниците, както и всички каменни детайли, и да ги сглоби. Прекара седмицата в ателието, обграден от чертежите си. Вечер след работа бе погълнат от подготовката за изпита по статика, а следобедите ходеше на лекциите на Пере, посветени на злочестото абатство „Фонтхил“ — жилищна сграда, построена във формата на катедрала, чиято кула се бе сривала

три пъти заради лошата конструкция, бързия строеж и използването на некачествени материали.

В събота следобед, когато пристигна на работа, си зададе въпроса как не е успял досега да даде единствената си бяла риза за пране и не е заделил няколко франка за подарък за домакинята. След като сподели неволите си с облеклото с мадам Жерар, той се озова в работилницата на гардеробиерката мадам Курбе, която беше ушила всички работнически дрехи и военни униформи за спектакъла на „Майка“. Докато на сцената се разразяваше революция, мадам Курбе водеше друга битка: шиеше петдесет детски балетни роклички за танцовия рецитал, който щеше да се проведе в „Сара Бернар“ през зимата. Андраш я завари седнала сред облаци от бял тюл и копринени цветя, а в центъра на тази снежна виелица шевната ѝ машина гърмеше с метален трясък. Мадам Курбе бе дребна като врабче жена, прехвърлила петдесетте години, винаги облечена с безупречно скроени дрехи; днес зелената ѝ вълнена рокля бе посипана с конци, подобни на ледени висулки, а между пръстите си държеше макара със сребристобял конец. Тя свали очилата си без рамки и изгледа Андраш.

— А, младият господин Леви. Мосю Клодел ли те изпраща, или на друг му се е разпрал някой шев? — нацупи устни тя.

— Всъщност аз се нуждая от услуга — отвърна Андраш. — Трябва ми риза.

— Риза ли? Да не би да са те включили в пиесата?

— Не — изчерви се той. — Трябва ми риза за един обяд утре.

— Разбирам. — Мадам Курбе остави макарата и скръсти ръце. — Обикновено не казвам тази реплика.

— Съжалявам, че ви безпокоя, когато сте толкова заета.

— Мадам Жерар те изпрати, нали?

Андраш си призна.

— Ах, тази жена! — рече мадам Курбе, но се изправи от малкото си столче, застана пред Андраш и го огледа от глава до пети. — Не бих направила подобна услуга на всеки, но ти си добро момче. Пребиваш се от работа и ти плащат мизерно, но винаги се отнасяш любезно с мен, което не мога да кажа за някои други хора.

Тя взе метъра от масата и надяна един игленик на китката си.

— Искаш риза като за джентълмен, нали? Трябва ти чисто бяла официална риза, не твърде претрупана.

С няколко ловки движения шивачката премери врата и раменете на Андраш, дължината на ръкава и отиде до гардероба с надпис „Ризи“. Оттам извади фина бяла риза с колосана яка. Показа на Андраш, че от вътрешната страна има специален джоб за торбичка с фалшива кръв — в една от пиесите мъжът трябваше да бъде намушкван всяка вечер от ревнивия любовник на съпругата си. От чекмедже с надпис „Вратовръзки“ тя избра синя копринена вратовръзка, украсена с яребици.

— Това е аристократична вратовръзка — каза тя. — За богати мъже, ушита по поръчка. Погледни! — Тя обърна вратовръзката и му показа как бе зашила коприненото парче върху обикновен памучен плат. Андраш облече ризата, а мадам Курбе отбеляза с карфици къде трябва да се преправят някои неща. В края на вечерта му връчи готовата риза, увита в кафява хартия.

— Не казвай на никого откъде си я взел. Не искам да се разчува — каза тя, като го щипна нежно по ухото и го отпрати.

Внезапно вдъхновение споходи Андраш, докато си тръгваше. Той отиде в централното фоайе на театъра, където Пели, пазачът, метеше мраморния под с метла с дълга дръжка. Както обикновено Пели бе подредил букетите с цветя от изминалата седмица в редица до входната врата. Утре сутринта цветарят ще ги вземе заедно с вазите, за да ги подмени с нови. Андраш поздрави Пели с вдигане на шапка.

— Ако тези цветя не трябва на никого, мога ли да си взема от тях? — попита той.

— Разбира се! Вземи ги всичките, ако искаш.

Андраш събра огромен букет от рози, лилии и хризантеми, клонки с червени плодчета, изкуствени сини птички върху зелени вейки и подобни на пера папрати. Нямахше да пристигне в дома на Моргенщерн на улица „Севинье“ с празни ръце.

СЕДМА ГЛАВА ОБЯДЪТ

Бяха изминали само няколко седмици, откакто в часовете на Пере Андраш изучаваше архитектурата на Маре. Отидоха да разгледат специално „Отел дьо Сенс“, градски дворец от XV в. с кули и гаргойли, с безпорядък от покриви и претрупана фасада. Андраш очакваше лекцията на Пере да е изпълнена с остра критика и да последва дискусия за достойнствата на простия дизайн. Но урокът бе посветен на здравината на сградата, на изящното строителство, което я бе направило толкова издръжлива. Пере прокара ръка по камъните на входа и показа на студентите колко внимателно зидарите са изсекли клиновидните камъни за готическите арки. Докато той говореше, на улицата се бяха появили двама ортодоксални евреи, повели след себе си група ученици с кипи. Разминавайки се, двете групи младежи се огледаха взаимно. Момчетата разглеждаха Пере с военното му наметало и си шепнеха нещо, няколко от тях поизостанаха, за да чуят какво разказва преподавателят. Едно от момчетата козирува, а учителят му го смъмри на идиш.

Сега Андраш мина покрай „Отел дьо Сенс“, покрай спретнатите градини с подкастрени в различни форми храсти и повдигнатите лехи с лилаво зеле за зимата. Понесъл огромния букет, той слезе на платното на улица „Риволи“. В Маре улиците създаваха задушевно усещане, сякаш бяха част от декор на филм. В „Кинескоп“ и „Ле Филм Компле“ Андраш бе виждал миниатюрните градове, построени в огромни студиа в Лос Анджелис; тук светлосиньото зимно небе приличаше на сводестия покрив на снимачно студио и Андраш почти очакваше да види мъже и жени в средновековни костюми да се разхождат между сградите, следвани от размахващи мегафони режисьори и от оператори със сложна апаратура. Наоколо имаше кашерен касапин, еврейски книжарници и синагоги, всички с табели, изписани на идиш, сякаш се намираше в различна страна в рамките на града. Но тук ги нямаше антисемитските надписи по стените, които редовно се появяваха в еврейския квартал на Будапеща. Стените бяха голи или облепени с

реклами на сапуни, шоколади и цигари. Когато влезе във високия проход на улица „Севинье“, покрай него профуча с ръмжене черно такси и едва не го събори на земята. Той се съвзе, премести огромния букет в другата си ръка и провери адреса на картичката, която му бе дала мадам Жерар.

На отсрещната страна на улицата видя витрина с дървена табела с очертанятия на малка балерина, а под нея надписа „Балетна школа — Мадам Моргенщерн“. Андраш пресече улицата. Прозорците, обрамчващи двете страни на сградата на ъгъла, имаха къси пердета, а когато се надигна на пръсти, видя празна зала с жълт дървен под. Едната стена бе заета изцяло от огледала, а по протежението на останалите бяха разположени сценки от полирано дърво. В единия ъгъл стоеше ниско масивно пиано, а до него върху масичка старомоден грамофон, чиято лъскава черна тръба проблясваше на светлината. В обедната тишина се рееха единствено пращинки. Сред вихреция се прах се долавяше някаква следа от движение, от музика, сякаш балетът живееше в тази зала, макар в момента да нямаше репетиция.

Входът на сградата представляваше зелена врата с малко прозорче с ромбовидни решетки. Андраш натисна звънеца и зачака. През тънкото стъкло видя, че по стълбите слиза ниска, набита жена. Тя отвори вратата, сложи ръка на хълбока си и го огледа изпитателно. Имаше червендалесто лице, носеше забрадка, а около нея се усещаше силен аромат на чушки, както около жените, които продаваха зеленчуци и козе мляко на пазара в Дебрецен.

— Мадам Моргенщерн? — обади се той колебливо. Тази жена не приличаше на учителка по балет.

— Ха! Не — отвърна тя на унгарски. — Затваряйте вратата след себе си. Ще влезе студ.

Явно бе минал проверката ѝ, беше доволен, защото от миризмите, носещи се от кухнята, му се завиваше свят от глад. Той пристъпи в антрето, а жената продължи да бърбори бързо на унгарски, докато взимаше палтото и шапката му. Какъв огромен букет. Трябвало да провери дали на горния етаж има достатъчно голяма ваза, която да го побере. Била сготвила пълнена зелка и се надявала да му хареса, защото нямало друго за ядене, освен шпецли, компот, нарязано студено пилешко и щрудел с орехи. После го покани да я последва по стълбите. Казваше се госпожа Апфел. Качиха се на втория етаж, където тя го

въведе в салон с тъмни мебели, застлан с протрити турски килими, и му каза да изчака мадам Моргенщерн.

Андраш седна на сив кадифен диван и си пое дълбоко въздух. Заедно с опияняващата миризма на пълнената зелка се долавяше лимоновият дъх на препарат за полиране на мебели и лек аромат на лакрица. На малка резбована масичка пред него имаше купа със сладки — стъклено гнездо, пълно с розови и лилави захарни яйца. Той си взе едно и го изяде: анасон. После пооправи вратовръзката си и провери дали памучната ѝ основа не се вижда. След миг чу тракане на токчета в коридора. Слаба сянка се плъзна по стената и едно момиче влезе в салона със синя ваза в ръце. Вазата преливаше от цветя, клони, изкуствени сини птици, някои от хризантемите бяха започнали да потъмняват по краищата, а розите клюмаха на стъблата си. Над този наръч повяхващи цветя момичето погледна Андраш изпод бретона, сресан настрани като крило през челото ѝ.

— Благодаря ви за цветята — каза тя на френски.

Докато оставяше вазата на бюфета, той забеляза, че тя изобщо не е момиче, имаше меките черти на жена, а гърбът ѝ бе изправен, сякаш играеше балет от десетилетия. Но жената беше гъвкава и дребна, а ръцете ѝ върху синята стъклена ваза приличаха на детски. Андраш се засрами, докато я гледаше как подрежда букета. Защо бе донесъл толкова много увяхващи цветя? За какво му бяха сините птички. И всички тези клонки? Защо просто не бе купил семпъл букет от пазара на ъгъла? Десетина маргаритки? Букет лупини? Едва ли щеше да струва толкова скъпо. Два-три франка. Горската нимфа му се усмихна през рамо, а после се здрависа с него.

— Клер Моргенщерн — представи се тя. — Много се радвам най-сетне да се запознаем, господин Леви. Мадам Жерар говори въодушевено за вас.

Той пое ръката ѝ, като се опитваше да не я зяпа. Изглеждаше с десетилетия по-млада, отколкото си бе мислил. Бе си я представял на възрастта на мадам Жерар, но дамата пред него бе на не повече от трийсет години. Притежаваше спокойна, зашеметяваща красота — изящни кости, уста като гладък розов плод, големи интелигентни сиви очи. Клер Моргенщерн: Значи това бе К. от писмото, а не някакъв възрастен джентълмен, някогашен любовник на госпожа Хас. Големите ѝ сиви очи бяха същите като на госпожа Хас — тихата скръб, стаена в

тях, отразяваше като огледало изражението, което бе забелязал в очите на старата жена. Тази Клер Моргенщерн несъмнено бе дъщеря на госпожа Хас. Мина известно време, преди Андраш да отговори.

— Радвам се да се запознаете — избъбри той бързо и помпозно на френски и щом изрече думите, усети, че е сбъркал. Със закъснение си спомни, че трябва да стане, и макар да му бе трудно да намери точните думи, усети, че продължава в същия дух. — Благодаря за покана към мен — заекна той и отново седна.

Мадам Моргенщерн седна до него на нисък стол.

— Искате ли да говорим на унгарски? — попита тя на унгарски. — Ако искате, за мен не е проблем.

Той вдигна очи към нея, сякаш я гледаше от дъното на кладенец.

— Нека говорим на френски.

— Добре — съгласи се тя. — Искам да ми разкажете как е в Унгария. От години не съм се прибирала, а Елизабет никога не е била там.

Сякаш призовано от изричането на името си, високо, сериозно на вид момиче влезе в стаята с кана студен чай. Имаше широки рамене като плувкините, на които Андраш се бе възхищавал на басейна на къпалня „Палатинуш“ в Будапеща. Момичето го изгледа презрително, докато пълнеше чашата му.

— Това е дъщеря ми Елизабет — каза мадам Моргенщерн. — Елизабет, това е Андраш.

Андраш не можеше да повярва, че това момиче е нейна дъщеря. В ръцете на Елизабет каната приличаше на детска играчка. Той отпи от чая, поглеждайки ту майката, ту дъщерята. Мадам Моргенщерн разбърка чая си с дълга лъжичка, а Елизабет, след като остави каната на масата, се тръшна на един фотьойл и погледна ръчния си часовник.

— Ако не обядваме веднага, ще закъснея за филма — заяви тя. — Имам среща с Марта след един час.

— Кой филм ще гледате? — попита Андраш, който търсеше тема за разговор.

— Едва ли ще ти е интересен — отвърна Елизабет. — Френски е.

— Но аз знам френски.

— Аз говори френски — каза Елизабет.

Мадам Моргенщерн притвори очи.

— Елизабет.

— Какво?

— Знаеш какво.

— Искам само да отида на кино — сопна се Елизабет и удари глухо пети в чергата на пода. После обърна глава към Андраш и заяви: — Чудна вратовръзка.

Андраш погледна надолу. Вратовръзката му се бе обърнала, когато се е навел да вземе чашата с чай, и сега се виждаше памучната задна част, а златистите яребици се бяха скрили отзад. Пламтящ от срам, той оправи вратовръзката си и заби поглед в чая.

— Обядът е сервиран! — надникна със зачервено лице госпожа Апфел през прага и оправи забрадката си. — Идвайте, преди зелката да е изстинала.

Влязоха в просторна трапезария с бюфети от полирано дърво и маса, застлана с бяла покривка. На Андраш му напомни за къщата на улица „Бенцур“. Само че тук нямаше изискани сандвичи, масата бе отрупана с чинии с пълнена зелка, пилешко и купички с шпецли, като че ли щяха да се хранят осем души, а не трима. Мадам Моргенщерн седна начело на масата, а Андраш и Елизабет от двете ѝ страни един срещу друг. Госпожа Апфел сервира зелето и шпецлите, а Андраш, благодарен за отклоняването на вниманието от него, затъкна салфетката в яката си и започна да се храни. Елизабет погледна намръщено чинията си. Бутна зелето настрани и започна да яде от шпецлите — макаронче по макаронче.

— Разбрах, че се интересуваш от математика — обърна се Андраш към светлата глава Елизабет.

Тя вдигна очи.

— Майка ми ли ти каза?

— Не, мадам Жерар. Каза, че си спечелила състезание.

— Всеки може да решава задачите за гимназията.

— Това ли искаш да учиш в колежа?

Елизабет сви рамене.

— Ако изобщо отида в колеж.

— Скъпа, не можеш да се храниш само с шпецли — каза тихо мадам Моргенщерн, загледана в чинията на Елизабет. — Преди обичаше пълнена зелка.

— Жестоко е да се яде месо — отвърна Елизабет и прикова Андраш с поглед. — Виждала съм как колят крави. Забиват ножа във

врата, разпарят надолу, ето така, и шурва кръв. В час по биология ходихме в еврейска касапница. Варварско е.

— Не си съвсем права — възрази Андраш. — С братята ми познавахме касапин, който работеше според традициите за кашер. Той беше приятел на баща ни и се отнасяше много внимателно с животните.

Елизабет го погледна съсредоточено.

— Би ли ми обяснил как се коли крава внимателно? Какво е правил, галил ги е до смърт ли?

— Използваше традиционния метод — отвърна Андраш с по-остър тон, отколкото възнамеряваше. — Един бърз прорез през гърлото. Боляло ги е за не повече от секунда.

Мадам Моргенщерн остави сребърните си прибори на масата и вдигна салфетка пред устата си, сякаш ѝ бе прилошало, а Елизабет се подсмихна тържествуващо. Госпожа Апфел стоеше на прага с кана вода в ръце и чакаше да види какво ще последва.

— Продължавай — настоя Елизабет. — Какво правеше касапинът след разреза в гърлото?

— Мисля, че приключихме с тази тема — отсече Андраш.

— Не, моля те, искам да чуя и останалото, така и така започна да разказваш.

— Достатъчно, Елизабет — намеси се мадам Моргенщерн.

— Но разговорът тъкмо стана интересен.

— Казах, достатъчно.

Елизабет смачка салфетката си и я хвърли на масата.

— Нахраних се. Вие с госта ни си стойте тук и яжте месо. Аз отивам на кино с Марта. — Тя дръпна стола си назад и стана, като едва не блъсна госпожа Апфел с каната, а после излезе в коридора и влетя в някаква отдалечена стая. Малко по-късно стъпките ѝ отекнаха по стълбите. Вратата на балетното студио се затръшна и прозорците му потрепериха.

В трапезарията мадам Моргенщерн подпря глава с длан.

— Извинявайте, мосю Леви.

— Не, моля ви, няма нищо. — Всъщност Андраш изобщо не съжаляваше, че е останал насаме с мадам Моргенщерн. — Не се притеснявайте заради мен. Избрахме ужасна тема за разговор. Аз ви се извинявам.

— Няма нужда — отвърна мадам Моргенщерн. — Просто понякога Елизабет е невъзможна. Не мога да направя нищо, когато си науми да ми се сърди.

— А защо ви се сърди?

Мадам Моргенщерн се поусмихна и сви рамене.

— Сложно е. Тя е шестнайсетгодишно момиче. Аз съм нейна майка. Не иска да се намесвам в личния ѝ живот. А и не бива да ѝ напомням, че сме унгарки. Според нея унгарците са невежи хора.

— И аз понякога се чувствам така — каза Андраш. — Напоследък доста се старая да изглеждам като французин.

— Оказва се обаче, че френският ви е отличен.

— Не, ужасен е. Страхувам се, че по никакъв начин не разубедих дъщеря ви, че маджарите са варвари.

Мадам Моргенщерн прикри усмивката си с ръка.

— Доста се разпалихте по въпроса за касапина.

— Съжалявам — извини се Андраш, но вече беше прихнал. — Досега никога не съм повдигал такава тема по време на обяд.

— Значи наистина сте познавали касапина в града си.

— Да. Виждал съм го как работи. Но струва ми се, че Елизабет е права, гледката е ужасна.

— Значи сте израснали... къде? Някъде в провинцията?

— В Коняр. Близко до Дебрецен.

— В Коняр ли? Та това е на двайсетина километра от Каба, където е родена майка ми. — По лицето ѝ премина сянка, но бързо изчезна.

— Значи майка ви вече не живее там?

— Не — отвърна мадам Моргенщерн. — Сега живее в Будапеща. — Тя замълча за миг, а после обърна разговора към миналото на Андраш. — Значи и вие сте хайду. Момче от равнините.

— Точно така. Баща ми има дъскорезница в Коняр. — Явно тя не искаше да говори за семейството си. Той без малко да ѝ спомене за писмото, да ѝ каже, че се е запознал с майка ѝ, но мигът отлетя, а от възможността да разкаже за Коняр изпита известно облекчение. Откакто пристигна във Франция и научи достатъчно френски, че да отговаря на въпроси за произхода си, казваше на хората, че е от Будапеща. Та нима някой тук бе чувал за Коняр? А за онези, които знаеха от къде е, като Йозеф Хас и Пиер Ваго, Коняр представляваше

малко затънтено място, градче, от което беше късмет да се измъкнеш. Дори името му звучеше нелепо — като от виц, а звукът те удряше като механична играчка на пружина, изскачаща от кутия. Но всъщност той беше от Коняр, от къщата с пръстен под край железопътните релси.

— Да ви кажа честно, баща ми всъщност е нещо като знаменитост в града.

— Нима! С какво е известен?

— С лошия си късмет — отвърна Андраш и в пристъп на смелост добави: — Искате ли да ви разкажа историята, както я разказват вкъщи?

— Непременно — тя скръсти ръце в очакване.

И Андраш ѝ разказа историята, както я бе чувал: Преди да купи дъскорезницата, баща му го сполетели поредица от злополучия, които му спечелили прякора Бела Късметлията. Неговият баща се разболял, докато Бела учел в училище за равини в Прага, и починал малко след като синът му се прибрал вкъщи. Лозето, което Бела наследил, загинало от листни въшки. Първата му съпруга починала при раждане заедно с бебето — момиченце. Не след дълго къщата му изгоряла до основи. И тримата му братя загинали в Световната война, а майка му, покосена от скръб, се удавила в река Тиса. На трийсет години Бела бил съсипан, без пукната пара, всичките му роднини били мъртви. Известно време живял от подаянията на евреите в Коняр, нощем спял в ортодоксалната синагога и се хранел с остатъци. По онова време, в края на едно сушаво лято, пристигнал прочут равин чудотворец от Украйна и се настанил временно в храма. Той изучавал Тората с местните мъже, разрешавал спорове, извършвал венчавки, давал разводи, молел се за дъжд, танцувал на двора с последователите си. Една сутрин се натъкнал на бащата на Андраш, който бил заспал в обителта. Бил чувал историята за лошия му късмет, знаел за този мъж, за когото цялото село говорело, че е прокълнат, и към когото като че ли всички изпитвали някаква признателност, сякаш бе отклонил уроките от тях. Равинът събудил Бела с благословия, а Бела го зяпал с безмълвен страх. Равинът бил мършав човек със снежнобяла брада, веждите му стърчали на челото като разперени криле, а под тях очите му били тъмни и влажни.

— Чуй ме, Бела Леви — прошепнал равинът в полумрака на храма. — Нищо ти няма. Бог изисква най-много от онези, които обича

най-силно. Трябва да постиш два дни, а после да се изкъпеш ритуално и да приемеш първото предложение за работа, което получиш.

Дори Бела Късметлията да вярвал в чудеса, бедите, които го преследвали, го накарали да се усъмни.

— Твърде гладен съм, за да постя — казал той.

— Редовното гладуване прави поста по-лек — обяснил равинът.

— Откъде знаете, че не съм прокълнат?

— Опитвам се да не се замислям откъде знам разни неща. Просто знам. — И равинът отново благословил Бела и го оставил сам в храма.

Какво имал да губи Бела Късметлията? Постил два дни и вечерта се изкъпал в реката. На следващата сутрин се скитал около железопътните релси почти припаднал от глад, и си откъснал ябълка от едно хилаво дръвче пред бяла тухлена къща. Собственикът на дъскорезницата, ортодоксален евреин, излязъл от къщата и попитал Бела какви ги върши.

— Някога имах лозе — отвърнал Бела. — Тогава щях да ви позволя да си откъснете грозде. Когато имах къща, щях да ви поканя да влезете. Жена ми щеше да ви поднесе нещо за ядене. Сега нямам нито грозде, нито къща. Нямам и жена. Нямам храна. Но мога да работя.

— Не мога да ти предложа работа — казал меко мъжът — но влез вътре да хапнеш.

Мъжът се казвал Зиндел Кон. Съпругата му, Гита, поднесла на Бела Късметлията хляб и сирене. Бела се нахранил заедно със Зиндел, Гита и петте им деца, през това време той за пръв път си позволил да си представи, че остатъкът от живота му може да не бъде повлиян от нещастията в миналото му. Тогава нямало как да знае, че тази къща ще стане негова, че собствените му деца ще ядат хляб и сирене на същата тази маса. Към края на деня вече имал работа: момчето, което работело на механичния трион в дъскорезницата на Зиндел Кон, решило да стане последовател на украинския равин. Напуснало същата сутрин без предупреждение.

Шест години по-късно, когато Зиндел Кон и семейството му се преместили в Дебрецен, Бела Късметлията поел ръководството на дъскорезницата. Оженил се за чернокоса момиче на име Флора, което му родило три деца, а когато най-големият му син навършил десет години, той вече имал достатъчно пари, за да откупи дъскорезницата.

Работата му вървяла, хората в Коняр се нуждаели от строителни материали и дърва за огрев. Не след дълго вече почти никой в Коняр не си спомнял, че прякорът на Бела — Късметлията, му е бил лепнат иронично. Историята му вероятно щяла да бъде забравена, ако украинският равин не се бил завърнал. Било в разгара на световната депресия, преди началото на Светите празници. Равинът гостувал една вечер на Бела Късметлията и го попитал дали може да разкаже историята му в синагогата. Казал, че това може да помогне на евреите в Коняр да си спомнят какво прави Бог за чедата си, ако не се предават. Бела Късметлията се съгласил. Равинът разказал историята му, а евреите в Коняр го изслушали. Макар Бела да твърдял, че късметът му се дължи изцяло на щедростта на другите, хората започнали да гледат на него като на някаква свещена фигура. Когато минавали покрай къщата му, докосвали стената за късмет и го канели да става кръстник на децата им. Всички вярвали, че той има връзка с Бог.

— Сигурно и вие сте мислели така като дете — каза мадам Моргенщерн.

— Да! Мислех си, че е неуязвим, дори повече, отколкото децата обикновено мислят така за родителите си. Понякога съжалявам, че съм изгубил тази илюзия.

— Да, разбирам.

— Родителите ми остаряват. Не ми е приятно, че са сами в Коняр. Миналата година баща ми се разболя от пневмония и не можеше да работи цял месец. — Андраш не бе разказвал тази случка на никого в Париж. — По-малкият ми брат живее на няколко часа път от тях, но е погълнат от собствения си живот. А сега и по-големият ми брат заминава да учи медицина в Италия.

По лицето на мадам Моргенщерн отново пробягна сянка, сякаш нещо я прободе.

— И моята майка остарява — каза тя. — Отдавна не съм я виждала, много отдавна. — Тя замълча и погледна над масата, към високите прозорци със западно изложение. Късната есенна светлина падаше диагонално върху лицето ѝ и осветяваше леката извивка на устата ѝ. — Простете — каза тя и се опита да се усмихне. Той ѝ подаде носната си кърпа и тя попи очи с нея.

Андраш се пребори с порива да я докосне, да очертае с пръст извивката от тила надолу по гърба ѝ.

— Мисля, че доста се застоях — каза той.

— Не, моля ви, още не сте опитали десерта.

Сякаш подслушвала до вратата на трапезарията, в този миг госпожа Апфел влезе, за да сервира щрудела с орехи. Андраш установи, че апетитът му се е върнал. Всъщност умираше от глад. Изяде три парчета щрудел и пи кафе със сметана. През това време разказа на мадам Моргенщерн за лекциите си, за професор Ваго, за екскурзията им до Булон-Биланкур. С нея му беше по-лесно да разговаря, отколкото с мадам Жерар. Мадам Моргенщерн притихваше, преди да отговори, отваряше устни замислено, а когато заговореше, гласът ѝ бе тих и насърчителен. След обяда те се върнаха в салона и разгледаха албума ѝ с пощенски картички. Приятелите ѝ танцьори бяха пътували до далечни места като Чикаго и Кайро. Имаше дори и ръчно оцветена картичка от Африка: на нея бяха изобразени три животни, които приличаха на елени, но по-дребни и по-грациозни, с дълги, леко извити рога и очи с формата на бадеми. На френски се наричаха *gazelle*.

— Газели — повтори Андраш. — Ще се опитам да го запомня.

— Да, следващия път ще ви изпитам — усмихна се тя.

Когато следобедната светлина започна да се стопява, мадам Моргенщерн се изправи и изпрати Андраш до коридора, където палтото и шапката му висяха на полирана закачалка. Докато го водеше надолу по стълбите, тя му показваше снимките на стената — фотографии на нейни бивши ученици: момичета, обгърнати от ефирни облаци тюл и феерични копринени дипломи, малки балерини, омагьосани от мимолетното вълшебство на костюма, грима и сценичните прожектори. Израженията им бяха сериозни, а ръцете — бледи и голи като клонките на дърветата през зимата. Искаше му се да остане и да ги погледа. Помисли си дали на някоя от снимките не е и самата мадам Моргенщерн като дете.

— Благодаря ви за всичко — каза той, когато слязоха долу.

— Моля ви, аз трябва да ви благодаря — с тънката си ръка тя го хвана за лакътя. — Много мило от ваша страна, че ни гостувахте.

Андраш се изчерви толкова силно при докосването ѝ, че кръвта му започна да пулсира в слепоочията. Тя отвори вратата и той излезе навън в мразовития следобед. Не можа да я погледне на раздяла. „Следващия път ще ви изпитам.“ Но му върна носната кърпа, сякаш

нямаше голяма вероятност пътищата им да се пресекат отново. Той се сбогува на прага, забил поглед надолу към бежавите ѝ обувки. После се обърна и тя затвори вратата след него. Без да мисли, той тръгна обратно по пътя, по който беше дошъл, към реката, докато не стигна до „Пон Мари“. Там спря в началото на моста и извади носната си кърпа, още влажна от сълзите ѝ. Като насън притисна крайчеца ѝ към устните си и вкуси остатъка от сол по плата.

ОСМА ГЛАВА

ГАРА „Д’ОРСЕ“

Вечерта Андраш не можа да заспи. Не спираше да си припомня всяка подробност от гостуването у Моргенцерн. Жалкият букет и още по-жалкият му вид, когато тя го внесе в салона в синята стъклена ваза. Спомни си мига, в който осъзна, че тя най-вероятно е дъщеря на старата госпожа Хас и как се смути от това откритие... как каза „Радвам се да ме запознаете“ и „Благодаря за покана към мен“. Как тя държеше гърба си изправен, сякаш танцуваше, докато Елизабет не излезе; как после отпусна рамене, което очерта нанизаните като перли прешлени на гръбнака ѝ, и как му се искаше да я докосне. Начина, по който го слушаше, докато ѝ разказваше историята на баща си. Топлината на рамото ѝ, докато седяха на дивана в салона и разглеждаха албума с картичките. Мига на вратата, когато го хвана за лакътя. Опита се да възстанови мислено образа — тъмния бретон, сивите очи, които изглеждаха твърде големи за лицето ѝ, изящните очертания на челюстта, начина, по който присвиваше устни, докато обмисляше какво да каже — но не успяваше да сглоби отделните елементи в една цялостна картина. Видя я отново как се обръща и му се усмихва през рамо, едновременно мъдро и по момичешки. Но какво си въобразяваше той? Колко нелепо от негова страна е да си мисли така за жена като Клер Моргенцерн — той, Андраш, двацет и две годишен студент, обитаващ неотоплена стая и пиещ чай от буркан от конфитюр, защото не можеше да си позволи кафе и чаша. И въпреки това тя не го отпрати, продължи да разговаря с него, той успя да я разсмее, тя прие носната му кърпа, докосна ръката му доверчиво и интимно.

Часове наред Андраш се въртя в леглото, опитвайки се да не мисли за нея. Когато небето през прозореца му се изпълни със сивкавосиня светлина, му идеше да се заплаче. Бе лежал буден цяла нощ, а след малко трябваше да става за лекции, после да отиде на работа, където мадам Жерар щеше да го разпитва как е минал обядът. Беше понеделник сутрин, началото на нова седмица. Нощта свърши.

Оставаше му единствено да стане от леглото и да напише писмо, което да изпрати тази сутрин преди училище. Той взе лист чертожна хартия и започна черновата:

Скъпа госпожо Моргенщерн,
Благодаря ви за...

За какво? За изключително приятния следобед? Звучеше невероятно плоско. Така щеше да изглежда, че следобедът е бил съвсем обикновен. Само че какъвто и да бе, следобедът не беше обикновен. Какво трябваше да напише? Със сигурност искаше да благодари на мадам Моргенщерн за гостоприемството. Но освен това искаше да ѝ изпрати и шифровано послание, да ѝ покаже как се е чувствал у тях и какво изпитваше сега, да ѝ покаже, че между тях бе протекло и все още течеше нещо като електричество, че бе приел на сериозно думите ѝ, че може би ще се срещнат пак. Той задраска редовете, които бе написал, и започна наново.

Скъпа госпожо Моргенщерн,
Колкото и нелепо да звучи, мисля за вас, откакто се разделихме. Искам да ви поема в обятията си, да ви кажа хиляди неща, да ви задам хиляди въпроси. Искам да докосна шията ви и да разкопчая перленото копче на блузата ви.

А после какво? Ако получеше шанса си, какво щеше да направи? За един кратък миг като насън си спомни за старите снимки със сложните сексуални пози, сребристите изображения на преплетените тела, които се виждаха само когато картичката се наклонеше под определен ъгъл. Спомни си как бе стоял в съблекалнята на гимнастическия салон с четири други момчета — всеки от тях приведен над отделна картичка, със смъкнати до глезените шорти, всеки от тях погълнат от собствената си агония, докато сребристите двойки проблясваха и изчезваха от поглед. На неговата картичка

имаше жена, полегнала на диван, с вдигнати нагоре крака под формата на буквата V. Беше облечена с рокля от викторианската епоха, с голи рамене и отметнати поли, които разкриваха голите ѝ крака. Над нея стоеше наведен мъж, който правеше онова, което дори викторианците бяха правили.

Изчервен от срам и копнеж, той отново задраска редовете и започна нова чернова. После потопа писалката си в мастило и избърса излишното.

Скъпа госпожо Моргенщерн,

Благодаря ви за гостоприемството и приятната компания. Моето жилище е твърде окаяно, за да си позволя на свой ред да ви поканя на гости, но ако мога да помогна с каквото и да било, се надявам да не се колебаете да ме потърсите. Оставам с надеждата, че отново ще се срещнем.

Искрено ваш,
Андраш Леви

Той препрочете черновата няколко пъти и се замисли дали да не се опита да напише бележката на френски вместо на унгарски, но накрая реши, че на френски най-вероятно ще допусне някоя глупава грешка. Преписа писмото на лист тънка бяла хартия, който сгъна на две и запечата в плик, за да не започне да преглежда отново всеки ред. После го пусна в същата синя пощенска кутия, откъдето бе изпратил писмото от майка ѝ.

Същата седмица беше благодарен за тежката и продължителна работа по макета. В ателието изряза правоъгълник от дебел картон за основа и с тънък молив направи чертежа на сградата върху нея. Върху друг картон очерта формите на четирите вертикални сечения, като следваше старателно размерите от чертежа си в перспектива. Любимото му пособие беше линейка от почти прозрачна пластмаса, през която виждаше как вече нанесените очертания се пресичат с онези, които правеше в момента, тази линейка с точната си милиметрова мрежа беше островче на точност в морето от задачи,

които го чакаха, частица сигурност сред колебанията. Всяка част от макета трябваше да бъде изработена от твърд материал, който нямаше как да се купи с отстъпка или да бъде заместен с нещо по-крехко. Всички добре помнеха какво се случи през първата учебна седмица, когато Поланер, в опит да спести от бързо топящите се свои запаси от франкове, беше използвал бristolска хартия за макета си. По средата на обсъждането на проекта професор Ваго потупа покрива на макета с автоматичен молив, едната стена се огъна и хартиеният дворец се срина. Картонът бе скъп, Андраш не можеше да си позволи грешки нито в чертежа с мастило, нито при изрязването. Утешаваше се от факта, че работеше редом с Розен, Бен Яков и Поланер, които строяха съответно Военната академия, „Ротонде дьо ла Вилет“ и театър „Одеон“. Бе доволен дори, че надменният Лемарк го разсейваше, той бе решил да изгради макет на Зимния цирк с неговите двайсет стени и периодично ругаеше на глас, докато чертаеше стена след стена върху картона.

В часовете по статика цареше ясната и проста подредена математика: уравнението с три неизвестни за изчисляване на броя и дебелината на металните пръти за всеки кубичен метър бетон, колко килограма би могла да носи подпорна колона, точното разпределение на натиска върху короната на арка. На очуканата черна дъска пишеше с тебешир плетеница от задачи изключително разхвърляният Виктор льо Буржоа, професор по статика, действащ архитект и инженер, за когото се говореше, че също като Ваго е близък приятел на Пенгюсон. Безпорядъкът около него се подчертаваше от прокъсаните на коленете панталони, посивялото от тебеширен прах сако, ореола от щръкнала рижава коса и склонността да забравя къде е оставил гъбата. Но когато започнеше да проследява зависимостта между абстрактните математически уравнения и реалните строителни материали, целият хаос около него изчезваше. Андраш го следваше с желание в сложния лабиринт от изчисления, където проблемът с мадам Моргенщерн нямаше как да съществува, защото не можеше да бъде изразен с уравнение.

В театъра изпита утеха, когато изрече името ѝ на глас пред мадам Жерар. По време на антракта във вторник вечерта Андраш занесе на актрисата чаша силно кафе и изчака на вратата на гримьорната ѝ да го изпие. Тя го гледаше изпод извитите си вежди — изглеждаше

величествено дори с изцапаната със сажди престилка и забрадката на майката.

— Не съм се чувала с мадам Моргенщерн. Как мина обядът? — поинтересува се тя.

— Много приятност — отвърна Андраш и се изчерви. — Искам да кажа приятно.

— Значи много приятно.

— Да. Много. — Имаше чувството, че е забравил всичко, което знаеше на френски.

— Аха — произнесе мадам Жерар, сякаш напълно го разбираше.

Андраш се изчерви още повече. Знаеше, че тя сигурно си мисли, че между него и Елизабет са прехвъркнали искри. Нещо наистина се бе случило, макар и съвсем различно от онова, което тя си представяше.

— Мадам Моргенщерн е много мила.

— А мадмоазел?

— Мадмоазел е много... — Андраш преглътна и вдигна очи към лампичките над огледалото на мадам Жерар. — Мадмоазел е много висока.

Мадам Жерар отметна глава и се разсмя.

— Много висока! Наистина е така. И много своенравна. Познавам я от малка, още откакто си играеше с кукли. Говореше им толкова заповеднически, че имах чувството, че играчките ще се разплачат. Но не бива да се плашиш от Елизабет. Безобидна е, уверявам те.

Преди Андраш да успее да възрази, че ни най-малко не се страхува от Елизабет, иззвъня двойният звънец, който извести края на антракта. Мадам Жерар трябваше да смени костюма си, а Андраш да изпълни задълженията си преди началото на трето действие. Щом актьорите излязоха на сцената, времето започна да се влачи. В мислите му се въртеше само писмото, което бе написал, и кога ще пристигне отговорът. Възможно е да са доставили бележката със следобедната поща и мадам Моргенщерн да е изпратила отговора още днес. Писмото ѝ щеше да пристигне утре. Не бе съвсем неоснователно да си мисли, че тя отново ще го покани на обяд тази събота.

На следващата вечер, след като представлението най-сетне свърши и Андраш приключи със задълженията си, той измина тичешком целия път до квартирата си на улица „Дез Екол“.

Представяше си как кремавият плик с писмото сияе в мрака на вестибюла, надписан с четливия равен почерк на мадам Моргенщерн, същия почерк, с който бе надписала пощенските картички в албума си. *От Мари в Мароко, От Марсел в Рим*. Андраш се замисли кой ли е Марсел и какво ли ѝ бе писал от Рим.

Щом отключи високата червена врата, видя, че на малката масичка има писмо. Вратата се затръшна след него, а той се спусна към писмото. Но не намери плика с кремав цвят и ухание на лавандула, беше смачкан кафяв плик, адресиран с почерка на брат му Матяш. За разлика от Тибор, Матяш рядко пишеше, а когато все пак се сетеше, писмата му бяха кратки и информативни. Това обаче беше дебело, поради което имаше два пъти повече пощенски марки от обичайното. Първата му мисъл бе, че нещо се е случило с родителите му — баща му е пострадал, майка му се е разболяла от грип — а следващата му мисъл беше колко нелепо бе да очаква писмо от мадам Моргенщерн.

В стаята си запали една от ценните свещи, с които разполагаше, и седна на масата. Разрежа внимателно кафявия плик с джобното си ножче. Вътре намери сгънати по средата страници — цели пет, най-дългото писмо, което Матяш някога му бе писал. Почеркът на брат му бе едър, небрежен, а писмото бе изпъстрено с мастилени петна. Андраш прегледа първите няколко реда за лоши новини, свързани с родителите му. Ако нещо се бе случило, помисли си той, Тибор щеше да му пише. В това писмо ставаше дума за самия Матяш. Той научил, че Андраш е уредил Тибор да бъде приет в медицински колеж през януари. Поздравявал ги и двамата. Андраш — задето е успял да се възползва от връзките си с високопоставени хора — и Тибор, задето най-накрая щеше да замине от Унгария. Сега той, Матяш, вече щеше да си остане там сам, тъй като се подразбираше, че ще наследи селската дъскорезница. Да не би Андраш да си мисли, че му е лесно да слуша как родителите им развълнувано говорят за следването му, колко добре се справял с уроците, колко прекрасно било, че Тибор вече може да учи за лекар, какви прекрасни двама сина имат? Нима Андраш е забравил, че и Матяш може също да се надява да учи в чужбина? В такъв случай би било добре да се замисли. Матяш също спестявал пари. Ако съберял достатъчно, преди да завърши гимназията, изобщо нямало да си прави труда да записва висше образование. Щял да избяга в Америка, в Ню Йорк, и да се изявява на сцена. Щял да се

справи някак си. А след като напусне Унгария, Андраш и Тибор трябва да се грижат за дъскорезницата и родителите им, защото той, Матяш, никога няма да се върне.

В края на последната страница, написано вече по-спокойно — сякаш брат му бе довършил писмото след известно време, когато гневът му се е утаил — стоеше разкаяното изречение: *Надявам се, че си добре.* Андраш се изсмя уморено. *Надявам се, че си добре!* Все едно бе написал „Надявам се да пукнеш!“.

Андраш взе лист хартия и започна да пише:

*Скъпи Матяш, ако това ще те успокои, трябва да ти кажа, че откакто съм тук, често се чувствам нещастен. Повярвай ми, не всичко е прекрасно. А що се отнася до теб, ни най-малко не се съмнявам, че ще завършиш училище и ще заминеш за Америка, щом така искаш (макар че предпочитам да дойдеш тук, в Париж). Не очаквам да поемеш занаята от татко, той също не го очаква. Той иска да завършиш образованието си. Матяш обаче бе напълно в правото си да повдига този въпрос, да се ядосва, че няма по-лесно решение. Андраш си спомни думите на Клер Моргенщерн: „Не съм виждала майка си от много отдавна“. Спомни си как изражението ѝ помръкна, как очите ѝ се изпълниха със скръб, която сякаш бе ехо на мъката по лицето на майка ѝ. Какво ли бе ги разделило и защо мадам Моргенщерн не можеше да се прибере у дома? Той с мъка насочи вниманието си отново към писмото. *Надявам се да не се сърдиш дълго, Матяшка, но гневът ти показва колко добър син си. Когато завърши университета, ще се върна в Унгария и дано Бог пази здравето на мама и татко достатъчно дълго, за да мога тогава да се грижа за тях. Междувременно се надявам да се справиш блестящо и безстрашно както винаги! С обич, Андраш.**

Той изпрати отговора на следващата сутрин с надеждата, че през този ден вече ще получи вести от мадам Моргенщерн. Но вечерта, когато се прибра от работа, на масичката във вестибюла нямаше писмо. И защо ли изобщо се надява тя да му отговори? Срещата им е приключила. Той се е насладил на гостоприемството ѝ и е изпратил благодарствена бележка. Ако си е представял, че между тях може да се получи нещо, е грешал дълбоко. Във всеки случай, се очакваше да се хареса с дъщерята, а не с мадам Моргенщерн. През нощта Андраш лежеше в леглото си, потръпваше, докато мислеше за нея, и се кореше

за нелепите си надежди. На сутринта намери в легена с вода тънък слой лед, счупи го и наплиска лицето си с парещата от студ вода. Навън режещият вятър събаряше керемиди, които се разбиваха на тротоара. В пекарната продавачката му даде два горещи самуна хляб направо от фурната и му ги таксува като вчерашни. Предстои една от най-студените зими, каза му тя. Андраш знаеше, че ще му трябва топло палто, вълнен шал, трябваше да смени подметките на обувките си. Но нямаше пари за нито едно от тези неща.

Цяла седмица температурата продължи да пада. В училището радиаторите излъчваха слаба, суха топлина, петокурсниците заемаха местата до тях, а първокурсниците мръзнаха до прозорците. Андраш отчаяно се трудеше часове наред над макета на гара „Д’Орсе“ — вече все по-рядко използвана железопътна гара. Макар още да обслужваше влаковете за Югозападна Франция, пероните ѝ бяха станали твърде къси за дългите модерни композиции. Последния път, когато ходи да направи измервания, гарата изглеждаше запусната и изоставена, няколко от високите ѝ прозорци бяха счупени, а извивките на арките потъмнели от плъзналата плесен. Не го разведряваше мисълта, че запазва спомена за сградата чрез картона — макетът му бе калпав опит за поклон пред една рушаща се реликва. В петък се прибра сам вкъщи, тъй като бе твърде унил, за да се присъедини към приятелите си в „Синият гълъб“ — а на масичката във вестибюла стоеше бял плик с неговото име, отговорът, който чакаше цяла седмица. Той разкъса плика още във фойето. *Андраш, няма защо да ми благодарите. Моля ви, навестете ни отново някой път. Поздрави, К. Моргенщерн.* Нищо повече. Нищо конкретно. „Моля ви, навестете ни отново някой път.“ Какво означаваше това? Той седна на стълбите и подпря чело на коленете си. Цяла седмица бе чакал това писмо! „Поздрави.“ Сърцето му продължаваше да тупти, сякаш все още щеше да се случи нещо прекрасно. На върха на езика си усети вкуса на срама като парче нагорещен метал.

Непоносима беше мисълта вечерта след работа да се прибере в малката си стаичка и да легне на леглото, където бе прекарал пет безсънни нощи, потънал в мисли за Клер Моргенщерн. Той тръгна да се разхожда към Маре, плътно загърнат в палтото си. Разведри се, като пое по непознат път през улиците на десния бряг, обичаше да се губи и отново да намира пътя си, да открива улички и булеварди с чудати

имена. Тази вечер във въздуха се носеше мирис на зима, различен от мириса на дървени въглища и приближаващ снеговалеж в Будапеща. Париж миришеше по-влажно, по-задимено и по-сладникаво: в канавките листата на кестените се превръщаха в каша, захарният кафеникав аромат на печени ядки, дъхът на бензин от булевардите. Навсякъде бяха разлепени афиши, рекламиращи ледени пързалки — една в Болонския лес и друга във Венсенския лес. Не му бе минавало през ум, че в Париж става достатъчно студено за пързаяне с кънки, но и двата афиша гласяха, че езерата са напълно замръзнали. На единия бе изобразено трио полярни мечки, правещи пируети, а на другия имаше момиченце с къса червена поличка, пъхнало ръце в маншон и изпълнало едното си краче назад.

На улица „Де Розие“ мъж и жена стояха край един от тези афиши и се целуваха невъзмутимо, с ръце, пъхнати в джобовете на палтото на другия. Андраш си спомни за една игра, на която играеха децата в Коняр: Задната каменна стена на пекарната винаги беше топла, защото от другата ѝ страна се намираше пещта. През зимата след училище там се събираха момчетата и се целуваха с дъщерята на пекаря. Тя имаше бледи кафяви лунички, обсипали носа ѝ като сусамови семена. За десет филера те притискаше към стената и те целуваше, докато останеш без дъх. За пет филера можеше да я гледаш как се целува с друг. Момчето събираше пари за кънки. Казваше се Оршоя, но момчетата ѝ казваха Корчоя — унгарската дума за зимни кънки. Андраш се бе целувал с нея веднъж, бе усетил как езикът ѝ обследва неговия, докато тя го притискаше към топлата стена. Бе на не повече от осем години, а Оршоя трябва да е била към десетгодишна. Трима от съучениците му ги гледаха и го окуражаваха. По средата на целувката той бе отворил очи. Оршоя също бе с отворени очи, но мислеше за нещо друго — вероятно за кънките. Никога нямаше да забрави деня, в който излезе и я видя да се пързая на езерото, а сребристите остриета проблясваха под подметките ѝ като закачливо намигване — сякаш се сбогуваха с платените целувки. През онази зима тя едва не умря от настинка, тъй като се пързаяше, без да се съобразява с времето. „Това момиче ще пропадне в леда“, кахъреше се майката на Андраш, докато гледаше как Оршоя очертаваше кръгове с кънките си под дъжда в началото на март. Но тя не пропадна в леда. Беше оцеляла след зимата на езерото и през следващата зима отново бе там, а на по-следващата

замина да учи в прогимназията в друг град. Сега тя изникна пред очите на Андраш — силует с червена пола, недосегаем и сам сред сивата мъгла.

Андраш вървеше през подобните на тунели средновековни улички към улица „Севинье“, към сградата, в която живееше мадам Моргенщерн. Нямаше намерение да идва насам, но се озова тук, стоеше на тротоара срещу дома ѝ и се поклащаше напред-назад на пети. Беше почти полунощ и на горния етаж лампите бяха угаснали. Той обаче прекоси улицата и надникна под късите пердета в тъмното студио. Тръбата на грамофона блестеше черна и зловеща в единия ъгъл, в другия стоеше пианото с плоските си нащърбени очертания. Андраш потрепери и си представи как облечените в розово силуети на момичетата се плъзгат по жълтия под на студиото. Беше смразяващо, умопомрачително студено. Какво правеше навън в полунощ? За поведението му имаше само едно обяснение: беше полудял. Напрежението от живота в Париж, от единствения му шанс да се превърне в творец и мъж, се бе оказало непосилно. Той опря глава в стената до входа и се опита да успокои дишането си. След миг си каза, че ще се отърси от лудостта си и ще се прибере вкъщи. Но когато вдигна очи, видя онова, което несъзнателно бе търсил: във входа имаше малка стъклена витрина от онези, в които поставяха менюто пред ресторантите, но вместо меню тук на бял правоъгълен лист бе изписано: „Програма“.

Програмата с часовете, нейният график, написан със собствения ѝ спретнат почерк. Утрините посвещавахе на частни уроци, в ранния следобед провеждаше курсове за начинаещи, а през късния следобед водеше часовете на междинното ниво и напредналите. В сряда и петък до обяд почиваше. В неделя не работеше следобед. Сега поне знаеше кога може да я види, ако погледне през прозореца. Утрото за него щеше да настъпи след цяла вечност, но се налагаше да изтърпи до тогава.

През целия следващ ден той се опитваше да не мисли за нея. Отиде в ателието, където всички се събираха в неделя, за да работят; сглобяваше макета си, шегуваше се с Розен, послуша за все още продължаващото увлечение на Бен Яков по красивата Лусия, раздели хляба си с Поланер. На обед вече не можеше да чака. Тръгна към станцията на метрото на булевард „Распай“ и го хвана до „Дю Шатле“.

Оттам тича през целия път до улица „Севинье“; когато пристигна бе потен и останал без дъх в зимния студ. Погледна към късите пердета на студиото. Голяма група момиченца с балетни роклички прибираха цвичките си в платнени торбички, хванали обувките си в ръце, докато се подреждаха в колона пред вратата. Под навеса на входа за студиото бе пълно с майки и гувернантки — майките загърнати в кожи, а гувернантките с вълнени палта. Няколко момиченца си пробиха път през тълпящите се жени и изтичаха до близката сладкарница. Андраш изчака навалицата пред вратата да се разреде и в следващия миг я видя в коридора. Мадам Моргенщерн с черна пола за репетиции, прилепнал сив пуловер и коса, събрана на тила в хлабав кок. Бяха взели всички деца, с изключение на едно и мадам Моргенщерн се появи на входа, хванала за ръка последното момиченце. Тя пристъпи леко на тротоара с балетните си пантофки, сякаш се страхуваше да не повреди подметките им върху плочите. Андраш внезапно изпита порив да избяга.

Но момиченцето вече го беше видяло. То пусна ръката на мадам Моргенщерн и измина няколко крачки тичешком към него, присвило очи, като че ли не го виждаше много добре. Когато се приближи достатъчно, че да може да подръпне ръкава му, то се спря рязко и се върна обратно. Раменете му се повдигаха и смъкваха под синьото палтенце.

— Не е татко — проплака то.

Мадам Моргенщерн вдигна очи, за да се извини на мъжа, който не беше таткото. Когато видя, че това е Андраш, тя се усмихна и подръпна ръба на пуловера си, за да го опъне — толкова момичешки и стеснителен жест, че го обля гореща вълна. Той прекрачи през няколкото квадратни плочи, които ги делиаха. Не се осмеляваше да стисне ръката ѝ за поздрав, не смееше да я погледне в очите. Само се вираше в тротоара с пъхнати в джобовете ръце, където откри монета от десет сантима, останала от покупката на хляба сутринта.

— Виж какво намерих — каза той и коленичи, за да подаде монетата на момиченцето.

То я взе и я обърна в дланта си.

— Вие ли я намерихте? Може някой да я е изпуснал — усъмни се то.

— Намерих я в джоба си. За теб е. Когато излезеш по магазините с майка си, можеш да си купиш бонбони или нова панделка.

Момичето въздъхна и прибра монетата в страничния джоб на торбичката си.

— Ще си взема панделка — каза то. — Не ми дават да ям сладко, защото е вредно за зъбите.

Мадам Моргенщерн сложи ръка на рамото на момиченцето и го побутна към вратата.

— Можем да почакаме край печката вътре — предложи тя. — Там е по-топло.

После се обърна и погледна Андраш в очите, за да му покаже, че и той е поканен. Той я последва вътре до малката желязна печка в ъгъла на студиото. Зад слюденото прозорче пукаше огън, а момиченцето коленичи и се взря в пламъците.

— Каква изненада — каза мадам Моргенщерн и вдигна сивите си очи към неговите.

— Бях излязъл на разходка — отвърна Андраш прекалено бързо. — Изучавам квартала.

— Мосю Леви е студент по архитектура — каза мадам Моргенщерн на момиченцето. — Някой ден той ще строи прекрасни сгради.

— Моят баща е лекар — отвърна то разсеяно, без да ги поглежда.

Андраш застана до мадам Моргенщерн, за да стопли ръцете си на печката, а пръстите му бяха само на сантиметри от нейните. Той погледна ноктите ѝ, тънките ѝ заострени пръсти, очертанятия на крехките като на птичка кости под кожата ѝ. Тя усети, че я гледа, и извърна лице. Топлеха ръцете си мълчаливо, докато чакаха бащата на детето, който се появи след няколко минути: нисък мъж с мустаци и монокъл, с лекарска чанта в ръка.

— Софи, къде са ти очилата? — попита намръщено той.

Момиченцето извади чифт очила с позлатени рамки от торбичката си.

— Моля ви, мадам, не ѝ позволявайте да ги сваля.

— Ще се опитам — отвърна с усмивка мадам Моргенщерн.

— Падат, когато танцувам — оплака се детето.

— Кажи довиждане, Софи — подкани я докторът. — Ще закъснеем за обяд.

На прага Софи се обърна и помахна с ръка. След миг тя и баща ѝ изчезнаха, а Андраш остана сам в студиото с мадам Моргенщерн. Тя се отдалечи от печката, за да събере вещите, забравени от децата: изпуснатата сива ръкавица, фиба за коса, червен шал. Прибра всичко в една кошница, която остави до пианото. „Изгубени вещи“.

— Исках отново да ви благодаря — каза Андраш, когато положението стана нетърпимо. Думите му прозвучаха по-рязко, отколкото бе възнамерявал, при това на унгарски, като ниско провинциално ръмжене. Той прочисти гърлото си и повтори думите на френски.

— Моля ви, Андраш — каза мадам Моргенщерн на унгарски и се засмя. — Изпратихте ми толкова мила бележка. Няма защо да ми благодарите. Убедена съм, че за вас следобедът не бе от най-приятните.

Андраш не можеше да ѝ каже как точно се е чувствал онзи следобед, нито как се чувстваше през цялата седмица. Спомни си как тя се усмихна и подръпна пуловера си, когато го позна — този несъзнателен свенлив жест. Той смачка каскета си в ръце, забил поглед в полирания под на студиото. На горния етаж се чуваха тежки стъпки — Елизабет или госпожа Апфел.

— Успяхме ли да ви откажем да ни гостувате пак? — попита мадам Моргенщерн. — Бихте ли ни посетили утре? Една приятелка на Елизабет ще дойде за обяд, а после вероятно ще отидем на ледената пързалка във Венсенския лес.

— Нямам кънки — отвърна Андраш едва доловимо.

— Ние също нямаме. Взимаме ги под наем. Прекрасно е. Ще ви хареса.

„Прекрасно е. Ще ви хареса.“ Като че ли наистина щеше да се случи. Но после той се съгласи и уговорката стана реалност.

ДЕВЕТА ГЛАВА ВЕНСЕНСКИЯТ ЛЕС

Този път, когато отиде на обяд на улица „Севинье“, Андраш не носеше костюм, вратовръзка и наръч повехнали цветя. Облече една своя стара любима риза и занесе бутилка вино и сладкиш с круши, който купи от близката пекарна. Както и предишния път, госпожа Апфел бе приготвила истинско пиршество: задушени картофи с яйца на фурна, супа от моркови, яхния от червено зеле с ябълки и кимион, черен селски хляб и три вида сирене. Мадам Моргенщерн бе мълчалива, изглеждаше доволна, че на гости им е приятелката на Елизабет — набито момиче със смръщено чело, облечено в кафява вълнена рокля. Това беше въпросната Марта, с която Елизабет отиде на кино миналата седмица. Тя поддържаше разговора с Елизабет за случки от училище: коя се изложила по география, коя спечелила мястото на солистка в хора и коя щяла да ходи на ски в Швейцария през зимната ваканция. От време на време Елизабет хвърляше поглед към Андраш, сякаш искаше да подчертае, че не го включват в разговора си. Навън започна да прехвърча сняг. Андраш нямаше търпение да излязат от къщи. Испита облекчение, когато сладкишът с круши бе нарязан и изяден, и те облякоха палтата си и тръгнаха.

В два и половина хванаха метрото до парка. След като излязоха от станцията, Елизабет и Марта избързаха напред, хванати под ръка, и оставиха мадам Моргенщерн да върви с Андраш. Тя му разказа за ученичките си, за предстоящия зимен рецитал, говориха за силното застудяване напоследък. Носеше червена вълнена шапка като камбанка, под която се подаваха кичури коса, а на темето се събираха снежинки.

В заснежената гора между голите брястове и дъбове, и замръзналите борове пътеките бяха пълни с мъже и жени с кънки в ръце. От езерото долитаха виковете на кънкьорите и стърженето на остриета в леда. Стигнаха до една просека и пред тях се разкри замръзналото езеро с малките си островчета в центъра и с оградения бряг, по който се тълпяха парижани. На леда сериозни на вид мъже и

жени със зимни палта обикаляха бавно около островите. На малко възвишение имаше павилион със сводеста входна врата. Според надписа с червено на една табела наемът на чифт кьнки струваше три франка. Елизабет и Марта поведоха групичката им към павилиона и се наредиха на опашката пред щанда за кьнки под наем. Андраш настоя да плати за всички, като се опита да не мисли как ще му се отрази липсата на тези дванайсет франка през следващата седмица. На една мокра зелена пейка обуха кьнките и малко след това се заклатушкаха надолу по склона към езерото по настлана с гумено покритие пътека.

Андраш стъпи на леда и изписа поредица от фигури по посока към по-големия от двата острова, докато изпробваше ръбовете и баланса на кьнките. Тибор го бе научил да се пързая, когато беше петгодишен; двамата се пързаяха всеки ден на воденичния вир в Коняр с кьнки, които баща им бе направил от дървени летви, чиито ръбове бяха покрити с дебела тел. Като ученици в Дебрецен караха на откритата пързалка на улица „Пиац“ — съвършен, гладък като стъкло изкуствен овал, охлаждан чрез подземни тръби. Андраш се носеше леко и пъргаво на кьнките, по-бърз от братята и приятелите си. Дори сега, с тези изтърпени кьнки под наем, той се почувства подвижен и ловък. Плъзгаше се между останалите кьнкьори с развяващо се сако, а шапката му едва не отлетя от главата му. Ако се беше загледал, щеше да забележи, че младите мъже го гледаха със завист, докато профучаваше край тях, щеше да види любопитните погледи на момичетата и неодобрително свъсените вежди на по-възрастните хора. Но Андраш усещаше само тръпката от летенето по леда и свистенето на остриетата на кьнките. Той заобиколи по-големия остров, настигна в гръб жените с бясна скорост и се плъзна между мадам Моргенщерн и Елизабет така изящно, че двете спряха и ахнаха.

— Гледай къде ходиш, ако обичаш — сопна му се грубо Елизабет на френски. — Ще блъснеш някого. — Тя хвана Марта под ръка и двете се плъзнаха напред. Андраш остана да се пързая с мадам Моргенщерн през тюлената снежна завеса.

— Пъргав сте — тя му хвърли мимолетна усмивка изпод шапката си като камбанка.

— Май само на леда — изчерви се Андраш. — Не ме бива много в спорта.

— Изглежда обаче умеете да танцувате.

— И с танците не се справям много добре.

Тя се засмя и го изпревари. Сивкавата следобедна светлина, езерото, му припомниха японските картини, които бе видял на Международното изложение — вечнозелени дръвчета, разперили тъмните си, подобни на пера клонки на фона на късче небе, а в далечината хълмовете приличаха на сгушени един в друг гълъби, опитващи се да се стоплят. Мадам Моргенщерн се плъзгаше леко по леда с изправен гръб и разперени ръце, сякаш това бе просто една разновидност на балета. Тя не се препъна и не се облегна на Андраш, докато обикаляха езерото, дори когато стъпи върху борово клонче и загуби равновесие, подскочи на другата кънка, без даже да го погледне. Но когато заобиколиха за втори път по-малкия остров, тя се приближи плавно до него.

— С брат ми се пързалихме в Будапеща — каза тя. — Ходехме във Варошлигет близо до дома ни. Сещате ли се за прекрасното езеро до замъка Вайдахуняд?

— О, да. — Андраш не можеше да си позволи входната такса за пързалката, докато живееше в Будапеща, но двамата с Тибор често ходеха да гледат кънкьорите вечер. Замъкът — амалгама от архитектурните стилове на изминалото хилядолетие — е бил построен преди четирийсет години за посрещането на новия век. Римски, готически, ренесансови и барокови елементи се преливаха по дължината на сградата. Когато човек се разхождаше покрай тази чудата фасада, имаше чувството, че пътува през вековете. Замъкът бе осветен отдолу и от него винаги звучеше музика. Сега Андраш си представи как двете деца, мадам Моргенщерн и брат й — да не би да ставаше въпрос за бащата на Йозеф Хас? — хвърлят издължени сенки върху по-светлата сянка от замъка.

— Брат ви добре ли се пързалише? — попита той.

Мадам Моргенщерн се засмя и поклати глава.

— И двамата не ни биваше много, но си прекарвахме чудесно. Понякога канех с нас и свои приятелки. Хвацахме се за ръце, а брат ми ни теглеше като нанизани на влакче дървени патета. Той е десет години по-голям от мен и беше много по-търпелив, отколкото аз бих била на негово място. — Тя стисна устни и продължи да се пързали с приборани в ръкавите ръце. Андраш се придържаше близо до нея и

поглеждаше крадешком към профила на лицето ѝ под ниско нахлупената шапка.

— Ако искате, бих могъл да ви покажа как се танцува валс — предложи той.

— О, не. Не мога да правя сложни стъпки.

— Не е сложно — той избърза напред, за да ѝ покаже стъпките. Щеше да ѝ покаже лесен валс, който бе научил в Дебрецен, когато беше десетгодишен: три стъпки напред, дълга дъга и обръщане, три стъпки назад, още една дъга и пак обръщане.

Мадам Моргенщерн повтори стъпките, следвайки следите, които той оставяше по леда. Андраш се обърна с лице към нея. Пое си въздух и постави ръка на кръста ѝ. Тя обви ръка през рамото му, а с другата си, облечена в ръкавица, длан хвана неговата. Андраш изтананика няколко акорда от „Валс на момината сълза“ и я поведе. Първоначално тя се чувстваше неуверено, особено при завъртанията, но скоро започна да се движи леко, точно както той си представяше, а ръката ѝ стискаше здраво неговата. Андраш знаеше, че Розен, Поланер и Бен Яков щяха да му се присмиват, ако го бяха видели да танцува така пред всички, но това едва ли го интересуваше. За няколко мига, докато си тананикаше наум песента, тази пъргава жена с шапка като камбанка се притисна до него, а той стискаше ръката ѝ с длан. Устните му докоснаха за момент ръба на шапката ѝ и той усети вкуса на студените и влажни снежинки. Усещаше дъха ѝ на врата си. Тя вдигна глава към него и очите им се срещнаха за миг, преди тя да извърне поглед. Андраш си напомни, че каквито и чувства да изпитва към нея, те бяха безпочвени, тя беше възрастна жена със сложен живот, професия и дъщеря гимназистка. В съзнанието му валсът свърши. Двамата обиколиха острова още два пъти, преди тя да проговори.

— Когато ви виждам, ми домъчнява за Унгария. Не съм се прибирала там от шестнайсет години. Откакто се е родила Елизабет. — Тя огледа езерото и Андраш проследи погледа ѝ. Далеч напред зърнаха зеленото палто на Елизабет и кафявото палто на Марта. Елизабет сочеше към брега — черния силует на куче, което подскачаше след друга, по-малка и по-пъргава фигура.

— Понякога си мисля, че мога да се прибера — каза почти шепнешком мадам Моргенщерн. — Но по-често си мисля, че никога няма да се върна в родината си.

— Ще се върнете — Андраш се изненада колко спокойно прозвучаха думите му.

Той я хвана под ръка и тя не се отдръпна. Извади длан от ръкава на палтото си и я сложи върху ръката му. Андраш потрепери, макар вече да не усещаше студа. Продължиха да се пързаят мълчаливо, докато обиколиха още веднъж островчето. В това време от другия край на езерото до тях достигна глас — звучен и познат. Беше мадам Жерар, която ги викаше по имена. „Андрашка! Кларика!“ — с унгарските умалителни, сякаш всички те се намираха в Будапеща. Мадам Жерар се плъзгаше към тях, следвана от трима други актьори от театъра. Двете с мадам Моргенщерн се прегърнаха, засмяха се, отбелязаха колко красиво е, когато вали сняг, и колко хора има на замръзналото езеро.

— Кларика, скъпа, много се радвам да те видя. А ето го и Андрашка. А това там отпред сигурно е Елизабет. — Тя се усмихна дяволито и намигна на Андраш, а после повика Елизабет и Марта. Когато те се оплакаха от студа, мадам Жерар покани всички на чаша горещ шоколад в кафенето. Седнаха на дълга дървена маса и пиха шоколад от глинени чаши. Усещането, завладяло Андраш преди пристигането на мадам Жерар, вече бе започнало да се стопява; мадам Моргенщерн отново му се струваше непреодолимо далечна.

Изпиха шоколада си, взеха обувките си от гардероба и тръгнаха вкупом по пътеката към края на гората, Андраш продължаваше да търси възможност да хване под ръка мадам Моргенщерн, да остави другите да се отдалечат напред и двамата да изостанат. Но вместо нея изостана Марта, за да повърви с Андраш. Тя изглеждаше целеустремена и мрачна на фона на все по-силния студ.

— Нямах никакъв шанс — заяви момичето. — Тя не иска да има нищо общо с теб.

— Кой? — попита Андраш, стреснат, че чувствата му са толкова очевидни.

— Елизабет! Тя иска да престанеш да я зяпаш непрекъснато. Да не мислиш, че ѝ харесва да я зяпа някакъв си жалък унгарец?

Андраш въздъхна и погледна напред, където Елизабет вървеше с мадам Жерар, а зеленото ѝ палто обгръщаше краката ѝ. Тя се спря, за да каже нещо на госпожата, която отметна глава назад и се разсмя.

— Тя не се интересува от теб — продължи Марта. — Вече си има приятел. Затова няма нужда повече да ходиш у тях. И няма смисъл да си губиш времето в опити да очароваш майка й.

Андраш се изкашля.

— Добре. Благодаря, че ми каза.

Марта кимна делово:

— Мой дълг е, като приятелка на Елизабет.

След малко стигнаха до края на парка и мадам Моргенщерн отново се озова близо до него. Стояха до входа на метрото, а от вътрешността на станцията долиташе грохотът на мотрисите.

— Няма ли да дойдете с нас? — попита го тя.

— Не, ела с нас! — обади се мадам Жерар. — Ще вземем такси и ще те оставим вкъщи.

Беше студено и се смрачаваше, но Андраш нямаше да понесе да се вози в претъпканото метро с Елизабет, Марта и мадам Моргенщерн. Не му се искаше и да се качи в такси с мадам Жерар и другите актьори. Искаше да остане сам, да се прибере у дома и да се заключи в стаята си.

— Ще повървя пеша — каза им той.

— Но следващата неделя ще дойдете отново на обяд, нали? — попита мадам Моргенщерн и го погледна изпод шапката си. Тя все още беше поруменяла от пързалянето. — Всъщност се надяваме, че ще започнете да ни гостувате редовно.

Какво друго можеше да отговори.

— Да, ще дойда — каза той.

ДЕСЕТА ГЛАВА

УЛИЦА „СЕВИНЪЕ“

И така Андраш се превърна в постоянно присъствие на неделните обеди на улица „Севинъе“. Всички бързо си изградиха начин на държане при посещенията му: Андраш пристигаше и си разменяше любезности с мадам Моргенщерн, Елизабет седнаше на масата, мръщеше се на Андраш или се подиграваше на дрехите и акцента му; след като не успееше да го засегне, както стана при първото му гостуване, тя се отегчаваше и излизаше с Марта, която също изпитваше дълбоко презрение към него. След като Елизабет излезеше, той оставаше с мадам Моргенщерн и слушаха плочи на грамофона, разглеждаха списания за изкуство и пощенски картички, четяха от една книга с поеми, за да упражнява той френския си, или разговаряха за семейството и детството му. От време на време той се опитваше да попита за нейното минало — за брата, когото не бе виждала от години, за неясните събития, довели до раждането на Елизабет и идването на мадам Моргенщерн в Париж. Но тя винаги успяваше да избегне този разговор, като отблъскваше внимателните му въпроси като ръцете на нежелани партньори за танци. А ако той се изчервеше, когато тя седнеше близо до него, или заекнеше, затруднен с отговора, след като му бе направила комплимент, тя не показваше по никакъв начин, че е забелязала.

Не след дълго той знаеше точната форма на ноктите ѝ, кройката и плата на всяка от зимните ѝ рокли, мотивите на дантелата по краищата на носните ѝ кърпички. Знаеше, че обича да поръсва яйцата си с пипер, че не понася мляко, че крайшникът е любимата ѝ част от хляба. Знаеше, че е ходила в Брюксел и Флоренция (макар и не с кого), че костите на дясното ѝ ходило я болят във влажно време. Настроенията ѝ се сменяха често, но тя смекчаваше мрачните си състояния, като се шегуваше със себе си, пускаше на грамофона лековати американски мелодии и показваше на Андраш смешни снимки на най-малките си ученички със сценични костюми. Знаеше, че любимият ѝ балет е „Аполон“ и че най-малко харесва „Силфида“,

защото се поставя твърде често, но рядко в оригинална интерпретация. Андраш се смяташе за пълен невежа в областта на танците, но мадам Моргенщерн сякаш не обръщаше внимание; пускаше балетната музика на грамофона и му описваше какво се случва на сцената, когато мелодията се извисяваше и затихваше, а понякога навиваше килима в дневната и изпълняваше хореографията в миниатюра, сияеща от удоволствието от танца. Андраш пък я извеждаше на разходки из Маре и ѝ разказваше архитектурната история на сградите, сред които тя живееше: музея „Карнавал“, построен през XVI в. с барелефите на четирите сезона; „Отел Амло дьо Бисьой“, чиито големи порти, украсени с глави на медузи, някога редовно са се отваряли пред Бомарше; синагогата на Гимар на улица „Паве“ с вълнообразната си фасада, приличаща на разгърнат свитък от Тората. Мадам Моргенщерн се учудваше как преди не е забелязвала тези неща. Каза му, че е свалил перде от очите ѝ, разкрил е пред нея измерение на квартала, което никога не би видяла.

Въпреки постоянната покана за гостуване, Андраш живееше в непрекъснат страх, че един ден ще отиде в дома ѝ и ще завари на масата друг мъж — някой капитан с мустаци или лекар с туидена жилетка, или талантлив московски хореограф — някой образован четирийсетгодишен господин с познания за културата, с които Андраш не можеше да се мери, с познания, задължителни за всеки джентълмен: вино, музика и как да развесели една жена. Но страховитият съперник така и не се появяваше, поне не и в неделните следобеди, тази част от седмичния график на мадам Моргенщерн, изглежда, бе посветена единствено на Андраш.

Извън дома на улица „Севинь“ животът продължаваше както обикновено, това беше обичайното ежедневие на един студент по архитектура в Париж. Макетът му бе почти завършен, стените бяха изрязани от твърдия бял картон и оставаше само да ги сглоби. Макар че макетът вече беше голям колкото кутия за палта, Андраш всеки ден го разносяше от училище до къщи. Това се дължеше на зачестилите вандалски прояви, които изглежда бяха насочени само към студентите евреи. Чертежите на третокурсника Жан Изенберг бяха залети с мастило; на четвъртокурсничката Ан-Лор Бауер бяха откраднали скъпите учебници по статика една седмица преди изпита. Досега на Андраш и приятелите му им се разминаваше, но според Розен бе само

въпрос на време и някой от тях да пострада. Преподавателите свикаха учебен съвет, за да смърят студентите, и обещаха, че извършителите ще си понесат последствията. Призоваха всеки, който разполага с доказателства, да говори, но никой не пожела да им даде каквато и да било информация. В „Синият гълъб“ Розен развиваше собствена теория по въпроса. Знаеше се, че някои от студентите членуват в Младежкия фронт и в група, наречена Велик запад, чийто привиден национализъм бе скалъпено прикритие на антисемитизъм.

— Онази невестулка Лемарк е мекере на Младежкия фронт — заяви Розен над чашата си чай и бисквитите с бадеми. — Обзалагам се, че той стои зад тези вандалщини.

— Не може да е Лемарк — каза Поланер.

— Защо?

Поланер се изчерви леко, стиснал слабите си бели ръце.

— Той ми помогна с един проект.

— Така ли? — учуди се Розен. — Мисля, че е най-добре да си пазиш гърба. Този мерзавец би ти прерязал гърлото като едното нищо.

— Няма да си намериш приятели, ако настройваш всички срещу себе си — обади се дипломатичният Бен Яков, чието основно занимание като че ли беше да накара колкото се може повече хора да му се възхищават, и мъже, и жени.

— Кого го е грижа? — попита Розен. — Не говорим за сбирка на чаша чай.

Андраш мълчаливо се съгласи с Розен. Имаше лошо предчувствие за Лемарк още от случая с неизяснения инцидент с Поланер в началото на учебната година. След това, наблюдавайки Лемарк, установи, че не бива да пренебрегва начина, по който той гледаше Поланер — сякаш в него едновременно имаше нещо неустойимо и отблъскващо или отвращението му от Поланер му доставяше някакво удоволствие. Лемарк все си намираще повод да се приближи до Поланер: Можел ли да вземе назаем пантографа му? Можел ли да види как Поланер е решил тази трудна задача по статика? На Поланер ли бил шалът, който намерил в двора? Поланер явно не искаше да приеме, че Лемарк може да се държи така не от приятелски чувства. Но Андраш не вярваше на Лемарк, нито на студентите с присвити очи, които седяха с него в студентската столова, пушеха немски цигари, носеха закопчани до горе ризи и твърде големи за тях

военни куртки, сякаш бяха готови за бой, в случай че ги призовяха. За разлика от останалите студенти те ходеха с много късо подстригани коси и лъснати ботуши. Андраш бе чувал да ги наричат пренебрежително *гвардията*. А имаше и такива, които проявяваха политическите си пристрастия по-деликатно: студенти, за които Андраш, Розен, Поланер и Бен Яков сякаш не съществуваха, когато се разминаваха с тях в коридорите или на двора всеки ден.

— Трябва да се внедрим в тези групи — предложи Розен. — В Младежкия фронт и във Великия запад. Трябва да посещаваме сбирките им и да научим какво планират.

— Великолепна идея — присмя му се Бен Яков. — Ще ни разкрият и ще ни извият вратовете.

— И какво точно планират те според теб? — запита Поланер вече ядосан. — Едва ли ще предизвикат погром в Париж.

— А защо не? — учуди се Розен. — Да не мислиш, че не им е минавало през ум?

— Може ли да сменим темата, ако обичате? — намеси се Бен Яков.

Розен бутна чашата си.

— О, да, защо не ни разкажеш за най-новото си завоевание? Какво друго може да е по-важно и по-спешно?

Бен Яков се разсмя на пренебрежителната забележка на Розен, което го разяри още повече. Той стана, хвърли пари на масата, преметна палтото си през рамо и тръгна към изхода. Андраш грабна шапката си и го последва — мразеше някой от приятелите му да си тръгва ядосан. Настигна Розен на ъгъла на „Сен Жермен“ и „Сен Жак“ и двамата спряха, за да изчакат светофарът да светне зелено.

— Нали не мислиш, че говоря глупости? — попита Розен, като пъкна ръце дълбоко в джобовете си и изгледа Андраш проникателно.

— Не — започна Андраш и се замисли за думите на френски, които му трябваха. — Ти просто се опитваш да мислиш с няколко хода напред.

— Играеш ли шах? — попита по-ведро Розен.

— С братята ми играехме, но аз не съм много добър. По-големият ми брат изучи една книга със стратегии за защита, написана от руски шампион. Бях напълно безпомощен, когато играех срещу него.

— Защо и ти не прочете книгата? — засмя се Розен.

— Щях да го направя, ако Тибор не я беше скрил!

— Мисля, че и аз правя същото. Опитвам се да намеря книгата.

— Няма да ти се наложи да търсиш дълго — отвърна Андраш. —

Из целия Латински квартал има разлепени афиши за срещите на Младежкия фронт.

Бяха стигнали до „Пти Пон“ в началото на улица „Сен Жак“ и прекосиха моста в здрача. Кулите на „Нотър Дам“ отразяваха последните лъчи на залязващото слънце, когато двамата излязоха на площад „Карл Велики“ и тръгнаха към катедралата. Спряха, за да погледат мрачните светци, обрамчващи портала, един от които държеше в ръка собствената си отсечена глава.

— Знаеш ли какво искам да направя, когато порасна? — попита Розен.

— Не. Какво?

— Ще се преместя в Палестина. Ще построя храм от йерусалимски камък. — Той замълча и погледна Андраш, сякаш го предизвикваше да му се присмее, но Андраш не се изсмя. Той си мислеше за някои от снимките от Йерусалим, отпечатани в „Минало и бъдеще“. Сградите напомняха на геоложки образувания, сякаш не бяха изградени от човешка ръка. Дори на черно-белите снимки изглеждаше, като че ли камъкът им излъчва златиста светлина.

— Искам да построя град в пустинята — каза Розен. — Нов град на мястото на стария. С формата на древно селище, но изцяло от нови сгради. Железобетонът на Пере е идеален за Палестина. Евтин и лек, хладен в жегите, готов да приеме всякаква форма. — Докато говореше, той се взираше в далечината, сякаш виждаше там град сред вълнистите дюни.

— Значи си мечтател — каза Андраш. — Никога не бих предположил.

Розен се усмихна самодоволно и рече:

— Не казвай на другите. — Двамата отново вдигнаха глави към върховете на кулите, където златистата светлина се бе стопила до тънка нишка. — Нали ще дойдеш на някоя сбирка на Младежкия фронт? Така ще разберем какво кроят.

Андраш се поколеба. Опитва се да си представи какво ще си помисли мадам Моргенщерн за подобна постъпка, за проникването

сред редиците на врага. Представи си как ѝ разказва през някой от неделните следобеди за дързостта и смелостта си. Но дали нямаше да ѝ се стори като наивен глупак?

— А ако някой ни разпознае? — усъмни се той.

— Няма. Не би им хрумнало, че ще сме сред тях.

— Кога е срещата?

— Така те искам, Леви — отвърна Розен.

Решиха да отидат на среща за набиране на членове за групата Велик запад, тъй като прецениха, че там ще е пълно с непознати хора. Събранието щеше да се състои тази събота в заседателната зала на улица „Дьо л’Юниверсите“ в Сен Жермен. Но първо щеше да се състои обсъждането в края на семействата. Андраш най-сетне завърши гара „Д’Орсе“, като стоя буден две нощи, за да успее. В петък сутринта макетът се издигаше бял и непокътнат върху картонената си основа. Знаеше, че е свършил добра работа, резултат от дълги проучвания и многобройни часове усърдни измервания и сглобяване. Розен, Бен Яков и Поланер също се бяха справили в срок и на масите в ателието стояха техните призрачнобели версии на Военната академия, „Ротонде дьо ла Вилет“ и театър „Одеон“. Произведенията им щяха да бъдат обсъждани от състудентите им — второкурсници, третокурсници и четвъртокурсници, после от Медар, петокурсника, ръководещ упражненията, и накрая от самия Ваго. Андраш се чувстваше подготвен след безмилостната, но добронамерена критика на редактора на „Минало и бъдеще“; тази есен също бе подложен на някои критики, но никоя от тях не беше толкова сурова, както редовните забележки на редактора.

Но когато започна обсъждането на неговата гара „Д’Орсе“, забележките станаха жестоки. Линиите му били неточни, методите на конструиране — аматьорски; не бил направил дори опит да възпроизведе почти изцяло стъклената предна стена, нито да улови най-забележителното в тази сграда — начина, по който водите на Сена, която тече пред зданието, хвърлят светлина върху високата огледална фасада. Макетът му бил бездушен, каза един четвъртокурсник. Кутия за обувки. Ковчег. Дори Ваго, който знаеше най-добре от всички колко труд бе вложил Андраш, подчерта безжизнеността на макета. В

лекьосаната си работна риза и несъвместимата с нея изискана жилетка, той стоеше над макета и се вираше в него с неприкрито разочарование. После извади автоматичен молив от джоба си и потупа с металния му край устната си.

— Прилежно изпълнение — отбеляза той. — Като изпълнението на полонеза от Шопен на ученически рецитал. Безспорно си изсвирил всички ноти, но без капчица артистичност.

И това бе всичко. Ваго се обърна и премина към следващия макет, а Андраш се почувства унижен и нещастен. Ваго беше прав: възпроизвел е сградата без вдъхновение; как изобщо макетът му се е сторил добър? Малка утеха му донесе фактът, че и останалите първокурсници не бяха се справили. Не можеше да повярва колко уверен се чувстваше само преди половин час, колко сигурен беше, че всички в залата ще заявят, че проектът му е доказателство какъв прекрасен архитект ще стане.

Андраш знаеше, че в училището по принцип обсъжданията в края на семестъра са много сурови и че малцина първокурсници минават през тях с незасегната гордост. Това бе един вид ритуал за приемане в училището, подготовка за по-жестоките критики, които очакваха студентите, когато започнат да обсъждат собствените им проекти за сгради. Но тази критика беше много по-сурова, отколкото предполагаше, а най-неприятното бе, че забележките му се струваха обосновани. Беше се трудил възможно най-усърдно, но това се оказа недостатъчно, крайно недостатъчно. А унижението му, макар да не можеше да го формулира точно, се дължеше и на мадам Моргенщерн и отношенията му с нея — сякаш, ако бе построил изящен макет на гара „Д’Орсе“, щеше да има по-голям шанс да спечели благоразположението ѝ. Сега нямаше как да ѝ разкаже честно как е минал денят, без да разкрие, че е горделив глупак. Той излезе от училището в отвратително настроение, което не го напусна през нощта и на следващата сутрин; и все още го държеше, когато се срещна с Розен, за да отидат на събранието.

Заседателната зала се намираше съвсем близо до разкошната сграда на Висшето училище по изкуствата; на няколко пресечки източно от гара „Д’Орсе“. Андраш не искаше да вижда тази постройка никога повече. Знаеше, че критиката беше справедлива, в старанието си да възпроизведе всеки детайл от постройката не бе уловил

цялостното ѝ излъчване, не бе проумял какво я отличава и ѝ вдъхва живот. На излизане Ваго му каза, че това е грешка, допускана от всички първокурсници. Но в такъв случай, защо не бе го предупредил от самото начало? Розен също заяви, че вече ненавижда модела на макета си — Военната академия. Двамата вървяха по улица „Дьо л’Юниверсите“ намръщени, свели глави.

Тъй като събранието, на което отиваха, бе само с цел набор на членове, нямаше нужда да се спотайват или дегизират; пристигнаха заедно с останалите участници, повечето от които приличаха на студенти. На катедра, разположена върху нисък подиум в предната част на залата, висок кльощав мъж със сив костюм, който не му беше по мярка, се представи като мосю Дюпюи, „секретар на самия президент Пемжан“, и плесна с ръце, за да въведе ред. Публиката се смълча. Между редовете ходеха доброволци и раздаваха специални допълнителни страници от вестник „Великият запад“. Секретарят на самия президент Пемжан заяви, че в тази притурка са изложени възгледите на организацията, които управляващите членове ще прочетат сега на глас пред събралите се. Петима-шестима мрачни на вид младежи се качиха на сцената с екземпляри от притурката в ръце. Един по един те прочетоха, че евреите трябва да бъдат отстранени от влиятелните постове във Франция и че трябва да престанат да упражняват власт върху французите, че еврейските организации във Франция трябва да бъдат разпуснати, защото, докато безсрамно се маскират като еврейски благотворителни асоциации, всъщност се стремят да установят световно господство, че на всички евреи трябва да им се отнемат правата на френски граждани и оттук нататък те да бъдат разглеждани като чужденци — дори онези, чиито семейства живеят във Франция от поколения, и че цялото имущество на евреите трябва да стане държавна собственост.

След като се изчетеха всички точки от доктрината, последваха кратки аплодисменти. Някои от събралите се мъже нададоха одобрителни възгласи, а други вдигнаха юмруци. Но като че ли останалите не бяха съгласни, а няколко души дори подхванаха спор с поддръжниците.

— А какво ще кажете за евреите, чиито братя и бащи загинаха за Франция в Световната война? — извика някой от балкона.

— Тези ционисти са умрели, за да прославят себе си, а не в прослава на Франция — изкрещя в отговор секретарят на самия президент. — Не можем да поверим защитата на Франция на израилтяните. Трябва да им се забрани да носят оръжие.

— А защо да не оставим тях да умрат, след като така и така някой трябва да умре? — обади се друг мъж.

Розен стисна с ръце седалката пред себе си толкова силно, че кокалчетата на пръстите му побеляха. Андраш не знаеше какво ще прави, ако Розен се разкрещи.

— Тук сте, защото вярвате в нуждата от чиста Франция, Франция, която бащите и дедите ни са изградили — продължи секретарят на президента. — Тук сте, за да помогнете за прочистването на Франция. Ако не сте дошли тук с тази цел, ще ви помоля да напуснете. Нужни са ни само най-патриотичните, най-верните от вас. — Секретарят изчака. Събралите се се разшумяха. Един от шестимата младежи, които бяха прочели принципите на организацията, извика:

— Да живее Франция!

— Ще станете част от международен съюз... — започна секретарят, но думите му бяха заглушени от внезапно избухнал шум от тракане на дърво, поради което никой не разбра какво казва. В следващия миг също толкова рязко, както бе започнал, шумът спря. Секретарят прочисти гърло, приглади реверите си и започна отново:

— Ще станете част...

Този път шумът бе още по-силен. Идваше от всички ъгли на залата. Някои от присъстващите бяха станали на крака и въртяха дървени кречетала. Както и предишния път, след няколко секунди силно тракане, те спряха.

— Приветствам въодушевлението ви, господа — продължи секретарят — но ако обичате, изчакайте, докато...

Шумът избухна отново, но този път не спря. Мъжете с кречеталата — може би двайсетина-трийсет в залата — излязоха на пътеките между седалките и завъртяха инструментите си с всички сили. Сега Андраш забеляза, че това са кречетала, каквито се използват на празника Пурим в синагогата, докато се четеше историята на Естир, всеки път, когато в текста се споменеше името на злодея Хамон. Той погледна към Розен, който също се бе досетил какво

става. Секретарят заблъска по катедрата. Шестимата мъже със сурови лица на подиума стояха нащрек, сякаш очакваха заповедите му. По пътеките наизлизаха още младежи, които разгънаха и вдигнаха високо големи лозунги така, че цялата аудитория да ги види. На един от тях пишеше „Международна лига против антисемитизма“. Друг гласеше „Спрете френските хитлеристи“. На трети пишеше „Свобода, равенство, братство“. Мъжете с лозунгите започнаха да скандират и сред публиката се разнесоха гневни възгласи. Кльощавият секретар на президента изненадващо се изчерви силно. Розен извика и дръпна Андраш на пътеката, където двамата помогнаха за издигането на един от лозунгите. Един от членовете на Лигата, висок широкоплещест мъж с трицветен шал, извади мегафон и извика:

— Свободни граждани на Франция, не позволявайте на тези фанатици да тровят съзнанието ви!

Секретарят изръмжа някаква заповед на шестимата младежи и след миг в залата настана пълен хаос. Седалките се изпразниха. Някои от присъстващите дърпаха лозунгите, други подгониха мъжете с кречеталата. Шестимата, които бяха прочели принципите на организацията, погнаха мъжа с мегафона, но около него се образува защитен обръч от други младежи, докато той продължаваше да призовава за братство и равенство. Секретарят изчезна зад една завеса в края на подиума. Мъже блъскаха Андраш отзад, ритяха го в коленете, забиваха лакти в гърдите му. Той вдигна високо табелата и изкрещя „Спрете френските хитлеристи“. Розен вече не беше до него; Андраш не го виждаше сред тълпата. Някой се опита да изтръгне лозунга от ръцете му и той се сби с него, друг го сграбчи за яката и го фрасна в челюстта. Той се блъсна в една колона и изплю кръв на пода. Около него всички крещяха и се биеха. Андраш си проправи път към изхода, опипвайки с език зъбите си, и си мислеше дали ще се наложи да ходи на зъболекар. Във вестибюла завари Розен в схватка с огромен плешив мъж с работен гащеризон. Уж че ще го напада, Андраш сграбчи Розен през кръста, отскубна го и го блъсна към стената. Озовал се с празни ръце, мъжът с гащеризона се втурна обратно в залата. Андраш и Розен излязоха залитайки от сградата покрай редиците полицаи, които тичаха нагоре по стълбите, за да потушат безредиците. След като се измъкнаха от тълпата, двамата си плюха на петите и тичаха през целия

път от улица „Солферино“ до „Ке д’Орсе“, където, останали без дъх, се стовариха на две пейки.

— Значи не сме били единствените! — отбеляза Розен и опипа ребрата си. Андраш облиза вътрешната част на устната си. Бузата му още кървеше там, където беше я прехапал, но зъбите му си бяха на мястото. Като чу забързани стъпки, той вдигна глава и видя трима от членовете на Лигата да тичат по улицата с развети лозунги. Преследваше ги група мъже, гонени от полицаи.

— Да можех отново да видя изражението на секретаря — каза Розен.

— Имаш предвид секретаря на самия президент ли?

Розен сложи ръце на коленете си и се разсмя. Но в този миг по улицата в посока на залата профуча линейка, скоро я последва втора. После покрай тях минаха още членове на Лигата. Те изглеждаха бледи и ранени и влачеха табелите с лозунгите по тротоара, стиснали шапките си в ръце. Андраш и Розен ги наблюдаваха мълчаливо. Явно се бе случило нещо лошо: някой от членовете на Лигата е пострадал тежко. Андраш свали шапката си и я сложи в скута си, а тъй като адреналинът му спадаше, се почувства скован от ужас. Великият запад не бе единствената такава група, в града в момента сигурно се провеждаха десетки подобни срещи. А щом такива сбирки се организираха в свободолюбивия Париж, какво оставаше за другите градове в Европа? Андраш се загърна плътно в сакото си и отново усети студа. Розен стана. И той бе мълчалив и сериозен.

— Тук ще стават много по-лоши неща — каза той. — Само почакай и ще видиш.

На следващия ден на улица „Севинье“ мадам Моргенщерн и Елизабет седяха смълчани, докато Андраш им разказваше събитията от последните четирийсет и осем часа. Сподели с тях за обсъждането и че самочувствието му беше смазано; разказа им и за случилото се на събранието. Извади изрезка от тазсутрешния „Льовър“ и я прочете на глас. В статията се описваха провалената среща за набиране на членове и последвалите безредици. Всяка от групите обвиняваше другата за развихрилото се насилие: Пемжан се бе възползвал от възможността да подчертае колко непочтени и войнствени са евреите,

а Жерар Лукаш, президент на Международната лига против антисемитизма, наричаше инцидента доказателство за насилствените намерения на Великия запад. Вестникът пренебрегваше всякакви опити за журналистическа обективност, възхваляваше макавеевската смелост на Лигата и обвиняваше Великия запад в лицемерие, невежество и варварство. Оказва се, че двама членове на Лигата били пребити до безсъзнание и настанени в болницата „Отел Дийо“.

— Можеше да загинеш! — каза Елизабет. Тонът ѝ бе парлив както винаги, но за миг на лицето ѝ се изписа искрена тревога. — Какво си мислиш? Да не си въобразяваш, че ще надвиете всички онези скотове? Трийсет човека срещу стотици.

— Ние не бяхме от организираната група — отвърна Андраш. — Не знаехме, че на срещата ще има членове на Лигата. Когато започнаха да вдигат шум, просто се присъединихме към тях.

— Големи глупаци сте — заяви Елизабет.

Мадам Моргенщерн впери сивите си очи в Андраш.

— Внимавайте да не се забъркате в неприятности с полицията. Помнете, че сте гост във Франция. Нелепо ще е да ви депортират заради подобен инцидент.

— Няма да ме депортират — отвърна Андраш. — Защото защитавам идеалите на Франция.

— Напротив. И тогава край на образованието ви — предупреди го мадам Моргенщерн. — Каквото и да правите, първо трябва да мислите за положението си тук. Самото ви пребиваване в тази държава е по политически причини.

— Той и без това няма да изкара дълго тук — намеси се Елизабет, след като тревогата ѝ бе преминала. — До края на годината ще го изгонят от училището. Преподавателите му мислят, че няма талант. Нали го чу, като разказваше? — Тя се надигна от кадифения стол и отиде в стаята си, откъдето се чуваше тропането на токчетата ѝ, докато се приготвяше да излиза. След малко се появи отново, облечена в маслинозелена рокля. С черна вълнена шапка, с дамска чантичка в едната ръка и ръкавици в другата, тя застана на прага на трапезарията и им помахва вяло.

— Не ме чакайте — обърна се към майка си. После явно се сети нещо и стрелна Андраш с ненавист. — Няма нужда да идваш следващата неделя, кавалере на Франция. Заминавам на ски в Шамони

с Марта. Всъщност най-добре ще е изобщо да не идваш повече тук. — Тя праметна чантата си през рамо, изтича надолу по стълбите и затръшна вратата след себе си така, че прозорците издрънчаха.

Мадам Моргенщерн подпря с ръка челото си.

— Според вас още колко време ще се държи така? Вие не сте били такъв на шестнайсет години, нали?

— Бях още по-лош — усмихна се Андраш. — Но не живеех у дома, затова майка ми бе пощадена.

— Заплашвам я, че ще я изпратя в пансион, но тя знае, че сърце няма да ми даде. Както и че не разполагам с необходимите средства.

— Значи ще ходи в Шамони. За колко време?

— За десет дни. Никога не е отсъствала толкова дълго от къщи.

— В такъв случай предполагам, че ще те видя пак чак през януари — каза Андраш. Усети се, че каза „тага“ — „теб“, на унгарски, но вече беше твърде късно, а и мадам Моргенщерн като че ли не забеляза това. Той се извини, че е време да си тръгва, стана и взе палтото и шапката си от закачалката на горната площадка. Но тя го хвана за ръкава и го спря.

— Забравихте за зимния рецитал. Нали ще дойдете?

Зимният рецитал на ученичките й. Андраш, разбира се, знаеше, че ще се състои следващата седмица; нали той нарисува афишите. Но не очакваше, че ще има повод да присъства. Въпросната вечер нямаше да е на работа, тъй като представленията на „Майка“ не се играеха заради празниците. Мадам Моргенщерн го гледаше мълчаливо в очакване, а ръката й прогаряше плата на палтото му. Устата му пресъхна като пустиня, а дланите му се вледениха, покрити със студена пот. Каза си, че тази покана не означава нищо, че е напълно в реда на нещата: съвсем нормално бе да го поканят като приятел на семейството и евентуален ухажор на Елизабет. Той успя да отговори утвърдително, каза, че за него ще е чест, и двамата изпълниха ежеседмичния си ритуал на раздяла: закачалката, палтото и шапката, стълбите, сдържано довиждане. Но на прага тя се взря в очите му миг повече от обикновено. Сключи вежди и сви тъжно устни. Но когато като че ли се канеше да проговори, две ученички с червени якета претичаха по тротоара след малко бяло куче и двамата трябваше да се отдръпнат един от друг, а после мигът отмина. Тя му помахаша за довиждане, прибра се вътре и затвори вратата след себе си.

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА ЗИМНАТА ВАКАНЦИЯ

През тази година в студиото си на улица „Севинье“ Клер Моргенщерн бе преподавала на деветдесет и пет момичета на възраст от осем до четиринайсет години, а три от най-големите ѝ ученички скоро заминаваха на професионално обучение в Руския балет на Монте Карло. Вече от два месеца подготвяше децата за зимния рецитал; костюмите бяха ушити, малките балерини бяха научили ролите си на снежинки, бонбони и лебеди и зимната градина бе готова в цялата си прелест. Същата седмица рекламният афиш на Андраш се появи из целия град: силует на дете в костюм на снежинка на фона на обсипано със звезди зимно небе, с изпънато краче в арабеск и думите „Зимен рецитал“, излизащи от вдигнатата му дясна ръка като опашка на комета. Всеки път, когато го видеше — на път за лекции, на стената срещу „Синият гълъб“, в пекарната — чуваше думите на мадам Моргенщерн „Ще дойдете, нали?“.

В сряда, деня на генералната репетиция, той вече не можеше да чака повече срещата с нея. Пристигна в „Сара Бернар“ в обичайния час с голяма сливова торта за кафето. Коридорите зад кулисите гъмжаха от момичета, потънали в бял и сребрист тюл. Те се носеха на талози около него като снежна буря, докато вървеше към ъгъла, където беше разположена масата. С джобното си ножче нарязва тортата на малки парченца. Група момичета с костюми на снежинки се скупчиха край завесата, изчаквайки реда си да излязат на сцената. Докато пристъпваха на пръсти на място, те хвърляха заинтригувани погледи към тортата на масата. Андраш чу как сценичният директор вика следващата група балерини. Мадам Моргенщерн — Клара, както я наричаше мадам Жерар — не се виждаше никъде.

Андраш гледаше иззад кулисите как децата изпълняват танца на снежинките. Момиченцето, чийто баща беше закъснял да го прибере, бе в същата група. Когато изтича зад завесата след танца, тя извика Андраш и му показа новите си очила — с гъвкави телени рамки, които се извиваха зад ушите ѝ. Обясни му, че така не падат, докато танцува.

Когато се засили и направи пирует, за да му покаже нагледно, зад гърба му долетя смехът на мадам Моргенщерн.

— Ах, новите очила — възкликна тя.

Андраш си позволи да ѝ хвърли бегъл поглед. Беше облечена с дрехите си за репетиции, а косата ѝ бе завита на стегнат кок.

— Много находчиво — опита се Андраш да овладее гласа си. — Наистина не падат.

— Падат, когато поискам обаче — каза момиченцето. — Нощем например ги свалям.

— Разбира се — съгласи се Андраш. — Нямах предвид, че ги носиш непрекъснато.

Момиченцето обърна очи с досада към мадам Моргенщерн и изтича към масата, където другите снежинки унищожаваша тортата.

— Каква изненада — учуди се мадам Моргенщерн. — Очаквах да ви видя едва утре.

— Работя тук, ако сте забравили — отвърна Андраш и скръсти ръце. — Грижа се изпълнителите да са щастливи и доволни.

— Значи тортата е ваша идея, така ли?

— Като гледам, момичетата нямат нищо против.

— Аз обаче имам. Не позволявам да се яде сладко зад кулисите. — Но му намигна и отиде до масата, за да си вземе парче сладкиш. Тортата беше с дебел златист блат, украсена с половинки жълти сливи.

— О, много е вкусна — възхити се тя. — Не биваше да се ангажирате. Поне я опитайте.

— Струва ми се, че няма да е редно.

Мадам Моргенщерн се засмя.

— Съжалявам, но ме хващате в момент, когато съм много заета. Трябва да изведе следващата група момичета на сцената. — Тя изтръска златистите трохи от ръцете си, а Андраш се улови, че си представя вкуса на сливи по пръстите ѝ.

— Извинявайте, че ви обезпокоих — промълви той. Канеше се да каже „Ще тръгвам“ и да я остави да наблюдава репетицията, но се сети за празната си стая, за дългите часове до утре вечер, както и за безкрайните дни след четвъртък, когато нямаше да има повод да я вижда. Той вдигна глава и я погледна в очите.

— Нека изпием по питие тази вечер.

Тя трепна от изненада.

— О, не, не мога — прошепна.

— Моля те, Клара. Няма да го преживея, ако ми откажеш.

Тя разтри рамене, сякаш ѝ стана студено.

— Андраш...

Той посочи името на кафенето и часа на срещата. И преди тя да успее да му откаже отново, се обърна, мина през коридора зад сцената и излезе навън в бялата декемврийска вечер.

Кафене „Бедуин“ бе мрачно място с напукани кожени седалки и избелели от времето до виолетово кадифени завеси. Зад бара бяха разположени редове прашни кристални бутилки — реликви от отминала епоха. Андраш пристигна там час преди срещата, вече примаял от нетърпение, убеден, че тя няма да се появи. Нима наистина я покани на среща? Нима наистина се обърна към нея на малко име, при това в интимната умалителна форма на унгарски? Какво очакваше да се случи сега? Ако тя дойдеше, то ще е само за да потвърди, че се е държал неуместно и може би, за да му каже, че вече не може да ѝ гостува в неделните следобеди. В същото време бе сигурен, че тя знае за чувствата му от седмици, че сигурно е разбрала още на пързалката във Венсенския лес. Време бе да си поговорят открито, може би дори бе настъпил моментът да ѝ признае, че е донесъл писмото на майка ѝ от Унгария. Взираше се във вратата, сякаш с волята си можеше да я изтръгне от пантите. Той разклати часовника на баща си, за да се увери, че работи, и го нави отново, за да показва точното време. Мина половин час, после още трийсет минути. Тя закъсняваше. Той се взря в празната си чаша от уиски, размишлявайки колко време може да остане, без да си поръчва втора напитка. Сервитьорите минаваха покрай него и му хвърляха загрижени погледи. Поръча си още едно уиски и го изпи, надвесен над чашата. Никога не се бе чувствал толкова отчаян и така нелепо. Най-сетне вратата се отвори за пореден път и тя се появи пред него с червената си шапка и тясното сиво палто, задъхана, сякаш бе тичала през целия път от театъра. Андраш скочи от стола.

— Страхувах се, че сте си тръгнали — въздъхна облекчено мадам Моргенщерн. После свали шапката си и се плъзна на дивана

срещу него. Носеше прилепнало габардинено сако, закопчано на яката със сребърна брошка във формата на арфа.

— Закъсняхте — каза Андраш и усети как уискито бръмчи в ушите му като рояк пчели.

— Репетицията приключи преди десет минути! Избягахте, преди да ви кажа в колко часа ще мога да дойда.

— Страхувах се, че ще ми кажете, че не искате да ме виждате повече.

— Прав сте. Не биваше да идвам.

— Тогава защо дойдохте? — Той се пресегна през масата и я хвана за ръката. Пръстите ѝ бяха леденостудени, но тя не му позволи да ги стопли. Отдръпна ръката си и се изчерви, сгушена в яката на сакото си.

Сервитьорът дойде да вземе поръчката с надеждата, че младежът ще развърже кесията, след като приятелката му бе пристигнала.

— Аз пия уиски — каза Андраш. — Изпийте и вие едно. Това е напитката на американските кинозвезди.

— Не съм в настроение — отвърна тя. Вместо уиски си поръча коктейл с абсент и лимонов сок и чаша вода. — Не мога да остана дълго — продължи тя, щом сервитьорът се отдалечи. — Едно питие и си тръгвам.

— Трябва да ви кажа нещо. Заради това ви поканих тук.

— Какво?

— В Будапеща, преди да замина, се срещнах с жена на име Елза Хас.

Мадам Моргенщерн пребледня.

— И?

— Отидох в дома ѝ на улица „Бенцур“. Тя беше ме видяла да обменям пенгъо за франкове и искаше да изпрати по мен колет на сина си в Париж. Там имаше и друга жена, по-възрастна, която ме помоли да донеса и още нещо. Писмо за К. Моргенщерн на улица „Севинье“. Помоли ме да бъда дискретен.

Мадам Моргенщерн пребледня толкова силно, че Андраш се уплаши да не припадне. Когато миг по-късно сервитьорът пристигна с напитките им, тя взе коктейла си и преполови чашата.

— Мисля, че вие сте Клара Хас — сниши глас Андраш. — Или поне сте били преди. А жената, с която се запознах, е майка ви.

Устните ѝ потрепериха и тя хвърли поглед към вратата. За миг му се стори, че ще избяга. После се облегна назад, а тялото ѝ се скова напрегнато.

— Добре — промълви тя. — Разкажете ми какво знаете и какво искате. — Гласът ѝ бе стихнал до шепот, като че ли изпитваше най-вече страх.

— Не знам нищо — отвърна Андраш и отново посегна към ръката ѝ. — Не искам нищо. Само исках да ви кажа за случилото се. За това странно съвпадение. Исках и да ви кажа, че познавам майка ви, защото знам, че не сте я виждали от години.

— И сте донесли колет за племенника ми Йозеф? Говорихте ли с него за това? За мен?

— Не съм му казал и думичка.

— Слава богу! Не бива, разбирате ли?

— Не, не разбирам. Нищичко не разбирам. Майка ви ме помоли да не казвам на никого за писмото и аз изпълних заръката ѝ. Никой не знае. Всъщност, почти никой. Показах го на брат си, след като се прибрах вкъщи. Той каза, че според него писмото е любовно.

Клара се засмя тъжно.

— Любовно писмо! Всъщност в известен смисъл е такава.

— Искане ми се да ми разкажете какво става тук.

— Въпросът е личен. Съжалявам, но не мога да ви забърквам в тази история. Не мога да се свържа лично със семейството си в Будапеща, те също не могат да ми пишат директно. Йозеф не бива да разбира, че съм в Париж. Сигурен ли сте, че не сте му споменавали нищо?

— Нищо не съм му казал. Майка ви ме помоли изрично.

— Съжалявам, че драматизирам толкова. Но е много важно. Докато бях момиче в Будапеща, ми се случиха ужасни неща. В момента съм в безопасност, но само докато никой не знае, че съм тук или коя съм била, преди да дойда.

Андраш отново се закле тържествено. Щом мълчанието му щеше да я пази, той щеше да мълчи. Ако тя го помолеше да подпише клетвата си с кръв, той щеше да прободне ръката си с нож и да го направи. Вместо това тя допи коктейла си мълчаливо, без да смее да го погледне в очите. Той наблюдаваше как сребърната арфа потрепва на шията ѝ.

— Как изглеждаше майка ми? — попита тя най-накрая. — Косата ѝ побеляла ли е?

— Прошарена — отвърна Андраш. — Носеше черна рокля. Тя е дребничка като вас. — Той ѝ разказа за гостуването си: как е изглеждала къщата, какво бе казала снаха ѝ. Не ѝ спомена обаче колко тъжна изглеждаше майка ѝ, за скръбното ѝ изражение, което нямаше да забрави. Но ѝ разказа за Йожеф — как го приюти при пристигането му и как му даваше съвети за живота в Латинския квартал.

— А Дъорд? Бащата на Йожеф?

— Брат ви.

— Точно така — каза тя тихо. — Него видяхте ли го?

— Не. Прекарах там само около час по обед. Той сигурно е бил на работа. Но по вида на къщата ми се струва, че печели добре.

Клара потри слепоочието си.

— Малко ми е трудно да осмисля всичката тази информация. Струва ми се, че засега ми стига. — После добави: — Най-добре е да тръгвам. — Но когато стана, за да облече палтото си, се олюля и се подпря на ръба на масата.

— Нищо не сте яли, нали?

— Искам да отида на някое тихо място.

— Има един ресторант...

— Не в ресторант.

— Живея само на няколко пресечки оттук. Елате да изпиете чаша чай. После ще ви изпратя до вас.

Двамата тръгнаха към мансардата му и изкачиха пустите дървени стълби на улица „Дез Екол“ №34 до празната му, студена от теченията стая на върха. Андраш ѝ предложи единствения стол, но тя отказа да седне. Отиде до прозореца и се взря в улицата навън, в Колеж дьо Франс на отсрещния тротоар, на чиито стъпала нощем, дори и в най-големия студ, винаги седяха клошари. Един от тях свиреше на хармоника; музиката напомни на Андраш за необятните ливади, които бе виждал в американските филми в малкото кино в Коняр. Докато Клара слушаше мелодията, Андраш запали огън в камината, препече няколко филийки хляб и стопли вода за чая. Разполагаше само с една чаша — буркана от сладко, който ползваше от първата сутрин в жилището си. Но му се намираха няколко бучки захар, отмъкнати от захарницата в „Синият гълъб“. Той подаде чашата на Клара и тя

разбърка една бучка в чая си с единствената му лъжичка. Искаше му се тя да проговори, да му разкрие тайната от миналото си, каквато и да беше тя. Той не можеше дори да си представи какво точно се е случило, но предполагаше, че е свързано по някакъв начин с Елизабет: случайна бременност, ревнив любовник, ядосани роднини, някакъв неописуем срам.

От пролуките в черчетата на прозорците стана течение и Клара потрепери. Тя му подаде чашата с чай.

— Пийни си и ти, преди да е изстинал.

Гърлото на Андраш се сви от емоции. За пръв път тя се обръщаше към него на „ти“.

— Не — отвърна той — приготвих го за теб.

„За теб“ — и той се обърна към нея на „ти“. Подаде ѝ отново чашата, а тя обви с ръце неговите. Между тях чаят потрепваше в стъкления буркан. Клара го взе и го остави на перваза на прозореца. Приблужи се до него, обгърна с ръце кръста му и сгуши тъмнокосата си глава под брадичката му. Андраш вдигна ръка да я погали по гърба, не вярвайки на късмета си, и разтревожен, че не е разбрал правилно тази близост, която явно се дължеше на признанието му и обърканите ѝ емоции. Но докато тя трепереше, притисната до него, той забрави за причините, довели до този миг. Прокара ръка по гърба ѝ и проследи с пръсти извивката на гръбнака ѝ. Тя беше толкова близо, че той усети как се разшири гръдният ѝ кош, когато си пое рязко въздух. Миг покъсно тя се отдръпна от него и поклати глава.

Той вдигна ръце, сякаш се предава. Но тя вече сваляше палтото си от закачалката, после уви шала си около врата и си сложи червената шапка като камбанка.

— Съжалявам. Трябва да тръгвам. Много съжалявам.

В седем часа следващата вечер Андраш отиде да гледа зимния рецитал. „Сара Бернар“ бе пълен с роднини на балерините — нетърпелива, бърбореща тълпа от хора. Родителите носеха завързани с панделки букети за дъщерите си. Пътеките между седалките бяха украсени с гирлянди от елхови клончета, а из целия театър се носеше аромат на рози и бор. Миризмата като че ли го извади от унеса, в който живееше от снощи. Тя бе зад кулисите; след два часа щеше да я види.

От оркестрината прозвучаха цигулки, завесата се вдигна и се появиха шест момичета в бели трика с разперени тюлени полички. Те летяха над посребрения под на сцената, сякаш излезли от сън. Така се движи *тя*, помисли си Андраш. Бе предала собствената си прецизност и плавни движения на тези момичета, бе наляла уменията си в телата им. Имаше чувството, че сънува странен сън: като че ли снощи нещо в него се бе пречупило. Нямаше представа как да се държи в подобна ситуация. Нищо, преживяно досега, не бе го подготвило за това. Не можеше да си представи какво си мисли тя за него сега, след като я бе докоснал по този начин. Искаше му се веднага да изтича зад кулисите и да разбере, каквото и да би станало.

Но по време на антракта, когато наистина можеше да отиде зад сцената, го обхвана силна паника, която спираше дишането му. Слезе на долния етаж в мъжката тоалетна, където се заключи в една кабинка и се опита да успокои препускащия си пулс. Опря чело на студената мраморна стена. Гласовете на мъжете в тоалетната го успокоиха; бяха все бащи на децата. Почти си представи, че като излезе, отпред ще го чака собственият му баща. Бела Късметлията, който макар и рядко да даваше съвети, щеше да му каже как да постъпи. Но когато излезе, не го чакаше никой; бе сам в Париж, а Клара беше на горния етаж.

Лампите примигнаха, за да обявят края на антракта. Андраш се качи горе и зае мястото си, когато залата потъваше в мрак. След секунди светнаха сини прожектори, от оркестрината се разнесе нежна мелодия от духови инструменти и снежинките изплуваха изящно на сцената, за да започнат танца си. Андраш знаеше, че Клара стои от лявата страна зад завесата. Именно тя бе дала знак на музикантите да започнат. Момичетата изиграха танца си съвършено, замениха ги по-високи момичета, а след тях излязоха още по-високи — сякаш порастаха зад завесата, докато светлините угасваха. В края на представлението всички излязоха заедно на сцената, за да се поклонят, и извикаха учителката си.

Тя излезе, облечена в семпла черна рокля, с оранжева далия, затъкната зад ухото, като момиче от картина на Муха. Първо направи реверанс към малките балерини, а след това се поклати на публиката. Благодарни на музикантите и на диригента. После отново изчезна зад завесата и остави момичетата да се насладят на първите си овации на сцената.

Андраш усети, че вълнението отново го обзема, измъкна се от реда, на който седеше, и изтича зад кулисите, където Клара стоеше заобиколена от множество напудрени и облечени в тюл момичета. Не можеше да се приближи до нея. Но тя изглежда търсеше него или някой друг, защото погледът ѝ шареше над главите на балерините и оглеждаше тъмните ъгли зад завесата. Очите ѝ го подминаха за миг, но веднага се върнаха и се спряха върху него. Не беше сигурен дали усмивката ѝ не помръкна, или просто му се бе сторило. Във всеки случай го бе видяла. Той свали шапката си и започна да мачка периферията, докато тълпата около Клара не започна да се разотива. Когато родителите забързано нахлуха зад кулисите, за да подарят букетите на децата си, той се упрекна, че е забравил да купи цветя. Мнозина от родителите поднасяха рози и на нея, освен на дъщерите си. Щеше да занесе у дома си купища цветя, но нито едно стръкче от него. Бащата на малката София с очилата бе донесъл огромен букет червени рози за мадам. Видя как тя любезно отказва безброй покани за празнични вечери след представлението, твърдеше, че е изтощена и трябва да си почине. Мина почти час, преди момиченцата да си тръгнат за вкъщи с родителите си и Клара да остане сама с Андраш зад кулисите. Дотогава от мачкане шапката му бе станала напълно безформена. Ръцете ѝ бяха пълни с букети; той не можеше нито да я прегърне, нито дори да се здрависа с нея.

— Нямаше нужда да чакаш — каза тя почти укорително.

— С много рози си се натоварила — успя да издума Андраш.

— Вечерял ли си?

Не беше вечерял, призна той. В стаята с реквизита намери кошница за цветята. Подреди букетите в нея и ги покри, за да не измръзнат розите. Докато ѝ помагаше да си облече палтото, Пели, чистачът, който вече бе започнал да мете посипаните по пода пайети и розови листенца, го изгледа учудено. Андраш му пожела лека нощ и двамата с мадам Моргенщерн излязоха през задния вход.

Тя го взе под ръка и го поведе към едно кафене с варосани стени близо до Бастилията. По време на разходките си из Париж той многократно бе минавал покрай него; казваше се „Мароканското кафене“. Върху ниски масички бяха поставени малки зелени купи с кардамон на шушулки. По стените върху дървени етажерки бяха подредени марокански керамични съдове. Всичко сякаш бе направено

в умален вид, като за Клара. Можеше да си позволи една скромна вечеря тук, тъй като миналата седмица бе получил коледна премия от Мосю Новак.

Сервитър с фес ги настани на една ъглова масичка. Поръчаха си питки и вино с мед, риба на скара, зеленчукова яхния в гърне. Докато се хранеха, разговаряха само за представлението и за Елизабет, която бе заминала с Марта за Шамони, говориха за работата на Андраш и за изпитите, които бе взел с отлични оценки. През цялото време той усещаше топлината, която се излъчваше от нея, движенията ѝ и неволното докосване на нейната ръка. Когато тя отпиваше, той наблюдаваше как устните ѝ докосват ръба на чашата. Не можеше да откъсне поглед от извивката на гърдите ѝ под прилепналата рокля.

След вечерята пиха силно кафе и ядоха мънички розови макарони. Но никой от тях не спомена случилото се предишната вечер — нито разговора за семейството ѝ, нито прегръдката след това. Веднъж-дваж на Андраш му се стори, че лицето ѝ помръква, очакваше тя да го укори, да му каже, че изобщо не би трябвало да ѝ казва, че познава майка ѝ и снаха ѝ, или че не е искала да оставя погрешни впечатления у него. След като тя си премълча, той си помисли да не би тя да очаква да се преструват, че нищо не е станало. Към края на вечерята той плати сметката въпреки възраженията ѝ, помогна ѝ да облече палтото си и те тръгнаха към улица „Севинье“. Той носеше тежката кошница с цветята и си мислеше за нелепия букет, който ѝ бе занесъл на първия неделен обяд. Как изобщо не знаеше какво ще го сполети, колко неподготвен бе за всичко, което преживя оттогава — шокът от привличането, мъчението да е толкова близо до нея в неделните следобеди, смутеното удоволствие от все по-голямата им близост и немислимият момент снощи, когато тя го прегърна през кръста и притисна глава до гърдите му. Какво щеше да стане сега? Вечерта бе към своя край. Почти бяха стигнали до дома ѝ. Когато завиха зад ъгъла на улицата, заваля слаб снежец.

На прага очите ѝ отново помръкнаха. Тя се облегна на вратата и въздъхна, свела поглед към розите.

— Интересно, от години правим зимен рецитал всеки декември, но след това винаги се чувствам по този начин. Сякаш вече няма какво да очаквам. Сякаш всичко е свършило — усмихна се тя. — Звучи драматично, нали?

Андраш въздъхна дълбоко.

— Съжалявам за... снощи — започна той.

Тя го прекъсна, като поклати глава, и му каза, че няма защо да се извинява.

— Не биваше да разпитвам за семейството ти. Ако искаше да ми кажеш, щеше да го направиш.

— Вероятно нямаше. Пазенето на тайна се е превърнало в навик за мен. — Тя отново поклати глава и Андраш внезапно бе споходен от спомен от ранното си детство: за една вечер, през която той се криеше в овощната градина, докато брат му Матяш лежеше в леглото със силна треска. Бяха повикали лекар, дадоха му лекарства, но температурата му не спадаше и като че ли всички си мислеха, че Матяш ще умре. През това време Андраш се криеше в клоните на ябълката, затаил в себе си ужасна тайна: той смяташе, че е заразил брат си, докато си е играл с него, макар че майка им му бе заръчала да стои далеч от Матяш. Ако Матяш умреше, вината щеше да е негова. Никога не се бе чувствал толкова самотен. Сега той докосна рамото на Клара и тя потрепери.

— Студено ли ти е?

Тя поклати глава. После извади ключа от чантичката си, за да отключи вратата. Но ръката ѝ се разтрепери и тя отново вдигна лице към него. Той се наведе и докосна ъгълчето на устата ѝ с устни.

— Влез за малко — покани го тя.

Андраш влезе след нея. Слепоочията му пулсираха. Сложи ръка на кръста ѝ и я придърпа към себе си. Тя вдигна глава към него, погледна го в очите, а той я притегли към себе си и я целуна. После затвори вратата с една ръка. Прегърна я. Целуна я отново. Свали тънкото си сако, разкопча лъскавите черни копчета на палтото ѝ и го смъкна от раменете ѝ. Стоеше в коридора и я целуваше ли, целуваше — първо по устата, после по шията, следвайки деколтето, след това по вдлъбнатината между гърдите. Развърза черната копринена панделка на кръста ѝ. Роклята се смъкна в краката ѝ като тъмна локва вода и тя застана пред него по розов комбинезон и чорапи. Златисточервената далия грееше в косите ѝ. Той зарови ръце в черните ѝ къдрици и я притисна силно. Тя отново го целуна и плъзна ръце под ризата му. Той чу как изрича името ѝ, отново докосна наниза прешлени по гръбнака ѝ,

извивката на бедрата ѝ. Тя се надигна към него. Не бе възможно това да се случва в действителност, но се случваше.

Качиха се в спалнята ѝ на горния етаж. Андраш щеше да помни този миг до края на живота си: как тромаво влязоха вътре, как бе убеден, че тя ще размисли, как не повярва на очите си, когато тя свали розовия комбинезон през глава. Как бързо разкопча смешните му ластици, държащи зле закърпените му чорапи, как свали износеното му до прозрачно бельо. Леките извивки на крехкото ѝ тяло, прибрания корем под пъпа, сянката между краката ѝ. Хладната прегръдка на леглото ѝ, нейното легло. Мекотата на кожата ѝ. Гърдите ѝ. Андраш бе убеден, че за негов срам всичко ще свърши, щом тя го докосна с ръка; паническите усилия да мисли за нещо друго през това време. Думата *baiser* в съзнанието му. Непоносимата тръпка да я докосва. Шокът от топлината, когато проникна в нея. Дори всичко да бе изчезнало — Париж, светът, Вселената — нямаше да го е грижа, щеше да умре щастлив и нямаше да намери по-прекрасен или светъл рай от този.

След това двамата останаха да лежат на леглото, а Андраш се визираше в тавана с релефни цветя и листенца. Клара се обърна на една страна и сложи ръка върху гърдите му. Каdifена сънливост го приковаваше към леглото. Ароматът ѝ бе останал в косите му, по ръцете му, навсякъде.

— Клара, мъртъв ли съм? Тук ли си още?

— Тук съм. И не си мъртъв.

— Какво ще правим сега?

— Нищо. Просто ще полежим.

— Добре — прошепна той и продължи да лежи мълчаливо.

След малко тя вдигна ръка от гърдите му, претърколи се на другата страна, стана от леглото и излезе в коридора. Миг по-късно той чу шума на течаща вода и ниското бръмчене и съскане на газова печка. Когато тя отново се появи на прага на спалнята, бе облечена с халат.

— Ела да се изкъпеш — прикани го тя.

Нямаше нужда да го убеждава дълго. Последва я в банята с бели плочки, където горещата вода шуртеше в порцеланова вана. Халатът се смъкна от раменете ѝ и тя влезе във водата, докато той стоеше и я наблюдаваше безмълвен. Можеше да стои и да я гледа как се къпе цяла нощ. Образът ѝ се запечата в съзнанието му: малките стегнати гърди, симетричните извивки на бедрата, гладкият корем. Сега на

електрическата светлина в банята той видя нещо, което не бе забелязал преди: белег с формата на полумесец с избледнели следи от шевове над добре оформения триъгълник от косми. Той се приближи, за да я докосне. Прокара ръка по корема ѝ до белега и го погали с пръсти.

— Раждането беше тежко — каза Клара. — Накрая се наложи цезарово сечение. Още тогава бе твърде голямо бреме за мен.

Андраш неволно си представи петнайсетгодишната Клара, която се мъчи върху метална маса. Образът го блъсна като влак. Коленете му се подкосиха и той трябваше да се подпре на стената.

— Ела при мен — каза тя и му подаде ръка. Той влезе във ваната и се потопи във водата. Тя взе една кърпа и го изми от глава до пети, наля шампоан в дланите си и го втри в косата му. После отново се любиха бавно във ваната и тя му показа как да я докосва, а той си мислеше, че животът му е приключил, че до смъртта си няма да иска да прави нищо друго. После той изми всеки сантиметър от тялото ѝ, а след това двамата се добраха до леглото.

Нищо в живота му не го бе подготвило дори за мисълта, че дните могат да минават така, както минаха онези десет дни. В следващите години, в най-мрачните мигове от живота си, той щеше да си спомня отново и отново за онези дни и да си казва, че ако умре и смъртта го отведе към някакво безформено мълчание вместо към по-светъл живот в отвъдното, той все пак щеше да е преживял онези дни с Клара Моргенщерн.

Пиесата на Брехт бе излязла в почивка за празниците, а Елизабет щеше да остане в Шамони до втори януари. Балетната школа не работеше, училището бе във ваканция, а приятелите на Андраш се бяха прибрали по домовете си. Госпожа Апфел бе заминала за вилата на дъщеря си в Екс ан Прованс. Бяха престанали да се появяват дори афишите с обявления за срещи на антиеврейски организации. По всяко време на деня улиците гъмжаха от хора, излезли да пазаруват или да празнуват. Клара бе поканена на пет-шест партита, но отмени всичките си ангажименти. Андраш се отби в студената си мансарда, за да си вземе малко дрехи и скицници, заключи вратата след себе си и се пренесе на улица „Севинье“.

Двамата излязоха да пазаруват: картофи за картофени палачинки, студено печено пиле, хляб, сирене, вино, торта със стафиди. От един музикален магазин на улица „Монмартър“ си купиха плочи за по пет франка с комедийни оперети, американски джаз и балети. С пълни ръце и празни джобове се върнаха в апартамента на Клара. Същата вечер започваше Ханука. Направиха си картофени палачинки, които изпълниха кухнята с наситения аромат на горещо олио, и си запалиха свещи. Любиха се в кухнята и в спалнята, а веднъж и в неудобна поза на стълбите. На следващия ден отидоха да се пързаят на другото заледено езеро, в Болонския лес, където нямаше опасност да срещнат някой познат. Кънкьорите в парка бяха облечени в ярки цветове на фона на сивия следобед, в центъра на заледеното езеро имаше очертано място, където по-изкусните от тях въртяха пируети. Андраш и Клара се пързаяха, докато устните им посиняха от студ. Всяка вечер се къпеха заедно във ваната, всяка сутрин, щом се събудеха, се любеха. Андраш получи забележително образование за начините, по които човешко същество може да изпита удоволствие. Нощем, когато се събудеше и си помислеше за Клара, се учудваше, че просто може да се обърне и да се сгуши до нея. Той я изненада с готварските си умения, които бе придобил, докато бе гледал майка си. Можеше да прави тънки палачинки с пълнеж от шоколад, сладко или ябълки; умееше да приготвя паприкаш и шпецли, както и червено зеле с кимион. Следобедите спяха дълбоко. Любеха се посред бял ден на бялото легло на Клара, докато навън валеше студен дъжд. Правеха любов късно вечер в балетното студио върху черги, които бяха домъкнали от горния етаж. Веднъж на път за къщи от едно кафене се любиха, облеgnати на стена в една малка уличка.

Посрещнаха Нова година пред Бастилията с хиляди други празнуващи парижани. След това изпиха бутилка шампанско в дневната и си направиха угощение с хляб, пастет, сирене и корнишони. Не им се спеше, тъй като знаеха, че следващият ден ще е последният от тази поредица невероятни дни. Когато се зазори, вместо да си легнат, те си облякоха палтата, сложиха си шапките и излязоха да се разходят покрай реката. Слънцето хвърляше златиста светлина върху контрафорсите на „Нотър Дам“; по улиците бе пълно с таксите, които прибираха сънени гуляйджии по домовете им. Седнаха на пейка сред градина с голи дървета в източния край на Ил Сен Луи и целунаха

замръзналите си ръце, а Андраш си припомни едно стихотворение на Маро, което бе учил с професор Ваго:

D'ANNE QUI LUY JECTA DE LA NEIGE

*Anne (par jeu) me jecta de la Neige
Lue je cuidoys froide certainement;
Mais estoit feu, l'experience en ay-je;
Car embrasé je fuz soubdainement.
Puis que le feu loge secretement
Dedans la Neige, où trouveray je place
Pour n'ardre point? Anne, ta seule grace
Estaindre peult le feu que je sens bien,
Non point Eau, par Neige, ne par Glace,
Mais par sentir un feu pareil au mien.*

А когато тя възропта срещу френския изказ от XVI в. след безсънната нощ и изпитото вино, той ѝ прошепна на ухо друг вариант на стихотворението, спонтанен превод на унгарски на този разгорещен разговор между поета Маро и приятелката му: на шега Ан хвърля по него снежна топка, а навън, разбира се, е студено. Но той усеща топлина, защото се е озовал в обятията ѝ. Ако огънят тайно живее в снега, може ли да не се опари? Само милостта на Ан може да укроти огъня. Не с вода, сняг или лед, а с огън като онзи, който гори в самия него.

Когато Андраш се събуди този следобед, Клара спеше до него с разпиляна по възглавницата коса. Той стана, облече се и си изми лицето. Болеше го глава. Почисти остатъците от снощната вечеря в дневната, направи си кафе в кухнята, изпи бавно една чаша без захар и разтри слепоочията си. Искаше му се Клара да е будна, да е до него, но не искаше да я буди. Наля си отново кафе и тръгна да се разхожда из апартамента сам. Мина през празната трапезария, където бяха обядвали за пръв път заедно; през дневната, където я бе видял за пръв

път. Огледа банята с чудотворния ѝ нагревател за топла вода, където прекараха часове в къпане. Накрая на коридора той се спря пред стаята на Елизабет. Досега не се бе случвало да надникне в нея, но сега отвори вратата. Стаята бе изненадващо подредена, роклите ѝ висяха в редица в отворения гардероб. Под тях стояха два чифта кафяви обувки: с цвят на карамел отляво и с цвят на кестен отдясно. На тоалетката имаше дървена музикална кутия с нарисувани на капака лалета. Между игличките на сребърна четка за коса бе затъкнат сребърен гребен. Празно шишенце от парфюм блестеше в жълтеникавозелено. Той отвори най-горното чекмедже на тоалетката: сивкаво памучно бельо и сивкави памучни сутиени. Няколко носни кърпички. Няколко избелели панделки за коса. Счупена линийка. Тубичка епоксидно лепило, изстискана и навита плътно почти до самия връх. Шест цигари, завързани с хартиена лента.

Андраш затвори чекмеджето и седна на малкия дървен стол до леглото. Огледа жълтата покривка, парцалената кукла, която бдеше над тихата стая, и се замисли как ли би се разярила Елизабет, ако разбереше какво се е случило в нейно отсъствие. Въпреки известното задоволство, изпита и притеснение, че тя не би одобрила постъпката му. Не знаеше как гневът ѝ би повлиял на майка ѝ, но знаеше, че връзката на Клара с Елизабет е много по-силна от незначителната ѝ връзка с него. Белегът на корема ѝ му напомняше това всеки път, когато се любеха.

Той се обърна, излезе от стаята и отиде при Клара, която спеше на леглото сред смачканите чаршафи. Беше прегърнала неговата възглавница. Лежеше гола, с крака, омотани в пухената завивка. На сребристото северно сияние на зимния следобед той видя нежните като паяжина бръчици в тъгълчетата на очите ѝ — едва доловимите знаци за възрастта ѝ. Обичаше я, желаше я, усети как потрепна отново, щом я видя. Знаеше, че е готов да даде живота си, за да я защити. Искаше да я отведе в Будапеща и да излекува дълбоката рана, която бе получила там, да я види как влиза в гостната в къщата на улица „Бенцур“ и прегръща майка си. Очите му се навлажниха при мисълта, че е само на двайсет и две години, още студент, и не може да направи нищо значимо за нея. Животът, който водеха през последните десет дни, не беше истинският им живот. Не ходеха на работа, не мислеха за никой друг, освен за себе си, не се нуждаеха от много пари. Но въпросът с

парите непрестанно го притесняваше. Щяха да минат години, преди да има постоянен доход. Ако образованието му вървеше по план, щяха да минат още четири години и половина, докато стане архитект. А той се бе сблъсквал с достатъчно трудности, за да е наясно, че рядко нещата вървят по план.

Андраш докосна рамото ѝ. Тя отвори сивите си очи и го погледна.

— Какво има? — Седна в леглото и се покри със завивката. — Какво е станало?

— Нищо — отвърна той и седна до нея. — Просто си мислех какво ще стане сега.

— О, Андраш — усмихна се тя сънено. — Не ми се говори за това.

Все така се случваше, когато някой от двамата повдигаше този въпрос през последната седмица; отбягваха го, оставяха го да избледнее, потапяйки се в поредната порция удоволствия. Беше лесно; истинският им живот започна да им се струва много по-нереален от този, който водеха заедно на улица „Севинье“. Но сега времето им почти бе изтекло.

— Разполагаме с още шест часа — каза Андраш. — После истинският живот започва отново.

Клара го прегърна.

— Знам.

— Искам да имам всичко с теб. Истински живот. Бог да ми е на помощ! Искам да си до мен нощем, всяка нощ. Искам да имам дете с теб. — Досега не бе изричал тези неща на глас; усети как кръвта нахлува в главата му, докато говореше.

Клара мълча дълго. После отдръпна ръце, облегна се на възглавницата и пъкна ръка в дланта му.

— Аз вече имам дете.

— Елизабет не е дете. — Но онези уязвими обувки на дъното на гардероба. Рисуваната кутия върху тоалетката. Скритите цигари.

— Тя е моя дъщеря — каза Клара. — Заради нея живея през последните шестнайсет години. Не мога просто да започна нов живот.

— Знам, но не мога и да не те виждам.

— Но така може би ще е най-добре — почти прошепна тя и извърна поглед. — Вероятно е най-добре да прекратим връзката си.

Животът ни може да я съсипе.

Но какъв щеше да е животът му без нея сега, след като бе вкусил от щастието с нея? Идеше му да се разплаче, да я хване за раменете и да я разтърси.

— Това ли си мислеше през цялото време? — попита я той. — Че всичко е на шега? Че ще приключи, щом се върнем към ежедневието си?

— Не съм мислила какво ще се случи. Не исках. Но сега вече трябва да помислим.

Андраш стана от леглото и взе панталона и ризата си от един стол. Не можеше да я погледне.

— Какъв е смисълът? Ти вече си решила, че е невъзможно.

— Моля те, Андраш, не си тръгвай.

— А защо да оставам?

— Не ми се сърди. Не си тръгвай ядосан.

— Не се сърдя — отвърна той. Но се облече, извади куфара си изпод леглото и започна да прибира дрехите, които бе донесъл от улица „Дез Екол“.

— Не знаеш някои неща за мен — каза тя. — Неща, които ще те уплашат или ще променят чувствата ти.

— Точно така. Има много неща, които ти пък не знаеш за мен. Но какво значение има това сега?

— Не бъди жесток. И на мен ми е толкова тежко, колкото и на теб.

Искаше му се да ѝ повярва, но не можеше, той се бе разкрил напълно пред нея, а тя се бе отдръпнала. Прибра последните си вещи в куфара, закопча го, излезе в коридора и взе палтото си от закачалката. Тя го последва до горната площадка на стълбището, където застана с боси крака и голи рамене, загърната в чаршафа като древногръцка скулптура. Той закопча палтото си. Не можеше да повярва, че ще слезе по стълбите и ще си тръгне, без да знае дали ще я види отново. Сложи ръка на лакътя ѝ. Докосна рамото ѝ. Дръпна крайчеца на чаршафа и той се смъкна от тялото ѝ. Тя застана гола пред него в сумрачния коридор. Не се осмеляваше да я погледне, не смееше да я докосне или целуне. И тогава направи онова, което само преди миг би му се сторило немислимо: слезе по стълбите под погледите на малките балерини с ефирни костюми, отвори вратата и я остави сама.

ВТОРА ЧАСТ СЧУПЕНИ СТЪКЛА

ДВАНАДЕСЕТА ГЛАВА КАКВО СЕ СЛУЧИ В АТЕЛИЕТО

Лекциите започнаха през първия понеделник от януари с ускорено двудневно упражнение. В рамките на четирийсет и осем часа трябваше да проектират самостоятелно жилище с площ петдесет квадратни метра с подвижна стена, два прозореца, баня и кухненски бокс. Трябваше да представят скица на предната фасада на сградата, план на етажното разпределение и макет. Четирийсет и осем часа, през които онези, които искаха да се представят добре, нямаше да ядат, да спят или да напускат ателието. Андраш възприе проекта като лекарство за забрава, почувства как краткото време стяга вените му, използва случая да се опита да забрави десетте дни с Клара. Той се зае с чертежа на работната си маса и изля в него душата си. Критиката за гара „Д’Орсе“ бе оставила отпечатък в съзнанието му; той се закле, че няма да допусне да бъде унижен пред състудентите си, пред надменния Лемарк и пред студентите от горните курсове. Към края на трийсетия си час бодърстване погледна скицата и установи, че е нарисувал къщата на родителите си в Коняр с няколко променени детайла. Една спалня вместо две. Вътрешна баня вместо метална вана и външна тоалетна. Модерна вътрешна кухня. Едната външна стена бе направил подвижна; можеше да се отваря през лятото и от къщата да се излиза направо в градината. Фасадата бе обикновена и бяла, с прозорци с капаци. През втората си безсънна нощ начерта подвижната стена с извивка, която, отваряйки се, да се превръща в сенчеста ниша. Нарисува каменна пейка и кръгло езерце в градината. Превърна къщата на родителите си във вила. Страхуваше се, че идеята е нелепа, че всички ще прозрат какво всъщност представлява това: проект на селско момче, груб и примитивен. Предаде работата си в последния възможен момент и за своя изненада получи от Ваго одобрително кимване и кратък писмен отзив, изпълнен с похвали, както и неохотното одобрение и на най-критичните петокурсници.

В „Сара Бернар“ разглобиха декорите за „Майка“ и започнаха репетициите за „Фуенте Овехуна“ на Лопе де Вега. Макар Золтан

Новак да умоляваше мадам Жерар, тя не прие роля в новата пиеса; вече бяха ѝ предложили да играе лейди Макбет в „Театър дез Амбасадьор“, а и Новак не можеше да ѝ плаща толкова добре, колкото тях. Андраш бе благодарен, че тя скоро ще си отиде. Не можеше да я погледне, без да се сеща за Клара, без да си мисли дали мадам Жерар знае за случилото се между тях. В деня, преди да се премести в новия театър, той ѝ помогна да опакова вещите от гримьорната си: кимоното, принадлежностите за приготвяне на чай, гримовеите, хилядите писма, пощенски картички и дребни подаръци от почитателите. Докато опаковаха багажа ѝ, тя му разказваше за колегите си от новата театрална труппа, двама от които се бяха снимали в американски филми, и за друг, който бе участвал в „Грехът на Маделон Клодет“ с Хелън Хейс. На Андраш му бе трудно да следи разказа ѝ. Изпитваше желание да ѝ каже какво се бе случило. Не бе споделял с никого; ако беше казал на приятелите си от училището, щеше да омаловажи всичко, връзката му с Клара щеше да изглежда като изкуствена и мимолетна афера. Но мадам Жерар познаваше Клара и щеше да разбере какво означава тази връзка за него. Може би дори щеше да му вдъхне надежда. Затова той затвори вратата на гримьорната и си призна всичко, като пропусна само писмото, което бе донесъл от Унгария.

Мадам Жерар го изслуша мрачно. След като той приключи, тя стана и закрачи напред-назад по зеленото килимче пред огледалото на тоалетката, сякаш си припомняше някой монолог. Накрая се обърна и отпусна ръце върху облегалката на стола си.

— Знаех си — кимна тя. — Знаех си и трябваше да кажа нещо. Когато ви видях във Венсенския лес, веднага се досетих. Ти изобщо не се интересуваше от момичето. Гледаше само Клара. Трябва да си призная — извърна тя поглед от него и се засмя унило на себе си — че макар и стара, малко ревнувах. Но не мислех, че ще разкриеш чувствата си.

Андраш потри длани.

— Не биваше да го правя.

— Добре, че е сложила край на връзката ви — в думите на мадам Жерар прозвуча облекчение. — Знаела е, че е нередно. Покани те в дома си, защото си мислеше, че може да се сприятелиш с дъщеря ѝ.

Трябваше да спреш да им гостуваш в момента, в който си разбрал, че не харесваш Елизабет.

— Тогава вече бе твърде късно. Не можех да спра да ходя у тях.

— Не познаваш Клара. Няма как да я опознаеш само от няколко неделни обеда и едноседмична афера. Тя не е направила нито един мъж щастлив. Имаше куп възможности да се влюби, при това, да ме извиниш, в зрели мъже, а не в студенти по архитектура първи курс. Не си мисли, че не е имала многобройни ухажори. Ако някога приеме някой мъж на сериозно, това ще е човек, за когото ще поиска да се омъжи, който да ѝ бъде опора, да се грижи за нея. А ти, скъпи, не си в състояние да ѝ осигуриш това.

— Не е нужно да ми го напомняте.

— Очевидно някой трябва да го направи!

— Но какво да правя сега? — попита Андраш настойчиво. — Не мога да се преструвам, че не се е случило.

— Защо не? Връзката ви е приключила. Ти самият го каза.

— За мен нищо не е приключило. Не мога да престана да мисля за нея.

— Съветвам те да опиташ. Тя не е за теб.

— Значи трябва да я забравя, така ли?

— Така ще е най-добре.

— Невъзможно е — заяви той.

— Горкичкият. Съжалявам, но ще го преживееш. Младите мъже забравят бързо. — Мадам Жерар се залови отново да прибира златистите си и сребристи флакони с гримове в кутия с десетки малки чекмеджета. По устните ѝ пробягна загадъчна усмивка; тя претърколи един флакон руж между пръстите си и се обърна към Андраш: — Сега, след като Клара те отблъсна, се присъединяваш към знаменитата компания. Повечето мъже не успяват да стигнат толкова далеч.

— Моля ви, не ми е приятно да говорите така за нея.

— Всичко е заради бащата на момичето. Струва ми се, че тя все още е влюбена в него.

— Бащата на Елизабет ли? Той тук в Париж ли е? Още ли се виждат?

— О, не. Доколкото знам, е починал преди години. Но смъртта не е пречка за любовта, както може би ще разбереш някой ден.

— Кой е бил той?

— За съжаление, не знам. Клара не споделя много за миналото си.

— Значи няма никаква надежда. Трябва да се откажа, защото тя е влюбена в мъртвец.

— Нека това остане в спомените ти като малък епизод: красиво изживяване. Задоволяване на взаимно любопитство.

— За мен не беше така.

Мадам Жерар наведе глава и се усмихна отново с ужасната си, всезнаеща усмивка.

— Опасявам се, че аз съм най-неподходящият човек, който да дава съвети за любовта. Освен ако не искаш да се избавиш от романтичните си заблуди.

— В такъв случай ме извинете. Ще ви оставя да си съберете багажа.

— Не е нужно да се извиняваш, скъпо момче. — Тя стана, целуна го по двете бузи и го изпрати до коридора. Не му остана друго, освен да се захване с работа; зае се със задълженията вгълбен и мълчалив и дълбоко съжали, че ѝ се е доверил.

Едно-единствено нещо му донесе голяма радост: прекрасната новина, която пристигна с телеграма от Будапеща, че Тибор ще му дойде на гости. Лекциите му в Модена започваха в края на януари и той преди Италия щеше да остане седмица в Париж. Когато получи телеграмата, Андраш изкрещя новината на стълбите с цяло гърло, заради което портиерката излезе в коридора и го смъмри, че безпокои наемателите. Той сложи ръка на устата ѝ, целуна я по челото и ѝ показа телеграмата. Тибор идва! Тибор — по-големият му брат. Портиерката изрази надежда, че по-големият му брат ще го научи на по-добри обноски, и го остави да се радва сам в коридора. Андраш не бе споменавал за Клара в писмата си до Тибор, но имаше чувството, че брат му знае — сякаш бе усетил, че Андраш се безпокои за нещо, и бе решил да му гостува заради това.

Нетърпението, с което чакаше пристигането на брат си — първо след три седмици, след това след две и накрая след една — му помагаше да ходи от къщи на училище и от училище на работа. След като представленията на „Майка“ бяха приключили и мадам Жерар бе

напуснала, следобедите в „Сара Бернар“ минаваха влудяващо бавно. Андраш бе въвел толкова добър ред зад кулисите, че нямаше почти никаква работа, докато актьорите репетираха; мотаеше се зад сцената, все повече страхувайки се, че мосю Новак ще разбере, че вече не им е нужен. Един следобед, след като прие голяма доставка на дървени летви за декорите на „Фуенте Овехуна“, той отиде при главния дърводелец и предложи да помага при сглобяването на декора. Следобед Андраш сковаваше стаи; вечер изучаваше дизайна на новите декори. Това бе различен вид архитектура, чиято основна задача бе да създава илюзии: плоска перспектива, за да изглеждат пространствата по-дълбоки, скрити врати, през които актьорите влизаха на сцената или изчезваха, панели, които можеха да бъдат обърнати наопаки или отвътре навън, за да се създаде нов декор. Той започна да размишлява за дизайна нощем в леглото си, за да не мисли за Клара. Сещаше се, че фалшивите фасади, които пресъздаваха испанския град, можеха да бъдат монтирани върху колелца и завъртани обратно, а задните им стени да бъдат изрисувани като интериора на сградите. Нарисува скици, а по-късно направи от скиците чертежи. През втората си седмица като помощник по декорите той отиде при главния дърводелец и му показа работите си. Дърводелецът го попита дали не си мисли, че разполагат с бюджет от един милион франка. Андраш му обясни, че това ще струва по-малко, отколкото да се построят два отделни декора за интериора и екстериора. Главният дърводелец се почеса по главата и каза, че ще говори с художника по декорите. Художникът по декорите, висок мъж със заоблени рамене, зле подстригани мустаци и монокъл, разгледа внимателно чертежите и попита Андраш защо още работи като момче за всичко. Попита го дали иска работа, за която ще получава три пъти по-висока заплата от сегашната. Той имаше собствена работилница на улица „Де Ломбар“ и взимаше на работа помощници, но последният бил завършил Висшето училище по изкуствата и започнал работа извън столицата.

Андраш искаше работата, но Золтан Новак му бе спасил живота и не можеше просто така да напусне „Сара Бернар“. Той прие визитната картичка на художника и цяла вечер се чудеше как да постъпи.

На другия ден следобед отиде в кабинета на Новак, за да му разкаже за предложението. След като почука, последва дълго

мълчание, после се чуха спореци мъжки гласове; вратата се отвори рязко и двама мъже с раирани костюми и куфарчета в ръце, с пламнали лица, сякаш Новак ги бе обиждал най-жестоко, нахлупиха шапките си и минаха покрай Андраш, без да кимнат и без дори да го погледнат. В кабинета си Новак стоеше зад бюрото, подпрял ръце върху попивателната хартия, и гледаше как мъжете се отдалечават по коридора. Щом те се скриха от поглед, той излезе иззад бюрото и си наля чаша уиски от гарафата на бюфета. Погледна към Андраш през рамо и му посочи една чаша. Андраш поклати глава.

— Моля те, настоявам — каза Новак, наля му уиски и добави малко вода.

Андраш никога не бе виждал Новак да пие, преди да се стъмни. Прие чашата и седна на един от старинните кожени столове.

— *Egészségedre*^[1] — каза Новак, вдигна чашата си, пресуши я и я постави върху попивателната хартия. — Можеш ли да познаеш кои бяха мъжете, които си тръгнаха току-що?

— Не — отвърна Андраш. — Но изглеждаха много мрачни.

— Те са хората, които отговарят за парите ни. Хората, които винаги успяваха да убедят общината, че театърът трябва да продължи да работи.

— И?

Новак седна на стола си, облегна се назад и сплете пръсти.

— Петдесет и седем души — каза той. — Толкова хора трябва да уволня днес според тези мъже. Включително себе си и теб.

— Но това означава всички в театъра — възкликна Андраш.

— Точно така. Затварят ни. Най-рано до следващия сезон. Не могат повече да ни издържат, въпреки че бяхме на печалба цяла есен. „Майка“ е изкарала най-много приходи от всички спектакли в Париж. Но това не е достатъчно. Този театър е истинска яма за пари. Знаеш ли колко струва отоплението на зала с височина пет етажа?

Андраш отпи глътка уиски и усети как топлината на течността се разлива в гърдите му.

— Какво ще правите? — попита той.

— А ти какво ще правиш? — попита на свой ред Новак. — Какво ще правят актьорите? И мадам Курбе? Клодел, Пели и останалите? Това е истинска катастрофа. А пък и не сме само ние, затварят четири театъра. — Новак се облегна назад, поглади мустаците си и огледа

етажерките с книги. — Всъщност не знам какво точно ще правя. Мадам Новак е в деликатно положение, както казват. Мъчно ѝ е за родителите ѝ в Будапеща. Убеден съм, че ще приеме това за знак, че трябва да се приберем у дома.

— Но вие предпочитате да останете, нали?

От широкия гръден кош на Новак се изтръгна въздишка.

— Разбирам как се чувства Едит. Домът ни не е тук. Намерили сме си местенце, но нищо тук не ни принадлежи. В крайна сметка сме унгарци, а не французи.

— Когато се запознахме във Виена, ми изглеждахте като истински парижанин.

— Сега разбираш колко зелен си бил — усмихна се тъжно Новак. — Ами ти какво ще правиш? Знам, че трябва да плащаш таксата си за обучение.

Андраш му разказа за предложението да стане помощник на художника по декорите мосю Форестие и тъкмо идвал да го моли за съвет.

Новак плесна с ръце.

— Щеше да е много жалко да те загубим, но това е чудесна възможност, която идва тъкмо навреме. Естествено, че трябва да приемеш работата.

— Не знам как да ви благодаря за всичко, което направихте за мен — каза Андраш.

— Ти си добър младеж. Работи усърдно тук и никога не съм съжалявал, че те взех. — Той изпи остатъка от питието си и бутна празната чаша по бюрото. — Би ли я напълнил? Трябва да съобщя новината на останалите. Надявам се, че утре ще дойдеш на работа. Около затварянето на театъра ще трябва да свършим много неща. Кажете на Форестие, че не мога да те пусна преди края на месеца.

— Тогава до утре, както обикновено.

Същата вечер той се прибра със страшното усещане за празнота в гърдите. Край със „Сара Бернар“. Край с мосю Новак. Нямахше да вижда Клодел и Пели, мадам Жерар. И повече нямахше да вижда Клара, край с Клара. Твърдата бяла черупка на живота му бе пробита и той бе останал беззащитен. Чувстваше се лек и кух като празно яйце. Кух и лек, той се понесе към квартирата си срещу януарския вятър. На улица „Дез Екол“ изкачи безбройните стълби с усещането, че тази вечер няма

да има сили да учи, нито дори да си измие лицето или да си облече пижамата. Искаше само да си легне, както е с панталон, обувки и палто, да се завие през глава с юргана и да спи безпаметно до зори. Но когато изкачи стълбите, видя ивица светлина в пролуката под вратата си, а когато сложи ръка върху дръжката, разбра, че вратата е отключена. Бутна я и я остави да се затръшне след него. Огън в камината, хляб и вино на масата, на единствения стол с книга в ръце седеше Клара.

— Ти! — възкликна той.

— Ето те и теб.

— Как влезе?

— Казах на портиерката, че имаш рожден ден и че ти подготвям изненада.

— А какво каза на дъщеря си?

Клара сведе очи към книгата.

— Казах ѝ, че отивам да се видя с приятел.

— Колко жалко, че си я излъгала.

Клара стана, отиде при него и го хвана за ръцете.

— Моля те, Андраш, не ми говори така.

Той се отдръпна и свали палтото и шала си. За един дълъг миг, както му се стори, не успя да каже нищо повече; приближи се до камината и скръсти ръце, взрян в пламтящата пирамида ярки въглени.

— Беше ми достатъчно тежко да не знам дали ще те видя отново. Казах си, че между нас всичко е приключило, но не успях да убедя себе си, че наистина е така. Накрая споделих с Марсел. Тя бе достатъчно любезна да ми каже, че не съм сам в нещастията си. Съобщи ми, че вече принадлежа към виден клуб от мъже, които си зарязала.

Сивите очи на Клара помръкнаха.

— Зарязала? Според теб това ли направих с теб?

— Заряза ме, изрита ме, показа ми вратата. Струва ми се, че няма значение какъв израз използвам.

— Решихме, че връзката ни е невъзможна.

— Ти го реши.

Тя се приближи до него, сложи ръце върху неговите и когато вдигна глава към лицето му, той видя, че очите ѝ са насълзени. За негов ужас и собствените му очи запариха. Това беше Клара, чието име бе

донесъл със себе си от Будапеща, Клара, чийто глас го спохождаше в сънищата му.

— Какво искаш? — прошепна той в косата ѝ. — Какво трябва да направя?

— Нещастна съм. Не мога да те забравя. Искам да те опозная, Андраш.

— И аз искам да те опозная. Не обичам потайното поведение. — Но още щом го изрече, осъзна, че тайната ѝ я прави още по-привлекателна, имаше нещо мъчително в нейната загадъчност.

— Ще трябва да си търпелив с мен — настоя тя. — Ще трябва да спечелиш доверието ми.

— Ще бъда търпелив — съгласи се той. Беше я прегърнал толкова силно, че изпъкналите кости на тялото ѝ се впиваха в него.

— Клер Моргенщерн — промълви той. — Кларика.

Помисли си, че тя ще го съсипе. Но да я отпрати сега, би било равносилно да премахне геометрията от архитектурата или студа от месец януари, или зимното небе отвъд прозореца. Той се наведе и я целуна. И после за пръв път я отведе в своето легло.

Когато излезе навън на следващата сутрин, видя, че светът се е преобразил. Сивотата от седмиците без Клара се бе стопила. Той отново беше се превърнал в човек, бе си възвърнал плътта и кръвта. Всичко блестеше великолепно на зимното слънце, всяка подробност от улицата го заслепяваше, сякаш я виждаше за пръв път. Защо досега не бе забелязвал как светлината пада върху голите клони на липите пред сградата, как се пречупва и разпръсква върху мокрите павеа и връща отблясъци от месинговите брави на вратите по цялата улица? Наслаждаваше се на ободряващото шляпане на подметките си по тротоара, влюби се във водопада от висулки в замръзалия фонтан в Люксембургската градина. Искаше му се да изкреци благодарност към изящния дълъг тунел на булевард „Распай“, който го отвеждаше всеки ден покрай сградите от епохата на Жорж Йожен Осман до сините врати на Училището по архитектура. Възхити се на пустия двор на училището, облян в зимна светлина, с празните си зелени пейки, заскрежените стъкла и мокрите от разтопения сняг пътеки. Пъстро

птиче, кацнало на клона на едно дърво, чуруликаше името ѝ: Клара, Клара.

Андраш изкачи тичешком стълбите до ателието и потърси чертежите за новия проект, по който работеше заедно с Поланер. Искаше да ги прегледа за няколко минути, преди да отиде при Ваго за сутрешния си урок по френски. Но чертежите ги нямаше — Поланер сигурно ги бе занесъл вкъщи. Андраш взе един речник на архитектурните термини, от който щеше да учи тази сутрин с Ваго, и изтича на долния етаж, за да мине през тоалетната. Отвори вратата в кънтящия мрак и опипа стената за електрическия ключ. От отсрещния ъгъл долетя тих хриптящ стон.

Андраш светна лампата. На циментовия под до стената с писоарите и мивките някой се бе свил на кълбо. Дребна мъжка фигура с кадифено сако. До нея, смачкани и стъпкани, се търкаляха чертежи.

— Поланер?

Отново се чу същият звук. Хриптене, преминаващо в стон. А след това фигурата произнесе името му.

Андраш коленичи на пода до младежа. Поланер не можеше или просто не искаше да го погледне. Лицето му бе потъмняло от синини, носът му бе счупен, а очите му скрити от лилави подутини. Бе свил колене плътно до гърдите си.

— Боже мой! Какво е станало? Кой ти причини това?

Не последва отговор.

— Не мърдай — Андраш се изправи олюлявайки се, обърна се и излезе тичешком от тоалетната. Прекоси вътрешния двор, качи се до кабинета на Ваго и отвори вратата, без да почука.

— Леви, какво, за бога, става?

— Илий Поланер е пребит почти до смърт. В мъжката тоалетна на приземния етаж е.

Двамата изтичаха долу. Ваго се опита да накара Поланер да покаже раните си, но Поланер отказваше да се обърне. Андраш го умоляваше. Когато Поланер свали ръце от лицето си, Ваго си пое рязко въздух. Поланер се разплака. Един от долните му зъби бе избит и той изплю кръв върху цимента.

— Вие стойте тук — каза Ваго — а аз ще повикам линейка.

— Не, без линейки — възрази Поланер. Но Ваго вече беше излязъл и вратата се затвори след него.

Поланер се обърна по гръб и отпусна ръце. Ризата под кадифеното му сако беше разкъсана, а на гърдите му бе изписано нещо с черно мастило.

Feugele. Евреин педераст.

Андраш докосна разкъсаната риза, Поланер се дръпна.

— Кой го направи? — попита Андраш.

— Лемарк — прошепна Поланер. После промърмори фраза, която Андраш чу само до половината и не можа да си я преведе:

— *J'étais coin...*

— *Tu étais quoi?*

— *J'étais coince* — каза Поланер и повтори думите, докато Андраш не го разбра. Устроили му капан. Подмамили го. След това продължи шепнешком: — Поиска да се срещнем тук снощи. А после дойде с още трима.

— Защо е искал да се срещнете през нощта? — попита Андраш.

— За да работите по чертежите ли?

— Не — Поланер обърна посинените си и подути очи към него.

— Не за да работим.

Feugele.

Трябваше му миг да разбере. Среща през нощта: романтична среща. Значи това, а не бъдещата му годеница в Полша, която му пишеше писма, бе причината той да не проявява интерес към жените тук, в Париж.

— О, боже! — възкликна Андраш. — Ще го убия. Ще му избия зъбите.

Ваго се върна с аптечка в ръка. Зад него на прага на тоалетната се бяха скупчили група студенти.

— Разотивайте се — извика той през рамо, но никой не помръдна. Ваго свъси вежди. — Изчезвайте веднага! — кресна той и студентите отстъпиха назад шушукайки. Вратата се затвори. Ваго коленичи на пода до Андраш и сложи ръка на рамото на Поланер.

— Линейката идва — каза той. — Ще се оправяш.

Поланер се закашля и изплю кръв. Опита се да придържа ризата си затворена с една ръка, но не бе по силите му; ръката му се отпусна на циментовия под.

— Кажи му — рече Андраш.

— Какво? — попита Ваго.

— Кой го направи.

— Нима е бил друг студент? — възкликна Ваго. — Ще го изправим пред дисциплинарния съвет. Ще го изключим. Ще повдигнем обвинение.

— Не, не — възрази Поланер. — Ако родителите ми разберат...

В този миг Ваго видя надписа върху гърдите на Поланер. Той клекна и закри с ръка устата си. Дълго време никой не продума и не помръдна.

— Добре — каза той накрая. — Добре.

После разгърна скъсаната риза на Поланер, за да види по-добре раните — гърдите и коремът му бяха почернели от синини. На Андраш му се догади и се наложи да се наведе над една от порцелановите мивки. Ваго свали сакото си и го наметна върху гърдите на Поланер.

— Спокойно — рече той. — Ще те закарат в болницата и ще се погрижат за теб. За останалото ще мислим по-късно.

— Чертежите ни — обади се Поланер и докосна смачканите листове хартия.

— Не се тревожи за това — успокои го Ваго. — Ще ги оправим. — Той вдигна чертежите и ги подаде внимателно на Андраш, сякаш имаше някакъв шанс да бъдат спасени. Когато чу сирената на линейката, изтича навън, за да доведе санитарите. Двама мъже с бели престилки внесоха носилка; когато вдигнаха Поланер върху нея, той припадна от болка. Андраш задържа вратата отворена, докато го изнасяха на двора. Навън се бе събрала цяла тълпа. Случката се бе разчула сред пристигащите за сутрешните лекции студенти. Наложиха се санитарите да си проправят път през тълпата, докато носеха Поланер по настаната с плочи пътека.

— Няма нищо за гледане — извика Ваго. — Отивайте по класните стаи.

Но лекциите още не бяха започнали, бе едва осем без петнайсет. Никой не си отиде, докато санитарите не натовариха Поланер в линейката. Андраш стоеше на двора, стиснал чертежите като прекършено тяло на животно. Ваго сложи ръка на рамото му.

— Ела в кабинета ми.

Андраш се обърна и го последва. През същия двор, който бе прекосил тази сутрин, със същите заскрежени стъкла и зелени пейки, със същите блестящи на слънцето мокри пътеки. Знаеше, че дворът е

същият, но вече не го виждаше по същия начин. Не можеше да повярва, че светът е способен да замени красотата с грозота само в рамките на петнайсет минути.

В кабинета си Ваго разказа на Андраш за други подобни случаи. Миналият февруари някой бе написал на немски „боклуци“ и „свине“ върху годишните проекти на група петокурсници евреи, а по-късно, през пролетта, един студент от Кот д'Ивоар бил измъкнат от ателието през нощта и пребит в гробището зад училището. Върху гърдите на този студент също имало изписана расистка обида. Но не хванали никого от извършителите. Ако Андраш имал някаква информация, щял да помогне на всички, като я сподели.

Андраш се поколеба. Седеше на обичайната си табуретка и поглаждаше джобния часовник на баща си.

— Какво ще стане, ако ги заловите?

— Ще ги разпитаме. Ще предприемем дисциплинарни и юридически действия.

— И после приятелите им ще сторят нещо още по-лошо. Ще разберат, че Поланер ги е издал.

— А ако не направим нищо? — попита Ваго.

Андраш пусна часовника в джоба си. Замисли се какво би го посъветвал баща му в подобна ситуация. Замисли се какво би го посъветвал Тибор. Нямаше съмнение: те щяха да го помислят за страхливец, ако не каже.

— Поланер спомена Лемарк — първоначално думите излязоха като шепот, но после той ги повтори по-силно. — Лемарк и още няколко души. Но не знам кои са били другите.

— Фернан Лемарк ли?

— Така каза Поланер — отговори Андраш и разказа на Ваго всичко.

— Добре. Ще говоря с Пере. А през това време... — той отвори речника на архитектурните термини на страницата, на която бяха изброени вътрешните покривни конструкции с вертикалните си *poînçons*, с подпорните си *contre-fiches*, с подобните на ребра *arbalétriers* — ти остани тук да учиш — и остави Андраш сам в кабинета си.

На Андраш, естествено, не му бе до учене, не можеше да забрави вида на Поланер. Виждаше го отново и отново проснат на пода, с думата, изписана върху гърдите му с черно мастило, със смачканите до него чертежи. Андраш разбираше какво е да се чувстваш отчаян и самотен, знаеше какво е да си на хиляди километри от дома, какво е да пазиш тайна. Но колко ли отчаян и нещастен трябва да се е чувствал Поланер, за да си представи Лемарк като любовник? Като човек, с когото може да сподели интимен момент в мъжката тоалетна през нощта?

Не бяха минали и пет минути, когато Розен нахълта в кабинета на Ваго с шапка в ръка. Зад него стоеше Бен Яков смутен, сякаш се бе опитал безуспешно да попречи на Розен да нахлуе.

— Къде е онова малко копеле? — разкрещя се Розен. — Къде е онази невестулка? Ако са го скрили някъде тук, кълна се, ще ги избия всичките!

Ваго дотича по коридора от кабинета на Пере.

— По-тихо, да не сме в бирария — каза той. — Кого търсиш?

— Знаете кого — отвърна Розен. — Фернан Лемарк. Той шепти наляво-надясно „мръсни евреи“ и разлепя афишите на Младежкия фронт. Видяхте ги — „Да се обединим, младежи на Франция“ и други подобни глупости, при това в Залата на научната общност. Те са против парламента, против евреите, против всичко. Лемарк е една от марионетките им. Цяла група са. Третокурсници, петокурсници. От нашето училище, от училището по изкуствата и от всички университети в града. Знам ги, ходил съм на събранията им. Чух какво искат да направят с нас.

— Добре, ще ми разкажеш всичко след упражненията — опита се да го успокои Ваго.

— След упражненията ли? — Розен се изплю на пода. — Трябва да кажа всичко още сега. Да повикаме полицията!

В това време самият Пере излезе от кабинета си и дойде при тях с развяващо се сиво наметало.

— Достатъчно! — отсече той. — Ние ще се заемем. Отивайте в ателието.

— Не желая — заяви Розен. — Сам ще открия това копеле.

— Младежо — обърна се към него Пере — не сте напълно запознат със ситуацията. Да не сте каубой? Не се намираме в Дивия

запад. Тази страна има правосъдна система, която вече е задействана. Ако не говорите по-тихо и не се държите възпитано, ще бъда принуден да ви отстраня от училището.

Розен се обърна и слезе по стълбите, ругаейки тихичко. Андраш и Бен Яков тръгнаха след него към ателието, където десет минути покъсно влезе и Ваго. В девет часа продължиха с урока от предишния ден, сякаш проектирането на къщата бе най-важното нещо на света.

Същия следобед в болницата Андраш, Розен и Бен Яков намериха Поланер в дълго тясно отделение, което изглеждаше мрачно на зимната светлина. Той лежеше на високо легло, краката му бяха повдигнати на възглавници, носът му беше облепен с пластир, тъмнолилави синини обрамчваха очите. Три счупени ребра. Счупен нос. Тежки контузии в горната част на тялото и по краката. Признаци за вътрешни кръвоизливи — подут корем, нестабилен пулс и температура, хематоми. Симптоми на шок. Последици от хипотермия. Това им каза лекарят. На табло, закачено на леглото, в краката на Поланер, се записваха резултатите от измерването на температурата, пулса и кръвното налягане на всеки петнайсет минути. Когато тримата се скупчиха край леглото, той отвори подутите си очи, назова ги с непознати полски имена и изгуби съзнание. В стаята влезе медицинска сестра с две бутилки с гореща вода, които пъхна под чаршафите на Поланер. Тя премери пулса, кръвното налягане и температурата му и записа цифрите на картон.

— Как е той? — изправи се Розен на крака.

— Още не знаем — отвърна сестрата.

— Как така не знаете? Нали това е болница? Нали сте сестра? Не ви ли влиза в задълженията да знаете?

— Стига, Розен, тя не е виновна — обади се Бен Яков.

— Искам отново да говоря с лекаря — настоя Розен.

— Мисля, че в момента е на визитация.

— За бога! Става въпрос за нашия приятел. Просто искам да знам колко тежко е състоянието му.

— Бих искала да мога да ви кажа — отговори сестрата.

Розен седна отново и се хвана за главата. Изчака сестрата да се отдалечи по коридора и заяви:

— Кълна се, че ще хвана онези негодници! Не ме интересува какво ще се случи с мен. Не ме интересува дали ще ме изритат от училището. Ако трябва, ще лежа в затвора. Ще ги накарам да съжаляват, че изобщо са се родили. — Той вдигна глава към Андраш и Бен Яков. — Ще ми помогнете да ги открия, нали?

— Защо? — попита Бен Яков. — За да им счупим главите ли?

— О, извинявай, едва ли искаш да поемеш риска да разбият прекрасния ти нос.

Бен Яков скочи от стола си и сграбчи Розен за ризата.

— Да не мислиш, че ми е приятно да го гледам така? Да не мислиш, че не искам да ги убия?

Розен се изтръгна от хватката на Бен Яков.

— Не става въпрос само за него. Онези, които го пребиха, искат да сторят същото и с нас. — Розен взе палтото си и го преметна през рамо. — Не ме интересува дали ще дойдете с мен. Ще ги търся, а когато ги намеря, ще отговарят за действията си. — Той нахлупи шапката си на главата и се отдалечи по коридора.

Бен Яков се почеса по тила и се загледа в Поланер. Въздъхна и отново седна до Андраш.

— Виж го само. Боже, за какво му е трябвало да се среща с Лемарк през нощта? Какво си е мислел? Не може да е... какъвто разправят, че е, нали?

Андраш наблюдаваше как гърдите на Поланер се надигат и спускат едва забележимо под чаршафите.

— И какво, ако е такъв? — попита той.

Бен Яков поклати глава:

— Вярваш ли на слуховете?

— Не е невъзможно.

Бен Яков подпря брадичката си с юмрук и се взря в таблата на леглото. Сега не приличаше на Пиер Фресне. Очите му бяха помръкнали и влажни, устата — стисната в сбръчкана линия. Той заговори бавно:

— Веднъж... един ден, когато имахме среща с теб и Розен в кафенето, Поланер каза нещо за Лемарк. Каза, че според него Лемарк всъщност не е антисемит, че мрази себе си, а не евреите. Че трябвало да се преструва пред хората, за да не разберат какъв е в действителност.

— Ти какво му отговори?

— Казах му, че Лемарк може да се гръмне.

— И аз бих отговорил по същия начин.

— Не, ти щеше да го изслушаш — продължи Бен Яков. — Щеше да кажеш нещо интелигентно. Щеше да го попиташ защо мисли така.

— Той не споделя много — каза Андраш. — Сигурно нямаше да ти каже повече, дори да беше го попитал.

— Но знаех, че нещо не е наред. И ти сигурно си го забелязвал. Работехте заедно по проекта. Виждаше се, че не си доспива, че е мълчалив, когато Лемарк е наоколо. По-мълчалив от обикновено.

Андраш не знаеше какво да каже. Беше твърде зает с мисли за Клара, за гостуването на Тибор, за работата си. Гледаше на Поланер като на даденост в живота си, знаеше, че е сдържан и предпазлив, знаеше дори, че от време на време изпада в мрачни настроения, но не бе и подозирал, че може да изживява лична драма, сериозна колкото неговата. Ако връзката с Клара бе трудна, колко ли по-тежко е било за Поланер тайното влечение към Лемарк? Андраш не се бе замислял какво ли е да си мъж, който харесва мъже. В Париж, разбира се, имаше много женствени мъже и приличащи на момчета жени и всички знаеха за прочутите клубове и локали, в които те се събираха: „Вълшебният град“, „Монокълът“, бара на улица „Дьо ла Монтан Сент Женевиев“, но този свят бе напълно чужд за Андраш. Откъде можеше да предположи за него от досегашния си опит? В гимназията ставаха различни неща — приятелството между някои момчета изглеждаше почти романтично с техните интриги и предателства, както и случаите, в които със съучениците му заставаха в редица със смъкнати до глезените шорти и се самозадоволяваха в сумрака. За едно момче в училището всички казаха, че харесвало момчета — Вили Мандъл, дългуч, който свиреше на пиано, носеше бели бродирани чорапи и някой го бе зърнал един следобед в магазин за втора употреба замечтано да гали синя копринена дамска чанта. Но всички тези преживявания бяха обгърнати в мъглата на детството и като че ли нямаша нищо общо със сегашния му живот.

Поланер отвори очи и погледна към Андраш. Андраш подръпна ръкава на Бен Яков и каза:

— Поланер, чуваш ли ме?

— Тук ли сте? — промълви той почти неразбираемо.

— Тук сме — отвърна Андраш. — Заспивай. Ще останем при теб.

[1] Наздраве (унгарски). — Б.пр. ↑

ТРИНАДЕСЕТА ГЛАВА ГОСТЪТ

Андраш не бе ходил на гара „Дю Нор“, откакто пристигна от Будапеща през септември. Сега, в края на януари, докато стоеше на перона и чакаше влака на Тибор, се дивеше колко невеж е бил, когато пристигна в Париж преди няколко месеца. Тогава не знаеше почти нищо за архитектурата. Нищо за града. Нищичко за любовта. Никога не бе докосвал голо женско тяло. Не знаеше френски. На знаците „Изход“ все едно бе писало „Идиот такъв!“. Събитията от последните дни само му напомниха колко малко все още знае за света. Имаше чувството, че едва започва да осъзнава собствената си неопитност, собственото си невежество, едва започваше да се отърсва от тях. Бе се надявал, че когато отново се види с брат си, ще се чувства повече като мъж, като човек, видял широкия свят. Но едва ли беше така. Тибор трябваше да го приеме какъвто е.

В пет часа и петнайсет минути Западноевропейският експрес пристигна на гарата и огласи пещерата от желязо и стъкло със скърцане на спирачки. Кондукторите спуснаха стъпенките и слязоха, пътниците започнаха да се изсипват от вагоните — мъже и жени, измъчени от дългото пътуване. Младежи на неговата възраст, сънени и объркани сред зимната светлина на гарата, сезираха с присвити очи в надписите и се оглеждаха за багажа си. Андраш разглеждаше лицата на пътниците. Когато повечето от тях минаха покрай него, а Тибор все го нямаше, за миг се уплаши, че брат му в крайна сметка е решил да не идва. Точно в този момент някой сложи ръка на рамото му, той се обърна и се озова лице в лице с Тибор Леви на перона на гара „Дю Нор“.

— Радвам се да те видя тук — каза Тибор и го прегърна.

В гърдите на Андраш се надигна радост, приказно усещане за облекчение. Той побутна брат си назад на една ръка разстояние. Тибор огледа Андраш от глава до пети и погледът му се спря върху пробитите му обувки.

— Добре, че брат ти е продавач на обувки. Или поне беше. Тези прокъсани половинки нямаше да изтраят още дори и седмица.

Взеха чантите на Тибор и хванаха такси до Латинския квартал, пътуване, което се стори на Андраш изненадващо кратко и пряко и както стана ясно, първият му таксиметров шофьор в Париж здравата го бе излъгал. Улиците профучаваха твърде бързо покрай тях, а той искаше да покаже на Тибор всичко наведнъж. Прелетяха по булевард „Дьо Себастопол“, през Ил дьо ла Сите и сякаш след миг завиха по улица „Дез Екол“. Латинският квартал се бе сгушил под пелената на дъжда, а тротоарите му гъмжаха от чадъри. Пренесоха бързо чантите на Тибор през ситните капки и ги помъкнаха към мансардата. Когато стигнаха до стаята на Андраш, Тибор застана на прага и се разсмя.

— Какво? — попита Андраш. Той се гордееше със скромната си стая.

— Точно каквато си я представях. До последния детайл.

Под погледа на Тибор Андраш като че ли за пръв път се почувства собственик на мансардата си, сякаш това, че брат му я видя, я свърза с предишните му жилища, с живота, който бе водил, преди да се качи на влака на гара „Нюгати“ през септември.

— Влизай — покани го Андраш. — Съблечи си палтото. Ще запалят огън.

Тибор свали палтото си, но не позволи на Андраш да запали огъня. Нямаше значение, че това бе квартирата на Андраш и че Тибор бе пътувал три дни. При тях винаги по-големият се грижеше за по-малкия. Ако Андраш бе отишъл на гости на Матяш, той щеше да натрупа подпалките и да пъхне хартията под дървата. След няколко минути Тибор успя да разгори огъня. Едва тогава свали обувките си и пропъзля на леглото на Андраш.

— Какво облекчение! — пое въздух той. — От три дни не съм спал легнал. — Зави се с юргана и след миг вече спеше.

Андраш извади учебниците си на масата, но не можа да се съсредоточи. Искеше да разпита за Матяш и родителите си. Искеше да разбере новините от Будапеща — не за политиката или проблемите, за които можеше да прочете в унгарските ежедневници, а за съседите им, за познатите, за безбройните дребни промени, които се случваха с времето. Искеше също да разкаже на Тибор за случилото се с Поланер, когото отиде да види пак тази сутрин. Той изглеждаше по-зле и

отпреди — подут, посинял и трескав. Дишаше тежко, хриптейки, а сестрите се бяха навели над него с бинтове за раните и банки с течности, за да повишат кръвното му налягане. Екип от лекари се бе събрал пред леглото му и обсъждаше рисковете и ползите от операция. Симптомите за вътрешни кръвоизливи не намаляваха, но лекарите не можеха да постигнат съгласие дали е по-добре да го оперират, или кръвенето ще спре от само себе си. Андраш се опита да разгадае бързия им говор на медицински език, опита се да събере късчетата от пъзела от френски анатомични термини, но не успя да разбере всичко, а от страх не посмя да задава въпроси. Ужасяваше го мисълта, че ще разрежат Поланер, а още повече се страхуваше от силните вътрешни кръвоизливи. Андраш остана при приятеля си, докато професор Ваго не дойде да го отмени; не искаше Поланер да се събуди и да се окаже сам. Тази сутрин Бен Яков не дойде, а никой не знаеше какво става с Розен, откакто бе изхвърчал от болницата, за да търси Лемарк.

Сега Андраш се насилваше да учи, но задачите по статика се размиваха пред очите му като пълзящи мравки. Той волево подреждаше числата и буквите в разбираем ред, нанасяше в спретнати колони цифрите върху чист лист милиметрова хартия. Изчисли векторите на силата, които действаха върху петдесет стоманени пръта в носещата стена от железобетон, намери точките на най-силен натиск върху контрафорсите на катедралата, пресметна отклоненията при пориви на вятъра на хипотетична стоманена конструкция, два пъти по-висока от Айфеловата кула. Всяка сграда с незабележимата математика, втъкана в нея, с числата, реещи се из конструкцията ѝ. Мина цял час, докато успее да реши всички задачи. Най-последно Тибор се прозя и седна в леглото.

— Оох, още ли съм в Париж?

— Мисля, че да — засмя се Андраш.

Тибор настоя да излязат за вечеря. Отидоха в един баски ресторант, за който се говореше, че предлага вкусна супа от волски опашки. Сервитьорът беше широкоплещест грубиян, който тръшкаше чиниите по масите и крещеше псувни в кухнята. Супата беше рядка, месото — преварено, но пиха баска бира, от която на Андраш му стана топло и го изби на сантименталност. Най-сетне беше пристигнал брат му, те седяха заедно и вечеряха в чужд град като възрастни мъже.

Майка им би се смяла с глас, ако ги бе видяла в този ресторант, приведени над халбите с бира.

— Каж ми честно, как е мама? Писмата ѝ са твърде ведри. Страхувам се, че няма да ми каже, дори да има някакъв проблем.

— Ходих в Коняр седмицата преди да тръгна — рече Тибор. — И Матяш се прибра. Мама се опитва да убеди татко да се преместят в Дебрецен за зимата. Исква той да е близо до добър лекар, ако отново се разболе. Татко, разбира се, не иска да заминава. Настоява, че няма да се разболе, сякаш това зависи от него. А когато застанах на страната на мама, той ме попита за какъв се мисля, че да му давам съвети. „Още не си лекар, Тиби“ и ми размахва пръст.

Андраш се засмя, макар да съзнаваше колко сериозен е този въпрос. И двамата помнеха колко тежко боледува баща им и колко майка им разчита на него.

— Какво ще правят?

— Засега ще останат в Коняр.

— А Матяш?

Тибор поклати глава:

— Вечерта, преди да замина, се случи нещо странно. С Матяш отидохме на разходка до железопътния мост над онзи поток, в който ловяхме риба през лятото.

— Сецам се — рече Андраш.

— Вечерта беше твърде студена за разходки. Мостът заледен. Изобщо не биваше да ходим там. Постояхме на моста, погледахме звездите и се заговорихме за мама и татко, какво да прави Матяш, ако нещо им се случи, и както сигурно предполагаш, той се ядоса, защото според него съм го оставял да се грижи за всичко сам. Опитах се да му обясня, че нищо няма да се случи и ако има нещо наистина сериозно, двамата с теб ще се приберем. Матяш обаче заяви, че ние никога няма да се върнем у дома, че ти си заминал завинаги и че скоро и аз ще те последвам. Докато спорехме над замръзналата река, чухме, че идва влак.

— Не знам дали искам да чуя края на историята.

— Матяш ми каза: „Остани на моста. Застани отстрани на релсите. Виж дали ще запазиш равновесие, когато влакът мине. Ще успееш ли? Не те е страх, нали?“. Влакът приближаваше с бясна скорост, а знаеш какъв е онзи мост, Андраш. От двете страни на

релсите има не повече от метър разстояние. А мостът е на двайсетина метра над потока. Матяш скача отстрани на релсите и застава с лице към влака. Влакът лети към него и фарът му вече го осветява. Аз му крещя да слезе, а той вика: „Не ме е страх. Нека дойде“. Изтичах при него, праметнах го през рамо като чувал стърготини и кълна се в Бог, мостът бе толкова заледен, че едва не паднах и не убих и двама ни. Свалих го долу и го тръшнах в снега. Влакът профуча миг по-късно. Матяш стана и се разсмя като луд, а аз го фраснах в челюстта. Исках да му счупя врата на този идиот.

— Аз наистина щях да му счупя врата!

— Повярвай ми, без малко да го направя.

— Не е искал да заминаваш. Сега е останал сам-самичък.

— Не е съвсем така — отвърна Тибор. — Добре си живее в Дебрецен. Изобщо няма нищо общо с живота ни в гимназията. На следващия ден двамата се сдобрихме и аз отидох с него в града, на път за Будапеща. Трябва да видиш само какво прави в онзи нощен клуб, в който танцува! Трябва да се снима във филми. Като Фред Астер е, само че ходи на ръце и прави салта. При това му плащат! Щях да се радвам за него, ако не го мислех за напълно полудял. Малко остава да го изключат от училище. Останал е на поправителен по латински и история и едва е изкарал останалите си изпити. Сигурен съм, че ще напусне училище веднага щом събере достатъчно пари за билет за чужбина. Мама и татко също знаят за това.

— Не си им разказал за случката на моста, нали?

— Шегуваш ли се?

Двамата направиха знак на сервитьора да им донесе по още едно питие. Докато чакаха, Андраш попита за Будапеща и за старата им улица „Харшфа“ в еврейския квартал.

— Почти нищо не се е променило, откакто замина — започна да разказва Тибор. — Макар всички да се тревожат все повече, че Хитлер ще въвлече Европа в нова война.

— Ако стане така, ще обвинят евреите. Поне тук, във Франция.

Сервитьорът се върна и Тибор се вгледа дълго и замислено в баската бира.

— Няма такова братство и равенство, както си мислеше преди, нали?

Андраш му разказа за събранието на Великия запад, а после и за случилото се с Поланер. Тибор свали очилата си, изтри стъклата с носната си кърпа и ги сложи отново.

— Във влака говорих с един мъж, който се връщаше от Мюнхен. Унгарски журналист, изпратен там да отразява митинг. Видял как пребиват трима мъже до смърт, защото унищожили броеве от държавен антиеврейски вестник. Германската преса ги нарекла бунтовници. Един от тях бил награждаван офицер от Световната война.

Андраш въздъхна и потри нос.

— Въпросът при Поланер е личен. Има някои съмнения за отношенията му с един от нападателите.

— Омразата е същата, само че в по-малък мащаб. Както и да го гледаш, е ужасно.

— Голям глупак бях, да си мисля, че тук ще е по-различно.

— Европа се променя — разсъждаваше Тибор. — Навсякъде положението става все по-мрачно. Но се надявам тук да не са ти се случвали само тъжни неща.

— Така е — Андраш горчиво се усмихна.

— За какво става въпрос, Андрашка?

— За нищо.

— Тайни ли пазиш? Да не си се забъркал в някоя интрига?

— Ще трябва да ме почерпиш с по-силно питие.

В един бар наблизко си поръчаха уиски и той разказа на Тибор всичко: за поканата у Моргенщерн, как бе познал името и адреса от писмото, как се бе влюбил в Клара, а не в Елизабет, как двамата не бяха устояли на изкушението. Как Клара не иска да му каже какво я е довело в Париж и защо трябва да пази в тайна самоличността си. След като приключи, Тибор хвана чашата си и се взря в нея.

— Колко по-възрастна е от теб?

Нямаше как да увърта.

— Девет години.

— Боже мой! — възкликна Тибор. — Влюбил си се във възрастна жена. Това е сериозно, Андраш, разбираш ли?

— Сериозно като смъртта.

— Остави чашата. На теб говоря.

— Слушам те.

— Тя е на трийсет и една. Не е момиче. Какви са намеренията ти спрямо нея?

Гърлото на Андраш се сви.

— Искам да се ожена за нея — заяви той.

— Естествено. И как ще се издържате?

— Повярвай ми, мислил съм за това.

— Още четири години и половина. Толкова ти трябва, за да се дипломираш. Тогава тя ще е на трийсет и шест. Когато ти достигнеш тази възраст, тя ще е на повече от четирийсет. А когато ти станеш на четирийсет, тя ще...

— Престани. Мога да смятам.

— А направи ли си тази сметка?

— И какво толкова? Какво, като тя ще бъде на четирийсет и девет, когато аз стана на четирийсет?

— Какво ще стане, когато ти си на четирийсет и някоя трийсетгодишна жена започне да ти обръща внимание? Ще останеш ли верен на съпругата си?

— Тиби, трябва ли да водим този разговор?

— Ами дъщерята? Тя знае ли какво се случва между теб и майка й?

Андраш поклати глава.

— Елизабет ме ненавижда и се държи ужасно с Клара. Съмнявам се, че ще реагира добре, ако разбере.

— А Йозеф Хас? Той знае ли, че си влюбен в леля му?

— Не. Той не знае къде е леля му. Не зная защо, но семейството не му доверява тази информация.

Тибор сплете пръсти.

— Боже, Андраш! Не ти завиждам.

— Надявах се, че ще ми дадеш съвет.

— Мога да ти кажа как щях да постъпя аз. Щях да прекратя връзката при първа възможност.

— Но ти дори не си я виждал още.

— Какво значение би имало това?

— Не знам. Надявах се, че ще поискаш да се запознаеш с нея. Не си ли поне малко любопитен?

— Изключително любопитно ми е, но не искам да имам пръст в гибелта ти. Не искам да участвам дори като зрител. — Тибор повика сервитьора, поиска сметката и смени темата.

На сутринта Андраш заведе Тибор в Училището по архитектура, където се срещнаха с Ваго в кабинета му. Когато влязоха, Ваго седеше на бюрото си и говореше по телефона по характерния за него начин: стискаше слушалката между бузата и рамото си и жестикулираше с две ръце. Рисуваше очертанията на несполучлива сграда във въздуха, после я изтри с едно махване с ръка, после начерта друга сграда — този път с покрив, който изглеждаше плосък, но всъщност не бил плосък, за да може дъждовната вода да се оттича — и в следващия миг разговорът приключи и Андраш най-накрая представи Тибор на Ваго в стаята, в която той бе тема на многобройни сутрешни разговори, сякаш това, че говореха за него, го бе материализирало тук.

— Заминаваш за Модена — подхвана Ваго. — Завиждам ти. Италия много ще ти хареса. Няма да искаш повече да се върнеш в Будапеща.

— Много ви благодаря за помощта — каза Тибор. — Ако мога по някакъв начин да ви се отблагодаря за услугата...

Ваго махна с ръка.

— Ще станеш лекар, а ако аз имам късмет, няма да се нуждая от услугите ти — пошегува се той. После им съобщи новините от болницата: състоянието на Поланер било стабилно, но лекарите още не можели да решат дали да го оперират. От Лемарк все още нямало и следа. Розен бил разбил вратата на общежитието му предишния ден, но не го открил там.

Тибор остана на сутрешните лекции с Андраш. Чу как Андраш представя решението на задачата по статика за контрафорсите на катедралата, а после разгледа чертежите на брат си в ателието. Запозна се с Бен Яков и Розен, които бързо изчерпаха няколкото думи на унгарски, научени от Андраш, а Тибор се пошегува с тях на оскъдния си, но безстрашен френски. По пладне, на обяд в училищното кафене, Розен разказа за посещението си в общежитието на Лемарк. Изглеждаше изтощен, гневната руменина бе изчезнала и кафеникавите му лунички сякаш се носеха по повърхността на кожата му.

— Истинска дупка. Сто тесни, мрачни стаички, пълни с миризливи мъже. Смърдеше по-лошо и от затвор. Почти ми стана жал, че негодникът живее на подобно място. — Розен замълча и се прозя широко. Бе стоял цяла нощ в болницата.

— И следа ли нямаше от него? — попита Бен Яков.

Розен поклати глава.

— Претърсих сградата от мазето до тавана. Никой не го бил виждал, или поне така твърдяха.

— А ако го беше намерил? — попита Тибор.

— Питаш какво щях да направя ли? В онзи миг щях да го удуша с голи ръце. Но щеше да е глупаво от моя страна. Трябва да разберем кои са съучастниците му.

Студентското кафене започна да се изпразва. В коридора се отваряха и затваряха врати, докато студентите влизаха по класните стаи. Тибор ги наблюдаваше мрачно иззад сребристите рамки на очилата си.

— За какво си мислиш? — попита Андраш на унгарски.

— За Бела Късметлията — отвърна Тибор. — *Ember embernek farkasa.*

— Говорете на френски, унгарци — обади се Розен. — За какво си говорите?

— За нещо, което баща ни често казваше — отвърна Андраш и повтори изречението.

— И какво означава това на езика на останалата част от света?

— Човек за човека е вълк.

Същата вечер бяха поканени на парти у Йозеф Хас на булевард „Сен Жак“. Андраш за пръв път щеше да гостува на Йозеф от началото на връзката си с Клара. Тази мисъл го тревожеше, но Йозеф го покани лично миналата седмица — няколко от картините му щели да бъдат показани на студентска изложба във Висшето училище по изкуствата, която Андраш задължително щял да пропусне, защото е адски отегчително мероприятие, но след откриването Йозеф щял да поднесе напитки и вечеря в апартамента си. Андраш се опита да откаже с извинението, че Тибор му е на гости и не иска да натрапва на Йозеф други хора, но това само го накара да настоява още повече.

Щом Тибор идвал за пръв път в Париж, не можел да изпусне парти у Йозеф Хас.

Когато пристигнаха, компанията вече беше пияна. Трио поети се бяха качили на дивана и кресчейки, рецитираха стихове в тристранна какофония, докато момиче в зелено трико се кълчеше на ориенталския килим. Самият Йозеф седеше начело на масата за игра на карти и печелеше на покер, докато останалите играчи гледаха навъсено своите топящи се купчини пари.

— Унгарците пристигнаха! — възкликна Йозеф, когато ги видя. — Сега вече ще направим истинска игра. Донесете си столове! Седнете да играем карти!

— Опасявам се, че не можем. Нямаме пукната пара — извини се Андраш.

Йозеф раздаде картите със зашеметяваща бързина.

— Тогава си вземете нещо за хапване. Щом сте останали без пари, сигурно сте гладни. Не сте ли гладни? — Той не вдигна очи от картите си. — Посетете бюфета.

Масата в трапезарията бе отрупана с франзели, три пити сирене, кисели краставички, ябълки, смокини, шоколадова торта, шест бутилки вино.

— Каква приятна гледка — отбеляза Тибор. — Безплатна вечеря.

Двамата си направиха сандвичи със смокини и сирене и ги взеха в просторния хол, където гледаха как момичето каучук се превръща в кръг, камбанка, испански възел. След това тя позира в еротични пози заедно с друго момиче, докато трето правеше снимки със старинен на вид фотоапарат.

Тибор гледаше като хипнотизиран.

— Хас често ли организира подобни партита? — попита той, без да откъсва очи от момичетата, които показваха нова поза.

— По-често, отколкото можеш да си представиш.

— Колко хора живеят в този апартамент?

— Само той.

Тибор подсвирна тихичко.

— В банята има топла вода.

— Сега вече преувеличаваш.

— Не преувеличавам. Има и порцеланова вана с лъвски крака. Ела да видиш. — Той поведе Тибор по коридора към дъното на

апартамента и спря пред вратата на банята, която бе открехната достатъчно, за да се вижда ивица от белия порцелан. Вътре мъждукаха свещи. Андраш отвори вратата и нахлулата от коридора ярка светлина освети двойка, облежната на стената. Косата на момичето беше разчорлена, а горните копчета на блузата му — разкопчани. Момичето беше Елизабет Моргенщерн, която вдигна ръка срещу светлината.

— Извинете ни, господа — каза мъжът на френски с американски акцент, като провлачваше всяка дума по пиянски.

Елизабет веднага разпозна Андраш.

— Спри да ме зяпаш, тъп унгарец! — сопна се тя.

Андраш направи крачка назад в коридора и дръпна Тибор със себе си. Мъжът им намигна пиянски победоносно и затвори вратата с крак.

— Май е по-добре да разгледаме водопроводната система по-късно — подсмихна се Тибор.

— Така ще е най-добре.

— Кое беше това мило момиче? Изглежда, те познава.

— Това мило момиче е Елизабет Моргенщерн.

— Онази Елизабет? Дъщерята на Клара?

— Точно тя.

— А кой е мъжът?

— Сигурно е някой голям смелчага.

— Йозеф познава ли Елизабет? — попита Тибор. — Те запознати ли са с тайната?

Андраш поклати глава.

— Нямам представа. Елизабет има свой собствен живот извън дома си. Но Йозеф не е споменавал за тайна братовчедка, а съм сигурен, че щеше да го направи, защото е голям почитател на клюките. — Слепоочията му пулсираха, докато размишляваше на какво се е натъкнал и какво ще каже на Клара.

Двамата си проправиха път обратно до дивана и седнаха да погледат как гостите играят на филми; едно момиче взе палтото на Андраш и го наметна на главата си като качулка, докато береше невидими цветя. Останалите назоваваха заглавията на филми, които Андраш не беше гледал. Имаше нужда от още една чаша вино и тъкмо се канеше да стане, за да си налее, когато любовникът на Елизабет влезе, клатушкайки се, в стаята. Мъжът — рус, широкоплещест и

облечен със скъпо вълнено сако — затъкна ризата в панталона си и приглади косата си. Вдигна ръка за поздрав и седна на дивана между Андраш и Тибор.

— Как сте, господа? — попита той завалено на френски. — Като гледам, не се забавлявате колкото мен. — Гласът му звучеше като на холивудска звезда, записваща реклами за френско радио. — Това момиче е огън. Запознахме се на ски през коледната ваканция и се опасявам, че съм увлечен по нея.

— Ние тъкмо си тръгнахме — каза Андраш. — Ще вървим.

— Не, господине! — извика русият американец и препречи с ръка пътя на Андраш. — Никой няма да си ходи! Ще останем до сутринта!

По коридора се приближи Елизабет, която изтръскваше капки вода от ръцете си. Беше пооправила набързо косата си, а блузата ѝ бе закопчана накриво. Когато стигна до хола, махна нервно с ръка на Андраш да я последва. Той стана от дивана, извини се с лек поклон и излезе в коридора. Тя го вкара в спалнята на Йозеф, където купища палта бяха нахвърляни по леглото и пръснати по пода.

— Добре — скръсти тя ръце на гърдите си. — Кажи ми какво видя.

— Нищо! — отвърна Андраш. — Нищо не съм видял.

— Ако кажеш на майка ми за Пол, ще те убия.

— И кога да ѝ кажа, след като ми забрани да идвам у вас?

Елизабет му хвърли пронизителен поглед.

— Не ми се прави на невинен. Знам, че през последните два месеца съвсем не си се надявал да се влюбя в теб. Знам какво става между вас с майка ми. Виждам как те гледа тя. Не съм глупачка, Андраш. Тя може и да не ми казва всичко, но я познавам достатъчно добре, за да разбере кога си има любовник. А и ти си точно неин тип. Или, по-скоро, един от типовете ѝ.

Сега бе негов ред да се изчерви притеснено; „Виждам как те гледа тя.“ И сигурно е забелязала как я гледа той. Че кой не би забелязал? Той погледна към огнището, където в пепелта се търкаляше сребърна табакера с изцапан монограм.

— Наясно си, че майка ти не би одобрила присъствието ти тук. Тя знае ли, че познаваш Йозеф Хас?

— Имаш предвид идиота, който живее тук ли? Защо? Да не би да е известен престъпник?

— Не точно — отвърна Андраш. — Но организира доста шумни партита.

— Запознах се с него едва тази вечер. Той е колега на Пол от университета.

— Значи си се запознала с Пол в Шамони?

— Това не ти влиза в работата. И съвсем сериозно ти казвам, Андраш, не бива да споменаваш за това пред майка ми. Ще ме заключи в стаята ми до края на живота ми. — Тя подръпна блузата си и когато забеляза, че е закопчана накриво, избълва ругатня, която никак не подхождаше на една дама.

— Няма да ѝ кажа. Честна дума.

Елизабет се намръщи, тъй като, изглежда, се усъмни доколко може да разчита на него, но зад суровото ѝ изражение се мерна проблясък на уязвимост, знак, че той държи ключа за нещо важно за нея. Андраш не бе сигурен дали тя наистина е влюбена в Пол, или просто е опиянена от свободата да води живот далеч от погледа на майка си, но и в двата случая я разбираше. Той отново се закле. Стегнатите ѝ рамене се отпуснаха и тя въздъхна сподавено. После измъкна две палта от купа на леглото, мина покрай него, излезе в коридора и се върна в хола, където Пол и Тибор все още наблюдаваха играта на филми.

— Късно е, Пол — каза Елизабет и хвърли палтото му в скута. — Да си тръгваме.

— Рано е още! — възрази Пол. — Седни при нас да погледаме тези момичета.

— Не мога. Трябва да се прибирам.

— Ела при мен, лъвице! — хвана я той за китката.

— Ако трябва, ще се прибера сама — дръпна се Елизабет.

Пол стана от дивана и я целуна по устата.

— Какъв инат си само. Надявам се този господин да не се е държал грубо с теб — намигна той на Андраш.

— Господинът храни най-дълбоко уважение към младата дама — каза Андраш.

Елизабет обърна очи с досада.

— Добре, достатъчно. — Тя нахлузи палтото си, хвърли на Андраш последен предупредителен поглед и излезе. Пол козирува и я последва.

— Е, мисля, че трябва да седнеш и да ми разкажеш за какво беше всичко това — полюбопитства Тибор.

— Помоли ме да не казвам на майка й, че съм я видял с този мъж.

— А ти обеща ли?

— Заклех се, че няма да кажа.

— Не че ще ти се предостави подобна възможност.

— Всъщност Елизабет изглежда е разбрала какво се случва между мен и майка й.

— Ах, значи тайната е разкрита.

— Изобщо не изглеждаше изненадана. Каза, че съм типът на майка й, макар да не зная какво означава това. Но няма представа, че Йозеф е неин братовчед. — Андраш въздъхна. — Тибор, какво, за бога, правя?

— И аз това те питам — отвърна Тибор и прегърна брат си.

Миг по-късно се появи Йозеф Хас с три чаши шампанско в ръце. Подаде им по една и вдигна наздравница.

— Забавлявате ли се? — попита той. — Всички трябва да се забавляват.

— О, да — отвърна Андраш, благодарен за шампанското.

— Видях, че сте се запознали с американския ми приятел Пол. Баща му е виден индустриалец. Произвежда автомобилни гуми или нещо подобно. Новата му приятелка има малко остър език за моя вкус, но той е луд по нея. Сигурно си мисли, че така се държат францужойките.

— Ако францужойките се държат така, то вие, господа, ще си имате неприятности — рече Тибор.

— Да прием за неприятностите — предложи Йозеф и тримата пресушиха чашите си.

На следващия ден Андраш и Тибор се разходиха из залите на Лувъра и разгледаха кадифените кафяви светлосенки на Рембранд, фриволните завъртулки на Фрагонар, мъжествените извивки на класическите мраморни статуи; после се разходиха покрай реката, минаха по „Пон д’Иена“ и застанаха под монументалните арки на

Айфеловата кула. След това обиколиха гара „Д’Орсе“ и Андраш описа как бе направил макета си; накрая се върнаха до Люксембургската градина, където пчелинът спеше мълчаливо зимния си сън. Постояха при Поланер в болницата, за чието ужасно преживяване Андраш още не бе разказал на Клара. Гледаха го как спи почти час. На Андраш му се искаше той да се събуди, да не изглежда толкова блед и неподвижен; сестрите казаха, че днес пациентът се чувствал по-добре, но Андраш не виждаше никаква промяна. След болницата отидоха до „Сара Бернар“, където Тибор се включи в приготовленията за затварянето на театъра. Прибраха сервиза за кафе, сгънаха дървената маса, почистиха старите писма от таблото за съобщения на актьорите, занесоха изостанали предмети до стаята за реквизит и костюми в гардеробната, където мадам Курбе сгъваше дрехи в прилежно надписаните си шкафове. Клодел даде на Андраш половин кутия пури — някогашен реквизит — и му се извини за многобройните пъти, в които го бе пращал по дяволите. Каза, че се надява Андраш да му прости сега, след като бяха попаднали под ударите на съдбата.

Андраш му прости.

— Знам, че не го правеше от лоши чувства.

— Добро момче си ти — отвърна Клодел и го целуна по двете бузи, а после се обърна към Тибор: — Той е добро момче. Истинско съкровище.

Мосю Новак ги срещна в коридора, когато си тръгваха. Повика ги в кабинета си, извади три кристални чаши и наля остатъка от бутилка токайско вино. Вдигнаха наздравица за следването на Тибор в Италия, после пиха за това „Сара Бернар“ и трите други театъра, които затваряха тази седмица, отново да отворят врати.

— Град без театри е като парти без разговори — каза Новак. — Колкото и хубави да са напитките, на хората им е скучно. Струва ми се, че това са думи на Аристофан.

— Благодаря ви, че измъкнахте брат ми от тежкото положение — каза Тибор.

— Той щеше да се оправи и без мен — отбеляза Новак и сложи ръка на рамото на Андраш.

— Вашият чадър го спаси — продължи Тибор. — Иначе щеше да изпусне влака. А после смелостта да замине можеше да го напусне.

— Не и него. Не и нашия господин Леви. Щеше да се оправи. Ти също ще се оправиш в Италия, момко. — Новак стисна ръката на Тибор и му пожела късмет.

Когато си тръгнаха, навън вече се бе стъмнило. Минаха по „Кедьо Жевър“ покрай потрепващите във водата отражения на лампите на мостовете, покрай лодките. Край реката духаше силен вятър и прилепваше палтото на Андраш за гърба му. Той знаеше, че по това време Клара е в студиото си и води последния урок за вечерта. Без да казва на Тибор къде отиват, той го поведе по улица „Франсоа Мирон“ в посока към улица „Севинье“. Тръгна по маршрута, който не бе изминавал от седмици. Там, на ъгъла, разливащо светлина по улицата, се намираше балетното студио с късите си пердета, табелата с надпис „Балетна школа — Мадам Моргенщерн“. През прозорците се процеждаше слабо музиката от грамофона: бавната, величествена мелодия на Шуман, която тя използваше за реверансите в края на урока. В момента водеше урок за средно напреднали — стройни десетгодишни момичета с източени вратлета, с очертани като малки остри криле лопатки под памучните трика. Отпред Клара им показваше серия от клякания. Косата ѝ бе събрана в лек кок в основата на врата, тя беше облечена в лилава рокля от вискоза, завързана на кръста с черна панделка. Ръцете ѝ бяха гъвкави и силни, изражението на лицето — спокойно. В момента не се нуждаеше от никого; бе изградила живота си, който сега се разгръщаше пред тях: реверансите в края на урока, дъщеря ѝ на горния етаж, госпожа Апфел, топлите стаи в апартамента, който си бе купила сама. Но въпреки всичко тя като че ли искаше нещо от него, от Андраш Леви, двайсет и две годишния студент от Училището по архитектура: лукса да се чувства уязвима, може би дори тръпката от несигурността. Докато я наблюдаваше, сърцето му замря в гърдите.

— Ето я — каза той. — Клер Моргенщерн.

— Боже, красива е. Това не мога да отрека.

— Да видим дали ще вечеря с нас.

— Не, Андраш, не искам.

— Защо? Нали дойде да видиш как живея? Ето това е. Ако не се запознаеш с нея, няма да разбереш.

Тибор гледаше как Клара вдига ръце; децата също вдигнаха ръце и направиха дълбок реверанс.

— Колко е дребна — промълви Тибор. — Като горска нимфа.

Андраш се опита да я види през очите на брат си; опита се да я види за пръв път. В начина, по който се движеше, се долавяше нещо безстрашно, нещо момичешко, сякаш част от нея си оставаше дете. Но погледът в очите ѝ бе като на жена, преживяла много. Затова приличаше на нимфа, помисли си Андраш: заради това че сякаш едновременно въплъщаваше безвремието и неизбежния ход на времето. Музиката спря, момичетата изтичаха да вземат торбичките и палтата си. Тибор и Андраш проследиха с поглед как си тръгват. После се срещнаха с Клара на вратата на студиото, където тя зъзнеше по рокля.

— Андраш — извика тя и го хвана за ръката. Той почувства облекчение, че се радва да го види; не знаеше как ще реагира, като застане на прага ѝ. Но си каза, че няма нищо лошо да се отбие, докато минава през Маре — бе напълно нормално, както правят познати хора.

— Каква изненада — възкликна тя. — Кой е този господин?

— Това е Тибор. Брат ми.

Клара му подаде ръка.

— Тибор Леви! Най-накрая се срещаме. Слушам за вас от месеци. — Тя хвърли поглед през рамо към стълбите за горния етаж. — Но какво правите тук? Знам, че не сте дошли за урок по балет.

— Ела на вечеря с нас — каза Андраш.

Тя се засмя малко нервно.

— Не съм облечена подходящо.

— Ние ще пийнем по нещо и ще те почакаме.

Клара прикри с ръка устата си и отново се озърна през рамо. От апартамента се чува бързи стъпки и шумоленето на връхни дрехи.

— Потайната ми дъщеря ще излиза на вечеря с приятели.

— Тогава ела с нас — предложи повторно Андраш. — Ще ти правим компания.

— Добре. Къде ще бъдете?

Андраш ѝ каза името на един ресторант, в който сервираха рибена чорба с дебели филии черен хляб. И двамата обичаха това местенце, бяха ходили там през десетте дни, когато бяха заедно.

— Ще дойда след час — каза Клара и изтича нагоре по стълбите.

Ресторантът бе някогашна ковачница и в него още се носеше остатъчен аромат на сажди и желязо. Пещите за топене на метал бяха превърнати в готварски фурни, масите бяха от грубо издялано дърво, менюто изобилстваше от евтини ястия и силен ябълков сайдер, който сервираха в глинени чаши. Двамата с Тибор седнаха на една от масите и си поръчаха питиета.

— Значи това беше твоята Клара — поклати глава Тибор. — Не може да бъде тя да е майка на онова момиче, което срещнахме на партито снощи.

— Но наистина е нейна майка.

— Колко печално! Как се е сдобила с това дете? Тя самата трябва да е била момиче по онова време.

— Била е на петнайсет — отвърна Андраш. — Не знам нищо за бащата, освен че е починал отдавна. Тя не обича да говори на тази тема.

Клара пристигна, когато си поръчваха вторите питиета. Тя закачи червената си шапка и палтото на закачалката до масата и седна при тях, като прибра няколко мокри кичура коса зад ухото си. Андраш усети топлината на краката ѝ до своите и докосна диплите на роклята ѝ под масата. Тя вдигна очи към него и попита дали нещо не е наред. Той, разбира се, не можеше да ѝ каже какво не е наред: че Тибор е против връзката им. Затова ѝ разказа за случилото се с Поланер в института.

— Какъв кошмар! — ужаси се тя, след като Андраш приключи разказа си и опря глава на ръцете си. — Горкото момче. А родителите му? Някой писа ли им?

— Той ни помоли да не им казваме. Срамува се.

— Разбира се. Боже.

Тримата седяха смълчани, загледани в чашите си със сайдер. Когато Андраш хвърли поглед към Тибор, му се стори, че изражението на брат му е омекнало, сякаш сянката на случилото се с Поланер прави абсурдно да се съди доколко една любов е нередна. Тибор попита Клара за уроците, които водеше, а тя за впечатленията му от Париж и дали ще има време да разгледа Италия, преди да започнат занятията му.

— Няма да имам много време да пътувам — отвърна Тибор. — Лекциите започват следващата седмица.

— Какво ще учите първо?

— Анатомия.

— Много ще ви е интересно.

— Да не би да сте учили анатомия?

— Да. В Будапеща, като част от балетната си подготовка. Моят учител смяташе, че танцьорите трябва да изучават физиологията и механиката на човешкото тяло. Караше ни да четем книги с изображения на човешката анатомия, които отвърщаваха повечето момичета, а дори и някои от момчетата, макар те да не го показваха. Един ден ни заведе в медицинския факултет на университета в Будапеща, където студентите правеха дисекция на трупове. Помоли един от преподавателите да ни покаже всички мускули, сухожилия и кости на краката и ръцете. После разгледахме гърба и гръбначния стълб. Спомням си, че две момичета припаднаха, но на мен ми беше много интересно.

Тибор я погледна учуден, но с възхищение.

— И това помогна ли ви да танцувате по-добре?

— Не знам. Но мисля, че ми помага в преподаването. Помага ми да обяснявам по-добре. — За миг Клара се замисли и докосна ръба на салфетката си. — Всъщност част от тези учебници по анатомия са у дома. Имам повече, отколкото ми трябва. Бих искала да ви подаря един, ако имате място в багажа си.

— Не мога да приема подобен подарък — отвърна Тибор, но в погледа му се появи познатият интерес. Двамата бяха наследили манията на баща си по старите книги. Прекарваха часове наред в антикварните книжарници в Будапеща, където Тибор сваляше от рафтовете старинни учебници по анатомия и показваше на Андраш на цветните илюстрации срамежливата извивка на панкреаса и пухкавите бели дробове. Тибор копнееше за тези прекрасни томове, които не можеше да си позволи да купи.

— Настоявам — каза Клара. — След вечеря ще отидем у нас и ще си изберете.

И така, след рибената чорба и още по един сайдер те отидоха на улица „Севинье“ и изкачиха стълбите до апартамента на Клара. Там беше холът, в който Андраш я видя за пръв път, там беше купата с форма на гнездо със захарните яйца в нея, сивият кадифен диван, грамофонът, лампите с кехлибарени на цвят абажури — интимният ѝ

свят, до който достъпът му през последния месец бе забранен. Клара свали от един рафт три големи, подвързани с кожа учебника по анатомия. Постави ги на бюрото и разгърна кориците със златисти релефни букви. Тибор разлисти страниците с цветни илюстрации, разкриващи тайните на човешкото тяло: костите с обвитите около тях мускули, паяжината на лимфната система, навитите като змия черва, малките прозорчета на очите. Най-тежкият и красив от томовете беше екземпляр от „Corpus Humanum“, отпечатан на латински и надписан за Клара с ъгловати печатни букви от нейния учител по балет Виктор Романков: *Sine scientia ars nihil est*^[1], Будапеща, 1920 г.

Тя взе книгата от Тибор и я върна в кожената ѝ кутия.

— Искам да ви подаря точно тази.

Тибор се изчерви и поклати глава:

— Не мога да я приема.

— Вземете я. Ще ви помогне в следването.

— Предстои ми път. Не искам да я повредя. — Той отново ѝ подаде книгата.

— Не. Вземете я. Ще се радвате, че я имате, а на мен ще ми е приятно да знам, че ще е в Модена. Това е съвсем дребен жест, като се имат предвид усилията, които положихте, за да стигнете дотук.

Тибор погледна към книгата в ръцете си. После вдигна очи към Андраш, но той избегна погледа му; знаеше, че ако го погледне, въпросът ще опре до това, дали Тибор одобрява отношенията му с Клара. Взря се в решетката на камината с избледнялата изобразена на нея сцена на кон с ездач в сенчеста гора и остави копнежът на Тибор по тази прекрасна книга да вземе решение вместо него. След миг колебание брат му изрази с пресипнал глас благодарността си към Клара и я остави да опакова книгата.

През последния ден на Тибор в Париж двамата с Андраш взеха метрото до Булон-Биланкур. Следобедът бе топъл за януари, безветрен и сух. Разходиха се по тихите улици покрай пекарни, бакалии и амбулантни търговци и се насочиха към квартала, в който белият океански лайнер на Пенгюсон пореше утринния въздух, сякаш наистина плаваше в морето. Андраш разказа случката с играта на покер, при която загубата на Пере му бе осигурила стипендия, после

поведе брат си по улица „Данфер-Рошери“, където се издигаха сгради, проектирани от Льо Корбюзие, Малес-Стевенс и Реймон Фишер, с аскетичните им изчистени очертания сред слабата утринна светлина. След първото си посещение в този район Андраш се връщаше многократно в малката плетеница от улички, където живите архитекти, на които се възхищаваше най-много, бяха изградили малки олтари, олицетворение на простотата и красотата. Неотдавна една сутрин се бе натъкнал на вила „Горден“ на Пере — квадратна сграда, напомняща японска къща, построена за една скулпторка, с редица от огледални прозорци, пресечена от два правоъгълника тухли, разположени перпендикулярно. Пере можеше да построи каквото си поиска на който и да е празен парцел в Париж, но за да създаде произведение със спартанска простота, бе избрал пространство с човешки размери на малка уличка, където човек може да работи на спокойствие. Тази сграда бе станала любимата на Андраш в Булон-Биланкур. Двамата с Тибор седнаха на бордюра срещу постройката и той разказа на брат си за латвийската скулпторка Дора Горден и за просторното студио, което Пере ѝ бе построил зад къщата.

— Помниш ли колибите, които строеше в Коняр? — попита Тибор. — Строителният ти бизнес?

Строителният бизнес. През лятото, когато навърши девет години, преди да замине да учи в Дебрецен, беше станал строителен предприемач на съседските момчета. Разполагаше с купища отпадъчни дървени летви и можеше да построи форт или къщичка за половин ден. Помощник му беше четиригодишният Матяш, който ходеше подир него и със сериозно изражение му подаваше пирони, докато Андраш сковаваше колибите. В замяна на строителството Андраш събираше всичко, което момчетата му предлагаха: снимка на нечий баща във войнишка униформа, флотилия от миниатюрни тенекиени военни самолетчета, котешки череп, дървена лодка, бяла мишка в клетка. През онова лято той се бе превърнал в едно от най-богатите момчета в града.

— Помниш ли мишката? — попита Андраш. — Помниш ли как я кръстихме?

— Пророк Илия.

— Мама беше много възмутена. Смяташе го за светотатство. — Андраш се усмихна и се опря в студения бордюр. Сенките се

издължаваха и студът проникваше през дрехите му. Канеше се да предложи на брат си да продължат разходката, но Тибор се облегна назад на лакти и вдигна очи към градината на покрива с редиците малки иглолистни храстчета.

— През онази година се влюбих за пръв път — спомни си той. — Не съм ти го казвал досега. Ти беше твърде малък, за да разбереш, а когато порасна, вече бях влюбен в друга — Жужана, момичето, което водех на танци в гимназията. Но преди нея имаше друга. Казваше се Рожа Гелер. Рожика. Бях на тринайсет, а тя на шестнайсет. Беше най-голямата дъщеря на семейството, където бях на квартира в Дебрецен. Онези, които се преместиха точно преди ти да дойдеш да учиш там.

Андраш долови непознат тон в гласа на Тибор. Звучеше почти огорчено.

— Била е на шестнайсет — подсвирна тихо Андраш. — По-възрастна жена.

— Гледах я как се къпе. Тя се миеше в кухнята в тенекиено корито, а леглото ми беше от другата страна зад една завеса, която беше цялата на дупки. Сигурно е знаела, че я наблюдавам.

— И всичко ли видя?

— Всичко. Тя заставаше права, поливаше се и си тананикаше Марсилезата.

— Защо точно Марсилезата?

— Беше влюбена в някаква френска филмова звезда. Актьор, който се снимаше в много военни филми.

— Пиер Фресне.

— Точно така, така се казваше негодникът. Как се сети?

— Моят приятел Бен Яков прилича досущ на него.

— Хм. Добре, че не го знаех, когато се запознах с него.

— И какво стана?

— Един ден баща ѝ ме хвана, че я гледам. Преби ме. Счупи ми ръката.

— Но ти си счупи ръката, докато си играл футбол.

— Това беше официалната версия. Баща ѝ заяви, че ще ме предаде на полицията, ако кажа истината. Изгониха ме от къщата си. Повече никога не я видях.

— Боже, Тибор, изобщо не съм подозирал.

— Такава беше целта.

— Колко ужасно! Бил си само на тринайсет.

— А тя беше на шестнайсет. Не биваше да поощрява това. Сигурно е знаела, че накрая ще ме хванат. Може би дори е искала да ме хванат. — Тибор стана и изтупа праха от панталоните си. — Ето, виждаш ли какъв опит имам с по-възрастните жени?

Зад един от прозорците на къщата нещо се раздвижи — сянката на жена, която прекоси осветения квадрат. Андраш се изправи до брат си. Представи си как скулпторката ги вижда от прозореца да се мотаят долу, сякаш се опитват да я зърнат.

— Аз обаче не съм на тринайсет, а Клара не е на шестнайсет — поясни Андраш.

— Така е. Възрастни хора сте. Което означава, че последствията може да са по-сериозни, ако отношенията ви се задълбочат.

— Твърде късно е — възрази Андраш. — Аз вече съм влюбен до уши. Не знам какво ще стане. В нейните ръце съм.

— Тогава се надявам тя да прояви милост към теб — Тибор използва думата *rachmones*, същата, която Андраш си бе спомнил преди три месеца в Люксембургската градина.

На следващата сутрин занесоха багажа на Тибор до гара „Дьо Лион“, както бяха занесли куфара на Андраш до гара „Нюгати“, когато тръгваше за Париж. Сега беше ред на Тибор да започне живот, изпълнен с неизвестност в чужда страна, Тибор да замине да учи, да работи и да си проправя път в дебрите на чужд език. Вятърът фучеше в тунелите, образувани от булевардите, и се опитваше да изтръгне куфарите от ръцете им, затоплянето от предишния ден бе преминало, сякаш само го бяха сънували. Париж бе също толкова сив, както когато Андраш пристигна тук за пръв път. Искаше му се да намери причина, с която да задържи Тибор още един ден или още една седмица. Тибор, естествено, беше прав. Андраш бе постъпил глупаво, като се забърка с Клара Моргенщерн. Вече навлизаше на опасна територия и вървеше по лъкатушеща задънена пътека. Не разполагаше с подходящи обувки и провизии за подобен преход, нямаше подходящи дрехи, необходимото прозрение, душевната сила или опит. Разполагаше само с безразсъдна надежда, напомняща много на надеждата на мореплавателите от XV в., когато се отправяли към неизследвани територии. След като разбра

колко неподготвен е Андраш, как можеше Тибор сега да го оставя сам? Как можеше да се качи на влака и да отпраши към Италия, макар и там да го чакаше медицинската академия? Ролята му винаги бе да показва на Андраш пътя — понякога като деца ръката му буквално бе единствената, която го водеше в мрака. Но сега бяха стигнали гара „Дьо Лион“; влакът чакаше на релсите, черен и невъзмутим.

— Хайде, аз тръгвам — продума Тибор.

На Андраш му се искаше да извика „Остани!“.

— Късмет — обаче му пожела той.

— Пиши ми. И не се забърквай в неприятности, разбра ли?

— Да.

— Добре. Ще се видим скоро.

На Андраш му се искаше да изкрещи „Лъжец“.

Тибор сложи ръка на рамото на брат си, сякаш искаше да каже още нещо, няколко последни думи на унгарски, преди да се качи на влака, пълен с италианци и французи, но замълча, оглеждайки огромната паст на гарата и плетеницата от релси, които излизаха от нея. Качи се на влака и Андраш му подаде кожената чанта. Сребристите рамки на очилата му се смъкнаха по носа и той ги побутна нагоре с пръст.

— Пиши ми, когато пристигнеш — извика Андраш.

Тибор докосна шапката си, влезе в третокласния вагон и се скри от поглед.

След като влакът напусна гарата, Андраш излезе обратно през вратите с надпис „Изход“ и се върна в града, в който брат му вече го нямаше. Влачеше вцепенените си крака, обути в новите черни обувки, които Тибор му донесе от Унгария. Не го интересуваше с кого се разминава по улиците, нито къде отива. Дори да беше стъпил накриво от бордюра и да бе паднал в канавката, дори да се бе издигнал в пространството над колите и между сградите, докато не стигне над покривите с червените им тухлени комини, с неравната им извита мрежа, и дори да бе продължил да се издига, докато не нагази из гъстите ниски облаци в зимното небе, нямаше да изпита нито шок, нито радост, нямаше да се учуди или изненада, а щеше да усеща единствено оловната тежест в отпуснатите си крайници. Краката му го отдалечаваха все повече от брат му, водейки го на запад към булевард

„Распай“, чак до Училището по архитектура през сините врати на двора му.

Дворът бе пълен със студенти, всички странно притихнали, застанали на групички по трима-четирима със сведени глави, обгърнати от напрегнато мълчание. Тишината бе осезаема като черно ято гарвани, замръзнали в полет. На една счупена пейка в ъгъла седеше самият Пере, отпуснал глава в ръцете си.

Ето какво се бе случило: пощата до провинцията вървеше бавно и новината за Поланер заварила Лемарк в Байо, където той беше избягал във фермата на родителите си след нападението. В писмото, изпратено от съучастниците му, пишело, че Поланер лежи в болницата на косъм от смъртта с вътрешни кръвоизливи, което би трябвало да зарадва Лемарк, да му покаже, че не всичко е било напразно, че побоят си е свършил работата. Когато получил писмото, Лемарк написал две бележки. В едната, адресирана до директора на училището, поел вината за случилото се и изброил тримата други студенти от трети и четвърти курс, които също участвали. Другото писмо адресирал до Поланер, в което накратко се разкайвал и признавал любовта си към него. Късно вечерта, след като оставил двете писма на кухненската маса, той се обесил на една греда в плевнята на родителите си. Баща му открил тялото му тази сутрин — студено и синьо като мразовитата зора.

[1] Изкуството е нищо без знание. — Б.пр. ↑

ЧЕТИРИНАДЕСЕТА ГЛАВА ПОДСТРИГВАНЕТО

Взеха решение — първо при един разговор късно вечерта в кабинета на Пере, а после и в „Синият гълъб“ — че Андраш трябва да съобщи на Поланер за смъртта на Лемарк. Пере смяташе, че това е негова отговорност като директор на училището, но Ваго възрази, че поради деликатната ситуация трябва да се вземат специални мерки; може би, каза той, ще е по-лесно за Поланер да чуе новината от приятел. Андраш, Розен и Бен Яков се съгласиха и решиха помежду си Андраш да даде писмото на Поланер. Естествено, щяха да изчакат, докато лекарите решат, че той е извън опасност, а по всичко личеше, че това ще стане скоро. След втората седмица симптомите на вътрешно кървене утихнаха. Поланер вече не беше дезориентиран, синините и отоците бяха намалели, отново можеше да се храни сам. Лекарите казаха, че ще се възстановява около месец, докато си възвърне изгубената кръв, но бяха единодушни, че вече е извън опасност. В края на тази седмица той всъщност изглеждаше толкова по-добре, че Андраш се осмели да поговори с един от лекарите и да му обясни внимателно случая с Лемарк. Лекарят, мъж с издължено лице, който лекуваше Поланер, изрази опасения за възможните последици от шока, но тъй като не можеха дълго да крият тази новина от Поланер, лекарят се съгласи, че е по-добре да му кажат, докато е още в болницата.

На следващия ден, седнал във вече познатия му метален стол до леглото, Андраш за пръв път отвори дума за училището. Каза, че сега, след като Поланер се възстановява така добре, лекарите мислят, че той може постепенно да се върне към занятията. Попита го дали да му донесе нещо от ателието — учебниците по статика, чертожните принадлежности или скицник.

Поланер изгледа Андраш със съжаление и затвори очи.

— Няма да продължа обучението си. Прибирам се у дома в Краков.

Андраш го докосна по ръката.

— Това ли искаш наистина?

Поланер въздъхна.

— Не взех решението сам. Те решиха вместо мен.

— Нищо не е решено. Ако искаш, ще се върнеш в училището.

— Не мога — отговори Поланер с насълзени очи. — Как ще се изправя лице в лице с Лемарк и останалите? Не мога да си седна на чина, сякаш нищо не се е случило.

Андраш не можеше да отлага повече, извади писмото от джоба си и го сложи в ръцете на Поланер. Поланер дълго разглеждаше плика с името си, изписано със заострения почерк на Лемарк. После отвори писмото и разглади единствения лист върху крака си. Прочете шестте реда, в които Лемарк се изповядваше и молеше Поланер за прошка и за нападението, и за стореното от него. След като приключи, той сгъна бележката и се облегна на възглавницата със затворени очи, а гърдите му се повдигаха и спускаха под чаршафа.

— О, боже! — прошепна той. — Сякаш аз съм го убил.

Досега Андраш си мислеше, че ненавистта му към Лемарк бе достигнала връхната си точка, че със смъртта на Лемарк омразата му се е уталожила и вече изпитва по-скоро съжаление към него. Но докато наблюдаваше потъналия в скръб Поланер, докато гледаше страданието на приятеля си, изписано на лицето му, той се изпълни с гняв. Това, че смъртта на Лемарк бе съпроводена от признанието за разкаяние и любов, само влошаваше нещата! Сега Поланер вечно щеше да помни тази загуба, да се чуди какво би било, ако светът бе по-различен. Андраш видя истинската жестокост на нападението и самата смърт — жило, подобно на вид коприва, която растеше в равнината Хайду: щом бодилът пронижеше кожата, той навлизаше все по-дълбоко в раната и отделяше отровата си дни, дори седмици наред, докато пострадалият изгаряше от треска.

Тази вечер той остана при Поланер дълго след мръкване, без да обръща внимание на напомнянето на сестрата, че времето за свиждане е изтекло. Когато тя настоя да си тръгне, Андраш отвърна, че може да го изгони само с полиция. Накрая лекарят с издълженото лице се намеси в подкрепа на Андраш и му позволиха да остане цяла нощ и на следващата сутрин. Докато бдеше край леглото, не спираше да мисли за онова, което Поланер бе казал в „Синият гълъб“ през октомври: „Не искам да надигам глава. Искам само да уча и да се дипломирам“.

Помисли си, че ще направи всичко по силите си, за да не допусне срамът и скръбта на Поланер да го отведат обратно в Краков.

Мина още седмица, преди да изпишат Поланер от болницата. Андраш дойде да го вземе и го заведе в квартирата му на булевард „Сен Жермен“. Превързваше раните му, хранеше го, носеше дрехите му на пералня, подклаждаше огъня в камината. Една сутрин, когато се върна от пекарната, завари Поланер седнал в леглото със скицик върху коленете. Корицата бе осеяна със стърготини от подострен молив, а на стола до леглото имаше няколко въглена. Андраш безмълвно остави двете франзели на масата. Пригответи на Поланер филия с конфитюр и чай, подаде му ги в леглото и седна на масата. Цяла сутрин звукът от молива на Поланер съпровождаше собствената му работа като музикален акомпанимент.

По-късно същия ден Поланер застана пред огледалото на бюрото и прокара ръка по наболата си брада.

— Приличам на престъпник — каза той. — Сякаш съм лежал в затвора месеци наред.

— Изглеждаш много по-добре, отколкото преди няколко седмици.

— Май е нелепо, че си мисля да се подстрижа — промълви той почти шепнешком.

— Кое му е нелепото?

— Не знам. Всичко. Като начало не знам дали мога да седна на бръснарския стол и да проведе обичайния за бръснарница разговор.

Андраш застана до Поланер пред огледалото и се вгледа в отражението си. Самият той изглеждаше по-спретнат, отколкото през последните няколко седмици; Клара го бе подстригала предишната вечер и го докара на вид като джентълмен, макар да го харесваше повече с дълга коса.

— Виж, мога да помоля една приятелка да дойде и да те подстриже. Така няма да се налага да седиш на бръснарския стол и да разговаряш с бръснаря.

— Коя приятелка? — попита Поланер и изгледа Андраш в огледалото.

— Една близка приятелка.

Поланер се извърна от огледалото и погледна Андраш в очите.

— Интимна приятелка ли?

— *Exactement.*

— Коя е тази приятелка, Андраш? Какво се е случило, докато бях на легло?

— Боя се, че тази история продължава отпреди това. Всъщност от месеци.

Поланер хвърли мимолетна срамежлива усмивка на Андраш; за миг и за пръв път, откакто научи за смъртта на Лемарк, той като че ли отново бе на себе си.

— Сигурно няма да искаш да ми разкажеш.

— Сега, след като повдигна въпроса, се чувствам задължен да ти разкажа всичко.

Поланер го подкани с жест да седне на един стол.

— Разказвай.

На другата вечер Поланер седеше на същия стол по средата на стаята, загърнат с малка покривка, с изправено пред него огледало, докато Клара го обикаляше с ножици и гребен в ръка и му говореше с тихия си хипнотизиращ глас. Когато предишната вечер Андраш ѝ каза за подстригването, тя веднага разбра защо трябва да изпълни молбата му и дори отмени плановете си за вечеря. Докато прекосяваха Сена на път към дома на Поланер, тя го държеше за ръка с безмълвна страст и вървеше с мрачен поглед, който Андраш отдаваше на това, че си спомня за своите преживявания. Сега той стоеше край огнището и наблюдаваше как падат кичурите коса, изпълнен с мълчалива благодарност към тази жена, която разбираше, че трябва да направи този простицък и интимен жест, да помогне за възстановяването на един младеж в мансардата на булевард „Сен Жермен“.

ПЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА В ТЮЙЛЕРИ

През тази пролет, когато не беше на лекции, с Поланер или с Клара, Андраш изучаваше проектирането и конструирането на декори под ръководството на Венсан Форестие. Мосю Форестие имаше ателие на улица „Де Гравилие“, където правеше чертежите и макетите си. От месеци той отчаяно се нуждаеше от нов чирак, който да му помага с копирането на чертежите и трудоемката и тежка работа по сглобяването на макетите. Форестие беше висок, пълен и мрачен човек с набола брада и навик да подчертава мърморенето си със свиване на широките си рамене, сякаш самият той не придаваше кой знае какво значение на думите си. Оказа се обаче, че освен това той е и мълчалив гений в дизайна. С изключително ограничени финансови средства в невъзможно кратки срокове той успяваше да създава палати, градски улици и сенчести долчинки със свой собствен неповторим стил. Често правеше нови декори от старите: будоарът на приказна фея можеше да се превърне в кабинета на комендант в друг театър в противоположния край на града, а после да изживее своя трети живот като купе във влак или колибата на отшелник, или пък обгърнатото от балдахин легло на паша. Идеята на Андраш да направи паравани с интериор от едната страна и екстериор от другата се оказа един от най-лесните трикове на Форестие. Той изграждаше декорите като пъзели, които могат да представляват три или четири различни интериора в зависимост от реда, в който се подреждаха плоскостите. Форестие беше майстор на оптичната илюзия. Можеше да създаде впечатлението, че актьорът пораста или се смалва, докато върви по сцената, а чрез едва доловима смяна на светлината да превърне детската стая в зала на ужасите. Проектирането на ръчно оцветени диапозитиви създаваше градове или планини в далечината, реещи се призраци, спомени от младостта на даден герой. Вълшебен фенер, който се завърташе от топлината на свещ, можеше да изпрати ято пърхащи птици за фон. Всеки декор можеше да съдържа скрити вратички, въртящи се плоскости; всяка повърхност криеше загадъчен интериор, в който

можеше да се крие друг интериор, където пък да се спотайва трети, който да носи зловеща прилика с екстериора. Самият мосю Форестие се появяваше и изчезваше внезапно, сякаш бе актьор сред някой от собствените си декори; изникваше, даваше задача на Андраш и пет минути по-късно изчезваше през някоя стена и го оставяше сам да си блъска главата с трудния проект. След суматохата в „Сара Бернар“ тази работа му се струваше изолирана, а понякога и самотна. Но вечер, когато се прибереше в стаята си, там често го чакаше Клара.

Всяка вечер той бързаше с надеждата, че ще я завари у дома; в повечето случаи прегръщаше в мрака само духа ѝ, сянката, която присъстваше в стаята му, когато истинската Клара я нямаше. Почти полудяваше, когато между посещенията ѝ минаваха няколко дни. Знаеше, но не искаше да му се напомня, че докато той учи, работи и се грижи за Поланер, Клара живееше свой собствен живот. Организира вечери, ходи на кино и на театър, по джаз клубове, на откриване на галерии. Андраш си представяше как изглеждат хората, с които тя се среща на празненства у приятели или кани у дома си — чуждестранни хореографи и танцьори, млади композитори, писатели, актьори, богати покровители на изкуствата — и бе убеден, че тя ще престане да му обръща внимание. Ако не се появеше на улица „Дез Екол“ три поредни вечери, той си мислеше: „Ето, случи се“, и прекарваше следващия ден сломен от отчаяние. Когато излезеше на разходка сам, ненавиждаше двойките, с които се разминаваше по улицата; ако се опиташе да се разсее с филм, проклинаше екранните богини с абаносови коси, които във влака се измъкваха от купето на съпруга си, за да се вмъкнат в осветения от луната кушет на любовника си. Ако след подобна вечер той се прибереше на улица „Дез Екол“ и видеше, че прозорецът му свети, се качваше по стълбите с мисълта, че тя е дошла само за да скъса окончателно с него. После отваряше вратата и я заварваше да седи край камината с книга в ръка или да подшива подгъва на някоя от роклите си за репетиции, или да прави чай, а тя ставаше, обвиваше ръце около врата му и той изпитваше срам, че се е усъмнил в нея.

В средата на май, когато дърветата вече облякоха новата си зелена премяна, а бризът от Сена стана топъл дори и нощем, Клара се появи една събота с нова пролетна шапка — светлосиня, без периферия, с тъмносиня панделка. Просто нова шапка: нищо повече от моден аксесоар, знак за смяната на сезоните. Носеше най-различни

шапки след червената камбанка от първата им зимна прегръдка; Андраш помнеше една с цвят на карамел и черно перо, както и друга — зелена, с някакъв кожен пискюл. Но тази подчертано пролетна светлосиня шапка му напомни както никоя от другите, че времето минава и за двама им, че той още е студент, а тя го чака, че връзката им е просто афера — крехка и нетрайна. Той махна иглата във формата на водно конче и окачи шапката на закачалката до вратата, после я хвана за ръце и я отведе до леглото. Тя се усмихна и го прегърна, прошепна името му в ухото му, но той отново хвана ръцете ѝ и седна до нея.

— Какво има? — попита тя. — Случило ли се е нещо?

Андраш не можеше да проговори, не можеше да ѝ обясни на какво се дължи меланхолията му. Не знаеше как да ѝ каже, че шапката ѝ му е напомнила колко кратък е животът и че той все още не е достойният за нея мъж. Затова я прегърна, люби я и си каза, че дори между тях никога да не се случи нещо по-сериозно, няма нищо по-хубаво от тези среднощни срещи, от този мимолетен роман.

Часовете се изнизаха бързо и когато с неохота се измъкнаха от топлото легло и се облякоха, беше станало почти три часът. Двамата слязоха от петия етаж и тръгнаха към булевард „Сен Мишел“, за да спрат такси. Винаги се разделяха на един и същи ъгъл. Андраш бе намразил това парче от тротоара, откъдето тя си отиваше. През деня, когато този ъгъл му я отнемаше сред притъпяващата любовта глъчка на ежедневието, тротоарът му се струваше съвсем различно място, почти се убеждаваше, че този ъгъл е като всички останали улични ъгли — място без особено значение. Но сега, през нощта, ъгълът бе неговото наказание. Не искаше да го вижда — не искаше да вижда книжарницата отсреща, оградените липи, нито аптеката със светещия зелен кръст: не искаше да вижда нищо. Затова те завиха с Клара по друга улица и тръгнаха към Сена.

— Къде отиваме? — попита тя с усмивка.

— Ще те изпратя до вас.

— Добре. Нощта е прекрасна.

И наистина майският бриз се носеше откъм реката, докато прекосяваха мостовете към Маре. По тротоарите все още беше пълно с мъже и жени с вечерни облекла, на които като че ли не им се искаше да се разделят с нощта. Докато вървяха, Андраш се наслаждаваше на невъзможната фантазия двамата да се качат по стълбите и да прекосят

безшумно коридора до спалнята на Клара, където да заспят заедно на бялото легло. Но на № 39 завариха целият апартамент да свети, госпожа Апфел изтича до вратата, щом чу превъртането на ключа, и каза, че Елизабет още не се е прибрала.

Очите на Клара се разшириха.

— Минава три часът!

— Знам — отвърна госпожа Апфел, мачкайки престилката си. — Не знаех къде да ви откроя.

— О, боже, какво ли е станало? Никога не е закъснявала толкова.

— Търсих я из целия квартал, мадам.

— А през цялото това време мен ме няма! О, боже! Три часът през нощта! Каза, че ще ходи само на танци с Марта!

Последва един час, изпълнен с паника, през който Клара проведе поредица от телефонни разговори и научи, че Марта не е виждала Елизабет тази вечер, че в болниците не е приемано момиче на име Елизабет Моргенщерн и че полицията не е получавала съобщения за нападение срещу момиче с описанието на Елизабет. След като затвори телефона, Клара zakрачи напред-назад из салона, хванала се за главата.

— Ще я убия — заяви тя и избухна в плач. — Къде е? Почти четири часът е!

Андраш си помисли, че Елизабет най-вероятно е с русия американец и причината за отсъствието ѝ сигурно е подобна на причината за късното прибиране на Клара. Бе се закълел, че ще пази тайната, и се поколеба дали да изрече на глас подозренията си. Но не можеше да гледа как Клара се измъчва. Освен това може би е рисковано да се колебае така. Представи си как Елизабет е изпаднала в беда — с алкохолно отравяне след някое от партидата на Йозеф, или е сама в далечен квартал след кавга в някой локал — и разбра, че трябва да ѝ каже.

— Дъщеря ти си има приятел — осмели се да изрече Андраш. — Видях ги заедно на едно парти. Можем да проверим къде живее той и да я потърсим там.

Клара присви очи.

— Какъв приятел? Какво парти?

— Тя ме помоли да не ти казвам — отвърна Андраш. — Обещах ѝ.

— Кога се случи това?

— Преди няколко месеца. През януари.

— Януари! — Клара се подпря на дивана, за да запази равновесие. — Андраш, не говориш сериозно.

— Съжалявам. Трябваше да ти кажа по-рано. Но не исках да предавам доверието на Елизабет.

Погледът на Клара излъчваше истинска ярост.

— Как се казва този човек?

— Знам само малкото му име. Не знам фамилията му. Но племенникът ти го познава. Можем да отидем при него... аз ще се кача, а ти ще ме почакаш в таксито.

Клара грабна палтото си от дивана и двамата изтичаха надолу по стълбите. Но когато отвориха вратата, се озоваха лице в лице с Елизабет на прага, хванала в една ръка обувките си на висок ток, а в другата — фунийка със захарен памук. Клара я изгледа продължително, огледа обувките и захарния памук; беше пределно ясно, че Елизабет не се прибира след невинна вечер, прекарана с Марта. Елизабет от своя страна изгледа Андраш. Той не издържа на погледа ѝ и тя разбра, че той я е издал. Погледна го със стъписан гняв, после избута него и майка си и изтича на горния етаж. След малко чува как вратата на стаята ѝ се затръшва.

— Ще поговорим по-късно — каза Клара и го остави в коридора, след като си бе спечелил гнева и на двете Моргенщерн.

— Мисля, че трябва да разбереш що за жена е майка ми — каза Елизабет.

Тя седеше на пейка в Тюйлери, а Андраш стоеше пред нея. Бяха минали два дни, откакто видя Клара за последно и оттогава не бе получавал вести от улица „Севинье“. Но днес следобед Елизабет го изненада в двора на училището и Розен и Бен Яков си помислиха, че тя е загадъчната жена, с която Андраш се среща — жената, която не бяха виждали, която той споменаваше само бегло по време на разговорите им в „Синият гълъб“. Когато излязоха от ателието и видяха Елизабет да стои на двора, вперила поглед в Андраш със скръстени пред бюстието на роклята си ръце, Розен подсвири, а Бен Яков повдигна вежди.

— Истинска амазонка — прошепна той. — Как се оправяш с нея в леглото?

Само Поланер знаеше, че не това е жената, която Андраш обича — Поланер, който благодарение на помощта на Андраш и Клер, и непоколебимото приятелство на Розен и Бен Яков, се бе завърнал в училището и отново идваше на лекции. Само Поланер знаеше тайната за връзката на Андраш и макар никога да не бе виждал Елизабет, знаеше всичко от Андраш за миналото и семейството на Клара. Затова, когато това високо момиче се появи в двора на училището и започна да хвърля изпепеляващи погледи към Андраш, Поланер веднага се досети кое е то. Той отвлече вниманието на Розен и Бен Яков, като ги заведе да пият чай в студентското кафене, защото не знаеше какво друго да направи, освен да остави Андраш в ръцете на съдбата.

Когато излязоха от училището, Елизабет зави и поведе Андраш по булевард „Распай“, без да каже нито дума. През целия път до Тюйлери тя вървеше две крачки пред него. Косата ѝ беше вързана на конска опашка, която ритмично потупваше врата ѝ. Андраш я следваше по „Распай“ до „Сен Жермен“, после по моста над реката и накрая влязоха в Тюйлери. Елизабет го водеше по пътеки сред буйна растителност в златисто, лилаво и розово, през главозамайващото ухание на майските растения, докато не стигнаха до явно единствения неприветлив ъгъл на парка: черна пейка, която имаше остра нужда от преобоядисване и беше заобиколена от лехи без цветя. Зад тях се чуваше натовареното движение от булевард „Риволи“. Елизабет седна, скръсти ръце и погледна Андраш с ненавист.

— Няма да ни отнеме много време, за да ти кажа що за жена е майка ми.

— Знам що за жена е тя — отговори Андраш.

— Ти ѝ каза истината за отношенията ми с Пол. А сега аз ще ти кажа истината за нея.

Андраш беше наясно, че Елизабет е ядосана. Че би направила всичко възможно да го нарани, би изрекла какви ли не лъжи, които ѝ изнасяха. В известен смисъл той беше длъжен да я изслуша, все пак беше я издал.

— Добре. Какво искаш да ми кажеш?

— Сигурно си мислиш, че си първият любовник на майка ми след баща ми.

— Знам, че животът ѝ е бил сложен. Това не е нищо ново.

Елизабет се изсмя саркастично.

— Сложен! Аз не мисля така. Животът ѝ е съвсем прост, след като схванеш модела ѝ на поведение. Нагледала съм се на жалки мъже, които ѝ правят мили очи. Тя винаги е знаела какво иска от тях, както и собствената си цена. Откъде мислиш, че има апартамента и студиото? Да не мислиш, че ги е изкарала с танци до припадък?

Андраш се въздържа да не я зашлеви, като заби нокти в дланите си.

— Достатъчно — отсече той. — Не искам да те слушам повече.

— Някой трябва да ти каже истината.

— Майка ти не ме мисли за глупак, а и ти трябва да последваш примера ѝ.

— Но ти *си* глупак, тъпак такъв! Тя си играе с теб, използва те, за да накара един друг мъж да ревнува. Истински мъж, възрастен, с работа и пари. Можеш сам да прочетеш. — Тя извади няколко писма от кожената си ученическа чанта. Мъжествен почерк, името на Клара. После извади нова купчина, и още една. Купища писма. Елизабет взе най-горния плик, извади писмото и започна да чете:

— *Скъпа моя Одет.* Така я нарича. Неговата Одет, като принцесата лебед от балета. *От снощи не мога да правя нищо друго, освен да мисля за теб. Още усещам вкуса ти по устните си. Още те държа в ръцете си. Ароматът ти е навсякъде в дома ми.*

Андраш взе писмото от ръката ѝ. Видя редовете, които току-що му бе прочела, написани с познат почерк, после обърна листа, за да потърси подпис. Един инициал: „З“. Клеймото на плика беше отпреди година.

— Кой мислиш, че е той? — попита Елизабет, приковала очи в неговите. — Твоят мосю Новак. З като Золтан. Негова любовница е от единайсет години. А когато се скарат, както в момента, тя си намира идиоти като теб, за да го подлуди. Той винаги се връща. Все така става. Сега вече знаеш.

Вълна от парещи иглички пронизваше Андраш. Имаше чувството, че дробовете му са пробити и не може да си поеме дъх.

— Приключи ли? — попита той.

Елизабет стана и приглади полите на бледозелената си рокля.

— Сигурно ти е трудно да го приемеш, но те уверявам, че не ти е по-трудно, отколкото на мен сега, след като тя разбра за Пол. — И го остави да седи в Тюйлери с писмата от Новак.

Андраш не отиде на работа. Остана на пейката в изоставения ъгъл на парка и прочете писмата. Най-старото бе от януари 1927 година. Прочете за запознанството на Клара с Новак след един спектакъл, за непрестанните безуспешни усилия на Новак да бъде верен на съпругата си, за почти ликуващото му самобичуване след първата им среща. В писмата загадъчно се споменаваха места, на които явно се бяха любили — лежа в операта, вила на приятел в Монмартър, в нечия спалня на празненство, в кабинета на Новак в „Сара Бернар“; имаше бележки, в които Новак я умоляваше да се срещнат, и бележки, в които я умоляваше тя да му откаже да се вижда с него. Споменаваха се спорове, свързани с гузна съвест и от двете страни, а после следваше шестмесечно прекъсване на потока от писма — период, през който явно са били разделени и тя е започнала да се среща с друг, защото в следващите писма той гневно говореше за млад танцор на име Марсел. (Андраш си помисли дали не е онзи Марсел, който е изпращал на Клара картички от Рим.) Новак настояваше тя да прекрати връзката си с Марсел; било абсурдно, пишеше той, тя да си мисли, че чувствата на това младо влечуго могат да се мерят с неговите. И явно Клара бе изпълнила желанието му, защото писмата от Новак отново бяха започнали да пристигат редовно и отново бяха изпълнени с любовни спомени за времето, прекарано с нея. В някои писма пишеше за танцовото студио и апартамента, които той й бе намерил, скучни писма с подробности за сделката по купуването на недвижимия имот, отчаяни бележки как щял да напусне жена си и да отиде да живее с нея на улица „Севинь“ — да се ожени за нея и да осинови Елизабет — и по-въздържани бележки, в които обясняваше защо не може да го направи. После е имало нова раздяла и още писма, в които се говореше за друг любовник на Клара — този път писател, чиито пиеси са се играли в „Сара Бернар“. Една седмица Новак се кълнеше, че това е последната капка, че завинаги е приключил с Клара, но на следващата я умоляваше да отиде при него, а на по-следващата ставаше ясно, че тя е отишла — *Какво сладко облекчение е отново да си с мен. Осъществиха се най-смелите ми мечти.* Накрая, в началото на 1937 година, изглежда, съпругата му, след като научила от адвоката им, че

имат имот, за който тя не е знаела, притиснала Новак и той си признал. Бил поставен пред избор. Тогава се прибрал в Унгария, за да лекува лека форма на туберкулоза, както бе казал на всички, но освен това и за да избере между брака и любовницата си. И явно тъкмо на връщане от Унгария Андраш го бе срещнал на гарата. Новак се върнал разкаян и засрамен, че е наранил и Едит, и Клара. Бе прекратил връзката си с Клара, а жена му бе забременяла. За тази новина се е разбрало през декември. Но последното писмо бе едва отпреди няколко седмици и се отнасяше за слуховете, че Клара се вижда с друг — при това не с кого да е, а с Андраш Леви, младия унгарец, когото Золтан бе наел в „Сара Бернар“ миналата есен. Новак искаше тя да му даде обяснение и я молеше да го направи лично в един хотел в определен следобед, където щял да я чака.

Андраш седеше на пейката с купчината писма до себе си. Какво бе правил през онзи следобед преди две седмици? На работа ли беше? Или на лекции? Не можеше да си спомни. Дали тя бе отменила часовете си, за да се срещне с Новак? Дали беше с него в този миг? Внезапно изпита желание да удуши някого. Когото и да било: онази обсипана с брокат матрона край фонтана с болонката си, онова тъжно момиче под липите, полицая на ъгъла, чиито мустаци гротескно приличаха на мустаците на Новак. Андраш стана, напъха писмата в чантата си и тръгна обратно към реката. Вече се бе стъмнило, бе настъпила влажна пролетна нощ. Той пресичаше пред коли, които натискаха клаксони, проправяше си път, блъскайки се по тротоарите с мъже и жени, влачеше се бавно покрай клошарите по мостовете. Не знаеше колко е часът, а не го и интересуваше. Беше изтощен. Не бе ял нищо и не беше гладен. Вече бе твърде късно да ходи при Форестие, но и не му се прибираще у дома; Клара сигурно щеше да дойде да говори с него, а в момента не искаше да я вижда. Не искаше да повдига въпроса за Новак пред нея, срамуваше се, че е прочел писмата, че е позволил на Елизабет да му причини това. Обърна се и се отдалечи в обратната посока по улица „Дез Екол“ към Сорбоната, където седна на ръба на един фонтан и се заслуша в музиката на еднокрак акордеонист, който свиреше най-тъжните любовни песни, които бе чувал някога. След като усети, че не може да изтърпи нито звук повече, отиде в Люксембургската градина, където заспа неспокойно на пейка под един бряст.

Събуди се сред влажната синя зора със схванат врат. Спомни си, че предишната вечер бе го съсипало някакво нещастие, случилото се отново нахлуваше в съзнанието му. Сети се — Золтан Новак, писмата. Разтри очи и примигна на утринната светлина. Пред него на тревата две малки зайчета хрупаха детелина. Първите лъчи светлина прозираха през нежните им издължени ушички, те бяха толкова наблизко, че чуваше хрупането и тракането на зъбите им. Иначе паркът беше тих и Андраш бе сам с онова, което бе научил за Клара и което не можеше да забрави.

Беше прав: идвала е в квартирата му снощи. Всъщност го е търсила из целия град. Проследи маршрута ѝ по поредицата от все тревожни бележки, които получи в обратен ред. Първата бе закачила с габърче на чертожната му маса в ателието: *Ах, къде ли си? Търсих те навсякъде. Ела у нас веднага щом прочетеш бележката. К.*; след това намери бележката, поверена на добрия мосю Форестие, който беше повече разтревожен, отколкото ядосан, когато Андраш се появи на работа и изглеждаше, сякаш бе спал на пейка: *А., след като не се прибра, дойдох да те търся тук. Ще проверя в училището. К.*; и последно, в края на, както му се струваше, най-дългия ден в живота му, намери бележката, която тя му бе оставила в квартирата върху масичката в антрето: *А., отивам да те търся при Форестие. Твоя К.* Андраш изкачи петте етажа стълби до мансардата си и отвори вратата. В тъмното се чу шум от падащ стол, леките стъпки на Клара и в следващия миг тя се озова до него. Той светна лампата и смъкна сакото си.

— Андраш? Мили боже, какво ти се е случило? Къде беше?

— Не ми се говори. Ще си лягам.

Не можеше да я погледне. Всеки път, когато хвърлеше поглед към нея, я виждаше в обятията на Новак, устните му върху нейните. „Вкусът ти.“ Догади му се и той се свлече на колене до леглото. Когато тя протегна ръка към него, той я отблъсна.

— Какво има? — ужаси се тя. — Погледни ме.

Андраш не можа да вдигне очи. Свали ризата и панталоните си и се промъкна в леглото с лице към стената. Чу я как се движи из стаята зад него.

— Недей така. Трябва да поговорим — помоли го тя.

— Махни се.

— Това е лудост. Държиш се като дете.

— Остави ме на мира, Клара.

— Не и преди да поговорим.

Андраш седна в леглото с парещи очи. Няма да се разплаче пред нея. Изправи се безмълвен, извади писмата от чантата си и ги хвърли на масата.

— Какво е това? — недоумяваше тя.

— Ти ми кажи.

Тя взе едно от писмата.

— Откъде ги взе?

— Дъщеря ти беше достатъчно любезна да ми ги предаде. Така ми благодари, че ти казах за Пол.

— Моля?

— Решила е, че сигурно искам да знам с кого още се чукаш.

— О, боже! — проплака Клара. — Не мога да повярвам, че го е сторила.

— *Още усещам вкуса ти по устните си. Още те държа в ръцете си. Ароматът ти е навсякъде в дома ми.* — Той извади писмото от купа и го хвърли по нея. — Или пък това: *Ако не беше ти, животът ми щеше да е изпълнен с мрак. Или пък: Споменът за снощи ме крепи през този ужасен ден. Кога ще дойдеш пак?. И ето това отпреди две седмици: Хотел „Сен Лазар“, където ще те чакам.*

— Андраш, моля те...

— Върви по дяволите, Клара, проклета да си! Махай се от дома ми! Не мога да те гледам.

— Всичко приключи. Не можех повече да се виждам с него. Никога не съм го обичала.

— Била си с него единайсет години! Спала си с него три нощи седмично. Разделила си се с двама други любовници заради него. Позволила си му да ти купи апартамент и студио. Нима никога не си го обичала? Дори да е вярно, да не мислиш, че ще се почувствам по-добре?

— Казах ти — произнесе тя сподавено от болка. — Казах ти, че не искам да знаеш всичко за мен.

Андраш не бе в състояние да изтърпи нито дума повече. Беше гладен и изнемощял, съзнанието му бе като празен обгорял съд. Вече почти не го интересуваше дали между Клара и Новак все още има

нещо, дали последната им раздяла е окончателна, или поредната от многобройните им временни разпри. Мисълта, че е била със Золтан Новак, този мъж с противните му мустаци — че той е докосвал тялото ѝ, бенките ѝ и белега от операцията, местата, които като че ли принадлежаха само на Андраш, но които, разбира се, принадлежаха единствено на Клара, която можеше да прави с тях каквото си поиска — Андраш не можеше да понесе това. Освен него е имало и други — балетистът и драматургът — а преди тях несъмнено е имало и други. Всички те като че ли внезапно се бяха превърнали в реалност, легионите ѝ бивши любовници, мъжете, които са я познавали преди него. Сякаш всички се бяха стекли в стаята. Виждаше ги в нелепите им балетни костюми, скъпите им палта, обсипаните с ордени военни куртки, добре сресани и лошо подстригани, с прашни или лъснати обувки, с гордо вдигнати или прегърбени рамене, с изящни стойки или непохватни, с различните им по форма рамки на очила, долавяше миризмата на кожата им, сапуна за бръснене, етеричните масла и примитивния им мъжки копнеж. Клара Моргенщерн — това бе общото между тях. Въпреки предупрежденията на мадам Жерар, той си мислеше, че е единствен в живота ѝ, незаменим, но се оказа, че е просто един пехотинец в армия от любовници, а след като изпадне в немилост, ще го заместят други, а след тях и други. Дойде му прекалено много. Той дръпна одеялото през рамо и закри с ръка очите си. Клара повтори името му с познатия си тих глас. Андраш остана безмълвен и тя отново го повика. Той не помръдна. След малко чу как тя става и облича палтото си, после чу отварянето и затварянето на вратата. От другата страна на стената двойката нови съседи се любеха шумно. Жената викаше задъхано с контраалт, мъжът ръмжеше басово. Андраш зарови лице във възглавницата, полудял от скръб, без да мисли за нищо, и се помоли на Бог да умре.

ШЕСТНАДЕСЕТА ГЛАВА

КАМЕННАТА ВИЛА

На следващата сутрин изгаряше от треска. Обливаше го топлина и мокреше леглото, после се вкочани от студ под одеялото въпреки самото, палтото и трите вълнени пуловера. Не можа да стане за работа, нито да отиде на лекции. Когато ожадня, изпи студения остатък от чая направо от чайника. На втория ден сутринта дойде Поланер да го търси и Андраш нямаше сили да го отпрати, макар да искаше да остане сам. Сега бе ред на Поланер да влезе в ролята на болногледач и той се справи, сякаш се е занимавал с това цял живот. Накара Андраш да стане от леглото и да се измие. Изпразни нощното гърне, смени чаршафите. Кипна вода и приготви силен чай; изпрати портиерката за супа и застави Андраш да я изяде. След като Андраш вече беше чист, преоблечен и лежеше изтощен върху оправеното легло, Поланер го разпита какво се е случило. Изслуша го внимателно и отсъди, че положението е тежко, но не и безнадеждно. Но сега най-важното е да оздравее. Имаха да довършат два проекта. Ако Андраш не стане от леглото и не се захване за работа, ще пострада и Поланер. Проектите бяха за работа в екип, а Андраш и Поланер работеха заедно. Освен това трябваше да се подготвят за изпитите по статика и история на архитектурата. Имаха десет дни. Ако Андраш не ги издържи, ще изгуби стипендията си и трябва да се прибере у дома. Имаше и един по-малък проблем с работата на Андраш. От два дни не беше се обаждал на мосю Форестие.

Поланер каза, че ще събере нещата им от ателието — Андраш бе твърде отпаднал, за да измине разстоянието по булевард „Распай“ — и двамата да работят по проектите цял ден. Следобед Поланер щеше да отиде до работилницата на мосю Форестие да му занесе бележка, с която Андраш му се извиняваше, и да предложи да работи вместо Андраш тази вечер. Междувременно Андраш трябваше да направи план за подготовката им по статика и история.

Андраш никога не бе имал приятел като Поланер и до края на живота си нямаше да срещне по-добър от него. На следващия ден

завръщането му на работа бе уредено, а семестриалните им проекти бяха почти завършени. Трябваше да начертаят плановете на сграда с конкретно предназначение — те бяха избрали концертна зала — и все още имаше някои проблеми, които трябваше да отстранят. За екстериора бяха избрали цилиндрична форма и трябваше да проектират тавана така, че да изпраца звука към публиката без ехо и изкривяване. След като приключеха с чертежите, трябваше да построят макет. Пренареждането на картонените части им отне цял ден и цяла нощ. Поланер дори не понечи да се прибере у дома, спа на пода, докато Андраш се събуди на следващата сутрин.

В десет и половина, когато Поланер се готвеше да си тръгва, се чуха стъпки по стълбите. Андраш изпита чувството, че някой се катери по гръбнака му към черната и болезнена празнина, каквато в момента беше сърцето му. В ключалката се превъртя ключ и вратата се откряна — беше Клара, която гледаше мрачно под ръба на пролетната си шапка.

— Съжалявам — извини се тя. — Не знаех, че не си сам.

— Мосю Поланер тъкмо си тръгваше — каза Поланер. — Достатъчно досади на мосю Леви. Пълних главата му с архитектура цяла нощ, макар той още да не се е възстановил от треската.

— Треска ли? — възкликна Клара. — Повикахте ли лекар?

— Поланер се погрижи за мен — успокои я Андраш.

— Не ме бива за лекар обаче — отбеляза Поланер. — Изглежда отслабнал. Тръгвам, преди да съм му навредил повече. — Той си сложи шапката, която имаше толкова модна форма и цвят, че почти не се забелязваше мястото, където бе пришил периферията, и се измъкна в коридора, като затвори тихо вратата зад себе си.

— Треска значи — повтори Клара. — Сега по-добре ли си?

Андраш не пожела да ѝ отговори. Тя седна на дървения стол и докосна картонената стена на концертната зала.

— Трябваше да ти кажа за Золтан. Не биваше да разбереш по този ужасен начин. Но пък можеше и да е още по-неприятно. Работехте заедно, Марсел знаеше.

На Андраш му призля, като си помисли, че мадам Жерар е знаела и виждала всичко.

— И така бе достатъчно неприятно — каза той.

— Искам да знаеш, че тази история е приключила. Не се срещнах с него преди две седмици и няма да отида дори пак да ме потърси.

— Сигурен съм, че всеки път казваш така.

— Трябва да ми повярваш, Андраш.

— Все още си свързана с него. Живееш в дом, който той ти е купил.

— Той даде предплатата, но аз изплатих останалото. Елизабет не знае подробности за финансовото ни състояние. Може би не иска да повярва, че аз издържам семейството. Би й било трудно да оправдае държането си към мен.

— Но ти си го обичала — възрази Андраш. — Още го обичаш. Тръгна с мен, за да го накараш да ревнува, както си постъпвала с останалите. Марсел. И писателя Едуард.

— Истина е, че когато със Золтан се разделяхме, не си седях сама къщи. Поне не дълго. Когато заявяваше, че ще продължи напред, аз също продължавах напред. Но към Марсел и Едуард не изпитвах чувствата, които имах към него, затова все се връщах.

— Значи наистина го обичаш.

Клара въздъхна.

— Не знам. Със Золтан сме много близки или поне бяхме преди. Но не се отдадохме напълно един на друг. Той не можеше заради чувствата си към Едит, а аз не можех по същата причина. Накрая реших, че не искам цял живот да съм нечия любовница. А той реши, че връзката ни не може да продължи, след като с Едит ще имат дете.

— И сега?

— Не съм го виждала, откакто взехме това решение. От ноември.

— Липсва ли ти?

— Понякога — отвърна тя и сплете ръце между коленете си. — Той ми беше скъп приятел и ми помогна много с Елизабет. Тя също е много привързана към него или поне беше. Той й е близък като баща. Когато решихме да скъсаме, тя го прие така, сякаш той изоставяше и двете ни. Обвини мен за всичко. Мисля, че се е надявала отново да се виждам с него през онези нощи, в които бях с теб.

— И сега какво? Ако той отново те потърси? Били сте заедно единайсет години, почти една трета от живота ти.

— Всичко приключи, Андраш. Сега съм с теб.

— Нима? Мислех си, че си приключила с мен. Не знаех дали би могла да ми простиш, че скрих от теб за връзката на Елизабет.

— Не знам дали мога да ти простя — отвърна тя напълно сериозно. — Елизабет не е имала право да те поставя в подобно положение, но след като го е направила, ти трябваше веднага да ми кажеш. Този мъж е пет години по-голям от нея. Богат американец, който учи за удоволствие рисуване във Висшето училище по изкуствата. Не е човек, който ще се отнася добре с нея, нито пък ще я приеме на сериозно. А още по-лошото е, че познава племенника ми.

— Едва ли можеш да го виниш за това. Струва ми се, че племенникът ти познава всички на възраст между шестнайсет и трийсет години в Латинския квартал.

— Във всеки случай връзката им трябва да бъде прекратена. Не възнамерявам да позволя на този младеж да докаже, че е непочтен.

— А какво ще кажеш за желанията на Елизабет?

— Струва ми се, че това няма нищо общо.

— Но Елизабет няма да го приеме така. Ако ѝ се противопоставиш, тя само ще стане още по-твърдоглава.

Клара поклати глава.

— Не ме учи как да възпитавам детето си, Андраш.

— Не твърдя, че знам как се възпитава дете. Но знам как се чувствах аз на шестнайсет години.

— Помислих си, че затова си запазил тайната ѝ — рече Клара. — Изпитал си известно съчувствие към нея и това е много мило от твоя страна. Но трябва да разбереш и моята гледна точка.

— Разбирам. Значи си сложила край на връзката на Елизабет с Пол.

— Надявам се. И я наказах за това, че ти показа писмата. — Намръщи се и по челото ѝ се очертаха познатите бръчици. — Тя изглеждаше доста доволна, когато видя колко съм разстроена от случилото се. Каза ми, че съм си получила заслуженото. Поставих я под домашен арест. Госпожа Апфел я надзирава, докато ме няма. Елизабет няма да излезе навън, докато не ти напише извинително писмо.

— Тя никога няма да го направи. По-скоро ще остарее и ще умре, преди да ми се извини.

— Тогава решението ще си е нейно — отсече Клара.

Но Андраш знаеше, че Елизабет няма да остане дълго под домашния арест на майка си, въпреки надзора на госпожа Апфел. Скоро щеше да намери начин да избяга и се тревожеше, че ако го направи, едва ли ще съобщи къде се намира. Андраш не искаше да носи отговорност за това.

— Нека дойда утре да поговоря с нея — предложи той.

— Струва ми се, че е безсмислено.

— Нека опитам.

— Тя няма да иска да те види. В отвратително настроение е.

— Едва ли може да се сравнява с моето настроение.

— Знаеш я каква е, Андраш. Понякога се държи ужасно.

— Знам. Но въпреки всичко тя е само едно момиче.

Клара въздъхна дълбоко.

— И сега какво? — попита тя и вдигна очи към него. — Какво да правим след всичко това?

Андраш прокара ръка по тила си. Бе мислил по този въпрос.

— Не знам, Клара, не знам. Ще поседна на леглото. Седни до мен, ако искаш. — Изчака я да седне и продължи: — Съжалявам за начина, по който ти говорих онази вечер. Държах се така, сякаш си ми изневерила, което не е вярно, нали?

— Не съм — отвърна тя и сложи ръка на коляното му, което потрепери трескаво като птиче. — Не бих могла да го сторя заради чувствата си към теб. Дори е нелепо да си го помисля.

— Какво точно изпитваш към мен, Клара?

— Може би ще ми трябва време, за да отговоря на този въпрос — отвърна тя и се усмихна.

— Не мога да бъда като него. Не мога да ти осигуря жилище, нито да съм като баща на Елизабет.

— Имам си жилище. А Елизабет, макар все още да е дете в много отношения, скоро ще порасне. Сега не се нуждая от нещата, от които се нуждаех някога.

— От какво се нуждаеш сега?

Тя присви замислено устни.

— Не знам със сигурност. Но като че ли не мога да понеса мисълта да съм далеч от теб. Дори когато съм ти много сърдита.

— Все още не знам много неща за теб. — Той погали извивката на гърба ѝ и усети прешлените на гръбнака ѝ през тънката блуза.

— Ще дойде време, когато ще научиш всичко.

Той я положи на леглото и тя облегна глава на рамото му. После прокара ръка по цялата дължина на топлата ѝ тъмна коса и погали с пръсти извитите ѝ навън крайчета.

— Нека поговоря с Елизабет — настоя той. — Ако продължим да се виждаме, няма да понеса тя да ме мрази. Нито пък аз да мразя нея.

— Добре — съгласи се Клара. — Опитай. — Тя се обърна по гръб и вдигна очи към скосения таван с петната от влага по него във формата на риби и слонове. — И аз се държах ужасно с майка си. Глупаво е да го отричам.

— Всички сме се държали ужасно с родителите си, когато сме били шестнайсетгодишни.

— Сигурна съм, че ти не си — тя притвори очи. — Ти обичаш родителите си, ти си добър син.

— Но съм тук в Париж, докато те са в Коняр.

— Това не е по твоя вина. Родителите ти са се трудили, за да можеш да се изучиш, и са искали да дойдеш тук. Пишеш им всяка седмица. Те знаят, че ги обичаш.

Андраш се надяваше да е права. Не бе виждал родителите си от девет месеца. И въпреки това усещаше, че ги свързва здрава нишка, тънка сияеща струна, която излиза от гърдите му, проточва се през целия континент и завършва в техните гърди. Досега никога не е било, когато е боледувал, майка му да не е до него; когато се разболееше в Дебрецен, тя взимаше влака и идваше при него. Досега не бе завършвал учебна година, без да знае, че скоро ще е у дома при баща си, ще работи редом с него в дъскорезницата и вечер двамата ще се разхождат в полето. Сега обаче имаше друга нишка, която го свързваше с Клара. А Париж бе нейният дом, този град на хиляди километри от неговия. Усети у него да се надига нова болка, нещо като тъга по дома, но някъде много по-дълбоко в съзнанието му, това беше болезнен копнеж по времената, в които сърцето му бе безметежно и доволно, малко като зелените ябълки, които растяха в овощната градина на баща му.

За пръв път Андраш отиде да се види с Йозеф Хас в училището, в което учеше. Висшето училище по изкуствата представляваше

модерен палат, паметник на изкуството като самоцел, в сравнение с него скромните ателиета и дворът на Училището по архитектура изглеждаха като нещо, сковано от няколко момчета на празен парцел. Той влезе през украсената с флорални мотиви порта от ковано желязо, разположена между две неприветливи фигури, издялани в камъка, и прекоси градина със скулптури — съвършени мраморни младежи и девойки в цял ръст, сякаш излезли от страниците на учебници по история на изкуството, които се вираха в далечината с празните си бадемovidни очи. Изкачи стълбището във фойето на триетажната сграда в римски стил и се озова в коридор, гъмжащ от млади мъже и жени, облечени с грижлива небрежност. В списъка с разпределението на ателиетата намери името на Йозеф, а на една карта видя къде да го потърси. Качи се на горния етаж в класна стая със скосен от северната страна стъклен таван. Там сред редиците студенти, съсредоточени върху картините си, Йозеф нанасяше лак върху платно, което на пръв поглед като че ли изобразяваше три премазани пчели, падащи в черната бездна на отводнителна шахта. След като се взря по-отблизо, пчелите се оказаха чернокоси жени в рокли на жълти и черни райета.

Йозеф не се изненада, като видя Андраш в ателието. Той повдигна вежди и продължи да нанася лака.

— Какво правиш тук, Леви? — попита той. — Нямах ли си работа? Или днес кръшкаш от училище? Да не си дошъл да ме караш да прием посред бял ден?

— Търся оня американец, който беше на партито у вас. Пол.

— За какво ти е? Да не би да се дуелираш с него заради монументалната му приятелка? — Йозеф ритна статива на студента срещу него и колегата му възропта с вик.

— Какъв кретен си, Хас! — изрева Пол, защото въпросният студент беше той. Излезе иззад статива с четка, наквасена в тъмна умбра, а издължените конски черти на лицето му бяха изкривени от раздражение. — Заради теб нарисовах мустаци на менадата.

— Убеден съм, че така е станала по-красива.

— Пак си ти, Леви — кимна Пол на Андраш. — Да не учиш тук?

— Не. Дойдох да говоря с теб.

— Струва ми се, че иска да се бие с теб заради онова снажно момиче — подсмихна се Йозеф.

— Хас, не ставай смешен. Можеш да отвориш цирк.

Йожеф му прати въздушна целувка и продължи да лакира платното си.

Пол хвана Андраш под ръка и го изведе от ателието.

— Понякога понасям този кретен, но по-често не мога да го търпя — каза американецът, докато слизаха по стълбите. — Днес ми е особено неприятен.

— Извинявай, че прекъснах работата ти — рече Андраш. — Но не знаех къде другаде мога да те намеря.

— Надявам се, че си дошъл да ми кажеш какво става. Не съм виждал Елизабет от няколко дни. Предполагам, че майка ѝ не я пуска да излиза след закъснението ни онази нощ. Но може би знаеш и друго. — Той погледна Андраш косо. — Разбрах, че между теб и мадам Моргенщерн има нещо.

— Да. Може и така да се каже. — Бяха стигнали входната врата на сградата и седнаха отвън на мраморните стъпала. Пол бръкна в джоба си за цигара и я запали със запалка с монограм.

— Е, какви новини ми носиш? — попита той.

— Елизабет е наказана да не излиза от стаята си. Майка ѝ няма да я пусне, докато не ми се извини.

— За какво?

— Няма значение. Сложно е. Работата е там, че Елизабет няма да ми се извини. По-скоро би умряла.

— Защо?

— Ами, опасявам се, че аз ви издадох. Когато онази нощ Елизабет закъсна, майка ѝ се побърка от притеснение. Наложих да ѝ кажа, че Елизабет е с теб. Сега вече всичко излезе наяве. А Клара не прие добре новината, че дъщеря ѝ си има приятел.

Пол дръпна от цигарата си и издиша сив облак дим.

— Честно казано, съм облекчен. Тази потайност започваше да ме задушаваш. Луд съм по това момиче и не ми харесва... — той като че ли се замисли за израза на френски — да се крием. Искам да бъда нейният каубой с бяла шапка. Разбираш ли ме? Обичаш ли американските уестърни?

— Гледал съм няколко, само че дублирани на унгарски.

Пол се засмя:

— Не знаех, че ги дублират... Значи си тук с умиротворителна мисия? Искаш да ни помогнеш, след като обърка всичко?

— Нещо такова. Ще изпълнявам ролята на посредник. За да спечеля отново доверието на Елизабет. Не искам да ме мрази вечно, щом се виждаме с майка ѝ.

— И какъв е планът?

— Ти не можеш да отидеш да видиш Елизабет, но аз мога. Сигурен съм, че ще иска да получи вести от теб. Реших, че може да искаш да ѝ изпратиш бележка.

— Ами ако майка ѝ разбере?

— Мисля да ѝ кажа. Убеден съм, че накрая ще се примири.

Пол дръпна силно от цигарата си по американски маниер, докато обмисляше предложението. После каза:

— Слушай, Леви, имам сериозни намерения към това момиче. Никога не съм срещал друга като нея. Надявам се това да не влоши още повече положението.

— В момента ми се струва, че няма как положението да стане по-лошо.

Пол изгаси цигарата си в мраморната стена и ритна фасата в лехата.

— Добре — каза той. — Почакай ме тук. Ще отида да ѝ напиша бележка.

Той стана и подаде ръка на Андраш, за да му помогне да се изправи. Андраш остана да го чака, загледал в две сипки, които търсеха с човки семена в лехата с лавандула. Озърна се през рамо, за да се увери, че никой не го гледа, извади джобното си ножче и отрязва няколко стръка. Откъсна една памучна нишка от презрамката на платнената си чанта и ги върза. Няколко минути по-късно Пол слезе с плик в ръка.

— Бележката е готова — каза той и подаде плика. — Дано и двамата имаме късмет.

— Дано — отвърна Андраш с единствения израз, който знаеше на английски.

Когато на следващия ден по обяд пристигна у Клара, тя имаше урок с частна ученичка. Вратата му отвори госпожа Апфел. Бялата ѝ престилка бе изцапана с лилави петна, а под очите ѝ имаше тъмносини

кръгове, сякаш не бе спала от дни. Тя се смръщи уморено, като видя Андраш, очаквайки от него още неприятности.

— Дойдох да видя Елизабет — каза той.

Госпожа Апфел поклати глава:

— По-добре си върви.

— Искам да говоря с нея. Майка ѝ знае, че съм тук.

— Елизабет не иска да те вижда. Заклучила се е в стаята си. Не излиза от там, не иска и да яде.

— Нека опитам — настоя Андраш. — Важно е.

Госпожа Апфел смръщи още повече рижавите си вежди.

— Повярвай ми, не ти трябва да опитваш.

— Дай ми да ѝ занеса поднос с храна.

— Едва ли ще постигнеш нещо повече от всички нас — отвърна тя, но се обърна и го поведе нагоре по стълбите. Андраш я последва в кухнята, където на желязна решетка изстиваше боровинков кекс. Той застана над сладкиша, вдишвайки аромата му, докато госпожа Апфел приготвяше омлет за Елизабет. Тя отрязва дебело парче кекс и го намаза обилно с масло.

— Не е хапвала нищо от два дни — кахъреше се госпожа Апфел. — Скоро ще трябва да викаме лекар.

— Ще видя какво мога да направя — каза Андраш. Той взе подноса и тръгна по коридора до стаята на Елизабет, където почука два пъти на вратата с ръба на подноса. Отвътре не се чу и звук.

— Елизабет, Андраш е. Нося ти обяд.

Тишина.

Той остави подноса на пода, извади от чантата си писмото от Пол, приглади го и го пъкна под вратата на Елизабет. Дълго време не се чуваше нищо. После се дочу слабо стържене, сякаш тя издърпваше плика. Той се послуша за шумоленето на хартия. Чу го. Отново последва тишина. Накрая Елизабет отвори вратата, той влезе вътре и остави подноса на малкото ѝ бюро. Тя изгледа с отвращение храната, но изобщо не погледна към Андраш. Косата ѝ бе разрошена, сивокафеникава на цвят, лицето ѝ подуто и мокро. Беше облечена в смачкана нощница, с червени чорапи с дупки на пръстите.

— Затвори вратата — нареди му тя. — Откъде взе това писмо?

— Отидох да видя Пол. Помислих си, че той ще иска да знае какво ти се е случило, че ще поиска да ти изпрати бележка.

Елизабет въздъхна сломено и седна на леглото.

— Какво значение има? Майка ми няма да ме пусне да изляза. С Пол всичко свърши. — Когато тя вдигна очи към Андраш, той видя нещо, което досега не бе виждал: на мрачното и изтощено лице бе изписано поражение.

Андраш поклати глава.

— Пол не мисли, че между вас всичко е приключило. Искане да се запознае с майка ти.

Очите на Елизабет се насълзиха.

— Тя никога няма да се съгласи.

Андраш си помисли, че Елизабет е на годините на Матяш. Бяха им поникнали зъби, бяха проходили по едно и също време, бяха се научили да пишат през една и съща учебна година. Но тя нямаше братя и сестри. Нямаше връстник в семейството, нямаше съюзник. Нямаше с кого да сподели силната майчина любов и възискателност.

— Пол иска да знае дали си добре — продължи Андраш. — Ако му напишеш отговор, ще му го занеса.

— Защо? — попита настойчиво тя. — Държах се толкова лошо с теб.

После подпря глава на коленете си и се разплака — стори му се, че не от разкаяние, а просто от изтощение. Андраш седна на стола до бюрото и се загледа през прозореца към улицата, където един афиш рекламираше Ботаническата градина, а друг — новия филм на Абел Ганс „Аз обвинявам“, който се прожектираше в кино „Гран Рекс“. Андраш я чакаше да се наплаче. Той седя до нея мълчаливо, докато тя спря, избърса носа си с ръкава и отметна косата си с мократа си ръка. После я попита възможно най-внимателно:

— Не искаш ли да хапнеш нещо?

— Не съм гладна.

— Напротив, гладна си. — Той взе една салфетка, разстла я на коленете на Елизабет и постави подноса пред нея на леглото. Последва продължително мълчание, от долния етаж се чуваха жизнерадостният троен такт на някакъв валс и гласът на Клара, която отброяваше стъпките на ученичката. Елизабет взе вилицата. Не я остави, докато не изяде всичко от подноса, свали го на пода и извади тетрадка от бюрото си. Андраш чакаше, а тя изписа една страница с тъп молив. Откъсна листа, сгъна го по средата и го тикна в ръката му.

— Ето ти извинението. — Извинявам се на теб, на майка ми и на госпожа Апфел, че бях толкова нетърпима през последните няколко дни. Можеш да го оставиш на масата в хола.

— Искаш ли да изпратиш бележка на Пол?

Елизабет захвапа края на молива и откъсна нов лист хартия. След миг изгледа Андраш сърдито.

— Не мога да пиша, докато ме гледаш. Изчакай в съседната стая да те извикам.

Андраш взе подноса с празните чинии и го занесе в кухнята, където госпожа Апфел го изгледа с безмълвно удивление. Остави извинението за Клара на масата. Накрая отиде в спалнята и натопи букетчето лавандула в чаша вода на нощното шкафче на Клара, а до него остави бележка с четири думи. Върна се в хола, за да чака бележката от Елизабет и да обмисли какво ще каже после на Клара.

През август мосю Форестие затвори работилницата си за декори за триседмична ваканция. Елизабет замина за Авињон с Марта, чието семейство имаше вила там, и щеше да се върне чак на първи септември. Госпожа Апфел пак замина за вилата на дъщеря си в Екс. А Клара изпрати на Андраш бележка, в която го канеше да дойде на улица „Севинье“ с достатъчно дрехи за дванайсет дни.

Андраш събра багажа си с изпълнени с радост гърди. Улица „Севинье“, апартаментът с облените от слънце стаи, в които бе живял с Клара през декември, сега отново щеше да бъде на тяхно разположение за почти две седмици. Той отдавна копнееше да прекара така известно време с нея. През първия месец, след като разбра за Новак, бе живял почти в постоянен стрес. Въпреки уверенията на Клара, не можеше да се отърси от страха, че Новак отново ще ѝ се обади и тя ще отиде при него. Страхът му утихна, когато мина юли и от Новак нямаше никакви вести, нямаше никакви признаци, че Клара ще го напусне заради него. Накрая той започна да ѝ вярва и дори да си представя бъдещето им заедно, макар подробностите все още да бяха мъгляви. Отново започна да прекарва неделните дни в апартамента ѝ, при това много по-приятно, отколкото преди: дипломатичният подход към Елизабет му спечели нейната неохотна признателност и тя успяваше да прекара цял час с него, без да го обижда или да се

подиграва на несъвършения му френски. Макар Клара да се ядоса, когато Андраш ѝ каза за ролята си на посредник, тя също бе учудена от промяната, която това предизвика у Елизабет. Той се застъпи за Пол и накрая Клара бе принудена да отстъпи и да покани приятеля на Елизабет на обяд. Не след дълго се възцари крехък мир, Пол бе впечатлил Клара със знанията си за съвременното изкуство, с добросърдечната си учтивост и с неизчерпаемото си търпение към Елизабет.

Сега приближаваше друго важно събитие: за пръв път Андраш щеше да празнува рождения си ден в Париж. В края на август щеше да навърши двацет и три години. Докато стягаше куфара си, си представи как ще пие шампанско с Клара на улица „Севинье“, двамата ще бъдат блажено сами, както по време на зимната им идилия. Но когато пристигна при нея, пред дома ѝ видя паркирано черно рено с вдигнат гюрук. До колата стояха два малки куфара, а на шофьорската седалка имаше шал и очила. Клара излезе от къщи и засенчи очи с ръка; носеше кожено яке, платнени обувки и ръкавици за шофиране. Беше събрала косата си на две опашки на тила.

— Какво е това? — учуди се Андраш.

— Сложи куфара си в багажника — нареди Клара и му хвърли ключовете. — Отиваме в Ница.

— В Ница ли? С тази кола? Ние ли ще я караме?

— Да, с тази кола.

Андраш нададе вик, скочи в колата и прегърна Клара.

— Не е възможно — възкликна той.

— Напротив. Това е за рождения ти ден. Имаме вила край морето.

Макар да знаеше, че автомобилите и вилите могат да бъдат взимани под наем, почти не можеше да повярва, че Клара наистина бе наела кола и че след като разполагат с нея, могат просто да напълнят резервоара с бензин и да отидат на вила в Ница. Нямахше да мъкнат багаж до гарата, да се блъскат в претъпкан третокласен вагон, вмирисан на пушек, сандвичи и пот, да търсят такси или каруца на тамошната гара. Само Андраш и Клара в тази мъничка, черна като бръмбар кола. А там ще ги чака къща, в която да са сами заедно. Какъв лукс, каква свобода.

— Кога си се научила да шофираш? — попита той, докато потегляха към улица „Де Фран-буржоа“. — Всичко ли знаеш?

— Почти всичко. Не знам португалски и японски, не мога да правя банички и пея ужасно. Но наистина умея да шофирам. Баща ми ме научи като малка. Упражнявахме се из полето близо до къщата на баба ми в Каба.

— Надявам се да си карала и по-наскоро.

— Не шофирам често. Защо? Страх ли те е?

— Не знам. Трябва ли?

— След малко ще разбереш!

От улица „Па дьо ла Мюл“ тя зави по булевард „Бомарше“ и се вля спокойно в трафика около Бастилията. После пое по булевард „Бурдон“; прекосиха Сена по „Пон д’Аустерлиц“ и се спуснаха на юг. Шапката на Андраш без малко не излетя и той трябваше да я придържа с ръка. Минаха през привидно безкрайните предградия на Париж и сред златистата мараня и зелените пасища излязоха извън града. Овце и кози пасяха наоколо. Край селска къща деца блъскаха с пръчки и железна ръждясалите отломки на един ситроен. На пътя се тълпеше ято кокошки и Клара трябваше да натисне силно клаксона, за да ги разгони. Покрай тях шумно профучаваха високи перести липи. За обяд спряха на една ливада и ядоха студено пилешко, салата от аспержи и сладкиш с праскови, който привлече оси. Във Валанс ги застигна гръмотевична буря и дъждът ги намокри, преди да успеят да вдигнат гюрука. Малко след това предното стъкло така се запоти, че се наложи да спрат и да изчакат бурята да отmine. Слънцето почти бе започнало да залязва и след като изминаха петдесеткилометрова отсечка сред маслинови насаждения, превалиха един хълм и започнаха да се спускат към края на земята. Поне така се стори на Андраш, който никога не бе виждал море. Когато приближиха, то се превърна в безбрежна равнина от течен метал, горещ безкрай от разтопен бронз. Но колкото повече се приближаваха, толкова по-хладен ставаше въздухът, а тревите край пътя се превиваха под напора на усилващия се вятър. Стигнаха до ивица пясък точно когато червеното като бонбон слънце се стопи на хоризонта. Клара спря колата на един безлюден плаж и изключи мотора. На линията, където започваше водата, с оглушителен шум се разбиваше пяна. Двамата слязоха от колата смълчани и се приближиха до разпененото море.

Андраш нави крачолите си и пристъпи във водата. Една вълна се разби, пясъкът се отдръпна изпод краката му и той хвана Клара за ръката, за да не падне. Познаваше това усещане, мощното и плашещо дърпане на прилива: това беше Клара, нейното приближаване, неизбежното ѝ присъствие в живота му. Тя се засмя и падна на колене сред вълните, които я заляха и направиха блузата ѝ прозрачна; когато се изправи, по полата ѝ бяха полепнали водорасли. Андраш искаше да я положи на камъните и да я обладае още там, но тя прекоси тичешком плажа до колата и го повика да отиде.

След като прекосиха града с белите хотели и блещукащата морска ивица, завиха по един толкова набразден от коловози неравен път, че им се струваше, че реното ще се разглоби. В края на пътя имаше рушаща се каменна къща с малка градина, потънала в бурени. Ключът стоеше в птиче гнездо над вратата. Замъкнаха куфарите си вътре и се строполиха на леглото твърде изтощени, за да си помислят да се любят, да си приготвят вечеря или каквото и да било друго, освен да заспят. Когато се събудиха, ги обгръщаше кадифен мрак. Потърсиха опипом газени лампи, изядоха сиренето и хляба, които бяха предвидили за закуска на следващата сутрин. Бавно движеща се мъгла закриваше звездите. Клара беше забравила нощницата си. Андраш усети, че е алергичен към някакво растение в градината — очите му пареха, той кашляше и кихаше. Прекараха една безсънна нощ, заслушани в потропването на вратата, в свистенето на вятъра през пролуките в прозореца, в безкрайното жужене и цвърчене на нощните насекоми. Когато Андраш се събуди сред сивкавия здрач на ранното утро, първата му мисъл беше, че могат просто да се качат в колата и да се върнат в Париж, когато поискат. Но до него лежеше Клара с полепнали песъчинки в нежните косъмчета по слепоочието ѝ; те се намираха в Ница и той бе видял Средиземно море. Излезе в задния двор и пусна дълга струя урина. Върна се вътре, сгуши се до Клара и потъна в най-дълбок сън, а когато се събуди за втори път, на мястото, където тя бе лежала, имаше само правоъгълник слънчева светлина. Боже, колко беше гладен, имаше чувството, че не е ял от няколко дни. Отвън долетя звукът от рязане с градински ножици. Без да си направи труда да си облече риза, панталони и дори бельо, той излезе и видя Клара да реже стръкове високи цветя, които приличаха на дантели, плетени на една кука.

— Див морков — каза тя. — От това се разкиха снощи.

Беше облечена в червена памучна рокля без ръкави и носеше сламена шапка; ръцете ѝ сияеха като злато под лъчите на слънцето. Тя изтри челото си с носна кърпа и се обърна към Андраш, който стоеше на прага.

— *Au naturel* — отбеляза тя.

Андраш използва ръката си за смокиново листо.

— Мисля, че приключих с градинската работа — усмихна се тя.

Той се върна в леглото, разположено в ниша с прозорец, през който се виждаше късче от Средиземно море. Мина цяла вечност, преди тя да влезе и да си измие ръцете. Той забрави колко гладен беше. Забрави всичко друго на света. Клара свали обувките си, качи се на леглото и се наведе над него. Тъмната ѝ коса пареше от напеклото я слънце, а дъхът ѝ бе сладък от ягодите, които беше яла в градината. Червеното було на роклята ѝ се спусна върху очите му.

Навън три малки козлета излязоха от буренаците и изядоха всички отрязани цветя, израсналите на лехата марули, празната кибритена кутия и забравената носна кърпа на Клара. Животните обичаха да идват във вилата, защото в двора често се появяваха интересни и непознати неща. Докато душеха гумите на реното, от вилата се разнесе силен шум, който ги накара да наострят уши: вътре в къщата два гласа викаха ли, викаха.

Далеч надолу под вилата, смълчан, както изглеждаше от високото, лежеше град Ница с ослепителните си бели плажове. В Ница човек можеше да се изкъпе в бушуващото море. Можеше да хапне в кафене на плажа. Можеше да поспи в нает шезлонг на обсипания с дребни камъчета бряг или да се разходи под колонадата на някой хотел. За пет франка можеше да гледа филм, прожектиран върху някоя бяла стена. Можеше да си купи огромни букети рози и карамфили от закрития пазар за цветя. Можеше да разгледа руините на римските бани в Цеменелум и да си направи пикник на хълма с изглед към пристанището. Можеше да си купи пособия за рисуване наполовина по-евтино, отколкото в Париж. Андраш си взе скицирник и дванайсет молива с различна дебелина. Следобед Клара правеше балетните си упражнения, а той се упражняваше в рисуване. Отначало рисуваше

къщата, докато не опозна всеки неин камък и керемида. После мислено срути вилата и започна да рисува къща, която можеха да си построят на нейно място. Теренът имаше лек наклон, къщата щеше да е двуетажна, а единият от етажите нямаше да се вижда от предната страна. Покривът щеше да е разположен близо до хълма и да бъде покрит с чимове, където да си посадят ароматна лавандула. Андраш щеше да изгради къщата от грубо дялан варовик. Нямаше да използва строгата геометрия от проектите на преподавателите си, искаше къщата да изглежда като подпрян на хълма камък, брулен от ветровете. На страната откъм морето щеше да постави във варовика плъзгащи се стъклени врати. Щеше да построи балетно студио за Клара и ателие за себе си. Щяха да имат дневни, гостни и стаи за децата, които можеха да им се родят. Зад къщата щеше да застели с плочи част от двора, тераса за маса и столове. Щеше да направи градина на етажи, където да отглеждат краставици, домати, подправки, тиквички и пъпеши; щеше да пусне асми с грозде. Не се осмеляваше и да си помисли колко ли би струвало да купи подобен парцел и да построи къщата, която бе проектирал, нито дали строителната комисия на Ница би му разрешила. Къщата не съществуваше в реалния свят на парите и разрешителните за строеж по крайбрежието. Сградата бе съвършена фантазия, която ставаше все по-ярка, колкото по-дълго стояха тук. През деня, докато се разхождаше из буренясалата градина, той си представяше огрените от морската светлина стаи; нощем, докато лежеше буден до Клара, настилаше двора с плочи и разпределяше територията на хълма за градината. Но не показва скиците си на Клара и не ѝ каза с какво се занимава. Нещо в този проект го караше да е предпазлив, може би се дължеше на огромната бездна между хармоничната стабилност на къщата и сложната несигурност на живота им.

В каменната вила те за пръв път живееха като съпрузи. Клара купуваше храна от селото и после готвеха заедно, Андраш ѝ разказваше за плановете си за следващата година — как може да започне работа в архитектурната фирма, за която работеше Пиер Ваго. Тя му разказа за собствените си планове да си наеме за помощничка някоя от младите балерини от чужбина. Искаше да направи за някого онова, което Новак и Форестие бяха направили за Андраш. Разговаряха, докато се шляеха по пътя към града, разговаряха след

залез в тъмната градина, седнали на дървените столове, които бяха изнесли от къщата. Къпеха се заедно в метално корито, поставено на пода по средата на вилата. Оставяха зеленчуци и хляб на козлетата, а едно от тях им даваше мляко. Избираха имена за децата си: ако имаха момиче, щеше да се казва Адел, а момчето Томаш. Къпеха се в морето, ядяха замразени лимониви близалки и се любеха. А по равните черни пътища покрай плажовете Клара научи Андраш да шофира.

При първия си урок той непрекъснато задавяше реното, докато не се ядоса. Изскочи от колата и обвини Клара, че не го е учила правилно или се опитва да го прави на глупак. Без да губи самообладание, тя седна на шофьорското място, намигна му и потегли, като го остави сред вдигналия се прахоляк. Докато измине трите километра обратно до вилата, Андраш, вече изгорял на слънцето, бе изпълнен с разкаяние. На следващия ден задави двигателя само два пъти, на по-следващия вече караше без проблем. Караха по криволичещия път през хълма до крайбрежната Английска алея и покрай морето чак до Кан. На Андраш му харесваше как се накланяха на завоите, обичаше да гледа Клара с развятия ѝ бял шал. На връщане караха по-бавно и гледаха платноходките, които се носеха в морето като хвърчила. Андраш успя да стигне по криволичещия път нагоре до вилата, без да угаси двигателя. Когато стигнаха до двора, Клара слезе и изръкопляска. Същата вечер, в навечерието на рождения му ден, той я закара в града, за да пийнат в „Хотел Торо д’Ор“. Клара носеше морскозелена рокля с голи рамене, в косата ѝ блещукаше фиба с формата на морска звезда. От слънцето кожата ѝ бе потъмняла до тъмнозлатисто. Най-красиви обаче изглеждаха краката ѝ, обути в испански сандали, които откриваха пръстите в цялата им срамежлива кафява красота с нокти като парченца розов седеф. На терасата на „Торо д’Ор“ той ѝ каза, че му харесва да я вижда с боси крака на публични места.

— Толкова е вълнуващо. Изглеждаш невероятно гола.

Клара му се усмихна тъжно.

— Трябваше да видиш как изглеждаха краката ми след танците на палци по цял ден. Бяха отвратителни. Не можеш да си представиш какво причинява балетът на ходилата. — Тя завъртя чашата си внимателно в кръг на масата. — Нямахме да обуя сандали и за милион пенгьо.

— А аз щях да платя два милиона, за да те видя по сандали.

— Не си имал два милиона. Бил си още ученик.

— Щях да намеря начин да ги изкарам.

Тя се засмя, пъхна пръст под маншета на ризата му и го погали по китката. За Андраш бе истинско мъчение да седи до нея цял ден просто така. Колкото повече я имаше, толкова повече я желаше. Най-трудно му беше на плажа, където тя носеше черен бански костюм и плувна шапка на бели райета. Преобръщаше се на тръстикова си плажна постелка и той виждаше полепналите по гърдите ѝ сребристи песъчинки, леко надигнатият ѝ венерин хълм, гладката кожа на бедрата ѝ. През повечето време трябваше да прикрива ерекцията си от погледите на околните с помощта на книга или кърпа. Предишния следобед я бе гледал как изпълнява изящни скокове от дървената кула на плажа и в момента виждаше кулата да се издига призрачно под лунната светлина.

— Струва ми се, че трябва да останем тук завинаги — пожела Андраш. — Ти ще преподаваш балет в Ница, а аз мога да завърша образованието си задочно.

Лицето ѝ като че ли помръкна. Тя отпи от напитката си.

— Ти си на двацет и три. Това означава, че аз скоро ще стана на трийсет и две. Трийсет и две. Колкото повече мисля за това, толкова по-стара се чувствам.

— Глупости — прекъсна я Андраш. — Последната унгарска шампионка по плуване беше на трийсет и три години, когато спечели златния медал в Мюнхен. Майка ми роди Матяш на трийсет и пет.

— Имам чувството, че вече съм живяла много дълго — каза тя. — Онези дни, в които не бих обула сандали и за милион пенгьо... — тя замълча и се усмихна, но погледът ѝ бе тъжен и далечен. — Беше преди толкова много време! Преди седемнайсет години!

Андраш разбра, че тук не става въпрос за него. Ставаше въпрос за собствения ѝ живот, за това, как всичко се е променило, когато е забременяла. Това бе помрачило лицето ѝ. Клара поръча на сервитьора абсент за двама им — напитка, която избираше само когато бе тъжна и искаше да се откъсне от света.

Но на него абсентът му действаше различно, често си играеше със съзнанието му. Той си мислеше, че тук, в Ница, в този приказен хотел с изглед към плажа, всичко ще е другояче, но не след дълго

абсентът започна отровното си действие. Отвори се вратичка, през която се промъкна параноята. Меланхолията на Клара в момента не се дължеше на това, че е погубила живота си заради балета, дължеше се на факта, че е изгубила бащата на Елизабет. Единствената ѝ голяма любов. Голямата тайна, която тя така и не споделяше с него. Чувствата ѝ към Андраш не бяха нищо в сравнение с това. Дори единайсетгодишната ѝ връзка с Новак не бе я накарала да забрави. Мадам Жерар знаеше това, Елизабет също, дори Тибор се бе досетил само за час, докато Андраш не пожела да го признае в продължение на месеци. Колко абсурдно бе от негова страна цяло лято да се притеснява от Новак, когато истинската заплаха беше този призрак — единственият мъж, на когото принадлежи сърцето на Клара. Като я гледаше как седи тук в морскозелената си рокля и сандалите, как пие спокойно абсент и се преструва, че някой ден наистина може да стане съпруга на Андраш, а после се затваря в себе си и потъва в спомени — несъмнено за него, за този безименен мъж, когото бе обичала — изпита желание да я хване за раменете и да я разтърсва, докато тя не се разплаче.

— Боже, Андраш — промълви Клара накрая. — Не ме гледай така.

— Как те гледам?

— Сякаш ти идва да ме убиеш.

Бистрите ѝ сиви очи. Блясъкът на морската звезда в косите ѝ. Малките ѝ като на дете ръце върху масата. Той се страхуваше от нея, от онова, което можеше да му причини, повече, отколкото се бе страхувал от когото и да било друг през живота си. Андраш бутна стола си назад, отиде до бара, където си купи пакет цигари „Голоаз“, и тръгна надолу към плажа. Събираше миди по брега и ги хвърляше в прибоя, което му донесе известна утеха. Седна на един дървен шезлонг и изпуши три цигари една след друга. Помисли си, че тази нощ може би ще е добре да остане да спи на плажа, да слуша плискането на вълните в мрака и звуците от оркестъра в хотела, които долитаха от откритата бална зала. Но умът му бързо се избистри и той осъзна, че е оставил Клара да седи сама на масата. Действието на абсента отслабваше. Параноята се стопяваше. Той се огледа през рамо и видя морскозелената ѝ рокля да се отдалечава в тъмнооранжевата светлина на хотела.

Прекуси плажа тичешком, за да я догони, но когато стигна до хотела, нея вече я нямаше. Във фойето служителят на рецепцията каза, че не е виждал да минава жена със зелена рокля. Портиерите я бяха видели да си тръгва, но единият твърдеше, че е тръгнала към града, а другият, че е потеглила в обратна посока. Колата стоеше там, където я бяха паркирали — в края на прашна площадка. Вече се беше стъмнило. Андраш реши, че Клара едва ли е тръгнала към града в сегашното си настроение. Качи се в колата и запъпли по крайбрежния път. След малко фаровете осветиха морскозелено петно край пътя. Клара вървеше бързо и вдигаше облачета прах със сандалите си. Беше увила ръце около себе си; той видя познатия низ от прешлени на гръбнака ѝ. Спря колата и изскочи навън, за да я догони. Тя го погледна през рамо и продължи да върви.

— Клара — повика я той. — Кларика.

Най-сетне тя спря и отпусна ръце. Иззад завоя проблеснаха фарове, осветиха я за миг и един открит спортен автомобил профуча край тях към центъра на града, а пътниците в него пееха с цяло гърло. След като автомобилът отмина, единственият звук, който се чуваше, бе плиськът на вълните. Двамата мълчаха дълго. Тя не искаше да се обърне с лице към него.

— Съжалявам — каза той. — Не знам защо те оставих сама.

— Хайде да се прибираме. Не искам да говорим за това на пътя.

— Не ми се сърди.

— Аз съм виновна. Не биваше да повдигам въпроса за миналото си. Натъжавам се, когато се сетя за него, и сигурно затова ти избяга на плажа.

— Беше заради абсента — оправда се Андраш. — Побърквам се, когато го пия.

— Не е от абсента.

— Клара, моля те.

— Студено ми е — каза тя и обвини ръце около себе си. — Искам да се прибирам.

Андраш подкара към вилата, без да изпитва никакво удоволствие от майсторското си шофиране, а когато слязоха от колата, не получи похвала.

Клара отиде в двора и седна на един от дървените столове. Той седна до нея и ѝ каза:

— Съжалявам. Беше глупаво и егоистично от моя страна да те оставя сама на масата.

Тя сякаш не го чу. Беше се затворила в себе си, беше се оттеглила на някакво далечно място, което не бе достатъчно голямо, за да побере и него.

— За теб е голямо мъчение, нали? — попита тя.

— За какво говориш?

— За всичко. За връзката ни. За половинчатите истини от моя страна. За всичко, което не съм ти казала.

— Не ме подлудявай с тези обобщения. Какви са тези половинчати истини? За Новак ли говориш? Мисля, че вече сме си изяснили това. Какво още искаш да ми кажеш?

Тя поклати глава, после закри очи с дланите си и раменете ѝ потръпнаха.

— Какво ти става? Нали не си разстроена, защото отидох да пуша на плажа?

— Не — отвърна тя и вдигна към него насълзените си очи. — Просто, докато беше долу, осъзнах нещо.

— Какво? Кажи ми.

— Аз съсипвам всичко. Винаги става така. Взимам нещо хубаво и го съсипвам. А лошото го съсипвам още повече. Направих го с дъщеря си и със Золтан, а сега и с теб. Видях колко нещастен изглеждаше, когато стана от масата.

— Разбирам. За всичко си виновна ти. Ти си принудила Елизабет да си създава проблеми. Ти си принудила Новак да мами жена си. Ти си ме принудила да се влюбя в теб. Ние тримата изобщо нямаме нищо общо с това.

— Не знаеш и половината от нещата, които съм извършила.

— Тогава ми кажи! Какво е станало? Разкажи ми.

Тя поклати глава.

— Щом не искаш да ми кажеш, как ще продължаваме заедно? — Андраш стана, хвана я за лакътя и я дръпна към себе си. — В неведение ли ще ме държиш? Да не би някой ден да науча истината от дъщеря ти?

— Не — промълви тя почти недоловимо. — Елизабет не знае.

— Щом ще бъдем заедно, искам да разбера всичко. Трябва да решиш, Клара. Ако искаш връзката ни да продължи, ще трябва да си

честна с мен.

— Ръката ме боли — прошепна тя.

— Кой е бил той? Просто ми кажи името му.

— Кой?

— Мъжът, когото си обичала. Бащата на Елизабет.

Клара рязко издърпа ръката си. На лунната светлина той видя как диша тежко и очите ѝ се насълзиха.

— Никога повече не ме дърпай така — разхлипа се тя. — Искам да се прибера вкъщи. Моля те, Андраш. Съжалявам. Искам да се прибера в Париж. — Тя обви ръце около себе си, разтреперана, сякаш я втресе в хладната средиземноморска нощ. Фибата с форма на морска звезда блещукаше като прекрасна грешка, като късче украса от бала на някой кораб, духнато в морето и случайно закачило се сред тъмните вълни на косата ѝ.

Андраш видя, че е обзета от нещо, подобно на болест, нещо, което я разтърсваше, от което бе преbledняла. Разбра го от това, как тя се сгуши в завивките във вилата, как се взираше с празен поглед в стената. Оказа се, че говори сериозно за връщането у дома; искаше да заминат още сутринта. В продължение на час той лежа в леглото до нея буден, докато не чу равномерно ѝ дишане. Сърце не му даваше да ѝ се сърди повече. Щом иска да се прибира, той ще я откара. Може да събере багажа още през нощта и да са готови за тръгване призори. Внимателно да не я събуди, той стана от леглото и започна да стяга куфарите. Радваше се, че си намери някаква работа. Сгъна вещите ѝ: памучните рокли, чорапите, бельото, черния ѝ бански костюм, върна колиетата и обещите в сатенения несесер, от който я бе виждал да ги изважда. Пъхна балетните ѝ обувки една в друга и сгъна полите и триката ѝ за репетиции. След това облече яке и седна сам в градината. Сред плевелите край алеята щурците пееха френска песен; мелодията, която припяваха щурците в Коняр, имаше различни височини и различен ритъм. Но звездите, които виждаше в небето, бяха същите. Видя девойката, полегнала на скалата, малката мечка и дракона. Беше ги показал на Клара преди няколко нощи, а тя го помоли да ѝ ги повтаря всяка вечер, докато не ги научи.

Потеглиха към Париж на следващата сутрин. Той ѝ помогна да стане и да се облече; тя се разплака, когато видя, че е събрал багажа им.

— Съсипах ти празника — укори се тя. — А днес е рожденият ти ден.

— Няма значение. Да се прибираме у дома. Предстои ни дълъг път.

Докато тя го чакаше в колата, той заключи вилата и върна ключа в птичето гнездо над вратата. За последно пое по лъкатушещия път към Ница; морето заблестя, когато слънцето се плъзна по сияйната му повърхност. Андраш не се страхуваше от пътя след уроците, които тя му даде. Караше към Париж, а тя седеше тихо и гледаше полята и фермите. Когато стигнаха до лабиринта от улици в покрайнините на града, Клара бе заспала и той се опита да си спомни по кой път бяха дошли. Улиците се редяха без всякаква логика и Андраш изгуби цял час в лутане из предградията, преди един полицаи да го упъти към „Порт д’Итали“. Най-сетне успя да прекоси Сена и да стигне по познатите булеварди до улица „Севинье“. Слънцето вече бе започнало да залязва, балетното студио бе потънало в сенки, а стълбището беше мрачно. Клара се събуди и потърка очи. Той ѝ помогна да се качи на горния етаж и ѝ облече нощницата, забравена на леглото. Тя легна по гръб и остави сълзите да се стичат по слепоочията ѝ и да капят върху възглавницата.

— С какво мога да ти помогна? — попита той и седна до нея. — От какво имаш нужда?

— Искам само да остана сама и да поспя.

Тонът ѝ бе странно безизразен. Тази бледа жена с бродираната нощница бе призрачно подобие на онази Клара, която той познаваше, жената, която само преди седмица бе изтичала от къщата с кожено яке и очила за шофиране. Андраш реши, че не може да се прибере вкъщи. Не биваше да я оставя в това замаяно състояние. Донесе багажа ѝ от колата и ѝ приготви липов чай, който тя пиеше, когато имаше главоболие. Когато ѝ го донесе, тя седна в леглото и протегна ръка към него, погледна го и по лицето ѝ се разля руменина. Облегна глава на рамото му и обви ръце около кръста му. Андраш усещаше равномерно повдигане и спускане на гърдите ѝ.

— Колко ужасно прекара рождения си ден — въздъхна тя.

— Не е вярно, цял ден бяхме заедно — успокои я той и я погали по косата.

— Долу в студиото има нещо за теб. Подарък за рождения ти ден.

— Не искам подаръци.

— Въпреки това.

— Можеш да ми го дадеш друг път.

— Не. Трябва да го получиш в деня, след като така или иначе се прибрахме. — Тя стана от леглото и го хвана за ръка. Слязоха по стълбите в балетното студио. До едната стена имаше застлан с чаршаф предмет с размерите на пиано.

— Господи! — възкликна Андраш. — Какво е това?

— Виж сам.

— Не смея.

— Хайде.

Той хвана чаршафа за ъгълчето и го дръпна. Под него видя ръчно изработена чертожна дъска с лакирана дървена табла за чертане, наклонена към прозореца, със стоманена основа, гравирани с името на известен майстор на мебели. Беше красива и професионална като дъската на Пиер Ваго. В долната част на чертожния плот имаше изящна подставка за моливи, а от дясната страна — дълбока мастилница. Под дъската стоеше чертожен стол със сияещи седалка и месингови колелца. Гърлото му се сви.

— Не ти ли харесва? — попита тя.

Той отвърна, след като се окопити.

— Прекалено красива е. Това е дъска за архитект, а не за студент.

— Когато станеш архитект, още ще си я имаш, но исках да ти я дам сега.

— Пази ми я — отвърна той, обърна се и я погали по бузата. — Ако решиш, че ще продължим връзката си, ще я взема вкъщи.

Устните на Клара побледняха и тя притвори очи.

— Моля те, искам да я вземеш сега. Разглобява се на две части. Закарай я с колата.

— Не мога. Не сега.

— Моля те, Андраш.

— Пази ми я. След като премислиш, ще ми кажеш дали да я взема. Но няма да я приема като спомен за теб. Разбираш ли? Няма да взема дъската като твой заместител.

Клара кимна с помръкнал поглед.

— Това е най-хубавият подарък, който някога съм получавал.

Така приключи ваканцията им. Наближаваше септември. Андраш го усещаше, докато се прибираше към къщи по „Пон Мари“, хванал в ръка чантата си с дрехи за дванайсет дни. Септември изпращаше първите си хладни повеи в Париж заедно с първите си червени отънъци. Ароматът му се носеше по вятъра над Сена като парфюм на момиче пред празненство. Кракът му, обут в сатенена пантофка, още не бе прекрачил вътре, но всички знаеха, че е дошъл. В следващия миг щеше да влезе. И цял Париж бе затаил дъх в очакване.

СЕДЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

СИНАГОГАТА НА УЛИЦА „ДЪО ЛА ВИКТОАР“

Андраш би дал всичко, за да прекара Рош Ашана в Коняр тази година — да отиде в синагогата с баща си и Матяш, да яде от медения кекс на майка си, да излезе в овощната градина и да поглади с ръка ствола на любимото си ябълково дърво, в чиято корона се криеше винаги когато бе уплашен или потиснат. Но той се намираше в мансардата на улица „Дез Екол“, в края на първата година в Париж, и чакаше Поланер, за да отидат заедно в синагогата на улица „Дьо ла Виктоар“. Бяха минали четири седмици, откакто за последен път говори с Клара. А с приближаването на края на еврейската година, сякаш цяла Европа висеше на косъм над бездънна пропаст. Веднага щом се опомни след Ница, след като прочете писмата, които го чакаха, и прегледа обичайния куп вестници, той си спомни, че в Европа се случват и по-лоши неща от отказа на Клара Моргенщерн да разкрие тайните от миналото си. Хитлер, който бе нарушил Версайския договор с анексирането на Австрия миналата пролет, сега искаше пограничната планинска Судетска област на Чехословакия с военните ѝ укрепления, фабриките ѝ за оръжия, текстилните заводи и мините. Какво ще кажеш за най-новата мания на канцлера? — бе му писал Тибор от Модена. — *Дали наистина си мисли, че Великобритания и Франция ще стоят безучастни, докато той отнема всички средства за защита на последната демократична страна в Централна Европа? Това със сигурност би бил краят на свободна Чехословакия.*

От Матяш получи писмо с различна нотка на възмущение — протестът на ученик срещу географския ревизионизъм на Хитлер: *Как е възможно да иска „връщането“ на Судетска област, след като тя изобщо не е принадлежала на Германия? Кого си мисли, че заблуждава? Всеки гимназист знае, че Чехословакия е била част от Австро-Унгария преди Световната война.* Андраш му отговори, че най-вероятно и самото унгарско правителство е замесено в плановете на Хитлер, тъй като Унгария ще възвърне собствената си изгубена територия, ако Германия вземе Судетите; че думата „връщане“ е

провокация към всеки, който си мисли, че страната му е била онеправдана от Версайския договор. *Поне виждам, че си внимавал в час. Може би все пак ще успееш да се дипломираш — писа той на брат си.*

Парижките вестници отразяваха подробно събитията: на 12 септември в заключителната си реч на митинг на нацистката партия в Нюрнберг Хитлер размахал яростно юмрук и настоял за справедливост към милионите етнически германци в Судетска област; заявил, че няма да стои безучастен и да гледа как чешкият президент Бенеш и неговото правителство ги репресират. Няколко дни по-късно Чембърлейн отлетя за планинското убежище на Хитлер в Берхтесгаден, за да обсъдят онова, което вече бе станало известно с наименованието „судетска криза“.

— Изобщо не биваше да ходи там — каза Поланер, докато пиеха уиски в „Синият гълъб“. — Това е истинско унижение, не разбираш ли? Този старец, който никога не се е качвал на самолет, е принуден да отлети до най-далечния край на Германия, за да се срещне с фюрера. Това е демонстрация на сила от страна на Хитлер. Фактът, че Чембърлейн е отишъл, означава, че е уплашен. Гарантирам ти, че Хитлер ще се възползва от предимството, което има.

— Ако някой демонстрира сила, това е Чембърлейн — възрази Андраш. — Той отиде до Берхтесгаден, за да постави ултиматум: ако Хитлер нападне Чехословакия, Великобритания и Франция ще направят всичко възможно, за да го свалят. За това е срещата.

Но скоро стана ясно, че Андраш греши. Вестниците съобщаваха, че Чембърлейн си е тръгнал от срещата със списък с изисквания от страна на Хитлер и бил твърдо решен да убеди своето правителство и правителството на Франция да изпълнят условията на фюрера незабавно. Френските статии призоваваха да се пожертва Судетска област в името на мира, извоюван на толкова висока цена през Световната война. На другия полюс, изглежда, бяха само няколко крайни комунистически и социалистически журналисти. Няколко дни по-късно пратениците на френското и британското правителство представиха на президента Бенеш предложение да предаде граничните райони на републиката и настояха чешкото правителство да приеме плана незабавно. Андраш цял ден препрочиташе вестниците и слушаше червеното бакелитено радио в ателието на Форестие, сякаш,

ако непрекъснато бе нащрек, можеше да промени хода на събитията. Дори Форестие остави чертожните си инструменти и нищеше новините с Андраш. В отговор на предложението на Англия и Франция президентът Бенеш излезе с премерен и ерудиран меморандум, в който напомняше на Франция, че е обещала да защитава Чехословакия при заплаха. Няколко часа след излъчването на меморандума, британският и френският външни министри събудили Бенеш с настояването предложението им да бъде прието веднага. В противен случай, заявили те, президентът щял да се окаже сам срещу Германия. На следващия ден Андраш и мосю Форестие слушаха поразени как водещият съобщава, че Бенеш е приел англо-френския план. Целият чешки кабинет току-що бил подал оставка в знак на протест. Чембърлейн щеше отново да се срещне с Хитлер на 22 септември, този път в Бад Годесберг, за да организират прехвърлянето на Судетска област.

— Е, това е! — заключи Форестие и прегърби широките си рамене. — Последната демократична държава в Централна Европа коленичи пред Хитлер по настояване на Великобритания и Франция. Живеем в страшни времена, млади ми господин Леви, в страшни времена.

Андраш си помисли, че кризата е приключила и войната е предотвратена, макар и на толкова жестока цена. Но когато на 23 септември пристигна в ателието на Форестие, научи, че на срещата в Бад Годесберг са поставени още изисквания: Хитлер искал войските му да окупират Судетска област и чешкото население в района да напусне домовете и фермите си в срок от една седмица, като остави цялото си имущество. Чембърлейн занесе в Англия новите изисквания, които веднага бяха отхвърлени от правителствата на Франция и Великобритания. Военната окупация бе немислима, тъй като означаваше да бъде предадена останалата част от Чехословакия без борба.

Страшната новина дойде — написа Андраш на Тибор на сутринта в навечерието на Рош Ашана. — Чешката армия е мобилизирана, а министър-председателят Даладие е разпоредил и частична мобилизация на френските войски. Андраш видя какво се случваше сутринта: из целия град запасняци изоставяха магазините, такситата си и масите си в кафенетата и се отправяха към пунктове извън Париж, където трябваше да се присъединят към батальоните си.

Когато излезе да изпрати писмото до Тибор, при пощенската кутия имаше стълпотворение — като че ли всеки от заминаващите войници трябваше да изпрати писмо. Сега Андраш седеше на леглото, приготвил чантата с талита си, чакаше Илий Поланер и си мислеше за родителите, братята си и за Клара, и за вероятността да избухне война. В шест и половина Поланер пристигна; хванаха метрото до „Льо Пелетие“ и извървяха две преки до синагогата на улица „Дьо ла Виктоар“.

Тази синагога изобщо не приличаше на богато украсения храм в марокански стил на улица „Дохан“, където Андраш и Тибор ходеха за службите в Будапеща. Нямаше нищо общо и с малката синагога с едно помещение в Коняр с тъмната ламперия и дървения параван, който разделяше мъжкото от женското отделение. Синагогата „Дьо ла Виктоар“ представляваше внушителна сграда в римски стил от светложълт камък със сводеста фасада, увенчана с величествен розетен прозорец. Вътре тънки колони се издигаха към цилиндричния свод на тавана, а от високите прозорци на централния кораб струеше ярка светлина. Над украсената с византийски орнаменти катедра един надпис призоваваше: „ВЪЗЛЮБИ ГОСПОДА, БОГА ТВОЕГО, С ЦЯЛОТО СИ СЪРЦЕ“. Когато Андраш и Поланер пристигнаха, службата вече беше започнала. Те седнаха на пейка в дъното и разкопчаха кадифените чанти с ритуалните си шалове: талитът на Поланер бе изтъкан от пожълтяла коприна със сини райета, а на Андраш бе от фино тъкана бяла вълна. Двамата изрекоха благословията, която се казваше при поставянето на ритуалните шалове, и ги наметнаха на раменете си. Канторът пееше на иврит: „Каква радост е, когато братята се съберат“. Обгърна ги позната мелодия: един стих — нисък и мрачен като работнически напев, следван от извисяващ се към свода стих с въпросителна интонация: „Не е ли прекрасно, когато братята се съберат?“. Поланер бе научил мелодията в Краков. Андраш я бе научил в Коняр. Канторът я бе научил от дядо си в Минск. Тримата стари мъже, които стояха до Поланер, я бяха научили в Гдиня, Амстердам и Прага. Песента бе дошла отнякъде. Бе оживяла при погромите в Одеса и Орадя, бе достигнала до тази синагога и щеше да намери пътя си и към други, все още непостроени синагоги.

За Андраш, който през последните четири седмици изграждаше стена между себе си и Клара Моргенщерн, песента бе разтърсваща като земетресение. Усещането започна като леко потръпване, достатъчно да разклати стената — наистина бе прекрасно братята да се съберат, но бяха минали дълги месеци, откакто не бе виждал собствените си братя — а после го прониза непоносима тъга по Коняр, след това нова болка за улица „Севинье“ и за по-дълбокия и интимен дом, какъвто беше самата Клара. През последните четири седмици той бе погълнат от новините от света и бе отклонил мислите си от нея, но късно вечер, когато нямаше смисъл да се преструва, че е успял да я забрави, си внушаваше, че мълчанието ѝ не означава, че между тях всичко е приключило. Макар тя да не го търсеше, не бе върнала писмата му и не бе поискала той да си прибере вещите от апартамента ѝ. Не му бе дала повод да се откаже напълно от надеждите си. Но сега, докато парижани бягаха в провинцията в очакване на бомбардировки, докато неясната възможност за война се превръщаше в реална заплаха, как трябваше да тълкува мълчанието ѝ? Дали би напуснала Париж, без да му съобщи? Би ли заминала под закрилата на Золтан Новак с изпратена от него кола? Дали в този миг не събираше багажа си в същия куфар, който Андраш бе разопаковал преди няколко седмици?

Загърна се по-плътно с талита и се опита да се успокои, изпита известно облекчение от повтарянето на молитвите, утеха от присъствието на Поланер и всички мъже и жени, които знаеха думите наизуст. Той каза молитвата, в която се изреждаха греховете, извършени от израилтяните, и онази, чрез която помоли Бог да го пази да не изрича зловредни слова и лъжи. Изрече молитвата, с която благодареше за Тората, и се вслуша как останалите припяват думите, написани в белите свитъци. В края на службата се помоли да бъде вписан в Книгата на живота, сякаш там все още имаше място за него.

След службата с Поланер прекосиха реката и отидоха в студентския стол, който сега пустееше заради заплахата от война. Сервитьорът напълни чинията на Андраш с говеждо и много мазни картофи.

— У дома майка ми сега е поднесла задушени гърди и пилешка супа с фиде — въздъхна Поланер, докато отнасяха подносите си до една маса. — Никога не би допуснала подобни картофи в кухнята си.

— Не можеш да виниш картофите. Те не са виновни — подхвърли Андраш.

— Всичко започва с картофите — повдигна мрачно вежди Поланер.

Андраш не можа да не се засмее. Струваше му се истинско чудо, че Поланер седи срещу него след случилото се през януари. Не можеше да се отрече, че той се бе възстановил от травмите си и бе събрал достатъчно смелост, за да се върне в училището за втората учебна година.

— Майка ти сигурно е приела трудно заминаването ти от Краков — каза Андраш.

Поланер разгъна салфетката върху коленете си.

— Винаги е тъжна, когато заминавам някъде. Като всички майки. Андраш го погледна внимателно.

— Не си казал на родителите си за случилото се, нали?

— Да не си мислиш, че някога ще им кажа?

— Но ти едва не умря.

— Те нямаше да ми позволят да се върна в Париж. Щяха да ме изпратят в някой фройдистки санаториум, където да ме лекуват с приказки, и ти щеше да си сам тази вечер, *copain*.

— Значи имам късмет, че не си им казал — рече Андраш. Приятелите му липсваха и най-вече Поланер. Мислеше си, че по това време на годината отново ще вечерят заедно в студентския стол, че след лекции ще се срещат в „Синият гълъб“ на чаша черен чай и бисквити с бадеми. Представяше си как ще разказва за подвизите им на Клара и тя ще се смее, докато седят пред камината на улица „Севинь“. Но Розен и Бен Яков бяха у дома при семействата си, а той и Поланер седяха сами тук, Училището по архитектура бе отложило началото на учебната година, както и всички останали колежи в Париж. А той изобщо не се виждаше с Клара.

Когато започнаха Дните на покаяние между Рош Ашана и Йом Кипур, Андраш предположи, че тя сигурно скоро ще му се обади. Войната изглеждаше неизбежна. През нощта имаше тренировъчно затъмнение — няколкото улични лампи, които все още светеха, бяха покрити с черни хартиени торби, за да разпръсват светлина само надолу. Напускащи града семейства се тълпяха по гарите и надуваха в истинска какофония клаксоните на колите си по улиците. Още

петстотин хиляди мъже бяха мобилизирани. Хората, които оставаха в Париж, се втурнаха да купуват противогази, консерви и брашно. Андраш получи телеграма от родителите си: „АКО ОБЯВЯТ ВОЙНА, СЕ ПРИБЕРИ С ПЪРВИЯ ВЛАК“. Той седна на леглото си с телеграмата в ръце и се замисли дали това не е краят на всичко: на образованието му, на живота му в Париж, на всичко. Беше двайсет и осми септември — три дни преди датата, на която Хитлер бе заплашил, че ще окупира Судетска област. След седемдесет и два часа животът му можеше да е напълно съсипан. Не можеше да чака повече. Щеше веднага да отиде на улица „Севинье“ и да настоява да се види с Клара; трябваше да я убеди да напуснат тримата с Елизабет града, щом си съберат багажа. Преди да изгуби смелостта си, той си облече самото и тича през целия път до дома ѝ.

Но когато стигна до входната врата, пътя му препречи госпожа Апфел. Мадам Моргенщерн не искала да вижда никого, заяви тя. Дори и него. Доколкото госпожа Апфел знаеше, тя нямала намерение да напуска града. В момента лежала с главоболие и помолила специално да не я безпокоят. А и освен това, нима Андраш не е чул? На следващия ден в Мюнхен щяла да се състои среща за последен опит да бъде постигнато мирно споразумение. Госпожа Апфел била сигурна, че тези идиоти ще се осъзнаят. Той ще види, заяви тя, че в крайна сметка няма да има война.

Андраш не бе чул за срещата. Той изтича до ателието на Форестие и прекара следващите два дни с ухо, долепено до радиото. На 30 септември съобщиха, че Хитлер е постигнал споразумение с Франция, Великобритания и Италия: Германия щеше да получи Судетска област до десет дни. В крайна сметка щеше да има военна окупация. Судетските чехи трябваше да напуснат домовете, магазините и фермите си, без да имат право да вземат нещо със себе си, а не се предвиждаше и програма за обезщетение на изгубените стоки. В районите, обитавани от полски и унгарски малцинства, с гласуване щяха да се определят нови граници; Полша и Унгария почти със сигурност щяха да си възвърнат загубените територии. Говорителят по радиото прочете споразумението на бърз и дрезгав френски и Андраш изпита затруднение да разбере всичко. Как бе възможно Великобритания и Франция да приемат план, почти аналогичен на оня, който бяха отхвърлили само преди няколко дни? По

радиото пуснаха звук от празненствата в Лондон; Андраш чуваше как празнуват и французите пред ателието на Форестие, където стотици парижани се радваха на мира, аплодираха Даладие, възхваляваха Чембърлейн. Мобилизираните мъже вече можеха да се приберат по домовете си. Това несъмнено бе хубаво — толкова много хора, вписани в Книгата на живота за още една година. Защо тогава Андраш се чувстваше така, както очевидно и Форестие, който седеше в ъгъла, опрял лакти на коленете си и стиснал главата си с ръце? Последните събития му изглеждаха опорочени. Сега Андраш се чувстваше така, както би се почувствал, ако след нападението над Поланер професор Пере би го изключил, за да запази мира в училището.

В навечерието на Йом Кипур Андраш и Поланер отидоха да чуят Кол Нидре в синагогата на улица „Дьо ла Виктоар“. С тържествена церемония и поклони до земята канторът и равинът се помолиха за милост към събралите се и всички израилтяни. Те обявиха, че паството е освободено от обетите, дадени през тази година към Бог и към събратята им. Благодариха на Всевишния, че Европа е избегнала войната. Андраш благодари с все още загнезден в него страх, а с напредването на службата тъгата му се насочи в друга посока. Тази седмица надвисналата заплаха от война се оказа ефективен начин да разсее мислите си за Клара. Известно време се бе самозалъгвал, че единият месец мълчание може да означава мълчаливо обещание, намек, че тя все още се бори с проблема, заради който се прибраха от Ница преждевременно. Но той не можеше да се залъгва повече. Клара не искаше да го вижда. Очевидно между тях всичко бе свършено. Нямаше как да тълкува мълчанието ѝ по друг начин.

Същата вечер си отиде вкъщи и прибра нейните неща в дървена кутия — гребена и четката ѝ, две блузи, изпуснатата обица във формата на нарцис, зелена стъклена кутийка за хапчета, книга с унгарски разкази, книга с френска поезия от XVI в., от която тя обичаше да му чете на глас. Погледът му се задържа за миг върху книгата, беше ѝ я купил, защото вътре бе включено и стихотворението на Маро за огъня, който се спотайва в снега. Сега отвори на него. Внимателно, с джобното си ножче изрязва страницата от книгата и я сложи в плик от нейни писма. Писмата обаче задържа, тъй като нямаше сили да се раздели с тях. Написа ѝ бележка върху пощенска картичка, която бе купил за спомен преди няколко месеца: снимка на площад „Бари“,

малката градинка в източния край на Ил Сен Луи, където ѝ бе прошепнал на ухо поемата на Маро на Нова година. „Скъпа Клара, написа той, връщам ти малко твои вещи, които останаха при мен. Чувствата ми към теб не са се променили, но не мога да чакам повече, без да знам причината за мълчанието ти и дали връзката ни е приключила. Затова се налага аз да сложа край. Освобождавам те от обещанията ти към мен. Вече не си длъжна да си ми върна, нито пък да се държиш така, сякаш някой ден може да станеш моя съпруга. Освобождавам те, но не мога да освободя себе си от обета си към теб, ти трябва да ме освободиш, Клара, ако желаеш, разбира се. Междувременно, ако решиш да се върнеш при мен, ще откриеш, че аз оставам, както винаги, твой Андраш.“

Закова капака на дървената кутия и я вдигна. Последните останки от Клара в живота му не тежаха почти нищо. В тъмното той отиде до дома ѝ за последен път и остави кутията на прага, където тя щеше да я намери на сутринта.

На следващия ден се моли и пости. По време на ранната служба бе убеден, че е направил ужасна грешка. Помисли си, че ако беше изчакал още една седмица, тя може би щеше да се върне при него. Но сега сам бе гарантирал нещастията си. Искаше му се да изтича от синагогата до улица „Севинье“ и да вземе кутията, преди някой да я намери. Но докато постът пречистваше вътрешностите му, той започна да вярва, че е постъпил правилно, че е направил необходимото, за да се спаси. Придърпа талита около раменете си и се наведе, за да повтори осемнайсетте благословии. Познатият ритуал по изричането на молитвата го накара да се почувства още по-уверен. В природата имаше цикли, имаше време за всичко и всичко бе преходно.

По време на вечерната служба вече се чувстваше изтощен, вцепенен и замаян от глад. Осъзнаваше, че се плъзга по ръба на бездна и че е безсилен да се спре. Най-сетне службата приключи с пронизителния вой на шофара^[1]. Двамата с Поланер трябваше да отидат на вечеря на улица „Сен Жак“, където ги бе поканил Йозеф по случай края на поста заедно с приятелите му от училището по изкуствата. Прекосиха замръзналата река смълчани и изнемощели. При Йозеф свиреше музика и имаше огромна маса с алкохол и храна. Домакинът им честити новата година и им подаде чаши с вино. После повика поверително Андраш с пръст и наведе глава към него.

— Чух нещо много интересно за теб. Моят приятел Пол ми каза, че имаш връзка с майката на онова високо момиче, неговата необузdana Елизабет.

Андрaш поклати глава.

— Вече не — отвърна той, взе от масата бутилка уиски и се заключи в спалнята на Йозеф, където се напи безпаметно, крещя проклетия на отражението си в огледалото, уплаши минаващите долу пешеходци, като се провеси през парапета на балкона, повърна в камината и накрая изпадна в безсъзнание на пода.

[1] Древен еврейски духов инструмент. — Б.пр. ↑

ОСЕМНАДЕСЕТА ГЛАВА

КАФЕНЕ „БЕДУИН“

Според традициите на юдаизма не се полагаше седемдневен траур за изгубена любов. Нямаше специална молитва, не се палеха свещи, нямаше забрана човек да се бръсне, да слуша музика или да ходи на работа. Андраш не можеше да си позволи да продължи да се самоизяжда, да прекара цял живот сред развалините на любовта си. Не можеше да се отдава и на обичайни средства за утеха, нямаше как да се напива всяка вечер или да страда от нервни кризи. След като едва се бе надигнал от паркета у Йожеф и бе допълзъл до квартирата си, той реши, че е достигнал дъното на скръбта. Самата мисъл му подейства лековито. Щом това бе дъното, значи от сега нататък щеше да започне да се оправя. Беше скъсал с Клара и трябваше да продължи напред без нея. Занятията в училището щяха да започнат скоро и той не искаше да проваля втората година от следването си заради нея. Нямаше основание да се обеси, да скочи от мост или да разиграе някаква друга старогръцка трагедия. Трябваше да продължи делото на своя живот. Мислеше за тези неща, докато стоеше на прозореца на таванската си стая и гледаше надолу към улица „Дез Екол“ с все още необузданата и неудържима надежда, че тя ще се появи иззад ъгъла с червената си шапка, с развято есенно палто, бързаща да го види.

Но започна седмата седмица без вести от нея и дори най-смелите му надежди започнаха да се стопяват. Животът покрай него продължаваше и нехаеше за мъката му. Розен и Бен Яков се върнаха в Париж заедно с другите студенти от Училището по архитектура — Розен постоянно беше гневен заради събитията в Чехословакия, а Бен Яков беше блед от любов по някакво момиче, с което се запознал в Италия през лятото, дъщеря на ортодоксален равин от Флоренция. Той бе дал дума да доведе момичето в Париж и да се ожени за него, а за да спести пари, се хвана на работа в Националната библиотека да подрежда книги. Розен също имаше нова страст: бе станал член на Международната лига против антисемитизма и бе погълнат от митинги и събрания. Андраш също почти нямаше време да мисли за Клара. С

препоръка от Ваго му предложиха стаж в архитектурна фирма, в която бе подал молба през пролетта. Щеше да работи по-малко часове при Форестие, но щеше да получава скромна стипендия, която да компенсира намалелите му доходи. Сега три следобеда в седмицата той бе неотлъчно до архитект на име Жорж Леман и изпълняваше задълженията на младши стажант — подреждаше чертежи, триеше линиите от молив, носеше кафе и правеше изчисления. Леман беше слаб като пергел, с лъскава, късо подстригана сива коса. Говореше бърз металически френски и чертаеше с прецизността на машина. Често дразнеше колегите си, като тананикаше оперни арии, излъчвани по радиото. Затова го бяха отделили в далечен ъгъл на стаята, преграден от лавици за книги, пълни със стари броеве на „Л'Архитектюр д'Ожурдюи“. Докато работеше на по-ниското бюро до голямата чертожна дъска на Леман, Андраш научи ариите и скоро започна да си ги пее сам. Заради толерантността и трудолюбието му Леман започна да му помага за задачите му в училището. Неговите крехки на вид стъклени ъгли и лъскави каменни повърхности започнаха да се прокрадват и в проектите на Андраш. Той го насърчи да си направи папка със скици, отделно от занятията му в училището, и го караше да му показва идеите, върху които работи. И така, един следобед в края на октомври Андраш се осмели да донесе плановете си за вилата в Ница. Леман разгъна чертежите на бюрото си.

— Подобна стена няма да издържи и пет години в Ница — каза той и очерта с пръст част от чертежа на Андраш. — Помисли за солта. Тези процепи я правят нестабилна. — Той сложи парче паус върху скицата на Андраш и нарисува гладка стена. — Но си използвал умно склона. Полегатата градина и терасата чудесно пасват на топографията. — Той сложи нов лист паус над задната кота и свърза двете нива на терасата в един цялостен полегат склон. — Терасата обаче не бива да е твърде голяма. Запази формата на хълма непокътната. Можеш да засадиш розмарин, за да не се свлича почвата.

Андраш гледаше и правеше наум допълнителни корекции. Под ярката светлина в офиса чертежите изглеждаха по-малко като проект за живота, за който мечтаеше, и повече като проект за къща на клиент. Не беше нужно да обозначи тази стая като балетно студио; тя беше просто един изпълнен със светлина *салон*. Не беше задължително двете малки спални на първия етаж да са детски стаи — можеха да бъдат стая 2 и

стая 3 и клиентът да ги използва както намери за добре. Голямата спалня можеше да не бъде обитавана от двама унгарски емигранти или от когото и да било конкретно. Цял следобед той три и пречертава, докато не се увери, че е пропъдил всички призраци от чертежа.

С навитите на руло чертежи и листовите паус под мишница Андраш тръгна към улица „Дез Екол“ през опадалите сухи листа. Хрущенето и стъргането по тротоара му напомни за хилядите есенни следобеди в Коняр, Дебрецен и Будапеща, за мириса на ядките, които се печеха в чугунените тигани на уличните търговци, за твърдата сива вълна на училищните униформи, за вазите на цветарите, които изведнъж се изпълваха с букети от пшенични стръкове и кадифени слънчогледи. Спря пред витрината на едно фотостудио на улица „Дез Екол“, където бяха изложили нови портрети: парижанчета в селски дрехи, позиращи със сериозни лица на фона на есенен фототапет със сцени от прибиране на реколтата. Всички деца бяха с лъснати до блясък обувки. Андраш се засмя на глас, когато си представи Тибор, Матяш и себе си, подредени пред истинска каруца със сено с дрехите, които носеха като деца: не тези безупречни сака и панталони, а кафяви работнически ризи, ушити от майка им, предавани от брат на брат дочени панталони, въжени колани, шапки, ушити от старите прокъсани палта на баща им. На краката си носеха само финия кафяв прах на Коняр. Джобовите им бяха пълни с малки твърди ябълки, ръцете ги боляха от балирането на сено за съседните ферми. От къщата се носеше наситената миризма на паприкаш с пилешко, баща им обикновено продаваше толкова много дървен материал за нови каруци и бараки по това време, че ядяха пилешко всеки петък чак до зимата. Топлите дни на октомври, след като съберяха сеното, бяха прекрасни. Въздухът все още бе мек и ароматен, езерото скоро щеше да замръзне и да се превърне в ярък неподвижен овал, отразяващ воденицата и небето.

В отражението от витрината на фотостудиото пред портретите на децата премина блед силует: мярнаха се зелено вълнено палто и златисторуса плитка. Отражението пресече улицата и се насочи към него. Докато се приближаваше, неразличимите черти се очертаха като познато лице: Елизабет Моргенщерн. Тя го потупа силно по рамото и той се обърна.

— Елизабет, какво правиш в Латинския квартал в четвъртък следобед? С Пол ли имаш среща?

— Не — изгледа го тя строго. — Идвам при теб. — Извади кутия с бонбони от чантата си и изгърси един върху дланта си. — Бих те почерпила, но почти свършиха.

— Какво има? — попита Андраш със свито сърце. — Да не се е случило нещо с майка ти?

Елизабет пъкна бонбона в устата си. Андраш долови полъх на анасон:

— Не искам да говорим на тротоара. Може ли да отидем някъде?

„Синият гълъб“ беше наблизо, но Андраш не искаше да се срещне с приятелите си. Зави зад ъгъла и я поведе нагоре по хълма към кафене „Бедуин“, където двамата с Клара се бяха срещали, както му се струваше, в един друг живот. Не бе ходил там от онази вечер. Същите неравни редици от бутилки с алкохол си стояха зад бара, а на прозорците висяха същите избелели лилави завеси. Седнаха на една маса на тротоара и си поръчаха чай.

— За какво искаш да говорим? — попита Андраш, след като сервитьорът се отдалечи.

— Не знам какво правиш на майка ми, но по-добре спри — заяви Елизабет.

— Недоумявам за какво говориш. Не съм я виждал от няколко седмици.

— Точно за това става въпрос! Ще ти кажа направо, Андраш, държиш се като мерзавец. Майка ми е нещастна. Почти не яде. Не иска да слуша музика. През цялото време спи. И ми се кара за всяка дреболия. Оценка ми в училище не били достатъчно добри или не съм си вършела домакинските задължения, или съм ѝ говорела с неподходящ тон.

— И аз ли съм виновен за това?

— Че кой друг? Заряза я. Вече не идваш къщи. Върнал си всичките ѝ неща.

В един миг скръбта му се завърна с пълна сила, сякаш никога не го бе напускала.

— Какво друго можем да направя? — възмути се той. — Търпях, колкото можах. Тя не ми пишеше и не искаше да ме види. И аз отидох при нея. Отидох да я видя след Рош Ашана, когато се говореше за

евакуация. Госпожа Апфел каза, че майка ти не иска да вижда никого, най-малко мен. Дори след това не ме потърси. Трябваше да се откажа. Трябваше да уважа желанието ѝ и да се опитам да не полудея.

— Значи я изостави, защото така ти е по-лесно.

— Не съм я изоставил, Елизабет. Заедно с вещите ѝ изпратих и писмо. Казах, че чувствата ми към нея не са се променили. Тя не ми отговори. Пределно ясно е, че не иска да ме вижда.

— Тогава защо е толкова нещастна? Не се вижда с друг. Не излиза. Вечер винаги си е у дома, а в неделя следобед лежи в леглото.

— Сервитьорът им донесе чая и Елизабет добави мляко в чашата си.

— Не ме оставя и за миг насаме с Пол. Налага се да се измъквам посред нощ, за да го виждам.

— В това ли е проблемът? Не можеш да се виждаш с Пол?

Елизабет го изгледа свирепо и сви устни с отвращение.

— Голям кретен си, да знаеш... Истински задник. Каквото и да си мислиш, мен ме е грижа как се чувства майка ми. Повече, отколкото теб, очевидно.

— И мен ме е грижа! — извика Андраш и се наведе през масата. — Побърках се заради тази история. Но не мога да променя решението ѝ, Елизабет. Не мога да я накарам да изпитва към мен чувства, които няма. Ако ще говорим, нека тя ме потърси.

— Но тя няма да го направи, не виждаш ли? Ще си стои нещастна. Няма да се предаде, да знаеш. Цял живот е била твърдоглава. А сега ще вгорчи и моя живот. — Момичето хвърли поглед към ръката си, където Андраш едва сега забеляза пръстен: диамант с два изумруда във формата на листа. Докато разглеждаше пръстена, тя докосна замислено бижутото.

— С Пол сме сгодени. Той иска да ме заведе в Ню Йорк, след като завърши училище следващия юни.

Андраш повдигна вежди.

— Майка ти знае ли за това?

— Не, разбира се! Знаеш какво ще каже. Иска да стана на трийсет, преди да погледна мъж. Но си мисля, че едва ли ѝ се ще да свърша като нея — стара и самотна.

— Тя наистина не иска да свършиш като нея. В това е цялата работа! Била е твърде млада, когато те е родила. Не иска и ти да преживееш същите трудности.

— Нека ти кажа нещо — Елизабет го погледна сурово. — Никога няма да свърша като нея. Ако забременея от мъж, който не ме обича, знам какво да направя. Познавам момичета, които са го правили. Ще постъпя така, както е трябвало да постъпи и тя.

— Как можеш да говориш така? Тя е дала целия си живот, за да те отгледа.

— Вината не е моя. А и тя няма да може да ми нарежда какво да правя, щом навърша осемнайсет. Ще се омъжа за когото си поискам. Ще замина за Ню Йорк с Пол.

— Ти си едно егоистично дете, Елизабет.

— Кого наричаш егоист? — Тя присви очи и го посочи с пръст. — Ти си този, който я заряза, когато тя изпадна в депресия. Човек в таква състояние не кани гости на обяд и не изпраща любовни писма. Но ти явно изобщо не си я обичал. Искал си да бъдеш неин любовник, но не и да я опознаеш истински.

— Разбира се, че исках да я опозная! Тя ме отблъсна.

Но докато изричаше тези думи, изпита някакво напрежение, тих шок, от който ушите му забучаха. Тя го бе отблъснала, при това повече от веднъж. Но и той я отблъсна. В Ница, в хотел „Торо д’Ор“, когато тя като че ли се канеше да заговори за миналото си, той я остави сама на масата, вместо да я изслуша. И по-късно същата вечер във вилата, когато настоя тя да му разкаже всичко, бе толкова груб, че я стресна. А когато се върнаха в Париж, само веднъж се опита да се види с нея. Изпрати ѝ само една картичка и върна нещата ѝ, а после направи всичко възможно да я изличи от съзнанието си, от живота си. Любовта им щеше да има предвидим, тъжен край: кутия с върнати вещи, бележка без отговор. Никога нямаше да му се наложи да чуе откровения, които биха могли да го наранят или да променят отношението му към нея. Вместо това той избра да запази вече изградената си представа за нея — спомена за малкото ѝ силно тяло, за начина, по който го изслушваше и разговаряше с него, за нощите, прекарани в стаята му. Колкото и да си повтаряше, че иска да знае всичко за нея, част от него се страхуваше. Мислеше си, че я обича, но онова, което обичаше у нея, не бе цялата ѝ същност, а сребристите изображения от онези стари картички или името ѝ, изписано върху плик с писмо.

— Мислиш ли, че тя ще поиска да ме види? — попита той.

Елизабет го погледна и едва забележимо облекчение стопли студените ѝ сини очи.

— Попитай я сам — отвърна тя.

ДЕВЕТНАДЕСЕТА ГЛАВА УЛИЧКАТА

През деветте седмици, откакто не я бе виждал, времето не бе спряло. Земята продължаваше да се върти около Слънцето, Германия нахлу в Судетска област, а промените засегнаха и самия него. Изпитваше неприятното усещане от студения вятър в тила си, беше си подстригал косата, която бе оставил да порасне по нейно настояване. Сутрешните му уроци с Ваго приключиха, а завършилите миналата година ги нямаше, новите първокурсници слушаха безмълвно, когато той и състудентите му критикуваха проектите им в ателието. Беше усъвършенствал френския, който премина границите на подсъзнанието и прекрачи и в сънищата му. Започна стажа си в архитектурна фирма — първата му работа по специалността. При Форестие работеше върху нови декори (за „Лизистрата“ правеха умален пантеон и гора от подобни на колони фалоси, за „Вишнева градина“ — салон, чиито стени от ефирен плат и обрамчени със скрити лампи, ставаха все по-прозрачни в хода на пиесата, докато не изчезваха напълно и не разкриваха редиците дръвчета отзад).

Промени и стаята си на улица „Дез Екол“. Премести масата в нишата под скосения покрив, където можеше да закачва с габърчета чертежи на тавана. Купи си лампа със зелен абажур, която да осветява работите му, и закачи по стените свои скици — не океанските лайнери и айсберги, които проектираха неговите преподаватели, нито монументалната архитектура на Париж, а изчистени яйцевидни колиби от Гана, подобни на гнезда, скални индиански жилища и златистожълтите каменни стени на Палестина. Прекопираше картинки от списания и книги и ги оцветяваше с водните бои, купени евтино от Ница. На пода постла дебел червен килим, който миришеше на горящи дърва, и разпъна покривка с цвят на масло, ушита от скъсана театрална завеса. А до огнището стоеше дълбоко кресло от избелял ален плюш, което една сутрин намери изхвърлено на тротоара пред сградата. Лежеше преобърнато в унизителна поза, сякаш се бе опитало да се добере у дома си след пиянска нощ, но не бе успяло. Фотьойлът имаше

и смешен спътник — табуретка с ресни и пискюли, която приличаше на опърпано кученце.

Тъкмо на това кресло седеше Клара сега. Андраш ѝ писа, че иска да я види, пожела само да се срещнат за една вечер. Макар да не разчиташе да получи отговор, надяваше се Елизабет да я убеди да му пише. Тази вечер се прибра след работата си при Форестие и я завари седнала на креслото, а черните ѝ обувки бяха подредени отстрани като две ноти четвъртини. Застана на вратата и се взря в нея, уплашен, че сигурно е привидение. Клара стана, свали чантата от рамото му, мушна ръце под палтото му и притисна гърди в неговите. Ухаеше на лавандула и мед — познатия аромат на пресен хляб, който излъчваше кожата ѝ. Познатата миризма едва не го просълзи. Той докосна вдлъбнатината на шията ѝ, после кехлибареното копче на блузата ѝ.

— Подстригал си се — отбеляза тя.

Той кимна безмълвно.

— И си отслабнал — продължи тя. — Изглежда, напоследък не се храниш.

— А ти? — попита той и огледа изпитателно лицето ѝ. Под очите ѝ имаше хлътнали лилави кръгове, златистият загар от плажа бе избледнял до цвета на слонова кост. Изглеждаше почти прозрачна, сякаш вятърът бе издухал вътрешностите ѝ. Стоеше изправена, като че ли цялото тяло я болеше.

— Ще приготвя чай — каза той.

— Не се притеснявай.

— Повярвай ми, Клара, не ме притесняваш. — Той сложи водата да заври и приготви две чаши чай. После накладе огън и седна на табуретката с ресните. Вдигна полата ѝ над коленете, разкопча металните кукички на жартиерите от гумените илици и свали чорапите ѝ. Не погали краката ѝ, макар да му се искаше, не зарови лице в бедрата ѝ. Вместо това плъзна ръце по стъпалата ѝ.

Тя въздъхна силно.

— Защо не се отказваш от мен? Какво искаш?

Той поклати глава.

— Не знам, Клара. Може би точно това.

— Толкова нещастна се чувствам, откакто се върнахме от Ница... Едва успях да стана от леглото, не можех да ям, не можех да напиша писмо или да закърпя някоя рокля. Когато изглеждаше, че Франция ще

влезе във война, ми мина ужасната мисъл, че ще се запишеш доброволец. — Тя замълча и поклати глава. — Прекарах две безсънни нощи в опит да събера смелост да дойда при теб и си докарах такова ужасно главоболие, че не можех да стана от леглото. Не можех да водя уроците. От петнайсет години не съм се чувствала толкова зле, че да не мога да преподавам. Наложих се госпожа Апфел да закачи бележка, че съм болна.

— Но си й казала да ме отпрати, когато дойдох да те видя.

— Мислех си, че би дошъл единствено за да ми съобщиш, че заминаваш на война. Нямах да мога да понеса тази новина. А после ти ми върна нещата. Боже, Андраш! Препрочитях бележката ти стотици пъти. Написах стотици чернови на отговора си и ги изхвърлих. Всичко, което пишех, ми се струваше погрешно и страхливо.

— Но Франция в крайна сметка не влезе във война.

— Да. И аз изпитах егоистично задоволство, повярвай ми, макар да знаех какво означава това за Чехословакия.

Андраш се усмихна тъжно.

— Всъщност не ти върнах всичко. Запазих стихотворението.

— От Маро.

— Да. Изрязах го от книгата ти.

— Съсипал си книгата ми!

— Струва ми се, че да.

Клара поклати глава, притисна длан до челото си и опря лакът на облегалката на креслото.

— Когато получих писмото ти тази седмица, дъщеря ми каза, че ще изгубя цялото й уважение, ако не дойда да те видя. — Тя замълча и му хвърли крива усмивка. — Първо се удивих, че тя изобщо има някакво уважение към мен. Но после реших, че е най-добре да дойда.

— Клара! — възкликна Андраш, приближи се до нея и я хвана за ръцете. — Страхувам се, че сега ще трябва да ти задам трудните въпроси. Искам да знам за какво мислеше, когато се върнахме от Ница. Трябва да ми разкажеш за... дори не знам името на този мъж. Бащата на Елизабет. Трябва да ми разкажеш защо си дошла във Франция.

Тя въздъхна и се вгледа в огъня, където топлината обгръщаше въглените като летлива течност. Очите й сякаш поглъщаха червената му светлина.

— Бащата на Елизабет — произнесе тя замислено и прокара длан по тапицираната с кадифе облегалка на стола. — Този мъж.

И макар да минаваше полунощ, тя му разказа историята.

През второто десетилетие на века най-добрите балетисти в Будапеща били обучавани от Виктор Василиевич Романков — своенравен и ексцентричен трети син на обеднели руски аристократи. В Санкт Петербург, докато градът още се казвал така, Романков завършил Императорското балетно училище и бил в състава на известната балетна труппа на Мариинския театър. На трийсет и пет години напуснал, за да открие собствена школа, където обучавал стотици балетисти, сред които великите Олга Спесивцева и Александра Данилова. Като младеж той самият имал трудности при изграждането на балетната си техника; усилията му да разкрие тайните на физиологията на танца и търпението, с което работел върху собствената си подготовка, го направили изключително добър учител. Славата му се разнесла на запад и стигнала отвъд Атлантическия океан. Когато семейството му изгубило и последните остатъци от някогашното си голямо богатство при първите стълкновения през революцията, той напуснал Санкт Петербург с намерението да емигрира в Париж по стъпките на своя идол Дягилев, основател на Руския балет. Но когато стигнал до Будапеща, Романков вече бил останал без средства. Той установил, че е влюбен в този град на мостове и паркове, на богато украсени сгради и зелени булеварди. Не минали и няколко дни и той кандидатствал за работа в Унгарския кралски балет; оказало се, че балетната школа имала безнадеждно остаряла система за подготовка, която отдавна се нуждаела от промяна. Художествената директорка на школата била чувала за Романков. Той бил подходящият човек, какъвто школата искала да наеме, и тя с радост го назначила за преподавател. И така Романков останал в Будапеща.

Клара била една от първите му ученички. Дошла в класа му, когато била единайсетгодишна. Той я взел от балетна школа, където случайно надникнал, докато се разхождал из еврейския квартал. Влязъл в студиото, хванал я за ръка, казал на учителката, че е семеен приятел и че момичето трябва веднага да се прибере у дома. Когато излезли навън, той ѝ обяснил, че е преподавател по балет от Санкт Петербург, че е забелязал таланта ѝ и иска да я види как танцува.

После я завел до Кралското балетно училище на улица „Андраши“ — триетажен кошер от репетиционни зали, много по-неугледни от студиото, от което Клара тъкмо била излязла. Подовете били посивели с годините, пианата — раздрънкани, по стените нямало нито една репродукция на Дега, а въздухът миришел на крака, вакса за обувки и колофон. През онзи ден нямало часове, сградата пустеела и в нея нямало нищо, освен остатъчен вибриращ екот на зали, чието естествено състояние е да са изпълнени с музика и балетисти. Романков завел Клара в едно от по-малките студиа и седнал на пианото. Докато отмервал такта на менует, тя изтанцувала солото си на пеперуда от миналогодишния рецитал. Музиката не била същата, но темпото било подходящо и докато танцувала, имала чувството, че се случва нещо съдбоносно. След като приключила, Романков плеснал с ръце и я накарал да се поклони. Казал, че танцува прекрасно за възрастта си и че не е твърде късно да поправи грешките в техниката ѝ. Заявил, че трябва да започне да учи при него незабавно и че само в това училище ще стане истинска балерина. Поискал да говори с родителите ѝ още същия ден.

Единайсетгодишната Клара, поласкана от възможността за бляскаво бъдеще, го завела при родителите си на улица „Бенцур“. В салона с диваните с цвят на съомга Романков съобщил на стъписаната майка на Клара, че дъщеря ѝ си губи времето в школата на улица „Вешелени“ и трябва незабавно да постъпи в Кралското балетно училище. Клара вероятно я очаквало бляскаво бъдеще на балетната сцена, но той трябвало да поправи грешките, допуснати от сегашната ѝ учителка. Той показал на госпожа Хас маниерната извивка на дланта ѝ, прекомерно плоското поставяне на стъпалата в пета позиция, престараването при вдигането на ръцете, после нагласил дланите ѝ потпуснато в по-детска извивка, накарал я да застане по-свободно в пета позиция, хванал я за китките и преместил ръцете ѝ плавно през всички позиции сякаш през вода. Така трябвало да изглежда една балерина, така трябвало да се движи. Той можел да я обучи и ако тя се справела отлично, да ѝ осигури място в Кралския балет.

Майката на Клара, която по случайно стечение на обстоятелствата и любовта, се озовала далеч от провинциалната забрава в Каба и попаднала в центъра на най-висшите еврейски светски кръгове в Будапеща, никога не си представяла, че Клара може

някой ден да стане професионална балерина, тя искала за децата си лесен и удобен живот. Клара, естествено, ходела на балет, тъй като грациозността била задължително качество за младите дами от нейния кръг. Но кариера като балерина била немислима. Госпожа Хас благодарила на Романков за интереса му и му пожелала успех в новата работа в Кралското балетно училище. Обещала да говори с бащата на Клара същата вечер. След като изпратила госта, тя завела Клара в детската стая на горния етаж и ѝ обяснила защо не може да учи балет при този любезен руснак. Танците били приятно занимание за деца, но не и нещо, което е допустимо да се прави за пари и пред публика. Професионалните балетисти живеели бедно, в лишения и били експлоатирани. Рядко се женели и обикновено браковете им завършвали нещастно. Щом Клара пораснела, тя щяла да стане съпруга и майка. Ако искала да танцува, можела да организира балове за приятелите си, както правели майка ѝ и баща ѝ.

Клара кимнала и се съгласила, защото обичала майка си. Но дори на единайсет години тя вече знаела, че ще стане балерина. Била решила това още откакто, петгодишна, брат ѝ я бил завел да гледа „Пепеляшка“ в операта. На следващия ден, когато гувернантката я оставила в балетната школа на улица „Вешелени“, тя изминала тичешком седемте пресечки до Кралското балетно училище на улица „Андраши“ и попитала една от балерините къде да намери високия мъж с рижата брада. Момичето я завело в студио в дъното на коридора, където Романков се подготвял за урок с напреднали ученици. Той като че ли изобщо не се изненадал да види Клара, намерил ѝ място на сценката между две други деца и с баритона си с руски акцент им показал поредица от трудни упражнения. След урока Клара се върнала в балетната школа навреме, за да посрещне гувернантката си, на която не казала нищо за своето приключение. Минали три седмици, преди родителите ѝ да разберат, че дъщеря им не ходи в школата на улица „Вешелени“. Но тогава вече било твърде късно: Клара била станала вярна ученичка на Романков в Кралското балетно училище. Бащата, който обичал да угажда на дъщеря си, убедил майка ѝ, че няма истинска опасност дъщеря им да свърши на сцената: училището било просто по-строг вариант на школата, в която тя ходела преди. Той разпитал за професионалния път на Романков и не можел да отрече, че руснакът бил изключително талантлив учител. Възможността дъщеря

му да учи при толкова известен балетен специалист погъделичкала буржоазната гордост на Томаш Хас и потвърдила родителските му пристрастия.

От двайсетте деца в курса за начинаещи в Кралското балетно училище, седемнайсет били момичета и три — момчета. Едно от момчетата било високо тъмнокосо дете на име Шандор Голдщайн. Той бил син на дърводелец и около него се носело уханието на прясно нарязани дърва. Романков открил Шандор не в балетна школа, а на басейна на къпалнята „Палатинуш“, където Голдщайн се упражнявал в акробатични скокове с приятели. На дванайсет години той можел да застане на ръце на ръба на трамплина, да се оттласне и да направи задно салто, след което да влезе във водата с глава надолу. В училище бил печелил състезанието по гимнастика три поредни години. Когато Романков му предложил да го вземе за ученик, Голдщайн заявил, че балетът е занимание за момичета. В отговор Романков накарал един от балетистите на Унгарския кралски балет да пресрещне Голдщайн, когато се прибирал от училище, да го вдигне над главата си като буре и да тича по улиците, докато момчето не започнало да го моли да го свали на земята. На следващия ден Голдщайн се записал в курса за начинаещи и когато навършил тринайсет, а Клара дванайсет, двамата вече изпълнявали детски роли в представления.

За Клара Шандор бил брат, приятел, съучастник. Научил я как да вбесява Романков, като изостава с половин такт след музиката. Показал ѝ деликатеси, които тя никога не била опитвала — апетитното сухо крайче на дебrecенска наденичка; кристалните остатъци, изстъргани от тиган за приготвяне на захаросани ядки, които можеха да се купят за половин филер в края на деня; дребните кисели ябълки, предназначени за мармалад, които обаче ставаха за ядене и в суров вид, ако не прекаляваш. А на големия пазар на „Вамхаз кьорут“ я научил да краде. Докато Клара показвала пируети на продавача на бонбони, Шандор задигал шепа захаросани кайсиеви ядки. Свивал миниатюрни руски кукли в шапката си, отмъквал бродирани носни кърпички, като ги закачвал с кутрето си, задигал сладкиши от кошниците на жените, които оглеждали внимателно плодовете и зеленчуците. Веднъж Клара го поканила на обяд у дома си и той бързо се превърнал във всеобщ любимец. Баща ѝ разговарял с него като с възрастен джентълмен,

майка ѝ го черпела с шоколадови бонбони с розова глазура, а брат ѝ го обличал във военни куртки и го учел да стреля по въображаеми сърби.

След като и двамата придобили необходимите умения, Романков ги направил партньори. Научил Шандор как да повдига Клара, без да личи каквото и да било усилие, сякаш е лека като перце. Научил ги как да станат един танцьор в две тела, да се вслушват в ритъма на дишането си, да усещат кръвта във вените си. Карал ги да учат заедно анатомия и ги изпитвал за мускулатурата и костната система. Пет дни седмично двамата участвали в представления на Кралския балет. Когато навършила тринайсет, Клара вече била играла ролята на нощна пеперуда, нимфа, захаросана слива, част от лебедова свита, придворна дама, планински поток, слънчев лъч, кошута. Родителите ѝ се били примирили със сценичните ѝ изяви, тъй като нарастващата ѝ слава им била спечелила известен престиж в очите на приятелите. Когато тя навършила четиринайсет, а Шандор петнайсет, двамата започнали да получават главни роли и да изместват балетисти с четири-пет години по-големи от тях. Идвали да ги гледат велики преподаватели по балет от Париж, Петроград и Лондон. Танцували за кралските особи в изгнание на Европа и за богати френски и американски наследници. А сред цялата глъчка на прослушвания, репетиции, проби за костюми и представления се случило неизбежното: двамата се влюбили.

Година по-късно, през 1921 година, до вниманието на адмирал Миклош Хорти достигнала информацията, че най-прочутите балетисти в осиротялото му кралство били две еврейчета, обучени от руски емигрант. Естествено, нямало закон, който да забранява на евреите да стават танцьори; в Кралския балет нямало ограничителна квота, която да свежда евреите до разумните шест процента, както в университетите и държавните институции. Но тази информация засегнала националното достойнство на Хорти. Унгарските евреи може и да били маджари, но всъщност не били истински унгарци. Можели да участват в икономическия и културен живот на страната, но не бивало да бъдат ярки примери за бляскавите унгарски постижения на световните сцени. Затова министърът предоставил тази информация на вниманието на адмирала. През пролетта на същата година еврейчетата били поканени да изнасят представления в седемнайсет града и били подали съответните документи за визи.

Хорти не можел да се занимава с проблема, а само наредил да се направи нещо по въпроса. Казал на министъра на културата да постъпи както намери за добре. Министърът прехвърлил въпроса на един секретар, известен с амбициите си и недвусмисленото си отношение към евреите. Този човек на име Мадарас не си губил времето и веднага се заел с възложената му задача. Първо, забранил да бъдат издадени изходни визи на двамата танцьори. След това назначил двама полицаи, известни членове на Партията на кръстосаните стрели, да следят редовно двете деца. Клара и Шандор не подозирали, че полицаите, които виждали всяка вечер в уличката, имали нещо общо с проблемите им с визите; мъжете се държали, като че ли не ги забелязвали. Полицаите обикновено спорели, били пияни и постоянно си подавали един на друг армейска манерка. Колкото и до късно да оставали Клара и Шандор в Операта — а понякога си тръгвали след дванайсет, защото само в театъра можели да останат насаме — двамата полицаи неизменно стояли отвън. След като слушал споровете им цяла седмица, Шандор разбрал как се казват: Лайош бил високият мъж с квадратната челюст, а Гашпар — другият, който приличал на булдог. Шандор започнал редовно да ги поздравява. Полицаите, естествено, никога не му помахвали в отговор, винаги гледали Клара и Шандор с камени изражения, докато минавали покрай тях.

Минал цял месец, а мъжете неизменно стояли все така загадъчно навън. По това време за Клара и Шандор те вече се били превърнали в част от пейзажа. Всичко можело да продължи по същия начин до безкрай или поне докато Министерството на културата не загуби интерес към този въпрос, ако самите полицаи не се били уморили от безкрайното висене на пост. Скуката и алкохолът правели тишината непоносима. Те започнали да подвикват след Клара и Шандор: „Хей, влюбени гълъбчета. Как е тя на вкус? Може ли и ние да я опитаме? Балетистите имат ли изобщо нещо в гащите? Той знае ли какво да прави с него, захарче?“. Шандор хващал Клара за ръка и я повеждал бързо покрай полицаите, но тя усещала как в него кипи гняв, докато виковете на мъжете ги следвали по улицата.

Една вечер мъжът на име Гашпар се приближил до тях, вонящ на цигари и алкохол. Клара помнела, че си помислила, че коженият ремък, опнат през гърдите му, приличал на кожените каиши, с които

учителите биели непослушните деца в училище. Той извадил палката си от кобура и потупал с нея крака си.

— Какво чакаш? — предизвикал го мъжът на име Лайош.

Гашпар пхнал палката под роклята на Клара, с едно рязко движение вдигнал полите ѝ чак до главата и за миг тя останала гола до кръста.

— Ето — провикнал се Гашпар към Лайош. — Видя ли сега?

Преди Клара да се усети, Шандор излязъл напред, хванал другия край на палката и се опитал да я изтръгне от ръката на полицаия, но мъжът я стискал здраво. Шандор го ритнал в коляното и той извикал от болка. Полицаят успял да отскубне палката си и ударил Шандор по главата. Той паднал на колене. Вдигнал ръце и полицаият започнал да го рита в корема. Клара, парализирана от ужас, не разбираше какво става. Изкрещяла на мъжа да престане, опитала се да го отскубне от Шандор. Но другият полицаи, Лайош, я хванал за ръката и я дръпнал настрани. Завлякъл я в дъното на уличката, повалил я върху паважа и вдигнал полата ѝ до кръста. Запушил устата ѝ с носната си кърпа, опрял пистолета до брадичката ѝ и си свършил работата.

Болката като че ли я отрезвила. Тя опипала с пръсти паветата в опит да се добере до палката, която, студена и гладка, се търкаляла наблизко. Полицаят я бил изпуснал, когато се навел да разкопчае панталона си. Клара грабнала оръжието и го ударила в слепоочието. Когато той извикал и се хванал за главата, тя го изритала с всички сили в гърдите. Той полетял назад, ударил главата си в една стена и застинал. В същия миг от уличката, където Шандор и другият полицаи се биели, отекнал пукот. Звукът като че ли избухнал в мозъка на Клара.

Последвала ужасяваща тишина.

Клара се изправила на крака, изпълзяла от безистена и се насочила към мястото, където един мъжки силует бил клекнал над друг. Шандор лежал по гръб, с отворени очи, вперени в небето. Полицаят с лице на булдог стоял на колене до него, сложил ръка върху гърдите му. Мъжът плачел, проклинал момчето, молел го да се изправи. Наричал го малък боклук. Когато вдигнал ръка от гърдите на Шандор, Клара забелязала, че е изцапана с кръв. Полицаят взел от паважа пистолета, който бил изпуснал, и го насочил срещу Клара, дулото отразило светлина и проблеснало в мрачната паст на уличката. Клара отстъпила назад към безистена, където лежал другият полицаи.

Коленичила и потърсила пипнешком неговия револвер. Намерила го на земята. Вдигнала пистолета с една ръка и го опряла до крака си, за да го прикрие. Полицаят, който застрелял Шандор, тръгнал към нея, плачейки. Ако не била видяла миг по-рано, че държи пистолет, щяла да си помисли, че идва, за да се разкае. Но сега гледала проснатия на земята Шандор и усещала тежестта на пистолета в ръката си — същото оръжие, което полицаят на име Лайош опрял в гърлото ѝ. Тя вдигнала уверено ръка.

Последвал втори изстрел. Мъжът се олюлял, паднал и застинал.

Болката от отката в рамото ѝ я отрезвила: Тя била стреляла, простреляла човек. От улица „Андраши“ долетял женски писък. По-надолу завила сирена. Клара излязла от безистена с пистолет в ръка и се приближила до простреляния полицай. Той лежал проснат по гръб на паважа с ръка, преметната над главата. От безистена долетял стон и дума, която тя не могла да разбере. Полицаят се бил изправил на четири крака. Видял револвера в ръката ѝ и мъртвия си колега на улицата. След три дни и самият той щял да почине от раната на главата си, но едва след като успял да идентифицира убиеца на колелата си и своя нападател. Воят на сирените се приближавал, Клара хвърлила пистолета и побягнала.

Била убила един полицай и ранила смъртоносно друг. Такива били фактите. Това, че била изнасилена, нямало как да бъде доказано в съда. Всички свидетели били мъртви, а след няколко дни синините и охлузванията по тялото ѝ изчезнали. Дотогава обаче по настояване на адвоката на баща ѝ я били извели през границата в Австрия, от там я прехвърлили в Германия, а от Германия — във Франция. Париж щял да бъде нейното убежище, а над нея щяла да бди прочутата учителка по балет Олга Невицкая, братовчедка на Романков. Смятали, че ще е временно. Клара щяла да живее при Невицкая само докато родителите ѝ установят кого трябва да подкупят или какво друго може да се направи, за да свалят обвиненията. Но не минали и две седмици, и станало ясно колко тежко всъщност е положението на Клара. Обвинили я в убийство. Тежкото престъпление означавало, че ще бъде съдена като пълнолетна. Според адвоката на баща ѝ нямало гаранция, че ще успеят, ако пледират самозащита. Полицията била установила,

че мъжът, когото е убила, бил невъоръжен, когато го е застреляла. Той, разбира се, имал пистолет; нали бил застрелял Шандор с него минути преди това. Но другият полицаи, свидетелят на стрелбата, дал показания, че партньорът му хвърлил пистолета, преди да се приближи до Клара. Показанията били потвърдени от веществени доказателства: пистолетът бил намерен до трупа на Шандор — на три метра от поваления полицаи.

Ситуацията се утежила още повече, когато се оказало, че Клара е застреляла герой от войната. Като войник този полицаи бил спасил петнайсет души от ротата си в битката при Ковел и получил специална похвала от императора. И сякаш това не стигало да настрои съдията срещу Клара, но се разбрало — или по-скоро полицията твърдяла — че дясно ориентираните членове на отдела им наскоро били получили заплашителни съобщения от Гешер Захав — ционистка организация, с която били свързани Клара и Шандор. Балетистите били забелязани три пъти през предишния месец да влизат и излизат от седалището на организацията на улица „Дохан“, макар че бяха ходили там на танцовите забави, организирани в неделя, а не кроели заговор за убийство на полицейски служители. Изчезването на Клара било възприето като потвърждение за вината ѝ и за ролята ѝ в заговора на Гешер Захав. За случилото се се разчуло из целия град, всички вестници в Будапеща публикували на първите си страници статии за малката еврейска балерина, която убила герой от войната. Това сложило край на надеждите на родителите ѝ, че ще могат да приберат дъщеря си у дома. Адвокатът на нейния баща ѝ писал, че имали късмет, че успели да я измъкнат от страната. Ако била останала, щяло да се стигне до нова кървава саморазправа.

През първите два месеца от престоя си при мадам Невицкая Клара лежала в тъмна стаичка с изглед към вентилационна шахта. Заради лошите новини от Будапеща сякаш живеела на дъното на кладенец. Не можела да спи, не можела да яде, не понасяла никой да я докосва. Шандор бил мъртъв. Никога нямало да види родителите и брат си отново. Никога нямало да се прибере в Будапеща. Никога нямало да живее на място, където всички по улиците говорят унгарски. Никога повече нямало да се пързала във Варошлигет или да танцува в Кралската опера, да види приятелите си от училище, нито да яде кестенов пастет от фунийка, докато се разхожда по брега на Дунав на

остров Маргарет. Никога повече нямало да види красивите вещи в стаята си — дневниците с кожени подвързии, вазите от херендов порцелан, бродираните възглавници, руските матрьошки, малката си менажерия от стъклени животни. Изгубила дори името си, никога повече нямало да бъде Клара Хас, завинаги щяла да остане Клер Моргенщерн — име, което избрал адвокатът ѝ. Всяка сутрин, щом се събудела, си спомняла какво се е случило, че е бегълка, намерила убежище при мадам Невицкая във Франция. От това като че ли се била разболяла и физически. Всеки ден прекарвала по няколко часа сутрин превита над легена и повръщала, разтърсвана от спазми. Щом се изправела, имала чувството, че ще припадне. Една сутрин мадам Невицкая влязла в стаята на Клара и ѝ задала няколко загадъчни въпроса. Болят ли я гърдите? Повдига ли ѝ се от мириса на храна? Кога за последен път била кървила? По-късно същия ден дошъл лекар, който провел болезнен и унизителен преглед, след който потвърдил подозренията на мадам Невицкая: Клара била бременна.

В продължение на три дни момичето можело единствено да се визира в късчето небе, което се виждало от леглото ѝ. По него плували облаци, прелитали ята птици, вечер то притъмнявало до индигов цвят и се изпълвало със златистите отблясъци на парижката нощ. Клара гледала небето, докато прислужницата на Невицкая, Маша, я хранела с пилешки бульон и поставяла мокри кърпи на челото ѝ. Гледала небето, докато Невицкая ѝ обяснявала, че не е нужно да се мъчи да износва детето на онзи мъж. Лекарят можел да направи проста операция, след която Клара вече нямало да бъде бременна. След като Невицкая я оставила сама, за да обмисли съдбата си, Клара продължила да се визира вменящата се ивица небе, без да осъзнава напълно чутото. Бременна. Проста операция. Но мадам Невицкая не знаела всичко — двамата с Шандор били станали любовници шест месеца преди да го убият. Любили се и в нощта на нападението. Взимали предпазни мерки, но Клара знаела, че те невинаги са ефективни. Щом била бременна, значи имало също толкова голяма вероятност детето да е от Шандор.

Тази мисъл била достатъчна да я накара да стане от леглото. Казала на мадам Невицкая, че няма да се оперира, и ѝ обяснила защо. Учителката — сериозна петдесетгодишна дама с лъскава коса — прегърнала Клара и се разплакала. Казала ѝ, че я разбира и че няма да

се опитва да я разубеди. Родителите ѝ обаче, след като били уведомени за бременността и плановете ѝ, не мислели така. Не могли да понесат мисълта, че дъщеря им може да отгледа детето на онзи полицай. Всъщност баща ѝ бил толкова против, че заплашил да се отрече от нея, ако задържи бебето. Какво щяла да прави сама в Париж? Не можела да танцува, докато е бременна, а после и с пеленаче на ръце; как щяла да се издържа? Нима положението ѝ вече не било достатъчно тежко?

Но Клара била решила. Нямало да се оперира, нито да изостави детето, след като се роди. Щом ѝ хрумнало, че може да е от Шандор, мисълта преминала в твърдо убеждение. Нека баща ѝ се отрече от нея. Щяла да работи; знаела, че може да се справи. Помолила мадам Невицкая да ѝ позволи да води уроци за начинаещи. Можела да работи, докато коремът ѝ започнел да личи, и щяла да продължи, след като се възстанови от раждането. Ако Невицкая я вземела като преподавател, щяла да спаси живота ѝ и живота на детето ѝ.

Невицкая се съгласила. Дала на Клара група седемгодишни ученички и ѝ купила черна рокля за репетиции, каквито носели всички учителки в школата. И скоро след това Клара отново започнала да се радва на живота. Апетитът ѝ се възвърнал и си възстановила теглото. Престанало да ѝ се вие свят. Отново можела да спи нощем. Детето е на Шандор, мислела си тя, не на оня другия. Отишла в една бръснарница и се подстригала късо. Купила си широка рокля от модните по онова време, която можела да носи и в напреднала бременност. Купила си нов дневник с кожена подвързия. Всеки ден ходела в балетната школа и обучавала двайсет момиченца. Когато вече не можела да преподава, предложила на Маша да ѝ помага с домакинската работа. Маша я научила да чисти, да готви, да пере, показала ѝ как да се оправя на пазара и в магазините. Когато била в шестия месец и забелязала, че продавачите поглеждат към корема ѝ, а после към голата ѝ лява ръка, си купила месингов пръстен, който носела на третия си пръст като брачна халка. Купила пръстена за удобство, но след време започнало да ѝ се струва, че е истинска брачна халка и че тя наистина е била омъжена за Шандор Голдщайн.

С приближаването на деветия месец Клара започнала да сънува реалистични сънища за Шандор. Не кошмарите, които я преследвали през първите ѝ седмици в Париж — Шандор, проснат в уличката с отворени, вперени в небето очи — а сънища, в които двамата заедно

вършели обикновени неща — работели върху трудна поддръжка, спорели за решението на трудна задача по аритметика или се боричкали в съблекалнята на операта. В един от сънищата ѝ той бил тринайсетгодишен и крадели заедно бонбони на пазара. В друг сън бил още по-малък — момче със слаби ръце — и се опитвал да я научи да прави скокове в басейна. Мислела си за него, когато започнали първите контракции, мислела за него, когато ѝ изтекли водите. Викала Шандор, когато я раздрала болката — нажежен до бяло огнен поток, който сякаш щял да я разкъса на две. Когато се събудила след цезаровото сечение, протегнала ръце, за да вземе детето си.

Но то изобщо не било дете. Било Елизабет.

След като приключи с историята, двамата поседяха мълчаливо до огнището — Андраш на табуретката, а Клара на аленото кресло, свила крака под полата си. Чаят в чашите им бе изстинал. Навън силен вятър брулеше дърветата. Андраш стана, отиде до прозореца и погледна към входа на Колеж дьо Франс, наобиколен от клошари.

— Золтан Новак знае ли тази история? — попита той.

— Само основното. Той е единственият човек във Франция, който знае. Мадам Невицкая почина преди известно време.

— Разказала си му, за да разбере защо не можеш да го обичаш ли?

— Със Золтан бяхме много близки. Искан да знае.

— Но дори и на Елизабет не си казвала — отбеляза Андраш и поглади с палец ръба на чашата си.

— Не съм. Нямах да ѝ се отрази добре да разбере истината.

— И сега я разказа на мен. Разказа ми, за да разбере какво се случи в Ница. Влюбила си се някога в Шандор Голдщайн и не можеш да обичаш никого друго. Мадам Жерар се оказа права. Каза ми преди време, че си влюбена в мъж, който е починал.

Клара въздъхна тихо.

— Наистина обичах Шандор. Обожавах го. Но твърденията, че чувствата ми към него няма да ми позволят да се влюбя отново, са романтични глупости.

— Тогава какво стана в Ница? — попита Андраш. — Защо се отдръпна?

Клара поклати глава и подпря лицето си с длан.

— Мисля, че се уплаших. Осъзнах какво би било да свържа живота си с твоя. За пръв път това ми се стори възможно. Но не ти бях разказала всички тези ужасяващи неща. Не знаеше, че съм убила човек, нито че бягам от правосъдието. Не знаеше, че са ме изнасилили. Не знаеше колко съм съсипана емоционално.

— Но какво би променило това, освен да ме накара да те чувствам още по-близка?

Клара се приближи до него с мокро и зачервено на слабата светлина лице.

— Ти си млад. Можеш да се влюбиш в момиче, чийто живот не е толкова сложен. Нямах нужда от подобни трагедии. Бях убедена, че ще си помислиш точно това, щом ти разкажа. Бях сигурна, че ще ти се сторя истинска развалина.

Миналият декември тя бе стояла на същото място с чаша чай, потрепваща в ръцете ѝ. „Пийни си и ти“, бе му предложила тогава.

— Клара, грешиш. Не бих заменил сложния ти живот и за най-простичката история на света. Разбираш ли ме?

Тя вдигна очи към него.

— Трудно ми е да повярвам.

— Опитай се — каза той и я придърпа към себе си, за да вдъхне топлия аромат в мрака на косите ѝ. В обятията му стоеше момичето, израснало в къща край Варошлигет, младата балерина, която бе обичала Шандор Голдщайн, жената, която сега обичаше него. Андраш едва ли виждаше в нея онова непоправимо нещо, останало непроменено през целия ѝ живот: нейната същност, живата ѝ искрица. Струваше му се толкова мъничка — синапено семенце с един-единствен корен, спуснал се дълбоко в земята, едновременно здрав и крехък. Но на него не му трябваше друго. Това коренче бе всичко. Тя му го бе дала и сега той го държеше в ръцете си.

Прекараха нощта заедно на улица „Дез Екол“. На сутринта се измиха и облякоха в утринния студ в стаята на Андраш, а после отидоха пеша до улица „Севинье“. Беше седми ноември — студена, сива сутрин, заскрежена от слана. Андраш влезе, за да запали печката в студиото. Не бе влизал тук, в нейната обител, от два месеца. Залата бе тиха като всяка класна стая, очакваща учениците си — миришеше на балетни пантофки и колофон, точно като балетната зала в Будапеща, за която му бе разказала. В единия ъгъл стоеше покрита с плат

чертожната дъска, която тя му подари за рождения ден. Клара отиде до нея и дръпна чаршафа.

— Пазих ти я, както ме помоли.

Андраш взе чаршафа от ръцете ѝ и обгърна двамата с него. Придърпа я към себе си така, че да усети допира на остриите ѝ кости, да усети как ребрата ѝ се притискат в неговите при всяко вдишване. Преметна края на чаршафа над главите им и двамата останаха така забулени в ъгъла на студиото. В усамотението, което им предложи импровизираната палатка, той повдигна с пръст брадичката ѝ и я целуна.

— Искаш ли никога да не излизаме оттук? — попита я Андраш.
— Да останем тук завинаги.

Той се наведе да я целуне, убеден, че нищо не може да го отдалечи от нея — нито глад, нито умора, нито болка, нито страх, нито война.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА ОБРЕЧЕНИЯТ

Новината завари Андраш в ателието. Макар едва да гледаше от умора след нощта, прекарана с Клара, все пак трябваше да отиде на училище; същия ден щяха да разглеждат проекта му. Бе работил върху помещение с конкретно предназначение в стила на някой от съвременните архитекти. Бе проектирал архитектурно студио в стил Пиер Шаро, като използва за модел клиниката на улица „Сен Гийом“: триетажна сграда от стъклени тухли и стомана, изпълнена с разсеяна светлина и сияеща нощем. Всички бяха дошли по-рано, за да закачат проектите си по стените. Щом намери място за скицата си, Андраш се премести от работната си маса при по-големите студенти до напръсканото с боя радио. Слушаха новините и не очакваха нищо повече от обичайните всекидневни тревоги.

Розен разбра пръв и усили звука, така че всички да чуват. Току-що бил застрелян германският посланик. Не, не посланикът, а служител на посолството. Някакъв секретар на легацията. Ернст Едуард фон Рат. Двайсет и девет годишен. Застреляло го дете. Дете ли? Не точно. Младеж. Седемнайсетгодишен. Евреин. Германски евреин от полски произход. Застрелял служителя, за да отмъсти за депортирането на дванайсет хиляди евреи от Германия.

— О, боже! — възкликна Бен Яков и прокара ръце през напомадената си коса. — Обречен е.

Всички се скупчиха около радиото. Починал ли е служителят на посолството, или е жив? Научиха отговора миг по-късно: бил прострелян с четири куршума в корема и в момента го оперирали в клиника „Алма“ на улица „Дьо л’Юниверсите“, която се намирал на десетина минути от училището. Говореше се, че Хитлер бил изпратил личния си лекар от Берлин заедно с директора на клиниката по хирургия към Мюнхенския университет. Нападателят — Грюнспан или Гринспан — бил арестуван и отведен на неизвестно място.

— Изпратил е личния си лекар! — възкликна Розен. — Не се и съмнявам. Изпратил го е с капсулка арсен за техния човек.

— Какво искаш да кажеш? — попита някой.

— Фон Рат трябва да умре за Германия — поясни Розен. — Така те ще правят каквото си поискат с евреите.

— Никога не биха убили свой човек.

— Естествено, че биха го направили.

— Няма да се наложи — обади се друг студент. — Човекът е прострелян четири пъти.

Поланер се отдалечи от тълпата край радиото, за да запали цигара на прозореца. Андраш се приближи и погледна надолу към двора, където двама петокурсници закачваха сложна дървена конструкция на едно дърво. Поланер открехна прозореца и издиша дима навън в студения въздух.

— Познавах го — каза той. — Не еврейчето, а другия.

— Фон Рат ли? — попита Андраш. — Откъде?

Поланер погледна Андраш за миг и извърна очи. Изтръска пепелта от цигарата си върху външния перваз на прозореца, където пращинките се задържаха за миг и отлетяха.

— Ходех в един бар — каза Поланер. — И той го посещаваше.

Андраш кимна безмълвно.

— Застрелян. От седемнайсетгодишно еврейче. Точно Фон Рат — продължи Поланер.

В този миг влезе Ваго и изключи радиото, а студентите насядаха по местата си за кратката лекция, която преподавателят изнасяше, преди да започне обсъждането. Андраш слушаше с половин ухо и дълбаеше квадрат върху плота на бюрото с металния накрайник на молива си. Разказът на Клара снощи и случилото се в германското посолство му дойдоха в повече. В съзнанието му двете събития се сляха: Клара и полският младеж — и двамата онеправдани, и двамата стиснали оръжия в треперещите си ръце, и двамата стрелят, и двамата обречени. Нацистките лекари бързаха към Париж, за да спасят или убият един човек. А едно германче от полски произход лежеше някъде в затвора и чакаше да научи дали е убиец, или не. Скицата на Андраш се бе изплъзнала от габърчетата и висеше накриво на стената. Той го забеляза и си помисли: „Точно така“. В този миг всичко сякаш висеше изкривено и се държеше на едно габърче: не само къщи, но и цели градове, страни и народи. Испита желание да успокои трескавите си мисли. Искаше му се да е в гладкото бяло легло в дома на Клара, в

нейната бяла спалня, под чаршафите, които ухаеха на тялото ѝ. Но в момента виждаше само Ваго, който хвана скицата му и я закачи на мястото ѝ на стената. Видя как останалите студенти се събират на група за обсъждането. Едва се надигна от бюрото и застана пред чертежа си, докато другите обсъждаха работата му. Чак след това, когато всички го потупваха по гърба и му стискаха ръката, осъзна, че проектът му е пожънал успех.

— Фон Рат не мразеше евреите — каза Поланер. — Разбира се, бил е член на партията, но се възмущаваше от случващото се в Германия. Казваше, че е дошъл във Франция, за да избяга. Поне така твърдеше.

Бяха минали два дни. Ернст фон Рат бе починал същия следобед в клиниката. Лекарите на Хитлер бяха дошли, но се бяха съгласили с френските лекари. Според вечерните новини Фон Рат починал от усложнения след травма на далака. В събота в германската лутеранска църква щеше да бъде отслужена панихида.

Андраш и Поланер отидоха в „Синият гълъб“ за по чаша уиски, но установиха, че не им стигат парите. Беше краят на месеца и дори след като обърнаха джобовете си, не успяха да съберат пари и за по едно питие. Казаха на сервитьора, че ще поръчат след малко, и поседяха да си поговорят с надеждата, че ще прекарат половин час в топлото заведение, преди да ги помолят да си тръгнат. След малко сервитьорът им донесе обичайната поръчка — уиски и вода. Когато двамата възразиха, че не могат да платят, той зави единия си мустак и рече:

— Другия път ще ви взема двойно.

— Как се запозна с него? — обърна се Андраш към Поланер.

Поланер сви рамене.

— Някой ни представи. Той ме почерпи питие. Поговорихме си. Беше интелигентен и начетен. Харесвах го.

— Но когато научи кой е...

— Какво трябваше да направя? Да си тръгна ли? Ами ако той бе постъпил така с мен?

— Но как си могъл да си седиш и да разговаряш с нацист? Особено след случилото се миналата зима?

— Но не той ме нападна. Казах ти, не беше такъв човек.

— Така е твърдял. Но може да е имал други мотиви.

— За бога — възкликна Поланер. — Няма ли да оставиш тази тема? Току-що е починал мой познат. Опитвам се да се справя. Не е ли достатъчно засега?

— Извинявай.

Поланер облегна лакти на масата и подпря брадичка на сключените си длани.

— Бен Яков се оказа прав — каза той. — Ще накажат момчето за назидание. Гринспан. Ще го екстрадират и ще го убият по зрелищен начин.

— Не могат. Целият свят ги гледа.

— За тях това е още по-добре.

Клара стоеше на прозореца с вестник в ръка и гледаше надолу към улица „Севинье“. Тъкмо бе прочела на глас кратката статия за действията, които германското правителство възнамеряваше да предприеме срещу евреите, „за да компенсира за катастрофалното унищожение на германско имущество вследствие метежите на 9 ноември“. Във вестника наричаха тази дата Нощта на счупените стъкла. Андраш крачеше напред-назад из стаята с ръце в джобовете. На бюрото Елизабет отвори ученическа тетрадка и започна да драска с молив някакви фигурки.

— Един милиард райхсмарки — каза тя. — Толкова е глобата за евреите. А в Германия има половин милион евреи. Това означава, че всеки от тях трябва да плати по две хиляди райхсмарки, включително децата.

Логиката бе невероятна. Андраш се опита да я проумее, но безуспешно. Гринспан бе застрелял Фон Рат; Фон Рат бе умрял; 9 ноември, Нощта на счупените стъкла, трябваше да бъде естествената реакция на германския народ срещу убийството. Затова отговорността за трошенето на еврейски магазини, опожаряването на синагоги и ограбването на къщи, да не говорим за убитите деветдесет и един евреи и арестуваните трийсет хиляди — явно бе по вина на самите евреи и следователно те трябваше да си платят. Освен глобите, всички застраховки за повреденото имущество щяха да бъдат изплатени на държавата. А сега вече бе незаконно евреите да имат фирми в Германия. В Париж, Ню Йорк и Лондон бяха проведени протести

срещу погрома и последиците от него, но френското правителство, незнайно защо, мълчеше. Розен заяви, че е така, защото Рибентроп, външният министър на Хитлер, трябвало да посети Париж през декември в знак на приятелство между Германия и Франция. Всичко изглеждаше като една голяма грозна преструвка.

От долния етаж се чу шумоленето на следобедната поща, която пощальонът пусна в процепа на вратата.

Елизабет стана толкова рязко, че преобърна стола, който се удари в решетката на камината, и изтича долу, за да вземе писмата.

— Преди се налагаше да я подкупвам с курабийки, за да слезе за пощата — каза Клара, докато вдигаше стола. — Сега веднага се спуска за писмата.

Елизабет се забави доста. Когато се появи на вратата задъхана и поруменяла, хвърли писмата на бюрото и изтича в стаята си в дъното на коридора. Клара седна на бюрото и прелисти пощата. Един тънък плик с кремав цвят привлече вниманието ѝ. Тя взе ножа за писма и го отвори.

— От Золтан е — каза и прегледа единствената страница. Докато четеше, веждите ѝ се сбърчваха все повече. — Двамата с Едит заминават след три седмици. Пише ми, за да се сбогуваме.

— Къде заминават?

— За Будапеща. Вече бях чувала за това му намерение. Марсел ми спомена за слуховете, че заминавали. Каза ми миналата седмица, когато се видяхме в Тюйлери. Поканили Золтан за директор на Унгарската кралска опера. А мадам Новак искала да отгледа детето близо до семейството си.

— Толкова ли си тъжна, че той заминава, Клара?

Тя поклати глава.

— Тъжна съм, но не заради това, за което си мислиш. Знаеш какво изпитвам към Золтан. За мен той е скъп, стар приятел. И е добър човек. Все пак те взе на работа, когато театърът едва свързваше двата края. — Тя седна до Андраш на дивана и го хвана за ръката. — Но не съм тъжна, защото заминава. Радвам се за него.

— А за какво тогава?

— Завиждам му. Ужасно му завиждам. С Едит могат да се качат на влака и да се приберат у дома. Могат да заведат бебето при майката на Едит, за да отрасне с братовчедите си. — Тя приглади сивата пола

на коленете си. — Ами ако и в Унгария се случи нещо подобно на погрома в Германия? Ако арестуват брат ми? Какво ще стане с майка ми?

— Ако в Унгария се случи нещо, ще замина за Будапеща и ще се погрижа за майка ти.

— Но аз няма да мога да дойда с теб.

— Може би ще намеря начин да доведа майка ти във Франция.

— Дори и да успееш, това би било временно решение. Имам предвид по-големия ни проблем.

— И какъв е той?

— Знаеш за какво говоря. Проблемът къде бихме могли да живеем заедно в бъдеще. Не мога да се върна в Унгария, а ти не можеш да останеш тук.

— Защо?

— Заради семейството ти. Ако избухне война, ще искаш да се прибереш при тях. Премисляла съм го стотици пъти. Трябва да знаеш, че мислих много по този въпрос през септември. Това бе също една от причините, поради които не ти писах. Не виждах решение. Знаех, че ако решим да бъдем заедно, ще те държа далеч от семейството ти.

— Ако остана тук, това ще е мое желание — каза Андраш. — Но ако се наложи да замина, ще намеря начин да те взема със себе си. Ще се консултираме с адвокат. Тези случаи нямат ли давност?

Клара поклати глава.

— Още могат да ме арестуват и съдят за извършеното. А дори да мога да се върна у дома, няма как да изоставя Елизабет.

— Естествено, че няма да го направиш. Но Елизабет си има собствени планове.

— Тъкмо от това се страхувам. Тя е още дете, Андраш. Носи онзи годежен пръстен, но не разбира какво всъщност означава той.

— Годеникът ѝ изглежда напълно искрен. Знаем, че има най-добри намерения.

— Ако беше така, първо щеше да говори със своите родители, преди да започне да ѝ пълни главата с приказки за сватба и Америка! Още не им е казал, че е сгоден. Очевидно вече са му избрали друго момиче, някаква наследница на бирени фабрики от Уисконсин. Той твърди, че не ѝ е обещавал нищо, но съм убедена, че родителите му не

мислят така. Най-малкото можеше да поиска разрешение от мен, преди да подари на Елизабет пръстена.

Андраш се усмихна.

— Така ли се прави? Младежите още ли искат разрешение?

Клара се предаде и му се усмихна в отговор.

— Добрите младежи — заяви тя.

Андраш я притегли към себе си и се наведе към ухото ѝ.

— И на мен ми се ще да поискам разрешение от някого, Клара.

Бих искал да пиша на майка ти.

— А ако тя откаже? — прошепна Клара.

— Тогава ще трябва да избягаме заедно.

— Къде, скъпи?

— Не ме интересува — отвърна той, загледан в сивите ѝ очи. —

Искам да бъда с теб. Това е всичко. Знам, че никак не е практично.

— Изключително непрактично е — каза тя, но обви ръце около врата му и вдигна лице към неговото, а той целуна затворените ѝ клепачи и вкуси следи от сол. В същия миг чуха стъпките на Елизабет в коридора, тя се появи на прага на салона със зелената си вълнена шапка и палто. Андраш и Клара се отдръпнаха един от друг и станаха от дивана.

— Извинете ме, отвратителни възрастни — каза Елизабет. — Отивам на кино.

— Елизабет — обърна се към нея Андраш. — Какво ще кажеш, ако се ожения за майка ти?

— Моля те — вдигна предупредително ръка Клара. — Не бива да говорим за това по този начин.

Елизабет килна глава и изгледа Андраш.

— Какво рече?

— Искам да се ожения за нея. Да я направя своя съпруга.

— Сериозно ли говориш? — попита Елизабет. — Искаш да се ожениш за нея?

— Да.

— А тя иска ли?

Настъпи дълго мълчание, по време на което Андраш изпита ужасяващо напрежение. Но след това Клара го стисна за ръката, сякаш изпитваше болка.

— Знае, че искам — каза тя. — Искаме едно и също.

Андраш остана без дъх.

По лицето на Елизабет премина вълна на облекчение, сбърченото ѝ чело се отпусна. Тя прекоси стаята, прегърна Андраш и целуна майка си.

— Великолепна новина — рече тя съвсем искрено и без и дума повече праметна чантичката си през рамо и изтрополи надолу по стълбите.

— Великолепно ли? — обади се Клара сред ехтящата тишина, която винаги настъпваше след излизането на Елизабет. — Не знаех какво да очаквам, но не беше това.

— Мисли си, че така ще е по-лесно за връзката ѝ с Пол.

Клара въздъхна.

— Знам. Ако се омъжа за теб, тя няма да се чувства виновна, че ме оставя.

— Ако си мислиш, че има някакво значение, ще изчакаме. Ще изчакаме, докато тя завърши училище.

— Дотогава остават още седем месеца.

— Седем месеца са наистина — замисли се Андраш. — Но пък ще са най-хубавите в живота ни.

Клара кимна и го хвана за ръка.

— Седем месеца.

— Клара — обърна се към нея Андраш. — Клара Моргенщерн, това означава ли, че ще се омъжиш за мен?

— Да — отвърна тя. — Да. Когато Елизабет завърши училище. Но това не означава, че ще я оставя да избяга в Америка с онзи сладкодумец.

— Седем месеца — повтори Андраш.

— А дотогава може и да сме решили географския си проблем.

Той я хвана за раменете, целуна я по устата, скулите и клепачите.

— Да не се тревожим засега. Обещай ми, че няма да мислиш за това.

— Не мога да ти обещаая, Андраш. Ако искаме да решим проблема, ще трябва да мислим за него.

— Ще му мислим по-нататък. Сега само искам да те целуна. Може ли?

В отговор тя обви ръце около него и той я целуна, като си мечтаеше да не прави нищо друго цял ден, цяла година, цял живот.

После я отдръпна от себе си и каза:

— Не съм подготвен за това. Нямам какво да ти предложа. Нямам пръстен.

— Пръстен ли! — възкликна тя. — Не искам пръстен.

— Но ще го получиш. И не се шегувах, когато казах, че искам да пиша на майка ти.

— Знаеш, че това е рисковано.

— Би ми се искало да говорим с Йозеф — каза Андраш. — Той би могъл да й пише или да сложи моето писмо в някое от своите.

Клара стисна устни.

— От онова, което съм чувала за начина му на живот, ми се струва неразумно да го замесваме.

— Щом ще се женим, той все някога ще разбере. Латинският квартал е малък.

Клара въздъхна.

— Знам. Сложно е. — После се върна на дивана и разгъна вестника. — Поне имаме известно време да го обмислим. Седем месеца. Кой знае какво ще се случи до тогава? А дали не е по-добре всички да се оженим веднага? Дали не е по-добре да се радвам, че детето ми ще замине за Америка? Ако избухне война, там ще е по-безопасно.

Този неуловим призрак — безопасността. Той бе напуснал Унгария, бе избягал от класните стаи в училището по архитектура, бе изчезнал от Германия много преди 9 ноември. Но докато седеше на дивана до нея и надзърташе във вестника, Андраш изпита внезапен шок от случващото се. Той проследи линията на ръката ѝ до снимката на първа страница: мъж и жена по пижами на улицата; между тях малко момче, стиснало парцалена кукла с конусовидна шапка; а пред тях, хвърляща ярки отблясъци върху лицата им, гореше къща с разбита врата. На местата, на които огънят бе прогорил килимите и дюшеметата, тапетите и гипса, се виждаха гредите, осветени като оголените кости на животно. И Андраш видя онова, което би видял един архитект, онова, което мъжът, жената и момчето не биха могли да видят в този миг от улицата: видя, че носещите греди вече са прогорени и след миг сградата ще се сгромоляса като зле направен макет, а гредите ѝ ще станат на пепел.

ТРЕТА ЧАСТ

СРЕЩИ И РАЗДЕЛИ

ДВАДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА ВЕЧЕРЯТА

В началото на декември мадам Жерар организира вечеря за рождения си ден. Клара получи покана — картичка с цвят на слонова кост, напечатана със златисти букви, а Андраш бе поканен като неин кавалер. Той облече снежнобяла риза, сложи черна копринена вратовръзка, напръска с вода и изчетка най-хубавото си официално сако и лъсна обувките, които Тибор му бе донесъл миналата година от Будапеща. Каза си, че няма нищо необичайно, че Марсел е поканила и него. Всъщност сега щеше да я види за пръв път, откакто бе напуснала „Сара Бернар“, и щеше да е първото му появяване като бъдещ съпруг на Клара. Андраш се страхуваше не само от това, какво ще си помислят приятелите ѝ, но и какво ще си помисли тя, когато го види за пръв път сред кръга си от познати. Сред онези хореографи, танцьори и композитори, които понякога ѝ посвещаваха музикални произведения. Как би могъл да изглежда той в сравнение с тях, освен като новак, невежа, някой, от когото един ден може и да излезе нещо, но все още е нереализиран? Андраш се боеше, че това е било намерението на Марсел. Но самата Клара го разсея от тревогите му; когато вечерта той пристигна на улица „Севинье“, тя се държеше ведро и интимно. Двамата тръгнаха пеша в студената вечер към новия апартамент на Марсел в единайсети арондисман по улици, изпълнени с мириса на дърва и приближаваща зима. На Андраш не му се вярваше, че е почти декември и е минала цяла година, откакто се запозна с Клара. Скоро езерата във Венсенския и Болонския лес отново щяха да замръзнат и да се превърнат в ледени пързалки.

В апартамента на мадам Жерар ги посрещна момиче с колосана бяла престилка, което взе палтата им и ги въведе в гостната. Сградата бе построена в стил бел епок, но мадам Жерар бе обзавела новото си жилище модернистично: в гостната имаше ниски черни кожени дивани, а по стъклените лавици бяха подредени африкански маски и вази от изпъстрен с тънки нишки малахит. На прозорците висяха тревистозелени завеси, а две метални маси стояха до диваните нащрек

като тънкокраки хрътки. На масите бяха разположени две скулптури на Брънкуш — два изопнати пламъка от черен мрамор. Всичко това се дължеше на успехите, които мадам Жерар жънеше напоследък. Тя покоряваше Париж с всяка своя роля, откакто игра в „Майка“ и получи поредица от възторжени отзиви за ролята си на Антигона в „Театър дез Амбасадьор“, където Андраш и Форестие бяха конструирали сложен сюрреалистичен декор. Сега мадам Жерар, облечена с бледозелена копринена рокля, прекоси стаята, за да посрещне лично Андраш и Клара. Целуна ги и двамата и след като си размениха любезности, тя отведе Андраш до черната лакирана масичка, където стояха напитките.

— Виж се само — каза тя и докосна ревера му. — Оказа се истински джентълмен. Официалните костюми ти отиват. Опасявам се, че още преди края на вечерята ще получа ужасен пристъп на ревност.

— Много мило от твоя страна да ме поканиш — Андраш усети, че говори с пресилено спокойствие, и му се стори, че забеляза лека усмивка в ъгълчето на устните на мадам Жерар.

— Много мило от твоя страна, че ме уважи на рождения ми ден... Мисля, че компанията ще ти хареса. Тук е нашият приятел мосю Новак със съпругата си. Чу ли, че ще се прибира в Унгария? — Тя кимна към ъгъла, където Новак и жена му разговаряха с побелял мъж с копринено шалче. — Признавам, че той малко се изненада, когато му казах, че и вие с Клара ще дойдете. Предполагам, знаеш за...

— Да, знам всичко — прекъсна я Андраш. — Макар да ми се струва, че ти би предпочела да не знам. Щеше да ти е много забавно да ми разкажеш лично, нали?

— Винаги съм ти мислила само доброто — усмихна се мило мадам Жерар. — Предупредих те за Клара. Признавам, че бях поразена, когато чух, че връзката ви е станала сериозна. Бях убедена, че тя гледа на теб като на временно развлечение.

Андраш усети как пламва.

— Това ли е твоята представа за развлечение? Да каниш гости и после да ги обиждаш?

— По-тихо, скъпи — прошепна мадам Жерар. — Мислиш ме за твърде умна. Как иначе може човек да следи чуждите интриги? Ако канех само онези от приятелите си с незаплетени взаимоотношения, нямаше да мога да поканя никого!

— Познавам те достатъчно добре. Не правиш нищо случайно.

— Виждам, че имаш прекалено романтична представа за мен — отбеляза мадам Жерар, очевидно доволна. — Ти си очарователен младеж.

— И кога точно заминава мосю Новак за Унгария?

Тя се изсмя с ниския си ехтящ смях:

— През януари. Едва ли ще се натъжиш от заминаването му. Макар че не съм сигурна как ще го приеме Клара. Те са много близки, както знаеш. — Тя му подаде чаша уиски с лед и обърна глава към Клара, която бе седнала до Новак на ниския черен диван. — Между другото не се притеснявай какво ще кажат хората за вас двамата. Имам предвид за годежа ви. Всички харесват ексцентричностите на Клара. Аз лично също мисля, че връзката ви е очарователна. Прилича на приказка! Виж се само. Тя те превърна от жаба в принц.

— Ако това е всичко, ще занеса питие на Клара — каза Андраш.

— Побързай — рече мадам Жерар. — Ако се забавиш още малко, *той* ще се почувства задължен да ѝ занесе напитка. — Тя отново обърна очи към черния диван, където Новак нетърпеливо говореше нещо на Клара. Тя поклати глава и се усмихна тъжно; Новак като че ли не отстъпваше, защото тя сведе поглед.

Андраш взе чаша вино за нея и си проправи път сред групичките от гости. Мина съвсем близо до съпругата на Новак, Едит — висока, тъмнокоса жена в кадифена рокля, ухаеща на жасминов парфюм. Последния път, когато я видя преди почти година в „Сара Бернар“, тя му бе дала да подържи чантата ѝ, докато търсеше носна кърпа из джобовете си. Обърна му толкова внимание, колкото на закачалка на стената. Сега стоеше с изправен гръб, а една друга жена се бе привела към ухото ѝ, сигурно ѝ разказваше как върви разговорът на Новак с Клара. Когато Андраш стигна до дивана, мосю Новак се изправи и протегна потната си топла ръка на Андраш. Очите му бяха зачервени, дишането — тежко. След като го поздрави, той като че ли не може да измисли тема за разговор.

— Разбрах, че заминавате за Будапеща — притече му се на помощ Андраш.

Новак се усмихна пресилено.

— Да, така е. И какво ще правя без компания за обяд? Мадам Новак предпочита вагон-ресторанта.

— Вероятно ще успеете да разведриите някой млад глупак, тръгнал от Париж за Будапеща.

— Глупак ще е наистина, ако се прибира в Будапеща от Париж.

— Будапеща е прекрасно място за младите — възрази Андраш.

— Може би трябваше да си останеш там — каза Новак, навеждайки се към Андраш, и Андраш усети, че той е пиан. Клара, разбира се, вече беше го забелязала; тя стана и сложи ръка на лакътя на Новак. Негодувание прониза Андраш. Щом Новак бе готов да се изложи, Клара не биваше да се чувства длъжна да го защитава. Но тя подкани умолително с поглед Андраш да се сдържа и той омекна. Не можеше да вини Новак. Все пак бяха минали едва три месеца, откак самият той се бе напил от мъка в апартамента на Йозеф Хас.

— Мосю Новак ми разказваше за новата си работа в Унгарската кралска опера — каза Клара.

— Ах, да. Имат късмет, че отивате да работите при тях — отбеляза Андраш.

— Е, в Париж няма да липсвам на никого — Новак погледна демонстративно към Клара. — Това е очевидно.

Мадам Жерар дойде при тях от другия край на стаята и хвана Новак за ръцете.

— Ужасно ще ни липсваш — каза тя. — Каква загуба за всички нас. Каква загуба лично за мен. Какво ще правя без теб? Кой ще ръководи вечерите, които организирам?

— Ти самата ще ги ръководиш както винаги — отвърна Новак.

— Не си прав — каза мадам Жерар. — Някога бях страшно срамежлива. Ти говореше вместо мен. Но може би си забравил. Сигурно не помниш как трябваше да ме наливаш с вино в кабинета си само за да ме убедиш да приема ролята на мадам Вилареал-Блок.

— Ах, да, горката Клодин — каза Новак и с всяка дума тонът му се повишаваше. — Тя беше великолепа, а заряза всичко заради онова момче. Онзи пресаташе от Бразилия. Отиде с него в Сан Пауло, а после той я заряза заради някаква млада повлекана. — Той се обърна и изгледа кръвнишки Андраш. — А беше толкова сигурна, че той я обича. Но момчето я направи за смях. — Той пресуши чашата си, отиде до прозореца и се загледа към улицата.

Мълчанието на Новак се разпространи и сред останалите гости, постепенно разговорите на отделните групички замряха. Сякаш всички

бяха наблюдавали разговора между Андраш, Клара и Новак, сякаш всички знаеха предварително за ситуацията и бяха посъветвани да обърнат специално внимание на тримата. Най-накрая една възрастна жена в черна рокля на Менбоше се изкашля деликатно, подкрепи се с глътка джин и заяви, че тъкмо била чула, че четирийсетте хиляди железопътни работници, уволнени от мосю Рейно, ще организират протест и че единственото хубаво, до което можело да доведе това, е да отложи заминаването на мосю и мадам Новак.

— О, но това би било ужасно — обади се мадам Новак. — Майка ни е организираща празненство за посрещането, а поканите вече са изпратени.

Мадам Жерар се изсмя.

— Поне не може да бъдеш обвинена в популизъм, Едит — каза тя и разговорите продължиха в предишния дух.

По време на вечерята Андраш бе настанен между мадам Новак и възрастната дама с роклята на Менбоше. Парфюмът на мадам Новак се стори на Андраш твърде натрапчив и като че ли полепваше по всяко ястие, което му поднасяха; яде жасминова супа от костенурки, жасминов десерт, жасминов фазан. Клара бе настанена до Новак в другия край на масата от страната на Андраш и той нямаше как да вижда лицето ѝ. Разговорът по време на вечерята започна с мадам Жерар: обсъждаха кариерата ѝ, новия ѝ апартамент и неувяхващата ѝ красота. Марсел слушаше със зле изиграна скромност, а по устата ѝ пърхаше самодоволна усмивка. Когато ѝ омръзна да се къпе в ласкателства, тя насочи разговора към Будапеща, към очарованието на града, трудностите в него и как се е променил от времето, когато присъстващите на масата унгарци са живели там като деца. Започваше всяко изречение с думите: „Когато бяхме на годините на мосю Леви...“. Капитан Някой си фон Отер, който седеше срещу Андраш, заяви, че съвсем скоро в Европа ще избухне война, че Унгария непременно трябва да се включи и Будапеща ще се промени до неузнаваемост преди края на десетилетието. Мадам Новак изрази надежда, че поне паркът, в който е играла като дете, ще си остане същият, защото иска и нейното дете да играе там.

— Не съм ли права? — обърна се тя към съпруга си в другия край на масата. — Ще накарам бавачката на Янош да го заведе там веднага щом се приберем.

— Къде, скъпа?

— В парка на улица „Пожони“, до реката.

— Разбира се — отвърна Новак разсеяно и отново се обърна към Клара.

Вечерята приключи със сирена и портвайн, а гостите се оттеглиха в стая с бежови стени, в която имаше кадифени канапета и грамофон. Мадам Жерар настоя да танцуват. Преместиха канапетата покрай стените, поставиха плоча на грамофона и всички се раздвижиха в ритъма на нова американска песен — „Не могат да те отнемат от мен“. Мосю Новак хвана Клара през кръста и я заведе в центъра на стаята. Танцуваха непохватно — Клара едва докосваше с длани лактите на Новак, докато той се опитваше да сведе глава на рамото ѝ. Мадам Новак се правеше, че не забелязва, и танцуваше бърз джаз с капитан Някой си фон Отер, а Андраш се озова в двойка с възрастната дама в черно.

— „Начинът, по който ти стои шапката — пееше тя в ухото му. — Начинът, по който отпиваш от чая си. Спомена за това не могат да ми отнемат.“

— Пее се за любов! — рече старата дама, когато Андраш каза, че не знае добре английски. Тя като че ли си мислеше, че трябва да крещи в ухото му, за да я чува той на фона на музиката и разговорите. — Мъжът е разделен от любимата си, но никога няма да я забрави! Тя го спохожда в сънищата му, защото е променила живота му!

Като че ли никой не можеше да се насити на тази песен. Мадам Жерар обяви, че това е новата ѝ любима мелодия. Пуснаха я четири пъти, преди да им омръзне. Андраш танцува с мадам Жерар, с Едит Новак и пак с възрастната дама; но Золтан Новак отказваше да пусне Клара. Скоро той щеше да напусне Париж завинаги и нищо не можеше да промени този факт — нито стачката на железниците, нито заплахата от война, нито силата на любовта му. Клара се опитваше да се отскубне от прегръдката му, но всеки път, когато тя се дръпнеше, той възразяваше толкова шумно, че се налагаше тя да остане при него, за да не правят сцени. Накрая, твърде пиян, за да стои на краката си, той се добра с препъване до едно от канапетата и избърса чело с голяма бяла носна кърпа. Мадам Жерар свали плочата от грамофона и обяви, че сега ще поднесат тортата, а Клара повика Андраш с жест в коридора.

— Да си тръгваме — прошепна тя. — Изобщо не биваше да идваме. Трябваше да се досетя, че Марсел ще организира подобна грозна драма.

Андраш също нямаше търпение да си вървят. Взеха палтата си от обзаведената в червено спалня и се промъкнаха в коридора. Но Новак явно бе забелязал отсъствието на Клара, а после бе чул шума на асансьора или просто бе решил, че не може да стои повече в топлата стая. Когато излязоха на тротоара, той стоеше на балкона и викаше Клара, докато тя и Андраш се отдалечаваха под ръка надолу по улицата.

Андраш не усещаше и капчица злорадство, дори изпита болезнено съчувствие към Новак. Представи си как би се чувствал, ако бе на негово място — той да заминава завинаги за Унгария без Клара, а усещането го блъсна толкова силно, че се наложи да седне на една пейка и да наведе глава между коленете си. Почувства се така, защото още изпитваше изненада да я усеща близо до себе си, сложила ръката си в ръкавица на рамото му. Двамата дълго седяха на пейката в студа, без никой от тях да пророни и дума.

ДВАДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА СИНЬОРИНА ДИ САБАТО

През един декемврийски ден, в който вятърът режеше като с нож, Международната лига против антисемитизма организира протест срещу визитата на германския външен министър в Париж. Андраш, Поланер, Розен и Бен Яков стояха в една скупчена групичка от демонстранти пред Елисейския дворец и крещяха протестни лозунги срещу френското и германското правителство, размахваха плакати — „Не на дружбата с фашистите; Фон Рибентроп, върви си“ — и пееха ционистки песни, които бяха научили на събранията на Лигата, към която Розен бе настоял да се присъединят след погрома в Германия. Тази сутрин той ги бе събудил призори, за да рисуват плакати. Разправяше, че нямат извинение да са пасивни, докато ги измъкваше от леглата им, нямат оправдание да се излежават, когато Йоахим фон Рибентроп се готви да подпише договор за ненападение с Франция. Боне, френският министър на външните работи, който охотно се бе примирил с окупацията на Судетска област, бе уредил всичко. У Розен изпиха кана турско кафе и направиха десетина плаката, докато домакинът разбъркваше боята с линейка и настояваше, че трябва да вдишат пушека на революцията. Андраш знаеше, че поведението на Розен се дължи до голяма степен на новата му *copine* — ционистка от колежа за медицински сестри, с която Розен се бе запознал през лятото. Въпросната девойка — Шалхевет — бе пристигнала сутринта в квартирата, за да им помага с плакатите. Тя беше висока, с пламтящи очи и сърцераздирателен бял кичур в черните си коси; от време на време намигваше на Андраш, Поланер и Бен Яков, което означаваше, че е наясно колко абсурдно може да се държи понякога Розен, но въпреки това го гледаше с възхищение, с което показваше чувствата си към него.

Макар Андраш да се оплака, че го будят толкова рано, той бе доволен да го повикат за по-сериозно занимание от четене на вестници и обсъждане на съдържанието им. Докато стоеше пред Елисейския дворец, вдигнал лозунга си, той си спомни за младия Гринспан в

затвора във Фресне — как ли се чувстваше в този момент и дали знаеше, че днес Франция посреща германския външен министър.

По пладне черната лимузина на Фон Рибентроп спря пред портите на двореца и бързо влезе вътре. Докато полицията стоеше нащрек и пазеше барикадите около сградата, беше подписана Френската декларация. Протестиращите не можеха да попречат на подписването, но поне изразиха ясно мнението си. След като външният министър си тръгна, Лигата марширува чак до реката, а членовете ѝ викаха и пееха. При кея на Тюйлери Андраш и приятелите му се отделиха от шествието и отидоха в „Синият гълъб“, където не обсъждаха политиката, а подхванаха любимата си тема. Бен Яков не можеше да разреши сериозния си проблем: въпреки усилията си бе успял да спести едва две трети от парите, които му трябваша, за да доведе флорентинската си годеница в Париж — по-точно да я открадне, както се изрази Розен. А нямаха време за губене, двамата не можеха да чакат повече. След месец девойката трябваше да се омъжи за някакъв дърт козел, на когото я обещали родителите ѝ.

Розен удари с юмрук по масата:

— На оръжие, другари. Трябва на всяка цена да спасяваме девойките от дъртите козли.

Шалхевет се съгласи:

— Да, моля ви, спасете девойките.

— Подигравате се с всичко — обади се Бен Яков. — Не мога да загубя Илана. От четири месеца се блъскам като куче, за да я доведа тук. Работя денонощно и в училище, и в библиотеката и се опитвам да пестя всеки сантиметър. Мисля единствено за нея. Пиша ѝ почти всеки ден. Благочестив съм като монах.

— Извинявай — прекъсна го Розен — а какво ще кажеш за танците в клуб „Карусел“ миналата събота? Какво правеше там с Лусия, щом си благочестив като монах?

— Изпуснах се веднъж! — вдигна ръце Бен Яков. — Сбогувах се с ергенския живот.

Андраш поклати глава:

— Да знаеш, че от теб ще излезе ужасен съпруг. Изчакай няколко години, докато кръвта ти се успокои.

Бен Яков се намръщи над празната си чаша.

— Влюбен съм в Илана. Не можем да чакаме повече. Но не ми достигат още хиляда франка. Мога да си позволя двупосочен билет, но не ми стигат за нейния.

— Брат ти не може ли да помогне? — обърна се Поланер към Андраш.

Тибор щеше да дойде на гости след три седмици, за да прекара зимната ваканция в Париж. Двамата с Андраш пестяха пари от месеци. Дори Клара бе помогнала за билета на Тибор — бе настояла, че като годеница на Андраш, има право да му даде пари.

— Няма да похарча от парите за билета на брат си — заяви Андраш. — Дори за годеницата на Бен Яков.

— Не се налага да се харчат пари за билета му — обясни Розен. — Бен Яков ще има нужната сума, ако не купува билет и за себе си. Тибор може да придружи момичето. Но първо трябва да мине през Флоренция.

Бен Яков се надигна от стола си и се хвана за главата:

— Великолепна идея! Мили боже, ще успеем. Билетът от Модена до Флоренция едва ли е много скъп.

— Чакай малко — прекъсна го Андраш. — Тибор още не се е съгласил, нито пък аз. Как ще стане цялата работа? Той отива във Флоренция и бяга с нея вместо теб ли?

— Ще я посрещне на гарата и двамата ще пътуват заедно — каза Розен. — Нали така, Бен Яков? Тибор трябва само да отиде до Флоренция.

— А какво ще стане, когато момичето пристигне? — попита Андраш. — Не може да слезе от влака и веднага да се ожените? Къде ще отседне преди сватбата?

Бен Яков го зяпна.

— В апартамента ми, разбира се.

— Тя е ортодоксална еврейка, забрави ли?

— Тя ще отседне в моята стая, а аз ще дойда при някого от вас.

— Не и при мен — рече Розен и погледна с периферното си зрение към Шалхевет.

— Щом Шалхевет спи при теб — каза Бен Яков — тогава Илана може да отседне в нейната стая.

— Не можеш да я оставиш сам-сама в общежитието — възрази Шалхевет. — Ще се чувства много потисната.

— А какво да направя? — попита Бен Яков.

— Ами Клара? — обади се Поланер. — Може ли Илана да остане при нея?

Андраш поглади брадичка с длан.

— Не знам. Подготвя ученичките си за зимния рецитал. Това е най-натовареният ѝ период от годината. — И макар да не го каза на глас, знаеше, че Клара няма да хареса някои подробности от тази история. Тяжна работа ли е да докарват от чужбина булка за Бен Яков, този прочут женкар? Момичето щеше да избяга от дома си, за да дойде в Париж; бе израснало в сплотена общност на сефарадски евреи във Флоренция и беше само на деветнайсет години. Едно бе да забърка Тибор, но съвсем различно е да иска от Клара да им стане съучастник.

Поланер погледна загрижено Андраш.

— Какво има?

— Не знам. Изведнъж ме обзеха съмнения за цялата тази история.

— Моля те — каза Бен Яков и сложи ръка на рамото на Андраш. — Умолявам те. Ти най-вече би трябвало да ми влезеш в положението. През последната година толкова страда, а сега си щастлив. Не можеш ли да ми помогнеш? Наистина невинаги съм се държал като джентълмен, но знаеш също колко се трудя, откакто се върнах от Флоренция. Правя всичко по силите си, за да доведе това момиче тук.

Андраш въздъхна.

— Добре. Ще пиша на Тибор. И ще говоря с Клара.

12 декември, 1938 г.

Модена, Италия

Андрашка, за мен ще е чест да придружа бъдещата госпожа Бен Яков до Париж. Радвам се, че мога да помогна на твой приятел. Съчувствам обаче на родителите на момичето. Какво ще си помислят, когато разберат, че е избягала? Надявам се Бен Яков да се помири с тях при първа възможност. Достатъчно чаровен е, за да успее. Моля те, кажи му да ми изпрати с телеграма в колко часа е влакът на синьорина Ди Сабато, за да я чакам на гарата във

Флоренция. Нямам търпение да прекарам няколко безгрижни седмици с теб в самовлюбения ти град. Изтощен съм. Никой не предупреждава студентите по медицина, че самото обучение може да предизвика редица от изучаваните болести. Надявам се, че ще се излекувам със здрав сън, вино и твоята компания. Учебникът по анатомия на мадам Моргенщерн ми служи прекрасно. Вечно ще съм ѝ задължен. Но моля те, кажи ѝ за в бъдеще да не ми прави подобни подаръци! Когато приятелите ми видят каква ценна книга притежавам, те надценяват финансовото ми състояние и очакват да ги черпя. С това темпо скоро ще остана без пукната пара.

Твой почти разорен брат, Тибор

Андраш занесе писмото на Клара и я помоли за помощ. Придружаваше го Франсоа Бен Яков, който за пръв път щеше да се срещне с нея. Беше се облякъл специално за случая със сако от фина черна вълна и червена вратовръзка с миниатюрни лилии. Докато Бен Яков държеше ръката на Клара и я молеше за разбиране, вперил в нея тъмните си като на кинозвезда очи, Андраш се замисли дали Клара няма да попадне под магията, с която Бен Яков пленяваше всяка жена, която срещнеше. Клара остана достатъчно очарована, за да се съгласи да помогне, и позволи на Бен Яков да ѝ целуне ръка и да я нарече истински ангел. След като той си тръгна и те останаха сами, Клара се засмя и заяви, че разбира защо приятелят му създава такива неприятности на младите дами.

— Надявам се, че няма да избягаш с него, преди булката му да пристигне — каза Андраш. Той си придърпа стол до камината и двамата седнаха да погледат как изгарят въглените.

— Няма такава вероятност — отвърна с усмивка Клара. Но после изражението ѝ стана сериозно и тя скръсти ръце на гърдите си. — Съгласна съм обаче с опасенията на брат ти. Не ми се иска момичето да бяга от къщи. Наистина ли няма как Бен Яков да поговори с баща ѝ?

— Ти би ли позволила на дъщеря си да се омъжи за Франсоа Бен Яков? Особено ако си я отгледала като крайно религиозна еврейка?

Опасявам се, че Бен Яков е напълно прав в решението си, че трябва да се венчаят тайно.

Клара въздъхна:

— Какво ще си помисли за това собствената ми дъщеря?

— Ще си помисли, че майка ѝ е способна на съчувствие и разбиране.

— Тази ситуация ми е добре позната. Елизабет също ще разбере. Това флорентинско момиче най-вероятно не може да си намери място. Иска да избяга от съдбата, която са отредили родителите ѝ. Затова си мисли, че е влюбена в приятеля ти. Явно има силна воля, след като е решила да напусне семейството си заради него.

— Наистина има силна воля — каза Андраш. — И е влюбена. По думите на Бен Яков тя няма търпение да дойде тук. А и той иска същото.

— Мислиш ли, че ще я направи щастлива?

Андраш се вгледа в огъня и в топлината, сред която плуваха въглените.

— Ще се постарая. Той е добър човек.

— Надявам се — каза Клара. — Надявам се да си прав.

Вечерта, когато Тибор и Илана трябваше да пристигнат, всички отидоха на гарата, за да ги посрещнат. Групичката им на перона включваше Андраш и Клара, Поланер, Розен и Шалхевет, а Бен Яков крачеше напред-назад малко встрани от тях; в една ръка бе стиснал букет маргаритки за синьорина Ди Сабато. Беше изключително разточителство да се купуват маргаритки през зимата, но Бен Яков бе настоял да вземе точно такива цветя, каквито бил ѝ подарил, когато се запознали.

Шалхевет първа забеляза влака — петънце светлина върху релсите в далечината. Щом прозвучаха гърлените ниски тонове на свирката, групичката им излезе напред с останалите парижани, дошли да посрещнат гостите си за празниците. Влакът пристигна сред пелена от дим и тълпата посрещачи се скупчи още по-нагъсто, когато машината спря. След непоносимо дълго време вратите се отвориха с металическо изщракване и кондукторите със златисти еполети скочиха на перона. Всички отстъпиха крачка назад и зачакаха.

Тибор бе сред първите, които слязоха. Андраш го видя на вратата на един от третокласните вагони, забеляза разтревоженото му и изтощено изражение, светлозелената кутия за шапки и изящния дамски чадър в ръката му. Той бързо се дръпна встрани и направи път на младо момиче с дълга черна плитка, което се спря за миг на най-горното стъпало, за да огледа тълпата.

— Това е тя — извика Бен Яков. — Това е Илана!

Повика я по име и размаха маргаритките. По устните на момичето се плъзна толкова красива срамежлива усмивка, че Андраш почти се влюби в нея. Тя слезе по стъпалата и прекоси перона към Бен Яков, като спря малко преди той да успее да я поеме в прегръдките си, избърбори нещо настойчиво на италиански и посочи към влака. Андраш се зачуди как Бен Яков се сдържа да не я прегърне, преди да се сети, че ортодоксалната ѝ вяра не го позволява. Бен Яков не можеше да я докосне, докато не сложи пръстен на ръката ѝ на сватбената церемония. Но тя вдигна очи към него и му отправи поглед, който изглеждаше по-интимен и от прегръдка, а когато ѝ поднесе маргаритките, отново му се усмихна.

Тибор дойде след синьорина Ди Сабато, остави кутията за шапки в краката ѝ и подпря на нея чадъра. Момичето каза няколко думи с признателен тон, а той ѝ отговори тихо, без да я погледне в очите. После хвана Андраш за лакътя, наведе се към ухото му и каза:

— Честито, братко.

— Трябва да честитиш на Бен Яков. Той е младоженецът.

— Но ти си следващият — каза Тибор. — Къде е твоята булка?
— Той отиде при Клара, целуна я по двете бузи и я прегърна. — Нямам сестра и ще трябва да ме научиш как да се държа като твой истински брат.

— Справяш се чудесно — каза Клара. — Дойде тук чак от Модена.

— Мисля, че тази вечер няма да съм много приятна компания — извини се Тибор. — Имам силно главоболие. В момента не ми е до празненства. — Всъщност той изглеждаше по-скоро изтощен, свали очилата си и разтри очи, преди да отиде при другите. Стисна ръка на Бен Яков, потупа приятелски Поланер по рамото, каза на Розен, че се радва да го види с толкова прекрасна приятелка. А после дръпна Андраш настрана.

— Заведи ме да си легна. Преуморен съм. Струва ми се, че се разболявам.

— Разбира се — отвърна Андраш. — Ще вземем багажа ти и тръгваме.

Той бе решил да придружи синьорина Ди Сабато до дома на Клара, за да се увери, че момичето се чувства удобно, но Клара настоя, че ще се справи сама. Нямаше кой знае колко багаж за пренасяне: освен кутията за шапки синьорина Ди Сабато носеше малък куфар и една дървена кутия — това заедно с изящния чадър беше цялото ѝ имущество. Изнесоха всичко на тротоара и Бен Яков спря такси. Отвори вратата на синьорина Ди Сабато и ѝ помогна да се качи, а за да не опетни честта ѝ, позволи на Клара да седне до нея. Накрая помахна на приятелите си, качи се в таксито и затвори вратата.

Розен и Шалхевет останаха на тротоара с Андраш и брат му.

— Искате ли да пийнем по нещо? — попита Розен.

Тибор се извини на оскъдния си, но уверен френски, а Шалхевет и Розен казаха, че напълно го разбират. Андраш повика друго такси. Възнамеряваше да се приберат пеша, но Тибор имаше вид, сякаш всеки момент ще се свлече на земята. През целия път до улица „Дез Екол“ той мълча, каза само, че пътуването било много дълго и че се радва, че най-сетне е приключило.

Двамата слязоха от таксито и внесоха багажа на Тибор. Когато накрая стигнаха до таванските помещения, той вече беше се запъхтял и се подпираше на стената. Андраш бързо отключи вратата. Брат му влезе и легна на леглото, без да сваля обувките и палтото си, и закри очи с ръка.

— Тиби, как да ти помогна? Да отида ли до аптеката? Искаш ли нещо за пиене?

Тибор изхлузи обувките си и ги остави да паднат на пода. Обърна се на една страна и сви колене към гърдите си. Андраш се наведе над брат си и докосна челото му: сухо и топло. Тибор се зави с одеялото и го втресе.

— Болен си — каза Андраш.

— Обикновен вирус. От цяла седмица усещам, че ще се разболея. Просто трябва да се наспя.

След малко Тибор вече беше заспал. Андраш свали палтото му и му сложи мокра кърпа на челото. Около полунощ треската премина и

Тибор отметна завивките, но малко след това отново го втресе. Събуди се и помоли Андраш да извади кутийката с аспирина от куфара му. Андраш му даде лекарството и го зави с всички одеяла и палта, които намери. Накрая Тибор се обърна на една страна и заспа. Андраш разгъна дюшека, който бе взел назаем от портиерката, и го постла на пода пред огнището, но не успя да заспи. Крачеше из стаята, като на всеки половин час проверяваше как е Тибор, докато температурата не спадна и дишането му не стана по-равномерно. После легна на дюшека, както си беше с дрехите, за да не взима от завивките на брат си.

На сутринта пръв се събуди Тибор. Когато Андраш отвори очи, брат му вече беше приготвил чай и няколко препечени филийки. По някое време през нощта беше завил Андраш с одеяло. Сега седеше на оранжевия кадифен фотьойл, обръснат и измит, облечен с халата на Андраш, и ядеше филия с конфитюр.

— Е — надигна се Андраш от дюшека си на пода. — Оживя.

— Да, но най-добре не се приближавай до мен. Още имам температура.

— Твърде късно е. Грижих се за теб цяла нощ. — Той седна и прокара ръце през косата си, за да я среши.

Тибор се усмихна.

— Тази прическа ти отива, братко.

— Благодаря. Как се чувстваш? По-добре ли си?

— Чувствам се по-добре, отколкото във влака. Сигурен съм, че синьорина Ди Сабато е останала очарована от компанията ми.

— Изглеждаше в добро настроение, когато пристигнахте.

— Беше малко тъжна, когато тръгнахме от Флоренция, но като цяло се държа смело.

— Любовта ѝ е вдъхнала смелост — отбеляза Андраш.

Тибор кимна и сложи чашата си в чинийката.

— Я ми кажи, що за човек е Бен Яков? — попита той.

— Познаваш го — сви рамене Андраш. — Достатъчно добър е.

— Това ли е най-хубавото, което можеш да кажеш за него?

Всъщност не беше. Андраш си спомни за разговора им край леглото на Поланер след нападението. Именно Бен Яков ги бе накарал да осъзнаят за техен срам колко малко познават приятеля си и че Поланер не бе пожелал да им се довери.

— Бен Яков е добър приятел — продължи Андраш. — Добър студент е. Жените го харесват. Невинаги е честен с тях, но чувствата му към Илана изглеждат напълно искрени.

— Тя ми разказа как са се запознали. Срещнали се на пазара. Илана била там с приятелка. Била купила две живи кокошки, но те се измъкнали от клетката, избягали надолу по улицата и се скрили в някакъв двор. Бен Яков ги хванал. Върнал ги в клетката и я закърпил с тел. После настоял да ѝ помогне да занесе кокошките вкъщи.

— Избягали кокошки — засмя се Андраш. — Какво романтично запознанство.

— След това започнал да я посещава тайно — продължи Тибор.

— Естествено, той винаги си е падал по драматичното.

— Въпреки плановете на семейството ѝ за нея. Но той, струва ми се, не се държи много достойно в случая, нали? Можеше да се представи на баща ѝ и да се защити.

— Клара каза същото.

Тибор се намръщи и остави чашата си на масата. Вгледа се в сивото небе навън и в пушека с цвят на щраусови пера, който се виеше от комините нависоко.

— Това момиче е на деветнайсет години — замислено произнесе той. — Видях паспорта ѝ. Навършила ги е миналата седмица. И знаеш ли какво още? На шията си има рождено петно с формата на птица в полет.

— Каква птица? Кокошка ли?

Тибор се засмя уморено, след което се закашля. Наведе се напред на стола и закри уста с носната си кърпа. Когато се облегна назад, изтри с ръкав насълзените си очи и изпи чая, преди да заговори отново.

— Защо изобщо си правя труда да говоря с теб?

— Явно ти е станало навик с годините.

— Както и да е, имаме по-важни неща, които трябва да обсъдим. Например годежа ти с мадам Моргенщерн.

— Ах, да. По някакво чудо Клара Моргенщерн се съгласи да стане моя съпруга.

— Значи ти ще се ожениш пръв от нас тримата.

— Освен ако светът не свърши до следващото лято.

— Което е напълно възможно при сегашното положение — съгласи се Тибор.

— Но ако това не стане, тя ще бъде мадам Леви.

— А онази тайна от миналото ѝ?

Андраш не поиска да му разкаже за нея в писмо и му писа, че ще говорят, когато Тибор му дойде на гости. Спомняше си предпазливостта на старата госпожа Хас и смяташе за неразумно да разказва историята в писмо. Сега той седна при Тибор на малката маса и му разказа за преживяванията на Клара, тъй като тя му бе разрешила да ги сподели с брат си. След като приключи, Тибор го гледаше стъписан и безмълвен.

— Какъв ужас! — въздъхна той накрая. — Значи сега тя е в изгнание.

— Това е нашият проблем, който явно няма как да бъде разрешен.

— Не си писал на мама и татко за това, нали? И сигурно не си им съобщил, че си сгоден.

— Сърце не ми даде. Надявам се положението на Клара да се промени.

— Но как, след като давността на престъплението няма да изтече.

— Признавам си, не знам. Но докато не измислим нещо, и аз ще съм изгнаник с нея.

— Ох, Андрашка, братчето ми.

— Ти все пак ме предупреди.

— И ти, разбира се, не ме послуша. — Тибор се изкашля в ръка. — Не бива да седя прав толкова време. Ще си легна. А най-вече не бива да давам съвети за любовта. Ето какво знам аз за сърцето: то е орган с четири камери, чиято цел е да изпомпва кръв. Лева камера, дясна камера, ляво предсърдие, дясно предсърдие и клапите — трикуспидална, митрална, пулмонална и аортна. — Той отново се закашля. — Връщай ме в леглото и ме остави да поспя. А когато се събудя, не ми съобщавай повече лоши новини.

На следващия ден, когато се почувства достатъчно добре, за да излезе навън, Тибор предложи да отидат да видят синьорина Ди Сабато, за да се уверят, че се е настанила удобно, и за да ѝ върне книгата, която бе взел от нея във влака: красиво издание на

„Божествена комедия“ в кожена подвързия. Андраш се изненада, че синьорина Ди Сабато чете Данте, но Тибор заяви, че тя е най-начетеното момиче, което е срещал някога. От дванайсетгодишна взимала тайно книги от библиотеката в еврейския квартал. „Божествена комедия“ също била от тази библиотека; Тибор показва на Андраш печата на гръбчето. Девојката нямала намерение да я открадне, но когато си стягала багажа, си помислила, че ако я остави, родителите ѝ ще разберат, че е взимала тайно книги от библиотеката. Разказала това на Тибор във влака и се смяла тъжно на себе си: бягала в Париж да се омъжи, а се притеснявала, че родителите ѝ ще останат потресени, че е взимала светски книги от библиотеката.

У Клара завариха синьорина Ди Сабато да поръбва копринената рокля с цвят на слонова кост, с която щеше да се омъжи. Клара седеше до нея на дивана и пришиваше фина ивица дантела по ръба на булото. Елизабет, която обикновено не се интересуваше от заниманията на другите, разглеждаше книга с рецепти за красиви торти; тя изгледа Тибор с леко любопитство и му помахаша от стола си. Но в мига, в който го видя, Илана ди Сабато скочи на крака, а бялата рокля падна от скута ѝ на пода.

— Ах, Тибор! — възкликна тя и каза бързо няколко думи на италиански. После посочи книгата и му се усмихна признателно.

— Донесъл си книгата — забеляза Клара. — Илана ми каза, че ти я е дала. Само това разбрах. Справяме се с малкото италиански, който аз знам, и малкото френски, който тя знае.

— И какво мисли синьорина Ди Сабато за Париж? — попита Андраш.

— Много ѝ харесва — отговори Клара. — Тази сутрин се разходихме в Тюйлери.

— Сигурна съм, че градът ѝ се струва отвратителен — обади се Елизабет, без да вдига очи от книгата с рецепти. — Толкова е студен и мрачен. Убедена съм, че иска да се върне във Флоренция.

Синьорина Ди Сабато погледна въпросително Елизабет. Тибор преведе, а Илана поклати глава и отговори нещо настойчиво.

— Изобщо не намира града за отвратителен — преведе Тибор.

— Съвсем скоро ще ѝ се стори точно такъв — настоя Елизабет. — През декември е страшно потискащ.

Клара остави венчалното було и заяви, че ѝ се пие чай.

— Ще ми помогнеш ли да го сервирам? — обърна се тя към Андраш. Той я последва в кухнята, където куп готварски книги лежаха отворени на масата.

Андраш докосна една от страниците с рисунка на цяла риба, покрита с тънки резенчета лимон.

— Кога ще е сватбата? — попита той.

— Следващата събота — отговори Клара. — Вече е уредено всичко с равина. Родителите на Бен Яков ще пристигнат с влака от Руан. След церемонията ще организираме обяда тук.

— Кларица — възкликна Андраш, прегърна я през кръста и я обърна с лице към себе си. — Никой не е очаквал от теб да организираш сватбения обяд.

— Но нали трябва да имат някакво тържество.

— Това е прекалено. Заета си с рецитала.

— Искам да го направя. Мисля, че твърде прибързано осъдих постъпката им. Приятелят ти, изглежда, все пак е истински влюбен. А ми се струва, че очаквах и синьорина Ди Сабато да е съвсем различна.

— В какъв смисъл?

— Като че ли не толкова уверена. Не толкова зряла. Може би дори и не толкова интелигентна, което показва колко тесногръда съм станала. Смятам се за еврейка, защото постя от време на време, но истинските ортодоксални евреи ми се струват старомодни и ограничени. Това като че ли е доказателство за невежеството ми.

— Бен Яков идва ли да я види?

— Прекара почти целия Шабат с нас. Беше страшно мил и почтителен, макар и леко притеснен. Тази сутрин доведе равина да се запознае с булката и говориха за сватбата. След това, когато останахме насаме, ме помоли да му кажа честно дали тя изглежда щастлива.

— И ти какво му каза?

Клара подреди чаените чаши и чинийки върху син поднос.

— Казах му, че като се имат предвид обстоятелствата, тя изглежда добре. Знам, че ѝ липсват родителите. Показа ми тяхна снимка и се разплака. Но ми се струва, че не съжالياва за стореното. — Клара отмери няколко лъжички чай, насипа ги в цедка и я потопи в чайника. — Елизабет, естествено, ми опъна нервите. Завижда. Страх ме е, че ще избяга и ще се омъжи за американеца. Но тази сутрин заяви, че иска да направи тортата, което е някакъв напредък. — Клара

поклати глава и се усмихна криво. — Как е брат ти? Добре ли е? Разтревожих се, когато вчера не дойдохте.

Андраш замълча за миг и прокара ръка по ръба на подноса.

— Изтощен е от учене. Освен това е болен, но не тежко. Спи почти през цялото време, а когато се събуди, температурата му изгаря носните ми кърпи. — Той вдигна очи към Клара. — Тревожи се и за нас. Вчера му разказах всичко.

Клара сведе очи.

— Съжالياва ли, че сме се сгодили?

— О, не. Съжالياва за случилото се с теб. Съжالياва, че не можеш да се прибереш при семейството си. — Той докосна дръжките на крехките чаши и забеляза за пръв път, че украсата на порцелана е почти същата като на сервизите на майка му. — Притеснява се, разбира се, как родителите ни ще приемат новината. Но не е против годежа ни. Знае какво изпитвам към теб.

Клара го прегърна и въздъхна.

— Не исках да ти създавам подобни неприятности.

— Престани — той целуна синкавите ѝ клепащи.

Когато се върнаха в дневната, завариха Елизабет на бюрото да прави списък с необходимите продукти за тортата, а Тибор седеше на дивана до синьорина Ди Сагато. Той се бе навел към момичето с вторачени в нея очи, а ръцете му трепереха на коленете, докато ѝ говореше на италиански. Синьорина Ди Сагато поклати глава, после кимна съчувствено и сведе поглед към ръкоделието си.

Тибор се облегна назад и разтри лицето си. Погледна към подноса с чая, после към часовника над камината и накрая се обърна към Андраш:

— В колко часа трябва да си в ателието?

Андраш нямаше конкретен час и Тибор много добре знаеше това; беше неделя и щеше да отиде просто защото трябваше да довърши работата си. Но Тибор го гледаше толкова съсредоточено, че Андраш се сети да каже кога точно ще си тръгнат от дома на Клара.

— След половин час. Поланер ще ме чака.

— Половин час! — възкликна Клара. — Трябваше да ми кажеш. Нямаме време за чай.

— Да, струва ми се, че трябва да тръгваме — добави Тибор. Той благодари на Клара за гостоприемството и изрази надежда да се видят

скоро отново. Докато си обличаха палтата в коридора, Андраш се изненада, че синьорина Ди Сабатто не идва да си вземе довиждане с тях. Но тъкмо преди да слязат по стълбите, тя се появи в коридора с ръка на гърдите, сякаш се опитваше да успокои сърцебиенето си. Спря пред Тибор и му каза няколко изречения с толкова топъл и настойчив тон, че Андраш си помисли, че ще се разплаче. Тибор промърмори нещо неразбираемо и тръгна надолу по стълбите.

— Какво беше това? — попита Андраш, щом излязоха на улицата. — Какво ти каза?

— Благодарите ми за книгата — каза Тибор и не промълви повече нито дума през целия път до училището.

Бен Яков се ожени за флорентинската си приятелка в най-студения ден от годината. Пред синагогата на улица „Дьо ла Виктоар“ се стелеше фина мразовита мъгла; синьорина Ди Сабатто с бялата си копринена рокля и дантелено було бе облечена в унисон със зимния мраз. Но вътре в синагогата беше топло и уютно, а Андраш усети топлината, която излъчваше булката, докато влизаше под венчалния балдахин. Лицето ѝ бе скрито под диплите на булото, но той виждаше как ръцете ѝ треперят, докато обикаляше около Бен Яков седем пъти. Андраш, който държеше един от прътите на венчалния балдахин, се спогледа с Розен и с Поланер, които държаха втория и третия; четвъртият прът държеше Тибор. Бен Яков сияеше в младоженските си одежди; както и талитът, кителът му беше снежнобял, за да напомня за смъртта. Някой ден тази дреха щеше да бъде използвана като негова погребална плащаница. След като равинът благослови виното, Бен Яков постави пръстен на ръката на Илана и заяви, че тя е свързана с него в свещен брак според законите на Мойсей и Израил. Според обичая невестата остана смълчана под булото и щеше да даде в замяна пръстен на Бен Яков едва след церемонията. Чичовците и дядовците на Бен Яков бяха повикани под балдахина, за да изрекат седемте благословии. Андраш усети натрупващо се напрежение в светлата обител, докато те говореха, усети го като покачване на атмосферното налягане; под сериозните думи на иврит той долови, че всички събрали се не са забравили, че младоженците се венчават тайно, че гледат на това като на бунт от страна на булката. Изпита и друго

чувство, по-мрачно усещане за нещо неизбежно: пред тях стоеше девица, която съвсем скоро вече нямаше да е девствена.

След като чичовците и дядовците произнесоха молитвите и виното бе благословено отново, Бен Яков счупи сватбената чаша с крак. Булката най-сетне вдигна булото си, сякаш стресната от звука, и малкото присъстващи гости изпяха *siman tov u'mazal tov*. А после всички се отправиха към улица „Севинье“ за празничния обяд.

В трапезарията ги чакаха печено филе от съомга, сватбен хляб, топли ястия от червени картофи и сладки златисти макарони; имаше скъпи бели аспержи от Мароко, купа с портокали от Испания, а в другия край на масата стоеше удивителната торта, която Елизабет бе направила: пищно триетажно съоръжение, украсено със захарни мъниста и сребристи тестени листенца. В спалнята отсреща мадам и мосю Бен Яков прекарваха първия си половин час в ритуално усамотение. В дневната цигулар и кларинетист забавляваха гостите, докато друга част от поканените пиеха бяло вино и се любуваха на ястията в трапезарията.

В кухнята Тибор се бе заел с раната на едно дете, което се беше подхлъзнало на леда навън. Андраш му помогна да превърже коляното и ожулените длани на момиченцето, което беше малка братовчедка на Бен Яков, тъмнокоса и сериозна в синята си кадифена рокля. Изглежда, се наслаждаваше на вниманието на толкова изискано облечени млади господа, и когато приключиха с бинтоването, тя им нареди да останат при нея, докато се почувства по-добре. Момичето подхвана с Тибор игра, в която посочваше предмет в кухнята и казваше как е на френски, а Тибор казваше съответната дума на унгарски; на детето като че ли всяка унгарска дума му се струваше невероятно смешна. Андраш бе доволен, че момиченцето разсейваше Тибор. Бе започнал да подозира, че между Тибор и синьорина Ди Сабото се е случило нещо съдбоносно и тайно във влака от Флоренция. Цяла седмица двамата с брат му имаха приятни занимания — ходиха на кино, на джаз концерт в Монмартър; една вечер пиха с Розен, Поланер и Бен Яков, за да отбележат края на ергенския живот на младоженеца; ходиха с Бен Яков до шивача да вземат сватбения му костюм и му помогнаха да пренесе някои неща в апартамента си — но Тибор през цялото време бе разсеян и замислен, и често потъваше в мълчание, когато се споменеше името на Илана. Днес бе в мрачно настроение —

изруга, когато се скъса връзката на обувката му, ропта срещу студената вода в легена, едва не се разкрещя на Андраш, когато той го караше да побързат към дома на Клара след церемонията. Но грижите за момиченцето го успокоиха; сега изглеждаше на себе си и се включи в играта, която то бе започнало.

— *Passoire* — каза момиченцето и посочи едно сито.

— *Szűro edény* — отвърна Тибор на унгарски.

— Ха! А как е *spatule*?

— *Spachtli!*

— *Spachtli*. Ами *couteau*? — Момиченцето грабна един голям нож от масата и го вдигна пред Тибор.

— *Kés* — отвърна той. — Само че по-добре го дай на мен. — Той взе ножа от ръката ѝ и се обърна, за да го прибере някъде, а в същия миг новата мадам Бен Яков се появи на прага с поруменели бузи и изплъзнали се от плитките ѝ черни къдрици. Ножът в ръката на Тибор мина само на няколко сантиметра от белите копчета на роклята ѝ. Ако бе влязла по-бързо в стаята, щеше да я пронизе.

— Ах! — възкликна тя и отстъпи малко назад.

Погледите им се срещнаха и двамата се засмяха.

— Не убивай булката, братко — каза Андраш.

Тибор остави ножа на кухненския плот бавно, сякаш не беше сигурен в себе си.

Момиченцето, усетило странния миг, ги огледа с неприкрито любопитство. След като никой не проговори, то само подхвана разговор.

— Ударих си коляното — обясни детето на булката и ѝ показа бинта. — Този човек ме превърза.

Мадам Бен Яков кимна разбиращо и се наведе да разгледа превръзката. Момиченцето завъртя коляното си наляво и надясно. После стана от стола, приглади кадифените поли на роклята си и излезе от стаята с демонстративно куцукане.

Мадам Бен Яков се усмихна за миг на Тибор.

— *Ché buon medico siete* — каза тя, мина покрай него и се обърна към порцелановия умивалник, където извърши ритуално измиване на ръцете. Тибор наблюдаваше всяко нейно движение: как напълни чашата, свали венчалната си халка, поля с вода три пъти дясната си ръка и три пъти лявата.

След обяда слязоха в балетното студио, за да танцуват. Според традицията на ортодоксалните евреи мъжете танцуваха в едната част на залата, а жените, скрити зад параван, в другата. От време на време мъжете зърваха развяващ се крайчец на рокля или се мярваше панделка за коса; от време на време сатенена дамска пантофка се плъзваше към стената, което подсказваше на мъжете, че някоя от дамите си е свалила обувките. Жените се смееха зад паравана, а краката им потропваха в такт с бързия ритъм по пода на студиото. Но от другата страна на паравана мъжете се чувстваха неловко. Никой не искаше да танцува. Едва когато Розен извади бутилка с уиски от джоба си и огненият ѝ дъх обиколи два пъти събралите се в кръг мъже, те най-сетне започнаха да се поклащат в такт с музиката. Бен Яков и Розен, хванати под ръка, подскачаха, блъскайки се. После се хванаха за ръце и започнаха да се въртят, докато не им се зави свят. Розен хвана Андраш за раменете, Андраш хвана Поланер, Поланер — Бен Яков, Бен Яков сложи ръце върху раменете на баща си и малко след това вече всички мъже обикаляха тромаво в кръг, подредени на влакче. Бен Яков и баща му прекъснаха кръга в средата и се хванаха за раменете, започнаха да ритат високо с пети, докато ризите им не се разпасаха и напомадените им коси не се разчорлиха. Само Тибор стоеше облегал на стената и гледеше отстрани.

Накрая настъпи моментът, в който мадам и мосю Бен Яков трябваше да бъдат вдигнати на столове и носени из стаята. Жените излязоха иззад паравана, за да гледат. Когато видя Клара с изплъзнал се от кока ѝ кичур, с леко влажна на гърдите рокля, дъхът на Андраш секна. За миг му се стори нечестно други да се женят вместо тях. Тя улови погледа му и се усмихна, сякаш прочела мислите му, а очите ѝ излъчваха такава сигурност и обещание, че той не можеше да завижда на щастието на Бен Яков.

След сватбата оставаха само три дни от гостуването на Тибор. Настроението му се подобри, той придружаваше Андраш до училището и на работа и си спечели възхищението на всички. Мосю Форестие му даде билети за представленията, чиито декори беше правил, включително за „Антигона“ с участието на мадам Жерар. Според Тибор пиесата бе прекрасна във всяко отношение, с изключение на актрисата в главната роля. Жорж Лемен остана очарован от способността на Тибор да познава всяка опера само по

няколко изтананикани акорда и го заведе на дневно представление на „Травиата“, след което разгледаха една строяща се сграда в седемнайсети арондисман — къща, която Лемен бе проектирал за носител на Нобелова награда за химия. Той показа на Тибор лабораторията със северно изложение, библиотеката с лавици от махагон и спалните с високи тавани с изглед към грижливо оформен вътрешен двор. Тибор от всичко се възхищаваше разпалено на френски и Лемен обеща да му построи подобна къща, когато стане известен лекар. През тези три дни времето на Тибор и Андраш бе изпълнено с ангажименти. Андраш търсеше възможност да поговори с брат си за синьорина Ди Сабато, но все не намираше удобен момент. Вечер, когато можеха да постоят до късно, да пийнат по нещо и да си поговорят, Тибор се извиняваше, че е уморен. Андраш лежеше буден на дюшека и не знаеше как да пропука крехката стена, която като че ли го разделяше от брат му. Имаше чувството, че Тибор се е скрил зад тази преграда, сякаш се страхуваше да не го виждат.

Влакът на Тибор тръгваше вечерта, когато бе зимният рецитал на Клара. Андраш трябваше да го изпрати на гарата и да се срещне с Клара след представлението в „Театър дьоз Анж“. Заради предстоящата раздяла и двамата бяха мълчаливи в метрото; докато се возеха в подземната железница, Андраш се замисли за всички неща, за които не успяха да говорят през изминалите дни. Сега отново щяха да се разделят, без да знаят кога пак ще се видят. След като предадоха куфарите в багажното отделение, седнаха на една пейка с висока облегалка и извадиха термос с кафе. Отсреща на перона стоеше локомотивът, който щеше да тегли влака на Тибор до Италия — гигантско насекомо от лъскава черна стомана с бутала, огънати като краката на скакалец.

— Слушай, братко — каза Тибор, без да сваля тъмните си очи от влака. — Надявам се, че ще простиш поведението ми на сватбата. Държах се ужасно и непочтено.

Значи сега се сети да повдигне въпроса, половин час преди да замине.

— Как така си се държал ужасно?

— Знаеш какво имам предвид. Не ме карай да го изричам на глас.

— Не забелязах да вършиш нещо непочтено.

— Не се радвах за младоженците. Не можах да вкуся от прекрасната торта. Не танцувах. — Тибор си пое дълбоко дъх. — Извърших нещо отвратително, Андраш. Не на сватбата. Преди това.

— За какво говориш?

— Във влака извърших нещо непростимо. — Той скръсти ръце на гърдите си и сведе очи. — Срам ме е да ти кажа. Постъпката ми не бе джентълменска. Още по-лошо. Направо постъпих като подлец.

И Тибор си призна, че се е влюбил в Илана ди Сабато още от самото начало, от мига, в който я видял на перона във Флоренция с чадъра и светлозелената кутия за шапки. С нея било и малкото ѝ братче, дошло да ѝ помогне за багажа. Тибор каза, че ходел важно-важно, сякаш е посветен в голяма тайна. Но видял как детето осъзнало, че това не е игра, че сестра му наистина ще се качи на влака и ще замине за Париж. Лицето на момченцето се сгърчило. То оставило куфара, седнало и се разплакало. Илана ди Сабато седнала до него и го успокоила, че всичко ще е наред, че той ще ѝ ходи на гости и че тя ще доведе съпруга си у дома, за да се запознае с него цялото семейство. Рекла му обаче, че не бива да споделя с никого поне известно време.

— Трябваше само да видиш как му обясни всичко. Помислих си, че е напълно естествено да изпитвам нежни чувства към нея — продължи той. — Бяха я поверили на грижите ми, беше напълно беззащитна и излизаше за пръв път по широкия свят. Всичко бе ново за нея. Всъщност може би не съвсем ново, защото беше чела за света в книгите, но сега всичко се сбъдваше, щеше да види истинския свят, който си бе представяла. Случи се пред очите ми. Сякаш гледах как някой се ражда. Видях и болката. Видях как осъзнава, че е оставила семейството си. След като прекосихме италианската граница, тя се разплака и аз я прегърнах. Направих го почти неволно. — Той замълча, свали очилата и разтри слепоочията си. — А тя вдигна очи към мен, Андраш, и сигурно вече си се досетил. Целунах я. Не беше невинна целувка. Нито пък кратка. Сега разбираш защо съм грешен пред приятеля ти. И пред Илана. — Той отново замълча. — Казвам ти го, защото ми тежи, откакто се случи. Казах ѝ нещо тук на гарата, преди да слезем от влака.

— Какво ѝ каза?

— Напомних ѝ, че все още има избор. Че с радост ще я придружа обратно до Италия, ако е променила решението си. — Той поклати

глава и отново си сложи очилата. — И ѝ признах чувствата си. Само че по-късно. Казах ѝ го онази сутрин, когато отидохме у Клара. Когато ѝ върнах книгата.

Андраш си спомни как разговаряха шепнешком, треперещите ръце на Тибор, стъписаната Илана.

— О, Тибор — възкликна той. — Значи за това сте говорели, когато се върнах от кухнята.

— Точно така. И за миг ми се стори, че тя се поколеба. Заблуждавах се, че и тя може би изпитва нещо към мен. — Той поклати глава. — Ако бях отишъл да я видя пак, сигурно щях да съсипя щастието на приятеля ти.

— Но не го направи. Всичко мина по план. А на сватбата и двамата изглеждаха щастливи.

Докато изричаше това, Андраш бе убеден, че е прав, но само след миг се замисли дали наистина е така. Не изглеждаше ли Илана притеснена онази сутрин с Тибор? Не премина ли между тях някаква странна искра в кухнята в деня на сватбата? Дали в момента тя не седеше в апартамента на Бен Яков и не си мислеше за Тибор?

— Вече са женени — каза Тибор. — Няма връщане назад. Сега чувствата ми към нея са наказание за мен.

Андраш го разбираше. Той прегърна брат си през рамо и погледна към подобния на насекомо локомотив.

— Ужасно самотен съм в Модена. Сигурно и ти си се чувствал така тук. Но срещна Клара.

— Да, но и това понякога ми тежеше страшно.

— Виждам обаче какви са отношенията ви сега. Тази седмица хиляди пъти ви завиждах до болка. — Той стисна ръце между коленете си. На прозореца на локомотива машинистът и един кондуктор спореха с делови вид, сякаш се караха дали изобщо влакът да потегля за Италия.

— Не заминавай — каза Андраш. — Ако искаш, остани да живееш при мен.

Тибор поклати глава:

— Трябва да ходя на лекции. Искам да завърша колежа. А и не знам дали ще понеса да бъда близо до нея.

Андраш се обърна към брат си.

— Наистина е красива.

Изражението на Тибор се промени едва забележимо — линиите около устата му омекнаха.

— Красива е. Още я виждам в сватбената рокля с булото. Боже, Андраш, мислиш ли, че ще бъде щастлива?

— Надявам се.

Тибор побутна ъгъла на кожената чанта с носа на лъснатата си обувка.

— Мисля, че е най-добре да пишеш на мама и татко — добави той. — Кажи им за теб и Клара. Разкажи им каквото можеш за нейното положение. И аз ще им пиша. Ще им кажа, че съм се запознал с нея и според мен не си луд, че искаш да се жениш.

— Само дето наистина съм луд.

— Не повече от всеки друг влюбен мъж — заключи Тибор.

Кондукторът изсвири на пътниците да се качват. Тибор стана и придърпа Андраш в прегръдката си.

— Бъди послушен, братчето ми — каза той.

— Бон воаяж — пожела му Андраш. — Пожелавам ти приятна пролет. Учи прилежно и лекувай болните.

Тибор прекоси перона и се качи на влака с праметната през рамо чанта. Секунди по-късно влакът нададе боботещ метален стон, машината потегли ръмжейки и скърцайки. Андраш се надяваше Тибор да си намери място до прозореца, където за утеха можеше да наблюдава как градът се стопява в мрака на зимните полета. Надяваше се брат му да успее да заспи. Надяваше се бързо да се върне у дома, а след като се прибере, да забрави, че някога е съществувало момиче на име Илана ди Сабато.

Тази година зимният рецитал премина тихо и скромно. „Театър дъоз Анж“ беше малък, занемарен и зле отопляван. Сините кадифени седалки бяха избелели до сиво, а тъмните балкони сякаш бяха пълни с призраци. Момичетата се гонеха по сцената с костюми от син и бял сатен, а от някакъв окачен облак се сипеше сребрист сняг. Група дванайсетгодишни балерини в ефирни роклички от розов тюл напомниха на Андраш за Нова година. Той си спомни Клара на площад „Бари“: зачервеното ѝ лице под червената вълнена шапка, кристалните като роса капчици по веждите ѝ, парата от дъха ѝ в студения въздух.

Почти не можеше да повярва, че тя ще го чака зад сцената след рецитала — същата жена, която го бе целунала в онзи замръзвал парк почти преди година. Струваше му се истинско чудо, че любовта му може да бъде споделена. Той потри ръце в студа и зачака виолетовите светлини да угаснат.

ДВАДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА СПОРТЕН КЛУБ „СЕН ЖЕРМЕН“

Всяка пролет студентите от Училището по архитектура се състезаваха за Наградата на амфитеатъра, която носеше на победителя златен медал на стойност сто франка, възхищението на останалите студенти и престижно допълнение към професионалната му биография. Миналата година наградата бе спечелила красивата Лусия за проект на жилищна сграда от железобетон. Тази година темата бе модерна зала за олимпийски спортове: плуване, скокове във вода, гимнастика, вдигане на щанги, бягане, фехтовка. На Андраш му се струваше абсурдно да проектират спортна зала, докато Европа вървеше към война. Във Франция се стичаха бежанци от разделената Испания, Маре се бе наводнил от търсеци убежище хора. Още стотици хиляди бяха задържани на границата и изпратени в бежански лагери в подножието на Пиренеите. Всеки ден пристигаха още лоши новини, а най-страшните идваха от Чехословакия. Хитлер бе заявил на чешкия външен министър, че страната му трябва да предприеме по-агресивен подход спрямо евреите. Седмица по-късно чешкото правителство уволни евреите от преподавателските места в университетите, от държавната администрация и болниците. В Унгария Хорти последва примера на Чехословакия и сформира нов кабинет, който би подкрепил по-здрав съюз с държавите от Оста. Във вестниците се предполагаше, че съвсем скоро и унгарският парламент ще приеме антиеврейски закони.

Можеше ли на фона на подобни новини Андраш да проектира басейн, съблекалня и зала за тренировки по фехтовка? Една късна вечер той седеше в ателието с отворено писмо на масата пред себе си, а чертожните му инструменти все още си стояха в кутията. Писмото бе пристигнало по-рано същия ден и беше от брат му Матяш:

12 февруари, 1939 г., Будапеща

Андрашка, мама и татко току-що ми съобщиха прекрасната новина! Mazel tov^[1]! Искам да се запозная с щастливката възможно най-скоро. Тъй като изглежда, ще останеш във Франция в обозримото бъдеще, ще трябва аз да ти гостувам. Вече спестявам пари. Предполагам, че си разбрал от нашите, че напуснах училище. Живея в Будапеща и работя като аранжор на витрини. Професията е добра, изкарвам по 20 пенгьо седмично. Най-добрият ми клиент е един галантерист на улица „Молнар“. Един приятел ми каза, че техният аранжор е напуснал, и на следващия ден отидох и предложих услугите си. Накараха ме да подредя витрината пробно. Подредих ловна сцена: два костюма за езда, четири вратовръзки, ловно одеяло, шапка, рог. Приключих за час, а след още един час бяха продали всичко от витрината. Дори рога. Будапеща е страхотен град. Намерих си много нови приятели и май дори една приятелка. Запознах се и с невероятен учител по танци, американски негър с прякор Кид Снийкс. Преди месец го гледах в „Златната шапка“ с трупата му „Петимата виртуози“. След представлението останах да се запозная със звездата. С помощта на приятелката ми, която знае малко английски, му казах, че съм танцьор, и го помолих да ме вземе за ученик. Той ме накара да покажа какво мога. И аз му показах всичко. Той ми даде английския прякор Светкавицата и се съгласи да ме обучава, докато е в Будапеща. А шоуто му е толкова популярно, че ще изнасят представления още цял месец. Знам, че ще ме мъмриш, че напуснах гимназията, но повярвай ми, сега съм пощастлив. Мразех училището. Учителите ме наказваха, защото не слушах. Съучениците ми бяха идиоти. А Дебрецен! Каква дупка само! Не е нито село, нито град, нито е модерен, нито е старомоден. Там не се чувствах като у дома си и никога не бих се заселил в този град. В Будапеща има по-добра еврейска гимназия. Ако мога, ще се прехвърля там и ще завърша. После ще дойда при теб в Париж и ще играя на сцената. Ако си послушен, ще те науча да играеш степ. Не се тревожи за мен, братко. Аз съм

добре и се радвам, че и ти си добре. Не се жени, преди да дойда. Искам да целуна булката на сватбата ви.

С обич, Матяш

Андраш препрочете писмото няколко пъти. *Ще завърши училище. Ще дойда при теб в Париж. Ще играя на сцената.* Как Матяш очакваше да се осъществи някой от тези планове, след като Европа влизаше във война? Нима не четеше вестниците? Нима си мислеше, че световните проблеми могат да се решават с танци? Какво трябваше да му отговори?

Андраш чу стъпки в коридора; беше посред нощ, а и нямаше уговорка с никого. По инстинкт отвори кутията за моливи и извади ножчето за подостряне. Но когато стъпките се приближиха, видя, че е професор Ваго в официален костюм, който надникна в залата и се облегна на вратата.

— Три часът е — каза Ваго. — Не можа ли да прочетеш пощата си у дома?

Андраш сви рамене и се усмихна.

— Тук е по-топло — обясни той и повдигна вежди: — Хубав смокинг.

Ваго подръпна реверите си.

— Това е единствената ми дреха без следи от тебешир и петна от мастило.

— Значи сте дошли тук да разлеете малко мастило върху тях.

— Нещо подобно.

— На опера ли ходихте?

Ваго извади розата от бутониерата си и я завъртя замислено в ръка.

— Водих мадам Ваго на танци, ако искаш да знаеш. Тя обича забавите. Но се уморява рано, докато аз не мога да спя след танците. — Той се приближи до масата и се наведе над чертежа на Андраш. — Това за конкурса ли е?

— Да. Поланер го започна, а аз трябва да го довърша.

— Умно от твоя страна да го избереш за партньор. Той е един от най-добрите ни студенти.

— Той обаче не постъпи разумно, като избра мен.

— Може ли? — попита Ваго, взе тетрадката на Андраш и прегледа скиците, като се спря на чертежите на басейна с подвижен покрив. Прелисти на скицата на плувния комплекс с отворен покрив, а после върна на страницата със същия басейн, само че със затворен покрив.

— Всичко става с помощта на хидравлика — посочи Андраш към отделението, в което щяха да се помещават машините. — Плоскостите са извити и се застъпват ето тук, за да не влиза вода, когато вали. — Той замълча и захапа върха на молива си, притеснен какво ще каже Ваго. Проектът беше вдъхновен както от променливите декори на Форестие, така и от изчистените обществени сгради на Лемен.

— Прекрасна работа — каза Ваго. — Браво на учителите ти. Но защо седиш тук посред нощ и бездействаш? Ако ще идваш на училище в три през нощта, поне работи.

— Не мога да се съсредоточа — оправда се Андраш. — Всичко се разпада. Вижте това. — Той извади вестник от чантата си и го подаде през масата на Ваго. На първа страница имаше снимка, на която еврейски студенти се тълпяха пред вратите на университета в Прага; бяха ги изключили без обяснения и не ги пускаха да влязат. Ваго взе вестника, разгледа снимката и го остави обратно на масата.

— Ти все още не си изключен от училището — каза той. — Ще си вършиш ли работата?

— Иска ми се.

— Тогава се залавяй.

— Ще ми се обаче да правя нещо по-съществено от това, да чертая сгради. Искам да отида в Прага и да протестирам по улиците.

Ваго си придърпа един стол и седна. Свали копринения си шал и го сгъна на коленете си.

— Чуй ме сега — рече той. — Онези негодници в Берлин могат да вървят по дяволите. Тук в Париж не могат да изключат никого от университетите. Ти си художник и трябва да практикуваш.

— Но как да проектирам спортна зала в подобни времена?

— В подобни времена всичко е политика — продължи Ваго. — Нашите унгарски сънародници не позволиха на еврейските спортисти да плуват през 36-а, макар времената от квалификацията им да бяха по-добри от тези на медалистите. Но я се виж, еврейин, студент по

архитектура, който проектира спортен комплекс в страна, където евреите все още могат да се класират за олимпийските игри.

— Засега.

— Защо „засега“?

— Не ми убягна, че Даладие докара Фон Рибентроп тук да подпишат споразумение за сътрудничество. А знаете ли, цитирам, че след това арийските министри са били поканени на банкет, организиран от Боне? Знаете ли кои не са били поканени? Жан Зай и Жорж Мандел. И двамата — евреи.

— Чух за тази вечеря и кой не е присъствал на нея. Не е толкова просто, колкото си мислиш. Много от поканените отказали да отидат в знак на протест.

— Но Зай и Мандел не са били поканени. Това искам да кажа. — Андраш отвори кутията си, извади молив и ножче за подостряне. — При цялото ми уважение, за вас е лесно да разсъждавате абстрактно по въпроса. Все пак пред вратите на университета не са се събрали вашите хора.

— Но са хора — подчерта Ваго. — Това е достатъчно. Тази омраза към евреите, прикрита с национализъм, е петно върху цялото човечество. Това е болест. Мисля по този въпрос всеки ден, откакто онези малки фашисти пребиха Поланер.

— И докъде стигнахте, до заключението, че трябва да сведем глави и да работим?

— Поланер го направи. Мисля, че и ти трябва да последваш примера му.

18 март 1939 г., Коняр

Скъпи Андраш,

Нямаш представа колко е тежко и на двама ни с майка ти за съдбата на Чехословакия. Безчинствата из Судетска област бяха достатъчно силен удар. Но можем ли да гледаме как Хитлер отнема Словакия и после влиза в Прага безпрепятствено! Всички улици, по които ходех като

студент, сега са пълни с нацистки войници! Може би бе наивно от моя страна да очаквам друго. След отделянето на Словакия страната, която Великобритания и Франция се съгласиха да защитават, вече не съществува. Но все си мисля, че тази поредица от престъпления не може да продължава вечно. Това трябва да спре или поне някой трябва да им попречи. Тук привържениците на десните партии, естествено, ликуват, че Рутения ще бъде върната на Унгария. Онова, което ни е било откраднато, пак си е наше, и прочее. Знаеш, че съм ветеран от Световната война и имам чувство за национална гордост. Но вече знаем какво се крие зад желанието на знаменосците за правда. Въпреки всички лоши новини, с майка ти сме съгласни с професор Ваго. Не бива да допускаш последните събития да те разсейват от учението. Трябва да продължиш образованието си. Щом ще се жениш, се нуждаеш от занаят. Досега се справяше добре и от теб ще излезе прекрасен архитект. А може би във Франция ще си в по-голяма безопасност, отколкото в Унгария. Във всеки случай, много ще се ядосам, ако се откажеш от възможностите, които ти бяха предоставени. Подобен шанс се появява веднъж в живота. Колко строго говоря само. Обичам те. Прилагам и писмо от майка ти.

Татко

Скъпи Андрашка,
Слушай баща си! И се обличай топло. През март винаги настиваш. Изпрати ми снимка на Клара. Обеща ми. Няма да престана да ти напомням.
С обич,

мама

Всяко от писмата носеше своите новини и обич, всяко от тях му напомняше, че родителите му са смъртни. Фактът, че бяха преживели още две зими в Коняр, без да се разболеят или пострадат, не

намаляваше тревогите му, всяка зима можеше да се окаже фатална. Мислеше за тях непрекъснато, докато пристигаха лошите новини, които тази пролет валяха като порой. В края на март кървавият терор на Испанската гражданска война приключи; републиканската армия се предаде сутринта на 29-и, а войските на Франко нахлуха в столицата. Това постави началото на диктатура, както бе убеден Андраш, планирана от Хитлер и Мусолини, поради което те подклаждаха с оръжия и войски бездънната пещ на тази война. Андраш си мислеше дали тези две победи — разцепването на Чехословакия и триумфът на Франко в Испания — бяха вдъхнали на Хитлер смелостта да се опълчи на американския президент през април. Всички вестници съобщаваха за този случай: на 15 април Рузвелт изпрати на Хитлер телеграма, с която настояваше Германия да гарантира, че няма да напада или окупира за период от десет години трийсет и една независими държави — включително Полша, през която Хитлер искаше да прокара магистрала и железопътен коридор, които да свързват Германия и Източна Прусия. След две седмици увъртане Хитлер даде своя отговор. В реч пред Райхстага той разтрогна военноморската спогодба между Германия и Англия, скъса Пакта за ненападение между Германия и Полша и се подигра на телеграмата на Рузвелт. Завърши речта си, като обвини Рузвелт, че се меси неправомерно в международните отношения, докато той, Хитлер, се занимава само със съдбата на собствения си малък народ, който вече бил спасил от срама и разрухата от 1919 г.

Из стаите на Училището по архитектура отекваха спорове. Розен не бе единственият, който смяташе, че Европа със сигурност ще влезе във война. Но и Бен Яков не бе единственият, който възразяваше, че войната може да бъде избегната. Андраш бе съгласен с Розен — не виждаше друг изход от мрежата, в която Европа се бе оплела. Докато с Поланер се трудеха над чертежите, той си мислеше за разказите на баща си за Световната война — за вонята, кървавите сражения, за кошмарните самолети, сипещи куршуми и огън върху войниците, за хаоса, глада и мръсотията в окопите, за изненадата, когато се спасиш, а животът ти е висял на косъм. Ако избухнеше война, той щеше да се бие. Не за родината си; Унгария щеше да е съюзник на Германия, от която получи не само Рутения, но и Горната провинция, отнета от Трианонския договор. Не — ако избухнеше война, Андраш щеше да се

запише в Чуждестранния легион и да се бие за Франция. Представи си как се появява пред Клара в целия блясък на униформата си, със сабя на кръста, с ослепително лъснати копчета на куртката си. Клара щеше да го умолява да не заминава, а той щеше да възрази, че трябва да отиде — че трябва да защити идеалите на Франция, да защити Париж и самата Клара, която живее в него.

Но през май две неочаквани събития отвлякоха вниманието му от приближаващия конфликт. Първото беше трагедия: жената на Бен Яков изгуби в петия месец бебето, което носеше. Клара отиде да се грижи за нея в апартамента на Бен Яков, повика лекар, когато видя, че Илана кърви и изгаря от треска. В болницата, в дълъг, настлан с линолеум коридор, украсен с литографии на френски лекари, Клара и Андраш чакаха заедно с Бен Яков, докато хирургът изстърга утробата на Илана. Бен Яков седеше смълчан и зашеметен, все още облечен с горнището на пижамата си. Андраш знаеше, че той си мисли, че вината е негова, защото не искаше дете. Бе си признал това само преди седмица, една късна вечер в ателието, докато решаваха задачи по статика.

— Не съм готов за това — каза Бен Яков, след като остави шестоъгълния си молив на края на бюрото. — Не мога да бъда баща. Не мога да издържам дете. Нямам пари. А и целият свят се разпада. Ами ако се наложи да замина на война?

Тогава Андраш се почувства принуден да каже нещо съчувствено, но всъщност искаше да попита Бен Яков защо изобщо се ожени за Илана ди Сабато, щом не е искал дете. Сега този въпрос висеше в пропития от дезинфектант въздух в коридора: Бен Яков бе пожелал детето да го няма и желанието му се бе сбъднало.

От прозорците на болницата се виждаше как източният край на небето избледняваше в настъпващото утро. Андраш забеляза колко е изтощена Клара: гърбът ѝ, обикновено безупречно изправен, започна да се превива от умора. Той настоя тя да си тръгне — в девет часа имаше урок. Клара възрази и отвърна, че ще остане, докато лекарят дойде, но Андраш все пак успя да я убеди да се прибере у дома и да поспи. Тя се сбогува с Бен Яков, а той ѝ благодари за помощта. Дватамата я проследиха с поглед как се отдалечава по коридора.

— Тя знае — каза Бен Яков, щом Клара се скри зад ъгъла.

— Какво знае?

— Знае, че не исках бебето.

— Защо мислиш така?

— Почти не ме поглеждаше.

— Въобразяваш си — възрази Андраш. — Знам, че има добро мнение за теб.

— А не бива. — Бен Яков стисна слепоочията си.

— Вината не е твоя. Никой не мисли, че ти си виновен.

— Ами, ако аз мисля, че съм виновен?

— Въпреки това не си.

— Ами ако *тя* мисли така? Имам предвид Илана.

— Също не означава, че си виновен. А пък и тя няма да си помисли това.

След като лекарят приключи с операцията, двама санитарии изкараха Илана от операционната на носилка и я преместиха в отделението на болнично легло. Андраш и Бен Яков стояха край нея и я гледаха как спи. Кожата ѝ бе восъчнобяла от загубата на кръв, а тъмната ѝ коса бе отметната от челото.

— Имам чувството, че ще припадна — каза Бен Яков.

— По-добре седни. Искаш ли вода?

— Не искам да сядам. Седя от часове.

— Тогав се разходи. Излез на чист въздух.

— Не съм облечен много подходящо.

— Хайде, разходи се. Ще ти се отрази добре.

— Ще останеш ли при нея?

Андраш обеща, че няма да се отдели от леглото ѝ.

— Ще изляза само за минутка — каза Бен Яков. Той затъкна горницето на пижамата си в панталона и тръгна по дългата пътека между леглата. Когато излезе през вратата на отделението, Илана извика от болка и раздвижи крака под чаршафите.

Андраш се огледа за медицинска сестра. През три легла една побеляла жена с колосано боне се грижеше за друго смъртнобледо момиче.

Андраш я повика и тя дойде да прегледа Илана. Измери ѝ пулса и погледна закачената на леглото таблица.

— Един момент — каза тя и изтича надолу по коридора; върна се след малко със спринцовка и стъкленица с лекарство. Илана отвори очи и се огледа, замаяна от болка. Изглежда, търсеше нещо. Когато

погледът ѝ се спря върху Андраш, очите ѝ се избистриха и челото ѝ се отпусна. Устните ѝ поруменияха леко.

— Ти — продума тя на италиански. — Дошъл си чак от Модена.

— Аз съм Андраш. Ще се оправяш.

Сестрата разголи рамото на Илана и го натри със спирт.

— Ще ѝ бия морфин за болката. Веднага ще се почувства по-добре.

Илана си пое рязко въздух, когато иглата я прободде.

— Тибор — произнесе тя, обръщайки поглед към Андраш, но морфинът ѝ подейства, клепачите ѝ потрепнаха и се затвориха.

— Прибирайте се у дома — каза сестрата. — Ще се погрижим за съпругата ви. Нуждае се от почивка. Можете да я посетите пак днес следобед.

— Тя не ми е съпруга. Приятелка е. Казах на съпруга ѝ, че ще остана при нея, докато той се върне.

Сестрата вдигна вежди, сякаш в историята на Андраш имаше нещо странно, и се върна при пациентката си през няколко легла.

През прозорците небето продължаваше бавно да посинява. Тишината в отделението сякаш се сгъсти, докато той гледеше как гърдите на Илана се повдигат и спускат под чаршафа. От лекарството се бе озовала под прозрачното покривало на съня като принцесата от приказката — Снежанка, която на френски сигурно се наричаше Бланш Неж — прокудената принцеса, заспала в стъкления си ковчег на хълма под зора на джуджетата — *törpék*. Той отново си спомни за стихотворението на Маро, което бе откъснал от книгата на Клара. „Щом огън спотайва се в снега, как няма аз да изгоря?“ Радваше се, че Бен Яков не бе тук, когато Илана проговори, радваше се, че той не я видя как се изчервява, когато си помисли, че Тибор бди над леглото ѝ.

Бен Яков се върна след четирийсет минути, ухаещ на прясно окосена трева, а гърбът на пижамата му бе подгизнал от росата. Той свали шапката си и приглади косата си.

— Как е тя?

— Добре е. Сестрата ѝ инжектира морфин.

— Прибирай се тогава. Аз ще остана при нея, докато се събуди.

— И двамата трябва да си тръгваме. Сестрата каза, че Илана има нужда от почивка. Можем да дойдем пак следобед.

Бен Яков не възрази. Той докосна бледото чело на Илана и Андраш го изведе от отделението. Изминаха целия път до Латинския квартал смълчани, с ръце в джобовете. На Андраш му се стори, че е твърде жестоко да изгубиш дете в утрин като днешната: от саксиите по прозорците и от прясно окопаните лехи в парка се надигаше аромат на земя; клоните на кестените бяха обсипани с малки влажни зелени листенца. Той изпрати Бен Яков до входа му и двамата застанаха един срещу друг на тротоара.

— Ти си добър приятел — каза Бен Яков.

Андраш сви рамене и заби поглед в плочите.

— Не съм направил кой знае какво.

— Напротив. И двамата с Клара много помогнахте.

— И ти би сторил същото за нас.

— Аз не съм толкова добър приятел. А съм още по-лош съпруг.

— Не говори така.

— На хора като мен трябва да им забранят да се женят. — Дори след нощта в болницата и един час сън на пейката, той изглеждаше елегантен с ъгловатите си черти на кинозвезда. Но в следващия миг Бен Яков изкриви лице в отвратена от себе си гримаса. — Невнимателен съм. А и да си призная, неверен.

Андраш ритна изтривалката за обувки на входа. Не искаше да слуша за изневерите на приятеля си. Искеше да си тръгне, да се прибере в стаята си на улица „Дез Екол“ и да си легне. Но не можеше да се преструва, че не е чул думите на Бен Яков.

— Изневерявал ли си й? Кога?

— Непрекъснато. Винаги когато тя се съгласи да се видим. Говоря за Лусия, разбира се. — Бен Яков сниши глас до шепот. — Така и не успях да скъсам с нея. Дори тази сутрин тя дойде в парка и поседя при мен, докато ти бдеше над жена ми. Мисля, че съм влюбен или нещо също толкова ужасно. Влюбен съм в нея, откакто я видях за пръв път.

Андраш се възмути заради момичето, което в момента лежеше на болничното легло.

— Щом си влюбен в нея, защо доведе Илана тук?

— Мислех си, че тя ще ме излекува. Когато я срещнах във Флоренция, тя ме накара да забравя за Лусия. Очарова ме. И макар да е срамно да казвам това, невинността ѝ ме възбуждаше. Накара ме да си

мисля, че мога да се променя, и за известно време наистина успях. — Той сведе очи. — Вълнувах се при мисълта, че ще се ожения за нея. Знаех, че никога няма да мога да направя Лусия своя съпруга. Най-малкото, тя не иска да се омъжва. Искане да стане архитект и да пътува по света. Другата причина е, че е негърка. Родителите ми... разбираш. Не бих могъл.

Андраш си спомни за студента, когото бяха пребили на гробището, момчето от Кот д'Ивоар. Предполагаше се, че подобен фанатизъм е присъщ само на нацистите, но явно това не беше вярно. Нима самият той не се страхуваше да говори с Лусия заради расата ѝ, а в същото време тя го възбуждаше необяснимо? Ами ако той се бе влюбил в нея? Щеше ли да е готов да я направи своя съпруга? Можеше ли да я представи на родителите си? Той потупа по рамото Бен Яков.

— Съжалявам. Наистина.

— Аз съм си виновен — упрекна се Бен Яков. — Не биваше да се женя за Илана.

— Сега се опитай да поспиш. Следобед трябва пак да отидеш да я видиш.

За миг в очите на Бен Яков се мерна страх. Андраш позна това изражение; беше го виждал безброй пъти в очите на малкия си брат преди лягане, преди Андраш да изгаси свещта. Беше паниката на дете, което ще остане само в тъмното. Безброй пъти той бе лягал до Матяш и го слушаше как диша, докато заспеше. Но сега бяха големи хора и утехата, която можеха да поискат от другия, имаше граници. Бен Яков му благодари отново и се обърна да отключи вратата.

Второто събитие, което се случи през този месец, достатъчно важно, за да отклони вниманието на Андраш от все по-мрачните заглавия във вестниците, беше финалът на архитектурния конкурс. След седем безсънни нощи, през които му се гадеше, имаше халюцинации, получаваше световъртеж от прозрения в последния момент, двамата с Поланер се озоваха в претъпкания амфитеатър в очакване да защитят проекта си пред комисията. Професор Ваго беше поканил мосю Лемен за председател на тричленното жури. Другите двама, чиято самоличност се разбра едва в деня на защитата, се оказаха Льо Корбюзие и Жорж-Анри Пенгюсон. Льо Корбюзие бе облечен така, сякаш идваше направо от строежа; побелелите му от гипс панталони и риза с мокри петна от пот изглеждаха като мълчалив

укор към Лемен с безупречния му черен костюм, и към Пенгюсон с перленосивото му раирано сако. Пере, който бе конферансие, бе сложил най-разкошния си военен плащ. Съдиите обикаляха бавно залата и разглеждаха изложените по масите макети и закачените върху коркови табла по стените на амфитеатъра чертежи, а студентите ги следваха почтително.

Не след дълго се разбра, че Льо Корбюзие и Пенгюсон имат напълно противоположни виждания. Каквото кажеше единият, другият обявяваше за пълна глупост. По едно време Льо Корбюзие стигна дотам, че смушка Пенгюсон в гърдите с молив; Пенгюсон се разкрещя срещу пламналия Льо Корбюзие. Спореха за две скулптури, подобни на богинята Диана, които бяха входна украса за дамски спортен клуб, проектиран от две четвъртокурснички. Льо Корбюзие заяви, че скулптурите са неокласически кич. Според Пенгюсон пък бяха съвсем елегантни.

— Елегантни ли? — кресна Льо Корбюзие. — Сигурно ще кажете същото и за грозотията на Шпеер на Международното изложение! И там видяхме банален неокласицизъм.

— Моля? — възрази Пенгюсон. — Да не би да предлагате да заклеймим изцяло гърците и римляните само защото нацистите си присвояват тяхното изкуство? Дори мога да кажа, че го опорочават.

— Всичко трябва да се разглежда в контекст — не отстъпваше Льо Корбюзие. — При настоящата политическа ситуация това решение ми изглежда неппростимо. Макар че може би не трябва да критикуваме тези млади дами, защото все пак те са *просто жени*.

Тези си думи той подчерта, като смушка два пъти Пенгюсон в гърдите.

— Глупости! — изкрещя Пенгюсон. — Как смееете да ме обвинявате в шовинизъм? Като заклеймявате този проект като кичозен, нима не отричате традицията на женската сила в класическата митология?

— Добър аргумент — намеси се Лемен. — И тъй като и двамата сте толкова просветени, господа, защо не оставите дамите да защитят сами решението си?

По-високата от двете студентки — Мари-Лор — започна да обяснява на стегнатия си, отсечен френски, че това не са обикновени скулптури, а са направени по образец на Сюзан Ланглан — наскоро

починалата френска шампионка по тенис. Момичето защити и останалите елементи от проекта, но Андраш изгуби нишката на спора. След момичетата беше ред на проекта им с Поланер и Андраш бе твърде нервен, за да обърне внимание на каквото и да било друго.

Поланер стоеше до него и мачкаше кърпичката си на топка; от другата му страна стоеше Розен, който гледаше малко разсеяно. Той нямаше за какво да се притеснява, тъй като не участваше в конкурса. Беше твърде зает със сбирките на Лигата против антисемитизъм, за чийто секретар бе избран неотдавна.

Обсъждането на дамския спортен клуб приключи, както се стори на Андраш, твърде бързо и съдиите преминаха нататък. Студентите се събраха около масата, където бе изложен макетът на Андраш и Поланер.

— Представете проекта си, господа — каза Пере и ги подкани с жест.

Поланер заговори пръв. Подръпвайки ръба на сакото си, на френския си, обагрен с полски акцент, той започна да обяснява нуждата от общодостъпен спортен клуб, който да символизира принципите на републиката. Конструкцията щеше да е насочена към бъдещето; основните материали за сградата бяха железобетон, стъкло и стомана с дървени плоскости за рамките на вратите и прозорците.

Поланер замълча и погледна към Андраш, който трябваше да продължи. Андраш отвори уста и установи, че е забравил всичко на френски. В съзнанието му се възцари пълен мрак, сякаш бе книга, чийто текст се бе изпарил.

— Какво ви става, младежо? — попита Льо Корбюзие. — Не можете ли да говорите?

Андраш, който не беше спал от три дни, получи краткотрайна халюцинация. Времето забави ход. Той наблюдаваше как примигването на Льо Корбюзие продължава цяла вечност зад изпръсканите с гипс стъкла на очилата му. От дъното на амфитеатъра някой се изкашля шумно.

Може би изобщо нямаше да успее да продума, ако на помощ не му се бе притекъл Пиер Ваго. Той бе научил Андраш на езика, на който трябваше да проговори сега, и знаеше думите, с които да го успокои.

— Защо не започнеш с пистата? — включи се той.

Писта: *piste*, френската дума за *pályá*. Преди два дни в ателието бяха обсъждали точно това: как е на френски атлетическа писта и че тази дума е различна от другите, които означаваха път, пътека, железопътна линия и трасе. Андраш можеше да говори за пистата — тя беше най-необичайният елемент от проекта, резултат от споходило го късно нощно вдъхновение.

— *La piste* — започна той — *est construit d'acier galvanisee* — и ще се спуска от покрива на сградата като ореол чрез стоманени въжета, закачени за напречни греди от железобетон. — Андраш си спомни думите; той представи своята част, а Льо Корбюзие, Лемен и Пенгюсон го слушаха и си водеха бележки в жълти тефтери. Окаченият дизайн позволяваше пистата да е по-дълга, отколкото ако е разположена вътре в сградата. Спортният клуб щеше да е по-висок от околните сгради и пистата щеше да виси над покривите им. Покрив на самата сграда щеше да е покривът на плувния басейн. Андраш се наведе над макета и показва как покривът ще се отваря при хубаво време. И външната писта, и подвижният покрив, обясни той, отразяват принципите на спортния клуб за достъпност и свобода.

Когато приключи, залата притихна. Той хвърли признателен поглед към професор Ваго, който отказа да признае, че му е помогнал. Съдиите започнаха с въпросите: няма ли окачената писта да се клати, щом по нея се тича? Какво ще стане, когато задуха вятър? Колко бързо може да се затвори подвижният покрив в случай на буря? Как предлагат да се разреши проблемът с поставянето на хидравличната система в откритото пространство на плувния басейн?

Сега думите идваха по-бързо. Андраш и Поланер бяха обсъждали тези проблеми часове наред в ателието. Носещите въжета щяха да бъдат увити с тънки стоманени ленти, за да станат твърди и да се елиминира изцяло тяхната еластичност; ако поставяха пружини, те можеха да поемат ударите от бягането на спортистите. Пистата щеше да се прикрепя към сградата с помощни подпори, за да не се клати. А хидравличната система щеше да бъде поставена в сервизно помещение. След като отговориха на всички въпроси, Пенгюсон, Лемен и Льо Корбюзие се задълбочиха в материалите и бележките си; дори Пере настоя да се включи и си мърмореше нещо под носа, докато разглеждаше напречното сечение на една външна стена.

— Кой сте вие, мосю Леви? — попита най-накрая Льо Корбюзие и затъкна молив зад ухото си.

— Унгарец от Коняр съм, господине — отвърна Андраш.

— Значи вие сте младежът, когото са открили на онази изложба. Приели са ви в училището въз основа на графики върху линолеум, доколкото разбирам.

— Да — отвърна Андраш и се закашля притеснено.

— А вие, господин Поланер? — попита Пенгюсон. — От Краков сте значи? Казват, че се интересувате от инженерство.

— Така е, господине.

— Бих казал, че този проект е превъзходен, но непрактичен — заключи Льо Корбюзие. — Съществува проблемът със зонирането. Никога няма да убедите парижани да окачат писта около сграда. Прилича малко на онези приспособления, които дамите са носили под роклите си през XVIII в. Онези, които май се наричаха кринолини.

— Прилича повече на чудата шапка — каза Пенгюсон. — Но пък са използвали невероятно добре градското пространство.

— По-скоро изглежда като научна фантастика — обади се Лемен. — Но самата сграда е проектирана добре. А дървените украси са изящни. Напомнят паркета в гимнастически салон.

След тези думи съдиите преминаха към следващия макет. Всичко свърши. Андраш и Поланер се спогледаха уморени, но доволни. Проектът им, макар и несъвършен, поне бе заслужил някои похвали. Когато останалите студенти минаваха покрай тях, Розен ги потупа по раменете и ги целуна и по двете бузи.

— Поздравления, момчета — каза той. — Създадохте първия архитектурен кринолин. Ако не бях останал без пукната пара, щях да ви черпя по едно питие.

На следващата сутрин, когато Андраш влезе през синята врата във вътрешния двор — същия праг, който бе прекрачил преди почти две години като нов студент — го посрещнаха аплодисменти. Студентите на двора ръкопляскаха и скандираха името му. На един олющен дървен стол в ъгъла на двора седеше царствено Поланер: около него се тълпяха студенти, а на врата му висеше златен медал. Някакъв фотограф се бе привел над фотоапарата си и правеше снимки.

Когато се разнесе новата вълна от аплодисменти, Розен изтича при Андраш и го хвана за лакътя.

— Къде беше? — попита го той. — Всички те чакат! Спечели, идиот такъв. Заедно с очарователния си партньор. Спечелихте голямата награда. Медалът ти е изложен в амфитеатъра.

Андраш хукна към амфитеатъра, където видя, че всичко, което Розен му каза, е истина: спортният им клуб „Сен Жермен“ бе увенчан със сертификат със златен печат и медал, закачен на трицветна лента. Върху сертификата стояха подписите на съдиите — Льо Корбюзие, Лемен и Пенгюсон. Андраш постоя сам пред макета и се опита да повярва, че това е истина; взе медала и го обърна в дланта си. Беше тежък и лъскав, с портрет на Емил Трела, изваян като малък барелеф върху повърхността му. Върху медала пишеше: *Grand Prix du Amphitheatre*, а върху гърба му бяха гравирани имената на Андраш и Поланер и годината — 1939. Той си сложи медала, който с тежестта си опъна трицветната лента на врата му. Трябваше да намери Поланер, а после и професор Ваго.

— Леви — каза някой и Андраш се обърна.

Бяха двама третокурсници, участвали в конкурса. Андраш ги бе виждал в училището, но не ги познаваше лично, тъй като не бяха в групата му по упражнения, нито от третокурсниците, които бяха техни наставници. Високият младеж с гарвановочерна коса се казваше Фредерик някой си, а широкоплещестият с очила с рогови рамки наричаха Ноарлак. Високият посегна към медала на Андраш и го дръпна.

— Хубаво герданче — подсмихна се той. — Жалко, че го взе с измама.

— Моля? — възкликна Андраш. Реши, че не е разбрал правилно думите му на френски.

— Казах, жалко е, че го получи с измама.

Андраш изгледа Фредерик с присвити очи.

— Какво говориш?

— Всички знаят, че ви дадоха наградата от съжаление — отвърна онзи на име Ноарлак. — Съжалиха приятелчето ти, оня содомит, когото пребиха. Не беше достатъчно, че Лемарк се обеси заради тази история, а сега трябваше да направят и публична демонстрация.

— Знаем, че работиш при Лемен — каза другият. — И не си мисли, че не знаем за стипендията ти от Пенгюсон. Всичко е било нагласено. Признай си. Никога нямаше да спечелите с подобна грозотия, ако не бяхте нечии любимци.

От двора долетяха приглушени възгласи. Андраш различи гласа на Розен, който произнасяше хвалебствена реч.

— Ако докоснете Поланер, ще ви убия — заяви той. — И двамата.

По-високият се изсмя.

— Защищаваш любовника си, а?

— Какво става тук, господо? — Беше Ваго, който идваше към тях с навити на руло чертежи под мишница. — Поздравявате победителя?

— Точно така, господине — отвърна Фредерик и стисна ръката на Андраш, който побърза да се отскубне.

Ваго явно разбра какво става по изражението на Андраш и подигравателните усмивки на третокурсниците.

— Искам да поговоря насаме с мосю Леви — каза той.

— Разбира се, господин професор — рече Ноарлак и се поклони леко на Ваго. После хвана приятеля си под ръка и двамата се отдалечиха, като се обърнаха и козируваха на Андраш, когато стигнаха до вратата.

— Негодници — изруга Андраш.

Ваго с ръка на хълбока си въздъхна.

— Знам ги тези двамата. Бих ги удушил собственоръчно, ако нямаше да ме уволнят за това.

— Просто ми кажете, вярно ли е? Наистина ли ни дадоха наградата, за да демонстрират публично мнението си?

— Кое мнение?

— За Поланер.

— Естествено — отвърна Ваго. — За да подчертаят, че е отличен конструктор и чертожник. Както и ти. Макетът не беше съвършен, разбира се, но беше най-находчивият и най-добре изпълненият проект в конкурса. Решението беше единодушно. За пръв път и тримата съдии бяха съгласни. Но най-много се застъпи за вас Пенгюсон. Каза, че си струваш всяка похарчена пара да останеш в училището. Всъщност обеща да ти отпусне по-голяма сума за стипендията. Искане да ти осигури повече часове за упражнения в ателието.

— Но проектът ни — каза Андраш и побутна окачената писта с пръст — е нелеп, нали? Льо Корбюзие беше прав, като каза, че подобна сграда никога няма да бъде построена.

— Може би не в Париж — съгласи се Ваго. — Може би не през настоящото десетилетие. Но Льо Корбюзие си води бележки и прави скици, той работи върху един проект в Индия и каза, че иска да обсъди някои идеи с теб и Поланер.

Андраш присви недоверчиво очи.

— Искате да чуем нашите идеи?

— Че защо не? Най-добрите идеи често идват от класните стаи. Все пак вие не сте прекарвали години в разпавии със строителни комисии, бордове по зонирането и квартални асоциации. Вие сте посклонни да си представите невъзможното, а така на бял свят се появяват най-интересните сгради.

Андраш обърна отново медала в дланта си. Обидите на третокурсниците още бяха пресни в съзнанието му и слепоочията му пулсираха от адреналина.

— Завистниците винаги ще се опитват да те сломят — каза Ваго. — Такава е човешката природа.

— Що за вид сме ние, хората — рече Андраш.

— Така е. Няма как да бъдем спасени. Накрая ще се самоунищожим. Но докато това стане, се нуждаем от подслон, затова архитектите трябва да работят.

В това време на входа на амфитеатъра се появи Розен.

— Къде изчезна? Фотографът чака.

Ваго хвана Андраш за лакътя и го изведе на двора, където в един тревист ъгъл се бе събрала групичка хора. Съдиите бяха дошли да се снимат с победителите; Поланер стоеше между Льо Корбюзие и Пенгюсон със сериозно изражение на бледото си момчешко лице, а до тях, гордо изправен и мрачен, стоеше Лемен. Фотографът накара Андраш да застане до Льо Корбюзие, а Ваго да заеме мястото от другата му страна. Андраш нагласи медала на врата си и изпъчи гърди. Докато гледаше в обектива на фотоапарата, все още неспособен да се отърси от гнева, той забеляза, че Ноарлак и Фредерик го наблюдават със скръстени на гърдите ръце, което му напомни една от основните истини в живота: че във всеки миг щастие има нещо, което да напомня за огорчение или трагедия, като десетте капки на напастите, които се

изсипваха от чашата на Пасха, или вкуса на пелин в абсента, който не можеше да се заличи, колкото и захар да си сложиш. И поради това, макар тази снимка да бе единствената му от Училището по архитектура, той никога не я закачи на стената си. Погледнеше ли я, виждаше само собствения си гняв и причината за него да се визира към тях от тълпата.

През това лято постоянна тема на разговори бе съдбата на свободния град Гданск. Вестниците съобщаваха, че Германия прехвърля тайно оръжия и войски през границата, говореше се, че офицери от Райха провеждат военна подготовка за местните нацисти. Докато Великобритания и Франция размишляваха върху споразумение за военно сътрудничество с Русия, радиото предаваше слухове за потясно сътрудничество между Берлин и Москва. В началото на юли Чембърлейн обеща, че Великобритания ще помогне на Полша, ако Гданск бъде застрашен, и в Деня на Бастилията Шанз-Елизе бе залят от френски и британски танкове, бронирани автомобили и артилерия. Два дни по-късно над сградата на Райха в Бреслау мистериозно се развя полското знаме. Никой нямаше представа как бе извършен този акт на съпротива; сградата била пълна със стражари. Поланер, който цяло лято получаваше тревожни писма от родителите си, отчаяно се нуждаеше от добри новини. След това събитие, колкото и незначително да беше, той предложи всички да отидат в „Синият гълъб“, за да ги почерпи. Беше горещ юлски следобед, улиците все още бяха покрити с боклуци от празненствата в Деня на Бастилията, тротоарите бяха обсипани с мазни опаковки, празни бутилки от бира и малки френски и британски знаменца. Когато влязоха в „Синият гълъб“, завариха там Бен Яков, който вече се бе настанил на една маса с бутилка уиски. По лицето му бе изписано стимулирано от алкохола примирение.

— Добър ден, скъпи мои — каза той. — Нека ви почерпя.

— Днес черпя аз — възрази Поланер. — Чу ли за полското знаме?

— Разбрах, че възнамеряват да го сменят. Чух, че са си намерили друго — черно и бяло на червен фон. Доста грозно, ако питате мен. —

Той пресуши чашата си и я напълни отново. — Честитете ми, момчета, имам среща с равина.

Досега не бяха виждали Бен Яков да се напива на публично място. Красивата му уста бе с размазани очертания, сякаш някой се бе опитал да я трие с гума.

— Защо да ти честитим, че ще ходиш при равина? — попита Розен.

— Защото отново ще съм свободен. Ще ми дадат развод.

— Моля?

— Старомоден еврейски развод. Мога спокойно да поискам да се разделя с жена си, защото получихме бележка от лекаря, че Илана не може да има деца. Това означава, че имаме право на развод. Какво ще кажете за кавалерската ми постъпка? Тя не може да ми роди деца, затова аз мога да я зарежа. — Той се наведе над чашата си и разтри очи. — Пийнете с мен.

Това не бе новост за Андраш. През последния месец Илана живееше отново при Клара и спеше на другата половина от нейното легло. Клара бе предложила да се грижи за нея, докато се възстанови, и Илана отиде на улица „Севинье“ направо от болницата, без да се отбива у дома си. Бе казала на Клара, че е нещастна, че е разбрала, че Бен Яков не я обича, поне не както в началото. Разбирала, че бракът го кара да се чувства като в капан. Отдавна подозирала, че той се вижда с друга жена. Когато Бен Яков отишъл да я види в дома на Клара, двамата седнали в гостната и почти не си продумали, защото нямали какво да си кажат. Илана била неутешима от скръб по бебето, каквато Бен Яков с изненада установил, че също изпитва. Според Клара той страдал, защото изгубил определена представа за себе си. А после възникнал и трудният въпрос какво ще прави Илана. Очакваше я неясно бъдеще. Вече нищо не я задържаше в Париж, но тя не знаеше дали родителите ѝ ще я приемат обратно. Те не отговаряха на писмата ѝ.

В писмата си до брат си Андраш не бе споменал за положението на Илана. Не искаше да го безпокои, нито да му дава напразни надежди. Но преди седмица Бен Яков и Илана се срещнаха у Клара, за да обсъдят как да разтрогнат брака си. Илана каза на Бен Яков, че може би ще им дадат развод, ако лекарят даде документ, че тя вече не може да има деца. Не бяха сигурни дали това ще свърши работа, но

решиха да помолят лекаря да им помогне. Бен Яков се съгласи да опитат. След като взеха решението, и двамата като че ли изпитаха известно облекчение. Илана започна да оздравява, а Бен Яков се върна в ателието, за да навакса пропуснатите през пролетта упражнения. Но сега, когато първата среща с равина приближаваше, Бен Яков сякаш се пречупи. Разводът скоро щеше да стане факт и да служи за доказателство как е съсипал живота на Илана и своя собствен.

Докато четиримата пиеха, Бен Яков разкри душата си. Не само бракът му с Илана се разпадаше, но и красивата Лусия, уморена да го чака, го бе напуснала. Тя прекарваше лятото на обучение при прочут архитект в Ню Йорк и се носеха слухове, че той се е влюбил в нея и тя сигурно ще напусне училището по архитектура, за да учи в колеж по дизайн в Роуд Айлънд. Слуховете бяха достигнали до тях чрез общи познати. Самата Лусия не бе писала на Бен Яков, откакто бе заминала.

В края на вечерта, след като се изсипаха на тротоара пред „Синият гълъб“, Андраш предложи да изпрати Бен Яков до вкъщи. Розен и Поланер потупаха Бен Яков по гърба и изразиха надежда, че на сутринта ще се почувства по-добре.

— О, несъмнено ще се чувствам прекрасно — промърмори Бен Яков, наведе се до една улична лампа и повърна в канавката.

Андраш му подаде носна кърпа, после го прегърна през рамо и го заведе до тях. На вратата Бен Яков започна да тършува из джобовете си за ключа и очите му започнаха застрашително да се навлажняват. Накрая откри ключа в джоба на ризата си и Андраш му помогна да се качи до апартамента си. Жилището изглеждаше, както Андраш бе очаквал: сякаш обитателят му бе заминал някъде преди седмици. Мивката бе задръстена от неизмити чинии, мушкатото на перваза на прозореца увехнало, навсякъде бяха пръснати вестници и книги, а по неоправеното легло имаше трохи от кроасани и куп мръсни дрехи. Андраш остави Бен Яков да седи на стола до леглото, докато смени чаршафите. После го накара да облече чиста риза. Успя да свърши само това: останалата част от бъркотията в апартамента го натъжаваше и плашеше. Най-страшна от всичко изглеждаше малката масичка с празните чаени чаши и корички хляб: Андраш позна покривката с извезани по краищата незабравки, която Клара бе подарила на булката за сватбата.

Бен Яков легна на леглото и загаси лампата, а Андраш тръгна към вратата. Старинната ключалка го затрудни. Той се наведе и се помъчи да отвори ръждясалото резе.

— Леви — обади се Бен Яков. — Още ли си тук?

— Да — отвърна Андраш.

— Виж, пиши на брат си.

Андраш застина с ръка върху бравата.

— Не съм идиот — продължи Бен Яков. — Знам за случилото се между тях във влака.

— За какво говориш?

— Моля те, не се опитвай да ме предпазиш или каквото и да си мислиш. Обиждаш ме.

— Откъде знаеш за станалото във влака?

— Просто знам. Видях, че нещо не е наред, когато пристигнаха. А и Илана си призна една нощ, когато ѝ наговорих куп ужасни неща. Но вече ми беше ясно. Тя се опитваше да се бори с чувствата си. Добро момиче е. Но се е влюбила в него. Това е всичко. Аз не съм като него, Андраш, трябва да знаеш това. — Той замълча за миг, после добави: — О, боже — обърна се, извади нощното гърне изпод леглото и повърна в него. След това, клатушкайки се, отиде до банята и се върна с кърпа, с която избърса лицето си. — Пиши му. Кажу му да дойде да я види. Но не ми казвай какво ще стане след това, обещавах ли? Не искам да знам. И не искам да те виждам известно време. Съжалявам, наистина. Знам, че вината не е твоя. — Той пак легна и се обърна с лице към стената. — Върви си, Леви. — Гласът му бе приглушен, защото бе заровил лице във възглавницата. — Благодаря ти, че се погрижи за мен. И аз щях да сторя същото за теб.

— Знам — отвърна Андраш. Той отново натисна упоритото резе и този път вратата се отвори.

Андраш се прибра на улица „Дез Екол“, извади една тетрадка и започна да съчинява черновата на писмото до брат си.

[1] Mazel tov (идиш), означава буквално „късмет“, но се използва със значение „поздравления“. — Б.пр. ↑

ДВАДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА КОРАБЪТ „ИЛ ДЪО ФРАНС“

Приставането на Елизабет не беше приставане в истинския смисъл на думата. Когато в крайна сметка се случи, Клара вече от месеци знаеше за заминаването ѝ. Пол Камдън ходеше у тях на обяд всяка неделя, за да се опита да спечели благоразположението и доверието ѝ. На бавния си френски с притъпени гласни той разказваше на Клара за семейната къща в Кънектикът, където майка му отглеждала и обучавала коне за изложби; за работата на баща си като вицепрезидент на енергиен холдинг в Ню Йорк; за сестрите си, които учеха в „Радклиф“ и които щели много да харесат Елизабет. Но си оставаше проблемът какво ще кажат господин и госпожа Камдън, когато синът им се прибере у дома с бедна еврейка с неясен произход. Според Пол най-доброто решение бе да се оженят, преди да заминат за Ню Йорк. Щяло да бъде по-лесно да пътуват като съпрузи; щом пристигнали в Америка и поставели родителите му пред свършен факт, те щели да разберат, че намеренията му са сериозни, въпреки евентуалните им възражения. Пол бе убеден, че те ще приветстват Елизабет, след като я опознаят. Клара обаче ги умоляваше да се оженят, след като пристигнат, за да може Пол да поговори с майка си и баща си и те да свикнат с тази мисъл. Тя бе сигурна, че ако Пол се ожени за Елизабет, без да се посъветва с родителите си, те ще се отрекат от него. За всеки случай, като предпазна мярка, той започна да спестява половината от огромната сума, която баща му изпращаше всеки месец. Премести се в по-малък апартамент и започна да се храни в студентския стол, вместо да си поръчва храна от ресторанти; престана да обновява гардероба си и си купуваше учебници втора ръка. Пол научи как да прави тези икономии от Андраш, който видя, че американецът е напълно невеж дори за основните принципи на спестяването. Той например никога не бе купувал вчерашен хляб, не бе лъскал сам обувките си, не бе прал сам ризите си; остана удивен, че човек може да занесе шапката си да ѝ сменят подплатата, вместо да си купи нова.

— Но всички ще видят, че това е старата шапка — възрази той и повтори последните си думи на английски: — Стара шапка. В Щатите това носи негативно значение. Така наричаме нещо банално, изтъркано или *демоде*.

— Можеш просто да смениш лентата — посъветва го Андраш. — Никой няма да разбере, че това е старата ти шапка. Заблуждаваш се, ако си мислиш, че някой следи внимателно с какво се обличаш.

Пол се засмя:

— Май си прав, старче — отвърна той и попита Андраш къде може да занесе шапката си на поправка.

Често по време на тези неделни обеди Андраш забелязваше, че Клара мълчи и наблюдава внимателно. Знаеше, че тя преценява избраника на дъщеря си, това, как се отнася към Елизабет, как отговаря на въпросите на Андраш за работата си, как разговаря с госпожа Апфел, докато поднасяше обяда. Но Клара наблюдаваше и Елизабет. Гледаше я някак си напрегнато, сякаш искаше да запамети всеки детайл от битието на дъщеря си. Изглежда съзнаваше, че това са последните дни под един покрив с детето ѝ. Тя не можеше да го предотврати по никакъв начин; Елизабет се отдалечаваше от нея от години, бавно, но неизбежно, и сега щеше да замине завинаги отвъд океана, да се омъжи за човек, който не бе евреин и чиито родители можеха да не я приемат. Освен това на масата с тях седеше току-що разведената Илана ди Сабато като доказателство, че бракът между съвсем млади хора може бързо да се провали. Илана седеше самотна и отчаяна и почти не докосваше храната си. Когато се омъжи за Бен Яков, тя отрязва гъстата си черна плитка и сега косата ѝ седеше прилепнала на главата като старомодна шапка. „Стара шапка“, помисли си Андраш. Болеше го, като я гледаше. Още не бе получил отговор на писмото си и не искаше да говори с нея за Тибор, преди да получи вест от брат си.

Елизабет щеше да отплава в началото на август и за пътуването ѝ бяха нужни много приготовления. Дрехите ѝ бяха ученически, а трябваше да ѝ се събере гардероб като за омъжена жена. Пол настоя да помогне и в началото подаряваше на Елизабет екстравагантни вещи, които само той би могъл да сметне за необходими: ленен костюм за тенис и чифт платнени обувки с гумени подметки; перлена огърлица с платинена закопчалка; комплект куфари от бежова кожа с нейните

инициали, инкрустирани със злато. Всяка покупка бъркаше дълбоко в спестяванията, които бе натрупал, като икономисваше по примера на Андраш. Най-накрая Клара предложи възможно най-деликатно Пол да се съветва с нея как най-добре да оползотворяват тези пари. Елизабет се нуждаеше например от батистени комбинезони, нощници, удобни обувки. Трябваше да се смени една от пломбите на зъбите ѝ. Искаше да подстриже късо дългата си коса. Всички тези неща струваха пари и отнемаха време. Когато вечер Андраш си тръгнаше, Клара винаги вадеше кошницата с шивашки принадлежности; приличаше му на Пенелопа, която всяка вечер разплита изработеното през деня, за да не може Елизабет да се омъжи. Клара бе споделила, че се ужасява при мисълта Елизабет да преплава океана, когато в Европа всеки момент можеше да избухне война. Случваше се да потопяват и пътнически кораби. Не можеше ли Елизабет да изчака поне още няколко месеца, докато ситуацията в Полша се успокои и споразумението за взаимно сътрудничество на Англия и Франция с Русия бъде подписано? Нима Пол и Елизабет наистина искаха да заминат през август — месеца, през който по традиция започваха войните? Елизабет обаче настояваше, че ако изчакат, Франция може да влезе във война и тогава няма да могат да заминат. По този въпрос се развихряха спорове, които едва не докарваха Клара и Елизабет до нервни кризи. Андраш имаше чувството, че това е последната им възможност да покажат обичта си една към друга по начина, по който най-добре умееха — чрез сблъсък на мнения, при който нито една от страните не печелеше или губеше, с конфликт, който се дължеше не на настоящия проблем, а на сложните отношения между майка и дъщеря.

В редките случаи, когато Клара идваше в мансардата му през тези седмици, тя се любеше с него с настойчивост, която като че ли нямаше нищо общо със самия него. Никога не си представяше, че може да се чувства толкова самотен в обятията ѝ; искаше му се разсеяният ѝ поглед да се съсредоточи върху него. Когато веднъж я спря и ѝ каза „Погледни ме“, тя се обърна на другата страна и се разплака. После му се извини и той я прегърна, неспособен да потисне егоистичното желание всичко това да приключи по-скоро. След като Елизабет замине, щяха да изпълнят обещанието, което си бяха дали миналата есен, да се оженят и най-сетне да заживеят заедно. От скръб,

че скоро ще изгуби детето си, Клара бе престанала да говори какво ще правят, след като Елизабет замине.

21 юли 1939 г., Модена

Скъпи Андраш,

Съжалявам, искрено съжалявам, че бракът на Илана и Бен Яков е приключил толкова тъжно. Огорчавам се, като си помисля каква роля може би съм изиграл за тяхното нещастие. Ако можех да поправа тази грешка чрез разкаяние, отдавна щях да съм го направил. Когато получих писмото ти, си мислех, че няма да имам сили да дойда в Париж. Запитах се как бих могъл да я погледна в очите, като знам как съгреших спрямо нея? Любовта не може да се скрие, мислим си, че е правилна, само поради факта че е любов. Но ние сме човешки същества и трябва сами да решим кое е правилно. Чувствата ми към Илана бяха толкова силни, че не успях да ги овладеея. Едва ли заслужавам втори шанс да се докажа като неин истински приятел; още по-малко мога да се надявам да бъда неин любим. Но, Андрашка — може би ще ме помислиш за мерзавец, че казвам това — чувствата ми към нея не са се променили. Как се ускори пулсът ми, когато прочетох, че е питала за мен! Как се трогнах, когато разбрах, че е мълвяла името ми! Познаваш ме твърде добре, за да си споменал тези неща между другото; явно си знаел какво означава тя за мен. Вече мога да ти кажа, че ще дойда. Срамувам се, но идвам. Поне няма да имаш причина да се съмняваш в постоянството на чувствата ми; както, надявам се, и Илана. Когато получиш това писмо, сигурно вече ще съм пристигнал в Париж. Ще наема стая в хотел „Сен Жак“, където можеш да ме намериш в петък.

С обич, Тибор

Андраш получи писмото на брат си в събота сутринта. Цяла нощ бе прекарал в архитектурната фирма, където помагаше на Лемен да

завърши чертежите на един клиент.

Писмото го чакаше на масичката във вестибюла заедно с бележка от Тибор: *Андраш, тази сутрин идвах при теб. Чаках до 9 часа. Не издържам повече! Трябва да я видя. Да се срещнем у Клара. Т.*

Андраш почука на вратата на портиерката. Последва дълго мълчание, след което се чу неразбираема ругатня и приближаването на стъпки. Портиерката излезе с мръсна престилка, изцапани със сажди ръкавици, с размазана мазнина по челото.

Тя цъкна с език:

— Пристигна един човек и създаде голяма суматоха в неудобен час. Каква изненада, оказа се твой роднина.

— Кога си тръгна, това е брат ми?

— Няма и три минути. Чистех печката, както виждаш.

— Преди три минути!

— Няма нужда да крещиш, младежо.

Андраш се извини, пхна бележката в джоба си и изскочи на улицата. Вратата се затръшна след него и заглъхващата ругатня на портиерката го изпрати надолу по улицата. Той затича към Маре. Сутринта бе слънчева и топла, улиците вече бяха пълни с туристи с фотоапарати, със семейства, излезли на съботна разходка, с влюбени, хванати за ръце. На „Пон Луи-Филип“ Андраш зърна позната шапка сред тълпата. Той извика името на брат си и мъжът се обърна.

Срещнаха се по средата на моста. Тибор като че ли бе отслабнал, откакто Андраш го видя последния път; скулите му бяха по-изпъкнали, сенките под очите — по-тъмни. Когато се прегърнаха, му се стори, че брат му е изтъкан от материя, по-лека от човешката плът.

— Добре ли си? — попита Андраш и се вгледа в лицето му.

— Не съм спал, откакто получих писмото ти.

— Кога пристигна?

— Снощи. Идвах до вас, но теб те нямаше.

— Бях на работа цяла нощ. Току-що получих бележката ти.

— Значи не си говорил с нея? Тя не знае, че съм в Париж, така ли?

— Не. Дори не знае, че съм ти писал.

— Как е тя, Андраш?

— Както и преди. Много е тъжна. Но мисля, че това ще се промени съвсем скоро.

Тибор се усмихна замечтано.

— Щом си толкова сигурен, че тя ще се радва да ме види, защо ме догони толкова бързо?

— Защото исках аз да те видя пръв! — засмя се Андраш.

— Е? — разпери ръце Тибор.

— Грозен си както винаги. А аз как ти се струвам?

— Развързани обувки. Мастилени петна по ризата. И не си се обръснал.

— Чудесно. Да тръгваме тогава. — Той хвана Тибор под ръка и го поведе към улица „Севинье“. Но Тибор не помръдна. Той се подпря на перилата на моста и се вгледа в Сена.

— Не знам дали мога да го направя — поколеба се той. — Ужасно ме е страх.

— Нормално е да се страхуваш. Но сега, след като си тук, трябва да се видиш с нея. — Той кимна по посока на Маре. — Хайде.

Вървяха рамо до рамо, и двамата замаяни от недоспиване. По пътя Тибор купи букет божури от цветарски магазин на един ъгъл. Когато стигнаха до улицата на Клара, Андраш бе чул всички притеснения на брат си; той се тревожеше, че трябвало да се обадят предварително. На ъгъла Тибор погледна през прозорците към меката светлина на балетното студио, все още празно преди първия урок, и съжали, че нарушават спокойната съботна утрин у Моргенщерн.

Но в апартаента вече цареше хаос. Входната врата се отвори, когато Андраш я докосна с пръст; на горния етаж имаше някаква суматоха — Клара бе повишила панически тон, госпожа Апфел крещеше. За миг Андраш си помисли, че са закъснели и че в отчаянието си Илана ди Сабато се е самоубила, а Клара тъкмо е открила тялото ѝ. Той се хвана за перилата и изтича нагоре по стълбите, следван по петите от Тибор.

Но не видяха Илана никъде. На горната площадка ги посрещна госпожа Апфел.

— Няма я! — каза тя. — Малката хитруша е избягала!

— Кой? — попита Андраш. — Какво се е случило?

— Заминала е за Америка с мосю Камдън. Оставила бележка на майка си. Какво странно дете! Иде ми да ѝ извия врата.

От дъното на коридора долетя силно трополене от преместването на нещо голямо и тежко. Андраш отиде в стаята на Клара и я завари да

издърпва един куфар, качен върху гардероба. Тя го хвърли на неоправеното легло, отвори го и извади якето си за шофиране от кафявата хартия.

— Какво правиш? — попита Андраш.

Тя се обърна и той видя, че красивото ѝ лице е почервенияло от плач.

— Тръгвам след нея — заяви Клара и тикна в ръката му някаква бележка. Със заобления си по детски почерк Елизабет обясняваше защо се налага да замине, че не може вече да чака, че се страхува, че положението в Полша може да тласне Франция към война, преди да успеят да отплават. Тръгвали от Париж с влака тази сутрин, щели да потеглят за Ню Йорк на следващия ден с кораба „Ил дьо Франс“, а капитанът щял да ги венчае на борда. Елизабет се извиняваше — на това място буквите бяха размазани — а следващите думи, които пак се четяха, бяха *може би ще е по-лесно за всички, ако аз...* и следваше друг нечетлив ред. *Ще пиша, когато пристигна, завършваше бележката. Благодаря за чеиза и всичко останало. С обич, Е.*

— Кога намери бележката?

— Тази сутрин. Багажа ѝ го няма.

— Ще се опиташ да я догониш?

— Мога да ги настигна в Хавър. Ако взема кола, ще стигна този следобед.

Андраш въздъхна. На Клара щеше да ѝ е трудно да се раздели с Елизабет, той виждаше защо момичето е взело преднина. Но се ядоса при мисълта, че Елизабет е изнесла тайно през нощта багажа си — грижливо опакованите куфари с дрехи и бельо, които Клара бе подредила.

— Нае ли вече кола? — попита той.

— Накарах госпожа Апфел да се обади. Трябва да я докарат всеки момент.

— Клара...

— Да, знам. — Тя седна на леглото с якето в скута си. — Тя е голямо момиче. Така или иначе, ще замине. Трябва да ѝ позволя да се отдели от мен и да прави каквото иска.

— Ще се опиташ ли да я спреш? Мислиш ли, че ще успееш да я разубедиш да не заминава?

— Не — въздъхна Клара. — Но след като е твърдо решена да замине, искам поне да я изпратя. Искам да се сбогувам с дъщеря си.

Андраш я разбираше. Войната за независимост на Елизабет бе приключила, сега Клара искаше само да преговаря за мир лично, вместо от другата страна на Атлантическия океан. Разбираше, че в капитулацията ѝ все още има и известна непримиримост. Тя водеше тази битка от години и не можеше толкова лесно да се откаже от навика си.

— Ще дойда с теб — заяви той. — Но ако предпочиташ да не идвам, няма.

— Искам да дойдеш с мен. Моля те.

— Клара, трябва да ти кажа още нещо. Тибор е тук.

— Тибор ли? Брат ти е тук?

— Да. Тук, в апартамента е.

— Защо не ми каза, че ти е отговорил?

— Получих писмото му едва тази сутрин.

— Илана — каза Клара и двамата излязоха в коридора, за да ѝ съобщят новината.

Но Илана и Тибор вече се бяха видели. Двамата седяха на дивана в дневната. По лицето на момичето бе изписана стъписана радост, а на неговото — облекчение и умора. Двамата не останаха особено разочаровани, когато разбраха, че Андраш и Клара тръгват за Хавър и че ще имат възможност да прекарат целия ден заедно.

— Обадете се, когато пристигнете в Хавър — каза Тибор. — Кажете ни дали сте я намерили.

От улицата се чу клаксон, агенцията бе докарала колата и беше време да тръгват. Госпожа Апфел им подаде кошница с храна, приготвена за пътуването. След минути те вече си проправяха път по улиците на Париж, Андраш — напрегнат на мястото до шофьора, Клара — съсредоточена и мрачна зад волана. Когато излязоха извън града, челото ѝ вече се бе отпуснало. Утринното слънце обливаше в светлина ширналите се пред тях полета с лавандула, а мирисът на бензин се редуваше със сладникавия аромат на растенията. Не си говореха заради свистенето на вятъра и рева на мотора, но когато излязоха на една права отсечка, Клара го хвана за ръката.

Плановите на Пол и Елизабет не бяха тайна за никого, двамата бяха отседнали в хотела, който избраха още преди месец, когато

решиха, че ще отплават от Хавър. Андраш и Клара влязоха в бялото фойе и попитаха за тях на рецепцията. Казаха им да почакаат, а после да последват пиколото. Младата двойка седеше на тераса с изглед към пристанището, където „Ил дьо Франс“ се извисяваше в строгата си моряшка униформа с алени комини на черни райета. Клара изтича към тях, извика Елизабет, а дъщеря ѝ се надигна от стола с изненада и същевременно с облекчение. Андраш никога не я бе виждал толкова щастлива при вида на майка ѝ. В следващия миг тя се хвърли на врата на Клара и избухна в плач.

— Прости ми! — изхлипа Елизабет. — Не биваше да тръгвам така. Но не знаех какво друго да направя! — И тя продължи да плаче на рамото на майка си.

Пол наблюдаваше сцената явно засрамен, той кимна стеснително на Андраш и поръча напитки за всички.

— Какво си мислеше? — попита Клара, когато се настаниха на масата при тях. Тя погали Елизабет по лицето. — Не можа ли да ми позволиш утехата от едно нормално сбогуване? Да не си мислеше, че ще те заключи в стаята ти?

— Не знам — проплака Елизабет. — Съжалявам. — Тя уви притеснено пръст около отрязаните краища на косата си; без дългата руса плитка главата ѝ изглеждаше странно малка. Късата прическа привличаше погледа към бледите ѝ устни без червило. — И аз се страхувах. Не знаех дали ще имам сили да се сбогувам с теб.

— А ти? — обърна се Клара към Пол. — Така ли тръгна за Франция? Без да кажеш довиждане на майка си?

— Ъ... не, госпожо.

— Не, нали! За в бъдеще, ако обичаш, се отнасяй с мен с уважението, което проявяваш към майка си.

— Извинявайте, госпожо. — Пол изглеждаше искрено разкаян. Андраш се замисли дали неговата майка някога му е говорила с такъв тон. Опита се да си представи как изглежда майката на Пол, но в съзнанието му изникна единствено подобие на облечената в костюм за езда баронеса Качинска — аристократка от XVI в., с чиято сложна история и родословие се бе запознал в училището в Дебрецен.

— Наистина ли искате да ви ожени капитанът на кораба? — попита Клара дъщеря си. — Това ли е желанието ти?

— Така решихме — отвърна Елизабет. — Намирам го за вълнуващо.

— В такъв случай няма да те видя омъжена.

— Ще ме видиш, след като се омъжа. Когато дойдем на гости.

— И кога си мислиш, че ще стане това? — попита Клара. — Кога ще успееш пак да си купиш билет за презокеанско плаване? Особено ако родителите на съпруга ти не одобряват брака ви.

— Мислехме си, че може би вие ще дойдете да живеете в Съединените щати — обади се Пол. — За да сте близо до внуците си, когато имаме деца.

— А моите деца? — възрази Клара. — Едва ли ще ми е лесно да пътувам напред-назад през океана.

— Какви деца?

Клара погледна Андраш и го хвана за ръката.

— Нашите деца.

— Мамо! — възкликна Елизабет. — Нали не възнамеряваш да имаш деца от...! — Тя посочи с пръст към Андраш.

— Може и да имаме. Обсъждали сме този въпрос.

— Но ти си жена на определена възраст!

Клара се засмя.

— Всички сме на определена възраст, нали? Ти например си на възраст, на която не можеш да разбереш, че трийсет и две години могат да се струват на човек като началото на живота му, а не като края.

— Но аз съм твоето дете — възрази Елизабет и я погледна така, сякаш пак щеше да се разплаче.

— Естествено, че си — успокои я Клара и затъкна един от късите й руси кичури зад ухото. — Затова дойдох тук. Не можех да те оставя да отплаваш отвъд океана, без да се сбогуваме подобаващо.

— Дами — обади се Андраш. — Извинете ни, но с господин Камдън ще се разходим и ще ви оставим насаме.

— Точно така — присъедини се Пол. — Ще отидем да разгледаме кораба.

Сълзите, които се изляха, бяха дошли в повече на Пол, а на Андраш му примая, когато стана въпрос за бъдещите му деца. И двамата изпитаха облекчение да оставят Клара и Елизабет насаме да се сбогуват по техния си начин.

По пътя към доковете минаха по пазарна улица, покрай мъже, които продаваха скумрия, писия и лангусти, кутии с боровинки, мрежи с тиквички, малки жълти сливи на дузини. По улиците гъмжеше от летуващи семейства и имаше толкова много деца в моряшки костюмчета, че можеха да сформират цял детски флот. Притеснени, сякаш избликът на емоции, на който току-що бяха станали свидетели, можеше да се отрази на мъжествеността им, Андраш и Пол разговаряха за кораби, спорт, а после, докато минаваха покрай един английски военен кораб, закотвен на огромно пространство, обсъдиха и възможността да избухне война. Всички се надяваха, че декларацията на Чембърлейн за подкрепа на Полша ще доведе до няколко спокойни седмици около проблема с Гданск и може би дори до мирно споразумение, но Хитлер тъкмо бе провел в Берхтесгаден среща с лидера на Нацистката партия в Гданск и бе изпратил военен кораб на пристанището на Свободния град. Ако Германия окупира Гданск, Англия и Франция ще влязат във войната. Тази седмица френски самолети бяха направили тренировъчна атака срещу Лондон, за да проверят готовността на английската военновъздушна защитна система. Някои лондончани си бяха помислили, че войната вече е избухнала, и трима души бяха загинали при паническото тичане към бомбоубежищата.

— Според теб как ще постъпи Америка? — попита Андраш.

Пол сви рамене.

— Предполагам, че Рузвелт ще постави ултиматум.

— Хитлер не се страхува от Рузвелт. Нали видя какво стана миналия април.

— Не твърдя, че разбирам много — отвърна Пол и вдигна ръце в защитен жест. — Аз съм само един художник. Дори невинаги чета новините.

— Годеницата ти е еврейка. Семейството ѝ е тук. Войната ще я засегне, независимо дали Америка ще се включи в нея.

Двамата се смълчаха, загледани в оборудвания с оръжия кораб.

— Ако се наложи да се биеш, кои войски би избрал? — попита Пол.

— Със сигурност няма да е флотът — отговори Андраш. — Видях морето за пръв път преди година. Не искам и да съм в окопите.

Но бих се научил да пилотирам самолет. Бих избрал военновъздушните сили.

Пол се ухили.

— Аз също. Винаги ми се е струвало фантастично да летиш със самолет.

— Но не искам да убивам — каза Андраш.

— Така е, но не бих възразил да стана герой. Искам да печеля медали.

— Аз също — потвърди Андраш и изпита облекчение, макар и малко засрамен да си го признае.

— Тогава ще се видим в небето — засмя се Пол, но в смеха му се долавяше нещо пресилено, сякаш вероятността да избухне война и той да участва в нея едва сега се бе превърнала в реалност.

Бяха стигнали до „Ил дьо Франс“, който се извисяваше над тях като склон на глетчер. Корпусът му лъщеше прясно боядисан, а всяка буква от името му беше с човешки ръст. Морето се плискаше около него на дока и носеше силен мирис на риба, моторно масло и водорасли, както и на нещо солено и богато на калций, каквото явно бе уханието на морската вода. Корабът се издигаше на петнайсет етажа височина над водата, а от мястото, на което стояха, преброиха пет тераси. Палубите гъмжаха от докери, моряци и камериерки, понесли сгънати чаршафи на ръце. Стотици души правеха последните приготовления за заминаването на пасажери, на брой колкото населението на малък град, за седемнайсетдневно пътуване. Пол каза на Андраш, че на борда ще се качат 1500 пътници. На кораба имаше пет бални зали, кино, стрелбище, просторен гимнастически салон, закрит басейн, сто спасителни лодки. Той бе почти 250 метра дълъг и щеше да пътува със скорост 24 възела. А на борда чакаше изненада за Елизабет — един последен жест на разкош: Пол бе наел самостоятелна каюта с балкон и бе поръчал три дузини бели рози и каса шампанско.

— Поне си занесе шапката на поправка — присмя се Андраш. — Помисли само колко щеше да ти излезе да си купиш нова.

Вечерта четиримата вечеряха заедно на терасата на ресторанта с изглед към морето. Ядоха пресни миди в доматен сос, риба, печена с лимони и маслини, изпиха две бутилки вино, говориха за детските си мечти и екзотичните места, които искат да посетят, преди да умрат: Индия, Япония, Мароко. Беше почти като ваканция. За пръв път тази

седмица Клара бе в добро настроение, сякаш, след като бе намерила Елизабет, някак си можеше да предотврати раздялата. Но планът оставаше непроменен: Елизабет и Пол щяха да отплават на сутринта. А през цялата вечер у Андраш се засилваше един познат страх: страхът, че щом Елизабет замине, и Клара ще изчезне, сякаш напрежението между тях бе онова, което ги задържаше заедно на земята.

След вечерята в хотела двамата с Клара се отправиха към отделни стаи: тя щеше да спи в апартамента при Елизабет, а Пол и Андраш щяха да прекарат нощта в малка стая под стрехите. Пожелавайки му лека нощ, Клара го погали по бузата, сякаш му даваше обещание. Тази нощ той заспа с надеждата, че съвместният им живот може да излекува скръбта ѝ. Но когато призори слезе долу, я завари сама на верандата, наметната с якето си, да гледа как розовата светлина пълзи бавно по комините на „Ил дьо Франс“. Той постоя известно време на вратата, без да ѝ се обажда. Започваше отливът. Дъщеря ѝ заминаваше. Той никога нямаше да успее да замести онова, което тя щеше да изгуби.

В осем часа отидоха на доковете да се сбогуват с Пол и Елизабет. Корабът щеше да потегли по пладне, а пътниците трябваше да се качат на борда до девет часа. Бяха донесли на Елизабет букет виолетки, кутия изискани сладкиши и цилиндър с жълти флагчета, които да развее, когато корабът потегли. Елизабет носеше сламена шапка с червена панделка, а сините ѝ очи очакваха трескаво пътуването.

Пол нямаше търпение да се качи на борда, нямаше търпение да ѝ покаже изненадата, която бе подготвил. Но настоя първо корабният фотограф да ги снима четиримата заедно на дока, с извисяващия се на заден план „Ил дьо Франс“. Последва суматоха около куфарите — някои дрехи трябваше да бъдат извадени в последния момент. Накрая, в уречения час, някъде от върха на кораба като вулкан изригна звукът на сирената и пътниците, които още не се бяха качили, започнаха да се тълпят около подвижния мост.

Моментът настъпи. Клара отведе Пол настрани, за да му каже няколко последни думи, а Андраш и Елизабет останаха на дока да се гледат един друг. Той не знаеше какво да ѝ каже на раздяла. С изненада

установи, че съжالياва за заминаването ѝ, на снощната вечеря започна да си представя каква ще стане тя, когато порасне, и забеляза, че прилича на майка си повече, отколкото си мислеше.

— Сигурно никак не ти е мъчно, че заминавам — каза тя. Но в ъгълчетата на очите ѝ проблеснаха шеговити искрици, а думите изрече на унгарски.

— Да — отвърна Андраш и ѝ подаде ръка. — Хайде, изчезвай. Елизабет се усмихна.

— Да накараш майка ми да ни дойде на гости, разбра ли?

— Непременно. И аз искам да видя Ню Йорк.

— Ще ти изпратя картичка.

— Добре.

— Още не мога да свикна с мисълта, че ще се ожениш за нея. Това означава, че ще ми бъдеш...

— Моля те, не го казвай.

— Добре, но имай предвид, че ако я нараниш, ще се върна и ще те убия собственоръчно.

— А ако аз чуя, че си наранила снажния си съпруг... — започна Андраш, но Елизабет го потупа по рамото, той се обърна и видя, че е дошъл моментът тя да се сбогува с Клара. Двете се сгушиха една в друга, а Елизабет се наведе и челото ѝ докосна челото на майка ѝ. Андраш се извърна и подаде ръка на Пол.

— *See you in the funny papers*^[1] — каза Пол на английски. — Така казват в Щатите. — После преведе на Андраш: — *Je te verrai dans les bandes dessinées*.

— На френски звучи по-добре — отвърна Андраш и Пол се съгласи.

Свирката на кораба отново изсвири. Клара целуна Елизабет за последно и дъщеря ѝ и Пол се качиха на подвижния мост и изчезнаха сред тълпата пътници. Клара държа Андраш за ръка, смълчана, без да плаче, докато Елизабет не се появи на перилата на кораба. Оставаха още часове до отплаването, а Елизабет вече бе толкова далеч, че я разпознаха само по червената панделка, която се вееше от периферията на шапката ѝ, и по тъмнолилавото петънце на букета виолетки в ръката ѝ. Морскосиният силует до нея беше Пол, в подобно на военна униформа сако. Клара стисна Андраш за ръката. Слабото ѝ лице изглеждаше бледо под тъмните кичури коса, в бързината да тръгне за

Хавър бе забравила да си вземе шапка. Тя размаха носната си кърпа, а Елизабет размаха своята в отговор.

Три часа по-късно видяха как „Ил дьо Франс“ се плъзва по спокойната синя повърхност на откритото море, под синьото небе към хоризонта. Андраш си помисли колко удивително е, че този огромен кораб може да се смали колкото къща, после колкото кола, бюро, обувка, кестен, оризово зрънце, песъчинка. Колко удивително бе, че и най-голямото нещо, което беше виждал, не можеше да се пребори със смаяването в далечината. Това го накара да осъзнае колко малък е самият той, колко незначителен е пред заплахата, която тегнеше над света, и за миг гърдите му се свиха тревожно.

— Лошо ли ти е? — попита Клара и го погали по бузата. — Какво има?

Но Андраш не успя да обясни усещането си с думи. Мигът отмина, дойде време да се върнат при колата и да тръгнат обратно за Париж.

[1] Идиом, разпространен през първата половина на XX в., който означава „Доскоро“, „Довиждане“ — Б.пр. ↑

ДВАДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА УНГАРСКОТО КОНСУЛСТВО

Докато Андраш и Клара бяха в Хавър, Тибор и Илана прекараха в апартамента на улица „Севинье“. Тибор разказа всичко на Андраш, когато на следващия ден се разхождаха по брега на Сена и наблюдаваха дългите шлепове, които минаваха под мостовете. От време на време дочуваха циганска песен и това създаваше у Андраш усещането, че са в Будапеща, сякаш, ако се обърнеш, щеше да види позлатения купол на Парламента на десния бряг и хълма с Кралския дворец на левия. Следобедът бе влажен, из въздуха се носеше мирис на мокър паваж и речна вода, под косата слънчева светлина Тибор изглеждаше изтощен от радост. Той разказа на Андраш, че Илана разбрала още във влака, че е допуснала грешка, но нямала сили да се върне назад. Отвсякъде я притискало чувство за вина: нейната собствена, на Бен Яков, на Тибор. Всеки от тях бил съгрешил спрямо другите. Истинско чудо бе, че се бяха измъкнали от този водовъртеж живи и здрави. Но Тибор се бе предпазил чрез физическото разстояние, което го делеше от Париж, за Илана като за собствена дъщеря се бе грижила Клара, а Бен Яков бе излял душата си пред Андраш.

— Тя ще се върне в Италия с мен — каза Тибор. — Ще я заведа във Флоренция и ще останем там до края на лятото. Ако можех, бих ѝ предложил да се оженим още днес, но предпочитам родителите ѝ да не ме възприемат като враг. Искам да получа разрешението им.

— Много смело от твоя страна. А какво ще правиш, ако откажат?

— Ще рискувам. Все пак никога не се знае. Може и да ме харесат.

Бяха прекосили Ил дьо ла Сите и „Пти Пон“ и бяха стигнали до Латинския квартал, където, без да се усетят, завиха по улица „Сен Жак“ и се озоваха пред къщата на Йозеф; последния път Андраш бе ходил там вечерта след Йом Кипур. Оттогава бе срещал случайно Йозеф на няколко пъти, но не бе прекрачвал прага на апартамента му от месеци. Наближаваше времето, когато с Клара трябваше да

помислят дали все пак да не говорят с него. Наближавайки къщата, Андраш видя, че входната врата е отворена и подпряна с два лачени, облепени с пътнически етикети, куфара, на които от двете страни четливо бяха изписани името и адресът на Йозеф. Миг по-късно и самият Йозеф се появи с летен пътнически костюм.

— Леви! — възкликна той и огледа добронамерено Андраш от глава до пети. — Признавам, че изглеждаш добре, старче. А ако не се лъжа, това е другият Леви, бъдещият доктор. Колко жалко, че бързам. Можехме да пийнем по нещо. От друга страна, е чудесно, че ви виждам, ще ми помогнете да си хвана такси.

— На курорт ли заминаваш? — попита Тибор.

— Трябваше да замина — отвърна Йозеф и по лицето му се изписа необичайно за него изражение, което Андраш можеше да изтълкува единствено като огорчение. — Трябваше да се срещна с приятели в Сен Тропе. Вместо това заминавам за прекрасната Будапеща.

— Защо? Какво е станало? — учуди се Андраш.

Йозеф помахна на едно преминаващо такси. То спря до бордюра и шофьорът слезе, за да поеме куфарите му.

— Защо не дойдете с мен до гарата? — каза Йозеф. — Отивам чак до гара „Дю Нор“, а пътят дотам ще трае поне половин час при това движение. Освен ако нямате по-интересно занимание, разбира се.

— Че какво по-интересно от дълъг път сред задръстванията в горещината? — засмя се Андраш.

Качиха се в таксито и то тръгна по улица „Сен Жак“ в посоката, от която Андраш и Тибор тъкмо бяха дошли. Йозеф се подпря на облегалката и се обърна към Андраш.

— Е, Леви, проклета работа, но трябва да знаеш.

— Какво има?

— Подновил ли си студентската си виза?

— Още не, защо?

— Да не се изненадаш, ако се сблъскаш с проблеми в унгарското консулство.

Андраш изгледа с присвити очи Йозеф, ниската слънчева светлина в пет часа следобед нахлуваше през прозорците на таксито и осветяваше нещо, което той не забеляза преди: сянка на тревога в очите му, следи от неспокоен сън.

— Какви проблеми? — изненада се Андраш.

— Отидох да си подновя визата. Мислех си, че изтича чак след няколко седмици, и не подозирах, че ще има някакъв проблем. Но в консулството ми казаха, че не мога да я подновя тук, във Франция.

— Пълни глупости — каза Тибор. — Нали това е работата на консулството.

— Явно вече не е.

— И щом не могат да ти подновят визата във Франция, къде могат да го направят?

— У дома. Затова се прибирам.

— Не можеш ли да накараш баща ти да я поднови? — попита Андраш. — Не може ли да използва връзките си, за да ти помогне? Или, извинявай за вулгарното изказване, но не може ли просто да подкупи някого?

— Така си мислех, но явно не може. Баща ми вече не е толкова влиятелен както преди. Той вече не е директор на банката. Пак ходи на работа там, но сега е на друг пост. Секретар — съветник или някаква подобна глупост.

— Това има ли нещо общо с факта, че е евреин?

— Естествено, защо иначе ще го понижават?

— И предполагам, че само евреите трябва да се връщат в Унгария, за да подновят визите си.

— Това изненадва ли те?

Андраш извади документите от джоба си.

— Моята виза важи още три седмици.

— И аз така си мислех. Но не е валидна, освен ако нямаш занятия през лятото. Явно за следващия семестър вече не важи. Най-добре иди до консулството, преди някой да ти поиска документите за проверка. За властите ти вече си нелегално тук.

— Но това е невъзможно. Няма никаква логика.

Йожеф сви рамене.

— Бих искал да ти дам друг отговор.

— Не мога да се върна в Будапеща сега.

— Честно казано, почти се радвам, че се прибирам — размечта се Йожеф. — Ще се понакисна в баните Сечени, ще пия кафе в „Жербо“, ще се видя със съученици от гимназията. Може дори да постоя известно време във вилата ни на Балатон. После ще си свърша

работата в паспортната служба и ще се върна за началото на учебната година, ако тя изобщо започне, което зависи от прищевките на хер Хитлер.

Андраш се облегна безпомощно назад и се опита да осмисли току-що чутото. В друга ситуация би се зарадвал на повода да се прибере за няколко седмици; все пак не бе виждал родителите си и Матяш от две години. Но сега щеше да се жени, искаха да направят сватбата, докато Тибор е в Париж. Трябваше да се пренесе на улица „Севинье“. А съществуваше и проблемът с Хитлер и Гданск. Сега не е моментът да се качи на влака за Будапеща, не е подходящият момент да прекоси континента, не е моментът валидността на визата му да бъде под въпрос. А и как щеше да си позволи това пътуване? За двупосочен билет щяха да отидат всички пари, заделени за пръстен за Клара и за таксата за следващия семестър. Той нямаше спестени пари като Тибор, защото не бе работил шест години, преди да започне висшето си образование. Изведнъж му прилоша и той свали стъклото на таксито, за да го лъхне вятър.

— Трябваше да ти се обадя по-рано — съжали Йозеф. — Можехме да пътуваме заедно.

— Аз съм виновен. Срамувах се да ти се обадя, след като се напих безпаметно в спалнята ти.

— Няма от какво да се срамуваш. Не и от мен. Особено пък по тази причина — каза Йозеф и се обърна към Тибор. — Ами ти? Как е медицинският колеж? В Швейцария ли беше?

— В Италия.

— Разбира се. Значи вече си почти лекар.

— Още много имам да уча.

— Какво те води в Париж?

— Дълга история — отвърна Тибор. — Кратката версия е следната: ухажвам едно момиче, което за кратко беше омъжено за приятел на Андраш. Радвам се, че заминаваш, преди да си успял да ме разпиташ подробно.

Йозеф се засмя.

— Великолепна история. Съжалявам, че няма време и за дългата версия.

Стигнаха до гарата и шофьорът излезе да развърже багажа на Йозеф от покрива. Йозеф отвори портфейла си и отброи

необходимата сума. Андраш и Тибор му помогнаха да внесе куфарите си на гарата.

— Трябва да тръгваш — подкани го Андраш, след като дадоха куфарите на един носач. — Ще си изпуснеш влака.

— Ако все пак се върнеш в Будапеща, ме потърси — заръча Йожеф. — Ще пийнем по едно. Ще те запозная с момичета.

— Мосю Хас, плейбойт — каза Тибор.

— Да не забравиш — намигна им Йожеф. Преметна през рамо кожената си чанта с кестенов цвят и влезе с бърза крачка в претъпканата гара.

Не мина и седмица, преди да се наложи Андраш да се върне на гара „Дю Нор“ със собствения си багаж. Но онази вечер, докато вървяха с Тибор към улица „Севинье“, той си мислеше само, че трябва да отиде в консулството и да обясни, че се нуждае от документ за легално пребиваване. Само до края на месеца, само докато се ожени и получи брачното свидетелство. Нали след сватбата така или иначе щеше да вземе френско гражданство? Не можеше ли да пристига и заминава, когато си поиска?

В апартамента на Клара всички лампи светеха, а жените се бяха уединили в спалнята. Илана излезе, за да каже на Андраш, че вътре е шивачката и зад вратата се взимат тайни решения, свързани с булчинската рокля на Клара.

Андраш изрази шумно възмущението си. Двамата с Тибор отидоха в гостната, седнаха на двата края на дивана и Тибор извади своите документи, за да разгледа визата си.

— Моят важи до януари — каза той. — Записах се и за летния курс, който обаче се опасявам, че няма да завърша.

— Но все пак си записан. Значи всичко би трябвало да е наред.

— А ти какво ще правиш?

— Ще отида в консулството, после в общината. Ще направя каквото е нужно. Трябва да имам валидни документи, преди да получим брачното си свидетелство.

От спалнята долетяха възклицания и силен смях. Тибор сгъна документите си и ги остави на масата.

— А какво ще кажеш на нея?

— Засега нищо. Не искам да я тревожа.

— Ще отидем до консулството утре. Ако им обясниш какъв е проблемът, сигурно ще ти удължат визата. А ако откажат, хубавичко ще ги подреда. — Той вдигна заплашително юмруци. Но ръцете му бяха изящни като на пианист, с дълги, тънки пръсти, кокалчетата гладки като речни камъчета, а сухожилията се очертаваха като крехките кости на птиче крило.

— Бог да ни е на помощ — каза Андраш и успя да се усмихне.

Унгарското консулство се намиреше недалеч от посолството на Германия, където бе застрелян Ернст фон Рат. На пръв поглед сградата можеше да накара емигрантите да изпитат копнеж по родината — по фасадата имаше мозайки, изобразяващи сцени от Будапеща и провинцията. Но художникът явно бе имал странна склонност към грозното: изобразените хора изглеждаха анемични, пейзажите бяха представени в неправилна перспектива, достатъчно забележима, че да предизвика чувство на гадене у зрителя. На Андраш и без това му се гадеше, тъй като през нощта почти не успя да мигне. Можда някак да изкара цяла вечер, без да каже на Клара, но тя забеляза, че нещо не е наред. След вечеря, когато Андраш и Тибор се канеха да си тръгват, тя го спря в коридора и попита дали е размислил за сватбата.

— Не, напротив — възрази той. — Нямам търпение да се оженим.

— Аз също — каза Клара и го прегърна в сумрачния коридор.

Той я целуна разсеяно. Мислеше си за онова, което го притесняваше най-много, откакто се бяха возили в таксито следобеда: не за вероятността в консулството да му откажат, нито как ще си купи билет за Унгария, а за факта, че младежът, който заминаваше, беше Йозеф Хас, който винаги сякаш по чудо успяваше да избегне трудностите на всекидневния живот. Тъкмо Йозеф Хас си бе стегнал багажа и заминаваше за Будапеща заради един печат в паспорта.

На следващия ден в консулството червенокоса матрона с акцент от областта Хайду каза на Андраш, че визата му е изтекла в началото на лятото, когато са приключили занятията в училището, и той от месец и половина е нелегално във Франция. Каза му, че трябва да замине веднага, ако не иска да го арестуват. Даде му формуляр, в който

се посочваше, че има право да влезе в Унгария. Това беше ненужно, все пак той беше унгарски гражданин. Но Андраш бе твърде разстроен, за да мисли дълго по този въпрос. Трябваше да разбере какво да направи, когато пристигне в Будапеща, и как да се върне в Париж възможно най-скоро. Тибор, който бе дошъл с него, както обеща, държеше ръцете си в джобовете и зададе учтиво няколко въпроса, докато Андраш щеше да се разкрещи и да спори. Благодарение на любезните въпроси на Тибор разбраха, че ако Андраш занесе удостоверение от училището, че е записан там и че стипендията му ще бъде подновена през есента, ще може да получи нова двегодишна виза, когато се върне в Будапеща. Удостоверението може да е от всеки преподавател и е валидно, стига да е написано върху бланка на училището и да има официален печат. Тибор благодари толкова горещо, че червенокосата жена дори изрази съжаление за създаденото им неудобство. Но малките ѝ воднисти очи останаха безизразни, когато удари червен печат с надпис „ÉRVÉNYTELEN“ върху визата на Андраш. Невалидна. Изтекла. Той трябваше да замине незабавно. Нямаше смисъл да ходи в общината и да подава молба за брачно свидетелство; ако покажеше там изтеклите си документи, щяха да го арестуват. Билетът за влака щеше да пресуши всичките му спестявания, но нямаше друг избор. Щеше да започне да пести наново, щом се върне.

Двамата с Тибор отидоха до Училището по архитектура, за да вземат удостоверението, но когато се опитаха да отворят входната врата, тя се оказа заключена. Училището беше затворено до края на август. Всички, дори служителите от администрацията, бяха във ваканция и щяха да се върнат едва в началото на септември. Андраш изруга на унгарски, вдигнал глава към горещото, подобно на мляко небе.

— Сега как ще вземем бланка на училището? — загрижи се Тибор. — Как ще я подпечатаме с официален печат?

Андраш изруга отново, но бързо му хрумна една идея. Ако имаше нещо, което да познава до болка, това беше разположението на училището. То бе едно от първите здания, които бяха изучавали по време на упражненията, бяха разгледали подробно всеки елемент — от каменните основи на неокласическото фоайе до стъкления покрив на амфитеатъра с формата на пирамида. Андраш знаеше наизуст всяка

врата, всеки прозорец, дори улеите за спускане на въглища и мрежата от пневматични тръби, чрез които се изпращаха съобщения от канцеларията до кабинетите на преподавателите. Знаеше например че ако заобиколи училището през „Симетиер дьо Монпарнас“, ще намери на задната стена зад завесата от бръшлян вратичка, толкова добре скрита, че никога не я заключваха. През нея се влизаше в двора, от който пък можеше да се влезе в кабинетите през прозорците с разхлабени панти. По тези проходи Андраш и Тибор се озоваха в празната обител на училището. От една кутия за канцеларски материали в стаята на администрацията взеха бланка и плик за писма, а Тибор намери официалния печат в чекмедже на бюрото на секретарката. Нито той, нито Андраш владееха добре машинописа и им отне доста време да напечатат прилично писмо, което удостоверяваше, че Андраш е записан в Училището по архитектура и ще продължи да получава стипендия и през есенния семестър. Посочиха Пиер Ваго за автор на писмото, а Тибор фалшифицира подписа му с такъв замах, че и самият Ваго би му завидял. После поставиха официалния печат на училището.

Преди да си тръгнат, Андраш показва на Тибор плакета, върху който пишеше, че той е спечелил Наградата на амфитеатъра. Тибор разглежда дълго табелата, със скръстени на гърдите ръце. Накрая се върна в канцеларията, откъдето взе две празни бланки и молив. Сложи хартията върху плакета и го натри с молива.

— Едно копие за нашите и едно за мен — каза той.

Трябваше да отидат до пощата, за да изпратят телеграма на Матяш, че Андраш се прибира. Брат им не биваше да казва на родителите им, докато Андраш не пристигне в Будапеща; една телеграма само щеше да ги разтревожи, а ако изпратеше писмо от Франция, то можеше да пристигне чак когато се върне отново в Париж. В пощата разтревожени на вид мъже и жени стояха приведени над картички по масите за писане и съчиняваха текстове на различни теми като рождени дни, любов, пари и смърт. По пода бяха пръснати недовършени съобщения „Мамо, получих... Матилде“, „Съжалявам да ви съобщя, че...“. Докато Тибор проверяваше разписанието на влаковете, екземпляр от което висеше в пощата, Андраш отиде до гишето, за да си вземе бланка и молив. Служител със зелена козирка му посочи една от масите. Той изчака брат си, който му събщи, че

„Дунав експрес“ заминава на следващата сутрин в седем часа трийсет и три минути и пристига в Будапеща седемдесет и два часа по-късно.

— Какво да напиша? — замисли се Андраш. — Имам да кажа толкова много неща.

— Какво ще кажеш за следното — предложи Тибор и облиза върха на молива. — *Матяш: пристигам в Будапеща в четвъртък сутринта. Моля те, изкъпи се. С обич, Андраш.*

— Да се изкъпе ли?

— Най-вероятно ще се наложи да спиш в едно легло с него.

— Имаш право. Какъв късмет, че си тук да ми помагаш.

Платиха и телеграмата се озова в купчината за изпращане. Сега Андраш трябваше да отиде на улица „Севинье“ и да каже на Клара, че заминава. Ужасяваше се от този разговор, от новината, която трябваше да ѝ съобщи: сватбата им се отлагаше, визата му е изтекла. Да потвърди, че с право е подозирала, че нещо не е наред. При неясната съдба на Европа как щеше да я убеди, че собствената им съдба не е поставена на карта? Когато пристигнаха обаче, разбраха, че Клара и Илана са излезли на някаква тайна мисия заедно, но госпожа Апфел отказа да разкрие къде са. Беше четири часът, в обикновен ден по това време Клара имаше уроци. Но и балетната школа беше в лятна ваканция. Ако не бяха разводът на Илана и заминаването на Елизабет, двамата сигурно щяха да заминат някъде, може би в каменната вила в Ница. Но сега бяха тук, в града, сред затворените магазини и ресторанти, в града, задрямал под златистата мараня. Андраш се зачуди къде ли бяха отишли така тайно Клара и Илана. Върнаха се след половин час с мокри коси, порозовяла и мека кожа, целите сияещи. Оказа се, че ходили в турската баня в шести арондисман. Андраш не се сдържа и последва Клара в спалнята ѝ, за да я гледа как се преоблича за вечеря. Тя му се усмихна през рамо, а лятната ѝ рокля се смъкна на пода. Тялото ѝ беше хладно и бледо, кожата — кадифена като листата на градински чай. Стори му се невъзможно да се качи на влак, който щеше да го отведе далеч от нея, дори само за един ден.

— Кларица — каза Андраш и тя се обърна с лице към него. Косата ѝ бе изсъхнала на меки кичури около врата и челото и той изпита силно желание да я обладае.

— Какво има? — Тя сложи длан върху голата му ръка.

— Нещо се случи. Трябва да замина за Будапеща.

Клара примигна изненадано.

— Но, Андраш... Боже, да не е починал някой?

— Не, не. Визата ми е изтекла.

— Не можеш ли просто да отидеш до консулството?

— Има нови разпоредби. Йозеф ми каза. Той също трябваше да замине... Отиваше на гарата, когато случайно го видях. Според властите вече съм тук нелегално. Трябва да замина незабавно. Утре сутринта има влак.

Клара облече белия си копринен халат и седна пребледняла на ниското столче до тоалетката.

— Будапеща — промълви тя.

— Само за няколко дни.

— А ако си навлечеш неприятности? Ако не ти подновят визата? Ами ако избухне война, докато те няма? — Бавно и замислено тя развърза зелената панделка, с която бе вързана косата ѝ на тила, и седя дълго, хванала мълчаливо копринената лента. Когато проговори, в гласа ѝ се прокрадна уплаха. — Трябваше да се оженим следващата седмица, а сега заминаваш за Унгария, единственото място, на което не мога да дойда с теб.

— Няма да ме има само няколко дни, ще видя родителите си и ще се върна.

— Няма да понеса да ти се случи нещо.

— Да не мислиш, че искам да замина без теб? — каза той и я вдигна на крака. — Да не мислиш, че не ми е тежко само при мисълта за това? Две седмици без теб, когато Европа е на прага на война? Да не мислиш, че ми е приятно?

— Какво ще кажеш да дойда с теб?

Андраш поклати глава.

— Знаеш, че е невъзможно. Говорили сме по този въпрос. Твърде опасно е, особено сега.

— Не би ми и минало през ум, докато Елизабет беше още тук, но сега вече не трябва да се пазя заради нея. Сега вече разбирам как е страдала майка ми, когато се наложи да замина. Тя остарява. Кой знае дали ще имам шанса да я видя. Минаха повече от осемнайсет години. Може би ще успеем да се срещнем тайно, без никой да разбере. Ако останем там за кратко, не ме грози опасност. Вече почти две

десетилетия съм Клер Моргенщерн. Имам френски паспорт. Кой ще се усъмни? Моля те, Андраш, нека дойда с теб.

— Не — отсече той. — Няма да си простя, ако те разкрият и арестуват.

— По-лошо ли ще е, отколкото да бъда далеч от теб?

— Става дума само за две седмици, Клара.

— Две седмици, през които всичко може да се случи.

— Ако в Европа започне война, тук ще си в по-голяма безопасност.

— Какво значение има дали аз ще съм в безопасност?

— Помисли обаче какво означава това за мен — отвърна той и я целуна по бледото чело, по скулите, по устата. — Няма да ти позволя да дойдеш. Няма смисъл да спорим. След малко трябва да отида да си събера багажа. Влакът ми тръгва в седем и половина сутринта. Затова сега си помисли какво искаш да пратиш по мен в Будапеща. Мога да занеса писма.

— Каква утеха!

— Представи си каква утеха ще бъде за майка ти едно писмо от теб. — С треперещи ръце той я погали по косата, по раменете. — Мога да говоря с нея, Клара. Мога да поискам ръката ти.

Клара кимна, без да вдига очи към него; сякаш се бе скрила в някакво отдалечено кътче, за да се предпази. Когато отидоха в дневната, за да напише писмото, той застана до отворения прозорец и се вгледа в младите кестенови дървета с бледите им листа. Вятърът навън носеше полъха на буря. Андраш знаеше, че постъпва правилно, за да бъде тя в безопасност; постъпваше, както трябваше да постъпи един съпруг. Знаеше, че действията му са правилни. Скоро тя щеше да напише писмата и той да я целуне за довиждане.

Откъде можеше Андраш да знае, че това е последната му нощ като парижанин? Какво би направил, как би прекарал тези часове, ако знаеше? Щеше ли да се разхожда цяла нощ по улиците, за да запечата в съзнанието си неочакваните завои, миризмите, играта на светлината? Щеше ли да отиде до апартамента на Розен и да го разбуди, за да му пожелае късмет в политическите му борби и с Шалхевет? Щеше ли да отиде да се види с Бен Яков за последен път? Щеше ли да отиде при

Поланер, да седне до приятеля си и да му каже истината: че го обича най-силно от всичките си приятели, че дължи живота и щастието си на него, че никога не е изпитвал такава радост, както когато работеха съвместно нощем в ателието и творяха проект, който смятаха за добър и дързък? Щеше ли да се разходи за последно до „Сара Бернар“ — тази заспала грандама с червените кадифени седалки, набити с прах, с празните и тихи коридори, с гримьорните, които още ухаеха на сценичен грим? Щеше ли да се промъкне в ателието на Форестие, за да запамети дългия списък с илюзиите му? Щеше ли да се вмъкне през тайната вратичка откъм „Симетиер дьо Монпарнас“, за да се върне в ателието в училището, да прокара ръка по познатата гладка повърхност на чертожната си дъска, по грапавата подставка за моливи, по самите автоматични моливи с набраздената им повърхност, за да не се плъзгат пръстите, по гладките им писци, да чуе удовлетворителното щракване, което означава края на един писец и началото на следващия? Щеше ли да се върне на улица „Севинье“ — първият и последен дом за сърцето му в Париж, мястото, на което бе зърнал за пръв път Клара Моргенщерн със синята ваза в ръце? Мястото, където се бяха любили за пръв път, където се бяха скарали за пръв път, където за пръв път заговориха за деца?

Андраш обаче не знаеше. Знаеше само, че е прав да не позволи на Клара да дойде с него. Той щеше да замине и после да се върне. Никаква война не можеше да го отдалечи от нея, никакви закони или наредби нямаше да ги разделят. Той се зави с одеялото, което бяха делили, и мисли за нея цяла нощ. На пода спеше Тибор на взетия назаем дюшек. Познатият ритъм на равномерното му дишане му носеше неописуемо успокоение. Почти си представи, че са в къщата си в Коняр, прибрали са се за събота и неделя от гимназията, родителите им спят в другата стая, а Матяш сънува в детското си креватче.

Носеше само един картонен куфар и кожената си чанта. За толкова малко багаж нямаше смисъл да търсят такси. Двамата с Тибор отидоха пеша до гарата, както преди две години, когато Андраш заминаваше за Париж. Прекосиха „Пон о Шанж“ и Андраш си

помисли дали да не завие към дома на Клара, но нямаше време — влакът тръгваше след час. Отби се само в една пекарна, за да си купи хляб за из път. На витрината на магазина за цигари в съседство вестниците съобщаваха, че граф Чаки, унгарският министър на външните работи, е заминал на тайна дипломатическа мисия в Рим, където бил изпратен от германското правителство, и от летището унгарецът отишъл направо на среща с Мусолини. Унгарското правителство отказваше коментар за целта на визитата и заявяваше само, че Унгария с готовност подпомага комуникацията между съюзниците си.

На гарата гъмжеше от пътници, заминаващи на почивка през август, а подът представляваше мозайка от раници, куфари, кутии и чанти. Скоро и Тибор щеше да се качи на влака и да замине за Италия с Илана. На опашката за билети Андраш подръпна ръкава на брат си и каза:

— Как бих искал да присъствам на сватбата ти.

Тибор се усмихна:

— И аз.

— Изобщо не предполагам, че обстоятелствата ще се стекат така.

— И в най-смелите си мечти не си го представях — отвърна

Тибор.

— Късметлия си ти.

— Да се надяваме, че се предава по наследство — отбеляза Тибор. Той погледна разсеяно към началото на опашката, където една слаба тъмнокоса жена отвори портмонето си и започна да отброява банкноти.

Андраш изтръпна: прическата ѝ бе като на Клара — косата ѝ бе прибрана на хлабав кок на тила. Лятното ѝ сако приличаше на нейното, стойката ѝ бе елегантна и изправена. Каква жестока шега на съдбата, помисли си той, да го срещне с нейния призрак точно сега.

Но в следващия миг, когато жената се обърна, за да прибере портмонето в чантата си, сърцето му едва не спря: беше Клара. Сивите ѝ очи срещнаха неговите и тя вдигна ръка, за да му покаже билета: заминаваше с него. Каквито и възражения да имаше той, нямаше да я разубеди.

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ
НЕВИДИМИЯТ МОСТ

ДВАДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА КАРПАТИТЕ

През януари 1940 г. рота 112/30 на Трудови войски на унгарската армия беше разпределена в Карпатска Рутения, някъде между градчетата Ялова и Стакчин, недалеч от река Цироха. Унгария анексира тази територия от Чехословакия, след като Германия завзе Судетска област. Местността бе скалиста и дива, с покрити с шубраци върхове, залесени хълмове, заснежени долини и замръзнали каменисти потоци. Когато Андраш прочете за анексирането на Рутения в парижките вестници и видя в кинопрегледите кадри с гористите хълмове, тези земи му се сториха нещо абстрактно — пешка в партията шах на Хитлер. Сега самият той живееше под балдахина на рутенската гора в състава на пътностроителния батальон на унгарските Трудови войски. След като се завърна в Будапеща, всичките му надежди, че визата му ще бъде подновена, бързо се стопиха. Служителят в отдел „Визи“, вонящ на лук и чушки, се изсмя на молбата на Андраш и отбеляза, че той е не само евреин, но и на възраст за военна служба, поради което шансовете му да получи втора двегодишна виза са толкова големи, колко и неговите да прекара следващата си ваканция на остров Корфу с Лили Поне^[1], ха-ха-ха. Началникът на служителя — по-сериозен на вид, но миришец също толкова зловонно на пури, наденички и пот — разгледа внимателно удостоверението от Училището по архитектура, отправи патриотичен поглед настрана към унгарското знаме и заяви, че не знае френски. Когато Андраш му преведе писмото, началникът каза, че щом в училището толкова държат на него, ще го приемат отново, след като отбие двегодишната си военна служба. Андраш не се отказа да обикаля и паспортната служба ден след ден, все по-разгневен и разтревожен. Август бе към края си. Трябваше да се върнат в Париж. Положението на Клара бе опасно и можеше още повече да се усложни, ако останеха в Унгария. Тъкмо тогава, през първата седмица на септември, в Европа избухна войната.

Под скалъпен претекст — хора от СС, преоблечени като полски войници, бяха инсценирали нападение срещу германска радиостанция в пограничния град Глайвиц — Хитлер изпрати милион и половина войници и две хиляди танка през границата в Полша. Ежедневниците в Будапеща публикуваха снимки на полски конници, понесли се с мечове и копия срещу немските танкови дивизии. На следващия ден снимките във вестника показваха бойно поле, осеяно с посечени коне и останки от старинни брони; ухилени германски войници стискаха до гърдите си набедреници и нагръдници. Вестникът съобщаваше, че частите от брони ще бъдат изложени в новия музей на завоеванията, който в момента се строеше в Берлин. Няколко седмици по-късно, докато Германия и Русия водеха преговори за разпределяне на завладените територии, Андраш получи повиквателна за армията. Унгария щеше да влезе във войната чак след осемнайсет месеца, но мобилизацията на евреите бе започнала още през юли. Андраш се яви в щаба на батальона на улица „Шорокшари“, където научи, че неговата рота 112/30 е разпределена в Рутения. Трябваше да замине след три седмици.

Той съобщи новината на Матяш в магазина за бельо на улица „Ваци“, където брат му подреждаше новата витрина. Групичка строго облечени дами на средна възраст гледаха от тротоара как Матяш окачва поредица от комбинезони, всеки следващ по-къс от предишния — непорочна бурлеска, застинала във времето. Когато Андраш потропа на стъклото, Матяш му направи знак да почака, окачи с карфици един лилав комбинезон и изчезна през малката като за джуджета вратичка в задната част на витрината. Миг по-късно се появи на вратата с човешки размери с праметнат през рамо шивашки сантиметър и набоден с карфици ревер. През последните две години се бе преобразил от костеливо момче в слаб и строен младеж, който вършеше всекидневните си задължения с неосъзнатата грация на балетист. По брадичката му винаги имаше едва набола брада, а на гърлото леко изпъкваше адамовата му ябълка. Той бе наследил тъмната гъста коса от майка им и нейните високи и ясно очертани скули.

— Трябва да облека още две телени момичета — каза той. — Искаш ли да дойдеш с мен? Ще ми разказваш, докато окачвам дрехите. Влязоха в магазина и минаха през вратичката във витрината.

— Какво ще кажеш? — Матяш посочи към един манекен с тънка талия. — Розовият комбинезон или синият? — Той аранжираше витрините през работно време; бе установил, че така се привличаха клиенти, които искаха да си купят именно изложените дрехи.

— Синият — предложи Андраш. — Познай къде ще бъда след три седмици.

— Сигурно не в Париж.

— В Рутения с ротата си.

Матяш поклати глава.

— Ако бях на твое място, щях да си плюя на петите веднага. Да се метна на първия влак за Париж и да поискам политическо убежище. Да заявя, че отказвам да служа на страна, която приема подаръци под формата на земи от нацистите. — Той забодя една карфица на презрамката на синия комбинезон.

— Не мога да се превърна в беглец. Сгоден съм и ще се женя. А и бездруго френската граница е затворена.

— Тогава избягай другаде. В Белгия. В Швейцария. Сам каза, че Клара не е в безопасност тук. Вземи я със себе си.

— И да се крием по влаковете като скитници ли?

— Защо не? По-добре е, отколкото да те заточат в Рутения. — Но при тези думи Матяш извърна поглед от манекена и се взря мрачно в Андраш. — Наистина се налага да заминеш, така ли?

— Не виждам как бих могъл да се измъкна. Първото разпределение е само за шест месеца.

— Тогава ще те пуснат за няколко дни в отпуск и ще те върнат пак за още шест месеца. След това ще трябва да се връщаш още два пъти. — Матяш скръсти ръце. — Въпреки всичко, мисля, че трябва да избягаш.

— И на мен ми се иска, повярвай ми.

— Клара никак няма да се зарадва на тази новина.

— Знаем. Сега отивам при нея. Чака ме при майка си.

Матяш го потупа по рамото и му отвори вратичката. Андраш влезе в магазина, мина през голямата входна врата и помахаше на Матяш отвън, докато минаваше покрай жените, които се бяха струпали да го гледат. Почти не му се вярваше, че наближава октомври, а той не е в училището; през последните дни прелистваше трескаво „Пещи Напло“ за новини от Париж. В днешните вестници се съобщаваше за

блъсканица по гарите заради евакуацията на шестнайсет хиляди деца в провинцията. Ако с Клара бяха останали във Франция, сигурно и те щяха да напуснат Париж или може би щяха да решат да останат и да посрещнат съдбата си. Но сега той бе тук, в Будапеща, и вървеше по улица „Андраши“ към Варошлигет, към засенчените от дървета улици от детството на Клара. Вече му се струваше напълно нормално да прекара следобеда в къщата на улица „Бенцур“, макар да бе минал едва един месец, откакто пристигнаха в Будапеща. Тогава бяха толкова несигурни какво ще прави Клара, че се страхуваха да отидат в дома ѝ, бяха наели стая на името на Андраш в едно малко затънтено хотелче на улица „Цукор“ и бяха решили, че ще е най-сигурно да предупредят майката на Клара, че дъщеря ѝ се е завърнала в Будапеща, преди тя лично да се появи в дома си. На следващия следобед Андраш отиде на улица „Бенцур“ и се представи на прислужницата като приятел на Йозеф. Тя го покани в хола с розовите и златисти тапицерии, където бе прекарал един неловък час в деня на отпътуването си за Париж. Младата и старата госпожа Хас играеха карти на позлатена масичка край прозореца, а Йозеф се бе изтегнал на фотьойл с цвят на съомга с книга в ръка. Когато видя Андраш на прага, той се надигна от стола, поздрави го, както се и очакваше, радостно, и изрази съжаление, че и Андраш е бил принуден да се върне в Унгария. Младата госпожа Хас кимна любезно, а старата му се усмихна приветливо. Но явно нещо във вида на Андраш бе привлякло вниманието на майката на Клара, защото миг по-късно тя остави ветрилото от карти на масичката и стана.

— Господин Леви — каза тя. — Добре ли сте? Изглеждате малко блед. — Тя прекоси стаята и му подаде ръка със стоическо изражение, сякаш се подготвяше да чуе лоши новини.

— Аз съм добре. Както и Клара.

Старата госпожа Хас го изгледа с искрена изненада, а майката на Йозеф също се изправи.

— Господин Леви — започна тя, явно несигурна как да го предупреди да не е прекалено словоохотлив пред сина ѝ.

— Коя е Клара? — попита Йозеф. — Нали нямаш предвид Клара Хас?

— Точно нея имам предвид. — И той разказа как преди две години е занесъл писмото за Клара от майка ѝ и как след това са се

запознали. — Сега тя живее под името Моргенщерн. Познаваш дъщеря й Елизабет.

Йожеф се отпусна бавно на тапицирания стол с вид, сякаш Андраш го бе ударил с юмрук.

— Елизабет ли? — възкликна той. — Да не искаш да кажеш, че Елизабет Моргенщерн е дъщеря на Клара? На моята изгубена леля Клара? — Йожеф явно си спомни за слуховете относно връзката на Андраш с майката на Елизабет Моргенщерн, защото го изгледа по-остро и го зяпна, сякаш го виждаше за първи път.

— Защо сте дошли? — попита младата госпожа Хас. — Какво искате да ни кажете?

Накрая Андраш съобщи онова, за което беше дошъл: че Клара не само е добре, но е и тук, в Будапеща, и е отседнала в хотел във Ференцварош. Очите на старата госпожа Хас се насълзиха, а после в изражението ѝ се прокрадна страх. Тя попита защо Клара е поела такъв ужасен риск.

— Опасявам се, че отчасти вината е моя — призна Андраш. — Наложил се да се върна в Будапеща. А с Клара сме сгодени.

При тези думи в стаята настъпи хаос. Майката на Йожеф окончателно изгуби самообладание, с писклив панически глас тя попита как е възможно подобно нещо, а после заяви, че не иска и да знае, че всичко това е абсурдно и немислимо. Повика прислужницата и нареди да ѝ донесе хапчетата за сърце, а после накара Йожеф веднага да отиде до банката и да доведе баща си. Миг по-късно тя отмени заповедта с мотива, че ако Дъорд си тръгне неочаквано от работа по средата на работния ден, може да предизвика ненужни подозрения. В същото време старата госпожа Хас разпитваше Андраш къде е Клара в момента, дали е в безопасност и кога може да я види. Андраш, озовал се в центъра на тази суматоха, не знаеше дали ще си тръгне от този дом все още като годеник на Клара и дали брат ѝ и жена му няма да приложат някакви езотерични сили, които да разтрогнат връзката между жена от класата на Клара и един обикновен студент. Йожеф Хас вече гледаше Андраш отчуждено, дори враждебно — смесица от объркване, разочарование и най-тревожното за Андраш — с недоверие.

Скоро стана ясно, че няма как да попречат на старата госпожа Хас веднага да отиде при дъщеря си. Тя вече бе наредила да изкарат колата и искаше Андраш да я придружи. Шофьорът щеше да ги остави

на половината път до хотелчето на улица „Цукор“ и от там да извървят пеша останалото разстояние. Йожеф, без да се сбогува с Андраш, заведе майка си на горния етаж да я успокои. Майката на Клара с поглед показва колко нелепо намира поведението на снаха си. Тя наметна палто и двамата с Андраш забързаха към паркираната отпред кола. По пътя тя го помоли да ѝ разкаже дали Клара е добре, как изглежда сега и дали иска да види майка си.

— Това е най-голямото ѝ желание. Сигурно го знаете.

— Осемнайсет години! — прошепна госпожа Хас и замълча измъчено.

Колата ги остави в началото на улица „Андраши“, Андраш хвана госпожа Хас под ръка и я поведе напред. Кичур коса се измъкна от кока ѝ от бързане, а припряно завързаният шал се изхлузи от врата ѝ; Андраш едва успя да хване правоъгълника виолетова коприна, докато влизаха в тясното фоайе на хотела. В подножието на стълбището от ковано желязо майката на Клара се смълча от притеснение. Тя изкачи стълбите с преднамерено бавна крачка, сякаш се нуждаеше от време да репетира наум някои от хилядите варианти, по които си бе представяла този миг. Когато Андраш ѝ посочи, че са стигнали до етаж, тя го последва безмълвно по коридора и го проследи как вади ключа от джоба си. Клара стоеше до прозореца в бежова рокля, стиснала носна кърпичка. Лицето ѝ бе обляно от обедното слънце. Майка ѝ се приближи до нея като замаяна, хвана я за ръцете, погали я по лицето, прошепна името ѝ. Клара, разтреперана, я прегърна и се разплака. Андраш наблюдаваше как се взират мълчаливо една в друга. Това беше пълна противоположност на сцената при заминаването на Елизабет: сега едно изчезнало дете се завръщаше и илюзиите се бяха превърнали в реалност. Макар тази среща да се случваше на неугледния последен етаж в тясна хотелска стая на една невзрачна улица в Будапеща, той имаше чувството, че става свидетел на някаква неземна връзка, толкова удивителна, че неволно извърна поглед. Пред очите му се стопи разстоянието между миналото и настоящето на Клара, сега вече не му се струваше немислимо двамата да започнат нов живот заедно. Тогава разправиите в паспортната служба на Будапеща още не бяха започнали. Френската граница още бе отворена. Всичко изглеждаше възможно.

Сега, четири седмици по-късно, бе разбрал със сигурност, че не могат да се върнат в Париж, както се надяваха. И което бе още по-

лошо: скоро щеше да се раздели с Клара и да замине в далечна, непозната гора. Когато този следобед пристигна на улица „Бенцур“ с новината, която бе съобщил и на брат си, за свое облекчение видя, че там го чака само Клара. Тя помоли да им сервират чай в любимата си стая на горния етаж — красив будоар с диван под прозореца с изглед към градината. Разказа на Андраш, че като малка идвала тук, когато искала да остане сама. Наричаше помещението Заешката стая заради прекрасната гравюра на Дюрер, която висеше на стената над камината: млад заек в полупрофил, приклепнал с наострени уши. Клара стъкна огън и нареди да донесат сладки с чая. Но щом Андраш ѝ каза за повиквателната, двамата седнаха смълчани и само се взираха в чинията с парчетата щрудел с орехи и маково семе.

— Трябва да се прибереш в Париж веднага щом отворят френската граница — промълви най-сетне Андраш. — Ужасявам се при мисълта в каква опасност се намиращ.

— В Париж не е по-безопасно. Всеки момент могат да започнат бомбардировки.

— Можеш да заминеш в провинцията при госпожа Апфел. Можеш да отидеш в Ница.

Клара поклати глава.

— Няма да те оставя тук. Ще се оженим.

— Лудост е да оставаш — възрази той. — Рано или късно ще се разбере коя си.

— В Париж вече не ми остана нищо. Елизабет замина, ти си тук. Майка ми и Дъорд също са тук. Не мога да се върна във Франция, Андраш.

— А приятелите ти, ученичките ти, целият ти живот?

Клара отново поклати глава.

— Франция е във война. Ученичките ми са в провинцията. Така или иначе, ще трябва да затворя школата, поне за известно време. Може би войната ще е кратка. Ако имаме късмет, ще е свършила, преди да си отбил военната си служба. Тогава ще получиш виза и ще се приберем заедно.

— А дотогава тук ли ще стоиш, където си в опасност?

— Ще живея тихо с твоето фамилно име. Няма да има причина да ме търси. Ще дам под наем апартамента и студиото в Париж и ще

наема малко жилище в еврейския квартал. Може дори да давам частни уроци на няколко момичета.

Андраш въздъхна и разкри лицето си.

— Ще се поболея, като си мисля, че живееш извън закона в Будапеща.

— Живеех извън закона и в Париж.

— Но тогава законът беше много по-далеч!

— Няма да те оставя сам тук в Унгария — заяви Клара. — Точка по въпроса.

Андраш никога не се бе осмелявал и да мечтае, че с Клара ще се оженият в синагогата на улица „Дохан“, нито че родителите му и Матяш ще могат да присъстват на венчавката; не бе и мечтал, че семейството на Клара също ще може да дойде — майка ѝ, която бе заменила черните одежди на вдовица с розова коприна, разплакана от радост, младата госпожа Хас, стиснала устни и изправила гръб в свободно падаща рокля „Вионет“, братът на Клара Дьорд, чиято любов към сестра му го бе накарала да преодолее всички резерви към Андраш, и Йозеф Хас, който наблюдаваше мълчаливо и дистанцирано церемонията. Венчалният им балдахин беше молитвеният шал на Бела Късметлията, а венчалният пръстен на Клара бе обикновена златна халка, принадлежала някога на майката на Бела. Ожениха се през един октомврийски следобед в двора на църквата. Не можеше и дума да става за голяма церемония вътре в обителта. Не биваше да оповестяват брака си публично по никакъв начин, освен в документите, чрез които фамилията на булката да бъде променена и тя да се отдалечи още повече от някогашната Клара Хас. Клара не можеше да стане унгарска гражданка поради един нов антиеврейски закон, приет през май, но все още можеше легално да вземе фамилията на Андраш и въз основа на това да подаде молба за разрешително за пребиваване. Бащата на Андраш лично прочете на глас брачния договор, подготвен за тази роля в училището за равини. А майка му, притеснена от няколкото събрали се гости, подаде чашата, която Андраш трябваше да счупи с крак.

Нито по време на бракосъчетанието, нито на последвалия обяд на улица „Бенцур“ никой не спомена, че на Андраш му предстои

веднага да замине за Рутения. Но тази тъжна мисъл бе надвиснала над всички събития от деня. Оказа се, че Йозеф няма да сподели съдбата му — семейство Хас бяха успели да го спасят от военната служба, като бяха подкупили държавен чиновник. Освобождаването бе пропорционално на богатството на Хас: бяха принудени да дадат на въпросния служител вилата си на езеро Балатон, където Клара бе прекарвала летата като дете. Студентската виза на Йозеф бе подновена и той щеше да се върне в Париж веднага щом отворят френските граници, макар никой да не знаеше кога ще стане това и дали Франция ще допусне на своя територия граждани на държави, съюзници на Германия. Родителите на Андраш нямаха възможност да откупят освобождаването му. От дъскорезницата изкарваха толкова, че едва да свързват двата края. Клара предложи да попитат брат ѝ дали не може да помогне, но Андраш отказа дори да обсъждат този въпрос. На първо място имаше опасност властите да се усъмнят във връзката между Андраш и семейство Хас, а той не искаше и да е финансово бреме за Дьорд. Отчаяна, тя поиска да продаде апартамента и студиото си в Париж, но Андраш не ѝ позволи изобщо да обмисля такъв вариант. Апартаментът на улица „Севинье“ бе нейният дом. Ако положението ѝ в Унгария стане по-опасно, тя трябва веднага да се върне във Франция, каквото и да ѝ коства това. А за решението имаше и друга, не толкова практична причина: докато Клара е собственичка на апартамента и студиото, те все още можеха да вярват, че някой ден ще се завърнат в Париж. Андраш ще изкара двете години военна служба; дотогава, както бе казала Клара, войната може би ще е свършила и двамата ще се върнат във Франция.

През няколкото прекрасни часа по време на празненството на улица „Бенцур“ Андраш успя почти да забрави за предстоящото си заминаване. В голямата галерия, от която бяха изнесени всички мебели, го вдигнаха на стол до невестата му, а двама музиканти засвириха циганска музика. След това той, Матяш и баща им танцуваха заедно, хванати под ръка, и се въртяха, докато им се зави свят. Йозеф Хас, който не можеше да се откаже от ролята на домакин дори на сватба, която явно не одобряваше, се грижеше чашите с шампанско постоянно да са пълни. А Матяш, според обичая да размее булката и младоженеца, изпълни степ в стила на Чарли Чаплин със сгъваем бастун и цилиндър, който все му се изплъзваше. Клара се смя

до сълзи. Бледото ѝ чело порозовя, а няколко къдрици се бяха измъкнали от кока на тила ѝ. Но Андраш не успя да забрави напълно, че всичко това е мимолетно, че скоро ще трябва да я целуне за сбогом и да се качи на влака за Карпатска Рутения. Така или иначе, радостта му бе помрачена. Не му убягнаха нито хладното държане на младата госпожа Хас, нито всички напомняния колко различен е бил животът на Клара в Унгария от неговия. Майка му, колкото и елегантно да изглеждаше в сивата си рокля, като че ли се страхуваше да държи изцялата чаша за шампанско, баща му почти нямаше за какво да си говори с брата на Клара, а още по-малко с Йозеф. Ако Тибор бе тук, мислеше си Андраш, може би щеше да намери начин да изгради мост между двете страни. Но Тибор го нямаше, както и другите трима, поради чието отсъствие денят му се струваше някак си нереален: Поланер и Розен, които въпреки всичко ги бяха поздравили с телеграми, и Бен Яков, който продължаваше да мълчи. Андраш знаеше, че и Клара изпитва болка на фона на щастливото събитие: сигурно и тя си мислеше за баща си и за Елизабет отвъд океана.

Обсъдиха войната и евентуалната роля на Унгария в нея. Сега, след падането на Полша, каза Дъорд Хас, Англия и Франция могат да окажат натиск върху Германия да прекрати огъня, преди Унгария да бъде принудена да се притече на помощ на съюзника си. На Андраш това му се струваше малко вероятно, но денят изискваше да гледа оптимистично на събитията. Беше средата на октомври, един от последните топли следобеди за годината. Ниските слънчеви лъчи огряваха чинарите, а в градината като разлят мед се стелеше златиста мараня. Когато слънцето се сниши към стената на двора, Клара хвана Андраш за ръка и го изведе навън. Заведе го в един ъгъл на градината зад живия плет, където под водопад от бръшлян имаше каменна пейка. Той седна и я взе в скута си. Кожата на врата ѝ беше топла и влажна, а уханието на рози се смесваше с едва доловимия солена дъх на пот. Тя сведе лице към неговото и когато я целуна, той усети вкуса на сватбената торта.

Този миг Андраш си спомняше нощем в полите на Карпатите. Този миг, както и вечерта, която последва в апартамента им в хотел „Гелерт“, му идваше наум. Меденият им месец бе кратък: само три дни. Но сега тези спомени го поддържаха жив, сякаш бяха хляб: мигът, в който се регистрираха в хотела като съпруг и съпруга, облекчението,

изписано по лицето ѝ, когато най-сетне останаха сами в стаята, изненадващата ѝ срамежливост в брачното ложе, извивката на шията ѝ сред разхвърляните чаршафи, когато се събудиха на сутринта, неочакваната тежест на брачната халка на пръста му. Сега, докато работеше, му се струваше неуместен лукс да носи пръстена не само заради контраста на златото с мръсотията и сивотата наоколо, но и защото той беше част от интимния им личен живот. „Ani l’dodi v’dodi li“, бе казала Клара на иврит, когато сложи халката на пръста му — стих от „Песен на песните“: „Аз принадлежа на моя любим и моят любим принадлежи на мен“. Той беше неин и тя бе негова, дори тук, в Карпатска Рутения.

Андраш и колегите му живееха в празна ферма в едно изоставено селце край каменна кариера, която отдавна бе изчерпала гранита си. Той не знаеше откога фермата е изоставена от обитателите си, в плевнята като призрак бе останал само лек мирис на животни. В нея спяха петдесет мъже — двайсет обитаваха преустроен курник, трийсет спяха в конюшната, а други петдесет в новопостроена барака. Капитаните на взводовете, командирът на ротата, лекарят и отговорниците на отрядите спяха в къщата, където разполагаха с истински легла и вътрешна канализация. В плевнята на всеки се полагаше метален нар и гол дюшек, пълнен със слама. Пред всяко легло стоеше дървена кутия с идентификационния номер на собственика ѝ. Храната беше оскъдна, но я получаваха редовно: кафе и хляб за закуска, картофена супа или фасул за обяд и пак супа и хляб за вечеря. Разполагаха с достатъчно дрехи, за да не мръзнат: шинели и зимни униформи, вълнени долни дрехи, вълнени чорапи, корави черни ботуши. Шинелите, ризите и панталоните им бяха почти същите като униформите в останалата част от унгарската армия. Единствената разлика бе зелената буква „М“, зашита на реверите им, която означаваше *Munkaszolgálat* — Трудови войски. Никой обаче не изричаше тази дума, всички казваха накратко Трудовото. Колегите му казваха, че в Трудовото е като в другите части на армията, разликата е само в това, че тук животът ти не струва и пукната пара. В Трудовото, казваха те, плащат като на всички останали, отбиващи военната си служба: достатъчно, че семейството ти да гладува. В Трудовото нямаха за цел да те убият, а само да те използват, докато изпиташ желание да се самоубиеш. И разбира се, имаше и друга съществена разлика:

всички в неговата рота бяха евреи. Унгарското Министерство на отбраната намираше за опасно да остави евреите да носят оръжие. Смятаха ги за неблагонадеждни и ги изпращаха да секат гори, да строят пътища и мостове, да издигат казарми за войските, които щяха да бъдат разпределени в Рутения.

Имаше обаче и привилегии, които Андраш не бе очаквал. Тъй като беше женен, получаваше допълнително заплащане и парична помощ за жилищно настаняване. Имаше трудова книжка с унгарския кралски печат, плащаха му два пъти месечно с държавни чекове. Можеше да изпраща и получава писма и колети, макар и всички те да минаваха проверка. И тъй като имаше бакалавърска степен, го назначиха за трудов офицер. Отговаряше за отряд от двайсет души. Носеше офицерска фуражка и нашивка върху джоба си, а членовете на отряда му трябваше да му козируват и да се обръщат към него с „господине“. Той трябваше да проверява присъстващите и да организира нощния караул. Двайсетте му подчинени се обръщаха към него с някои от молбите и проблемите си, а в случаи на спорове, той отсъждаше кой е прав. Два пъти седмично докладваше на командира на ротата за състоянието на отряда си.

Рота 112/30 бе изпратена да чисти горски масиви, където през пролетта предстоеше да започне изграждането на път. Сутрин ставаха по тъмно и се миеха с вода от разтопен сняг, обличаха се и нахлузваха скованите си от студа ботуши. На слабото мъждукане на огъня в печката с дърва изпиваха горчивото си кафе и изяждаха дажбата хляб. Следваше утринна физзарядка: лицеви опори, наклони, клякания. После по команда на сержанта се строяваха на двора с брадви, праметнати на рамо като пушки, и тръгваха с маршова стъпка в мрака към гората.

Единственото чудо, с което Андраш бе благословен на това място, беше неговият партньор в работата. Мъжът се оказа не друг, а Мендел Хоровиц, с когото шест години бяха съученици в Дебрецен и който бе подобрил рекорда на сто метра гладко бягане и дълъг скок в квалификациите за Олимпийските игри през 1936 година. За цели десет минути Мендел бе член на унгарския национален отбор — след последния му скок някой бе наметнал официалното сако на отбора на раменете му и го бе завел до масата за регистрации, където секретарят на отбора записваше данните на класиралите се атлети. Но третият

въпрос след „име“ и „родно място“ беше „вероизповедание“ и на него Мендел се провали. Той, естествено, знаеше предварително, че евреите не се допускат за участие, и се яви на квалификациите в знак на протест и с надеждата, че ще направят изключение за него. Изключение, разбира се, не направиха — решение, за което ръководството на отбора по-късно съжаляваше, защото рекордът на Мендел беше с цяла десета от секундата по-добър от времето, с което Джеси Оуенс спечели златния медал.

Когато Мендел и Андраш се видяха за пръв път в железопътното депо на Трудови войски в Будапеща, последваха толкова възклицания и потупвания по гърба, че и двамата започнаха военната си служба с мъмрене. Мендел имаше сурово лице, извита във формата на буквата V уста и стърчащи вежди. Беше родом от Заласабар и бе учил в дебrecенската гимназия на издръжка на чичо си по майчина линия, който настояваше племенникът му да учи за математик. Но Мендел нямаше математически способности, нито пък се насочи към спортна кариера въпреки таланта си. Той искаше да стане журналист. След разочарованието от олимпийските квалификации бе започнал работа като коректор в будапещенския вестник „Вечерни новини“. Скоро след това започна да пише и статии — сатирични журналистически миниатюри, които пускаше тайно в пощенската кутия на главния редактор под псевдоним и които от време на време биваха отпечатвани. Бе работил във „Вечерни новини“ една година, преди да го мобилизират, като бе оцелял след масовите уволнения заради новата ограничителна квота от шест процента за евреите, работещи в пресата. Той се стори на Андраш твърде оптимистично настроен за разпределението им в Карпатите. Каза, че обичал да ходи в планината, да стои на открито и да работи с ръцете си. Не възразявал дори срещу тежката работа на дървосекач.

Андраш сигурно също нямаше да има нищо против работата, ако инструментите бяха по-остри, храната — по-обилна, сезонът — потопъл, и ако сам си беше избрал това занимание. За всяко отсечено в безбрежната гора дърво си имаха нещо като ритуал. Мендел нанасяше първия удар с брадвата, а Андраш поставяше триона за напречно рязане в процепа. След това двамата хващаха всеки своята дръжка, навеждаха се и започваха да режат. Докато прорязваха външните пръстени на дънера, от него се разнасяше сладкият аромат на дървени

стърготини, а когато острието достигнеше по-навътре, съпротивлението ставаше по-силно. Налагаше се да пъхат тънки стоманени клинове в отвора, за да не се затваря, а към центъра на дънера, където дървесината ставаше по-плътна, острието започваше да се изкривява. Понякога им трябваше по половин час, за да издълбаят трийсетина сантиметра от дървесината в центъра. После следваше двойно по-дългото прорязване до другия край и финалната битка. Когато им оставаха само няколко сантиметра, пъхаха повече клинове и изваждаха триона. Мендел извикваше: „Пазете се!“, и блъсваше силно дървото. Чуваше се пропукване, стъблото се килваше и горните клони тупваха на земята до колегите им, които работеха в съседство. Това беше истинската смърт на едно дърво, мислеше си Андраш, мигът, в който то престава да се извисява вертикално, в който се превръщаше в дървесина. Падащото дърво създаваше силно въздушно течение, клоните прорязваха въздуха със свистенето на тонове материал, който летеше към земята. Когато стволът се стовареше върху пръстта, гората се разтърсваше под тежестта му и вибрациите минаваха през подметките на Андраш, пронизваха костите чак до темето, където отекваха в черепа му като оръжеен изстрел. Следваше ехо — мълчаливата молитва на дървото. И сред тази тишина гръмваше командата на бригадира: „Продължавайте! Работете!“.

Клоните трябваше да се нарежат на дърва за огрев, голите дънери да се завлекат до огромните ремаркета, за да бъдат превозени до гарата, където щяха да ги натоварят и изпратят във вътрешността на Унгария.

Двамата с Мендел бяха добър екип — един от най-бързите, и си заслужиха похвалите на бригадира. Но Андраш не изпитваше удовлетворение, бяха нарушили живота му, бяха го разделили не само с Клара, но и с всичко останало, което бе важно за него през последните две години. През октомври, когато трябваше да помага на Льо Корбюзие за чертежите на спортния клуб в Индия, той сечеше дървета. През ноември, когато трябваше да подготвя макета си за изложбата на третокурсниците, той сечеше дървета. И през декември, когато трябваше да се яви на семестриалните изпити, той сечеше дървета. Знаеше, че войната временно е нарушила учебния процес, но досега занятията сигурно вече са подновени; Поланер, Розен и Бен Яков — и още по-лошо, онези зловари, които му се подиграваха, след като спечели Наградата на амфитеатъра — щяха да направят още една

крачка към дипломирането си, да чертаят въображаеми сгради с равни черни линии върху пауса. Приятелите му сигурно продължаваха да се събират всяка вечер в „Синият гълъб“, да живеят в Латинския квартал, потопени в обичайното си ежедневиe.

Или поне така си мислеше той, докато Клара не му изпрати колет с писма, сред които имаше и поща от Париж. Андраш научи, че Поланер се е записал в Чуждестранния легион.

Ех, да можеше и ти да се запишеш с мен — пишеше той. — Сега съм на подготовка във Военната академия. Тази седмица се научих да стрелям с пушка. За пръв път в живота си изпитвам горещо желание да боравя с оръжие. Във вестниците непрекъснато се съобщава за какви ли не зверства: войници от СС залавят преподаватели, художници, момчета скаути и ги екзекутират по градските площади. Товарят полските евреи на влакове и ги пращат в мочурищата около Люблин. Родителите ми все още са в Краков, но са отнели фабриката на баща ми. Ще се бия с Райха и ако трябва, ще умра.

Оказа се, че Розен планира да емигрира в Палестина с Шалхевет.

Този град е безкрайно отегчителен без теб — беше написал приятелят му с небрежния си почерк. — Вече нямам търпението да продължа да уча. При условие че Европа е във война, образованието ми се струва безсмислено. Но няма да се хвърлям под танковете като Поланер. Предпочитам да остана жив и да работя. Шалхевет мисли да основем малка фондация, която да помага на евреи да напускат Европа. Ще намери богати американци, които да я финансират. Тя е умно момиче. Може би ще успее. Ако всичко върви както трябва, ще заминем през май. От сега нататък ще ти пиша само на иврит.

Бен Яков, изтощен психически от събитията от предходната година, си бе взел почивка от училище и се прибрал при родителите си в Руан. Тази новина Андраш научи не лично от него, а от Розен, който бе сигурен, че съвсем скоро Бен Яков ще пише на Андраш. И сред писмата той наистина откри телеграма, изпратена на адреса на Клара в Будапеща. Андраш, не се сърдя за нищо. Въпреки всичко, оставам твой приятел до гроб. Бог да те пази. Бен Яков.

Самата Клара му пишеше всяка седмица. Бе получила безпроблемно разрешително за пребиваване и поне за държавата тя бе Клер Леви, родената във Франция съпруга на унгарец на служба в

Трудови войски. Даде под наем апартамента на улица „Севинье“ на полски композитор, който бе избягал в Париж, а композитора пък познавал учителка по балет, която искала да наеме студио, така че и балетната школа бе наета. Сега Клара живееше в апартамент на улица „Кирай“ и си бе намерила студио, както се надяваше. Даваше уроци на няколко частни ученички и скоро щеше да започне да обучава и малки групи. Живееше тихо и изолирано, виждаше се с майка си всеки ден, а в неделните следобеди се разхождаше с брат си в парка. Двамата ходиха на гроба на учителя й Виктор Романков, който бе починал от инсулт, след като двайсет години беше преподавал в Кралското балетно училище. Клара пишеше, че в Будапеща отвсякъде я заливат спомени. Понякога напълно забравяла, че вече е възрастна жена, често бродела из къщата на улица „Бенцур“ и очаквала да види всеки момент баща си жив, брат си като висок гимназист, детството си — непокътнато. Понякога писмата й бяха меланхолични, но във всички пишеше, че най-много й липсва Андраш. Казваше му обаче да не се страхува за нея, тя била добре, обстановката изглеждала безопасна.

Въпреки това Андраш, естествено, се страхуваше, но все пак му носеха утеха писмата от нея, съобщенията, че се чувства в безопасност или поне достатъчно сигурно, че да го твърди. Винаги носеше последното й писмо в джоба на палтото си. Когато получеше ново, преместваше старото в кутията при купчината писма, които държеше вързани със зелената й панделка. Беше сложил сватбената им снимка в папка с мраморна шарка на „Померанц и синове“. Както му се струваше, през най-дългата зима в живота му той не спираше да брои дните до отпуска си.

През пролетта гората се изпълни с уханието на земя и птичи песни от зори до здрач. Като че ли за една нощ по прозорците на празните къщи по пътя към гората се появили нови завеси. По полетата тичаха деца, по пътищата се срещаха велосипедисти, а от крайпътните ханчета се носеше аромат на печени наденички. Обещаният отпуск бе отложен за края на лятото, командирът каза, че има твърде много работа, за да позволят ротата им да остане в намален състав.

Слава богу, че зимата свърши — пишеше майка му. — Всеки ден се тревожех. Моят Андрашка в онази планина, в онзи страшен студ. Знам, че си силен, но майките винаги си мислят най-лошото. Сега обаче мога да си представя нещо по-хубаво: че ти е топло, работата ти върви по-леко и не след дълго ще се прибереш у дома. В подножието на планината, където Андраш и ротата му се трепеха през безкрайните месеци, сега се събираха унгарци, за да подишат чист въздух, да ядат горски плодове с прясна сметана и да плуват в ледените езера. Но за войниците от Трудови войски работата продължаваше. Сега, след като земята се бе стоплила и размекнала и дърветата по трасето за пътя бяха изсечени, трудова рота 112/30 трябваше да изкорени гигантските дънери, за да се подравни теренът и да се насипе с чакъл. Летните месеци се появиха на хоризонта с обещание за горещи дни сред асфалт и катран. Пролетното слънцестоене дойде и си замина. Изглеждаше, че нищо няма да се промени. През юли пристигна нов колет от Клара, а с него и новини от Тибор и Франция.

Тибор и Илана се бяха оженили през май след дълъг годеж и продължителни увещания на родителите ѝ. Някой си равин Ди Самуеле се бе застъпил за младата двойка. Той се оказал толкова добър посредник, че родителите на Илана поканили Тибор на вечеря за Шабат. Въпреки това — пишеше Тибор — имах чувството, че баща ѝ ще ме фрасне в лицето. За тях аз бях злодеят, а не Бен Яков, аз бях мъжът, който бе придружил дъщеря им във влака. Всеки път, когато се опитвах да кажа нещо, свързано с тълкуването на Библията, баща ѝ се изсмиваше, сякаш моето невежество му доставяше удоволствие. Майката на Илана умишлено не ми подаваше храна. По средата на вечерята Всевишният обаче се намеси рисковано: бащата на Илана се свлече от стола си и едва не умря от инфаркт. Спасих му живота със сърдечен масаж, докато повикаха истински лекар. В крайна сметка той оживя, а аз се превърнах в героя на вечерта; синьор и синьора Ди Сабато си промениха мнението за мен. С Илана се оженихме месец по-късно. Върнахме се в Унгария, когато визата ми изтече, и сега живеем в Будапеща недалеч от прекрасната ти съпруга. Стараем се да ѝ правим компания и да уредим документите ми, за да можем да се върнем в Италия. Заведох Илана да се запознае с мама и татко. Те много я харесаха, тя също ги хареса много, а татко си пийна и в края на вечерта ни подкани да ходим да му правим

внуци. А що се отнася до малкия ни брат, той продължава да е все така необуздан. Този месец ще дебютира на сцената на клуб „Пайнепъл“, където хората ще плащат доста пари, за да го гледат как танцува степ върху бял роял. Успял е някак си да изкара зрелостните си изпити. Още аранжира витрини на магазини и има повече клиенти, отколкото може да обслужи. Приятелката му обаче го зарязала заради някакъв негодник. Изпраща ти поздрав и една снимка.

На снимката беше Матяш с цилиндър, бяла папийонка и фрак, с бастун в ръка, поставил единия си крак пред другия така, че се виждаше късче от металната подметка на обувката му.

Не спирам да мисля за теб — продължаваше Тибор. — Надявам се, че няма да се наложи да използваш медикаментите, които ти изпращам с писмото, но за всеки случай се опитам да събера нещо като походна аптечка. Междувременно оставам твой, притеснен за теб и уверен в силата ти, любящ брат Тибор.

Следващото писмо беше от Матяш, с дата от 29 май, написано с разкривени от гняв букви.

И аз получих повиквателна — съобщаваше той на Андраш. — Проклети негодници. Никога няма да ме накарат да им работя. Хорти разправя, че ще защити евреите. Лъжец! Приятелят ми от гимназията Дюла Кон загина в Трудовите войски миналия месец. Получил остри болки в корема и вдигнал висока температура, но въпреки това го пратили да работи. Оказало се апендицит. Умрял три дни по-късно. Беше колкото мен — на деветнайсет години.

Последното писмо беше от Клара, с пъхната в него изрезка от вестник със снимка на Осемнайсета германска армия, която марширува по улиците на Париж, и огромен нацистки флаг, окачен на „Хотел дьо Вил“. Андраш седна на нара и се взря в снимките. Спомни си първото си кратко пътуване през Германия, както му се струваше, преди милион години, престоя в Щутгарт, когато се опита да си купи хляб в пекарна, в която не пускаха евреи. Там видя червените знамена да висят по фасадата на гарата — изблик на националсоциалистически плам — дълги колкото пететажна сграда. Не искаше да повярва на онова, което пишеше в статията: че същият флаг сега се развява от всяка държавна сграда в Париж, че Пол Рейно, наследникът на Даладие, е подал оставка, че министър-председателят Филип Петен е

заявил, че Франция ще сътрудничи на Хитлер за формирането на една нова Европа. Дори „Свобода, братство, равенство“ беше заменено с нов лозунг: „Труд, семейство, държава“. Носеха се слухове, че всички евреи, записали се като доброволци във френската армия, ще бъдат отстранени от батальоните си, вкарани в затвора и в концентрационни лагери, от които после щяха да бъдат депортирани на изток.

Поланер. Андраш произнесе името на глас сред влажния, с миризма на слама въздух в спалното помещение. Очите му пареха. Беше на хиляди километри, напълно безпомощен, не можеше да направи нищо. Хитлер вече бе взел онова, което искаше от Полша. Бе окупираше Люксембург, Белгия и Холандия, Чехословакия и Югославия, държеше Италия като член на Тристранния пакт, имаше Унгария за съюзник, а сега и Франция. Хитлер щеше да спечели войната и какво щеше да стане тогава с евреите в завладените територии? Дали ще ги принуди да емигрират, да ги депортира в мочурищата в сърцето на разрушена Полша? Не можеше дори да предположи какво ще стане.

Андраш излезе в залятия от лунна светлина двор, за да прочете писмото от Клара. Нощта бе влажна, над избуялата след юнските дъждове трева на плаца се стелеше мъгла. Войникът на пост пред вратата на плевнята го поздрави. Всички се познаваха и никой не си мислеше, че някой ще реши да дезертира. Тук, в Карпатска Рутения, нямаше къде да отидат. Скоро всички щяха да получат първия си отпуск и безплатен превоз до Будапеща. Андраш си избра един от големите камъни край плаца, където луната пробиваше най-ярко през няколко подобни на носни кърпи облака в небето.

Скъпи Андрашка, Франция падна. Почти не мога да повярвам, макар и в момента да го пиша черно на бяло. Светът е полудял. Госпожа Апфел ми писа, че цял Париж е избягал на юг. Наистина имам късмет, че съм тук, в Унгария, вместо във Франция под някой нацистки флаг.

Благодаря ти за писмото от 15 май. Какво облекчение е да разбере, че си добре и че си преживял зимата. Сега остават само няколко месеца, докато си дойдеш. Междувременно искам да знаеш, че аз съм добре — или поне колкото мога да съм добре без теб. Вече имам двайсет

и пет ученички. Всички са талантиливи деца, всички са еврейчета. Какво ще стане с тях, Андраш? Не споделям страховете си, естествено, репетираме и те напредват.

Майка е добре. Дьорд и Елза също. Йозеф е добре. Братята ти са добре. Всички сме добре! Това трябва да пише човек в писмата. Но ти знаеш как сме всъщност, любов моя. Всички тръпнем от страх. Животът ни е обгърнат от несигурност. Непрекъснато мисля за теб — това поне е сигурно. Нямам търпение да дойде по-скоро денят, в който ще те видя.

С обич,
Твоя К.

[1] Известна оперна певица и актриса (1898–1976). — Б.пр. ↑

ДВАДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА СНЕЖНАТА ГЪСКА

Цяло лято Андраш го крепеше мисълта, че скоро ще бъде с Клара, че ще е достатъчно близо до нея, за да я докосне, помирише и вкуси, ще има свободата, ако поиска, да лежи в леглото с нея цял ден, да ѝ разкаже всичко, случило се през дългите месеци на отсъствието му, да чуе за какво си е мислила тя, докато са били разделени. Мислеше си как ще види майка си и баща си, как ще заведе Клара за пръв път в дома им в Коняр, как ще се разхожда с родителите си и жена си сред ябълковите дръвчета и из зелените равнини. Мислеше си и как ще се види с Тибор, който не бе успял да поднови студентската си виза и засега оставаше в Унгария с Илана. Но през август, когато трябваше да започне отложеният отпуск на Андраш, Германия подари на Унгария Северна Трансилвания. Хорти искаше да се сдобие с Карпатите, тази бяла планинска верига между цивилизования Запад и дивия Изток, природната бариера на Европа срещу необятния комунистически съсед, дори на цената на по-тясна дружба с Германия. Хитлер му я осигури и наскоро след това дружбата стана официална с присъединяването на Унгария към Тристранния пакт. Рота 112/30, след като завърши строителните дейности в Рутения по-рано от поставения срок, беше изпратена с влак в Трансилвания. Там в девствените гори между Мармарош-Сигет и Борша, батальонът се зае с изсичане на дървета и копаене на канавки, което трябваше да продължи до края на есента и през зимата.

Когато времето започна отново да застудява, Андраш осъзна, че е минала година, цяла година, откакто не е виждал Клара. Бяха прекарвали една седмица заедно като семейство. Всяка вечер в спалнята мъжете лежаха, плачеха и проклинаха изгубените си приятелки, годеници, съпруги — жени, които ги бяха обичали, но се бяха уморили да ги чакат. Какво му гарантираше, че на Клара нямаше да ѝ омръзне да стои сама? Тя бе свикнала да е заобиколена от хора, кръгът ѝ от приятели в Париж се състоеше от актьори и танцьори, писатели и композитори, все интересни личности. Какво би ѝ попречило да си

създаде подобни познанства в Будапеща? А след като си намереше нови познати, какво би я спряло да потърси и физическа утеха от някой от новите си приятели? Една нощ му се присъни Золтан Новак, облечен в смокинг, който вървеше бос по улица „Вешелени“ към синагогата на улица „Дохан“, където една жена, която май беше Клара, го чакаше в сумрачния двор. Новак, разбира се, сигурно е научил, че тя се е върнала, и щеше да се опита да се види с нея. А може и вече да са се срещнали. Може би в този миг тя беше с него в стая, наета за тайните им срещи.

Понякога Андраш имаше чувството, че от военната служба губи разума си малко по малко, както излитат от огъня саждите от изгорелите дърва. Недоумяваше какво ще е останало от него, когато най-сетне се завърне в Будапеща. От месеци се опитваше с всички сили да поддържа ума си буден, да проектира наум сгради и мостове, след като не можеше да ги начертае върху хартия, опитваше се да си пее френски архитектурни термини, за да не заспи, докато копаеше калта с лопатата или сечеше клони с брадва. *Porte, fenêtre, corniche, balcon* — магическо заклинание срещу закърняването на мозъка. Сега, когато отпускът му се отдалечаваше все повече, мислите му се превръщаха в постоянен източник на мъчение. Представяше си Клара с Новак, със спомените ѝ за Шандор Голдщайн, мислеше си за мрачното развитие на войната, която продължаваше вече повече от година. В няколко изрезки от вестници, които баща му изпрати, той прочете за разрушителните бомбардировки над Лондон — за нападенията на самолетите на Луфтвафе всяка нощ в продължение на петдесет и седем дни. А докато войната бушуваше в Англия, той и ротата му водеха по-малка битка срещу убийственото въздействие на службата в Трудови войски. Постепенно, човек по човек, рота 112/30 се разпадаше: един си счупи крак и се наложи да го пратят у дома, друг получи диабетичен пристъп и умря, трети се застреля с оръжието на един от офицерите, след като научи, че годеницата му е родила дете от друг. Матяш вече също отбиваше военната си служба, а Тибор току-що бе получил повиквателна. Андраш бе чувал за роти, изпратени да чистят минни полета в Украйна. Представяше си как Матяш на полето призори си проправя път сред мъглата с шиш в ръка и дупчи пръстта, търсейки мини.

През декември, когато виелици брулеха планината и работниците често оставаха в спалните помещения, Андраш изпадна в тежка депресия. Вместо да чете и пише писма или да рисува в набъбналия от влага скицник, той лежеше на леглото и се грижеше за мистериозните синини, които бяха започнали да се появяват под кожата му. От него се очакваше да е лидер, по документи все още беше капитан на отряда и трябваше да изкарва с маршова стъпка хората си на плаца, да надзирава почистването на спалнята, да се грижи за поддържането на огъня в печката, както и за куп други подробности от тежкия им живот, но на него все по-често му се струваше, че хората му го водят, а той се тътри подир тях с пълни със сняг ботуши. Почти не обърна внимание, когато един неделен следобед сред свистящата снежна буря на Мендел Хоровиц му хрумна идеята за вестник на трудовата рота. Мендел нахвърля някои идеи в тетрадка, после взе назаем купчина листове и пишеща машина от един от офицерите, за да изглежда всичко официално. Мендел не умееше да печата бързо — отне му три ноци да завърши две страници със статии. Пишеше на машината по всяко време на денонощието. Останалите го замеряха с ботушите си да спре да трака, но желанието му да завърши вестника бе по-силно от страха му от летящи предмети. Той работи всеки ден в продължение на една седмица през всяка свободна минута.

Когато накрая приключи с писането, занесе страниците на Андраш и седна на крайчеца на леглото му. Навън вятърът свистеше така, сякаш виеха лисици. Трети пореден ден продължаваше най-силната досега буря за сезона, а снегът бе натрупал чак до високите прозорци на спалнята. През този ден работата бе отменена. Докато останалите кърпеха униформите си, пушеха влажни цигари или си говореха край печката, Андраш лежеше на леглото си, забил поглед в тавана, и побутваше зъбите си с език. Имаше чувството, че кътниците му се клатят, че венците му са подути. Преди това през деня от носа му покапа кръв и лекото кървене продължи часове наред. Не беше в настроение за разговори. Не го интересуваше какво пише на страниците, които Мендел държеше в ръка. Той се зави презглава с грубото одеяло и се обърна настрани.

— Добре, Парижанче — каза Мендел и дръпна одеялото. — Стига си се чумерил.

„Парижанче“ бе прякорът, който Мендел му беше измислил, той завиждаше на Андраш, че е живял във Франция, и искаше да научи всяка подробност за времето, прекарано там, особено за купоните у Йозеф, за драмите зад сцената в „Сара Бернар“ и за романтичните връзки на приятелите на Андраш.

— Остави ме на мира — примоли се Андраш.

— Не мога. Трябва ми помощта ти.

Андраш седна в леглото.

— Виж ме само — протегна ръка той. Под кожата му цъфтяха кърваво сини виолетки. — Болен съм. Не знам какво ми има. Изглеждам ли ти като човек, който може да помогне на някого?

— Ти си капитанът на отряда. Твой дълг е.

— Не искам повече да съм капитан.

— Струва ми се, че това не зависи от теб, Парижанче.

Андраш въздъхна.

— Какво искаш от мен?

— Искам да илюстрираш вестника. — Мендел остави напечатаните страници в скута на Андраш. — Не искам нищо сложно. Без художническите глупости, на които са те учили в училище. Искам само няколко груби скици. Оставил съм място около статиите. — Той пхна в ръката на Андраш чаша с моливи, някои от които бяха цветни.

Андраш вече не помнеше кога за последен път бе държал в ръката си цветни моливи. Тези бяха подострени, чисти и здрави — малък проблясък в изпълнения с дим мрак на спалното помещение.

— Откъде ги взе?

— Откраднах ги от администрацията.

Андраш се надигна на лакти.

— И как се казва този твой парцал?

— „Снежната гъска“.

— Добре, ще го прегледам. Но сега ме остави на мира.

Освен новините, свързани с войната, в „Снежната гъска“ имаше и прогноза за времето (*Понеделник: сняг. Вторник: сняг. Сряда: сняг.*), модна рубрика (*Репортаж от утринното модно ревю: Замечаните трудоваци излязоха с прекрасни костюми от грубо одеяло — най-модната материя за тази година. Манголд Бела Колош, модният законодател на Будапеща, предвижда, че този живописен стил ще обхване цяла Унгария за кратко време.*), спортна страница (*Златната*

младеж на Трансилвания обожшава спорта. Вчера в пет часа сутринта гората бе пълна с младежи, които се развличаха с най-популярните забавления: бутане на ръчна количка, чистене на сняг и сечене на дървета.), рубрика за съвети (Скъпа госпожице Коко: аз съм жена на двайсет години. Ще навреди ли на репутацията ми, ако прекарам нощта в спалнята на офицерите? С обич, Дева. Скъпа Дева, въпросът ти е твърде общ. Моля те, опиши подробно плановете си, за да мога да ти дам конкретен отговор. Поздрави, госпожица Коко.), обяви за екскурзии (Скучно ли ви е? Искате ли да смените пейзажа? Заповядайте на луксозна обиколка из селските райони на Украйна!), и в чест на Андраш имаше статия за един архитектурен подвиг (Чудо на инженерството! Завършилият в Париж архитект и конструктор Андраш Леви проектира невидим мост. Материалите са удивително леки, а конструкцията е издигната за отрицателно време. Вражеските войски не могат да го забележат. Изпитанията показват, че конструкцията на моста все още се нуждае от някои подобрения, батальон от унгарската армия необяснимо паднал в една пропаст, докато вървял по него. Има твърдения обаче, че мостът вече е в завършен вид.) И накрая стоеше водещият очерк: Десетте божии заповеди а ла Трудови войски:

1. Ако допуснеш сериозна грешка, не бива да съобщаваш на никого. Остави другите да поемат вината за нея.
2. Не точи собствения си трион. Остави да го наточи следващият, който ще го използва.
3. Не си прави труда да се миеш. Колегите ти и без това вонят.
4. Когато се редиш на опашката за обяд, се нареди най-отпред. В противен случай няма да получиш нито един картоф в супата.
5. На път за работа гледай да се скриеш. Нека бригадирът намери друг на твое място.
6. Ако ламтиш за вещите на ближния, следвай желанието си. Ако не ламтиш за тях, вещите на ближния могат да изчезнат, преди да успееш да ги откраднеш.
7. Ако партньорът ти в работата е наивен, взимай всичко назаем от него и забравяй да го върнеш.
8. Когато се прибереш от нощен караул, вдигай силен шум. Защо другите да спят, след като ти си буден?

9. Ако се разболееш, остани на легло колкото може по-дълго. Ако заради теб другарите ти работят повече, и те може да бъдат споходени от болест.

10. Следвай тези правила, за да разполагаш с време да проповядваш на другите да бъдат внимателни.

Първоначално с неохота, но после все по-увлечен, Андраш се захвана с илюстрациите на „Снежната гъска“. Към прогнозата за времето нарисова няколко кутии — всяка следваща, посипана с все повече снежинки. За модната рубрика изобрази фигура, която доста приличаше на Мендел, с щръкнала коса и торс, обвит като с тога в прокъсано сиво одеяло. На спортната страница трима потни трудоваци влачеха колички с чакъл по стръмен хълм. До рубриката за съвети се кипреше наперената, очилата Коко с дълги голи крака, вдигнала молив пред устните си. Към обявата за екскурзия в Украйна имаше рисунка на плажен чадър сред снежна виелица. Статията за архитектурното постижение бе придружена от изображение на самия архитект, сочещ гордо към празна клисура. А за Десетте божи заповеди нарисова за фон два каменни скрижали. След като приключи, отдалечи страниците и разгледа с примижали очи рисунките. Представляваха карикатури от най-нисша класа, надраскани набързо, докато художникът бе лежал в леглото. Но Мендел беше прав: пасваха идеално на „Снежната гъска“.

Този единствен екземпляр на вестника мина през ръцете на двеста мъже, които скоро започнаха да цитират Четвъртата божа заповед на опашката за супа и да разговарят тъжно какво ли би било да отидат на екскурзия в Украйна. Андраш нямаше как да не изпита известно задоволство — усещане, което не го бе спохождало от месеци. След като се разбра, че художникът, подписал се като Парижанина, всъщност е отряден капитан Леви, хората му започнаха да го молят да им рисува по някоя картинка. Най-често получаваше молби за гол портрет на Коко. Нарисува я върху капака на дървената кутия на един от войниците, след това върху хастара на нечия фуражка и накрая на писмото до нечий по-малък брат, вдигнала табела с надпис „Здравей, сладурче!“.

Рисунката на Мендел даде началото на друга мода — този път за портрети, редяха се при Андраш да ги рисува. Андраш не беше особено добър портретист, но на мъжете това като че ли не им пречеше. Грубите линии, петната от въглен около очите на модела улавяха цялата несигурност на живота им в Трудови войски.

Мендел Хоровиц също започна да получава различни молби. Превърна се в нещо като професионален писач на писма и съчиняваше послания, изразяващи любов, съжаление и копнеж, които попадаха във водовъртежа на военната поща и не бе сигурно дали ще достигнат до съпругите, братята и децата, за които бяха предназначени.

Когато първият брой на „Снежната гъска“ най-накрая се разпадна от четене, Мендел направи нов и Андраш отново го илюстрира. Придобили смелост от успеха на първия брой, те занесоха вестника направо в администрацията, където имаше циклостилна машина. Предложиха на секретаря на батальона петнайсет пенгьо подкуп. С риск да бъде наказан и да изгуби поста си, секретарят отпечата десет екземпляра, които бързо се разпространиха сред редиците на рота 112/30. Последва трети брой в трийсет екземпляра. Докато мъжете четяха и се смееха над страниците на вестника, Андраш започна да изпитва усещането, че се е събудил от дълъг безпаметен сън. Изненада се от слабостта си да позволи тъжните мисли да го прекършат. Сега рисуваше всеки ден. Правеше абсурдни малки скици, но те го подхранваха, подсилваха усещането му, че си струва да диша.

В един мразовит и влажен ден през март Андраш и Мендел бяха повикани в кабинета на командира на батальона. Нарездането на майор Калози им бе предадено от неговия първи лейтенант — навъсен, приличащ на глиган мъж със злощастното име Гримас. По време на вечерята той се приближи до Андраш и Мендел в столовата и с един удар изби тенекиените канчета от ръцете им. Подаде им смачкан екземпляр от най-новия брой на „Снежната гъска“, в който имаше любовна поема от някой си лейтенант Г. до някой си майор К., съдържаща и други инсинуации относно естеството на отношенията между двамата. Лицето на лейтенант Гримас пламтеше, шията му като че ли се бе раздула два пъти повече от нормалното. Той смачка вестника в дебелата си длан. Останалите мъже се отдръпнаха крачка назад от Андраш и Мендел, към които лейтенантът насочи цялата сила на кръвнишкия си поглед.

— Калози ви вика в кабинета си — изръмжа той.

— Идваме веднага, господине — каза Мендел и дръзна да намигне на Андраш.

Гримас долови тона и намигването. Той замахна към Мендел, който се наведе и избегна удара. Мъжете нададоха приглушен радостен възглас. Гримас сграбчи Мендел за яката и с блъскане и влачене го помъкна към кабинета, а Андраш ги следваше тичешком.

Майор Янош Калози не беше жесток човек, но си имаше амбиции. Син на циганка и странстващ точилар, той се бе издигнал в Трудови войски с надеждата, че ще успее да се прехвърли в някоя от частите на армията, където се носеше оръжие. Бяха го разпределили тук, защото имаше практически познания по лесничейство, беше работил в горите на Трансилвания, преди да емигрира в Унгария през 20-те години. За пръв път викаха Андраш в кабинета му, който се намираще в единствената сграда с веранда и собствен клозет. Калози, естествено, си бе избрал стаята с най-големия прозорец. Това обаче се оказало грешка. Многокрилият прозорец с изглед към южната стена на изгоряла постройка пропускаше студа и мириса на горяло. Калози трябваше да го покрие със същите армейски одеяла, възхвалявани в модната рубрика, поради което кабинетът му бе мрачен като мазе. На фона на мириса на изгоряло се долавяше острата воня на коне — преди да бъдат използвани по предназначение, одеялата се съхранявали в конюшните. Калози седеше сред този вонящ сумрак зад огромно метално бюро. Един мангал с въглени поддържаше помещението достатъчно топло, за да подсказва, че топли стаи наистина има, но тази не е една от тях.

Андраш и Мендел стояха нащрек, докато Калози прелистваше почти пълния комплект броеве на „Снежната гъска“, които започваха от декември 1940 година и приключваха с броя от 7 март 1941 година. Липсваше само разпадналият се дебютен брой. Майорът бе остарял видимо за времето, през което командваше рота 112/30. Косата по слепоочията му се бе прошарила, а по широкия му нос бе плъзнала паяжина от тънки червени капиляри. Той вдигна поглед към Андраш и Мендел с изражението на отегчен училищен директор.

— Игри и развлечения — каза той и свали очилата си. — Моля, обяснете, отряден капитан Леви. Или да ви наричам Парижанчето?

— За всичко съм виновен аз, господине — обади се Мендел. Той държеше кепето си в ръце и опипваше нервно с пръст месинговото копче на темето. — Аз написах първия брой и помолих отрядния капитан да го илюстрира. Оттам тръгна всичко.

— Така значи — продължи Калози. — Добрали сте се до циклостила и сте отпечатали дузина копия.

— Като отряден капитан, поемам цялата отговорност — заяви Андраш.

— Опасявам се, че не можете да си припишете всички заслуги, Парижанче. Нашият човек Хоровиц е толкова талантлив, че не бива да пренебрегваме усилията му. — Калози отвори на една статия, отбелязана с пъхнат между страниците нагрязан молив, и зачете на глас: — *Смяна на ръководството в Горския лагер. Ветеранът владетел Яника Калози Кривогледия по нареждане на самия регент Миклош Хорти беше свален от военния си пост тази седмица поради крайната си негодност и срамно поведение. На церемония на парадния площад той бе заместен от смятания за по-достоеен ръководител — мъжки павиан на име Розово дупе. Командирът бе изпратен от парадния площад с оглушителни пръдни и аплодисменти.* — Майорът обърна вестника към тях, за да видят рисунките на Андраш на кривогледия майор с униформената си куртка и по дамско бельо под нея, качил се префърцунено на високи токчета до първия си лейтенант — мъж с глава, несъмнено наподобяваща глиганска — а на заден план маймуна с ален задник приветстваше събралите се трудоваци.

Андраш успя да потисне усмивката си. Много се гордееше с тази рисунка.

— На какво се смеете, отряден капитан?

— На нищо, господине — отговори Андраш. Познаваше Калози от година и половина и знаеше, че е добродушен човек — той всъщност като че ли се гордееше с нежеланието си да налага тежки наказания. Надяваше се, че Калози няма да се натъкне точно на този брой на „Снежната гъска“, но не се тревожеше особено, докато рисуваше карикатурата.

— Нямам нищо против смеха и забавленията от време на време — продължи Калози — но не мога да допусна хората ми да ми се подиграват. Ще настъпи пълен хаос.

— Разбирам, господине — съгласи се Андраш. — Не искахме да навредим на никого.

— Какво знаете вие за вредата? — надигна се Калози от стола. На слепоочието му пулсираше вена и за пръв път, откакто влязоха в

кабинета му, Андраш изпита страх. — Докато се сражавах в Световната война, офицерите можеха да одерат човек жив за подобна картинка.

— Вие винаги сте били добър към нас — потвърди Андраш.

— Точно така. Разглезих ви, проклети евреи. Грижа се да сте облечени, позволявам ви да се излежавате през студените дни и ви товаря с наполовина по-малко работа, отколкото би трябвало. А в замяна вие разпространявате този боклук сред ротата.

— Само на шега, господине — обади се Мендел.

— Край на шегите. Особено на шегите на мой гръб.

Андраш притисна с език разклатените си зъби. Болката прониза дълбоко венците му и той изпита порив да се обърне и да избяга. Но изправи гръб и погледна Калози в очите.

— Приемете искрените ми извинения, господине — каза той.

— Защо ще се извинявате? В известен смисъл направихте голяма услуга на Трудови войски. Разни хора разпространяват лъжи за тормоза, на който са подложени трудоваците в нашите въоръжени сили. Този парцал ще е силно доказателство за обратното. — Той нави един брой от „Снежната гъска“ на стегнато руло. — В Трудовите войски насърчаваме другарството, хумора и така нататък. Условията са толкова хуманни, че имате свободата да се шегувате и да се смеете, за да върви работата по-леко. Разполагате дори с пишещи машини, принадлежности за рисуване и циклостил. Свобода на словото. Направо като във Франция. — Той се ухили, защото всички бяха наясно какво се бе случило със свободата на словото във Франция.

— Но и аз ще ви помоля за нещо — продължи Калози. — Мисля, че ще го сметнете за справедливо при тези обстоятелства. Тъй като ме унижихте публично, ми се струва честно и вие да бъдете наказани публично.

Андраш преглътна. До него Мендел пребледня. И двамата бяха чували слухове за онова, което ставаше в други трудови роты, а не бяха толкова наивни да си мислят, че подобно нещо не може да се случи и в тяхната. Най-ужасяваща бе историята с брата на един от колегите им, който бил разпределен в трудовия батальон в Дебрецен. Като наказание, задето откраднал самун хляб от склада с провизии за офицерите, го съблекли гол и го заровили до колене в калта, оставили

го да стои така три дни в студеното време, докато на третата нощ не умрял от измръзване.

— На вас говоря, отряден капитан Леви — сопна се Калози. — Погледнете ме. Не навеждайте глава като куче.

Андраш вдигна глава и погледна Калози в очите. Майорът не примигна.

— Мислих дълго какво ще е уместното наказание. По една случайност обаче сте ми доста симпатични, момчета. И двамата сте добри работници. Но ме изложихте. Посрамихте ме пред подчинените ми. И така, Леви и Хоровиц... — тук Калози замълча за драматично въздействие и започна да почуква с навития на руло брой на „Снежната гъска“ по бюрото си — опасявам се, че ще трябва да изядете думите си.

Така Андраш и Мендел се озоваха съблечени по долни дрехи, с вързани зад гърба ръце, на колене пред цялата рота в шест часа през една студена мартенска сутрин. На пейка пред тях стояха десет броя на „Снежната гъска“. Трудоваците гледаха как лейтенант Гримас късаше парчета от вестника, мачкаше ги, потапяше ги във вода и ги тикаше в устите на издателите Леви и Хоровиц. В продължение на два часа всеки от тях бе принуден да изяде по двацет страници от „Снежната гъска“. Докато преглъщаше, Андраш започна да осъзнава колко сравнително удобен и защитен живот бе водил в Трудови войски. Досега никога не бяха връзвали ръцете му зад гърба, не го бяха принуждавали да коленичи без горна дреха и панталони в снега часове наред, всъщност го бяха хранили, обличали, имаше покрив над главата, а страданията му облекчаваше мисълта, че всички в рота 112/30 търпят същите несгоди. Сега той позна един нов ад, какъвто не бе си представял. Знаеше, че случващото се в момента можеше да бъде определено в общата скала на наказанията като сравнително хуманно, защото имаше такива, които караха човек да мечтае за смъртта. Насилваше се да дъвче и преглъща, да дъвче и преглъща, казваше си, че само така ще се приключи с ужасното унижение, което преживяваше. Някъде след петнайсетата страница усети вкуса на кръв в устата си и изплю един кътник. Венците му, разранени от скорбута, най-накрая започнаха да изхвърлят разклатените зъби. Андраш стисна очи и продължи да яде лист след лист, докато накрая изгуби съзнание и се свлече в смразяващата мокра прегръдка на снега.

Завлякоха го в лазарета и го оставиха на грижите на ротния лекар — мъж на име Барух Имбер, чиято единствена цел в живота бе стремежът да спасява трудоваците от зверствата на военната служба. Имбер се грижи за Андраш и Мендел пет дни и когато те се възстановиха от хипотермията и принудителната консумация на хартия, той им постави диагноза тежък скорбут и анемия и ги изпрати за лечение във военната болница в Будапеща, след което щяха да получат по две седмици отпуск.

ДВАДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА

ОТПУСКЪТ

След едноседмично пътуване с влак, по време на което хванаха въшки, а кожата им започна да се люци и кърви, ги прехвърлиха в линейка, която превозваше болни и умиращи трудоваци. Подът на камионетката бе настлан със слама, но мъжете трепереха, загърнати в груби вълнени одеяла. Бяха осем души, повечето от които в далеч по-тежко състояние от Андраш и Мендел. Един болен от туберкулоза имаше на бедрото си огромен тумор, друг бе ослепял от избухнала печка, на трети устата му бе разранена от абсцеси. Андраш подаде глава през отворените задни прозорци, когато влизаха в Будапеща. Гледката на обичайното градско ежедневие — трамваи и сладкарници, момчета и момичета, излезли за вечерта, киносалони с големи черни надписи — го изпълни с необясним гняв, сякаш всичко му се подиграваше за времето, прекарано в Трудовите войски.

Камионетката спря пред военната болница и пациентите излязоха или бяха изнесени на носилки до регистратурата, където Андраш и Мендел чакаха цяла нощ на една студена пейка, докато записваха в регистъра имената и номерата на стотици работници и войници. Едва рано сутринта Мендел бе вписан в регистъра на болницата и го отведоха да се изкъпе и да започне лечение. Минаха още два часа, преди да повикат Андраш, но най-накрая, замаян от умора, той последва един санитар до баня с душеве, където мъжът свали мръсните му дрехи, обръсна главата му, напръска го с парещ дезинфектант и го обля със силна струя гореща вода. Санитарят изми осяяната му със синини кожа с някаква дистанцирана нежност, със снизхождение към недостатъците на човешкото тяло. После го подсуши и го поведе по пътеката на дълго отделение, отоплявано с радиатори, които се простираха по цялото му протежение. Настаниха Андраш на тясно метално легло и за пръв път от година и половина той спа на истински дюшек, в истински чаршафи. Когато се събуди, сякаш бе след няколко секунди, до леглото му седеше Клара със

зачервени и подути очи. Той се надигна, хвана ръцете ѝ и я попита кой е умрял, каква страшна трагедия ги е сполетяла.

— Андрашка — отрони тя с пресипнал от съжаление глас и Андраш разбра, че самият той е трагедията, че тя плаче над останките му. Не знаеше колко бе отслабнал от диетата, състояща се от кафе, супа и твърд хляб, знаеше само, че вече стяга колана си повече и че костите му изпъкват по-остро под кожата. По ръцете и краката му бяха изпъкнали възлести мускули, набъбнали от постоянния труд, и дори по време на депресията си миналата зима той не се чувстваше слаб. Можеше само да гадае колко мършав и странен изглежда в болничната пижама с разранените си ръце и обръснатата глава. Дори му се стори, че съжالياва, че Клара е дошла да го види, преди отново да заприлича поне малко на човек. Той сведе очи и вдигна лакти в знак на самозащита. Виждаше я как кърши ръце в скута си, забеляза блясъка на брачната ѝ халка. Пръстенът ѝ блестеше като нов, ръцете ѝ бяха също толкова бели, колкото последния път, когато я видя. Неговата халка беше издраскана и потъмняла, ръцете му — кафяви и напукани от работа.

— Говорих с лекаря, каза, че ще се оправяш — успокой го Клара — но трябва да пиеш витамин С и желязо и да си починеш добре.

— Нямам нужда от почивка — възрази Андраш, твърдо решен тя да го види как става на крака. Нали не беше нито ранен, нито окуцъл. Той спусна крака от леглото на студения линолеум. Но му се зави свят и подпря глава с длани.

— Трябва да се храниш — настоя тя. — Спа двайсет часа.

— Наистина ли?

— Трябва да ти дам витамини и малко бульон, а по-късно и хляб.

— О, Клара — прошепна Андраш и сведе глава. — Просто ме остави. На нищо не приличам.

Тя седна на леглото до него и го прегърна. Ухаеше малко по-различно — той долови дъх на люляков сапун или шампоан, нещо, което му напомни за Ева Керен — първата му любов от Дебрецен. Клара целуна сухите му устни и облегна глава на рамото му. Той я остави да го прегърне, твърде изтощен да се съпротивлява.

— Имайте малко срам, отряден капитан — обади се глас от другия край на отделението. Беше Мендел. И неговата глава беше обръсната.

Андраш вдигна ръка и му помахна.

— Извинете, редник.

Зави му се свят при мисълта, че се намира във военна болница с Мендел Хоровиц и в същото време Клара е до него. Той се облегна на възглавницата, а Клара му даде витамините и бульона. Неговата съпруга. Клара Леви. Андраш отвори очи, за да я погледа, да види познатите кичури коса по челото ѝ, слабите ѝ, но всъщност силни ръце, начина, по който стисваше устни, когато се съсредоточаваше, дълбоките ѝ сиви очи, вгледани в него.

Не му отне много време да разбере, че отпускът е друга форма на мъчение, урок, който трябваше да научи в подготовката си за потрудно изпитание. Преди, когато бе получил повиквателната, имаше само смътна представа какво означава раздялата с Клара. Сега вече знаеше точно какво е това. На фона на тази мъка двете седмици изглеждаха непосилно кратко време.

Отпускът му започна официално, когато го изписаха от военната болница, три дни след като го бяха приели. Клара бе изпрала и закърпила униформата му, а в деня на изписването му поднесе като прекрасен подарък чифт нови ботуши. Андраш получи ново бельо, чорапи и ново кепе с лъскаво месингово копче на козирката. Досрамя го, като се появи в нови чисти дрехи пред Мендел, който нямаше близки да се погрижат за него. Не беше женен, майка му бе починала, когато беше малък, а баща му още живееше в Заласабар. Когато стояха до входа на болницата и чакаха трамвая, Андраш го попита как възнамерява да прекара отпуска си.

Мендел сви рамене.

— Един мой стар съквартирант все още живее в Будапеща. Мога да остана при него.

Клара докосна Андраш по ръката и двамата се спогледаха. Трудно бе да вземат подобно решение, без да го обсъдят: отдавна не бяха оставали насаме. Но Мендел му бе стар приятел, а за времето, прекарано в рота 112/30, му бе станал като брат. И двамата бяха наясно, че Андраш е длъжен да предложи.

— Ние ще ходим при родителите ми в провинцията — каза той.
— Има достатъчно място, ако искаш, да дойдеш с нас. Убеден съм, че

майка ми ще се грижи добре и за теб.

В очите на Мендел блесна признателност.

— Много мило от твоя страна, Парижанче.

И така, още същата сутрин тримата се качиха на влака за Коняр. Минаха през Маглод, Тапидьор, покрай Уйсас, навлязоха в равнините на Хайду, подаваха си термос с кафе и ядоха черешов щрудел. Сладостта на плодовете в сладкиша почти разплака Андраш. Той хвана ръката на Клара и я притисна между дланите си, тя го погледна в очите и той усети, че го е разбрала. Тя имаше някои познания за депресиите и как се излиза от тях.

Беше първата седмица от април. Полетата все още бяха голи и студени, но храстите край фермите се раззеленяваха, голите клонки на върбите край потоците бяха обагрени в прекрасно жълто. Андраш знаеше, че няма да видят фермата в цялата ѝ красота, че дворът ще е пуст и кален, ябълковите дръвчета — голи, градината — празна. Съжаляваше, че не може да покаже дома си на Клара през лятото. Но когато най-сетне пристигнаха, когато слязоха на познатата гара и видяха ниската варосана къща с тъмния сламен покрив, плевнята, воденицата и езерцето край нея, където с Матяш и Тибор пускаха дървените си лодки, Андраш реши, че това е най-красивото място, което бе виждал. От каменния комин се издигаше пушек, от плевнята долиташе равномерният вой на електрически трион. Из двора бяха натрупани купчини прясно нарязани дъски. В овощната градина голите ябълкови дръвчета бяха вдигнали клони към априлското небе. Андраш пусна военната си чанта на двора, хвана Клара за ръка и изтича към входната врата. Потропа на прозореца и изчака майка му да излезе.

Вратата отвори млада руса жена. На хълбока си бе подпряла пеленаче, което държеше разкиснат във вода сухар. Когато жената видя Андраш и Мендел във военните им униформи, повдигна уплашено вежди.

— Йеньо! — извика тя. — Ела бързо!

Един набит мъж с гащеризон излезе тичешком от плевнята.

— Какво става? — провикна се той. — По каква работа сте дошли?

Андраш примигна. Слънцето тъкмо се бе показало иззад един облак и той не можеше да различи чертите на мъжа.

— Аз съм капитан Леви. Това е къщата на родителите ми.

— Беше къщата на родителите ви — заяви мъжът гордо. Той изгледа Андраш с присвити очи. — Не ми приличате на офицер.

— Отряден капитан от рота 112/30 — отвърна Андраш, но мъжът вече не го гледаше. Той хвърли поглед към Мендел, по чието палто нямаше офицерски нашивки. После обърна поглед към Клара и я огледа бавно, със задоволство.

— А вие не приличате на селянка — каза той.

Андраш усети как кръвта нахлува в главата му.

— Къде са родителите ми? — попита.

— Че откъде да знам? Вашите хора само скитосват нагоре-надолу.

— Не се дръж като грубиян, Йеньо — обади се жената и се обърна към Андраш. — В Дебрецен са. Продадоха ни къщата преди месец. Не са ли ви писали?

Месец. Писмото им щеше да пътува по-дълго, докато стигне до Андраш на границата. Сигурно сега бе пристигнало и стоеше в стаята с пощата, ако вече не го бяха изгорили за подпалки. Андраш се опита да надникне в кухнята зад жената — старата кухненска маса, на която познаваше всяка драскотина и пукнатина, още си стоеше там. Бебето обърна глава, за да види какво е привлякло вниманието на Андраш, и отново задържа сухара си.

— Нямате ли роднини в Дебрецен? — попита жената. — Няма ли кой да ви каже къде са родителите ви?

— Не съм ходил там от години — обясни Андраш. — Не знам.

— Е, хайде, имам си работа — намеси се мъжът. — Стига сте си бърбили с жена ми.

— А аз мисля, че стига сте гледали моята — сопна се Андраш.

Но в този миг мъжът протегна ръка и ощипа Клара по кръста, а тя изохка. Без да се замисли, Андраш удари мъжа с юмрук в корема. Той не можа да си поеме дъх и се олюля назад. Петата му се удари в камък и той падна по гръб в гъстата дълбока кал на двора. Когато се опита да се изправи, се подхлъзна и падна напред на ръце. Но в това време Андраш, Клара и Мендел вече тичаха към гарата. Дотогава Андраш не бе оценявал предимството да живееш толкова близо до гарата и сега направи нещо, което бе виждал Матяш да върши безброй пъти. Засили се към един открит товарен вагон, метна чантата си вътре и повдигна Клара да се качи. После двамата с Мендел скочиха във

вагона точно когато влакът потегляше със скърцане към Дебрецен. Успяха само да видят как новият собственик на дъскорезницата изтичва от къщата с пушка в ръка и крещи на жена си да намери проклетите патрони.

В студения априлски следобед пътуваха към Дебрецен в открития товарен вагон. Андраш се безпокоеше, че Клара ще се уплаши, но тя се разсмя. Обувките и полите на роклята ѝ бяха опръскани с кал.

— Никога няма да забравя изражението му. Как го изненада само — подкачи го Клара.

— Аз също се изненадах — отвърна Андраш.

— Заслужаваше по-голям бой — добави Мендел. — И на мен ми се щеше да го фрасна няколко пъти.

— Не те съветвам да се връщаш и да опиташ пак — засмя се Клара.

Андраш се облегна на стената на вагона и прегърна жена си, а Мендел извади цигара от джоба си, легна на една страна и запали. Вятърът бе толкова освежаващ, обедното слънце — толкова ярко, че Андраш изпита някакво удовлетворение. Едва когато отново погледна Клара и видя сериозния ѝ вече поглед, който сякаш искаше да каже, че разбира какво се бе случило в калния двор, той осъзна, че е видял за последен път бащината си къща.

В Дебрецен бързо намериха апартамента, в който сега живееха родителите му. Спряха в една еврейска пекарна до синагогата и Андраш разбра от собственика, че майка му току-що си е купила от него маца — в петък започваше Пасха.

Пасха. Миналата година празникът бе дошъл и бе приключил толкова бързо, няколко ортодоксални евреи бяха приготвили ритуален обяд в спалното помещение, казаха молитвите, сякаш пред себе си имаха вино, салата, харосет, маца и горчиви билки, макар да разполагаха само с картофена супа. Той си спомни смътно, че няколко дни не яде хляб на вечеря, но после се почувства твърде слаб и отново трябваше да започне да се храни. Не се бе и надявал, че тази година ще може да бъде с родителите си за Пасха. Но сега той поведе Клара и Мендел по уличката, която излизаше на улица „Шимонфи“, където по

думите на пекаря живеели родителите му. Там в стара сграда с две бели кози в двора и все още неразлистила се лоза, виеща се от балкон на балкон, завариха майка му да мие плочките на терасата на втория етаж. Тя беше със синя щампована забрадка, ръцете ѝ бяха порозовели до лактите, а до нея се вдигаше пара от кофа с гореща вода. Когато видя Андраш, Клара и Мендел, тя скочи на крака и изтича долу.

Дребната му майчица. Тя прекоси двора за миг, все така пъргава като преди, и прегърна сина си. Тъмните ѝ живи очи го огледаха от глава до пети, тя го притисна до гърдите си и го задържа дълго. После прегърна Клара и я нарече „дъще“. Накрая прегърна и Мендел, който не възрази и хвърли добродушен поглед към Андраш — майка му познаваше Мендел от ученическите им години и винаги се бе отнасяла към него като към собствен син.

— Горките момчета — въздъхна тя. — Как са ви изтормозили.

— Ще се оправим, мамо. Имаме двуседмичен отпуск.

— Две седмици! — майка му поклати глава. — След година и половина ви пускат само за две седмици. Е, поне ще сте тук за Пасха.

— Какъв е онзи плужек, който живее в къщата ни в Коняр?

Майка му сложи ръка на устата си.

— Надявам се, че не си се карал с него.

— Да се карам ли? Не! Той бе изключително любезен. Целунах му ръка. Станахме приятели за вечни времена.

— Господи!

— Подгони ни с пушка — допълни Мендел.

— Боже, какъв ужасен човек! Боли ме, като си помисля, че живее в къщата ни.

— Надявам се, че поне сте я продали на добра цена — попита Андраш.

— Баща ти уреди продажбата. Каза, че имаме късмет да вземем и толкова, колкото ни дадоха. Тук ни е добре. Нямаме много работа. А все още си имаме и Кичи и Нони. — Тя кимна към двете кози, оградени в кошара на двора.

— Трябваше да ми се обадите — каза Клара. — Щях да дойда да ви помогна с преместването.

Майка му сведе очи.

— Не искахме да те безпокоим. Знаем, че си заета с ученичките си.

— Но вие сте мои роднини.

— Много мило от твоя страна — в гласа ѝ прозвуча резервирана нотка, дори почтително отношение. Андраш обаче се замисли дали не си е въобразил, защото майка му хвана Клара под ръка и я поведе през двора.

Апартаментът беше малък и светъл, тристайно ъглово жилище с френски врати, които водеха към терасата. Майка му бе насадила зеле в керамични саксии, свари им малко за обяд и им го поднесе с картофи, яйца и червени чушки, а Андраш и Мендел си изпиха витамините и изядоха ябълките, които Клара им носеше. Докато се хранеха, майка му им разказваше за Матяш и Тибор. Матяш бе разпределен в Абасеплак, където трудовият му батальон строеше мост над река Ториса. Но това не беше всичко — преди да го вземат в казармата, той бе станал сензация в клуб „Пайнепъл“ с номера си да танцува върху роял в бял фрак и папийонка и управителят му предложил двегодишен договор. В писмата си Матяш казваше, че репетира и не спира да тренира — упражнявал стъпките наум, докато с другарите си строел моста на Ториса, а после държал всички будни по цяла нощ да им показва стъпките, които репетирал наум през деня. Пишеше, че когато се приберял у дома, вече щял да танцува толкова бързо, че ще се наложи да съчиняват нова музика, чийто ритъм да отговаря на скоростта му.

Тибор, разказа майката на Андраш, се присъединил към военна част от своя трудов батальон в Трансилвания миналия ноември и бил назначен за ротен лекар. В писмата си не разказвал почти нищо за работата си — майката подозираше, че не искал да я тревожи — но винаги ѝ пишел какво чете. В момента четял стихове на Миклош Радноти, млад поет евреин от Будапеща, който също бил призован на военна служба миналата есен. Както и Андраш, Радноти живял известно време в Париж. Някои от стихотворенията му — в едно от тях разказвал за следобеда, прекаран с японски лекар на тераса на Ротондата, в друго описвал безгрижни следобеди в Люксембургската градина — напомняли на Тибор за времето, прекарано във Франция. Носели се слухове, че батальонът на Радноти е разпределен недалеч от батальона на Тибор, и тази мисъл го крепяла през цялата зима.

На Андраш му се струваше ужасен и недопустим лукс да седи в кухнята на този чист и слънчев апартамент, докато майка му разказваше за военната служба на Матяш и Тибор. Биваше ли да седи на този познат стол, да яде ябълки с Клара и Мендел, да слуша блеенето на козите на двора, когато братята му строяха мостове и лекуваха болните в Рутения и Трансилвания? Чувстваше се ужасно от обхваналата го сладка сънливост и от нетърпението, с което очакваше да подремне следобед в леглото от детството си, ако са го донесли от Коняр. Дори видът на масата пред него — малката жълта масичка от лятната кухня — го караше да се чувства неловко, сякаш усещаше копнежа на братята си по дома. Тази масичка бе изработена от баща му, преди Андраш да се роди: той си спомни как седеше под нея един горещ следобед, докато майка му чистеше грах за вечеря. Седеше отдолу, хапваше грахчета от шепата си и гледаше как по крака на масата пълзи гъсеница. Помнеше ясно гъсеницата — еластична зелена лентичка с миниатюрни мъхести крачка — която се свиваше и разгъваше, устремила се нагоре със загадъчна мисия. Оцеляване, разбираше Андраш сега — това бе всичко. Свиването и разгъването, обръщането назад: това бе трескавата дейност, за да оцелееш.

— За какво се замисли? — попита майка му и го погали по ръката.

— За лятната кухня.

Тя се засмя.

— Позна масата, нали?

— Разбира се.

— Андраш ми правеше компания, когато месех хляб — обърна се майка му към Клара. — Рисуваше в прахта с пръчка. Метях кухнята всеки ден, но не помитях рисунките му.

Мендел си пое въздух и изхърка, той не беше дочакал да намери удобно местенце за следобедна дрямка и беше заспал на кухненската маса, сложил глава на лактите си. Андраш го заведе до дивана и го зави с одеяло. Мендел не се събуди, докато прекосяваха стаята, нито докато Андраш го наместваше на дивана. Той имаше такава способност. Понякога спеше дори по време на сутрешната маршировка.

— Ти ще поспиш ли? — обърна се Клара към Андраш. — Аз ще помогна на майка ти.

Но киселият свеж вкус на ябълките го бе разсънил, вече не му се спеше. Искаше веднага да отиде да намери баща си.

По някаква ирония на съдбата баща му си беше намерил работа в дъскорезница и може би режеше същите дървени трупи, които Андраш сечеше в горите на Трансилвания и Рутения. „Дървен материал Дебрецен“ нямаше нищо общо с дъскорезницата, която Бела Късметлията бе продал на зловния млад мъж в Коняр. Това беше голямо държавно предприятие, което обработваше стотици дървени трупи на ден и произвеждаше хиляди дъски за строителството на казарми, складове и железопътни станции. От месеци Унгария се готвеше за война, тъй като имаше вероятност да бъде въвлечена в конфликта на страната на Германия. Ако това станеше, за напредването на войските щяха да са необходими огромни количества дървен материал. Ако Бела Късметлията имаше избор, щеше да предпочете да работи в по-малко предприятие, чиято продукция се продаваше за мирни цели. Но той знаеше какъв късмет е извадил изобщо да си намери работа сега, когато уволняваха толкова много евреи. А ако Унгария влезеше във войната, дори и най-малките фирми за добив на дървен материал щяха да започнат да работят за държавата. Затова бе приел работата на втори помощник-бригадир, след като човекът, заемал тази длъжност, бе починал от пневмония през зимата. Първият помощник-бригадир — приятел на Бела от училище, му бе предложил работата като временно решение, за да може Бела да изкара зимата. В продължение на два месеца Бела живеел в Дебрецен и се прибирал у дома за събота и неделя, като оставил за собствената му дъскорезница да се грижи един от работниците. Когато неговият съученик му предложил да остане на постоянна работа, Бела и Флора решили, че е дошло време да продадат малката дъскорезница. Остарявали. Работата ставала все по-тежка, а дълговете им растели. С парите от продажбата можели да се разплатят с кредиторите си и да наемат малък апартамент в Дебрецен.

За лош късмет единственият купувач, който се поинтересувал от къщата и дъскорезницата, бил член на унгарската националсоциалистическа партия — Партията на кръстосаните стрели — а сумата, която им предложил, била на половината от истинската

стойност на дъскорезницата. Бела нямал друг избор, освен да я продаде. Зимата бе тежка. Едва изкарвали за храна, а повече от месец влаковете вече не стигали до Коняр. Имало повреда по жп линията, която изглежда никой не се наел да отстрани. Обикновени дейности като доставянето на пощата, набавянето на провизии и извозването на дървените трупи изцяло замрели. Но в Дебрецен не изпитвали недостиг на храна, работата в дъскорезниците продължавала. Съжалявали, че трябвало да продадат имота си на такава цена, но вече се виждала ползата от преместването — Флора си възвърнала изгубеното през зимата тегло, а кашлицата и ревматизмът на Бела се успокоили. Гласът му беше силен и походката енергична, докато двамата с Андраш вървяха през дъскорезницата и той му разказваше тази история.

— На нас с теб ни трябва по една хубава чаша студена бира — заключи Бела, окачвайки каската си в съблекалнята на бригадирите.

— Как да откажа подобна покана? — съгласи се Андраш и двамата тръгнаха към любимата бирария на баща му недалеч от улица „Рожа“ — заведение, подобно на пещера, украсено с окачени по стените препарирани вълчи глави и рога на елени, в центъра на което върху дървена подставка стоеше гигантска старомодна бъчва с бира. По масите мъжете пушеха цигари „Фокс“ и спореха за съдбата на Европа. Барманът беше огромен мъж с мустаци и имаше вид на човек, който се прехранва само с пържени понички и бира.

— Как е бирата днес, Рудолф? — попита Бела.

Рудолф му се усмихна и разкри малките си зъби.

— Опияняваща.

Явно този разговор бе нещо като ритуал за тях. Барманът напълни две халби, наля на себе си чаша уиски и вдигна наздравица.

— Кой е мършавият младеж? — попита Рудолф.

— Средният ми син, архитектът.

— А, архитект? — повдигна вежди Рудолф. — Строи ли си нещо тук наоколо?

— Още не — отговори Андраш.

— В казармата ли си?

— В Трудови войски.

— Там ли те държат гладен?

— Да, господине.

— Бях хусар по време на Световната война също като баща ти. На сръбския фронт. Без малко да изгубя крака си при Вараждин. Но Трудови войски, това е друга работа. Копаяш в калта по цял ден, без тревоги, без шанс за слава и отгоре на всичкото умираш от глад. — Той поклати глава. — Това не е работа за умно момче като теб. Колко още ти остава?

— Шест месеца.

— Шест месеца! Не е чак толкова много. При това до края те чака само хубаво време. Ще издържиш. Но за всеки случай ви черпя по още едно. Пийте до дъно. Дано избягаме от смъртта хиляда пъти!

Казаха си наздраве и пресушиха чашите. После Андраш и баща му седнаха на една маса в тъмен ъгъл на заведението под глава на вълк, застинал както вие. Андраш го побиха тръпки. През зимата в Трансилвания чуваше вълчи вой нощем и си представяше жълтите зъби и сребрилата козина на животните. Понякога беше толкова отчаян, че му идеше да избяга и да се остави да го разкъсат. Сякаш за да си напомни, че е в отпуск и си е у дома, той бръкна в джоба си и докосна часовника на баща си — беше го оставил при Клара, когато замина в казармата. Сега го извади и го показа на баща си.

— Хубав часовник — отбеляза Бела, като го обръщаше в дланта си. — Прекрасен часовник.

— В Париж, когато се чувствах зле, го изваждах и се замислях как би постъпил ти.

Баща му се усмихна печално.

— Обзалагам се, че невинаги си постъпвал, както бих постъпил аз.

— Вярно е.

— Ти си добро момче. Разумно момче. Винаги звучиш ведро в писмата си, за да не тревожиш майка си. Но аз знам, че е много по-тежко, отколкото го описваш. Виж се само. Едва не са те уморили.

— Не е чак толкова зле — успокои го Андраш, убеден в думите си. Все пак това беше просто работа, а той бе работил през целия си живот. — Хранят ни. Дават ни дрехи и обувки. Имаме покрив над главите си.

— Но се наложи да напуснеш училището. Мисля за това всеки ден.

— Ще се върна да уча.

— Къде? Франция вече не съществува, поне не и като страна за евреите. А нашата държава... — Той поклати отвратно и невярващо глава. — Но ти ще намериш начин да завършиш. Трябва да успееш. Не искам да изоставяш образованието си.

Андраш разбра какво тревожи баща му.

— Ти не си зарязал образованието си — поясни той. — Заминал си от Прага, защото така се е налагало.

— Но не се върнах, нали?

— Не си имал друг избор. — Андраш не виждаше смисъл да продължават този разговор в момент, когато не можеше да направи нищо, и баща му знаеше това много добре. Мисълта, че бяха минали почти две години, откакто не бе стъпвал в Училището по архитектура, го потискаше. Той погледна към група мъже, които четяха спортната страница на „Пещи Хирлап“ и спореха кой борец ще спечели турнира в националния спортен клуб довечера. Андраш за пръв път чуваше имената на споменатите спортисти.

— Сигурно се радваш да видиш Клара — замислено рече баща му. — Тежко е да си далеч от съпругата си толкова дълго. Твоята Клара е добро момиче. — Но Андраш долови някакъв отзвук от изражението на майка си, сянка на колебание, резервираност.

— Защо не й писахте, че се местите? Тя щеше да дойде да ви помогне.

— Жената, която помага на майка ти в кухнята, ни помогна. Нуждаеше се от допълнителна работа.

— Но Клара е част от семейството ни, татко.

Баща му изду устни и сви рамене.

— Че защо да я занимаваме с нашите проблеми?

Андраш нямаше намерение да казва онова, което му мина през ум, докато баща му разказваше историята: ако Клара бе договаряла продажбата на дъскорезницата, със сигурност щеше да настоява за по-добра цена и да я получи. Но подобни преговори, които в Париж са нещо обикновено, са немислими в Коняр, тук, в равнините на Хайду, жените не се пазарят за имоти с мъже.

— Клара знае какво е тежък труд — засегна се Андраш. — Издържа се сама от шестнайсетгодишна. А освен това гледа на вас с мама като на свои родители.

— Странна мисъл — поклати глава Бела. — Не забравяй, синко, че отпразнувахме сватбата ви в къщата на майка й. Познавам госпожа Хас. Видях брата на Клара. Мисля, че Клара никога не би ни причислила към собственото си семейство.

— Нямах предвид това. Не се прави, че не ме разбираш.

— В Париж с Клара може и да сте просто двама унгарци, които си правят компания. Тук обаче нещата стоят различно. Огледай се. Богаташите не сядат на една маса с бедняците.

— Тя *не е* богаташка, татко. Тя е моя съпруга.

— Семейството й откупи военната служба на племенника й. Той не трябва да превива гръб в Трудови войски. Но защо не направиха същото и за теб?

— Казах на брат й, че няма да приема.

— И той не възрази, нали?

Андраш пламна, заля го вълна от гняв.

— Не е честно да държиш Клара отговорна за това.

— Не е честно, че ти трябва да работиш, а някои други — не.

— Не се прибрах, за да се караме.

— Тогава да не се караме.

Но беше твърде късно. Андраш бе разгневен. Не искаше повече да остава в компанията на баща си. Той остави на масата пари за бирата, но баща му ги отблъсна.

— Ще отида да се разходя — каза Андраш и стана. — Имам нужда от чист въздух.

— Тогава позволи на стария си баща да се разходи с теб.

Андраш не успя да измисли как да му откаже. Баща му излезе след него от бара и двамата тръгнаха заедно сред синкавата вечерна светлина. Уличните лампи осветяваха сградите с олющена мазилка и избеляла боя. Андраш не мислеше накъде върви, искаше му се да изостави баща си назад в здрача, но беше изтощен, анемичен и се нуждаеше от сън. Той ускори крачка покрай хотел „Аранибика“, който приличаше на стара дама с бели вълнени дантели; мина покрай двете кули на лутеранската църква с безжизнените им остри върхове. Продължи да върви с наведена глава през целия път от музея „Дери“ — ниска правоъгълна сграда в бароков стил, боядисана в жълто. Тази априлска вечер с лек топъл полъх му напомни на хилядите вечери, които бе прекарал тук като ученик, с приятели или сам, погълнат от

юношеските си проблеми като от страниците на любима книга. В онези дни винаги можеше да се утеши с мисълта за дома, за онова парче земя в Коняр с овощната градина, плевнята, дъскорезницата и воденичния вир. Къщата в Коняр повече никога нямаше да бъде негов дом.

Бяха го лишили от миналото и детството. А бъдещето, животът, който си представяше като ученик тук, също му бе отнет. Андраш седна на една пейка, наведе се напред и се хвана за главата. Болката и ужасът, които изпитваше от осемнайсет месеца, го заляха изведнъж и той се разхлипа дрезгаво.

Бела Късметлията се взираше в сина си, в това момче, чиито проблеми бяха най-близки до сърцето му. Него самия никога не бяха го обземали такива пристъпи с плач, нито бе насърчавал синовете си да изразяват така емоциите си. Беше ги учил да давят мъката си в работа. Така той бе спасил собствения си живот. Не бе изразявал обичта си към децата си физически — това бе предимство на майка им. Но докато гледаше сина си, този болен и изнурен млад мъж да хлипа сподавено в шепи, Бела разбра какво трябва да направи. Той седна до Андраш на пейката и го прегърна. Обичта му като че ли винаги е била особено важна за това момче. Той се надяваше това да не се е променило.

Останаха в Дебрецен една седмица. Майка му го хранеше, промиваше разранените му крака и му приготвяше горещи вани в кухнята, смееше се на историите на Мендел за другарите им в казармата и почисти апартамента за Пасха с Клара. Новата домашна помощничка — стара мома на име Марика — се привърза силно към Мендел, за когото твърдеше, че изглежда досущ като брат ѝ, загинал в Световната война. Тя му оставяше тайно подаръци — вълнени чорапи и долни дрехи, които сигурно струваха голяма част от заплатата ѝ. Когато Мендел възрази, че тези подаръци са твърде скъпи, Марика се направи, че не знае нищо за тях. За Андраш познатият монотонен живот в Дебрецен бе облекчение. Беше му приятно да се разхожда с приятеля си и със съпругата си из старите квартали, да ги черпи с

понички в същата сладкарница, в която харчеше паричките си като дете, да покаже на Клара еврейската гимназия и външната пързалка на пазарната улица. Тялото му заякваше, разранените му венци оздравяха. Синините по кожата му започнаха да избледняват.

През първите няколко дни бе силно притеснен от Клара. Не искаше тя да вижда отслабналото му тяло и се съмняваше, че ще успее да се справи в леглото. Но той бе двацет и пет годишен мъж, а тя бе жената, която обичаше; не минаха и няколко ноци и той се приближи към нея върху тънкия дюшек в малката стая, която майка му използваше за шивалня. Около тях висяха дрехите, които тя кърпеше или бе приготвила за Андраш или за братята му. Помещението ухаеше силно на изпрани дрехи и на сладката миризма на изгоряло от ютията. В тази стаичка, във второто им брачно ложе, той протегна ръце към нея и тя се намести в обятията му. Почти не му се вярваше, че физическото ѝ тяло все още съществува, че той има право отново да докосва онова, което бе носил в мислите си през последните осемнайсет месеца: малките ѝ стегнати гърди, сребристобелия белег на корема, извивките на бедрата ѝ. Докато се любеха, тя не свали поглед от него. Андраш не успя да различи цвета на очите ѝ на слабата светлина, която се просмукваше през пердето на прозореца, но усещаше настойчивия ѝ поглед, който познаваше и обичаше. Когато най-накрая той се отпусна немощно върху нея с блъскащо в гърдите сърце, разбра, че двамата ще успеят да преодолеят пропастта, която бе отворило между тях дългото му отсъствие.

До края на седмицата им в Дебрецен в отношенията между майката на Андраш и Клара настъпи едва забележима промяна. Те се споглеждаха заговорнически на масата, майка му настояваше Клара да я придружава до пазара и я помоли тя да приготви мацата за пасхалния седеф. Мацата бе най-чаканото ястие от ритуалната вечеря, очакваха я с по-голямо нетърпение дори и от пържените пилешки котлети, картофения кугел и пълнената риба, която винаги беше жив шаран. В Коняр той престояваше в голямо метално корито в лятната кухня, но тук в Дебрецен майка му бе принудена да го остави на двора под погледите на всички. (Две деца, момиченце и братчето ѝ, се бяха сприятелили с рибата и я хранеха с трохи хляб след училище. Когато

шаранът изчезна, за да се превърне в основно ястие за пасхалната вечеря, Андраш каза на децата, че го е занесъл в парка и го е пуснал на свобода, с което си спечели омразата им навеки — макар да им обясни, че рибата е искала точно това, защото му прошепнала желанието си на карпатски — език, който Андраш бил научил в армията.) Рецептът за мацата на майка му беше написана с изящни като паяжина черни букви върху свещен на вид лист пергамент. Флора бе я наследила от прабаба си Рифка, която ѝ бе подарила листа в деня на сватбата, поставен в сребърна кутия с гравирани върху нея думата *Knaidlach* на идиш.

Един следобед, когато се върна от разходка с Мендел, Андраш завари майка си и Клара в кухнята, сребърната кутия отворена на масата, а ценната рецепта — в ръцете на Клара. Тя бе препасана с престилка с бродирани ягодки, косата ѝ бе прибрана със забрадка, а лицето ѝ бе зачервено от топлината в кухнята. Клара четеше с примижали очи фините букви и от време на време поглеждаше към продуктите, които бяха наредени на масата.

— А какви количества трябва да се използват? — обърна се тя към Флора. — Къде са мерките?

— Не се тревожи за това — отвърна майката на Андраш. — Слагай на око.

Клара се усмихна недоумяващо на Андраш.

— Мога ли да помогна с нещо? — попита той.

— Да, момчето ми — отвърна Флора. — Иди да вземеш баща си от работа. Като го знам какъв е, сигурно е забравил, че трябва да се прибере по-рано.

— Добре, но първо искам да поговоря с жена си. — Той взе рецептата от ръката ѝ и я сложи внимателно в сребърната кутия, хвана Клара за китката и я заведе в малката шивалня. Затвори вратата, а Клара закри лицето си с ръце и се разсмя.

— О, боже! Не мога да направя мацата.

— Можеш просто да се предадеш.

— Каква рецепта само! Все едно е написана с шифър!

— Може пък да е вълшебна. Може би количествата не са от значение.

— Ех, да беше госпожа Апфел тук. Или Елизабет. — Лицето ѝ помръкна тъжно, както ставаше всеки път през тази седмица, когато споменаваше името на Елизабет. Опасенията ѝ се бяха оказали верни:

родителите на Пол, които живееха в имение в Кънектикът, не искаха да чуят за Елизабет и бяха лишили сина си от наследство. Без да се уплашат, Пол и Елизабет си наели апартамент в Манхатън и си намерили работа — Пол работел като график, а Елизабет чиракувала в една сладкарница. Тя се справяла отлично и била повишена до помощник-сладкар. Френският произход бе ѝ дал известно предимство и преди няколко месеца тя писа на майка си, че една от тортите ѝ била поднесена на пищна сватба в хотел „Уолдорф-Астория“. Майките на богати млади дами започнали да поръчват при нея. Но сега чакаше дете. Тази новина пристигна с последното ѝ писмо само преди няколко седмици.

— Клара, Елизабет ще се оправя, знаеш това.

Клара въздъхна.

— Гостуването ми тук ми донесе утеха. Да бъда с теб. Да опозная по-добре майка ти. Тя обича децата си, както аз обичам дъщеря си.

— Трябва да ми кажеш как я омагьоса.

— За какво говориш?

— Майка ми се влюби в теб, за това говоря.

Клара се облегна на стената и кръстоса тънките си глезени.

— Доверих ѝ се — каза.

— Какво имаш предвид?

— Разказах ѝ истината. Всичко. Искях тя да знае какво ми се случи, когато бях малка, и как живея оттогава. Бях убедена, че това ще промени отношението ѝ.

— И се оказа права.

— Да.

— Но сега трябва да направиш мацата.

— Мисля, че това е нещо като последно изпитание — усмихна се

Клара.

— Надявам се да го издържиш.

— Не изглеждаш много сигурен.

— Напротив, сигурен съм.

— Върви да доведеш баща си — побутна го Клара към вратата.

Когато Андраш и Мендел се върнаха с Бела, в тенджерата на печката вече се вареше мацата. Пълнената риба беше готова, на масата бе постлана бяла покривка, а чиниите и сребърните прибори сияеха на

светлината на две високи бели свещи. По средата на масата бе поставен сребърен поднос за седер — единственият, който имаха, откакто Андраш се помнеше — със зелена салата и горчиви билки, солена вода и харосет, яйца и агнешки бут с кост, поставени в шест купички.

Бела Късметлията застана до стола си начело на масата, смълчан заради новината, която бе научил, преди момчетата да го вземат от работа. Бе я чул по радиото в стаята на бригадирите: Хорти бе решил да позволи на Хитлер да нахлуе в Югославия през унгарска територия — Югославия, с която Унгария бе подписала споразумение за мир и дружба само преди година. Нацистки военни части се бяха струпали в Барч и се тълпяха, преминавайки през река Драва, докато Луфтвафе бомбардираше за наказание Белград. Бела знаеше защо е всичко това: Хитлер наказваше страната заради военния преврат и народните въстания след влизането на Югославия в Тристранния пакт. Преди по-малко от седмица Германия бе обещала да гарантира границите на Югославия за хиляда години, сега Хитлер пращаше там армиите си. Инвазията беше започнала същия следобед. По-късно през седмицата унгарски войски щяха да бъдат изпратени в Белград, за да подпомогнат германската армия. Това щяха да са първите бойни действия на Унгария в европейския конфликт. Бела бе убеден, че това е само началото, че Унгария няма как да избегне по-нататъшното си участие във войната. Хиляди момчета щяха да загинат. Децата му щяха да бъдат изпратени да работят по фронтовите линии. Той изслуша новината, която го разтърси, но когато Андраш и Мендел пристигнаха, не им каза нищо. Не каза нищо и сега пред подредената за светия празник маса. Не искаше новината да помрачи празничната трапеза, приготвена от жена му и снаха му. Той ръководеше седера както обикновено, а от отсъствието на малкия и големия му син гърдите му се свиваха болезнено. Разказа историята за Изхода и покани Мендел да изрецитира Четирите въпроса. Успя да похапне от традиционните блюда — варените яйца върху горчивите треви, прясната пълнена риба и мацата в златист бульон. След това изпя молитвите, както бе правил винаги, и благодари за четвъртата церемониална чаша с вино. Когато на края на вечерята отвори вратата, за да посрещне пророк Илия, видя, че всички врати в сградата около вътрешния двор също са отворени. Донесе му известна утеха, че е заобиколен от евреи. Но не можеше

вечно да пази новината в тайна. От двора долиташе пращящият звук на националното радио, някой на долния етаж бе сложил приемник на прозореца, за да могат да чуват и другите. Говореше мъж с мрачен аристократичен глас — беше Миклош Хорти, регентът, който мобилизираше страната да се подготвя за славно бъдеще в рамките на новата Европа. Бела видя по изражението на жена си и сина си, че вече осъзнават чутото. Унгария бе влязла необратимо във войната. Докато другите се струпваха на балкона да слушат радиото, Бела откряна вратата още няколко сантиметра. *Eliahu ha Navi*, изпя той тихичко. *Eliahu ha Tishbi*. Опря една ръка на рамката на вратата и започна напевно да повтаря името на светеца, без да се отказва от надеждата за по-различно пророчество.

ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА ЛАГЕРЪТ БАНХИДА

Когато Андраш и Мендел се явиха в щаба на батальона в края на отпуската, научиха, че няма да се връщат в рота 112/30 в Трансилвания. Секретарят на батальона им каза, че на майор Калози му писнало от тях. Изпращаха ги в Банхида, на петдесет километра северозападно от Будапеща, където да се присъединят към рота 101/18 в мина за добив на въглища и електроцентрала.

На петдесет километра от Будапеща! Бе напълно възможно да се вижда с Клара, ако го пуснеха в отпуск за събота и неделя. А и писмата им сигурно нямаше да пътуват с месеци. Изпратиха ги да чакат другите войници от ротата, завръщащи се от отпуск, в железопътното депо, където ги разделиха на групи и ги качиха в пътнически вагон. Мъжете, които се връщаха в Банхида, изглежда, бяха преживели по-леко зимата от Андраш и Мендел. Дрехите им бяха здрави, телата им изглеждаха силни. Някои от тях се шегуваха помежду си като ученици, завръщащи се в гимназията след ваканция. Докато влакът пътуваше на изток през зелените хълмове на Буда, после през залесените и култивирани местности, пътническият вагон се изпълни с дъх на пролет. Но с приближаването на Банхида разговорите между работниците затихнаха. Очите им помръкнаха, раменете им хлътнаха под невидима тежест. През прозореца зеленината започна да избледнява и се заредиха първо ниски, схлупени постройки, които като че ли навсякъде предшестваха пристигането на влака в града, а после изникна и самият град с мрежата си от криволичещи улички и къщи с червени покриви. С приближаването им към електроцентрала се занизаха черни пътища, складове и гаражи. Накрая видяха самата електроцентрала — боен кораб с три комина, които блъваха червеникавокафяв пушек в синьото пролетно небе. Влакът спря, скърцайки, в железопътно депо, задръстено от стотици ръждясали вагони. От другата страна на пусто поле се издигаха редици тухлени постройки зад ограда от телена мрежа. Нито едно дърво или храст не

скриваше гледката на отъпканата кал. В далечината примамливо се зеленееха планинските вериги Герече и Вертеш.

Надзиратели отвориха вратите на вагоните и се разkreщяха на работниците да слизат от влака. На празното поле новите бяха отделени от завръщащите се от отпуск, които веднага бяха изпратени на работа. На останалите наредиха да оставят раниците си в отредените им спални помещения и да се явят на плаца. Тухлените сгради в Банхида, изглежда, бяха строени единствено с оглед на икономии, материалите бяха евтини, малките прозорци — нависоко и нарядко. В спалнята Андраш изпита усещането, че е погребан под земята. Дватамата с Мендел си избраха легла в края на една от редиците — по-уединено място до стената. Последваха другарите си на плаца — огромен разкалян правоъгълник.

Двама сержанти подредиха мъжете в редици по десет, през този ден в лагера Банхида бяха пристигнали петдесет души ново попълнение. Наредиха им да стоят мирно и да чакат майор Барна, командира на ротата, който щеше да направи преглед на строя. После щяха да ги разпределят по групи и да започнат работа. Стояха в калта близо час и смълчани чуваха команди в далечината, бученето на електростанцията и трополенето на колелата по релсите. Най-накрая командирът излезе от административната сграда, беше с фуражка, обшита със златна шевица, и с високи лъснати ботуши на краката. Той обходи бързо редовете и огледа лицата на мъжете. На Андраш му напомняше илюстрация на Наполеон от училищния учебник — с изправен гръб и имперски поглед. При второто преминаване покрай редицата на Андраш, майорът се спря пред него и го попита за ранга му.

Андраш козирува.

— Отряден капитан, господине.

— Какво?

— Отряден капитан — повтори Андраш, този път по-силно. Понякога командирите искаха от тях да изkreщават отговорите си, сякаш бяха истински военни, а не трудова рота. Майор Барна му нареди да излезе пред строя с маршова стъпка.

Андраш мразеше маршируването. Мразеше всичко това. Няколкото седмици у дома бяха му възвърнали опасната мисъл, че е човешко същество. Когато излезе пред всички, застана изтръпнал

мирно под изпитателния поглед на майора, който го оглеждаше с отвратено любопитство, сякаш бе урод от пътуващ цирк. После извади джобно ножче с перлена дръжка и го вдигна под носа на Андраш. Андраш подсмръкна. Стори му се, че ще кихне. Усети метала на острието. Не знаеше какво е намислил Барна. Малките тъмни очички на майора проблеснаха немирно, сякаш двамата бяха скроили заедно плана за онова, което щеше да последва. С намигване той отдръпна ножа от лицето на Андраш, пъкна върха му под офицерската нашивка върху шинела му и с няколко движения я отрязва. Парчето плат падна в калта, Барна го стъпка с крак, докато не потъна в калта. После сложи ръка на главата на Андраш върху новото кепе, което Клара му бе подарила. След още няколко замахвания офицерската нашивка падна и от шапката.

— Какъв е рангът ти, войнико? — изкрещя майор Барна, достатъчно силно, че да го чуят и на последната редица.

Дотогава Андраш не бе чувал да отнемат на някого ранга, без да е извършил престъпление. В пристъп на дързост той изправи гръб, при което се извиси с цели петнайсет сантиметра над Барна, и извика:

— Отряден капитан, господине!

Барна направи светкавично движение и в главата на Андраш избухна ужасна болка. Той падна на четири крака в калта.

— Не и в Банхида — изрева майорът. С трепереца ръка той стискаше бял бастун от буково дърво, опръскан с кръвта на Андраш. Въпреки болката, Андраш едва не се изсмя. Цялата ситуация беше толкова абсурдна. Нима преди малко не бе ял ябълки в кухнята на майка си? Нима съвсем скоро не се бе любил с жена си? Той опипа главата си и усети топла кръв и болезнена цицина.

— Ставай, трудовако — изкрещя майорът. — Връщай се в строя.

Андраш нямаше избор и се подчини безмълвно.

Посрещането му в Банхида бе само първият знак какво го чака. Нещо се бе променило за краткото време, в което Андраш бе в отпуск, или пък просто в рота 101/18 нещата стояха различно. Тук нямаше еврейски офицери, нямаше лекари евреи, нито инженери или бригадири. Надзирателите бяха по-жестоки и избухливи, офицерите по-бързо налагаха наказания. Банхида беше невероятно грозно място. Всичко в лагера бе пригодно така, че обитателите му да се чувстват колкото може по-зле. Електроцентралата денонощно бълваше от трите

си огромни комина кафяв пушек от въглищата, въздухът вонеше на сира, а всичко бе покрито със слой кафеникав прах, който в дъждовно време се превръщаше в тиня. Спалните миришеха на плесен, през прозорците нахлуваше топлина, но се просмукваше малко въздух и светлина, а от тавана течеше върху леглата. Пътеките и пътищата сякаш нарочно бяха прокарани през най-мокрите части от лагера. Всеки следобед около три часа се изливаше порой и превръщаше района в коварно кално мочурище. Горещият влажен вятър носеше вонята от клозетите от дъното на лагера и мъжете се давеха от нея, докато работеха. В локвите се въдеха комари и нападаха хората, като се скупчваха по челата, вратовете и ръцете им. Още по-нахални бяха мухите, те хапеха и оставяха болезнени червени ранички, които заздравяваха бавно.

Андраш и Мендел бяха разпределени да товарят с лопати въглища във вагонетки и да ги бутат по ръждясали релси до електроцентралата. Релсите бяха положени направо върху земята, но не бяха заковани — при все по-честите валежи те трябваше да бъдат разглобявани и премествани, за да заобикалят локвите и образувалите се малки езерца. Когато нямаше как да се избегнат локвите, се налагаше да се слагат дъски, върху които след това да се поставят релсите. Вагонетките с пълния си товар тежаха стотици килограми. Работниците ги бутаха, теглеха и повдигаха, но те не помръдваха, а мъжете ги ругаеха и блъскаха с лопатите си. Върху всяка вагонетка се кипреха буквите КМОФ — *Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelője* — Държавна система на Трудовите войски, но Мендел твърдеше, че буквите са съкращение на *Királyi Marhák Ostobasági Földbirtoka* — Кралска ферма на идиотщината.

Имаше и неща, за които обаче беше благодарен. Щеше да е много по-зле, ако ги бяха разпределили в електроцентралата, където въглищният прах и изпаренията от химикали превръщаха въздуха в негодна за дишане смес. Щеше да е още по-лошо, ако ги бяха изпратили долу в мините. Щеше да е още по-лошо, ако ги бяха разделили. А най-лошо щеше да е на стотици километри от Будапеща, в Рутения и Трансилвания. В Банхида пощата пристигаше бързо. Писмата от родителите му идваха за две седмици, а от Клара — за една. Веднъж тя бе приложила писмо от Розен, дълго пет страници, изписани с едрият му широк почерк, изпратено чак от Палестина.

Двамата с Шалхевет се бяха измъкнали от Франция, преди страната да затвори границите си за емигриращи евреи, и се бяха оженили в Йерусалим, където и двамата работеха за Еврейската общност в Палестина: Розен в отдела по жилищно настаняване, а Шалхевет в службата за защита на имигранти. През ноември чакаха дете. Андраш получи писма дори от братята си: Тибор се бе прибрал да прекара отпуска си с Илана и я бе завел за пръв път на хълма с Царския дворец; на приложената снимка двамата стояха до парапета на върха, а Илана сияеше, хванала Тибор за ръка. Матяш, който беше в трудова рота, се бе промъкнал тайно до близкия град, където бе пил бира, танцувал валс с момичета в местната кръчма, играл степ върху цинковия бар и се върнал в батальона, без да го усетят.

На фона на мизерията в Банхида Мендел замисли нов вестник със заглавие „Хапещата муха“. Макар в началото на Андраш да му се стори, че е дързост, граничеща с глупост, да подновят издаването на вестник след случилото се в рота 112/30, Мендел го убеди, че трябва да се занимават с нещо, за да не полудеят. Той заяви, че новият вестник ще запази протестния си тон, но ще избягва да се подиграва пряко с лагерните власти. Ако ги хванеха, нямаше да има нищо, което да засяга командира. Естествено, имаше известен риск, но те не искаха да позволят Трудови войски да им запушат устите. След унижението, което Андраш изтърпя на плаца, можеше ли да откаже да надигне глас на протест?

Накрая той се съгласи отново да се включи в издаването на вестника с Мендел. Подозираше, че решението му бе предизвикано отчасти от суета, отчасти от желание да запази достойнството си, но най-голямо влияние оказа мисълта, че с Мендел ще се борят за свободата на словото и обединяването на колегите си. В рота 112/30 той видя как „Снежната гъска“ се превърна в символ на тежкия живот на работниците. Те изпитваха известно облекчение да видят описани всекидневните си страдания, което показваше произвола в армията и налагаше публикуването на нелегален вестник, макар и абсурден като „Снежната гъска“. Тук в Банхида поне щеше да е по-лесно да си намери принадлежности за рисуване, тъй като имаше черен пазар за каквото и да се сети човек. Освен дребенски наденички, цигари „Фокс“, плакати на Хеди Ламар и Рита Хейуърт, консерви с грах, вълнени чорапи, прах за зъби и водка, се предлагаша и хартия и

моливи. А имаше много теми за илюстриране. Първият брой на „Хапещата муха“ съдържаше речник, в който бяха обяснени термини като утринна физзарядка (*популярна салонна игра, в която се редуват скука, ведрина и унижение*), водоноска (*трудовак с празна кофа и пълна уста*) и сън (*рядък природен феномен, за който не се знае почти нищо*). Имаше хороскоп, който вещаеше беди за всеки знак от зодиака. Имаше публикувана обява на частен детектив, който предлагаше услугите си, за да ви каже дали съпругата или приятелката ви изневерява, включваща предупреждение, че детективът не носи отговорност, ако завърже връзка с обекта на разследването. Имаше раздел с лични обяви (*Търси се: арсеник. Плащане на вноски.*) и приключенски роман с продължение за експедиция на Северния полюс, който се радваше на все по-голям интерес със затоплянето на времето. С помощта на един евреин, чиновник в склада, вестникът се отпечатваше всяка седмица в тираж от петдесет бройки. Не след дълго Андраш и Мендел започнаха да се радват на тиха журналистическа слава сред обитателите на лагера.

Но „Хапещата муха“ не можеше да им осигури онова, което всички искаха най-много от един вестник: истински новини от Будапеща и света. За тях трябваше да разчитат на няколкото изпокъсани броя вестници, изпратени от роднини или изхвърлени от надзирателите. Те се предаваха от ръка на ръка, докато вече не ставаха за четене, и новините в тях отдавна бяха остарели. Но някои събития от изключителна важност се разчуваха сред ротата незабавно. През третата седмица на юни, една година след падането на Франция, войските на Хитлер нахлуха в Съветския съюз по дълъг хиляда и двеста километра фронт, който се простираше от Балтийско до Черно море. В Кремъл очевидно бяха шокирани от този обрат, колкото и хората в лагера Банхида. Явно в Москва вярваха, че Хитлер ще спази пакта за ненападение със Съветския съюз. Но както отбеляза Мендел, Хитлер сигурно бе планирал нападението от месеци. Как иначе щеше да събере стотици хиляди войници, толкова много самолети и танкови дивизии? Не бе минала и седмица, когато Андраш и Мендел научиха от пощальона на лагера, че съветски самолети — или самолети, които на пръв поглед изглеждали съветски, но може да са били и маскирани германски — бяха бомбардирани маджарския граничен град Каша. Посланието беше ясно: Унгария няма друг избор, освен да изпрати

войски в Русия. Ако министър-председателят Бардоши откажеше, Унгария щеше да изгуби всички територии, върнати ѝ от Германия. Всъщност Бардоши, който отдавна се съпротивляваше против влизането на Унгария във войната, явно вече го смяташе за неизбежно. Скоро след това заглавията на вестниците разгласиха, че Унгария обявява война на Съветския съюз и предстои унгарски военни части да се включат в настъплението на Тристранния пакт. В рота 101/18 знаеха какво означава това: с всяко изпратено на фронта унгарско поделение щяха да изпратят и по едно поделение трудоваци, които да ги подпомагат.

Никой не знаеше колко може да продължи войната или какво ще вършат трудовациите. Из спалните се носеха слухове, че могат да ги използват като жив щит или да ги изпратят първи на фронта, за да привлекат вражеския огън. Но в Банхида не настъпиха внезапни промени, работниците копаеха въглища под земята, товареха ги във вагонетки, електроцентралата ги изгаряше и във въздуха се издигаше серен прах. През юли, когато калта изсъхна и пролетните насекоми измряха от жажда, темпото на работа стана по-припряно, сякаш бе нужно повече гориво, което да захранва двигателите на войната. Жегата бе толкова силна, че по обед работниците вече бяха разсъблечени по бельо. Тук нямаше дървета, които да пазят сянка, нямаше гьол, в който да охладят изгорената от слънцето кожа. Андраш знаеше, че в близкото градче, което бяха подминали на път за лагера, има студена газирана вода с аромат на малини и в най-горещите дни му минаваше през ум да зареже вагонетката си — проклети да са последиците — и да тръгне пеш, докато не стигне до хладния навес на гората или до някое улично кафене. Започнаха да му се привиждат трептящи миражи на вода край релсите, понякога целият лагер се носеше по блещукащо сребристочерно море. Откога не бе виждал истинското море с аквамаринените му вълни и сякаш ледени бели гребени? Току му се привиждаше зад мрежата на оградата, докато буташе вагонетките с въглища: Средиземно море, цялото медно синьо, простиращо се към невъобразимите брегове на Африка. Привиждаше му се Клара с черния бански костюм и бялата плувна шапка на райета да пристъпва в пяната на разбиващите се вълни. Клара на дървената кула да изпълнява изящен скок като лебедовата принцеса Одета.

И в следващия миг Андраш чуваше как бригадирът крещи заповеди в ухото му. Въглищата трябва да бъдат натоварени, вагонетките да бъдат избутани до централата, защото някъде на изток се води война.

Най-зашеметяващата новина в живота на Андраш стигна до него през една безветрена гореща юлска вечер, месец след като Унгария бе влязла във войната, в мъртвото време между края на работния ден и вечерята, на стълбите пред спалня 21. Той и двама от колегите му — дългунести рижави близнаци от Шопрон — бяха отишли заедно до администрацията, за да си вземат писмата и колетите. Имаха мехури от слънчевото изгаряне, а погледите им бяха замъглени от ярката дневна светлина, потта им бе превърнала праха във фина каша, засъхнала в напукан слой по кожата им. Както винаги в пощенското помещение имаше безкрайна опашка. Пощальонът и подчинените му проверяваха получените пратки, което означаваше, че всеки колет се отваря, оглежда и от него се взимат всички цигари, храни или пари, преди получателят да прибере каквото бе останало. Близнаците от Шопрон хихикаха над неотдавнашен брой на „Хапещата муха“, докато чакаха. Мозъкът на Андраш се бе размекнал от жегата, почти не си спомняше как бе илюстрирал този брой. Той отвори манерката си и изпи последните няколко капки вода. Ако се наложеше да чакат още дълго на опашката, нямаше да имат време да се измият преди вечеря. Беше ли помолил Клара да му изпрати сапун? Представи си чистия калъп, опакован в бяла амбалажна хартия с изображение на момиче в старомоден бански костюм. Или може да му е пратила нещо друго, не от първа необходимост, но също толкова хубаво: кутия бонбони виолетки, да речем, или нова своя снимка.

Когато най-сетне стигнаха до гишето, служителят подаде на близнаците два еднакви пакета. Всеки от тях бе отварян и преглеждан, както обикновено, а опаковките от четири шоколада бяха върнати обратно в пакетите като подигравка. Но явно днес в пощата бяха получени много сладкиши: колетите на близнаците все още съдържаха еднакви тенекиени кутии с канелено руло. Мику и Шаму бяха щедри момчета и се възхищаваха на Андраш за участието му в списването на „Хапещата муха“. Те го изчакаха да вземе тънкия плик с писмо от

Клара и на връщане към спалните поделиха богатството си с него. Въпреки удоволствието от канеления сладкиш, Андраш остана разочарован от собствения си тънък плик. Бяха му свършили сапунът за бръснене, витамините и куп други неща. Жена му можеше да се погрижи за каквото има нужда. Можеше да му изпрати поне едно малко колетче. Когато близнаците се прибраха в спалнята, той седна на стълбите и отвори писмото с джобното си ножче.

От другия край на двора Мендел Хоровиц видя, че Андраш седи на стълбите пред спалнята с писмо в ръка. Той прекоси бързо двора, за да хване приятеля си, преди да е тръгнал към мивките. Мендел идваше от склада, където чиновникът му бе позволил да използва пишещата машина и само за четирийсет и пет минути той бе успял да напечата шестте страници на новия брой на „Хапещата муха“. Искаше да ги даде на Андраш веднага, за да започне той да ги рисува още същата вечер. Подсвиркваше си мелодия от „Улица «Гин Пан»“, филма, който бе гледал в Будапеща през отпуска си. Но когато стигна до стъпалата, спря и се смълча. Андраш бе вдигнал очи към него, а писмото трепереше в ръката му.

— Какво има, Парижанче? — попита Мендел.

Андраш не можа да отговори, имаше чувството, че никога повече няма да продума. Може би не бе разбрал правилно. Но отново зачете писмото, в което думите бяха изписани с четливия наклонен почерк на Клара.

Тя беше бременна. Той, Андраш Леви, щеше да става баща.

Какво значение имаше сега колко тона въглища трябва да натовари? Все едно му беше колко пъти вагонетката излиза от разклатените релси, колко пъти мазолите му се пукат и кървят, колко жестоко го тормозят надзирателите. Какво значение имаше колко гладен и жаден беше или колко малко спеше, или колко дълго му се налагаше да стои в строя на плаца? Какво го интересуваше собственото му тяло? На петдесет километра, в Будапеща, Клара носеше неговото дете. Най-важното сега бе да оцелее през месеците, които щяха да изминат до посочената от нея дата в писмото — 29 декември. Дотогава щеше да е отбил двегодишната си военна служба. Войната дори можеше да е свършила, което зависеше от изхода от

настъплението на Хитлер в Русия. Кой знае какъв би бил животът за евреите в Унгария, но ако Хорти останеше регент, може би нямаше да е чак толкова зле. Или можеше да емигрират в Америка в мръсния и бляскав град Ню Йорк. В деня, в който получи писмото на Клара, той си начерта календар на гърба на един брой на „Хапещата муха“. В края на всеки работен ден задраскваше по едно квадратче и постепенно дните започнаха да се нижат в дълги редици от хиксове. Писмата летяха между Будапеща и Банхида: Клара все още даваше уроци на частни ученици и щеше да продължи да преподава, докато имаше сили да показва стъпките. Тя пестеше пари, за да наемат по-голям апартамент, когато Андраш се прибере. Приятел на майка ѝ бе собственик на къща на улица „Нефелейч“, кварталът не беше престижен, но къщата се намираще близо до улица „Бенцур“ и само на няколко пресечки от градския парк. Нефелейч — малкото синьо цветенце, което растеше в горите, с миниатюрното жълто пръстенче в центъра: незабравка.

През септември стана чудо: Андраш получи тридневен отпуск. Този му късмет не се дължеше на конкретна причина, в Банхида отпуските, изглежда, се даваха на случаен принцип, освен при смъртен случай в семейството. Той разбра за отпуска в четвъртък, получи документите в петък и се качи на влака за Будапеща в събота сутринта. Денят бе слънчев, въздухът мек и носеше последния топъл полъх на лятото. Небето сияеше светлосиньо и безоблачно и докато се отдалечаваха от Банхида, мирисът на сярата се изпари и въздухът се изпълни със сладкото ухание на окосена трева. По черните пътища край релсите селяни караха каруци, пълни със сено и царевица. По пазарите в Будапеща щеше да има изобилие от тиквички, ябълки, червено зеле, чушки и круши, късно грозде и картофи. Бе удивително да си спомни, че на света все още има подобни неща — че ги е имало през цялото време, докато той оцеляваше всеки ден на кафе, рядка супа и стотина грама ронлив хляб.

Клара го чакаше на гара „Келети“. През живота си Андраш не бе виждал по-красива жена: носеше рокля с розов корсаж, който свършваше над издутия ѝ корем, и вълнена шапка с цвят на канела. Тя още се съпротивляваше на новата мода и косата ѝ не бе отрязана и накъдрена, беше събрана на кок на тила ѝ. Андраш я прегърна и долови нейното леко ухание. Страхуваше се да не я смачка, ако я

прегърне силно, както му се искаше. После я отдръпна на една ръка разстояние и я огледа.

— Вярно ли е? — попита той.

— Както виждаш.

— Но *наистина* ли е вярно?

— Предполагам, че ще разберем след няколко месеца. — Тя го хвана за ръка и го поведе към Варошлигет. Андраш не можеше да повярва, че се разхожда през този септемврийски следобед с Клара, далеч от Банхида, без да му предстои нищо друго, освен удоволствия и почивка. И когато завиха по улица „Ищван“ и стана ясно, че отиват към дома на семейството ѝ, Андраш се подготви за неизбежната среща с брат ѝ и снаха ѝ и вероятно дори с Йозеф, който си бе наел ателие в Буда, където отново рисуваше. Щеше да се наложи да обяснява къде са офицерските му нашивки, да изтърпи забележките колко е измършавял и колко им е жал за него, а през цялото това време да гледа самодоволните охранени лица на роднините на Клара и да усеща болезнената разлика между своя и техния произход. Но когато стигнаха до ъгъла на улица „Ищван“ и „Нефелейч“, Клара спря пред вратата на сива каменна сграда и извади връзка ключове от джоба си. Подаде на Андраш да разгледа един красиво изкован ключ. После го пъкна в ключалката на входната врата и тя се отвори да ги посрещне.

— Къде сме? — попита Андраш.

— Ще видиш.

Вътрешният двор бе пълен с неща, обичайни за всеки двор: велосипеди и папрати в саксии, насадени в дървени щайги домати. По средата имаше обрасъл с мъх фонтан с водни лилии и златни рибки, на ръба му седеше тъмнокосо момиче и пляскаше с ръка във водата. То вдигна сериозните си очи към Андраш и Клара, избърса ръка в полата си и изтича към един от апартаментите на приземния етаж. Клара поведе Андраш към външно стълбище с парапет, украсен с железни лози, по което изкачиха три етажа. С друг ключ тя отвори една двукрила врата и го въведе в апартамент с изглед към улицата. В жилището миришеше на печено пиле и пържени картофи. До вратата имаше четири месингови куки, на едната от тях висеше стара шапка на Андраш, а на другата — сивото палто на Клара.

— Не може да бъде този апартамент да е наш — каза Андраш.

— А на кого другиго?

— Невъзможно. Толкова е красив.

— Още дори не си го разгледал. Недей да си вадиш прибързани заключения. Може да се окаже, че не ти е по вкуса.

Но разбира се, жилището бе точно по вкуса му. Клара знаеше прекрасно какво обича той. Имаше малка кухня с червени плочки, спалня за Андраш и Клара, малка втора спалня, която можеха да използват за детска стая, отделна баня с емайлирана вана. Стените на дневната бяха опасани с библиотека, която Клара бе започнала да запълва с нови книги за балет, музика и архитектура. В единия ъгъл имаше дървена чертожна дъска — далечна унгарска братовчедка на онази, която Клара му бе подарила в Париж. В другия ъгъл върху табуретка с тънки крачета стоеше грамофон. В дъното на стаята имаше нисък диван, обърнат към инкрустирана дървена маса. Два фотьойла стояха от двете страни на високи прозорци с изглед към сградата в необароков стил от другата страна на улицата.

— Това е истински дом. Направила си ни дом — възкликна Андраш и я прегърна.

Каза на Клара, че по време на краткия си отпуск най-много от всичко иска да се грижи за бременната си съпруга. Първоначално тя възрази и му напомни, че за него няма кой да се грижи в Банхида. Но той я убеди, че грижите за нея ще са много по-голямо удоволствие, отколкото грижите за него самия. И така, през първата му вечер, след като изядоха печеното пиле и картофите, тя му позволи да ѝ направи кафе и да ѝ почете вестник, а после да напълни ваната и да я изкъпе с голямата жълта гъба. Бременното ѝ тяло му се струваше като чудо. Под бледата кожа бе избила руменина, а косата ѝ изглеждаше по-гъста и лъскава. Ареолите ѝ бяха станали по-големи и по-тъмни, а между пъпа и окосмения триъгълник се бе появила бледа светлокафява линия, пресечена от сребристия белег от първата ѝ бременност. Костите ѝ вече не изпъкваха толкова силно под кожата. Но най-забележителното беше вгълбеният поглед, появил се в очите ѝ — толкова дълбоко съчетание от тъга и очакване, че Андраш почти изпита облекчение, когато тя ги затвори. Докато тя лежеше във ваната и охлаждаше ръце в студения емайл, Андраш осъзна стъписан, че в Банхида животът му се свежда само до най-прости нужди и емоции: надеждата за парче

морков в супата, страха от гнева на бригадира, копнежа за още петнайсет минути сън. Клара, която живееше на по-сигурно място тук, в Будапеща, все още имаше възможност да размишлява за по-сложни неща.

— Каж ми за какво си мислиш — попита той. — Не мога да отгатна.

Тя отвори сивите си очи и се обърна към него:

— Колко е странно да си бременна по време на война. Ако Хитлер контролира цяла Европа и завладее и Русия, кой знае какво може да се случи с това дете? Няма смисъл да се преструваме, че Хорти ще ни защити.

— Мислиш ли, че трябва да се опитаме да емигрираме?

Клара въздъхна.

— Мислих за това. Писах на Елизабет. Но ситуацията е каквато и очаквах. Сега е почти невъзможно да получим визи. Дори да можехме, не съм сигурна, че искам. Семействата ни са тук. Не мога отново да замина далеч от майка си, особено сега. А и ми е трудно да си представя да започна нов живот в непозната страна.

— А също и пътуването — допълни Андраш и поглади мокрите ѝ рамене. — Опасно е да се прекосява океана по време на война.

Клара обгърна коленете си с ръце и промълви:

— Не е само войната. Имам и други съмнения.

— Какви съмнения?

— Например каква майка ще бъде на това дете. За хилядите начини, по които се провалих с Елизабет.

— Не си се провалила с Елизабет. Тя стана силна и красива жена. А и тогава обстоятелствата са били различни. Била си сама, при това почти дете.

— А сега на практика съм стара жена.

— Това са глупости, Клара.

— Не съвсем. — Тя се намръщи и сведе поглед към коленете си. — На трийсет и четири години съм. Миналия път раждането едва не ме уби. Гинекологът каза, че матката ми може да е увредена. Майка ми дойде с мен на последния преглед, а сега съжалявам за това. Побърква се от тревоги.

— Защо? Има ли опасност за бебето? — Той повдигна брадичката ѝ и я принуди да го погледне в очите. — Ти самата в

опасност ли си?

— Жени раждат всеки ден — опита се да се усмихне тя.

— Какво каза лекарят?

— Каза, че има риск от усложнения. Иска да родя в болницата.

— Естествено, че ще родиш в болницата. Не ме интересува колко ще струва. Ще намерим парите.

— Брат ми ще ни помогне.

— Ще започна работа. Все някак си ще изкараме парите.

— Дъорд няма да приеме пари от нас — настоя Клара. — Както биха постъпили и твоите братя.

Андраш не искаше да спори през краткото време, в което щяха да бъдат заедно.

— Зная, че ще ни помогне, ако имаме нужда — съгласи се той.

— Да се надяваме, че няма да се налага да го молим.

— Майка ми иска да се пренеса у дома на улица „Бенцур“ — каза Клара и започна да усуква мократа си коса. — Не разбира защо настоявам да имаме отделно жилище. Смята, че това е ненужен разход. А и не иска да съм сама. Повтаря само какво ще правя, ако нещо се случи. Сякаш не живях толкова години сама в Париж.

— Тъкмо затова още повече иска да те закриля. Сигурно се е измъчвала, че не е била до теб при бременността ти с Елизабет.

— Разбирам това, естествено. Но вече не съм петнайсетгодишно дете.

— Може би е права обаче. Ако стане опасно, няма ли да е по-добре да си бъдеш у дома?

— Не започвай и ти, Андрашка!

— Не искам да мисля, че си сама.

— Не съм сама. Илана идва при мен почти всеки ден. А до къщата на майка си стигам за шест минути. Но не мога да се върна да живея там не само защото съм свикнала да съм самостоятелна. Ами ако властите разберат коя съм? Ако живея в дома на семейството си, ще ги обвинят за съучастници.

— Ах, Клара! Как ми се иска да не мислиш за това.

— А на мен ми се иска и ти да не мислиш за това. — Тя стана и излезе от ваната, водата се стече по нея и той погали извивките на тялото ѝ.

По-късно същата вечер, след като не успя да заспи, Андраш стана от леглото и отиде в дневната при чертожната дъска, прокара пръсти по гладката повърхност, върху която нямаше хартия и инструменти. Някога можеше да намери утеха в работата, дори да беше проект, който сам си бе задал, самата концентрация, необходима да начертае поредица непрекъснати линии, отклоняваше мислите му дори в най-тежки моменти. Но досега не беше му се налагало да се тревожи за съдбата на бременната си съпруга, на нероденото си дете и целия Западен свят. Сега нямаше проект, с който той би могъл да се заеме, по отношение на архитектурата съзнанието му бе празно и безидейно като чертожната дъска пред него. Работата му през последните две години, когато не бе сякъл дървета, строил пътища или товарил въглища — скицирането в тетрадки, драсканиците в полетата на вестниците на Мендел — може би му е помогнала да не бездейства, може би дори го е спасила от полудяване. Но тя му помогна и да забравя за факта, че животът му като студент по архитектура му се изплъзва и отдалечава все повече, ръцете му губеха мускулна памет как да начертаят идеална линия, умът му губеше способността да решава задачи за форма и функция. Колко далеч се чувстваше сега от ателието в Училището по архитектура, където двамата с Поланер бяха окачили писта за бягане на покрива на спортен клуб. Колко удивително, че подобна идея изобщо му бе хрумнала. Струваше му се, че от цяла вечност не е поглеждал към сграда с друга мисъл, освен с надеждата, че покривът няма да тече и вътре няма да духа.

Изпитваше желание да поговори с Тибор. Той щеше да му даде съвет как да защити Клара и да си възвърне стария живот. Но Тибор беше на стотици километри отгук в Карпатите. Андраш не можеше да предположи кога ще могат да седнат заедно, за да си поговорят или поне да се утешат с всеобщата несигурност.

Случи се така обаче, че по-малкият му брат, онзи, който винаги създаваше проблеми, вместо да ги разрешава, се появи в Будапеща по време на отпуска на Андраш. Матяш слезе на гара „Нюгати“ с ротата си, която очакваше да бъде преместена. Той скочи от влака с намерението да прекара отпуска си както намери за добре. Ротният му командир беше небрежен млад офицер, който от време на време

позволяваше на хората си да си откупят малко почивка. Матяш, който бе спестил пари, докато работеше като аранжор на витрини, си бе купил няколко дни, за да се види с някаква продавачка, с която се запознал в един от магазините. Той нямаше представа, че и Андраш е в отпуск, и затова бе чиста случайност, че в понеделник следобед Матяш скочи на задната платформа на един трамвай и се озова лице в лице с брат си. Той толкова се изненада, че сигурно щеше да падне назад, ако Андраш не го бе хванал за ръката.

— Какво правиш тук? — възкликна Матяш. — Нали трябваше да се бързаш в мината.

— А ти... какво трябваше да правиш?

— Да строя мостове. Но не и днес! Днес ще се видя с едно момиче на име Шерафина.

Възрастна жена със забрадка ги изгледа неодобрително, че водят толкова шумен и оживен разговор в трамвая. Андраш придърпа брат си до себе си и се обърна към жената:

— Това е брат ми, нали виждате? Брат ми!

— Родителите ви сигурно са големи магарета — отвърна жената.

— Извинете, ваша светлост — обади се Матяш. Той вдигна шапка за поздрав, изпълни съвършено задно салто от страничния парапет на трамвая и скочи на улицата толкова бързо, че жената изписка. Докато пътниците го гледаха удивени, той започна да потропва с обувки в бавен ритъм върху паважа, после изтича бързо на тротоара, където пешеходците се разпръснаха, направи двоен пирует, свали шапка и се поклони на млада жена в синьо палто. Всички наоколо заръкопляскаха. Андраш скочи от трамвая и изчака брат си да спре с поклоните.

— Не беше нужно да правиш тази глупост — скастри го Андраш, щом аплодисментите утигнаха.

— Трябва да си избродирам тези думи на знаме и да го нося навсякъде със себе си.

— Добра идея. Така хората ще са предупредени.

— Накъде си тръгнал с тази торба с картофи? — попита Матяш.

— Прибирам се къщи, където ме чака жена ми.

— В *твоята* къща ли? Каква къща?

— Намира се на улица „Нефелейч“ №35, трети етаж, апартамент

Б.

— Откога живееш там? И за колко време си тук?

— Живея там от снощи, а имам още ден и половина, преди да се върна обратно в Банхида.

Матяш се засмя.

— Значи те хванах в последния момент.

— Или пък аз хванах теб. Защо не дойдеш на вечеря у нас?

— Възможно е да имам друг ангажимент.

— Ами ако Шерафина разбере какъв бърбърив глупак си всъщност?

— В такъв случай веднага ще дойда у вас. — Матяш целуна Андраш по двете бузи и скочи в следващия трамвай, който спря пред тях.

През първите няколко пресечки, които измина, прибирайки се къщи, на Андраш също му идваше да затанцува степ. Понякога съдбата бе благосклонна към него — беше му дала неочакван отпуск, а сега му бе довела и Матяш. Но дори тази приятна изненада не отклони мислите му от новите тревоги, които го изпълваха. Вестникът, който си купи, го отрезви със събитията на изток: германците бяха превзели Киев, войските на Хитлер бяха на стотина километра от Ленинград и Москва. В обръщение по радиото по-рано през седмицата фюрерът бе заявил, че в най-скоро време Съветският съюз неизбежно ще капитулира. Андраш се страхуваше, че англичаните, които удържаха със зъби и нокти Средиземноморието, ще изгубят надежда. Ако защитата им се пропука, Хитлер ще властва над цяла Европа. Андраш си спомни как преди три години Розен заяви в „Синият гълъб“, че Хитлер иска Германия да владее целия свят. Дори Розен не можеше да предвиди до каква степен предположението му ще се окаже вярно. Територията на Германия се разпространяваше върху картата на Европа като разлято мастило. А хората в завладените страни бяха изгонени от домовете си, депортирани в пусти местности, наблъскани в гета или изпратени в трудови лагери. Искаше му се да мисли, че Унгария ще остане като убежище сред огнената буря, беше му лесно да повярва в това тук, в Будапеща, далеч от жегата и вонята на лагера Банхида. Но ако Русия паднеше, нито една държава в Европа нямаше да е в безопасност, особено за евреите, особено Унгария, където Партията на кръстосаните стрели бе засилила позициите си на последните избори. И сред тази потискаща несигурност щеше да се

роди детето на Андраш и Клара. Сега започваше да разбира как са се чувствали родителите му, когато майка му е забременяла по време на Световната война, макар тогава ситуацията да е била различна: баща му е бил унгарски войник, а не принудителен работник, и не е имало полудял фюрер, мечтаещ за чиста от евреи Европа.

Вкъщи завари Клара и Илана седнали на кухненската маса, които се смееха за нещо свое. От пръв поглед личеше, че връзката между тях се е задълбочила, в писмата си Клара често споменаваше колко е благодарна на Илана за компанията и че е истинско облекчение да знае, че тя живее само на няколко пресечки от тях. Ако Клара бе довереница и закрилница на Илана в Париж, сега, изглежда, се бе превърнала в нейна по-голяма сестра. Клара му разказа, че малко след като Илана дошла в Будапеща, си създали традиция да ходят заедно на пазар всеки понеделник и четвъртък сутринта. Когато Тибор заминал за поделението си, Клара се грижила Илана да не се чувства самотна, двете се събирали да готвят, вечер слушали плочи у Клара или четели книги у Илана, разхождали се по булевардите и в парковете в неделя следобед. Точно тази вечер, преди Андраш да се прибере, Илана бе споделила с Клара една чудесна, но и малко обезпокоителна новина: беше бременна. Сега повтори новината и пред Андраш на несигурния си унгарски. Случило се по време на последния отпуск на Тибор. Ако всичко вървяло както трябва, бебетата щяха да се родят с два месеца разлика. Илана писала на Тибор и получила отговор, че той е добре, че ротата му е далеч от опасните бойни действия на изток, че през лятото работата била по-поносима и че от новината ѝ не бил на себе си от щастие.

Но през есента на 1941 г. нямаше щастливо събитие, което да не бе помрачено от тревога. Андраш видя това в бръчиците по челото на Илана. Той знаеше какво означава за нея тази бременност след помятането и колко е уплашена за безопасността на бебето дори да не бяха във война. Би я прегърнал, ако ортодоксалната ѝ вяра не го забраняваше. Трябваше да се задоволи само да я поздрави и да изрази най-искрените си надежди, че всичко ще мине добре. После им разказа как се е натъкнал на Матяш в трамвая.

— Добре, че купих повече сладки за десерт — засмя се Клара. — Иначе този калпазанин щеше да ни остави гладни.

Матяш пристигна, когато Клара поднесе сладкишите след вечерята. Той я целуна по бузата и си взе паста с крем от сребърния поднос. На Илана се поклони дълбоко и свали шапка.

— Романтичната ти среща явно е минала добре — пошегува се Андраш. — Целите ти бузи са в червило.

— Това не е червило — възрази Матяш. — А петната на отнета невинност. Шерафина е твърде космополитна за мен. Все още се червя от думите, които ми каза на раздяла.

— Няма да те питаме какви точно са били те — успокои го Клара.

— И без това няма да ви кажа — засмя се Матяш и им намигна. После огледа обзавеждането на стаята. — Какво местенце. И целият този простор само за вас двамата!

— Скоро ще сме трима — поправи го Клара.

— Разбира се. Бях забравил. Андраш ще става татко.

— Както и Тибор — обади се Илана.

— Мили боже! — възкликна Матяш. — Наистина ли?

— Наистина — Илана размаха шеговито пръст към него. — Сега майка ти и баща ти ще искат и ти да се ожениш, за да е пълна картината.

— Няма начин — отвърна Матяш и намигна отново. Той направи сложна поредица от стъпки върху паркета, след което се престори, че се сгромолясва на дивана, но се озова изправен до ниската масичка.

— И после кажете, че нямам талант — коленичи той с протегнати ръце пред Клара. — Ти поне виждаш това, госпожо учителко по танци.

— Там, откъдето идвам аз, това не го наричаме танц — усмихна се Клара.

— А какво ще кажеш за това? — Матяш се изправи и изпълни двоен пирует с ръце над главата. Но накрая загуби равновесие и се наложи да се подпре на полицата над камината. Застана неподвижно за миг задъхан, поклати глава, сякаш да пропъди замайването, и за пръв път Андраш забеляза колко изтощен изглежда. Той хвана Матяш за рамото и го заведе до един от белите раирани фотьойли.

— Поседни за малко. Ще се почувстваш по-добре.

— Не ти ли харесва как танцувам?

— Не и в момента, братко.

Клара сложи сладкиши за Матяш в една чиния, а Андраш му наля чаша сливовица. Седяха и си говориха, сякаш войната, тревогите и Трудовите войски не съществуваха. Андраш се грижеше чиниите с десерти и чашите с кафе да са пълни. Илана се изчервяваше от вниманието, което ѝ обръщаха, и възразяваше, че не е редно да ѝ сервира братята на съпруга ѝ. Андраш не беше я виждал толкова красива. Косата ѝ бе скрита под забрадка, каквато носеха ортодоксалните омъжени жени, но шалът, който бе избрала, беше от лилава коприна със сребристи нишки. Когато се смееше на шегите на Матяш, черно-кафявите ѝ дълбоки очи се озаряваха от интелигентна светлина. Не можеше да повярва, че това е същото момиче, което лежеше бледо и уплашено в болницата в Париж.

След като изпиха кафето, Андраш и Матяш излязоха да се разходят в меката септемврийска вечер. От улица „Нефелейч“ само след няколко пресечки се стигаше до градския парк, където златисти лампи осветяваха замъка Вайдахуняд. Дори и в този късен час пътеките гъмжаха от пешеходци, в сенките на замъка се притискаха мъже и жени. Ведрото настроение на Матяш изчезна, щом двамата останаха сами. Той скръсти ръце на гърдите си, като че ли му стана студено въпреки топлия вятър. Времето, прекарано в казармата, бе изострило чертите на лицето му. Челото му и ясно изразените скули, наследени от майка им, му придаваха сериозност, която на пръв поглед си противоречеше с веселяшкото му държане.

— Братята ми имат прекрасни съпруги — каза той. — Ще излъжа, ако не призная, че ви завиждам.

— Щях да се разочаровам, ако не ни завиждаше поне малко.

— Наистина ли ще ставаш баща?

— Така изглежда.

Матяш подсвирна тихо.

— Вълнуваш ли се?

— Страшно съм уплашен.

— Глупости. Ще се справиш прекрасно. А и Клара вече го е преживявала веднъж.

— Но първото ѝ дете не се е родило по време на война.

— Да, но тогава не е имала и съпруг.

— Но все пак се е справила. Имала е работа. Отгледала е дъщеря си. Елизабет можеше да бъде и по-мило момиче, ако семейството ѝ

беше по-друго, ако имаше брат или сестра, с които да си играе, и баща, който да не ѝ позволява да се държи зле с майка си. Но все пак стана разумна жена. От мен като съпруг няма кой знае каква полза. Досега единствено тежа като воденичен камък на врата на Клара.

— Мобилизираха те. Наложих да служиш. Нямах никакъв избор — ободри го Матяш.

— Не завърших образованието си. Когато се прибера у дома, няма да мога да започна работа като архитект.

— Тогава ще продължиш образованието си.

— Ако изобщо ме приемат обратно. И ако имам време и средства.

— Трябва ти добре платена работа, която не запълва цялото ти време. Защо не започнем свой бизнес?

— Да стана танцьор на степ ли? Как си представяш двама ни като дует? Великолепните братя Леви?

— Не, глупчо. Ще аранжираме витрини. Работата ще върви двойно по-бързо, ако сме двама. Аз ще съм стилистът. Ти ще си моят роб. Ще поемаме двойно повече клиенти.

— Не знам дали ще мога да приемам заповеди от теб. Ще ме скъсаш от работа.

— Тогава как ще изкарваш пари? Като рисуваш карикатури на някой ъгъл?

— Мисля по този въпрос. Старият ми приятел Мендел Хоровиц работеше във „Вечерни новини“, преди да го вземат в казармата. Казва, че там винаги търсят оформители и илюстратори. А и заплащането е добро.

— Уф. Тогава просто ще си нечий чужд роб.

— Щом се налага да робувам, предпочитам да е в област, в която имам някакъв опит.

— Какъв опит?

— Например от старата ми работа в „Минало и бъдеще“. А и от вестниците, които с Мендел издаваме, онези, за които ти писах. Ако знаех, че ще се видим, щях да ти донеса някой брой.

— Разбирам. Аранжирането на витрини не е достатъчно престижна работа за теб. Особено след като си учил в Париж. — Матяш само го дразнеше, но изражението му издаде и засегнато достойнство. Андраш си спомни за гневните писма, които той му

изпращаше в Париж от Дебрецен — онези, в които твърдеше, че и той заслужава образование. Андраш трябваше да признае за свой срам, че наистина си мисли, че е под нивото му да работи като аранжор на витрини — работа, която носеше привкуса на търговско раболепие. Чувстваше се така заради неимоверния си късмет през последните няколко месеца в Париж, заради благосклонността на преподавателите му, които му бяха вдъхнали увереност за по-големи очаквания. Но сега всичко това остана в миналото. Той трябваше все някак да изкарва пари. След няколко месеца щеше да стане баща.

— Извинявай — каза Андраш. — Нямах предвид, че работата ти не е изкуство. Със сигурност е по-голямо изкуство от илюстрирането на вестник.

Матяш изглежда омекна и прегърна брат си.

— Няма нищо. И аз щях да мисля, че аранжирането на витрини е под достойнството ми, ако Льо Корбюзие и Огюст Пере ми бяха другари по чашка.

— Никога не сме пили заедно — възрази Андраш.

— Недей да скромничиш.

— Е, добре тогава. Големи приятели сме. Пиехме заедно непрекъснато — Андраш замълча и се замисли за истинските си приятели, които се бяха пръснали из цялото Западно полукълбо. Тези момчета му бяха като братя. Но след помирителната телеграма не бе получавал никакви вести от Бен Яков, нито от Поланер, откакто се бе присъединил към Чуждестранния легион. Какво ли е станало със снимката, която си бяха направили с Поланер, след като спечелиха Наградата на амфитеатъра. Струваше му се странно, че фотографията може все още да съществува някъде като свидетелство за един изчезнал живот.

— Изглеждаш мрачен, братко — каза Матяш. — Нужно е да се подкрепим с малко вино.

— Няма да ни навреди — съгласи се Андраш.

Влязоха в кафене с изглед към изкуственото езеро, което през зимата ставаше ледена пързалка, седнаха на една външна маса и си поръчаха токайско вино. Заради войната виното бе поскъпнало, но Матяш настоя да си позволят този лукс, както и да плати сметката, тъй като нямал жена и не очаквал дете, които да издържа. Обеща на Андраш да го остави той да плати следващия път, когато си намери

работа във вестник, макар, разбира се, никой от тях да не знаеше кога ще стане това и дори кога отново ще се окажат у дома по едно и също време.

— Разкажи сега за тази Шерафина — подкани Андраш брат си и го изгледа през кехлибарените лещи на чашата вино. — И кога ще ме запознаеш с нея?

— Шивачка е в едно ателие на улица „Ващи“.

— И?

— И се запознах с нея, докато подреждах една витрина. Тя носеше бяла рокля с избродирани черешки. Накарах я да я съблече, за да я изложя на витрината.

— Накарали си я да съблече роклята си?

— Сега разбираш ли какви са предимствата на тази работа?

— И тя да не би да се върне гола при шевната си машина?

— Не. За съжаление шивачката ѝ намери други дрехи.

— Колко жалко.

— Да. Тази мисъл не ми даваше мира. Затова реших да се срещна с нея. Искях да разбера какво съм изпуснал, когато тя се скри зад завесата на пробната.

— Явно си видял достатъчно, за да решиш, че си струва.

— Доста видях. Харесвам такива като нея. Малко по-висока от мен. С черна къса коса. А на бузата си има бенка като кафяво петънце.

— Нямам търпение да се запозная с нея.

Веселият блясък в очите на Матяш отново помръкна, бледите сенки под тях станаха по-тъмни, когато той сведе очи към чашата с вино.

— Утре ротата ми заминава. Отиваме на голямото празненство.

— Какво голямо празненство?

— Белгород в Русия. На фронта.

Гърдите на Андраш се стегнаха мъчително, сякаш някой го удари с чук.

— О, Матяш, не.

— Да — отвърна той, вдигна очи и се ухили, но по лицето му бе изписан страх. — Виждаш ли сега какъв късмет имаме да се срещнем случайно.

— Не можеш ли да се прехвърлиш? Опита ли?

— Единственият начин е с пари, а аз имам достатъчно само за дребни подкупи.

— Колко ще струва?

— Не знам. Засега стотици. Може би хиляди.

Андраш се сети за Дьорд Хас и за разкошната му къща на улица „Бенцур“, където в момента той най-вероятно седеше край камината по кашмирен халат и четеше някой икономически вестник. Испита желание да обърне Хас надолу с главата и да го тръска, докато от него не се посипят златни монети като от счупена детска касичка. Не разбираше защо синът на този човек трябва да има собствено ателие и да му предстоят месеци, изпълнени с развлечения, докато Матяш Леви, син на Бела Късметлията от Коняр, трябва да замине за Източния фронт и да рискува живота си по минираните полета. Той, Андраш, би бил истински глупак, ако позволи гордостта му да му попречи да помоли Дьорд за помощ. Тук въпросът не беше дали Андраш може да издържа Клара и детето им, тук на карта бе заложен животът на Матяш.

— Ще отида при Хас — предложи Андраш. — Сигурно имат сандък с крони, скрит някъде, или пък нещо, което да продадат.

Матяш кимна.

— Предполагам, че Йозеф Хас няма да ходи на фронта.

— Така е. Той си е наел хубаво ателие в Буда.

— Тъкмо навреме. Рухването на Западния свят е прекрасна тема за картини.

— Да. Колкото и да е странно, не копнея да го посетя и да видя как върви работата му.

— Странно наистина.

— Сега сериозно обаче, не съм сигурен, че Хас-старши разполага с парите в брой. Струва ми се, че имат достатъчно само колкото да задържат къщата си на улица „Бенцур“, кожените палта на мадам и ложата си в операта. Наложил се да продадат колата си, за да отърват Йозеф от втората призовка.

— Поне още имат ложа в операта — отбеляза Матяш. — Музиката е голяма утеха, когато други хора измират. — Той намигна на Андраш, вдигна чаша и я изпи до дъно.

На другия ден, след като изпрати брат си на гара „Нюгати“, Андраш отиде да посети Дьорд Хас в дома му. Знаеше, че се прибира да обядва с жена си и майка си и след това обича да чете вестник около половин час, преди да се върне в банката. Дори в толкова несигурни времена той се придържаше към навиците си. Въпреки промяната в длъжността му, продължаваше да спазва графика на джентълмен от дните си като директор на банката. Опитът му беше твърде ценен и новият директор му позволяваше някои волности. Както очакваше, Андраш завари зет си в библиотеката с очила на носа и с вестник в ръце. Когато прислужникът съобщи за пристигането на Андраш, Хас остави вестника и стана.

— Всичко наред ли е с Клара? — попита той.

— Да, тя е добре. И двамата сме добре.

Челото на Хас се отпусна и той въздъхна тежко.

— Прощавай. Не те очаквах. Не знаех, че си си у дома.

— Пуснаха ме за няколко дни в отпуск. Утре се връщам.

— Заповядай, седни — покани го Хас, а на мъжа, който бе въвел Андраш, нареди: — Кажи на Кати да ни донесе чай.

Мъжът излезе тихо и Дьорд Хас огледа Андраш бавно и внимателно. Андраш бе решил да дойде облечен в униформата си от войската със зеленото „М“ на джоба на куртката и кръпките на местата, от които майор Барна бе отрязал нашивките. Хас погледна униформата на Андраш и попипа вратовръзката си от синя коприна с тънко райе в цвят слонова кост.

— Е, по мои изчисления ти остават само още три месеца служба — каза той.

— Точно така. И тогава ще се роди бебето.

— А ти добре ли си? Изглеждаш добре.

— Доколкото може да се очаква.

Хас кимна, седна на стола и сплете пръсти върху жилетката си. Беше облечен в тъмносив костюм и италианска поплинена риза. Ръцете му бяха меки като на човек, който винаги е работил на закрито — с гладки розови нокти. Но гледаше Андраш с толкова искрена и неподправена загриженост, че той не можеше да изпита неприязън към него. Когато им поднесоха чая, Хас сам напълни чашата на Андраш и му я подаде.

— С какво мога да ти помогна? — попита той. — Какво те води насам?

— Брат ми Матяш ще бъде разпределен на Източния фронт. Ротата му замина днес следобед, за да се присъедини към останалата част от батальона в Дебрецен, а от там заминават за Белгород.

Хас остави чашата си и погледна Андраш в очите.

— Белгород ли? В минните полета?

— Да. Ще разчистват пътя на унгарската армия.

— Какво мога да направя? С какво мога да помогна?

— Знам, че вече си направил много за нас. Грижиш се за Клара, докато ме няма. Това е най-голямата услуга за мен. Повярвай, никога не бих те молил за още, ако това не беше въпрос на живот и смърт. Мислех си дали е възможно да направиш за Матяш онова, което си направил за Йозеф. Ако не може да се осигури освобождаване от военна служба, то поне да бъде прехвърлен в друга рота, която няма вероятност да изпатят близо до бойните действия. Остават му единайсет месеца в казармата.

Дьорд Хас повдигна вежди, после се облегна на стола си.

— Искаш да откупя свободата му, така ли? — попита той.

— Поне свободата да не бъде на фронта.

— Разбирам — Хас склочи пръсти и погледна седналия срещу себе си Андраш.

— Зная, че цената не е еднаква за всички — Андраш внимателно остави чашата си на чинийката. — Предполагам, че свободата на брат ми ще струва много по-малко, отколкото си дал за сина си. Разполагам с името на батальонния командир на Матяш. Ако уредим да му се преведе определена сума чрез независим посредник — някой твой познат адвокат — може би ще успеем да свършим работата, без властите да разбират за връзката между семействата ни. Тоест, без да застрашаваме безопасността на Клара. Убеден съм, че можем да откупим свободата на брат ми за сума, която за теб ще е нищожна.

Хас стисна устни, опря в тях ключените си длани, загледан в огъня. Андраш чакаше отговор, сякаш Дьорд бе съдия, а Матяш на подсъдимата скамейка пред него. Но Матяш, разбира се, не стоеше пред него, той вече пътуваше с влак към Източния фронт. Изведнъж на Андраш му се стори безумна мисълта, че Дьорд Хас може да има властта да спре неизбежното.

— Клара знае ли, че си тук? — попита Хас.

— Не. Но щеше да ме подкрепи. Уверена е, че ти би помогнал във всички случаи. По принцип заради моята гордост не те молим за нищо.

Дьорд Хас се надигна от кожения стол и отиде да разгори огъня. Мекото топло време от предишния ден бе заменено от мразовит вятър, от който стъклата на прозорците позвънваха. Той разбута дървата в камината с ръжена и към комина полетя рояк искри. После върна инструмента на мястото му и се обърна към Андраш.

— Преди да продължа, трябва да се извиня — каза Хас. — Надявам се, че ще разбереш решенията, които трябваше да взема.

— За какво се извиняваш? Какви решения?

— От известно време ми тежи голямо финансово и емоционално бреме. Няма нищо общо с положението на сина ми и се опасявам, че ще продължи така още дълго. Всъщност не мога и да си представя как ще приключи цялата работа. Досега не съм говорил с теб по този въпрос, защото не исках да те тревожа, когато най-голямата ти грижа е просто да останеш жив. Но сега ще споделя. Дошъл си при мен със сериозно искане и не мога да ти дам отговор, без да те запозная с положението, в което се намирам. По-точно, в което се намираме ние. — Хас седна отново срещу Андраш и придърпа стола си по-близо до масата. — Става въпрос за скъп и за двама ни човек. За Клара, разбира се. За нейните проблеми. За онова, което се случи, когато беше момиче.

Андраш изстина на мига.

— Какво имаш предвид?

— Малко след като те взеха във войската, една жена е уведомила властите, че Клер Моргенщерн, която наскоро влязла в страната, е същата Клара Хас, която е избягала преди осемнайсет години.

Ушите на Андраш забучаха от шока.

— Кой го е казал? — почти извика той. — Коя е тази жена?

— Някоя си мадам Новак, която също се завърнала от Париж малко преди това.

— Мадам Новак — повтори Андраш. Спомни си я на рождения ден на Марсел Жерар, в кадифена рокля, ухаеща на жасминов парфюм, тържествуваща мълчаливо, тъй като предстоеше да раздели с 1200

километра съпруга си и жената, в която той бе влюбен, жената, която му бе любовница цели единайсет години.

— Значи си наясно защо тази жена е направила подобно нещо.

— Знам какво се е случило в Париж — обясни Андраш. — И знам защо има причина да мрази Клара, или по-точно имаше причина.

— Изглежда, омразата ѝ не се е стопила — предположи Дьорд.

— Искаш да кажеш, че властите знаят, че е тук и коя е. Знаели са от месеци.

— Страхувам се, че е така. Направили са досие по случая. Знаят всичко за бягството ѝ от Будапеща и какво прави оттогава до днес. Знаят, че се е омъжила за теб, знаят всичко за семейството ти — къде живеят родителите ти, какво работи баща ти, с какво са се занимавали братята ти, преди да влязат в казармата, където са разпределени в момента. Страхувам се, че няма как да уредя освобождаването на брат ти на обичайната цена. Семействата ни са свързани и това се знае. Но дори да можехме да убедим командира на брат ти да каже конкретна цена, а това не е никак сигурно, като се има предвид колко много от тези хора са заклеті антисемити, вероятно няма да успее да събере парите. Трябваше да направя споразумение, за да осигуря безопасността на Клара. Главният съдия по нейния случай се оказа мой стар познат, а по една случайност е запознат и с финансовото ми състояние поради отстраняването ми от поста на директор и моите усилия да обжалвам решението. Когато се появи информацията за Клара, той ми предложи решение, или поне нещо, което може да се нарече решение, при липсата на каквато и да било друга надежда. Нещо като сделка, както се изрази той. Аз ще давам определен процент от авоарите си всеки месец, а Министерството на правосъдието няма да закача Клара. Ще се погрижат и Службата за контрол на емиграцията да подновява разрешителното ѝ за пребиваване всяка година. Естествено, не искат да я депортират, след като вече се е върнала в страната и могат да се облагодетелстват от присъствието ѝ.

Андраш въздъхна тежко.

— Значи там отиват парите ти.

— Очевидно е така.

— Клара знае ли за това?

— Няма никаква представа. Искам поне да ѝ създам илюзия за безопасност. Струва ми се, че е най-добре да не ѝ казвам нищо, освен

ако ситуацията не се промени сериозно за по-добро или по-лошо. Ако тя знаеше, щеше да се опита да ме спре. Не знам как би реагирала и какви биха били последиците. Разбира се, казах на жена си за уговорката, все пак трябваше да ѝ обясня къде отива толкова голяма част от доходите ни и тя се съгласи, че е най-добре да не казваме на Клара. Майка ми е на друго мнение, но засега успявам да я убедя, че съм прав.

— И откога продължава това? Ще те изцедят до последния грош.

— Планът им, изглежда, е точно такъв. Вече трябваше да направя втора ипотека на тази къща, а наскоро се наложи да помоля жена си да се раздели с някои от бижутата си. Продадохме колата и пианото, както и някои ценни картини. Можем да продадем още вещи, но не разполагаме с неизчерпаеми средства. А със стопяването на парите ми, процентът се покачва, това е начинът да поддържам споразумението изгодно за въпросния съдия и неговите приятели в Министерството на правосъдието. Струва ми се, че скоро ще трябва да продадем къщата и да наемем апартамент по-близо до центъра. Тази мисъл ме ужасява. Ще става все по-трудно да обяснявам на Клара защо се налага да продаваме. Не мога да се оправдавам за разходи от подобен мащаб с откупуването на Йозеф. Но свободата на Клара може да ни струва плащане до безкрай. Сега, след като държавата намери начин да изцежда средствата ни, съм убеден, че няма да се спре пред нищо, преди да останем без пукната пара.

— Но държавата е виновна! Шандор Голдщайн е бил убит. Клара е била изнасилена. Дъщеря ѝ е доказателство за това. Правителството е било виновно. Те би трябвало да плащат на нея.

— Накратко, може би има малка вероятност да се докаже вината на държавата — каза Хас. — Но адвокатите ми ме уверяват, че обвинението на Клара, че е била изнасилена, вече няма да има никаква тежест, след като тя е избягала от правосъдието. Не че и тогава щеше да има някакво значение. Тя беше в безизходица от самото начало. Ако бе останала тук, властите щяха да направят всичко възможно да докажат нейната вина и да прикрият своята. Затова баща ми и неговият адвокат решиха тя да напусне страната и затова не успяха после да я върнат. Баща ми не престана с опитите и до последния си ден се надяваше, че ще намери начин.

Андраш стана и отиде до камината, където дървата бяха изгорели и бяха останали само мъждукащи въглени. Топлината, която излъчваха, премина като гневна вълна през гърдите му. Той се обърна и погледна зет си в очите.

— Клара е в опасност от месеци, а ти не си ми казал. Мислил си, че няма да понеса новината. Може би си предполагал, че не съм знаел за връзката на Клара с Новак в Париж. Сигурно си се страхувал, че между тях се е случило нещо и тук, в Будапеща. Нима възнамеряваше да продължаваш да плащаш, докато проблемът не отшуми? Вечно ли щеше да криеш от мен?

Бръчките по челото на Хас отново се задълбочиха.

— Имаш право да си ядосан. Наистина криех от теб. Но ми се струваше, че няма да се сдържиш и ще ѝ кажеш. С жена ти имате необичайна връзка. Изглежда, споделяте всичко един с друг. Но може би сега ще разбереш и моята гледна точка. Искан да я защитя и не виждах каква ще е ползата от това, че ще знаеш. Мислех си, че това само ще ти причини болка.

— Предпочитам да се тревожа, предпочитам да ме боли, отколкото да не знам за проблемите, свързани със съпругата ми.

— Знам, че Клара те обича — каза Дьорд. — Съжалявам, че не се опознахме по-добре, преди да те мобилизират. Може би тогава щеше да разбереш защо сметнах за най-удачно да постъпя така.

Андраш успя само да кимне мълчаливо.

— Но що се отнася до верността на Клара, уверявам те, че никога не съм имал и най-малко съмнение. Доколкото виждам, сестра ми те обожава и обича само теб. Никога не ми е давала повод да си мисля друго по време на отсъствието ти. — Дьорд взе ръжена, погледна отново към огъня и въздъхна. — Ако разполагах с предишното си имущество и влияние, щях да съм по-уверен, че мога да помогна на брат ти. Военните обаче стават все по-алчни за подкупи и услуги. Но ще се опитам да поговоря с един мой познат.

— А как ще сме сигурни, че Клара ще е в безопасност?

— Засега очевидно плащанията ми я предпазват. Можем да се надяваме, че властите ще изгубят интерес, преди парите ми да свършат. Ако войната продължи, ще имат по-належащи проблеми. А що се отнася до действията, които предприехме преди, говоря за 1920 година, сега е невъзможно Клара да напусне страната, особено в

сегашното си състояние. Наблюдават я прекалено внимателно къде ходи и какво прави. Сега няма как да получи входна виза за някоя страна, където ще бъде в безопасност. Просто ще трябва да упорстваме.

— Клара е интелигентна жена — каза Андраш. — Може би ще ти помогне да измислиш нещо.

— Възхищавам се дълбоко от интелекта на сестра си. Справяла се е прекрасно при тежки обстоятелства. Но не искам да се тревожи за това. Искам да се чувства в безопасност колкото може по-дълго.

— Аз също — отвърна Андраш. — Но както си забелязал, нямам навика да пазя тайни от жена си.

— Трябва да ми обещаеш, че няма да ѝ кажеш. Не ми е приятно да те карам да премълчаваш истината, но при дадените обстоятелства нямам друг избор.

— Искаш да кажеш, че аз нямам друг избор.

— Разбери ме, Андраш. Вече вложихме много пари в безопасността на Клара. Ако ѝ кажеш сега, може да се окаже, че сме ги пропилили на вятъра.

— А ако жена ми не иска да разорява семейството си?

— Какво друго можем да направим? Да не предпочиташ да се предаде? Или да рискува собствения си живот и живота на детето при опит за бягство? — Дьорд стана и закрачи напред-назад пред камината. — Уверявам те, че съм разгледал проблема от всички възможни ъгли. Не виждам друг начин. Умолявам те да се довериш на преценката ми, Андраш. Трябва да повярваш, че и аз познавам характера на Клара.

Макар все още да му се струваше като предателство, Андраш се съгласи да си мълчи. Всъщност нямаше друг избор, нямаше собствени пари, нито връзки с високопоставени хора, нямаше как да застане между Клара и закона. А на сутринта отново заминаваше за Банхида. Поне настоящото споразумение щеше да предпазва Клара, докато го нямаше. Той благодари на Хас за обещанието му да се опита да помогне на Матяш и двамата се разделиха с ръкостискане, като си размениха погледи, в които се четеше, че ще преодолеят трудностите със стоицизма на унгарските мъже. Но когато Андраш излезе от къщата на улица „Бенцур“, новината се стовари върху него отново с пълна сила. Имаше чувството, че върви през друг град, спотайвал се зад града, който познаваше; това чувство му напомни за декорите на

мосю Форестие, за онези палимпсести на архитектурата, в които познатото бе скрито зад чудати и ужасяващи елементи. В тази преобърнатата реалност тайната за самоличността на Клара се бе превърнала в тайна, която те криеха от нея, вместо тя да я пази, а Андраш, който вече знаеше истината, се бе съгласил да лъже съпругата си.

Помисли си, че може да се успокои, ако слезе до реката и постои на моста Сечени. Нуждаеше се от малко време да осмисли ситуацията, преди да се прибере при Клара. Колко ли време, след като го бяха взели в Трудови войски, мадам Новак бе отишла при властите? Само спомените за някогашните изневери ли я бяха накарали, или ѝ бе нанесена и по-прясна рана? Какво знаеше той всъщност за настоящите отношения на Клара и Новак? Бе ли възможно, въпреки уверението на Дъорд, Клара да му е изневерила? Изведнъж му се догади и той седна на бордюра. Едно улично куче го подуши, но когато протегна ръка да го погали, то се дръпна и избяга. Андраш стана, загърна се плътно в шинела си и стегна шала на врата си. От улица „Бенцур“ тръгна по улица „Байза“, а от там по обрамчената от дървета улица „Андраши“, където пешеходците вървяха сгушени срещу мразовития вятър, а трамваите звънтяха с познатите му камбанки. Но докато вървеше по „Андраши“, усети, че става все по-нервен, и осъзна, че приближава операта, където, доколкото знаеше, Золтан Новак все още беше директор. Не беше го виждал от почти две години; за последен път се срещнаха на празненството у Марсел. Андраш се замисли дали болката, която изпита Новак през онази вечер, го е подтикнала към жестоката и подмолна постъпка да разкаже на жена си историята на Клара. Дали не бе предал Клара, знаейки, че Едит ще поиска да се отърве от нея? Андраш се спря на улицата пред операта и си помисли какво би казал на Новак сега, ако влезе в кабинета му. В какво би могъл да го обвини, какво би признал той? Отношенията между тримата — между него, Новак и Клара — бяха толкова заплетени, че ако дръпнеш някой от краищата, възелът само щеше да се затегне повече. Ако влезе в сградата, може дори да си излезе с новината, че Клара го е предала, че му е изневерявала от месеци — дори, че детето, което носи, не е негово. Но нямаше ли да е по-тежко да остане в неведение, да се върне в Банхида, без да знае? Вратите на операта бяха

отворени, Андраш виждаше вътре мъжете и жените, които се редяха на гишето за билети. Той си пое въздух и влезе.

Замисли се колко месеци бяха минали, откакто за последен път е бил на театър. От миналото лято в Париж — с Клара ходиха на генералната репетиция на балета „Зле опазеното момиче“. Сега пристъпи през вратите в римски стил, влезе в залата и тръгна по настланата с килим пътека между седалките. На сцената завесата беше вдигната и се виждаше селски площад в Италия с бял мраморен фонтан по средата. Сградите около него бяха направени от фалшиви камъни, изрязани от боядисан в жълто картон, с навеси на бели и зелени райета. Един дърводелец се бе навел над стъпалата, които водеха в една от къщите, ударите на чука в просторната зала сякаш върнаха Андраш в миналото. Как му се искаше да идва тук, за да монтира декорите или дори само за да подреди масичката със закуски за актьорите, да предава съобщенията помежду им и да ги вика, когато дойде техният ред да излязат на сцената. Как му се искаше у дома да го чака бюро, отрупано с недовършени чертежи, да го чака краен срок за завършване на проект в училището.

Той изтича до предната част на залата и изкачи страничните стълбички на сцената. Дърводелецът не вдигна глава. Зад кулисите мъж, който явно отговаряше за реквизита, подреждаше различни предмети по етажерките, от работилницата за декори долиташе воят на електрически трион и Андраш усети аромата на прясно нарязани дърва, които му напомниха едновременно за дъскорезницата на баща му, за „Сара Бернар“, за работилницата на мосю Форестие и за трудовия лагер в Рутения. Той тръгна бавно из задните коридори на театъра, изкачи няколко стъпала до гримьорните, боядисаните в бяло врати с медни табелки криеха добросъвестно купищата кутии с гримове, изцапаните халати, шапките с пера, скъсаните дамски чорапи, сценариите с подвити ъгълчета на страниците, разпадащите се фотьойли, напуканите огледала и увехналите букети. Помисли си, че като малка Клара сигурно се е преобличала преди представленията в някоя от тези стаи. Спомни си една снимка от онова време — Клара с поличка от листа и вплетени в косата клонки като горска фея. Почти видя сянката ѝ на нимфа да претичва по коридора от стая в стая.

Продължи по коридора и се изкачи един етаж по-горе, след което се озова в друг коридор с още гримьорни. Той опираше в дървена врата

с бяла емайлирана табелка — същата, която стоеше на вратата на Новак в „Сара Бернар“ в Париж. С черна боя бяха изписани познатите думи, чиито златисти изпъкнали места и завъртулки бяха избледнели от пътуването между Париж и Будапеща: „Золтан Новак, директор“. Иззад вратата се чу силна кашлица. Андраш вдигна ръка да почука, но я свали. Сега, след като бе дошъл на прага, смелостта го напусна. Нямаше представа какво ще каже на Золтан Новак. Отвътре се чу нов пристъп на кашлица, последван от трети, който се чу по-отблизо. Вратата се отвори и Андраш се озова лице в лице със самия Новак. Той изглеждаше блед, отслабнал, очите му горяха трескаво, мустаците му бяха увиснали, а костюмът му беше широк. Когато видя Андраш, той изправи рамене.

— Леви, какво правиш тук?

— Не знам. Може би идвам да поговоря с вас.

Новак мълчаливо огледа Андраш, униформата му и другите промени в него. Той въздъхна дълго и тежко, после вдигна глава и го погледна в очите.

— Разбира се, ти си последният човек, когото очаквах да намеря пред вратата си — призна той. — А и честно казано, един от хората, които най-малко искам да видя. Но така и така си тук, защо не влезеш?

Андраш последва Новак в сумрачния кабинет и застана пред голямо бюро с тапициран с кожа плот. Новак му посочи с жест един стол и Андраш свали шапката си и седна. Огледа етажерките с либрета, снимките на оперни звезди в костюми. Беше кабинетът му от „Сара Бернар“, но подреден в по-малка и по-тъмна стая.

— Е, какво те води насам, Леви?

Андраш смачка и разгъна военното си кепе.

— Днес следобед научих нещо. Разбрах, че жена ви е разкрила самоличността на Клара пред властите.

— Научил си едва днес следобед? Но това се случи преди почти две години.

Андраш пламна, но не свали очи от Новак.

— Дьорд Хас се е погрижил да не разбере нищо. Днес ходих да го помоля за помощ да освободи брат ми от разпределението на фронта и той ми обясни, че парите му отиват изцяло, за да не вкарат съпругата ми в затвора.

Новак стана, за да си налее питие от гарафата на малката масичка в ъгъла. Той погледна през рамо към Андраш, който поклати глава.

— Чай е — каза Новак. — Вече не пия алкохол.

— Не, благодаря.

Новак се върна до бюрото с чашата чай. Изглеждаше блед и изпит, но в очите му имаше свиреп блясък, за чиято причина Андраш се страхуваше да си помисли.

— Държавата е хитър изнудвач — отбеляза Новак.

— Благодарение на Едит Клара е в опасност. А в момента брат ми пътува с влак към Белгород. Аз се връщам в лагера Банхида утре сутринта и съм напълно безпомощен.

— Всички си имаме трагедии. Това са твоите, а аз си имам моите.

— Как можете да говорите така? — възмути се Андраш. — Вашата съпруга е виновна за всичко. И не бих се изненадал, ако и вие имате пръст в тая работа.

— Едит направи каквото си бе наумила — отвърна рязко Новак. — Чула от приятелка, че Клара се е върнала. Научила, че се е омъжила за теб и че ти си отишъл в казармата. Предполагам, си е помислила, че ще потърся Клара или че тя може да потърси мен. — Последните думи той изрече с горчива ирония. — Едит искаше тя да си получи заслуженото според нея. Мислеше си, че работата ще е проста, но не предполагаше, че Министерството на правосъдието ще се остави да бъде купено толкова лесно. Когато научи за споразумението със зет ти, побесня.

— А сега? Откъде да знам, че няма да направи нещо по-лошо?

— Едит почина от рак на яйчниците миналата пролет — каза Новак и погледна Андраш така, сякаш го предизвикваше да прояви съжаление.

— Съжалявам.

— Спести си съболезнованията. Ако трябва да съжаляваш за нещо, то е, че си пропуснал шанса си да й поискаш сметка за стореното. Но тя бе наказана достатъчно още приживе. Смъртта ѝ бе ужасна. Със сина ми я гледахме как се мъчи. Мисли си за това, ако искаш да успокоиш гнева си, когато се върнеш в казармата.

Андраш мълчаливо мачкаше шапката си. Нямахте какво да каже. След като видя Андраш безмълвен, Новак като че ли поомекна.

— Тя ми липсва — промълви той. — Не се отнасях с нея толкова добре, колкото заслужаваше. Подозирам, че собствената ми гузна съвест ме кара да говоря жестоко.

— Не биваше да идвам.

— Но се радвам, че го направи. Радвам се, като разбрах, че Клара все още е в безопасност. Опитвах се да не се интересувам от нея, но съм доволен от това, което научих. — Той се закашля силно и се наложи да избърше очите си и да отпие от чая. — Но сега няма да чувам нищо за нея дълго време, а може би никога. Заминавам след месец. И аз получих повиквателна.

— Закъде?

— За Трудови войски.

— Но това е невъзможно — учуди се Андраш. — Вие не сте на възраст за военна служба. Имате пост тук в операта. Дори не сте евреин.

— За тях съм достатъчно евреин. Майка ми беше еврейка. Смених вратата си като младеж, но сега никой не се интересува от това. Трябваше да ме уволнят, след като се промениха законите за расата, но мои приятели в Министерството на културата решиха да си затворят очите. Всички те вече са уволнени. А що се отнася до поста ми, той е част от проблема. Очевидно има нова тайна квота за трудовите батальони. Определен процент от мобилизираните трябва да са видни евреи. Ще бъда в рота със знаменити хора. Мой колега от симфоничния оркестър е разпределен в същия батальон, а току-що научихме, че бившият председател на колегията на инженерите също ще служи с нас. Възрастта е без значение. Както, за съжаление, и физическата годност. Така и не се излекувах напълно от туберкулозата, заради която се прибрах в Унгария през 37-а година. Ти служиш в Трудови войски и знаеш, че има голяма вероятност да не се завърна.

— Едва ли ще ви товарят с тежка работа. Сигурно ще ви дадат работа в администрацията.

— Стига, Андраш — каза Новак укорително. — И двамата знаем, че няма да е така. Каквото ми е писано, това ще стане.

— А синът ви?

— Да, синът ми. Какво ще прави той? — Гласът му утихна и двамата седяха известно време, без да продумат. Андраш си представи собственото си дете, момченцето или момиченцето, което чакаха, сгънало крачетата в утробата на Клара — детето, което можеше изобщо да не се роди, или ако се родеше, може би щеше да види света обгърнат от огън. Докато гледаше Андраш, Новак сякаш проникна в мислите му.

— Значи ме разбираш — заключи той накрая. — И ти си баща.

— Ще стана скоро. След няколко месеца.

— Дотогава ще си отбил ли военната си служба?

— Кой знае? Всичко може да стане.

— Ще се справиш. Ще се завърнеш у дома. Ще бъдеш при Клара и детето. Дьорд ще продължи да спазва уговорката с властите. Те не искат Клара, а парите на брат й. Ако тръгнат да я съдят, това само ще извади на бял свят собствената им вина.

Андраш кимна, искаше му се да повярва на тези думи. Изненада се, че те го успокоиха, а после се засрами, защото го бе успокоил точно Новак — Новак, който бе загубил всичко, освен сина си.

— Кой ще се грижи за момчето ви? — попита Андраш.

— Родителите на Едит. И сестра ми. Имахме късмет, че се прибрахме тогава. Ако бяхме останали във Франция, сега можеше да сме в някой концентрационен лагер. Момчето също. Не щадят децата.

— Боже — Андраш се хвана за главата. — Какво ще стане с нас? С всички нас?

Новак го погледна изпод прошарените си вежди, гневният блясък в очите му бе изчезнал.

— Накрая с всички ни ще стане едно и също — каза той. — Кой от огън, кой от вода. Някои от меч, други от диви зверове. Някои от глад, други от жажда. Знаеш молитвата, Андраш.

— Прощавайте, прощавайте, задето казах, че не сте еврейин. — Защото това бе стих от службата за Рош Ашана, молитвата, в която се изброяваха всички видове смърт. Скоро той самият щеше да шепне тази молитва в лагера Банхида.

— Аз съм еврейин — каза Новак. — Затова те наех в Париж. Ти беше мой брат.

— Съжалявам, господин Новак. Съжалявам. Не исках да ви засегна. Винаги сте били добър към мен.

— Не си виновен ти. Радвам се, че дойде. Поне така можем да се разделим.

Андраш стана и сложи войнишкото си кепе. Новак протегна ръка през бюрото и Андраш я пое. Не им оставаше друго, освен да си кажат сбогом. Разделиха се с няколко думи и Андраш излезе от кабинета и затвори вратата след себе си.

ТРИДЕСЕТА ГЛАВА БАРНА И ГЕНЕРАЛЪТ

Вечерта, когато се прибра в апартамента на улица „Нефелейч“, не спомена пред Клара нито за разговора си с брат й, нито че е ходил при Новак. Каза й само, че се е разхождал дълго из града и си е мислил с какво може да се захване, когато приключи военната си служба. Чувстваше, че Клара е забелязала колко притеснен и разсеян е, но не го накара да обясни на какво се дължи настроението му. Явно това, че на следващата сутрин се връщаше в Банхида, й се бе сторило достатъчна причина. Двата вечеряха мълчаливо в кухнята, сложили столовете си един до друг пред малката маса. После в дневната слушаха плоча на Сибелиус и гледаха как гори огънят в камината. Андраш носеше мекия вълнен халат, който Клара му бе купила, и пантофи от агнешка кожа. Не можеше да си представи по-уютно място, но на другия ден той щеше да замине и Клара да остане сама да се справя с всичко. Колкото по-уютно му ставаше, колкото по-доволна и сънена изглеждаше Клара, облегната на възглавниците на дивана, толкова по-тежко му бе да си представи какво ги очаква в бъдеще. Дъорд беше прав да не казва на сестра си за случилото се. Струваше си да премълчи, за да я вижда спокойна. Тя цялата сияеше, докато обясняваше как бременността е променила тялото й и каква утеха за нея е да говори за това с майка си. Клара започна да гали Андраш нежно, искаше да се любят и той се зарадва, че ще се разсее. Но когато легнаха в леглото и тялото й го изненада с новите си форми, се наложи да извърне лице. Страхуваше се тя да не забележи, че крие нещо от нея, и да не настоя да разбере какво.

Щом се върне в Банхида, поне тази опасност ще му бъде спестена. Досега никога не се бе радвал така, че му предстои тежка работа. Ще заглуши мислите си с безкрайно товарене на въглища в прашни вагонетки, с безкрайно бутане и дърпане на вагонетките по релсите. Можеше да изтощава крайниците си с физзарядката, да се нагърби с черната работа — чистенето на спалните, рязането на дърва за огрев, изнасянето на боклука от кухнята — с надеждата, че изтощен,

ще заспива, преди в съзнанието му да нахлуят тревогите. Дори да успееше да се спаси от тях, после щеше да остане в плен на сънищата си. В един от тях, който се повтаряше най-често, той заварваше Илана на легло в болница в град, който не бе Париж, но не бе и Будапеща, на косъм от смъртта. После се оказваше, че това не е Илана, а Клара, и Андраш разбираше, че трябва да ѝ даде от своята кръв, но не знаеше как да я прелее от своите вени в нейните. Стоеше край леглото ѝ със скалпел в ръка, а тя лежеше бледа и уплашена. Решаваше, че първо трябва да пререже китката си и после да му мисли. Нощ след нощ се будеше в мрака сред кашлящи и хъркащи мъже, убеден, че Клара е умряла и че той не е направил нищо, за да я спаси. Единствената му утеха беше, че военната служба най-сетне щеше да приключи на 15 декември — две седмици преди термина на Клара. Знаеше, че е глупаво да възлага всичките си надежди на тази дата, след като Трудови войски не спазваха обещанията си към военнослужещите; опита се да си напомни за всички разочарования, които бе преживял през първата година от службата си. Но имаше само тази дата и се бе вкопчил в нея като в някакъв талисман. Петнайсети декември, петнайсети декември — повтаряше си я тихичко, докато работеше, сякаш така въпросният ден щеше да настъпи по-бързо.

Една сутрин, когато се чувстваше особено отчаян, отиде на молитвената служба преди работа. Група мъже се събираха в празен склад всеки ден призори, някои от тях имаха малки молитвеници, в които си отбелязваха страниците, като подгъваха ъгълчетата им, и разполагаха с миниатюрна Тора, от която четяха в понеделник, четвъртък и събота. Заметнат с талига си, Андраш се усети, че не мисли за молитвите, а както често се случваше по време на религиозни ритуали, за родителите си. Когато им съобщи, че Клара е бременна, баща му отговори, че веднага ще заминат за Будапеща. Андраш не го прие на сериозно, родителите му мразеха да пътуват. Ненавиждаха шума, разходите и тълпите и не понасяха блъсканицата в Будапеща. Но няколко седмици след това те бяха отишли да видят Клара и бяха останали при нея три дни. Майката на Андраш ѝ бе обещала да дойде пак, преди бебето да се роди, и да остане, докато Клара има нужда от нея.

Сигурно се досещаше, че това ще успокои Андраш. Тя най-добре знаеше как да го утеши, да го накара да се чувства в безопасност, което

бе правила през цялото му детство. По време на безмълвната молитва Амида си спомни една случка от Коняр: за шестия рожден ден му бяха подарили метално цирково влакче с навиваща се пружина и с малки тенекиени животинки, които подрънкваха зад решетките на вагоните. Вагоните се отваряха и той можеше да вади от тях слоновете, лъвовете и мечките, с които след това изнасяше представления на манеж, очертан в прахоляка. Играчката бе пристигнала от Будапеща в червена картонена кутия. За децата в Коняр нямаше по-прекрасна играчка и Андраш се превърна в обект на гневна завист, най-вече от страна на две руси момчета, които един ден го подгониха, опитвайки се да го хванат и да му вземат влакчето. Андраш бягаше, притиснал червената кутия към гърдите си, към майка си, която тупаше черги върху дървена рамка на двора. Когато чу стъпките на момчетата, тя се обърна. В този момент Андраш бе на не повече от три метра от нея. Но преди да успее да я достигне, се спъна в корените на едно ябълково дърво и полетя напред. Червената кутия изхвърча от ръцете му и описа дъга, докато той протягаше длани да се подпре. С ловко движение майка му хвърли тупалката и хвана кутията. Стъпките на преследвачите му спряха. Андраш надигна глава и видя как майка му хваща кутията с влакчето под мишница и вдига тупалката с другата си ръка. Тя не подгони момчетата, просто стоеше, вдигнала тупалката — дебела пръчка с телена мрежа на единия край. Макар Андраш да знаеше, че тя е добродушна жена и никога не бе удряла синовете си, стойката ѝ подсказваше, че е готова да набие нападателите на Андраш със същата сила, с която бе тупала чергите. Андраш се изправи, а русите момчета побягнаха надолу по пътя, оставяйки след себе си облачета прах. Майка му му подаде червената кутия и го посъветва известно време да държи влакчето си у дома. Андраш влезе в къщата с чувството, че тя е свръхестествено същество, готово да му се притече на помощ в труден момент. Това усещане се изпари бързо — малко след това замина да учи в Дебрецен, където тя не можеше да го пази. Но тази случка остави дълбок отпечатък в съзнанието му. Усещаше силата ѝ и сега сякаш преживяваше наново онзи миг: червената картонена кутия на живота му летеше във въздуха, а майка му бе протегнала ръце да я хване.

Когато не бе погълнат от мисли за Клара, той мислеше за братята си. Пощенското помещение на поделението се превърна в източник на постоянен страх. Всеки път, когато минеше покрай него, си представяше телеграма, в която се съобщаваше ужасяваща новина за Матяш. Откакто го изпратиха на изток, не бе получавал вести от него, а усилията на Дъорд да му помогне оставаха без успех. Дъорд бе писал до няколко висши офицери от Трудови войски, но му отговориха, че никой няма да се занимава с подобен дребен проблем по време на война. Ако искал да уреди освобождаването на Матяш от служба, трябвало да се свърже с батальонния командир на момчето в Белгород. След като поразпитал допълнително, Дъорд разбрал, че батальонът на Матяш е приключил службата си в Белгород, бил изпратен още подалеч на изток и сега щабът на командването на батальона бе разположен някъде край Ростов на Дон. Дъорд засипал командира с телеграми, но не получил отговор седмици наред. Накрая получил кратка, написана на ръка, бележка от секретаря на батальона, с която го информираха, че ротата на Матяш се изгубила сред снежните бури на руската зима. Установили местонахождението им по радиовръзката няколко седмици по-рано, но оттогава комуникационните линии били прекъснати и сега не можели да определят със сигурност къде точно се намират.

Значи това трябваше да си представя: брат му Матяш някъде далеч сред снеговете, връзката с щаба на батальона му е прекъсната, ротата му гази в снега, където е все по-студено и все по-опасно. Какво ли ядеше? С какво ли се обличаше? Къде спеше? Как можеше Андраш да лежи в леглото си нощем и да яде хляб всяка сутрин, когато брат му е изгубен някъде из Украйна. Дали Матяш си мислеше, че Андраш не се е опитал да му помогне или че Дъорд Хас му е отказал? Кой бе виновен за сегашните му страдания? Дали Едит Новак, която бе издала тайната на Клара? Или онези полицаи, които някога бяха нападнали Клара? Или самият Андраш, чиято връзка с Клара бе повишила неимоверно цената на свободата на брат му? Или Миклош Хорти, чието желание да възстанови териториите на Унгария, го бе въвлякло във войната, или Хитлер, чиято лудост го бе изпратила в Русия? Колко ли още мъже като него се бяха озовали сред суровата зима и още колко щяха да загинат, преди войната да свърши?

Изпитваше известна утеха, че поне Тибор е далеч от фронта. Неговите писма пристигаха от Трансилвания нередовно в зависимост от капризите на военната поща. Минаваха три седмици, без да получи вест от него, после наведнъж пристигаха няколко писма, после пак нищо за две седмици. За времето, прекарано в Карпатите, тонът на Тибор от небрежно шеговит бе станал измъчен и монотонен. *Скъпи Андраш, пореден ден в строене на мостове. Илана ми липсва ужасно. Тревожа се за нея всяка минута. Тук непрекъснато стават злополуки. Днес колегата ми Розенцвайг си счупи ръката. Сложна, открита фрактура. Естествено, нямам шини, нито гипс, нито антибиотици. Наложих да шинирам костта с парче дъска от пода на казармата. Или: Миналата седмица осем души се разболяха от пневмония. Трима умряха. Колко скърбя, като си помисля за това! Ако не ме бяха изпратили със строителите, можех да ги спася от обезводняване.* И още едно писмо, в което пишеше само: *Скъпи Андрашка, не мога да спя. Илана вече е в двайсет и първата седмица от бременността. Миналия път пометна в двайсет и втората.* Андраш нямаше търпение да пише на Тибор за онова, което бе разбрал в Будапеща, но не искаше да товари брат си и със своите страхове. Андраш обаче не бе сам в тревогите си, всяка седмица от улица „Бенцур“ пристигаха по два плика с цвят на слонова кост, изпълнени с успокоения. Едното беше от Дьорд — *Няма новини, но няма и нови заплахи. Всичко е постарому.* — А другото носеше печата на майката на Клара — *Скъпи Андраш, уверявам те, че мислим за теб и желаем да се прибереш час по-скоро. Как само липсваш на Клара, скъпо момче! И колко щастлива ще бъде тя, когато си дойдеш. Лекарят казва, че бременността ѝ върви добре.* Веднъж тя изпрати на Андраш малък пакет, чието съдържание явно беше толкова съблазнително, че в кутията бе останала само бележката: *Андрашка, изпращам ти малко сладкиши. Ако ти харесат, ще ти пратя още.* Андраш занесе кутията в спалнята, за да я покаже на Мендел, който се разсмя гръмогласно и предложи да я поставят на някоя лавица като илюстрация на живота им в Банхида. Утеха му носеше и присъствието на Мендел, двамата щяха да се уволнят по едно и също време и да се приберат в Будапеща с един и същи влак. Поне така планираха, докато зачертаваха кутийките в ръчно направения календар, а дните ставаха все по-студени и далечните хълмове се обагряха в кафяво.

Но на 25 ноември, в деня, чиято сива пустота докара силна снежна буря, пристигна телеграма от Дъорд, която чакаше Андраш в администрацията. Той разкъса плика с треперещи ръце и прочете, че Клара е родила снощи, пет седмици преди срока. Имаха син, но бил много болен. Андраш трябвало веднага да се прибере.

Мина дълго време, преди да успее да помръдне или да проговори. Другите войници от опашката се опитваха да го побутнат настрани, за да стигнат до гишетото; цял ден ли щял да стои там? Андраш стигна до вратата и излезе, олюлявайки се, на снега. Тази вечер бяха пуснали лампите в лагера рано. Те образуваха сияещ ореол около правоъгълния двор, нарушаван само от отблясъка на по-ярките и по-високи лампи от двете страни на административната сграда. Андраш тръгна към дъгата от светлина, сякаш вървеше към портал, който щеше да го отведе мигновено в Будапеща. Имаше син, но той бе много болен. Син. Момче. Неговото и на Клара. На петдесет километра. На два часа път с влак.

Стражите, които обикновено стояха на пост пред вратата, бяха отишли на вечеря. Андраш влезе, без никой да го спре. Мина покрай кабинети с електрически печки, телефони и циклостилни машини. Не знаеше къде е кабинетът на майор Барна, но се насочваше по интуиция към сърцето на сградата, следвайки архитектурните линии на властта. Кабинетът на майора се намирал точно там, където и Андраш би го разположил, ако бе проектирал сградата. Но вратата беше заключена. И Барна бе отишъл да вечеря. Андраш се върна навън сред фучащия сняг.

Всички знаеха къде е офицерската столова. Тя бе единственото място в Банхида, откъдето долиташе мирис на истинска храна. Там не поднасяха рядък бульон и твърд хляб, а пилешко и картофи, гъбена супа, телешка яхния, пълнени зелки и всичко това вървеше с бял хляб. Работниците, които бяха разпределени да носят въглища или да изнасят боклука от офицерската столова, се измъчваха от уханието на тези ястия. Никой от работниците, освен онези, които прислужваха на офицерите, нямаше право да влиза в столовата, тя се охраняваше от двама въоръжени войници. Но Андраш тръгна към сградата без страх. Имаше син. Първите му радостни мисли се бяха смесили с физическата нужда да защити детето си, да застане със собственото си тяло между него и всичко, което би могло да го нарани. И Клара: щом

бебето бе тежко болно, тя също се нуждаеше от него. Не го бе грижа за вѳоръжените стражи. В момента го интересуваше само да излезе от Банхида.

Не познаваше стражите на вратата, сигурно бяха нови от Будапеща. Това бе добре дошло за Андраш. Той се приближи към вратата и се обѳрна към по-ниския и набит войник, който имаше вид, сякаш миризмата на месо и печени чушки бе истинско мъчение за него.

— Телеграма за майор Барна — заяви Андраш и вдигна синия плик в ръката си.

Войникът го изгледа с присвити очи на светлината от лампите. Между тях прехвърчаха снежинки.

— Къде е адютантът? — попита той.

— На вечеря е също — отвърна Андраш. — Ковач от свѳрзочното ми нареди да я донеса лично.

— Остави я на мен — каза войникът. — Ще се погрижа да я получи.

— Наредиха ми да я предам и да изчакам отговор.

Ниският набит пазач погледна към колегата си — едър като бик войник, почти заспал на поста си. После повика Андраш с прѳст и наведе глава към неговата.

— Какво искаш всѳщност? — попита той. — Трудоваците не носят телеграми на командира на лагера. Може и да съм нов тук, но не съм идиот. — Той прикова с поглед Андраш, а Андраш по инстинкт каза истината.

— Жена ми роди пет седмици преждевременно. Бебето е болно. Трябва да се прибера у дома. Искам да помоля за отпуск при извънредни обстоятелства.

Войникът се изсмя.

— По средата на вечерята ли? Сигурно си луд.

— Не мога да чакам. Трябва веднага да си замина.

Войникът, изглежда, се замисли какво може да се направи. Той погледна през рамо към столовата, после отново към едрия си колега.

— Хей, Мохач — извика той. — Ще поемеш ли поста вместо мен за малко? Трябва да заведа този човек вътре.

Едрият сви рамене, съгласи се, рѳмжейки, и почти веднага изпадна отново в полусънното си състояние.

— Влизай — подкани го войникът. — Първо трябва да те пребъркам.

Андраш го последва безмълвен във вестибюла и се остави да го претърсят. След като стражът се увери, че той не носи оръжие, го хвана за лакътя и му нареди:

— Върви след мен. И не говори с никого, разбра ли?

Андраш кимна и двамата се вмъкнаха в изпълнената с глъчка офицерска столова. Дългите маси бяха подредени в редици, а офицерите седяха според ранга си. Барна вечеряше с лейтенантите си на маса върху подиум. До него седеше офицер с висок ранг, когото Андраш не бе виждал досега — стегнат побелял мъж с куртка с ярък ширит и рамене, обкичени от нашивки. Той имаше твърда брада, подстригана старомодно, и монокъл в златна рамка. Приличаше на стар генерал от Световната война.

— Кой е този? — попита Андраш войника.

— Нямам представа. Нищо не ми казват. Но изглежда, си избрал подходящо време да се представиш. — Той заведе Андраш при друг войник, който стоеше мирно до главната маса, наведе се към ухото му и му прошепна няколко думи. Войникът кимна и отиде при адютанта на една от предните маси, наведе се и му каза нещо, а адютантът вдигна очи от чинията си и изгледа Андраш със смесица от учудване и съжаление. Изправи се бавно от пейката и отиде до главната маса, където козирува на майор Барна и повтори съобщението, като хвърли поглед през рамо към Андраш. Барна сбърчи вежди и стисна устни. Достоплеаният стар офицер вдигна въпросително поглед.

Барна се изпъчи.

— Къде е този Леви? — изграчи той.

Андраш никога досега не бе чувал някой да произнася името му така, сякаш изрича ругатня. Той с мъка задържа раменете си изправени и отвърна:

— Тук съм, господине.

— Излез напред, Леви — нареди му майорът.

Барна му даваше тази команда за втори път. Андраш помнеше какво се бе случило първия път. Той направи няколко крачки напред и заби поглед в пода.

— Разбирате ли, господине — обърна се Барна към офицера с ордените до него, — затова трябва много да внимаваме какви свободи

даваме на работниците. Виждате ли тази хлебарка? — посочи той Андраш с ръка. — И преди съм го наказвал. Веднъж се осмели да се държи безочливо, а ето че сега пак го прави.

— И какво е направил първия път? — попита генералът, както се стори на Андраш, с подигравателна нотка, като че ли би му доставило удоволствие да чуе как някой се е държал безочливо с Барна.

Но Барна явно не долови това.

— Когато пристигна тук — каза той и присви очи към Андраш. — Да не мислиш, че съм забравил, Леви? Наложил се да му отнема званието. — Барна се усмихна на възрастния офицер. — Той се опита да си го задържи, но аз го наказах.

— Защо сте му отнели званието?

— Защото някъде си е загубил част от пениса — отвърна Барна.

Столовата избухна в смях, но генералът се намръщи и сведе поглед към чинията си. Барна изглежда не забеляза и това.

— А сега е дошъл при нас с важна молба — продължи майорът. — Защо не се приближиш да кажеш какво искаш, Леви?

Андраш направи крачка напред. Нямаше да позволи Барна да го сплаши, но пулсът му биеше оглушително в слепоочията. Той вдигна телеграмата, която стискаше.

— Моля за разрешение за отпуск по семейни причини, господине.

— И какво е толкова спешно? — ухили се Барна. — Жена ти има нужда някой да я изчука ли?

Мъжете наоколо отново избухнаха в смях.

— Уверявам те, че този проблем ще се разреши и без теб — продължи Барна. — Винаги става така.

— С ваше разрешение, господине — започна Андраш отново със задавен от гняв глас.

— Какво държиш в ръката си, Леви? Адютант, донеси ми тази хартийка.

Адютантът взе телеграмата от Андраш. Той никога не се бе чувствал толкова унижен и ядосан. Стоеше на около два метра от Барна, за миг можеше да го сграбчи за гърлото. Тази мисъл го поуспокои, докато наблюдаваше как Барна чете телеграмата. Майорът вдигна вежди развеселен и изненадан.

— Кой да предположи — обърна се той към мъжете в столовата.
— Госпожа Леви току-що е родила. Леви е станал баща.

Мъжете започнаха да ръкопляскаат, да подвикват и подсвиркват.

— Но бебето е много болно. *Прибери се веднага*. Лоша работа.

Андраш потисна желанието да скочи върху Барна. Прехапа устни и заби очи в пода. Не искаше да го застрелят.

— Е, значи няма смисъл да те пускам в отпуск сега — заяви Барна. — Щом момчето е толкова болно, значи можеш да се прибереш, когато умре.

Оглушителната тишина нахлу в ушите на Андраш като преминаващ влак. Барна огледа залата, подпрял ръце на масата, мъжете изглежда разбираха, че се очаква от тях отново да се изсмеят, и се размърдаха с пресилен смях.

— Свободен си, Леви — рече Барна. — Сега искам да си изпия кафето на спокойствие.

Преди някой да успее да помръдне, възрастният офицер удари с ръка по масата.

— Това е позорно — изправи се той разгневен, обърна се към Барна и свъси вежди. — *Виe* сте позор.

Барна се усмихна криво, сякаш и това бе част от шегата.

— Не ми се подсмиввайте, майоре — каза генералът. — Извинете се веднага на този войник.

Барна се поколеба за миг, после кимна към стража, който бе довел Андраш:

— Махни този боклук от погледа ми.

— Не ме ли чухте? — попита генералът. — Наредих ви да се извините.

Погледът на Барна се стрелна от Андраш към генерала и после към офицерите по масите.

— Приключихме с това, господине — каза той тихо, но Андраш бе достатъчно близо и го чу.

— Не сте приключили, майоре — възрази генералът. — Слезте от подиума и се извинете на този човек.

— Моля?

— Чухте ме добре.

Офицерите ги наблюдаваха смълчани. Барна стоя неподвижно дълго време, изглежда, разкъсван от вътрешна борба. Цветът на лицето

му се промени от червен до лилав и накрая до бял. Генералът стоеше до него със скръстени на гърдите ръце. Нямахше как да не се подчини. Барна слезе от подиума и отиде при Андраш. Спря се пред него и с гримаса, като че ли преглъщаше лекарство, протегна ръка. Андраш хвърли признателен поглед към генерала и пое ръката на Барна. Но щом докосна дланта на майора, той се изплю в лицето му и го удари с ръката, която Андраш бе докоснал. Без дума повече майорът мина през редиците от маси и излезе навън. Андраш избърса с ръкав изтръпналото си от болка лице.

Генералът стоеше по средата на подиума и гледаше към офицерите, насядали по пейките. Всички бяха застинали: работниците, които сервираха на офицерите, стояха в ъглите на залата с мръсни чинии в ръце, готвачът бе спрял да дрънчи с тенджерите в кухнята, офицерите мълчаха, оставили вилици и лъжици до чиниите.

— Кралската унгарска армия бе посрамена от случилото се тук — каза генералът. — Когато постъпих във войската, първият ми командир беше еврейин. Той бе смел човек и загина при Лемберг, докато служеше на страната си. Независимо каква е Унгария сега, тя не е държавата, за която той загина. — Генералът взе смачканата телеграма и я подаде на Андраш. После хвърли салфетката си на масата и нареди на младия страж да заведе Андраш в генералските покои.

Генерал Мартон бе настанен в най-големите и най-удобни стаи в Банхида, което означаваше, че разполага със спалня и дневна, ако студената и неприветлива кутийка, в която се озова Андраш, можеше да се нарече дневна. В нея имаше само пепелник и два груби дървени стола, толкова тесни и с толкова прави облегалки, че предразполагаха само към съвсем кратко сядане. Стаичката бе обляна от електрическа светлина. Камината не бе запалена. Един помощник опаковаше багажа на генерала в съседната стая. Докато Андраш стоеше до вратата и чакаше да чуе какво ще каже генералът, той нареди да докарат колата му.

— Няма да остана тук нито миг повече — каза на уплашен на вид секретар, който се суетеше край него. — Инспекцията ми в този лагер приключи. Съобщи на майор Барна, че заминавам.

— Да, господине — отвърна секретарят.

— Иди в администрацията и донеси досието на този човек. Побързай.

— Да, господине — повтори секретарят и излезе набързо.

Генералът се обърна към Андраш.

— Кажи ми сега, колко време ти остава до края на военната служба?

— Две седмици, господине.

— Две седмици. И на фона на цялото време, прекарано в армията, две седмици дълъг период ли ти се струват?

— При сегашните обстоятелства, господине, ми се струват цяла вечност.

— Какво ще кажеш да се измъкнем заедно от този ад?

— Не ви разбирам, господине.

— Ще уредя да те уволнят от Банхида — каза генералът. — Достатъчно си служил вече. Не мога да ти гарантирам, че няма да те мобилизират пак, особено при сегашната несигурна ситуация. Но мога да те закарам в Будапеща още тази вечер. Ще пътуваш в колата ми. Аз тръгвам веднага. Изпратиха ме да направя проверка в лагера на Барна, тъй като възнамеряваха да го повишат, но вече видях достатъчно. — Той извади кутия цигари от джоба на куртката си, изтръска една, но после я прибра. — Какъв простак е този човек. Не може да поведе и магаре, да не говорим за трудова рота. Не евреите са проблемът, а хора като него. Кой мислиш, че ни забърка в тази каша? Да водим война едновременно срещу Великобритания и срещу Русия! Как мислиш, че ще свърши тази работа?

Андраш не можеше да размишлява по този въпрос. В момента го вълнуваше друго нещо, много по-важно за него.

— Правилно ли ви разбирам, господине? — попита той. — Мога ли да замина за Будапеща тази вечер?

Генералът кимна отсечено.

— Най-добре си събери багажа. Тръгваме след половин час.

В спалнята не можеха да повярват на онова, което им разказа Андраш, и когато приключи с историята, последваха дрезгави възгласи. Мендел целуна Андраш по двете бузи и му обеща да се отбие на улица „Нефелейч“ веднага щом се върне в Будапеща. Когато трийсетте минути изтекоха, всички излязоха да видят как черната кола спря пред входа и шофьорът помогна на Андраш да сложи платнената

си чанта в полегатия багажник. Кога за последен път някой бе помагал на работниците да вдигнат тежък предмет? Кога за последен път някой от тях се бе возил в кола? Мъжете се скупчиха до стълбите пред спалнята с развяващи се от вятъра окъсани шинели и Андраш се почувства виновен, че ги напуска.

— Как ми се иска и ти да дойдеш — каза той на Мендел и го прегърна.

— Остават само две седмици — успокои го той.

— Какво ще правиш с „Хапещата муха“?

— Може би е време да спра изданието. И без това всички мухи измряха — усмихна се Мендел.

— Тогава ще се видим след две седмици — каза Андраш и стисна рамото му.

— Късмет, Парижанче.

— Да тръгваме — подкани го шофьорът. — Генералът чака.

Андраш седна на предната седалка и затвори вратата. Моторът изрева и потеглиха към офицерските спални. Когато стигнаха, личеше, че Барна и генералът отново бяха спорили; виждаше се как Барна крачи гневен из стаята, а генералът се появи на вратата с пътническа чанта в ръка. Шофьорът натовари чантата в багажника и генералът седна на задната седалка, без да продума.

Преди Андраш да успее да осъзнае, че наистина си заминава, че повече никога няма да се върне във вонящите на сярва въглищни мини на Банхида, колата вече бе излязла през портала. През целия път в мрака се чуваше само бръмченето на двигателя и скърцането на гумите в снега. Докато фаровете осветяваха безкрайните ята снежинки, Андраш си спомни онзи новогодишен ден, когато с Клара бяха отишли на площад „Бари“, за да гледат изгрева над замръзналата Сена. През онази отдавнашна януарска сутрин не би му и минало през ум, че ще стане баща на детето на Клара, че някой ден ще пътува през нощта в лимузина на унгарската армия, за да види новородения си син. Спомни си произведението на Шуберт „Горският цар“, което Клара му пусна една зимна вечер. В него се разказваше за един баща, който язди в нощта със сина си на ръце, а горският цар го преследва и се опитва да му вземе детето. Спомни си отчаянието на бащата, нагнетяването на напрежението с приближаването на смъртта. Винаги си бе представял, че онази гонитба се случва в нощ като тази. Ръцете му изстинаха,

въпреки отоплението в колата. Обърна се, за да види какво става отзад. Видя само генерала, който похъркваше на задната седалка, и през малкия овал на задния прозорец вихър от снежинки, осветени от червената светлина на габаритите.

Отне им час и половина да стигнат до болница „Граф Апони Алберт“. Когато колата спря, генералът се събуди и се изкашля. Сложи фуражката си и приглади окичената с отличия униформа.

— Хайде да слизаме — подкани той Андраш.

— Нима ще влезете вътре с мен, господине?

— Възнамерявам да се погрижа за всичко докрай. Дай адреса си на шофьора и той ще закара багажа ти там.

Андраш даде адреса на улица „Нефелейч“. Шофьорът изскочи, за да отвори вратата на генерала, и възрастният мъж изчака Андраш на тротоара. После се обърна и влезе с маршова стъпка в болницата заедно с него.

На регистратурата мъж с тесни рамене и превръзка през едното око, вдигнал крака върху метално кошче за боклук, четеше унгарския превод на „Моята борба“. Когато видя приближаващия се генерал, остави книгата и скочи на крака. Здравото му око поглеждаше ту към него, ту към Андраш, той изглеждаше слисан от появата на този отличен с множество ордени началник от унгарската армия в компанията на измършавял и дрипав трудовак. Мъжът запита, пелтечейки, какво може да направи за генерала.

— Този човек трябва да види съпругата и сина си — каза генералът.

Служителят на регистратурата погледна надолу по коридора, като че ли това щеше да му помогне или да му подсказе как да постъпи. Коридорът обаче беше празен. Той закърши ръце.

— Свижданията са от четири до шест часа, господине.

— Този човек е дошъл на свиждане сега — заяви генералът. — Фамилията му е Леви.

Портиерът прелисти регистъра на бюрото си.

— Госпожа Леви е на третия етаж. Родилно отделение. Но, господине, не мога да пусна никого горе, ще ме уволнят.

Генералът извади визитна картичка от кожен калъф.

— Ако някой ти създава неприятности, му кажи да се обърне към мен.

— Да, господине — отвърна портиерът и се отпусна отново на стола си.

Генералът се обърна към Андраш и му подаде друга визитка.

— Ако мога да помогна с още нещо, ми пиши.

— Не знам как да ви благодаря.

— Грижи се за сина си — каза генералът и сложи ръка на рамото на Андраш. — Дано доживеем по-просветени времена от нашите. — Той задържа погледа на Андраш още миг, после се обърна и излезе навън. Вратата след него се затвори, като изпрати полъх студен въздух.

Портиерът се взираше слисан след генерала.

— Откъде имате такъв приятел? — попита той.

— Въпрос на късмет — отвърна Андраш. — Предава се по наследство.

— Добре, вървете — пусна го портиерът и му посочи към стълбището. — Ако някой ви попита кой ви е пуснал, не съм бил аз.

Андраш изкачи тичешком стълбите до третия етаж и тръгна да търси по табелите отделението на Клара. В полумрака току-що родилите майки лежаха на легла в два реда с детски креватчета в краката. В някои от креватчетата лежаха повити бебета, други сучеха или дремеха в прегръдките на майките си. Но къде е Клара? Къде е леглото ѝ и кое от тези деца е неговият син? Андраш обходи два пъти редиците, преди да я види: Клара Леви, неговата съпруга — бледа, с влажна коса, подути устни и очи, оградени от тъмни сенки — беше дълбоко заспала в сиянието на зелената светлина. Андраш се приближи тихо с разтуптяно сърце, за да види какво държеше тя в ръце. Но когато стигна до леглото ѝ, видя празно одеяло. Креватчето в краката ѝ също беше празно.

Сякаш земята се отвори под краката му. Значи е пристигнал твърде късно. Значи няма как да бъдат щастливи, животът им ще потъне в скръб. Андраш затисна с ръка устата си, боейки се да не се разридае. Някой го докосна със студена ръка, той се обърна и видя медицинска сестра в бяла престилка.

— Как влязохте? — попита тя по-скоро озадачена, отколкото ядосана. — Това жена ви ли е?

— Бебето — прошепна Андраш. — Къде е то?

Сестрата се намръщи.

— Вие бащата ли сте?

Андраш кимна безмълвно.

Сестрата му направи знак да я последва по коридора към ярко осветена стая, пълна с тапицирани кушетки, бебешки кантарчета, платнени пелени, бутилки за хранене и биберони. Две сестри стояха до масите и сменяха пелените на бебето.

— Кристина — каза сестрата — покажи на господин Леви сина му.

Сестрата на масата за повиване вдигна мъничко розово жабче, голо, с изключение на синята памучна шапчица, белите чорапки и марлята върху пъпа. Бебето вдигна юмруче към отворената си уста и изплезе езиче.

— Господи! — промълви Андраш. — Моят син.

— Два килограма — каза сестрата. — Не е зле за толкова недоносено бебе. Горкичкото имаше белодробни проблеми, но вече се подобрява.

— О, боже. Може ли да го погледам?

— Можете да го подържите, ако искате — позволи сестрата на име Кристина. Тя закопча с безопасна игла пелените на бебето, уви го в одеялце и го подаде на Андраш. Бебето не тежеше почти никак. Очите му бяха затворени, кожата — почти прозрачна, а тъмната коса обгръщаше като ореол главичката му. Това беше неговият син. Той беше бащата на това дете. Андраш докосна с буза главичката на бебето.

— Може да го занесете обратно при жена си — каза Кристина. — Така и така сте дошли посред нощ, помогнете ни малко.

Андраш кимна, без да може да помръдне или да продума. В ръцете му лежеше онова, което като че ли бе смисълът на цялото му битие. Бебето се размърда в одеялото, отвори уста и изрева силно.

— Гладен е — каза сестрата. — Най-добре го занесете при майка му.

И така за пръв път Андраш се погрижи за сина си: занесе го до леглото на Клара. При следващото изплакване на бебето Клара отвори очи и се надигна на лакти. Андраш се наведе и сложи сина им в ръцете ѝ.

— Андрашка — промълви Клара с насълзени очи. — Сънувам ли?

Той се наведе и я целуна. Тя се разтрепери толкова силно, че Андраш трябваше да седне до нея на леглото. Прегърна и двамата едновременно, притисна ги колкото силно се осмели.

— Как е възможно? — недоумяваше Клара. — Как дойде?

Андраш се отдръпна само колкото да я погледне.

— Един генерал ме докара с колата си.

— Не ме размивай, скъпи. Наскоро съм оперирана.

— Говоря сериозно. Ще ти разкажа цялата история по-късно.

— Ужасно се страхувах нещо да не ти се случи.

— Вече няма от какво да се страхуваш — каза той и погали влажната ѝ коса.

— Виж това момченце. Нашият малък син. — Клара дръпна одеялцето, за да види Андраш лицето на бебето, сгънатите му ръчички, крехките му китки.

— Нашият син. — Той поклати глава, все още не му се вярваше. — Видях го. Беше съвсем голичък, когато влязох.

Бебето обърна главичка към гърдата на Клара и отвори уста. Тя разкопча нощницата си, нагласи го за кърмене и погали меката му като птичи пух коса.

— Прилича на теб — прошепна тя и очите ѝ отново се насълзиха.

— *Életem. Мой живот.* Пет седмици преждевременно! Сигурно си била много уплашена.

— Майка ми беше с мен. Тя ме доведе в болницата. А сега и ти си тук, нищо, че е само за малко!

— Приключих с Банхида. Военната ми служба свърши. — Нищо не можеше да го накара да се върне. — Прибрах се у дома при теб — продължи той и постепенно това започна да му се струва реално, докато двамата с Клара седяха на леглото ѝ в болница „Граф Апони Алберт“, смееха се и плачеха над гладката, покрита с мъх главица на сина си.

ТРИДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА

ТОМАШ ЛЕВИ

Кръстиха бебето на бащата на Клара. През първите седмици от живота му Андраш имаше чувството, че е обгърнат от синя мъгла: прекараха десет дни в болницата, през които бебето намали теглото си, бори се с белодробни проблеми, едва не умря и се възстанови отново. След това се прибраха в апартамента на улица „Нефелейч“, който изобщо не приличаше на техния дом с всичките цветя, подаръци и гости, които идваха да видят бебето. Идваше майката на Клара, тя беше изключително грижлива, но не можеше да помогне за нищо, тъй като нейните деца бяха отгледани от дойки. Там беше и майката на Андраш, която знаеше как се гледа едно бебе, но която държеше да покаже на Клара как правилно се закопчава пелената с безопасна игла или как да накара бебето да се оригне. Там беше и Илана, бременна в седмия месец, която готвеше италиански ястия за Андраш, Клара и гостите им. Там беше и Мендел Хоровиц, уволнил се междувременно от Трудови войски, който седеше на кухненската маса досред нощ, пийваше водка и подканяше Андраш да опише подробно превратностите на новия си живот като родител. Андраш се чувстваше като замаян и от обикновената всекидневна работа по грижите за едно новородено дете: хранене на всеки два часа, сменяне на пелените, кратък и неспокоен сън, мигове на неописуема радост и безпределен страх. Всеки път, когато бебето се разплачеше, Андраш се страхуваше, че то никога няма да спре, че плачът ще го изтощи и то отново ще се разболее. Но Клара, отгледала вече едно дете, разбираше, че бебето плаче заради някоя простичка причина, която тя премахваше на мига. Скоро то ще спре да плаче и в дома им ще се възцари спокойствие, Андраш и Клара ще седят заедно и ще гледат новороденото, техния Томаш, ще се възхищават на веждите, които е наследил от нея, на устата, която прилича на неговата, на брадичката, на която има трапчинка като на Елизабет.

В тези дни, през които сякаш сънуваше, Андраш не се вълнуваше почти от нищо друго, освен от безкрайния поток на нуждите на Томаш

Леви. Войната му се струваше далечна и маловажна, Трудови войски — отминал кошмар. Но вечерта на 17 декември, в навечерието на обрязването на Томаш, бащата на Андраш донесе новината, че японците са бомбардирали базата на американския флот на Хаваите Пърл Харбър: името извикваше представа за спокойно място, светлосиво небе над безбрежни седефени води. Но нападението бе довело до кървава баня. Японците бяха разрушили четири американски бойни кораба и близо двеста самолета, бяха убили над две хиляди и четиристотин души и ранили хиляда и двеста. Андраш знаеше, че сега Щатите ще обявят война на Япония и пръстенът на войната ще се затвори около целия свят. И наистина войната бе обявена на следващата сутрин, когато Томаш Леви бе обрязан. Три дни по-късно Германия и Италия обявиха война на Съединените щати, а после Унгария объяви война на западните съюзници.

През онази вечер, докато стоеше на прозореца на спалнята и слушаше глъчката, долитаща от площад „Бетлен Габор“, Андраш си мислеше какво ще означава това ново обявяване на война за малкото му семейство, за братята и родителите му, за Мендел Хоровиц. Градът можеше да бъде бомбардиран. И без това оскъдните стоки щяха да стават все по-оскъдни. Щяха да мобилизират още войници и трудоваци. Беше казал на Клара, че се е прибрал у дома окончателно, но колко щеше да продължи свободата му? Трудови войски не ги беше грижа, че едва е започнал да си възстановява здравето и силите. Щяха да го използват, както и преди, като обикновен инструмент във войната, чиято цел бе да унищожава. Но той все още беше свободен. Беше си у дома, в тихата спалня при спящите си съпруга и дете. Можеше да си потърси работа, за да започне да издържа Клара и бебето. Можеше и да започне да се издължава постепенно на Дьорд Хас, да му връща по малко от огромната сума, която той даваше всеки месец, за да опази Клара. Андраш се надяваше да говори с редактора на Мендел Хоровиц от „Вечерни новини“ и да го помоли за работа като оформител или илюстратор, но Мендел бе напуснал вестника, когато го мобилизираха, и старото му място отдавна беше заето, а самият редактор бе уволнен и изпратен в Трудови войски. Откакто се върна, Мендел всеки ден обикаляше редакциите с папка свои статии. Следобед човек можеше да го намери в кафене „Европа“ на площад „Хуняди“ с чаша черно кафе и отворена на масата тетрадка. Андраш бе

решил на следващия ден да предложи на Мендел двамата да отидат при Фридиеш Еплер, бившия редактор на Андраш в „Минало и бъдеще“, и да го помолят да ги наеме като екип от журналист и илюстратор. Фридиеш Еплер сега работеше в „Унгарски еврейски журнал“. Редакцията на вестника се намираше на улица „Вешелени“, на няколко преки от кафене „Европа“.

В три часа следобед на другия ден Андраш влезе през позлатените врати на кафенето и завари Мендел на обичайната маса с обичайната тетрадка. Той седна срещу приятеля си, поръча си чаша черно кафе и му съобщи предложението си.

Устните на Мендел във формата на буква V се свиха до малка точица.

— Точно в „Унгарски еврейски журнал“ ли трябва да ходим?

— Че какво му има на вестника?

— Чел ли си го напоследък?

— Напоследък денонощно обслужвам Томаш и Клара Леви.

— Вестникът редовно бълва глупости на тема асимилация. Очевидно трябва само да вярваме на християнските аристократи от правителството и всичко ще бъде наред. Трябва да козируваме при вдигането на флага, сякаш антиеврейски настроения не съществуват. Да бъдем първо унгарци, а после евреи.

— По-безопасно ще е правителството да ни смята преди всичко за унгарци.

— Но правителството не ни мисли за унгарци! Едва ли е нужно да ти го казвам. Нали тъкмо отслужи времето си в Трудови войски. Държавата ни смята за евреи — кратко и ясно.

— Поне смятат, че сме им необходими.

— И колко време ще е така? Не можем да работим в този вестник, Парижанче. По-добре да си потърсим нещо в някой от левите вестници.

— Нямам връзки по такива места. А и нямам време за губене. Трябва да започна да издържам детето си, преди да ме мобилизират отново.

— Защо си мислиш, че Еплер ще наеме и двама ни?

— Той разбира кой е талантлив. Щом прочете статиите ти, ще те наеме.

Мендел се подсмихна.

— Еврейският вестник! Ще ме завлечеш там и ще ми намериш работа, нали?

— Фридиеш Еплер не е консерватор или поне не беше преди. „Минало и бъдеще“ беше възможно най-ционисткото издание. Във всеки брой имаше романтичен очерк за Палестина и приключенията по емигрирането. А може и да помниш уводната им статия от майския брой през 36-а. Беше посветена на един спринтьор, който не бе допуснат до олимпийския отбор, защото е евреин. Еплер настоя тази статия да бъде отпечатана. Щом сега е в „Унгарски еврейски журнал“, значи е замислил да разбуди духовете.

— За бога! — каза Мендел. — Добре, да се срещнем с него. — Той затвори тетрадката си, плати сметката и двамата с Андраш се отправиха към улица „Вешелени“.

В редакцията на вестника завариха Фридиеш Еплер в словесен двубой с главния редактор в отделения със стъклени стени кабинет. През прозорците, гледащи към нюзрума, се виждаше как двамата мъже подсилваха думите си с жестове, докато си крещяха. Откакто Андраш го беше виждал последния път, Еплер бе оплешивял напълно и сега носеше очила с рогови рамки. Той бе набит, със заоблени рамене, ризите му обикновено се измъкваха от панталоните, а по вратовръзката му често имаше следи от изядения набързо обяд. Той никога не знаеше къде са шапката, ключовете и табакерата му. Но в работата му като редактор не му убягваше нито една подробност. „Минало и бъдеще“ печелеше международни награди всяка година, докато Фридиеш Еплер му беше редактор. Най-големият му успех обаче бяха младите момчета и момичета, които взимаше на работа; усилията му да помогне на Андраш бяха просто един от многобройните щедри жестове, които той правеше, за да подпомогне кариерите на своите журналисти, редактори и художници. Не се изненада, когато на Андраш му предложиха стипендия в Училището по архитектура. Както му каза тогава, целта му винаги е била да наема хора, които ще напуснат, преди да се наложи да ги уволни.

Андраш не можеше да отгатне за какво беше спорът с главния редактор, но виждаше ясно, че Еплер го губи. Жестовете му станаха по-резки, крясъците — по-силни. Главният редактор, макар и с тържествуващо изражение, се оттегли заднешком към вратата на кабинета си, сякаш възнамеряваше да избяга веднага щом постигне

окончателна победа. Най-накрая вратата се отвори и главният редактор нахълта в нюзрума. Той изкрещя някакво нареждане на секретарката си, тръгна с бърза крачка към изхода и изчезна надолу по стълбите, като че ли се страхуваше, че Еплер ще го догони. Разяреният и сразен Еплер остана сам в празния кабинет, поглаждайки голия си скалп с две ръце. Андраш му помахаша.

— Какво има пък сега? — изръмжа Еплер, без да погледне към Андраш. Но в следващия миг го разпозна, нададе вик и притисна с ръце гърдите си, сякаш за да спре сърцето си да не изскочи.

— Леви! — извика той. — Андраш Леви! Какво, за бога, правиш тук?

— Идвам при вас, господин Еплер.

— Колко време мина? Сто години? Хиляда? Ще те позная обаче навсякъде. Какво правиш, времето си ли пилееш напоследък?

— Недостатъчно, в това е проблемът — отговори Андраш.

— Надявам се да не си дошъл да си търсиш работа. Изпратих те по широкия свят. Не си ли вече архитект?

Андраш поклати глава.

— Току-що отбих двегодишната си военна служба в Трудови войски. Този, високият, е мой приятел от детството и служеше в моята рота, Мендел Хоровиц.

Мендел се поклони леко и докосна шапката си за поздрав, а Фридиеш Еплер го огледа от глава до пети.

— Хоровиц — повтори той. — Виждал съм снимката ти някъде.

— Мендел държи рекорда на Унгария на сто метра гладко бягане — поясни Андраш.

— Точно така! Нямах ли някакъв скандал около теб преди години?

— Скандал ли? — усмихна се Мендел криво. — Би ми се искало.

— Не го допуснаха в олимпийския отбор през 36-а — напомни Андраш. — В „Минало и бъдеще“ излезе статия по този повод. Вие лично я редактирахте.

— Разбира се! Какъв глупак съм. Ти си онзи Хоровиц. Какво се случи с теб след това?

— Струва ми се, че станах журналист.

— От всички нелепи занимания, точно това ли избра? Значи и ти ще кандидатстваш за работа?

— С Парижанчето кандидатстваме като екип.

— Имаш предвид Леви, а? Наричаш го Парижанчето заради престоя му в Училището по архитектура. Аз уредих това. Не че той ще си признае някога. Ще каже, че си е спечелил мястото там само с таланта си.

— Е, не е толкова лош художник. Наех го в своя вестник.

— И кой е този вестник?

Мендел извади от чантата си няколко омачкани броя на „Хапещата муха“.

— Този вестник издавахме в лагера Банхида. Не е толкова забавен като оня, който списвахме в Карпатите и Трансилвания, но заради него ни изритаха от ротата. Всъщност буквално ни накараха да изядем собствените си думи. По двайсет страници на човек.

За пръв път изражението на Фридиеш Еплер стана сериозно, той погледна загрижено Андраш и Мендел, а после седна на бюрото на главния редактор и разлисти „Хапещата муха“. Известно време чете мълчаливо, после вдигна поглед към Мендел и се изкикоти тихичко.

— Чел съм твои статии. Ти водеше онази светска рубрика във „Вечерни новини“. Хитра политическа сатира, маскирана като бръщолевене на млад нехранимайко. Но беше доста остър, нали?

Мендел се усмихна:

— Безмилостен.

— Кажете ми честно — продължи Еплер по-тихо. — Какво всъщност правите тук? Този вестник не е средище на съвременната мисъл.

— При цялото ми уважение, господине, и ние можем да ви попитаме същото — пошегува се Мендел.

Еплер потри голото си теме.

— Човек невинаги е там, където би искал да бъде. Известно време работех в „Пещи Напло“, но освободиха част от екипа ни. Разбирате какво имам предвид. — Той се засмя горчиво и от гърлото му излезе хриптене — беше заклет пушач. — Поне се отървах от Трудови войски. Имам късмет, че не ме пратиха на Източния фронт за назидание. Във всеки случай, казано накратко, трябваше да оцелея, стар навик, и когато тук се освободи място, го приех. По-добре, отколкото да пея по улиците за парче хляб.

— Точно това скоро ще правим и ние, ако не си намерим работа — въздъхна Мендел.

— Не бих ви препоръчал този вестник. Както сигурно вече сте забелязали, невинаги съм съгласен с останалата част от редакторския екип. Водя се началник, но както видяхте, главният редактор често се налага.

— Вероятно ще ви е от полза да имате още хора на своя страна — каза Андраш.

— Ако те наема, Леви, то ще бъде не да взимаш страна, а да вършиш работа, както след като завърши гимназия.

— Оттогава съм понаучил това-онова.

— Сигурен съм. А приятелят ти е интересна птица. Хоровиц, не бих те наел само въз основа на писанията ти в „Хапещата муха“, но все пак някога следях рубриката ти.

— Поласкан съм.

— Недей да се ласкаеш. Чета всички вестници в този град. Мисля, че това е част от задълженията ми.

— Дали ще можете да ни намерите някаква работа? — попита Мендел. — Не искам да бъда нахален, но все някой трябва да го направи. На Леви му се роди син, за когото трябва да се грижи.

— Син ли? Мили боже! Щом ти вече имаш дете, значи аз съм остарял. — Еплер въздъхна и повдигна панталоните си. — Какво пък, момчета. Елате да работите тук, щом толкова искате. Ще ви намеря нещо.

Същата вечер Андраш седеше на кухненската маса в апартамента си с майка си и бебето, докато Клара спеше на дивана в дневната. Майка му извади карфица от долните ризи, които кърпеше, и я забодеше в сивия кадифен игленик, който използваше, откакто Андраш се помнеше. Беше донесла кутията си с шивашки принадлежности в Будапеща, а Андраш се изненада, че помни наизуст съдържанието ѝ: избелелия сантиметър, кръглата синя кутия, пълна с всевъзможни копчета, ножиците с черна дръжка и лъскави остриета, загадъчното назъбено колелце за разчертаване, макари с разноцветни копринени и памучни конци. Ситните ѝ бодове бяха все така стегнати и прецизни,

както онези, с които обшиваше яките на Андраш като ученик. Когато приключи с поръбването, тя завърза края и го скъса със зъби.

— Като малък обичаше да ме гледаш как шия — каза тя.

— Спомням си. Струваше ми се, че правиш магии.

Тя повдигна вежди.

— Ако беше магия, щеше да става по-бързо.

— Бързата работа — срам за майстора — засмя се Андраш. — Това ни казваше преподавателят по чертане в Париж.

Майка му завърза на възел края на края и отново вдигна очи към него.

— Мина много време, откакто прекъсна следването си...

— Цяла вечност.

— Ще продължиш образованието си, когато всичко това приключи.

— Да, и татко казва така. Но не знам какво ще стане. Сега имам жена и дете.

— Но пък ще започнеш работа. Умно беше от твоя страна да потърсиш Еплер.

— Да, това е добра новина — съгласи се Андраш, но новината вече не му се струваше толкова добра, колкото си мислеше. Макар да изпитваше облекчение, че е намерил начин да изкарва пари, идеята да се върне на работа при Еплер сякаш изтриваше като с гумичка времето, прекарано в Париж. Знаеше, че е нелепо да си мисли така, все пак се бе запознал с Клара в Париж, а сега на масата пред него в плетено кошче спеше Томаш Леви, прекрасното доказателство за съвместния им живот. Но да отиде на работа сутрин и да получи задачите си за деня от Еплер, щеше да е същото, което правеше, когато беше на деветнайсет и на двайсет години. Това заличаваше всякаква възможност някога да довърши образованието си и да се занимава с работата, за която копнееше. Целият свят му пречеше да се завърне в училището. Онази Франция, в която беше студент, бе изчезнала. Приятелите му бяха се разпилели. Учителите му се бяха пръснали по света. Нито едно училище в Унгария нямаше да отвори врати за него. Нито една свободна държава нямаше да отвори границите си за него. Войната ставаше все по-тежка с всеки изминал ден. Животът им вече беше в опасност, защото Андраш подозираше, че съвсем скоро ще започнат бомбардировки над Будапеща.

— Не ме гледай така мрачно — помоли го майка му. — Не съм виновна аз. Аз съм просто твоята майка.

Бебето се размърда в кошчето. Раздвижи главичка сред одеялцата, сбърчи личице като розова звездичка и изплака. Андраш се наведе над кошчето и взе бебето на ръце.

— Ще го разходя из двора.

— Не бива да го извеждаш навън — възрази майка му. — Ще настине.

— Не искам да буди Клара. От седмици будува по цели нощи.

— Поне го увий в одеяло. А ти си наметни палтото. Дръж го ето така и дай да му сложа шапката. Главата му да е увита в одеялото, за да му е топло.

Андраш остави майка си да ги увие и двамата в топли дрехи.

— Не стойте дълго навън — нареди тя и потупа бебето по гръбчето. — Като го разхождаш, ще заспи веднага.

Изпита облекчение да излезе от застоялата жега в апартамента. Нощта бе ясна и студена, а замръзналият сърп на луната висеше в небето като закачен на невидима нишка. Високо над светлините на града различи ледените кристалчета на звездите. Бебето лежеше смълчано като пашкул в обятията му. Андраш усещаше бързото повдигане и спускане на гърдичките му, притиснати към неговите. Тръгна из двора, тананикайки приспивна песен, и обиколи фонтана, където с Клара бяха видели малкото тъмнокосо момиче да пори водата с ръка. Сега каменното корито бе покрито с коричка лед. Прожекторът на двора осветяваше дълбините му и когато той се наведе, видя огнените проблясвания на златните рибки под повърхността. Там долу под леда продължаваше да мъждука живот. Искаше да разбере как го постигат, как издържат на забавения ритъм на сърчицата си, на изстиването на кръвта си през дългата и мрачна зима.

На Андраш му се струваше, че в обявите, публикувани в „Унгарски еврейски журнал“, има нещо нереално. Като помощник — оформител негова задача бе да подрежда спретнатите илюстрирани полета около статиите, в правоъгълниците с изобразени дрехи, обувки и сапуни, дамски парфюми и шапки войната сякаш не съществуваше. Изглеждаше му невъзможно да съчетае тази реклама на официални

обувки от щавена кожа с мисълта, че Матяш прекарва зимата на открито някъде из Украйна, сигурно без да има здрави ботуши или подходящи партенки. Не можеше да чете спокойно обявата на аптекаря, който възхваляваше предимствата на патентована шина за колене, и да си мисли как Тибор е трябвало да шинира фрактура с дъска от пода на бараката. Признаците на войната — липсата на копринени чорапи, недостигът на метални изделия, изчезването на американските и английските продукти — бяха по-скоро отрицание, отколкото новост, празните пространства, където се помещаваха рекламите на тези неща, сега бяха запълнени с други изображения, които да отклоняват вниманието. Само в рекламата на магазина за спортни стоки на улица „Серб“ имаше нещо свързано с войната, макар и едва забележимо — в нея се препоръчваша достойнствата на продукт, наречен „Походен несесер“ — раница, която съдържаше всичко необходимо за пребиваване в Трудови войски: съгваема чаша, комплект вградени един в друг прибори за хранене, канче, термос, дебело вълнено одеяло, здрави ботуши, джобно ножче, непромокаем шлифер, газов фенер и аптечка. В рекламата не се уточняваше, че този комплект е предназначен за трудоваци, но кой от жителите на Будапеща ще се запъти на излет през януари?

Що се отнася до статиите, заемащи пространството над обявите, Андраш можеше само да се учудва от несломимия и недалновиден оптимизъм, струящ от тях. Този вестник трябваше да е гласът на еврейската общност; как можеше да заявява, че евреите в Унгария са „единни с маджарския народ по език, дух, култура и усещане“, когато унгарските евреи биваха изпращани в разгара на сраженията да чистят мини, за да може унгарската армия да се притече на помощ на нацистките си съюзници? Мендел се оказа прав за съдържанието на вестника. До такава степен, че новините се съобщаваха с единствената цел да предпазят евреите в Унгария да не изпаднат в паника. През втората седмица бе съобщено с голямо задоволство, че адмирал Хорти е уволнил най-отявлените прогермански членове в екипа си — неоспоримо доказателство за солидарността на управниците с евреите в страната.

Но това не бе единственият вестник в града и малките ляво ориентирани независими издания съобщаваха реалните новини от света, който Андраш бе видял по време на военната си служба.

Съобщаваше се за клане в Камене́ц-Подолск малко след като Унгария бе влязла във война със Съветския съюз. Един вестник бе публикувал интервю с войник от унгарски сапърски взвод, пожелал анонимност, който присъствал на масовото клане и не могъл да се освободи от чувството си за вина след завръщането си. След като унгарската служба за контрол на чужденците събрала евреи с неизяснено гражданство, разказваше този човек, задържаните били предадени на германските власти в Галиция, закарани в Коломия, където под строй извървели шестнайсет километра до направени от бомби кратери край Камене́ц-Подолск, охранявани от части на СС и сапърния взвод на мъжа, който даваше интервюто. Там всички до един били застреляни заедно с еврейското население на Камене́ц-Подолск — общо 23 000 евреи. Целта била да се прочисти Унгария от евреи чужденци, но много от убитите били унгарци, които не успели да представят достатъчно бързо документите си за гражданство. Именно това, изглежда, не даваше мира на унгареца, когото бяха интервюирали: той бе убил хладнокръвно свои сънародници. Значи все пак унгарците изпитваха известна солидарност с еврейските си събратя, но за този мъж солидарността явно не е била достатъчно силна, че да му попречи да дръпне спусъка.

През последната седмица на февруари в „Глас народен“ бе публикуван репортаж за друго масово избиване на евреи, този път в Делвидек — онази част от Югославия, която Хитлер бе върнал на Унгария преди десет месеца. Някой си генерал Фекетехалми-Цейднер, съобщаваше вестникът, наредил да бъдат екзекутирани хиляди евреи, под предлог, че са партизани на Тито. Бежанците от региона се завръщаха обратно в Будапеща с ужасяващи истории за убийства — завличали хора на брега на Дунав, карали ги да се събличат в студа, подреждали ги в редици по четирима на трамплин за скокове над дупка, пробита в леда на реката, разстрелвали ги с картечница и те падали във водата. Една сутрин Андраш пристигна рано в редакцията и завари работодателя си седнал посред нюзрума, онемял от ужас, с разтворен пред себе си брой на „Глас народен“. Той подаде вестника на Андраш и се върна в кабинета си, без да продума. Когато главният редактор пристигна, се развихри поредният спор в остъкления му кабинет, но в еврейския вестник не се появи и дума за клането.

По-късно същата седмица Илана Леви постъпи в болница „Граф Апони Алберт“ и роди момченце. Бяха получили писмо от Тибор само три дни преди това: той пишеше, че се надява да го освободят до сряда вечерта и че не е изгубил надежда да се прибере навреме за раждането. Но детето му се роди, а от него нямаше ни вест, ни кост. През първата вечер, след като Илана се прибра от болницата, Андраш и Клара ѝ занесоха вечеря за Шабат. Макар все още да се чувстваше отпаднала, тя настоя сама да подреди масата. Сложи на нея свещниците, сватбен подарък от Бела и Флора, и флорентинските чинии, които нейната майка ѝ бе подарила, преди да замине за Унгария. Двете с Клара запалиха свещите, Андраш благослови виното и седнаха да се хранят със заспали в ръцете си бебета. В стаята цареше дълбока тишина, към която сякаш предразполагаше архитектурата на жилището. Апартаментът се намиреше на приземния етаж и се състоеше от три стаички, които изглеждаха още по-тесни заради тежките дървени греди, на които се държаха. Френските врати на трапезарията гледаха към вътрешен двор, където монтьор на велосипеди бе събрал цяла морга ръждясали рамки, купчини спици, камари вериги. Посипаната със сняг гледка заприлича на Андраш на бойно поле. Той продължи да се вира в купищата отпадъци и сенките на фона на синкавата отслабваща светлина. Той пръв забеляза през заскрежените стъкла появилата се фигура: тъмна сянка, която си проправяше път сред велосипедите като призрак, завърнал се да търси падналите си в боя другари. Първо си помисли, че фигурата е просто олицетворение на собствените му страхове, после, когато сянката доби познати очертания, си помисли, че му се привижда онова, за което мечтаеше. Поколеба се да я посочи на Илана, защото смяташе, че си въобразява. Но фигурата се приближи до прозореца и се взря мълчаливо вътре — Андраш начело на масата, Клара от едната му страна с бебе на гърдите, Илана — с гръб към прозореца, прегърнала нещо, увито с одеяло — и призракът вдигна ръка към устата си, а краката му се подкосиха. Беше Тибор, който се връщаше от казармата. Андраш бутна стола си и изтича към вратата. След миг се озова на двора при брат си и се стовари до него в снега сред останките на разглобените велосипеди, а още след миг дотичаха жените и Тибор вече прегръщаше жена си и сина си.

— Тибор! Тибор!

Крещяха името му, сякаш се опитваха да се убедят, че наистина е той, и го въведоха вътре. Тибор изглеждаше смъртно бледен на фона на сумрачната светлина в дневната. Нямаше ги малките му очила със сребристи рамки, чертите на лицето му бяха се изострили, скулите изпъкваха. Шинелът му бе прокъсан, панталоните втвърдени от студа и засъхналата кръв, ботушите съдрани. Вместо военно кепе носеше общата с вълна мотоциклетистка каска с един отпран наушник. Голото му ухо бе почервеноло от студа. Тибор смъкна шапката от главата си и я хвърли на пода. Косата му изглеждаше така, като че ли бе подстригвана до кожа с тъпи ножици. Около него се носеше мирисът на Трудови войски, вонята на мъже, които живеят заедно, без да имат достатъчно вода, сапун и прах за зъби. Тази миризма бе смесена със сернистия мирис на изгорели въглища и вонята на изпражнения и стърготини от товарните вагони.

— Искам да видя сина си — прошепна Тибор, сякаш не бе проговарял от дни.

Илана му подаде увитото в одеялце бебе. Тибор положи детето на дивана и коленичи до него. Отметна одеялцето, свали шапчицата, покриваща нежната тъмна косица на бебето, памучната камизолка, малките панталонки, чорапките, пелената; бебето през цялото време мълчеше с широко отворени очи, а ръчичките му бяха свити в юмручета. Тибор докосна изсъхналия остатък от пъпната връв. Погали крачетата, после ръчичките. Допря лице до сгъвката на вратлето му. Бяха кръстили бебето Адам. Така бяха решили Тибор и Илана в писмата, които си пишяха. Сега той произнесе името, опитвайки се да осъзнае мисълта, че детето, за което си бяха писали, и това, което сега лежеше на дивана, са едно и също същество. После вдигна очи към Илана.

— Иланка. Съжалявам. Исках да се прибера навреме.

— Не — наведе се тя към него — моля те, не плачи.

Но Тибор вече плачеше. Не можеше да се спре. Те седнаха на пода до него, като че ли всички бяха в траур. Но всъщност не скърбяха, бяха шестимата заедно в град, в който все още нямаше гета, пожари и бомбардировки. Седяха на пода, докато Тибор се успокои, докато успя да си поеме въздух. Той дишаше накъсано и накрая успя да си поеме въздух бавно през носа.

— О, боже — обърна се той ужасен към Андраш. — Каква воня. Махнете тези дрехи от мен. — Той дръпна ревера на дрипавото си палто. — Не биваше да пипам детето, преди да си измия ръцете. Мръсен съм! — Стана от пода, смъкна дрехите си и отиде в кухнята, откъдето се чу дрънченето на метален леген върху плочките и шуртенето на вода в мивката.

— Ще отида да му помогна — надигна се Илана. — Вземете бебето.

— Дай ми го — каза Клара и подаде Томаш на Андраш. Двамата седнаха на дивана с двете бебета, а Илана сложи да стопли вода, за да се изкъпе Тибор. След като той се навечеря, тя го съблече и го изкъпа от глава до пети с нов калъп сапун. От кухнята се разнесе мирис на бадеми. Когато приключиха, тя го облече във ватирана пижама и той тръгна към спалнята, вървейки като насън. Андраш го изпроводи до леглото и седна до него с Томаш на ръце. Влезе и Клара с другото бебе. Илана сложи в краката на Тибор две увити в кърпа нагорещени тухли и дръпна юргана чак до брадичката му. Поседяха до него на леглото, все още не вярвайки, че наистина се е прибрал.

Но Тибор, или поне част от него, още не се бе завърнала; докато се унасяше в сън, той издаде страховит звук — сякаш върху гърдите му бе паднал камък, който изкара въздуха му. Той ги погледна с разширени очи и каза „съжالياвам“. Затвори отново очи, започна да се унася и отново нададе страшния вик „а-а-а!“ и се сепна. „Съжالياвам“ — повтори той, пак задряма и пак се събуди. Пак съжالياваше. Клепачите му се затваряха, дишаше тежко, отново надаваше онзи вик и се събуждаше стреснат, преследван от нещо, което го чакаше в сънищата. Останаха при него цял час, докато той най-сетне не заспа дълбоко.

Любимото кафене на Тибор „Йокай“ сега беше бръснарница с шест лъскави нови стола и двама мустакати бръснари. Тази сутрин бръснарите прилагаха изкуството си върху главите на две момчета във военни униформи. Младежите изглеждаха едва завършили гимназия. Имаха еднакви остри брадички и еднакво извити вежди, краката им върху подставките на столовете имаха еднакви тънки пръсти. Явно бяха братя, ако не и близнаци. Андраш и Тибор се спогледаха и си

помислиха, че не може и дума да става да влязат да се подстригват в този стерилен салон с черно-бели плочки, заменил любимото им кафене.

Върнаха се по улица „Андраши“ до „Кафенето на художниците“ — заведение в стил бел епок с маси от ковано желязо, лампи с кехлибарени абажури и витрина, пълна с торти. Андраш предложи да си поръчат по парче „Сахер“ въпреки възраженията на Тибор, че тортата била твърде скъпа, твърде сладка и той не можел да изяде повече от една хапка.

— Имаш нужда от нещо сладко — настоя Андраш. — От нещо, приготвено с масло.

Тибор се усмихна насила.

— Говориш като майка.

— Тогава ме слушай.

Последва същата усмивка — блед, консервиран вариант на старата усмивка на Тибор. Тя приличаше на експонат във витрина на музей. Когато тортата пристигна, той отчупи парче с вилицата си и го остави на ръба на чинията.

— Вече си чул новините от Делвидек, предполагам — каза Тибор.

Андраш разбърка кафето си и извади лъжичката.

— Четох в един вестник и чух разни ужасяващи слухове.

Тибор кимна едва забележимо. Объркан гледаше брат си без очилата, които преди променяха необичайно големите му очи и ги правеха пропорционални на останалата част на лицето. Без очила той изглеждаше подпухнал и уязвим. Диетата от зелева супа, черен хляб и кафе бе го смалила до един дух, той бе същината на Тибор, необходимият елемент, който, свързан отново с обикновения живот, щеше да върне онзи Тибор, който Андраш познаваше. Не бе сигурен, че иска да чува какво е преживял брат му в Делвидек. Сведе очи към чашата си с кафе, за да не срещне погледа му.

— Бях там преди месец и половина — започна Тибор и разказа историята си. Било краят на януари. Ротата му от Трудови войски била прикрепена към Пети армейски корпус, работели за някаква пехотна рота в Сегед и строели понтонни мостове на Тиса, за да премине войсковата част по тях. Една сутрин сержантът им наредил да спрат работа и казал, че трябва да помогнат за копаене на окопи. Закарали ги

до градче на име Мошорин, завели ги на някакво поле и им наредили да изкопаят траншея.

— Помня точните размери — каза Тибор. — Двайсет метра дълга и два и половина широка. Трябваше да сме готови до вечерта.

Младата жена, която седеше на съседната маса с две малки момиченца, погледна Тибор и извърна очи. Той докосна спираловидната дръжка на вилицата си и продължи по-тихо.

— Изкопахме траншеята. Мислехме си, че е окоп за предстоящия бой. Но не беше. След като се стъмни, доведоха група хора на полето. Мъже и жени. Сто двайсет и трима на брой. Ние седяхме от другата страна на изкопа и ядохме супа.

Младата жена се бе полуобърнала на стола. Беше на около трийсет години, сега видяха, че носи сребърна звезда на Давид на тънка верижка на врата си. Тя вдигна очи към децата си, които пиеха шоколад и дояждаха последните трохи от маковия сладкиш.

Когато Тибор заговори отново, гласът му бе малко по-силен от шепот.

— Имаше и деца. Ученици. Някои бяха дванайсет-тринайсетгодишни.

— Жужи, Ани — каза жената. — Идете да изберете няколко сладкиша за баба си.

— Не съм си изпила шоколада — отвърна по-малкото момиченце.

— Тибор, ще ми разкажеш по-късно.

— Не — каза жената тихо и погледна Андраш в очите. — Няма нищо. — А после се обърна към момичетата: — Вървете, аз ще дойда след малко.

По-голямото момиче облече якето си и помогна на по-малкото да оправи обърнатите наопаки ръкави. Отидоха до витрината и започнаха да избират, опрели пръстчета в стъклото. Жената събра ръце в скута си и сведе поглед към празната си чаша от чай.

— Подредиха хората до рова — продължи Тибор. — Унгарци. Всичките евреи. Накараха ги да се съблекат голи и да стоят така на студа половин час. След това ги разстреляха. Дори и децата. После ние трябваше да ги погребем. Някои от тях дори още не бяха мъртви. Войниците ни държаха на мушка, докато ги заравяхме.

Андраш погледна към жената, която бе закрила уста с ръка. Зад нея двете момиченца спореха пред витрината коя торта е най-хубава.

— Какво ще ги спре да сторят същото и с нас? — попита Тибор.
— Тук не сме в безопасност. Разбираш ли?

— Разбирам — отвърна Андраш. Естествено, че не бяха в безопасност. Всеки миг мислеше за това. А опасността бе още по-голяма, отколкото Тибор предполагаше: Андраш още не беше му казал за Клара и Министерството на правосъдието.

— Заплахата е тук, в нашата родина — продължи Тибор. — Самозалъгваме се, ако си мислим, че всичко ще е наред, стига Хорти да удържа Германия да не ни окупира. Ами Партията на кръстосаните стрели? Ами добрият стар унгарски фанатизъм?

— Какво предлагаш да направим? — попита Андраш.

— Ще ти кажа какво. Искам да се махна от този континент. Искам да измъкна жена си и сина си оттук. Ако останем в Европа, ще умрем.

— И как ще се измъкнем? Границата е затворена. Невъзможно е да се снабдиш с документи за път. В никоя друга страна няма да ни пуснат. А имаме и бебета. Достатъчно трудно щеше да бъде дори да ги нямаше. — Той се огледа през рамо, беше опасно да се говори за такива неща на публични места. — Не можем да заминем сега. Невъзможно е.

Жената от съседната маса погледна към тях, а тъмните ѝ очи се местеха ту към единия, ту към другия. Дъщерите ѝ вече бяха избрали сладкишите и я повикаха да си тръгват. Тя стана, сложи си шапката и си облече палтото. Промъквайки се между масите, им кимна леко. Едва след като излезе с децата си през скосените стъклени врати на кафенето, Андраш забеляза, че е изпуснала носната си кърпа. Кърпичката беше от фин лен, обшита с дантела, с избродирана буква Б. Андраш я вдигна и намери отдолу сгъната хартийка — част от трамваен билет, върху който беше написано с молив: *К. може би ще ви помогне* и адрес в квартал Андьолфьолд в края на трамвайната линия.

— Виж — подаде Андраш билета на брат си.

Тибор се взря с присвити очи в дребния почерк на жената.

— *К. може би ще ви помогне* — прочете той. — Кой е К.?

Минаха с трамвая покрай жилищните сгради на Централна Пеща и навлязоха в промишлен район, където текстилни фабрики и работилници бълваха сив пушек в небето. Военни снабдителни камиони бръмчаха по улиците, натоварени със стоманени тръби, греди, сегменти за бетонни улеи, тухли и гигантски параболи от желязо като ребра на Левиатан. Слязоха на последната спирка на трамвая и тръгнаха покрай стара лудница, предприятие за пране на вълна, изминаха три пресечки с порутени жилищни сгради и стигнаха до малката странична уличка „Франгепан къоз“, където няколко скупчени къщи бяха оцелели от времето, когато Андьолфьолд е бил пасища и лозя, от дворовете им долитаха гласове и миризма на кози. Номер 18 беше дървена къща с островрѳх покрив и олющени капаци на прозорците. Черчетата се белеха, вратата беше издраскана и нацърбена. Стѳблата на бръшляна се виеха в неразгадаема карта по фасадата. Когато Андраш и Тибор влязоха в двора, високата странична врата на къщата се отвори и от нея се показа зелена каручка, теглена от два силни бели козела с извити рога. Каруцата бе натоварена с ведра с мляко и тенекии със сирене. На портата стоеше дребна жена с клонка от леска в ръката. Носеше бродирана пола и селски ботуши, а дълбоко разположените ѳ очи бяха строги и ясни като полирани камъчета. Тя погледна Андраш толкова пронизателно, сякаш погледът ѳ стигна чак до тила му.

— Тук живее ли някой с инициала К.? — попита я той.

— Инициалът К. ли? — Жената изглеждаше на около осемдесет години, но стоеше изправена срещу вятѳра. — Защо питате?

Андраш погледна към късчето от билета, където бе написан адресът.

— Това е „Франгепан къоз“ №18, нали?

— И какво искате от К.?

— Една приятелка ни праща.

— Коя е тази приятелка?

— Жена с две дѳщери.

— Ти си евреин — каза старата жена, беше по-скоро заключение, отколкото въпрос. Щом изрече думите, в изражението ѳ нещо се промени, линиите около очите ѳ омекнаха и раменете ѳ се поотпуснаха.

— Точно така. Евреи сме — потвърди Андраш.

— И сте братя. Той е по-големият. — Жената посочи с пръчката към Тибор.

И двамата кимнаха.

Жената свали пръчката и изгледа Тибор с присвити очи, сякаш опитвайки се да види какво има под кожата му.

— Току-що си се върнал от Трудови войски.

— Да.

Тя бръкна в една кошница, извади парче сирене, увито в хартия, и го сложи в ръката му. Когато Тибор възрази, тя му даде още една пита.

— К. е внукът ми. Миклош Клайн. Той е добро момче, но не е вълшебник. Не мога да обещаая, че ще ви помогне. Но ако искате, все пак говорете с него. Идете до вратата. Мъжът ми ще ви пусне. — Жената затвори и заключи портата на двора след себе си, потупа гърбовете на козлите с пръчката и те тръснаха белите си глави, дърпайки каручката към улицата.

След като жената замина, няколко кози дойдоха до портата и започнаха да бляят срещу Андраш и Тибор, като че очакваха някакъв подарък. Андраш им показва празните си джобове, но те не се отдръпваха. Бутаха глави в ръцете им. Яретата се тикаха да подушат обувките им. В дъното на двора една конюшня бе пригодена за обор, заслонен от вятъра и отрупан с прясно сено. Четири кози се хранеха от тенекиена хранилка, а козината им беше лъскава и плътна.

— Не е зле да си коза тук — каза Андраш. — Дори и посред зима.

— Тук е по-добре да си коза, отколкото човек — поправи го Тибор и хвърли поглед към комините на близките фабрики.

Но Андраш си помисли, че не би имал нищо против един ден да живее по-далеч от града. За предпочитане не в сянката на текстилна фабрика, а на местенце, където биха могли да имат къща и достатъчно голям двор, за да гледат няколко кози, кокошки и да си посадят овощни дръвчета. Искаше му се да се върне с тетрадката си и моливите и да разгледа внимателно конструкцията на къщата и разпределението на двора. За пръв път от месеци изпита желание да скицира сграда. Докато следваше брат си по пътеката, изпита странно усещане в гърдите, някакво надигане, като че ли дробовете му бяха пълни с мая.

Когато Тибор почука на вратата, от нея като цветен прашец се посипаха пращинки жълта боя. Чу се шум от стъпки и вратата отвори дребен, сух мъж с щръкнала сива коса. Беше по долна риза и халат от избеляла алена вълна. Отвътре долиташе пращящо произведение на Барток и се носеше аромат на палачинки.

— Господин Клайн? — попита Тибор.

— Същият.

— Миклош Клайн тук ли живее?

— Кой го търси?

— Тибор и Андраш Леви. Казаха ни да дойдем и да се срещнем с него. Жена ви ни каза, че си е у дома.

Мъжът отвори вратата и им посочи с жест малка светла стая с боядисан в червено циментов под. На маса до прозореца имаше остатъци от закуска до прилежно сгънат вестник.

— Почакайте тук — покани ги старият Клайн.

Той отиде до дъното на малък коридор, украсен с портрети на мъже и жени в старинни костюми — мъжете във военни униформи, а жените в пристегнати на кръста рокли от миналия век. В края на коридора се отвори и затвори врата. На стената часовник с кукувичка отмери часа и кукувицата изкука единайсет пъти. На ъглова масичка стояха снимки, на които момче на шест-седем години с ясни очи беше хванало за ръка красива тъмнокоса жена и меланхоличен, интелигентен мъж, имаше снимки на тримата на плажа, на велосипеди, в някакъв парк, на стъпалата на синагога. Колекцията от фотографии създаваше усещането за олтар или мемориал.

След малко вратата в дъното на коридора се отвори и старият Клайн дойде при тях и ги покани да влязат.

— Заповядайте насам.

Андраш последва брат си по коридора, покрай портретите на военните и на жените в дантелени рокли. На вратата старият мъж отстъпи встрани, покани ги да влязат и се върна в дневната.

Вратата водеше в един напълно различен свят. От едната ѝ страна се намираще картината, която току-що бяха напуснали, където слънцето осветяваше остатъците от закуска на дървената маса, на двора блееха кози и десетина снимки разкриваха изгубеното минало; от другата страна влязоха в помещение, което приличаше на щаб на шпионска организация. По стените бяха окачени с карфици карти на

Европа и Средиземноморието, сложни таблици, изрезки от вестници и снимки на мъже и жени, които обработваха сухата земя в пустинни селища. На бюрото, между високи купчини с официални документи, стояха две пишещи машини — едната с унгарската азбука, другата с клавиши на иврит. На ниска масичка пращеше и свистеше радиоприемник „Орион“, а четирите часовника до него показваха времето в Констанца, Истанбул, Кайро и Йерусалим. Из цялата стая натрупани на високи до кръста купища, имаше документи и папки, с които бяха осеяни бюрото, леглото, всеки сантиметър от перваза на прозореца и масата. Сред всичко това стоеше блед млад мъж с прояден от молци пуловер, чорлава черна коса и зачервени очи, като че ли бе пил или скърбеше за нещо. Той изглеждаше на годините на Андраш и явно беше малкото момче от снимките, пораснало и превърнало се в мършав млад мъж. Издърпа стола от бюрото, премести една купчина папки на пода и седна срещу братята.

— Всичко приключи — заяви той вместо поздрав. — Вече не се занимавам с това.

— Казаха ни, че можете да ни помогнете — подхвана Тибор.

— И кой ви го каза?

— Една жена с две дъщерички и инициал Б. Чу ни да говорим с брат ми в едно кафене.

— И за какво говорехте?

— Как да се измъкнем от Унгария. По какъвто и да било начин.

— Първо на първо — започна Клайн и посочи с тънкия си пръст към Тибор — не биваше да говорите с брат си за подобни неща в кафене, където всеки може да ви чуе. Второ, трябва да удуша тази жена, която и да е тя, задето ви е дала адреса ми! Инициал Б.? Две дъщерички? — Той потри чело и се замисли. — Брунер. Магдолна. Тя трябва да е била. Измъкнах брат й. Но това стана преди две години.

— С това ли се занимавате? — попита Андраш. — Уреждате емиграция?

— Преди се занимавах, но вече не.

— Тогава какви са всички тези неща?

— Текущи задачи. Но не приемам нови случаи.

— Трябва да напуснем страната — настоя Тибор. — Току-що се връщам от Делвидек. Там избиват унгарски евреи. Съвсем скоро ще стигнат и до нас. Доколкото разбрахме, вие можете да ни помогнете.

— Не сте разбрали — възрази Клайн. — Вече е невъзможно. Погледнете тук. — Той извади изрезка от румънски вестник. — Това се случи само преди няколко седмици. Корабът „Струма“ потегли от Констанца през декември. Седемстотин шейсет и девет пътници, всичките румънски евреи. Казали им, че ще получат входни визи за Палестина, щом пристигнат в Турция. Но корабът бил буквално развалина. Двигателят бил изваден от дъното на Дунав. И те не получили входни визи. Цялата работа била измама. Може би по-рано щяха да получат, англичаните позволяваха имиграция без документи. Но вече не! Великобритания отказала да приеме кораба. Не искали да вземат никого, дори децата. Турски кораб на бреговата охрана го изтеглил в Черно море. Без гориво, без вода, без храна за пътниците. Оставили ги там. И какво мислите се случило след това? Обстреляли ги с торпеда. Бум! Край на историята. Говори се, че били руснаците.

Андраш и Тибор седяха смълчани, докато осмисляха чутото. Седемстотин шейсет и девет живота — кораб, пълен с евреи — мъже, жени и деца. Експлозия в нощта — какъв ли е бил звукът, как ли са се чувствали вътре в кораба: шокът, трясъкът, внезапната паника. И нахлуването на тъмната вода.

— Ами братът на Магдолна Брунер? — попита Тибор. — Него как го измъкнахте?

— Тогава беше различно — обясни Клайн. — Измъквах хората по Дунав. Прекарвахме ги тайно с товарни и рибарски лодки. Имахме свръзка в Палестина. Помагаше ни и палестинската служба тук. Измъкнах много хора, сто шейсет и осем. Ако бях умен, и аз щях да съм заминал вече. Но баба ми и дядо ми са съвсем сами. Няма да издържат подобно пътуване, а аз не мога да ги оставя. Мислех си, че тук ще съм по-полезен. Но повече няма да се занимавам с това, вървете си.

— Но случаят със „Струма“ е трагедия за Палестина — каза Андраш. — Сигурно вече са намалили ограниченията за имигранти.

— Не знам какво ще се случи. Сега имат нов колониален секретар, някой си Кранборн. Уж бил по-либерално настроен. Но не знам дали ще успее да убеди Министерството на външните работи да увеличи квотите. Дори да успее, пътуването вече е твърде опасно.

— Ако въпросът е за пари, ще ги намерим — каза Тибор.

Андраш го изгледа остро. Как си въобразяваше, че ще намерят парите? Но Тибор не го погледна. Не сваляше очи от Клайн, който прокара ръце през щръкналата си коса и се наведе към тях.

— Въпросът не е в парите. Просто е лудост дори да опитаме.

— Може би е по-голяма лудост да останем — възрази Тибор.

— Будапеща все още е едно от най-безопасните места за евреите в Европа — отбеляза Клайн.

— Будапеща живее в сянката на Берлин.

Клайн бутна стола си назад, стана и закрачи из стаята.

— Най-страшното е, че съзнавам правотата ви. Лудост е да се чувстваме в безопасност тук. Щом сте били в Трудови войски, знаете това много добре. Но не мога да отговарям за живота на двама млади мъже. Не и сега.

— Не сме само ние. Имаме съпруги. И две бебета — обясни Тибор — а и по-малкият ни брат, щом се върне от Украйна. Както и родителите ни в Дебрецен. Трябва всички да се измъкнем.

— Вие сте луди! — възкликна Клайн. — Напълно сте полудели. Не мога да прекарвам тайно бебета по Дунав по време на война. Не мога да нося отговорност за стари родители. Отказвам изобщо да говорим по този въпрос. Изглеждате добри хора. Може би ще се срещнем в по-спокойни времена и ще пийнем по нещо. — Той отиде до вратата и я отвори.

Тибор не помръдна. Огледа купчините с документи, пишещите машини, радиото и отрупаните с папки мебели, сякаш очаквайки от тях някакво решение. Но Андраш беше този, който се обади:

— Шалхевет Розен. Чували ли сте това име?

— Не.

— Тя е в Палестина и помага на евреи да се измъкнат от Европа. Съпруга е на мой колега от училището.

— Може би тя ще успее да ви помогне. Пожелавам ви късмет.

— Възможно е да сте разменяли писма с нея.

— Не, доколкото си спомням.

— Може би тя ще ни помогне да получим визи.

— Визата не означава нищо — обясни Клайн. — Нали трябва някак да стигнете дотам.

Тибор отново огледа стаята и се втренчи в Клайн.

— Вие нали с това се занимавате. Наистина ли вече сте се отказали?

— Няма да пращам хора на следващия „Струма“. Разбирате ме. А пък и трябва да се грижа за баба си и дядо си. Ако ме хванат и хвърлят в затвора, те ще останат съвсем сами.

Тибор се спря на вратата с шапка в ръце.

— Дано размислите — каза той.

— Мисля, че няма.

— Може ли поне да си оставим адреса?

— Пак ви повтарям, няма смисъл. Довиждане, господа. Сбогом. Адио.

Той ги изведе в сумрачния коридор и се прибра в стаята, като дръпна резето след себе си.

В кухнята Андраш и Тибор видяха, че остатъците от закуската са почистени, а старият Клайн седи на дивана с вестник в ръка. Когато ги забеляза, той свали вестника и попита:

— Какво стана?

— Тръгваме си — каза Тибор. — Моля, благодарете на жена си за добрината ѝ — той взе двете опаковани в хартия парчета козе сирене.

— Това е от най-хубавото ѝ сирене — поясни Клайн — старши. — Явно ви е харесала. Не раздава лесно от тези пити.

— На мен даде две — усмихна се Тибор.

— Ах! Карате ме да ревнувам.

— Може би тя ще убеди внука ви да ни помогне. Той ни отпрати, без да ни даде големи надежди.

— Миклош често изпада в лошо настроение. Работата му е трудна. Но постоянно променя решенията си. Знае ли как да се свърже с вас?

Тибор извади малък тъп молив от джоба на самото си и помоли дядото на Клайн за листче хартия, като се извини, че няма визитна картичка. Написа адреса си на листчето и го остави на масата.

— Ето, в случай че размисли.

Дядото на Клайн изсумтя в знак на съгласие. Блеенето на козите в двора прозвуча песимистично. Вятърът брулеше къщата, звук, който напомни на Андраш за детството му. Испита чувството, че е извън времето — като че ли, щом излязат през прага на този дом, двамата с

Тибор ще се върнат в една различна Будапеща, където колите ще бъдат заменени от каруци, електрическите улични лампи от газени фенери, късите до коляното поли на жените от дълги до глезените рокли, метрото нямаше да съществува, а новините за войната щяха да са изчезнали от страниците на „Пещи Напло“. ХХ век щеше да е заличен от тъканта на времето като с неземна хирургическа операция.

Когато отвориха външната врата, всичко обаче си беше същото: бръмченето на камиони по широкия път, на който излизаше уличката, извисяващите се комини на текстилната фабрика, филмовите афиши, разлепени по талашитените заграждения на строежите. Двамата извървяха мълчаливо пътя до спирката и хванаха един почти празен трамвай до центъра. Минаха по улица „Карпат“ с работилниците за ремонт на машини, после по моста зад гара „Нюгати“ и стигнаха до улица „Андраши“, където слязоха и тръгнаха към къщи. Но когато стигнаха до ъгъла с улица „Харшфа“, Тибор зави. С ръце в джобовете той извървя разстоянието от една пресечка до сивата каменна сграда, където бяха живели, преди Андраш да замине за Париж. На третия етаж бяха прозорците на старата им квартира, сега голи и тъмни. На балкона имаше счупени саксии, а от парапета висеше празна хранилка за птици. Тибор погледна към балкона, а вятърът вдигна яката му.

— Можеш ли да ме виниш? — попита той. — Разбираш ли защо искам да се измъкна оттук?

— Разбирам те.

— Помисли за онова, което ти разказах в кафенето. Това се случи тук, в Унгария. А сега си помисли какво ли се случва в Германия и Полша. Няма да повярваш на някои неща, които съм чувал. Наблъскват хората по гета и ги уморяват от глад. Разстрелват с хиляди наведнъж. Хорти не може да удържа вечно. А съюзниците изобщо не ги е грижа за евреите. Трябва да се погрижим сами за себе си.

— Ами ако в опитите си загинем?

— Ако получим визи, ще имаме някаква защита. Пиши на Шалхевет. Виж дали нейната организация може да ни помогне.

— Ще отнеме доста време. Може би ще минат месеци, докато си разменим няколко писма.

— Тогава най-добре започни да й пишеш веднага — посъветва го Тибор.

ТРИДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА ДЕПОТО СЕНТЕНДРЕ

Същия следобед Андраш разказа на Клара за къщата на „Франгепан къоз“ и за стаята на Клайн, претъпкана с папки на хиляди желаещи да емигрират. Седяха в дневната, а бебето лежеше на гърдите на Клара, стиснало с ръчичка кичур от косата ѝ.

— Какво мислиш? — попита тя тихо. — Дали да опитаме да се измъкнем?

— Изглежда като лудост, нали? Но аз не съм видял ужасиите, на които е станал свидетел Тибор.

— Ами родителите ти? А майка ми?

— Знам. Това са отчаяни мерки. Може би сега моментът не е подходящ. Може би, ако изчакаме, положението ще се подобри. Но мисля, че въпреки това трябва да пиша на Шалхевет, в случай че тя може да помогне с нещо.

— Пиши ѝ, но ако можеше да направи нещо, нямаше ли вече да се е свързала с нас? — Бебето отмести главичка и пусна косата на Клара. Тя го обърна на другата страна и се загърна с одеялото му.

— Писах на Розен, докато бях в казармата — каза Андраш. — Той знаеше, че тогава нямаше как да се измъкна, дори да исках.

— А сега имаме бебе — добави Клара.

Андраш се опита да си я представи как кърми сина им в трюма на товарен кораб по Дунав, покрит с брезент. Помисли си дали хората правят опити за бягство с пеленачета. Дали упояваха бебетата с лауданум, за да не се разплачат? Бебето дръпна одеялото от гърдите на Клара и тя отново го намести.

— Недей да се криеш — каза Андраш. — Нека да те погледам.

Клара се усмихна.

— Свикнах да се покривам в къщата на майка си. Елза не понася гледката. Смята го за нехигиенично. Би се възмутила, ако разбере, че кърмя пред теб.

— Кърменето е нещо напълно естествено. Я го виж само колко щастлив изглежда.

Бebето мърдаше пръстчетата на краката си. Размаха юмруче и сграбчи дебел кичур от косата на Клара. Очите му се спряха върху нея, примигнаха, после по-бавно още веднъж и клепачите му се затвориха лениво. Опиянено от млякото, то пусна косата на Клара, а крачетата му се отпуснаха върху ръката ѝ. Ръчичките му се отвориха като морски звезди. Устата му се отдръпна от гърдата ѝ.

Клара вдигна очи към Андраш и дълго време не откъсна поглед от него.

— Какво ще кажеш да заминете само ти и Тибор? — предложи тя. — След като пристигнете, ще изтеглите и нас. Така поне няма да се връщаш повече в Трудови войски.

— В никакъв случай. По-скоро ще умра, отколкото да замина без вас.

— Много драматично, скъпи.

— Не ме интересува. Държа на това.

— Ето, вземи синчето си. Кракът ми изтръпна. — Тя подаде детето на Андраш и закопча копчетата на блузата си. С болезнена гримаса стана и се разходи из стаята. — Пиши на Шалхевет. За всеки случай. Поне така ще разберем дали има и други варианти. Иначе само правим догадки.

— Никъде не тръгвам без теб.

— Надявам се да е така — подкрепи го тя. — Но сега ми се струва, че не е уместно да взимаш крайни решения.

— Няма ли да ме оставиш поне да си въобразявам, че имам избор?

— Времената са опасни и за илюзии — потъна в размисъл Клара, върна се до него на дивана и облегна глава на рамото му. Докато седяха и гледаха спящия си син, Андраш отново изпита чувство за вина: всъщност той я оставяше да живее с илюзията, че нищо не я заплашва, че миналото ѝ няма да я преследва, че страховете ѝ да не изложи семейството си на опасност с връщането си в Унгария са били неоснователни.

Тази илюзия продължи цяла пролет. Реорганизация в Министерството на правосъдието забави механизмите на изнудване и необходимостта Хас да продаде къщата на улица „Бенцур“ временно бе отложена. Андраш продължи да работи като оформител и илюстратор, а Мендел пишеше статии в стаята в съседство. Макар в

началото да му се струваше нереално законната им работа да е същата, която само преди няколко месеца бе забулена в тайни и чувство за вина, скоро усещането бе заменено от обичайния ритъм и напрежение на работното място. След като възвърна здравето и силите си, и Тибор си намери работа. Стана помощник-хирург в еврейската болница в Ержебеварош. През март пристигнаха новини от Елизабет: Пол бе зачислен във военноморския флот и щеше да замине за южната част на Тихия океан в края на април. Родителите му в пристъп на разкаяние, когато синът им се записал доброволец и при раждането на първото си внуче предишното лято, вече се бяха предали и настояли Елизабет и малкият Алви да се преместят при тях в Кънектикът. Елизабет бе приложила снимка на семейството, тръгнало на пързалка с шейни — тя, облечена с тъмно палто с качулка, увитият с дебели дрехи Алви в ръцете ѝ, а до тях стоеше Пол и държеше въжето на дълга шейна. На друга фотография бе сниман само Алви, седнал на стол сред възглавници, с кадифено сако и къси панталонки. Високото заоблено чело и извитите устни бе наследил изцяло от Пол, но пронизителните ледени бебешки очи бяха на Елизабет. Тя обещаваеше, че бащата на Пол ще говори със свои познати в държавната администрация и ще провери дали могат да осигурят входни визи за Андраш, Клара и бебето.

Андраш писа на Шалхевет и четири седмици по-късно получи отговор. Тя обещаваеше да говори с познатите си в имиграционната служба. Макар да не можеше да предположи колко време ще отнеме това и дали ще има успех, казваше, че ще се застъпи Андраш и Тибор да получат визи. Както Андраш сигурно знаел, основната грижа на службата в момента била да изведе евреите от окупираните от Германия територии. Но бъдещите лекари и архитекти били много ценни за еврейската общност в Палестина. Щяла дори да се опита да издейства помощ и за приятеля на Андраш — политическия журналист и рекордьор по бягане, който също бил от перспективните млади хора, на каквито имиграционната служба предпочитала да помага. А ако Андраш и Тибор получат визи, семействата им, разбира се, ще дойдат с тях. Колко жалко било, че не емигрирали всички заедно преди войната! На Розен ужасно му липсвали приятелите от Париж. Дали Андраш е чувал нещо за Бен Яков и Поланер? Розен пращал десетки писма със запитвания, но безрезултатно.

Андраш седна на ръба на каменния фонтан в двора и препрочете писмото. Не бе чувал нищо за Поланер и Бен Яков, откакто бе получил писмата им при първото си назначение в Трудови войски. Ако Бен Яков още бе при родителите си в Руан, значи живее в окупирана Франция под нацистки флаг. А Поланер, който така копнееше да се сражава за втората си родина — къде ли са го изпратили, след като се е уволнил от френската армия? Къде ли бе сега? С какви ли мъки и унижения се е сблъсквал след последното им виждане? Как можеше да научи какво се бе случило с него? Прокара ръка през студената вода във фонтана, която вече се бе освободила от зимния лед. Под повърхността силуетите на рибките се рееха като призраци. Миналата есен на дъното имаше монети от по пет и десет филера, които блещукаха върху сините плочки. Някой обаче явно ги е извадил, когато ледът се е стопил. Сега никой не хвърляше монети във фонтаните. Никой не можеше да отдели и един филер, за да се сбъднат желанията му.

В мрачните спални в Карпатите, в Трансилвания и в Банхида Андраш си казваше, че трябва да свикне с мисълта, че Поланер може да не е сред живите, че е възможно да са го пребили, да е умрял от глад, болест или да е бил застрелян, но никога не допусна, че може да не разбере какво се е случило, да не знае със сигурност дали да го търси, да се надява или да скърби. Не бе получавал вест от приятеля си от двайсет и три месеца — от Илий Поланер с тихия глас, скрит някъде в огнената плетеница на Европа. Не се осмеляваше да проследи тази мисъл до другия ѝ край, където стоеше образът на брат му Матяш — бяла фигура, забулена в снежна виелица. Матяш все още беше в неизвестност. От ротата му нямаше вести от миналия ноември. Сега беше април. В Украйна кучешкият студ започваше да омеква. Скоро щяха да могат да погребат загиналите през зимата.

Беше оставил горе Клара с бебето, а писмата — пръснати по бюрото си. Трябваше да види с какво да ѝ помогне, щеше да се чувства по-зле, ако остане да седи на фонтана и да размишлява. Качи се по стълбите и отвори вратата, ослушвайки се дали бебето не плаче. Но стаите тънеха в тишина. Чайникът не бълбукаше на котлона. Студената вода в коритото чакаше да долеят топла. Хавлийката на бебето лежеше на кухненската маса, а до нея панталонките и блузката му.

Андраш чу кратко проплакване, звукът дойде от дневната. Той влезе там и завари Клара на дивана с детето на ръце. На масичката пред нея стоеше отворено писмо.

— Какво има? Какво се е случило? — попита той.

— Отново те мобилизират. Викат те обратно на служба.

Той разгледа внимателно писмото — малък лист бяла хартия с печата на Трудови войски. Трябваше да се яви в централата им в Будапеща след два дни, за да го разпределят в нов батальон и нова рота и да изпълни шест месеца трудова повинност.

— Не е възможно — извика той. — Не мога да те оставя сама с бебето.

— Но какво можем да направим?

— Пазя визитната картичка на генерал Мартон. Ще се обадя в кабинета му. Може би той ще ни помогне.

Бебето се изви в ръцете на Клара и отново изплака в знак на протест.

— Виж го само — завайка се тя. — Гол както майка го е родила. Съвсем забравих, че бях тръгнала да го къпя. Сигурно умира от студ. — Тя стана и занесе детето в кухнята. Изля чайника в коритото и разбърка водата с ръка.

— Утре сутринта ще отида да видя какво може да се направи.

— Добре — прошепна тя и потопи бебето в коритото. Облегна го на ръката си и насапуниса нежната му като перушина кафява косица. — А ако той не може да помогне, ще пиша на адвоката си в Париж. Може би е време да продам апартамента.

— Не. Не ти разрешавам.

— Няма да допусна да се върнеш в армията. — Клара не го поглеждаше, но гласът ѝ бе тих и решителен. — Знаеш какво се случва сега там. Изпращат трудоваците да чистят минни полета на фронта. Измират от глад.

— Оцелях две години. Мога да издържа още шест месеца.

— Преди беше различно.

— Няма да ти позволя да продадеш апартамента.

— Хич не ме е грижа за този апартамент — извика тя. Бебето я погледна стреснато.

— Ще говоря с Мартон — Андраш я прегърна.

— А Шалхевет? Какво ти отговори?

— Имала познати в Министерството на имиграцията. Ще се опита да ги убеди да ни дадат визи.

Бебето ритна с крачета и опръска с вода Клара, а тя се засмя тъжно.

— Може би трябва да се молим — поколеба се тя и закри очи с ръка, сякаш казваше молитва.

На Андраш му се искаше да вярва, че някой бди над тях с жалост и страх, някой, който може да промени нещата, ако поиска. Искаше му се да вярва, че не хората отговарят за случващото се. Но в гърдите му се бе загнездило студеното усещане, че това не е вярно. Той вярваше в Бог, да, в Бога на предците си, в онзи, на когото се молеше в Коняр, Дебрецен и Париж, и в казармата, но този Бог, Всемогъщият, не се намесваше сега, когато най-много се нуждаеха. Той бе подредил Космоса и бе отворил вратите за човека, а човекът се бе нанесъл и заживял там. Но Бог не можеше да влезе вътре и да пренареди живота, както архитектът не можеше да пренареди живота на обитателите на построените от него сгради. Сега светът бе на обитателите си. Те щяха да го използват както намерят за добре, да живеят или умират заради своите действия. Андраш докосна ръката на Клара и тя отвори очи.

Влиянието на генерал Мартон, макар и голямо, не можеше да освободи Андраш от военна служба. Дори не можеше да се отложи заминаването му. Но генералът успя да уреди да не го пращат на Източния фронт, както и за Мендел Хоровиц, който също бе мобилизиран по това време. Андраш и Мендел бяха разпределени в рота 79/6 на трудовия батальон на Будапеща. Ротата бе изпратена в железопътното депо, толкова близо до столицата, че мъжете от града можеха да си спят у дома вместо в спалните помещения в депо. Всяка сутрин Андраш ставаше в четири часа, изпиваше кафето си в тъмната кухня на светлината от печката, премяташе чанта през рамо, взимаше тенекиеното канче с храна, което Клара му приготвяше от вечерта, и излизаше на утринния студ, за да се срещне с Мендел. Сега, вместо да ходят в редакцията на „Унгарския еврейски журнал“, те извървяваха пеша целия път до реката и пресичаха моста Сечени, където лежаха на пиедестали каменни лъвове, а под тях спяха циганки с черни забрадки и шалове, обвили с ръце слабите си дечица. В този

ранен час над Дунав се носеше мъгла, издигаща се от преплитащите се течения на водата. Понякога покрай тях минаваше лодка, чийто нисък корпус разрязваше мъглата и те зърваха жената на лодкаря по лъскав комбинезон да приготвя кафе. От другата страна на реката хващаха трамвай до Обуда, където се прехвърляха на автобус за Сентендре. Автобусът пътуваше покрай брега и те обичаха да седат от страната на Дунав и да гледат как лодките се плъзгат по водата на юг. Често пътуваха мълчаливо, тъй като темата, която най-много ги вълнуваше, не можеше да се обсъжда на публични места. Андраш бе получил писмо от Шалхевет, в което пишеше, че имиграционната служба е отговорила положително на първите ѝ запитвания и че нещата вървят по-бързо, отколкото е очаквала. Имаха основания да се надяват, че ще получат документите си до средата на лятото. Но какво щяха да правят тогава? Андраш не знаеше дали да се надява, че Клайн ще им помогне, колко ще струва пътуването и колко визи ще успее да им издейства Шалхевет. И макар пролетта да се бе разлистила с пълна сила, все още нямаха вести от Матяш. Последните писма на Дьорд останаха без отговор. Не му се искаше да напуска Унгария, докато брат му бе в неизвестност някъде из Украйна, може би не беше жив, може би беше военнопленник на руснаците. Но сега пролетта бе дошла и Матяш можеше да се появи отнякъде всеки момент. Нямаше основание да предполага, че след три или шест месеца всички ще успеят да емигрират заедно. След година Андраш и братята му може би щяха да работят в портокалова градина в Палестина, може би дори в кибуц, от онези, за които Розен му бе разказвал, в Дегания или Ейн Харод. Или пък може би щяха да се бият на страната на Великобритания — Мендел бе чул, че еврейски заселници в Палестина са сформирали военен батальон.

Когато автобусът пристигнеше в Сентендре, те слизаха с останалите мъже, качили се в Обуда или на Ромаифюрдьо, или от Чилагхед — и изминаваха половин километър до депото за товарене на вагони. Първите камиони пристигаха в седем часа. Шофьорите отваряха каросериите, пълни с одеяла, щайги с картофи, топове маскировъчни платнища, кутии с амуниции или каквото трябваше да товарят за фронта. Андраш, Мендел и колегите им разтоварваха стоките от камионите и ги товареха във вагоните, които чакаха на релсите с широко отворени врати на фона на все по-избледняващото

небе. След като натовареха един вагон, преминаваха на следващия и така нататък. Но работата не бе толкова проста, колкото изглеждаше. Натоварените вагони оставаха отворени, преместваха ги под навес, където ги инспектираха. Поне така обясниха на Андраш и Мендел, когато бригадирът им каза какво трябва да правят. Проверяваха ги специално обучени войници. Ако нещо липсваше, работниците поемаха отговорността и отнасяха наказания. Едва след като се установеше цялата наличност, вагоните се запечатваха и потегляха към фронта.

Инспекторите пристигаха и си заминаваха в закрити камиони. Вкарваха камионите направо в помещението за инспекция и ги паркираха до влака. През широката правоъгълна врата Андраш виждаше как войниците крачат бързо между влака и камионите. Инспекторите не си правеха труда да крият какво се случва вътре, надзираваха процеса с увереността, която им даваше привилегированата им позиция в йерархията. Шинели, одеяла, картофи, консерви, оръжия: всеки ден една десета от тези стоки се прехвърляше от вагоните в камионите. Работниците трябваше да действат бързо, за да се движат навреме влаковете, разписанието затрудняваше източването на стоки за черния пазар. След като войниците приключеха работата си, инспекторите обявяваха влака за редовен, подписваха документите и влакът потегляше за фронта. Покритите камиони излизаха, задигнатите стоки поемаха към черния пазар, а инспекторите си дележа печалбата. Развиваха уреден и доходоносен бизнес. В бараката си инспекторите пушеха скъпи цигари, сравняваха златните си часовници и играеха карти с купчини пенгю. Надзирателите явно също получаваха дял от печалбите — вместо да се редят на опашка пред палатката, където бе столовата, на обяд те пиеха бира и ядяха печени дебреценски наденички, пушеха цигари „Мирям“ и плащаха на работниците да лъскат новите им ботуши.

Андраш знаеше какво означават тези измами за войниците и работниците на фронта. Одеялата не достигаха, в чорбата имаше твърде малко картофи. Някои не получаваха нови ботуши, когато старите им се разпаднат съвсем. Най-тежко това се отразяваше върху

трудоваците: принуждаваха ги да подписват разписки за стотици пенгьо, за да си набавят най-необходимото. По-късно, когато надзирателите и офицерите се приберяха в отпуск, те представяха разписките на семействата на работниците и заплашваха, че ще убият мъжете, ако съпругите или майките им не им върнат парите. Но работниците в Сентендре като че ли гледаха на източването на стоки като на нещо неизбежно. Какво можеха да направят, за да попречат? Ден след ден те товареха вагоните, а войниците ги разтоварваха.

Може би, за да не забравят за безсилието си, всички евреи трябваше да носят отличителни ленти на ръцете си — грозни жълти превръзки, които се пързалиха по ръкавите. Клара ги бе пришила на куртката на Андраш, преди той да се яви на служба. Дори евреите, които отдавна бяха приели християнството, трябваше да носят ленти, само че бели. Бяха задължени да носят отличителния знак по всяко време. Дори когато ставаше много горещо и слънцето се отразяваше в камъните на депото като в милиони огледала — дори тогава трябваше да носят лентите на голите си ръце. Първия път, когато наредиха на Андраш да вземе лентата от ризата, която бе съблякъл, той зяпна невярващо надзирателя.

— И с риза, и без риза, пак си си евреин — заяви мъжът и изчака Андраш да си сложи лентата, преди да се отдалечи.

Командирът в Сентендре се казваше Варшади и беше висок шкембелия от равнините със спокоен характер и вкус към удоволствията. Основните му пороци бяха невинни: лулата, бутилката и сладкишите. Той пушеше непрекъснато и изпадаше в добро настроение, когато се напиеше. Оставяше на подчинените си да следят за реда, а те не прощаваха толкова лесно и не можеше да ги умилостивиш с кутия египетски тютюн или бутилка уиски. Самият Варшади обичаше да седи в сянката на административната сграда, разположена върху ниско изкуствено възвишение с изглед към реката, и да наблюдава работата в депото, докато забавляваше гостуващи командири от други роти или се наслаждаваше на своя дял от предназначените за фронта стоки. Андраш знаеше, че трябва да е благодарен, че този командир не беше като Барна и дори като Калози, но гледката на Варшади, вдигнал крака върху дървена щайга с доволно скръстени на гърдите ръце и извиващ се от лулата му пушек, бе друг вид мъчение.

В края на първата седмица Андраш и Мендел вече бяха започнали да обсъждат вестника, който да издават в Сентендре. Щяха да го кръстят „Кривата релса“.

— Според модната критика в Сентендре — каза неочаквано една сутрин Мендел в автобуса и посочи лентата на ръкава си. — „Така модерният тази пролет жълт цвят е водещата тенденция.“

Андраш се засмя, а Мендел извади бележник и започна да пише:

— *Винаги модерните младежи от рота 79/6 взеха смело решение с цвят на лютиче — започна да чете Мендел на глас след няколко минути — за аксесоари! Водещите модни дизайнери са се спрели на десетсантиметрова лента за ръкав с египетска плетеница, подходяща за всички случаи. Следващата седмица очаквайте: разследването на модния ни кореспондент за новата мода войниците да стоят голи на Източния фронт.*

— Не е зле — рече Андраш.

— Депото е лесна мишена. Изненадан съм, че още си нямат вестник.

— А аз не съм — отвърна Андраш. — Работниците изглеждат като полузаспали.

— Така е. Всеки ден гледат как тези военни мерзавци крадат хляб от собствените си хора на фронта и го приемат, сякаш е в реда на нещата!

— Само защото те самите не мрат от глад.

— Тогава да ги събудим — въодушеви се Мендел. — Да ги накараме да се ядосат малко от случващото се. Първо, ще ги разсмеем, както обикновено. После ще започнем да вмъкваме по някоя статия как стоят нещата в истинските лагери. Особено ако не достига храна или нямаш шинел. Може би това ще ги вдъхнови да позабавят работата. Ако протакаме товаренето, войниците няма да разполагат с толкова време за разтоварване. Влаковете все пак трябва да тръгват по разписание.

— Но как ще го направим, без да рискуваме главите си?

— Може би не е нужно да крием вестника от Варшади и надзирателите. Ако глазурата е сладка, няма да усетят горчивото хапче.

Ще величаем до небесата Сентендре в сравнение с другите адски дупки, където сме били, и двете страни ще чуват онова, което искат.

Андраш се съгласи и така се започна. „Кривата релса“ щеше да е по-професионално издание от предишните два вестника. Това, че живееха в Будапеща, им даваше достъп до пишеща машина, чертожна дъска и различни други пособия. Докато пътуваха до Сентендре и обратно, щяха да провеждат всекидневните си оперативки. Смятаха да започнат бавно, като първият брой да съдържа само шеги. Предполагаха да включат, както обикновено, измислени новини, спортни събития, модна рубрика и рубрика за времето. Щеше да има и специален раздел за изкуство заедно с репортажи от събития. *Тази седмица балетът на Сентендре представи премиерата на „Товарен вагон“* написа Мендел в първия брой, *великолепен танцов спектакъл с хореограф Варшади Варшадиус, авангардния специалист по балет от Будапеща. Известната повторемост на елементите бе компенсирани от радващото око разнообразие във възрастта и физиката на танцьорите.* Предвиждаше се и нова рубрика, озаглавена „Питайте Хитлер“. През втория понеделник в Сентендре Мендел показва на Андраш сценария:

Скъпи Хитлер, моля те, обясни какви са плановете ти за напредък във войната на изток. С обич, войник.

Скъпи Войник, колко се радвам, че ме попита това! Планирам да построя огромна месомелачка край Ленинград, да я напълня с млади мъже и да въртя дръжката с всички сили. С още по-голяма обич, Хитлер.

Скъпи Хитлер, как предполагаш да се биеш с английския флот в Средиземно море? Искрено твой, Попай.

Скъпи Попай, първо, аз съм голям твой почитател! Прощавам ти, че си американец. Надявам се да ни гостуваш в Райха, когато цялата тази лоша работа приключи. Второ, ето какъв е планът ми! Ще уволнявам адмиралите си, докато намеря такъв, който да приема

заповеди от фюрер и никога да не е плавал. Твой почитател, Хитлер.

Скъпи Хитлер, каква е позицията ти за Унгария?
Твой, М. Хорти.

Скъпи Хорти, мисионерска, макар понякога да предпочитам кучешката за разнообразие. С любов, Хитлер.

— Може би трябва да говорим с Фридиеш Еплер — предложи Андраш, след като прочете материала. — Той може да ни помогне да печатаме вестника на пресата в редакцията. Не ми се иска да пускаме подобен изискан материал на циклостил.

— Ласкаеш ме, Парижанче. Но дали ще се съгласи?

— Ще го попитаме. Мисля, че няма да му се свидят малко мастило и хартия.

— Направи илюстрациите. Това само ще ни е от полза.

Андраш изпълни задачата си, като прекара една безсънна нощ на чертожната дъска. Направи прецизно главата на вестника, което представляваше два празни товарни вагона от двете страни на заглавието, изписано с готически шрифт. Към модната рубрика имаше рисунка на млад денди с униформа на Трудови войски и струяща от лентата на ръкава му светлина. Към очерка за балета изобрази подредени в редица работници — дебели и слаби, млади и стари — които с мъка вдигаха кутии с амуниции. За рубриката на Хитлер студеното и мрачно представяне му се стори най-подходящо, нарисува подробен портрет на фюрера, като гледа една снимка от стар брой на „Пещи Наplo“. В два часа през нощта Клара се събуди, за да нахрани Томаш, който още не беше се научил да спи по цяла нощ. След като го приспа отново, тя дойде в дневната и се притисна до гърба на Андраш.

— Защо си буден толкова късно? Няма ли да си лягаш?

— Почти приключих. Идвам след малко.

Клара се наведе над чертожната дъска, за да разгледа заглавието.

— „Кривата релса“ — прочете тя. — Какво е това? Поредният вестник ли?

— Най-добрият, който сме правили.

— Не говориш сериозно, Андраш! Спомни си какво се случи в Трансилвания.

— Помня. Но това не е Трансилвания, а Варшади не е Калози.

— Варшади, Калози, все тая. Тези хора държат живота ти в ръцете си. Не ти ли е достатъчно, че пак те мобилизираха? „Попитайте Хитлер“?

— В Сентендре положението е различно. Командването дори не заслужава това звание. Даже няма да се крием.

— Как така няма да се криете? Да не би да предложите на Варшади абонамент?

— Веднага щом отпечатаме първия брой.

Клара поклати глава.

— Не бива. Твърде опасно е.

— Наясно съм с рисковете. Може би по-добре от теб. Този вестник не е само за забавление, Клара. Искаме да накараме работниците да проумеят какво се случва в Сентендре. Грабим от братята си на фронта всеки ден. В случая съвсем буквално.

— И защо си мислиш, че Варшади няма да възрази?

— Той обича лукса и е просто един стар алчен глупак. Вестникът ще хвали неговото управление. Няма да види по-тънките намеци. Интересува го единствено собственото му благополучие. Ще се изненадам, ако има каквито и да било политически пристрастия.

— Ами ако грешите?

— Тогава ще спрем вестника. — Андраш стана и я прегърна, но тя продължи да стои с изправен гръб, пронизвайки го с поглед.

— Ако нещо ти се случи, няма да го понеса.

— Аз съм съпруг и баща — погали я той по гърба. — Ако възникне истинска опасност, ще спра веднага.

В това време Томаш се разплака отново и Клара отиде да го успокои. Андраш стоя буден цяла нощ, за да довърши работата си. Беше сигурен, че Клара ще разбере причините, поради които го прави, дори онези, които не бе изразил на глас, които бяха по-лични и се отнасяха за разликата между чувството за безсилие пред съдбата си и поне малкото усещане, че я определяш сам.

Андраш знаеше, че в събота вечер Еплер ще е в кабинета си във вестника и ще спори за последните корекции в неделния брой.

След вечеря двамата с Мендел занесоха страниците си в редакцията и го запознаха с молбата си. Поискаха разрешение да набират и отпечатват по сто броя от вестника всяка седмица. Щяха да идват след работно време и да използват стара ръчна преса, която вестникът държеше за спешни случаи.

— Искате да ви подаря хартия и мастило ли? — попита Еплер.

— Погледнете на това като на принос на „Унгарски еврейски журнал“ към благополучието на обречените на принудителен труд работници — пошегува се Мендел.

— Ами моето благополучие? И без това главният редактор непрекъснато мърмори за разходите. Какво ще каже, когато започнат да изчезват материали?

— Ще му обясните, че има недостиг заради войната.

— Ние вече изпитваме недостиг заради войната!

— Направете го заради Парижанчето. Циклостилната машина ужасно замазва рисунките му.

Еплер разгледа илюстрациите на Андраш през очилата си с рогови рамки.

— Този Хитлер никак не е зле. Трябваше да те използвам по-добре, докато работеше при мен.

— Ще ме използвате чудесно, когато отново се върна на работа при вас — съгласи се Андраш.

— Ако ни позволите да отпечатаме „Кривата релса“, Парижанчето ще се закълне да работи при вас, след като се уволни от войската — заяви Мендел.

— Надявам се, че когато се уволни, ще продължи следването си.

— Ще се нуждая от пари, за да плащам обучението си — каза Андраш.

Еплер въздъхна на пресекулки, извади голяма носна кърпа от джоба си, избърса чело и погледна към стенния часовник.

— Трябва да се връщам на работа. Можете да отпечатвате петдесет екземпляра и нито страница повече. Идвайте в понеделник вечер. И гледайте никой да не ви хване.

— Целуваме ви ръка, господин Еплер — възкликна Мендел. — Вие сте добър човек.

— Аз съм огорчен и обезверен човек — отвърна Еплер. — Но ми харесва идеята нашите преси да отпечатват и по някоя истина за положението, в което се намираме.

Когато Андраш и Мендел връчиха на майор Варшади първия брой на „Кривата релса“, той ги удостои с толкова силен смях, че се наложи да извади носната си кърпа и да изтрие очи. Похвали ги, че знаят как да гледат от веселата страна на нещата, и заяви, че останалите мъже трябва да се поучат от тяхното отношение. Правилната нагласа, отбеляза той и подчерта думите си, като размаха към тях запаления край на пурата си, може да облекчи всяко бреме. Същата вечер Андраш съобщи на Клара, че са получили разрешение да публикуват „Кривата релса“, и тя неохотно му даде благословията си. На следващия ден двамата с Мендел раздадоха петдесетте екземпляра от първия брой, които се разпространиха и бяха погълнати със същата жажда, както и първите броеве на „Снежната гъска“ и „Хапещата муха“. Не след дълго Варшади си изгради навика да чете на глас вестника пред офицерите, които идваха за обяд в Сентендре. Андраш и Мендел чуваха да се носи смехът им, когато се отдаваха на дългите обеда.

Всички в Сентендре искаха да се видят във вестника, дори бригадирите и надзирателите, които изглеждаха изключително строги в сравнение с Варшади. Отрядният им бригадир Фараго, избухлив мъж, който обичаше да си подсвирква мелодии от американски мюзикъли, но имаше лошия навик да подритва хората отзад, когато се ядосаше, започна да намигва на Андраш и Мендел приятелски, докато работеха. За да го умилостивят и избегнат ритниците му, те написаха статия, озаглавена „Пойната птица на Сентендре“ — музикален очерк, в който възхваляваха способността му да възпроизвежда всяка бродуейска мелодия до трийсет и втората нота. Третата седмица в лагера неочаквано им предостави нова тема: в депото пристигна огромна и загадъчна доставка от дамско бельо. Работниците бяха го натоварили до половината на влака, преди някой да се усъмни защо на войниците на фронта са им притрябвали сто и четирийсет кашона подплатени немски сутиени. Инспекторите, омаяни от мисълта колко търсени ще бъдат те на черния пазар, разпределиха три отряда

работници да ги разтоварят от влака и да ги натоварят в камионите. По пладне обедната почивка се превърна в модно ревю на най-новото бельо от Райха. И работниците, и надзирателите се разхождаха със сутиени с твърди чашки и спираха пред Андраш, за да ги нарисува. Макар през останалата част от следобеда той да бе зает с по-тежка работа — пристигнаха шест камиона с дребни муниции, които трябваше да се натоварят на влака — Андраш почти не усещаше болките в гърба и треските от дървените контейнери в ръцете си. Вече обмисляше модните илюстрации, които щеше да нарисува — „Берлинският шик се прокрадва в Будапеца!“ — и пресмяташе колко време трябва да мине, докато с Мендел започнат да насочват статиите към целта си. Доставка през следващата седмица се оказа идеален материал. Три дни камионите докарваха само медицински консумативи, сякаш за да спрат леещата се кръв на Изток. Докато войниците пренасяха кутии с морфин и хирургически конци към камионите за черния пазар, Андраш се сети за писмата на Тибор от последното му разпределение — *Естествено нямам шини и материали за гипс, нито антибиотици* — и започна да оформя мислено нова рубрика. Щеше да се казва „Жалби от фронта“ — писма от трудоваци, страдащи от болести, глад и измръзване, на които представител на Трудови войски щеше да отговаря със съвети да престанат да мърморят и да приемат трудностите на войната: За какви се мислят тези хленчещи госпожици? Трябва да се държат като мъже и да знаят, че страданията им служат на унгарската кауза. Андраш сподели идеята си с Мендел вечерта в автобуса и следващата седмица поместиха поредицата в малко каре на последната страница.

До края на месеца в редовете на рота 79/6 бе настъпила едва доловима промяна. Няколко от работниците като че ли вече гледаха по друг начин на случващото се в бараката за инспекции. Скупчени на малки групи, те наблюдаваха войниците, които бързаха да разтоварят дървените щайги с храна и дрехи с емблемата на *КМОФ*. Следяха движението на кутиите от влака до закритите камиони, после наблюдаваха как камионите излизат през портите на депото. Андраш и Мендел, които си бяха спечелили известно уважение като издатели на „Кривата релса“, започнаха да се спират при групичките и да разговарят с работниците. Обясняваха с колко малко време разполагат войниците, за да преместят стоките, някои съвсем дребни промени

можеха да забавят източването на стоките и за фронта да заминат повече бинтове и някой друг кашон с шинели.

До следващата седмица рота 79/6 започна почти незабелязано да товари по-бавно вагоните. Промяната беше почти незабележима за бригадирите. Но Андраш и Мендел я виждаха. Наблюдаваха с мълчаливо задоволство и сравняваха впечатленията си шепнешком в автобуса. По всичко личеше, че донякъде бяха успели. Разговорите им с останалите работници го потвърждаваха. Естествено, нямаше как да знаят дали това ще се отрази на хората на фронта, но все пак беше нещо: малък протест, едно малко колелце в огромната машина на Трудови войски. На следващата седмица, когато съобщиха новината на Фридиеш Еплер, той ги потупа по раменете, предложи им по чаша уиски от бутилката в кабинета си и заяви, че всичко това се е случило благодарение на него.

В неделните дни, когато Андраш почиваше, двамата с Клара ходеха да обядват в къщата на улица „Бенцур“, в която вече бяха останали само най-необходимите мебели. Докато обядваха в градината на дълга маса с бяла ленена покривка, Андраш имаше чувството, че е попаднал в съвсем друг свят. Не разбираше как е възможно да е прекарал съботата в товарене на чували с брашно и сандъци с оръжия, а сега, в неделя, да пие токайско вино и да яде филе от балатонска риба в лимонов сос. Понякога на тези неделни обеди се появяваше и Йозеф Хас, често с приятелката си — дългокраката дъщеря на крупен земевладелец — Жофия. Познаваха се от малки, когато играеха заедно на езерото Балатон, където семействата им имаха съседни вили. Двамата сядаха на една пейка в ъгъла на градината, пушеха тънки цигари и си говореха сгъшени един в друг. Дьорд Хас ненавиждаше пушенето. Би изпратил Йозеф да пуши на улицата, ако момичето не беше с него. Сега обаче се правеше, че не забелязва как стискат цигарите. Това бе една от многобройните преструвки, които усложняваха следобедите на улица „Бенцур“. Те бяха толкова много, че понякога бе трудно човек да ги запомни. Андраш, например, се преструваше, че не прекарва останалата част от седмицата в товарене на вагони в Сентендре, докато Йозеф рисува в ателието си в Буда; всички се преструваха, че дългото изгнание на Клара в Париж изобщо

не се е случвало; преструваха се, че сега тя е в безопасност и че причината за бавното, но постоянно изчезване на семейните картини, килими и украшения, на бижутата на младата госпожа Хас и на прислугата, с изключение на най-необходимите служители, на колата и шофьора, на пианото и позлатената табуретка, на безценни стари книги и инкрустирани мебели, не е, за да пазят Клара от властите, а за да не вземат Йозеф в Трудови войски.

Всъщност това, че Йозеф си мислеше, че заслужава тези жертви на семейството, илюстрираше неговия егоизъм. Луксът, с който самият той разполагаше, бе непокътнат. В просторния си светъл апартамент в Буда той живееше сред вещите от дома си: старинни килими, мебели и кристални съдове, които бе взел, преди да започнат постоянните разпродажби. Андраш бе виждал апартамента му веднъж, няколко месеца след раждането на бебето, когато му отидоха на гости една вечер. Йозеф ги нагости с вечеря, поръчана от „Гундел“ — известния стар ресторант в градския парк, поддържа бебето на коленете си, докато Андраш и Клара ядяха печен дивеч, бели аспержи и баница с гъби. Възхищаваше се от формата на главата и ръцете на малкия си братовчед и заяви, че прилича досущ на майка си. С Андраш Йозеф се държеше весело и безгрижно, но отношението му никога не загуби нотката на неприязън, придобита, когато Андраш му съобщи за връзката си с Клара. По навик Йозеф прикриваше всяка неловкост в общуването с хумор, сега Андраш му бил чичо и Йозеф се обръщаше така към него при всеки подходящ случай. След вечеря той заведе Андраш и Клара в стаята със северно изложение, която използваше за ателие. По стените бяха подпрени огромни платна. Бе успял да продаде наскоро четири свои по-стари картини, чрез връзките на семейството си бе започнал да работи с Мориц Пап, търговец на картини от улица „Ваци“, който снабдяваше елита на Унгария със съвременно изкуство. Андраш отбеляза, че работите на Йозеф са се подобрили значително в сравнение със студентските години в Париж. Колажите му — мрежи в тъмен цвят, изрисувани на фона на ситно смлян черен чакъл и парчета от стари пътни знаци и железопътни релси — можеха да бъдат наречени добри, дори да се разглеждат като символ на несигурността и ужаса, които царяха в Европа. Когато Андраш похвали творбите му, Йозеф отговори така, сякаш това бе в реда на нещата. През цялата вечер Андраш влагаше изключително старание да запази добрия тон.

В неделните следобеди на улица „Бенцур“, когато Йозеф и Жофия сядяха с тях на масата, Йозеф обикновено говореше колко скучно е в Будапеща през лятото, колко по-добре би било да са на Балатон и какво щяха да правят сега, ако бяха там. Двамата с Жофия си спомняха някаква случка от детството си — как брат ѝ ги закара на вътре в езерото с продънена лодка, как им прилошало, след като яли неузрели пъпеши, как Йозеф се опитал да язди понито на Жофия и то го хвърлило в къпинака. Жофия се смееше, старата госпожа Хас се усмихваше и кимваше в знак, че си спомня, Дьорд и жена му се споглеждаха, защото все пак именно вилата бе спасила Йозеф от трудовата повинност.

Една неделя в началото на юни Андраш и Клара пристигнаха в къщата и завариха празна пейката, на която обикновено сядаше Йозеф. За Андраш мисълта да прекара следобед без него, бе облекчение. Тибор и Илана бяха пристигнали малко преди тях, Илана си играеше в тревата с малкия Адам, а Тибор седеше до тях на плетен шезлонг и оправяше изкривената периферия на лятната шапка на жена си. Андраш се отпусна на един стол до брат си. Денят бе горещ и безоблачен, каквито се редяха напоследък, и младата трева бе повехнала от сушата. Изминалата седмица в Сентендре бе особено изтощителна и единственото, което крепеше Андраш, бе мисълта, че в неделя ще седи в сенчестата градина и ще пие студена газирана вода с малинов сироп. Клара седна на тревата до Илана с Томаш в скута си. Бебетата се гледаха както обикновено, сякаш учудени, че на света съществува и друго бебе. Младата госпожа Хас излезе от къщата с бутилка газирана вода, малка каничка с рубинен на цвят сироп и десетина чаши. Андраш въздъхна, затвори очи и зачака на ниската масичка до него да се появи чаша газирани малинов сироп.

— Къде е синът ти днес? — обърна се Тибор към Елза Хас.

— В кабинета при баща си.

Андраш долови напрегнати нотки в гласа ѝ и излезе от унеса си, за да я наблюдава по-внимателно, докато поднасяше чашите с безалкохолно. Последните пет години я бяха състарили. Тъмната ѝ коса, подстригана късо по модата, вече беше прошарена; бледите бръчици край очите се бяха задълбочили. Бе отслабнала, откакто я видя последния път, но дали от тревоги, или от недохранване, нямаше представа. Помисли си с известно притеснение какво ли обсъждат

Йожеф и Дьорд в кабинета. Чуваше гласовете им през прозореца — тихия, мрачен тон на Дьорд и по-високите тонове на възмущение на Йожеф. Няколко минути след това Йожеф изхвърча през френските врати, прекоси теракотените плочи на градината и отиде на моравата при майка си, която седеше на нисък градински стол. Когато стигна до нея, Йожеф я изгледа толкова гневно, че тя скочи на крака.

— Кажи ми, че не си съгласна с тази работа — извика той.

— Няма да обсъждаме този въпрос сега — отвърна Елза Хас и го хвана за лакътя.

— Защо? Всички са тук.

Елза погледна тревожно съпруга си, който тъкмо излизаше на двора и вървеше забързано към тях.

— Дьорд! — извика тя. — Кажи му, че няма да обсъждаме този въпрос сега.

— Йожеф, не искам да споменавам и дума — настоя баща му.

— Няма да позволя да продадете къщата. Това е моята къща. Тя е част от наследството ми. Възнамерявам да живея тук със съпругата си някой ден.

— Как така ще продавате къщата? — попита Клара.

— Разкажи й, татко — подкани го Йожеф.

Дьорд Хас отпрати към сина си студен и суров поглед.

— Влез вътре! — нареди той.

— Не! — Обади се старата госпожа Хас, стиснала здраво облегалките на плетения си стол. — Клара заслужава да знае какво става. Време е да й кажем.

Клара хвърли недоумяващ поглед към Йожеф, към майка си и после към Дьорд.

— Къщата е твоя, Дьорд — каза тя. — Щом мислиш да я продаваш, явно имаш основателна причина. Но наистина ли ще го направиш?

— Не се тревожи, Клара — успокои я Дьорд. — Все още нищо не е сигурно. Можем да обсъдим въпроса след обяда, ако искаш.

— Не — повтори старата госпожа Хас. — Ще го обсъдим сега. Клара също трябва да участва в решението.

— Какво решение? — намеси се младата госпожа Хас. — Нямаме избор. Няма какво да обсъждаме.

— За всичко е виновен Леви — обърна се Йозеф към Андраш.
— Ако не беше той, това никога нямаше да се случи. Той я убеди да се върне в Унгария.

Андраш срещна с разтуптяно сърце въпросителния поглед на Клара, после гневните очи на Йозеф. Той стана и отиде до Йозеф.

— Послушай баща си. Прибери се вътре.

Йозеф изкриви злобно устни.

— Не ми казвай какво да правя, чичо.

Сега Тибор скочи до Андраш и изгледа свирепо Йозеф.

— Внимавай с какъв тон говориш.

— Че защо да не му викам чичо? Такъв ми е. Ожени се за леля ми. — Той се изплю в краката на Андраш.

Ако в този миг Клара не бе хванала Андраш за ръката, той сигурно щеше да удари Йозеф, но сега само се олюля напред със стиснати юмруци. Мразеше Йозеф Хас. Досега не го осъзнаваше. Мразеше всичко в него, всичко, което той представляваше. Усети как крехката конструкция на живота му се накланя и започва да рухва. За това бе виновен Йозеф Хас. Андраш изпитваше желание да го оскубе, да скъса фината памучна риза на гърба му.

— Седнете и двамата — нареди им старата госпожа Хас. — Много се разгорещихте.

— Кой се е разгорещил? — кресна Йозеф. — Просто губим семейния си дом. Майка е права. Няма какво да се решава. Всичко е приключило, а никой не ме попита. Държахте ме в неведение. А още по-лошо е, че представяхте нещата така, че заради мен сте продали картините, колата и сте дали още бог знае колко пари! А всъщност през цялото време сте плащали за нейните грешки, за нейните и на мъжа й.

— За какво говориш? — попита Клара. — Какво общо има това с Андраш и мен?

— Той те доведе обратно в Унгария. Ти се върна. Властите знаят това от близо три години. Да не си си мислила, че ще успееш вечно да се криеш зад френското си име и фамилията на съпруга си? Не съзнаваше ли, че ще поставиш семейството си в опасност?

— Кажи ми за какво говори той, Дьорд — обърна се Клара към брат си. Тя вдигна бебето на ръце и се приближи до Андраш.

Вече нямаше как да крият от нея. Възможно най-кратко и ясно Дьорд ѝ обясни ситуацията: как мадам Новак е разкрила самоличността ѝ, как и кога властите се свързали с Дьорд, как е уредил въпроса, как са се надявали, че алчните държавни чиновници ще се наситят или ще им омръзне цялата тази история, преди да се наложи да продадат къщата, и как те не се бяха отказвали.

Докато брат ѝ говореше, Клара все повече пребледняваше. Тя закри уста с ръка, поглеждайки ту към Дьорд, ту към съпруга си.

— Андраш — обърна се тя към него, след като Дьорд приключи. — Откога знаеш?

— От миналата есен — той се насили да я погледне в очите.

Клара направи крачка назад и седна на един от плетените столове.

— О, боже! Знаел си и не си ми казал през цялото това време.

— Андраш искаше да ти каже — намеси се Дьорд. — Накарах го да ми обещае, че няма да го направи. Не бе разумно да се тревожиш в твоето състояние.

— И ти се съгласи? — обърна се тя към Андраш. — Помислил си, че не е разумно да ме тревожиш в моето състояние?

— Спорихме по въпроса — каза Дьорд. — Той смяташе, че трябва да знаеш. Майка ни е на същото мнение. Но ние с Елза не бяхме съгласни.

Клара вече плачеше от огорчение. Тя стана и тръгна надолу по моравата с бебето на ръце.

— Това е истинска катастрофа — изхлипа тя. — Можех да направя нещо. Можехме да измислим някакво решение. Но никой не ми е казал и дума! Нито дума! Дори и съпругът ми. Дори собствената ми майка! — Тя се обърна и влезе в къщата, а Андраш тръгна след нея. Преди да успее да я догони, тя бе грабнала сакото си и бе излязла с Томаш на улицата. Андраш отвори вратата и я последва. Тя тичаше по улица „Бенцур“ по посока към улица „Байза“, а сакото ѝ с цвят на пъпеш се развяваше след нея. Тъмната коса на бебето блестеше под лъчите на следобедното слънце, а ръчичката му на гърба ѝ бе с точната форма и размер на фибата с морска звезда, която тя носеше в Южна Франция. Сега Андраш я гонеше, както я бе гонил и тогава. Ако се наложеше, щеше да я гони през целия континент. Но движението на пресечката на „Бенцур“ и улицата покрай Варошлигет я накара да спре

и тя застана, гледайки колите, без да му обърне внимание. Андраш я настигна и вдигна сакото ѝ, което се бе изхлузило от раменете ѝ, а единият му ръкав се влачеше по тротоара. Наметна я и усети, че тя трепери от гняв.

— Не разбираш ли? Дъорд беше прав. Щеше да рискуваш живота си и здравето на бебето.

Светофарът светна зелено и тя пресече по посока на улица „Нефелейч“ с все така бърза крачка. Той я следваше по петите.

— Страхувах се, че ще се опиташ да заминеш — продължи Андраш. — А аз се връщах в казармата. Не можех да дойда с теб.

— Остави ме на мира. Не искам да говоря с теб.

Андраш се изравни с нея, когато тя закрачи още по-бързо към дома.

— Уважавам Дъорд. Той ми се довери. Не можех да го предам.

— Не искам да те слушам.

— Трябва да ме чуеш, Клара. Не можеш просто да избягаш.

Тя се обърна и го погледна в очите. Бебето хленчеше на рамото ѝ.

— Остави ме да доведа семейството си до просешка тояга — възмути се тя. — Ти взе решението вместо мен.

— Дъорд взе решението. И внимавай как подбиращ думите си. Твоят брат не е просяк. Ще оцелее дори да се наложи да се премести в осемстаен апартамент в Ержебетварош.

— Но това е домът ми — разплака се тя. — Това е домът, в който израснах.

— Ако не помниш, и аз изгубих своя дом.

Клара се обърна, бяха стигнали до тяхната къща. На входа започна да търси в джоба си ключа. Андраш го извади вместо нея и отвори външната врата. Отвътре се чу плисъкът на фонтана и гласовете на деца, които играеха на дама. Клара прекоси двора тичешком и тръгна да изкачва стълбите, децата спряха играта си, държейки парчета от саксии в ръце. Бързите ѝ стъпки отекнаха нагоре. Докато Андраш се качи, тя вече бе влязла в апартамента. Входната врата стоеше отворена, въздухът в коридора вибрираше от напрегната тишина. Клара се бе заключила в спалнята. Бебето се разплака и Андраш чу как тя се опитва да успокои техния Томаш — говореше му, питаше го дали е гладен, или се е подмокрил, разхождаше го из стаята. Андраш влезе в кухнята и опря глава в студената стена на хладилника.

Инстинктът му бе подсказал веднага да ѝ каже истината. Защо не го направи тогава?

Той седна в кухнята и я зачака да излезе. Чакаше я, докато сенките на мебелите се издължиха и се плъзнаха по източната стена. Направи си кафе и го изпи. Опита се да почете вестник, но не можа да се съсредоточи. И когато се умори да чака, отиде и застана пред вратата на спалнята. Сложи ръка на бравата. Тя се завъртя и Клара се показа. Бебето спеше на леглото с ръчички, вдигнати над главата. Очите ѝ бяха зачервени, а косата — разпусната по раменете. Изглеждаше като Елизабет, когато Андраш бе отишъл да я види, опитвайки се да я изкара от стаята ѝ. С едната си ръка стискаше рамото си, сякаш я болеше. Стъпките ѝ се чуваха от спалнята часове наред, сигурно през цялото време е крачила напред-назад с бебето на ръце.

— Ела да поседнем — Андраш я хвана за ръка, заведе я в дневната, сложи я да седне на дивана и седна до нея, без да пуска ръката ѝ.

— Съжалявам — продължи той. — Трябваше да ти кажа.

Тя сведе поглед към ръката му, покри я със своята, а с другата си ръка избърса очите си.

— Заблуждавах се, че всичко е приключило. Върнахме се тук и си изградихме нов живот. Вече не се страхувах. Или поне не се страхувах от онова, което ме плашеше, когато избягах.

— Точно това исках. Да не се страхуваш.

— Трябваше да ми се довериш, че ще постъпя разумно. Никога не бих изложила на опасност детето ни. Нямах да се опитам да напусна страната, докато ти си във войската.

— А какво щеше да направиш? Какво ще направиш сега?

— Какво ще направим *ние* сега — поправи го Клара. — Ще заминем заедно, преди Дъорд да е изгубил всичко. Дори да не може да задържи къщата, все още не е останал без пари. Все още може да спаси много от имуществото си. Дватамата с теб ще отидем да говорим с този Клайн и ще го попитаме дали може да ни уреди пътуването. Трябва да се опитаме да стигнем до Палестина. Оттам може би ще ни е по-лесно да заминем за САЩ.

— Ще продадеш апартамента в Париж.

— Естествено. Помисли само колко много пари вече изгуби брат ми.

— Но как ще ги накараме да спрат да го изнудват? Ако избягаш, няма ли да го заловят, за да разберат къде си?

— И той трябва да дойде с нас. Трябва да продаде каквото му е останало и да замине колкото може по-скоро.

— А майка ти? Ами моите родители? Матяш? Не можем да заминем, без да знаем какво се случва с него. Говорили сме по този въпрос, Клара. Не можем да заминем.

— Ще вземем родителите си. Ще уредим документи и за Матяш, ако се прибере навреме.

— Ами ако не успее?

— Тогава ще говорим с Клайн да уреди и той да замине, след като се върне от фронта.

— Чуй ме сега. Стотици хора са измрели, докато са се опитвали да се доберат до Палестина.

— Разбирам, но трябва да опитаме. Ако останем, ще оберат до шушка семейството ми. А накрая може и да не се задоволят само с парите.

Андраш замълча.

— Знаеш какво мисли по въпроса Тибор. Той искаше да заминем отдавна.

— А ти какво мислиш?

— Не знам. Не знам.

Гърдите ѝ се вдигаха и спускаха под тънката блуза.

— Трябва да ме разбереш — каза тя. — Не мога да остана тук и да допусна да ни съсипят, нас и семейството ми. Тогава не го допуснах, няма да го допусна и сега.

Андраш я разбираше. Познаваше тази страна от характера ѝ — това бе в природата ѝ. Именно затова Дъорд не ѝ беше казал. Щеше да се наложи да заминат от Унгария. Трябваше да продадат имота си в Париж, щяха да отидат при Клайн и да го умоляват да организира едно последно пътуване. Още същата вечер щяха да започнат да обмислят как да избягат. Но в момента нямаше какво повече да си кажат. Андраш отново я хвана за ръката, тя се взря в очите му и той разбра, че тя също осъзнава защо е крил истината от нея толкова дълго време.

ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА ГЛАВА

ПЪТЯТ НА ИЗТОК

През следващите седмици той се опитваше да не мисли за „Струма“. Опитваше се да не мисли за измамените пътници, озовали се на борда на една развалина без храна и неподготвени за пътуването. Опита се да не мисли за тяхното пътуване по Дунав, за постоянния страх да не ги намерят, за жена си и детето си, които страдат от липса на вода и храна; опита се да не мисли как ще остави брат си и родителите си в Европа. Опитваше се да мисли само за необходимостта да се измъкнат и за средствата, нужни за организиране на пътуването. Изпрати телеграма на Розен, с която му съобщи как се е променила ситуацията им и как сега спешно трябва да заминат. Две седмици по-късно получи отговор по въздушната поща, в който се съобщаваше, че Шалхевет е уредила шест визи по спешност — шест! — достатъчно за Андраш, Клара, Тибор, Илана и децата. Щом пристигнат в Палестина, продължаваше Розен, щяло да бъде по-лесно да се уредят визи за останалите — за Мендел Хоровиц, който ще е изключително ценен за еврейската общност, за Дъорд и Елза, за родителите на Андраш и останалата част от семейството. Нямаше време да отпразнуват новината — имаха твърде много работа по подготовката. Клара трябваше да пише на адвоката си в Париж да ускори продажбата на имота, Андраш — да пише на родителите си и да им обясни какво ще правят и защо. И трябваше да се срещнат с Клайн.

Беше идея на Клара да отидат заедно шестимата. Тя бе убедена, че Клайн може да е по-склонен да помогне, ако види лично хората, които ще спаси. Уговориха се да го посетят в неделя следобед; облякоха си официални дрехи и сложиха бебетата в количките. Клара и Илана вървяха напред, а летните им шапки се накланяха една към друга като цветовете на камбанки. Андраш и Тибор ги следваха. Приличаха на обикновено унгарско семейство, излязло на неделна разходка. Никой не би предположил, че им липсва седмият в компанията — братът, изгубен някъде в Украйна. Никой не би се

досетил, че се опитват да си уредят нелегално бягство от Европа. В дамската си чанта Клара носеше телеграма от адвоката си, в която пишеше, че имотът ѝ на улица „Севинье“ ще бъде обявен за продажба за деветдесет хиляди франка и че прехвърлянето на парите, макар и трудно, можеше да се осъществи чрез негови познати във Виена, които пък на свой ред имаха познати в Будапеща. Нищо нямаше да се записва на името на Клара, собствеността вече бе прехвърлена на адвоката, който не бе евреин, защото вече беше незаконно евреи да имат имоти в окупирана Франция. На всички по веригата обаче трябваше да бъде платено, но ако продажбата приключеше успешно, щяха да останат седемдесет хиляди франка. Никой не би се досетил, докато гледаше как Клара се разхожда по улица „Вази“ през онзи неделен следобед — изправена, със спокойно изражение в сянката от периферията на синята си шапка — колко нещастна бе само преди два дни, докато съчиняваше телеграмата до адвоката си, в която му даваше указания за продажбата. Двамата с Андраш отдавна вече не си представяха, че някой ден ще се върнат в Париж и ще продължат живота си там. Но апартаментът и балетното студио бяха материални неща, които все още ѝ принадлежаха, неща, които маркираха нейната територия в града, който бе неин дом в продължение на седемнайсет години. Този имот правеше невъзможното да изглежда постижимо, даваше им сили да вярват, че всичко може да се промени, че може би един ден ще се завърнат там. Решението да го продадат носеше усещане за необратимост. Разделяха се с единствения източник на надежда, за да си осигурят пари за отчаяно пътуване, което можеше да се провали, до напълно чуждо място — камениста пустиня, управлявана от англичаните. Но вече бяха взели решение. Щяха да опитат. И Клара бе писала на адвоката си с инструкции да ѝ изпрати печалбата чрез познатите си във Виена и Будапеща.

В къщата на „Франгепан къоз“, където времето бе спряло и самата слънчева светлина, процеждаща се през високите облаци, изглеждала старинна, те завариха козите да бляят в двора и да пасат от купа сладко сено. Седеммесечният Томаш ги гледаше като хипнотизиран. Той погледна към Клара, сякаш за да я попита дали да се тревожи. Когато видя, че тя се усмихва, се обърна към козите и ги посочи с пръстче.

— Нашите синове са градски деца — каза Тибор. — Когато бях на неговата възраст, вече бях виждал хиляди кози.

— Може би няма да са гражданчета още дълго — поправи го Клара.

Те подминаха козите и тръгнаха по каменната пътека. Тибор почука на вратата, отвори бабата на Клайн със забрадка, под която бе скрита побелялата ѝ коса, и с червена бродирана престилка върху роклята. От кухнята се носеше уханието на пълнена зелка. Андраш, изтощен от работната седмица, изведнъж се почувства зверски огладнял. Бабата на Клайн ги покани в светлата дневна, където старият Клайн седеше на фотьойл, потопил крака в метален леген. Беше облечен със същия избелял ален халат, както и при предишното посещение на Тибор и Андраш, косата му пак стърчеше като криле отстрани, като че ли главата му беше готова да литне. Ходилата му бяха обгърнати от пара с дъх на чай. Той вдигна ръка за поздрав.

— Пръстите на краката му пак са се подули — обясни жена му. — Иначе щеше да стане да ви посрещне.

— Добре дошли — каза старият мъж и се поклони учтиво. — Заповядайте, седнете.

Госпожа Клайн отиде в коридора с портретите, за да извика внука си. Никой от тях не седна, въпреки поканата на стария Клайн. Изчакаха, скупчени един до друг, и разглеждаха старинните мебели и многобройните фотографии в стаята. Андраш видя как Клара разглежда снимките на малкото семейство — момчето, което беше Клайн като дете, красивата и загадъчна жена, мъжа с тъжните очи — и отново изпита усещането, че тази къща е обитавана от призрака на отдавна починал човек. Клара явно бе доловила същото, тя притисна Томаш в прегръдката си и прокара палец по устните му, като че изчиствайки невидима следа от мляко.

Клайн влезе в дневната след баба си. Тя отиде в кухнята, а той се приближи и примигна на следобедната светлина. Андраш си помисли откога ли не се е показвал от бърлогата си, отрупана с папки, карти и радиоприемници. Очите му бяха потънали в тъмни сенки, а косата му бе немита и сплъстена. Беше облечен с памучна долна риза и изцапани с мастило панталони. Краката му бяха боси. И се нуждаеше от бръснене. Той изгледа групичката с присвити очи и поклати глава.

— Не. В никакъв случай.

— Ще ви приготвя чай, докато си говорите — каза бабата на Клайн.

— Никакъв чай — отсече той. — Няма да говорим. Те си тръгват веднага. Разбрахте ли ме? — Но те вече чуваха как се отварят и затварят кухненските шкафове и как водата шурти в чайника.

Клайн вдигна ръце към тавана.

— Дръж се възпитано — скара се старият Клайн на внука си. — Били са толкова път.

— Искате нещо невъзможно — обърна се младият Клайн към Андраш и Тибор. — Невъзможно и нелегално. Можете да свършите в затвора или да загинете.

— Наясно сме с това — обади се Клара настойчиво, приканвайки го да погледне към нея. — Въпреки това искаме да заминем.

— Невъзможно е! — повтори Клайн.

— Но нали с това се занимавате — намеси се Андраш. — Правили сте го и преди. Ще ви платим. Разполагаме с парите, по-точно ще ги получим съвсем скоро.

— По-тихо — предупреди ги Клара — прозорците са отворени. Не се знае кой може да ни чуе.

Андраш продължи по-тихо:

— Спешно трябва да заминем. Искаме да си уредим превоз и после да измъкнем и останалата част от семейството.

Клайн седна на дивана и се хвана за главата.

— Потърсете помощ другаде.

— Защо да търсят друг? — попита дядо му. — Ти си най-добрият.

Клайн изръмжа недоволно. Баба му, приключила с подготовката в кухнята, вкара малка количка, остави я до дивана и започна да налива чай в старинни чаши от херендов порцелан.

— Ако ти не им помогнеш, наистина ще потърсят някой друг — каза тя с укорителна нотка в гласа. После вдигна глава и спря да налива чая, за да разгледа Клара, сякаш бъдещето бе изписано в точките на муселинената ѝ рокля. — Ще отидат при Пал Беренбом и той ще ги отпрати. Ще отидат при Сасон. Ще отидат при Блум. И ако и там не успеят, ще отидат при Янош Шпайцер. А много добре знаеш какво ще стане тогава. — Тя раздаде чашите, предложи захар и сметана и наля чай и за себе си.

Клайн премести поглед от баба си към Андраш, Клара, Тибор и Илана и бебетата. Изтри ръка във фланелата си. Беше един срещу всички тях. После вдигна ръце, предавайки се.

— Сами си копаете гроба.

— Моля ви, седнете да си изпиете чая — покани ги бабата. — А ти, Миклош, недей да говориш така мрачно.

Те седнаха на масата и изпиха странния на вкус силен чай, който беше им приготвила. Имаше дъх на горящи дърва и напомни на Андраш за есента. Тихичко обсъдиха подробностите: как Клайн ще уреди негов приятел с лодка да ги превози по Дунав и как семействата щяха да се скрият в две умело направени скривалища в товарното отделение, и как трябва да сложат упойващо средство в млякото на бебетата, за да не плачат, и как ще трябва да си носят храна за две седмици, защото пътуването, което обикновено трае няколко дни, може да се проточи много по-дълго по време на война. Клайн щеше да разпита кои кораби ще тръгват от Румъния и къде и как биха могли да се прехвърлят на борда на някой от тях. Ако всичко е наред, организирането на пътуването може да отнеме месец-два. Клайн заяви, че не е измамник като Янош Шпайцер. Няма да им запази места на неизправен кораб, нито да им препоръчва да носят по-малко храна, отколкото би им трябвала, а след това да купуват от приятелите му на непосилно високи цени. Няма да ги повери на екипаж, който ще открадне багажа им или да не им позволи да слязат на брега, ако се нуждаят от лекар. Нито ще им дава невъзможни обещания, че ще са в безопасност и със сигурност ще пристигнат невредими. Всичко можеше да се провали във всеки един момент. Трябваше да са наясно с това.

След като Клайн приключи, той се облегна на дивана и почеса гърдите си през ризата.

— Така стоят нещата — заключи той. — Пътуването е тежко и рисковано. Няма никакви гаранции.

Клара се приведе напред на стола и сложи чашата си на малката маса.

— Няма гаранции, но така поне имаме някакъв шанс — каза тя.

— Няма да гадая какви са шансовете ви. Но ако все още искате да ползвате услугите ми, готов съм да се заема.

Андраш, Клара, Тибор и Илана се спогледаха. Бяха готови. На това се бяха надявали.

— Наемаме ви — каза Тибор. — Ще поемем всички рискове.

Мъжете си стиснаха ръце и се разбраха да се срещнат отново след седмица. Клайн се поклони на жените и се оттегли обратно по коридора, където чуха да се отваря и затваря вратата на стаята му. Андраш си представи как той изважда поредната папка и изписва имената им в полето на етикета. Мисълта го изпълни с неочаквана тревога. Толкова много папки. Купчини папки, подредени навсякъде по леглото, масата и бюрото. Какво се е случило с тези хора? Колко от тях бяха стигнали до Палестина?

На другата вечер Клара поиска прошка от брат си. Двамата с Андраш отидоха до улица „Бенцур“ с бебето в количка. В кабинета на Дъорд Клара хвана брат си за ръце и помоли за извинение, каза му, че сигурно е видял колко стъписана е била и как не е могла в оня миг да осъзнае какво е направил той за нея. Не е могла да понесе мисълта, че вече е изгубил почти цялото си имущество. Обясни му, че е пуснала за продажба имота си в Париж и че ще започне да връща дълга си към него веднага щом получи парите.

— Не ми дължиш нищо — каза Дъорд. — Всичко мое е и твое. По-голямата част от парите ми и без това са наследство от татко. А сега не е много удачно да ми даваш своите пари. Изнудвачите ще намерят начин да вземат и тях.

— Но какво мога да направя тогава? — попита Клара почти разплакана. — Как да ти се отплатя?

— Като ми простиш, че действях, без да ти кажа. И може би да убедиш съпруга си да ми прости, че го накарах да пази това в тайна от теб.

— Разбира се, че ти прощавам — успокои го Клара.

Всички бяха съгласни, че Дъорд е защитавал интересите на Клара, а Дъорд изрази надежда, че синът му също ще се извини на Клара и Андраш. Но изрече думите колебливо и сподавено.

— Какво има? — попита Клара. — Какво се е случило?

— Получи нова повиквателна. Този път трябва да отиде. Не можем да направим нищо повече. Предложихме процент от печалбата

от продажбата на къщата, но вече не искат парите ни. Искат да вземат за назидание младежи като Йожеф.

— О, Дьорд — промълви Клара.

Андраш онемя. Представяше си Йожеф в Трудови войски толкова, колкото и самият Миклош Хорти да се появи някоя сутрин в автобуса от Обуда до Сентендре с дрипав шинел и канче за обяд в ръка. Първо изпита задоволство. Защо и Йожеф да не служи, след като Андраш вече бе отслужил двете си години и продължаваше? Но болезненото изражение на Дьорд го накара да се осъзнае. Какъвто и да беше Йожеф, той бе детето на Дьорд.

— Не възпитах добре сина си — обърна се Дьорд към прозореца. — Давах му всичко, което поиска, и се опитвах да го предпазвам от всичко. Но му дадох твърде много. Предпазвах го прекалено. Вече си мисли, че светът е в краката му. Живее си удобно в Буда, докато другите мъже служат вместо него. Сега ще трябва да разчита само на силата и ума си като всички останали. Надявам се да има достатъчно и от двете.

— Може да го назначат в някоя рота наблизно — каза Андраш.

— Това не зависи от него. Ще го разпределят, където поискат.

— Мога да пиша на генерал Мартон.

— Не дължиш нищо на Йожеф — каза Дьорд.

— Той ми е помагал. Доста пъти.

Дьорд кимна бавно.

— Когато поиска, може да е много щедър.

— Андраш ще пише на генерала — обади се Клара. — А после може би Йожеф ще дойде в Палестина с нас.

— В Палестина ли? Нали няма да заминавате за Палестина?

— Заминаваме. Нямаме друг избор — отвърна Клара.

— Но, скъпа, няма как да се стигне до Палестина.

Клара му разказа за Клайн, а погледът на Дьорд ставаше все по-суров.

— Не разбираш ли? — попита той. — Затова плащах на Министерството на правосъдието. Затова продадох картините, килимите и мебелите. Затова сега продавам къщата! За да не допусна да поемеш налудничав риск като този.

— Би било налудничаво да пилеем онова, което ни е останало — отвърна Клара.

Дьорд се обърна към Андраш.

— Надявам се, че не си се съгласил с този план.

— Брат ми е присъствал на клането в Делвидек. Смята, че и тук може да стане нещо подобно, че и по-страшно.

Дьорд се облегна безпомощно на стола с преbledняло лице. Отвън долетя звук от барабани и духови инструменти на военен оркестър, явно маршируваха по улица „Андраши“ към Площада на героите.

— А ние? — попита немошно Дьорд. — Какво ще стане с нас, когато открият, че си изчезнала? Кого мислиш, че ще разпитват? Кой ще поеме вината за бягството ти?

— Трябва да дойдете при нас в Палестина.

Дьорд поклати глава.

— Невъзможно е. Твърде стар съм, за да започвам нов живот.

— Какъв избор имаш? — попита Клара. — Понижиха те в длъжност, изгуби състоянието си, дома си. Сега ще ти вземат и сина.

— Планът ви е нереален.

— Поне го обсъди с Елза. До края на годината ще мобилизират и теб в Трудови войски. Елза и майка ще останат сами.

Дьорд докосна попивателната хартия с палци. Пред него стоеше купчина документи в дебела картонена папка в цвят слонова кост.

— Виждаш ли това? — побутна той папката към нея. — Това са документите, с които собствеността върху къщата ще бъде прехвърлена на новия ѝ притежател.

— Кой е той?

— Синът на министъра на правосъдието. Доколкото разбрах, жена му тъкмо родила шестото им дете.

— Бог да ни е на помощ — рече Клара. — Ще разбият къщата.

— Къде ще живеете? — попита Андраш.

— Намерих апартамент в началото на улица „Андраши“. Доста луксозен или поне е бил някога. Според документите имаме право да вземем мебелите, които са ни останали. — Той махна с ръка към оголената стая.

— Моля те, говори с Елза — настоя Клара.

— Шест деца в тази къща — въздъхна Дьорд. — Истинска катастрофа.

Генерал Мартон откликна бързо и със съчувствие на молбата на Андраш, но нямаше кой знае каква власт. Успя само да осигури място на Йожеф в рота 79/6. Когато Андраш научи, реши, че това е лично наказание за него. Бе възмездие за задоволството, което изпита, когато разбра за повиквателната на Йожеф. Сега всяка сутрин Йожеф чакаше на автобусната спирка в Обуда с вид на офицер — в прекалено чиста униформа и с ново войнишко кепе. Разпределиха го в групата на Андраш и Мендел и той трябваше да товари вагони наред с другите работници. През първата седмица гледаше свирепо Андраш, сякаш той бе виновен за всичко, сякаш той бе отговорен за мазолите по ръцете и краката му, за болките в гърба, за слънчевите изгаряния. Бригадирите тормозеха Йожеф, тъй като се уморяваше бързо и работеше мудно, а когато той се оплака, Фараго го повали с ритници на земята и се изплю в лицето му. След този случай Йожеф работеше, без да продума.

Юни се изтърколи, настъпи юли и сушата приключи. Всеки следобед от небето върху еднообразието в Сентендре се изливаше топъл дъжд. Жълтите тухли на сградите потъмняха до кафеникаво. По хълмовете на другия бряг на реката дърветата, стояли неподвижно в прахоляка, сега разклащаха клони и листа под напорите на вятъра. Между траверсите избуяха бурени и диви цветя, а една сутрин депото бе нападнато от малки жаби. Те покриваха всеки сантиметър от земята, пръкнали се бог знае откъде, големи колкото монета, с цвят на целина, и скачаха бясно в посока към реката. Заради тях два дни работниците ругаеха и подскачаха от крак на крак, после жабите изчезнаха също тъй внезапно, както се и бяха появили. Като малък Андраш обожаваше това време от годината, тогава ходеше да плува на езерото, ядеше горещи от слънцето ягоди направо от лехата, криеше се в сенките на високата хладна трева и наблюдаваше как мравките пъплят по своите си задачи. Сега имаше само тежката работа в депото и възможността да избяга. Вечер, когато си бе у дома, той държеше на ръце спящия си син, докато Клара четеше на глас откъси от книги на Бялик, Бренер и Херцел с описания на Палестина и за чудното преобразяване на земята, което постигаха заселниците там. Мислено той вече виждаше как семейството му заживява отново сред портокалови дръвчета, пчелни кошери, далеч под тях сияе бронзовият щит на морето, а синът му расте висок на въздуха, изпълнен с аромат на сол. Опитваше се да

не размишлява много за неизбежните трудности по време на пътуването. И той, и Клара бяха преживявали трудни времена. Дори родителите му, чието неотдавнашно преместване в Дебрецен бе най-значителният географски преход, който бяха предприемали през семейния си живот, се бяха съгласили да тръгнат за Палестина, ако е възможно, ако успеяха да им осигурят входни визи. Те не искаха цял континент, цяло море да ги делят от децата и внуците им.

След края на сушата организирането на пътуването започна да се урежда. Клайн намери капитан на корабче на име Сабо, който щеше да ги закара до румънската граница, и друг, на име Иванеску, който да ги отведе до Констанца; запази им билети под името Гедая на „Трашнет“, някогашна рибарска лодка, превърната в плавателен съд за нелегален превоз на бежанци. Трябваше да се подготвят да пътуват наблъскани в тясно пространство, гладни, сред непоносима жегата, да получат морска болест и да чакат с дни из турските пристанища, където не биваше да поемат риска да слизат на сушата, трябваше да вземат само най-необходимите вещи. Трябваше да са доволни, че ще пътуват през лятото, когато моретата са спокойни. Щяха да минат през Босфора, покрай Истанбул, през Мраморно море и да навлязат в Егейско море, от там в Средиземно море и ако успеяха да избегнат патрулните корабчета и подводниците, щяха да акостират три дни по-късно в Хайфа. Ако всичко вървеше по план, цялото пътуване щеше да трае две седмици. Заминаваха на втори август.

Клара имаше старомоден дървен стенен календар с рисунка на синя птица върху черешово клонче. Три миниатюрни прозорчета показваха датата, деня и месеца. Всяка сутрин Андраш завърташе малките колелца напред, преди да тръгне за Сентендре. Превъртя месец юли с гръмотевичните бури и пороите, от едноцифрените до двуцифрените дати, докато подготовката им за пътуването продължаваше. Събираха дрехи, обувки, шапки, опаковаха и разопаковаха куфари, опитваха се да подредят възможно най-компактно багажа си. В неделните следобеди се разхождаха из града и запаметяваха всичко, което искаха да си спомнят за в бъдеще: зелената мараня на хладния речен въздух около остров Маргит, бученето и вибрациите от колите, преминаващи по моста Сечени, мириса на окосена трева и на сярата от минералните извори във Варошлигет, сухата циментова основа на зимната пързалка, дългия, покрит с чакъл бряг на

Дунав, където Андраш се бе разхождал с брат си сякаш в друг живот, малко след като бяха завършили гимназия и живееха в квартирата си на улица „Харшфа“. Минаваха покрай синагогата, в която с Клара се бяха оженили, покрай болницата, в която се роди синът им, покрай малкото светло студио, където Клара водеше уроците по балет. Собственият им апартамент на улица „Нефелейч“, първото място, на което заживяха заедно. А имаше и толкова много призрачни места, с които нямаше да се сбогуват: къщата на улица „Бенцур“, която сега стоеше празна и чакаше сина на министъра на правосъдието, операта с ехтящите ѝ коридори, тротоара в една уличка, където някога се бе случило нещо.

В неделя, две седмици преди втори август, Андраш отиде сам при Клайн. Колетът с визите бе пристигнал от Палестина. Това бе последното, което трябваше да се добави в папките им — този комплект нови бели документи с печата на британското Министерство на вътрешните работи и звездата на Давид — печата на еврейския Ишув^[1]. Клайн щеше да направи копия, които да пази, ако нещо се случеше с оригиналите. Когато Андраш пристигна, дядото на Клайн хранеше козите на двора. Той вдигна шапка за поздрав.

— Значи скоро потегляте.

— След четиринайсет дни.

— Знаех си, че моето момче ще се погрижи.

— Изглежда, има дарба за тази работа.

— Такъв си е нашият внук. Същият като баща си, все планира ли, планира, работи с тези машинки и урежда разни неща. Баща му беше изобретател, чието име всички щяха да знаят, ако не бе починал толкова млад. — Той разказа на Андраш, че родителите на Клайн починали от грип, когато Клайн бил още малко момче — значи те бяха мъжът и жената от снимките. Друго дете сигурно щяло да бъде сломено от тази загуба, каза старият Клайн, но не и Миклош. Получавал само отлични бележки в училище, особено по хуманитарните науки, и самият той, като пораснал, станал един вид изобретател — създавал възможности там, където те липсвали.

— Какъв късмет, че го намерихме — каза Андраш.

— Дано късметът ви съпътства и занапред — пожела им дядото. Той плюна три пъти и чукна на дървената напречна греда на обора. —

Дано единственото неудобство на пътуването ви към Палестина да бъде това, че е твърде бавно.

Андраш вдигна шапка за поздрав към стария Клайн и извървя каменната пътека до вратата. Бабата на Клайн седеше в дневната на фотьойл с ръкоделие в ръце. Фините шевове във вид на златисти кръстчета изобразяваха ритуален козунак и думата Шабат на иврит.

— За вашата маса в Светите земи е — каза тя.

— О, не, твърде красива е — възрази Андраш. Сети се за куфарите, които ту опаковаха, ту разопаковаха, в които нищичко повече не се побираше.

Но човек не можеше да скрие нищо от бабата на Клайн.

— Жена ти може да я зашие в хастара на лятното си палто — каза тя. — В нея има талисман за късмет.

— Къде?

Тя му показа миниатюрния надпис на иврит, извезан в крайчеца на козунака.

— Числото осемнайсет. *Chai*. Живот.

Андраш кимна благодарно.

— Много мило от ваша страна. Много ни помогнахте.

— Момчето те чака в стаята си. Върви.

В затрупаната с папки бърлога Клайн седеше на леглото с чорлава коса, без риза и с разглобено радио на одеялото пред себе си. Ако първия път, когато Андраш го видя, му се бе сторил рошав и миризлив, то сега след месец, докато планираха бягството им, Клайн почти бе заприличал на първобитен човек. Бе му пораснала рехава черна брада. Андраш вече не помнеше кога за последен път бе го видял с риза. Миризмата му напомняше на спалните помещения в Карпатите. Ако прозорецът не бе отворен и през него не полъхваше вятър, който разлистваше най-горните папки, никой нямаше да издържи дълго в тази стая. И въпреки това на бюрото имаше едно разчистено местенце, където лежеше нова папка с кодирано разписание на пътуването, закачено с телбод от едната страна, и дебел куп инструкции на другата. Върху етикета бе изписано „Гедая“, тяхното кодово име. А в ръката си Андраш държеше последното парченце от мозайката, единственото легално в тяхното нелегално бягство. Преди да му се наложи да се занимава с подготовката на това пътуване, той дори не бе подозирал какъв лабиринт лежи между

емиграцията и имиграцията. Клайн затъкна малка отвертка в колана си и вдигна очи към Андраш, който остави документите в скута му.

— Истински са — каза Клайн, след като докосна релефните букви на британския печат. Обгърнатите му от тъмни кръгове очи се спряха върху очите на Андраш. — Това е всичко. Готови сте.

— Не сме говорили за парите.

— Напротив — Клайн се пресегна за една папка и извади страница, откъсната от счетоводна книга, където имаше колона от цифри, изписани с неговия дребен, наклонен наляво почерк. Цената на фалшиви документи, в случай че ги разкриеха. Таксите на капитаните на корабчетата и на капитаните на рибарските лодки, както и тяхната част от разходите за гориво по време на пътуването, цената на храната и водата, парите, заделени за подкупи, пристанищните такси и цената на допълнителната застраховка, тъй като през последните месеци много лодки бяха потопени с торпеда в Средиземно море. Всичко трябваше да се плаща поетапно на ръка по пътя.

— Вече говорихме за това — каза Клайн.

— Имам предвид твоята такса. За нея не сме говорили.

Клайн се намръщи.

— Не ме обиждай.

— Не те обиждам.

— Така както ме гледаш, имам ли нужда от нещо?

— От риза — отвърна Андраш. — И от баня. И от ново радио.

— Няма да взема пари.

— Това е нелепо.

— Така стоят нещата.

— Щом не искаш да ги вземеш за себе си, приеми ги за баба си и дядо си.

— Те имат всичко, от което се нуждаят.

— Не се дръж като идиот. Можем да ти дадем две хиляди пенгьо.

Помисли само колко пари са това.

— Две хиляди, пет хиляди, сто хиляди, кого го е грижа! Това не е работа за пари, разбираш ли? Ако искахте да плащате, трябваше да отидете при Беренбом или Шпайцер. Моите услуги не са за продан.

— Щом не искаш пари, какво искаш тогава?

Клайн сви рамене.

— Искам да успеете. А после искам да направя същото за някой друг, след това за друг и така нататък, докато не ме спрат.

— Не каза това, когато дойдохме за пръв път при теб.

— Бях се уплашил след „Струма“. Вече не ме е страх.

— Защо?

Той отново сви рамене.

— Положението става все по-лошо. Вцепеняващият страх ми се струва вече като лукс.

— Ами ако ти решиш да заминеш? Моят приятел може да ти съдейства за виза.

— Знам. Ще го имам предвид.

— Само ще го имаш предвид?

Клайн кимна и отново извади отвертката от колана си.

— Извини ме, но имам още работа. Приключихме, освен ако не се свържа да ви съобщя за някаква промяна. Заминавате след две седмици. — Той се наведе над радиото и започна да отвърта болт, с който една медна жица бе прикрепена към основата.

— Е? Това ли е всичко? — попита Андраш.

— Да — отвърна Клайн. — Не съм сантиментален. Ако искаш дълго сбогуване, си побъбри с баба ми.

Но бабата на Клайн бе заспала на фотьойла. Бе завършила бродираната покривка и я бе опаковала в парче хартия с картичка, върху която бяха изписани имената на Андраш и Клара. Андраш се наведе към ухото ѝ и ѝ благодари шепнешком, но тя не се събуди. Козите напомниха за себе си в двора. От стаята на Клайн се чу тиха ругатня и изтракването на хвърлен инструмент. Андраш пхна пакетчето под мишница и излезе безшумно.

Настъпи последната седмица преди заминаването. Андраш и Мендел издадоха последния илюстриран брой на „Кривата релса“, но Андраш накара Мендел да обещае, че ще продължи да издава вестника, докато пристигне и неговата виза. В броя имаше измислено интервю с унгарска порнозвезда, кръстословица, чиито оградени букви образуваха името на майор Карой Варшади, и оптимистична икономическа рубрика, озаглавена „Преглед на черния пазар“, в която всички показатели сочеха безкрайна поредица от доходоносни

доставки. В рубриката „Попитайте Хитлер“ тази седмица имаше само едно писмо:

Скъпи Хитлер, кога ще свърши тази жега? Искрено твой, Слънчасал.

Скъпи Слънчасал, ще свърши, когато аз кажа и нито миг по-рано, по дяволите! Хайл на мен, Хитлер.

В средата на седмицата родителите на Андраш пристигнаха в Будапеща, за да видят децата и внуците си, преди да заминат. Отидоха на вечеря в новото жилище на Хас — апартамент с високи тавани, напукана мазилка и паркет, нареден като рибена кост. Андраш осъзна, че бяха минали почти пет години, откакто бе изучавал паркетните покрития в училището, пет години, откакто бе учил кой вид дърво за кой модел на подреждане е подходящ и откакто бе рисувал различните подредби в скицника си. Сега беше в този апартамент с неутешимите си родители, с прекрасната си съпруга, с малкия си син и се готвеше да се сбогува с Европа. Архитектурата на апартамента бе важна само дотолкова, доколкото му напомняше какво ще остави зад гърба си.

Брат му и Илана пристигнаха с бебето си, заспало в ръцете на майка си. Седнаха един до друг на дивана, докато Йожеф се извисяваше до тях на златен стол и пушеше от цигарите на майка си. Бащата на Андраш прелистваше малък сборник с псалми и отбелязваше някои от тях, които синовете му да повтарят по време на пътуването.

Старата госпожа Хас разговаряше с майката на Андраш, която бе научила, че сестра ѝ познава онази част от фамилия Хас, която бе останала в Каба, недалеч от Коняр. Дъорд се прибра от работа с мокра от пот риза, целуна майката на Андраш и се здрависа с Бела. Елза Хас ги покани в трапезарията на масата.

Стаята бе украсена като за празненство. Имаше свещи в сребърни свещници, букетчета рози в сини стъклени вазички, кани с тъмночервено вино, чинии с позлатени краища и рисунки на сини птици. Бащата на Андраш благослови хляба и както обикновено, мрачният прислужник влезе да сервира. В началото разговаряха за обикновени неща: за променливите цени на дървесината, за прогнозата

в алманаха за ранната есен, за скандалната връзка на един депутат и бивша звезда от нямото кино. Но разговорът неизбежно се насочи към войната. Тази сутрин вестниците съобщиха, че германски подводници са потопили милиони тонове англо-американски товари през лятото, седемстотин хиляди тона само през юни. И новините от Русия не бяха по-добри: Втора унгарска армия след кървава битка при Воронеж в началото на юли сега прокарваше път напред на германската Шеста дивизия към Сталинград. Втора унгарска армия вече бе платила скъпо за помощта си на съюзника. Дъорд прочете, че е загубила над деветстотин офицери и двайсет хиляди войници. Никой не спомена онова, за което всички си мислеха: че към Втора унгарска армия бяха прикрепени петдесет хиляди трудоваци, почти всички евреи, и че ако Втора армия е понесла тежки поражения, то трудовите батальони със сигурност са пострадали много повече. От улицата долетя познатият звън на трамвай. Този звук бе характерен само за Будапеща, звук, увеличаван и отразяван от стените на сградите от двете страни на улицата. Андраш си спомни за едно друго заминаване преди пет години, което го бе отвело в Париж при Клара. Пътуването, което му предстоеше сега, бе по-отчаяно, но странно, не толкова страшно — между него и ужаса от неизвестното стояха Клара и Тибор. А в другия край на пътешествието чакаха Розен и Шалхевет, възможността за усърдна работа, която да му е по сърце, и обещанието за една непозната досега свобода. Мендел Хоровиц можеше да дойде при тях след няколко месеца, можеше скоро след това да заминат и родителите на Андраш. В Палестина синът им нямаше да носи жълта лента на ръката си или да живее в страх от съседите. Той самият можеше да довърши следването си. Не можа да не изпита известно съжаление към Йожеф Хас, който щеше да остане в Будапеща и да превива гръб в редиците на рота 79/6 в Трудови войски.

— Трябва да дойдеш с нас в Палестина, Хас — рече той. След пътешествието до Близкия изток Андраш щеше да е посетил повече места от Йожеф, факт, който осъзна с известно задоволство.

— Не ти трябва — отвърна сухо Йожеф. — Ще бъда ужасен спътник. Ще хвана морска болест. Непрекъснато ще се оплаквам. И това ще е само началото. В Палестина ще бъда напълно безполезен. Не мога да садя дървета, нито да строя къщи. Във всеки случай, сега не мога да оставя майка си, нали, майко?

Госпожа Хас погледна първо към майката на Андраш, а после сведе очи към чинията си.

— Може би ще размислиш — каза тя. — Може би ще дойдеш с нас, когато ние тръгнем.

— Моля те, майко, докога ще се преструваш. Ти никога няма да заминеш за Палестина. Не искаш да се качиш дори на лодка на Балатон.

— Никой не се преструва — възрази майка му. — С баща ти ще заминем веднага щом пристигнат визите ни. Не можем да останем тук.

— Бабо, кажи на майка ми, че е полудяла — обърна се Йозеф към баба си.

— Нищо подобно — реагира остро старата госпожа Хас. — Аз лично също възнамерявам да замина. Винаги съм искала да видя Светите земи.

— Виж ги тогава, но не оставай да живееш там. Ние сме унгарци, а не бедуини от пустинята.

— Преди да станем унгарци, сме били номадски племена — намеси се Тибор. — Не забравяй това.

— Извинявай, докторе — подсмихна се Йозеф. Той обичаше да се обръща към Тибор с „докторе“, както и да нарича Андраш „чичо“. — А преди това сме били ловци и берачи на плодове в Африка. Затова може би трябва да прескочим Светите земи и да се отправим директно към джунглите на Конго...

— Йозеф — прекъсна го Дьорд.

— Хиляди извинения, татко. Сигурен съм, че ти би предпочел да си замълчиш. Но е трудно да си единственият нормален човек в лудницата.

Бела се размърда на луксозния си стол и изпъна градския си костюм. Искаше му се да хване младия Хас за раменете и да го разтърси. Недоумяваше как той се осмелява да говори така лекомислено за онова, което предстои на Андраш и Тибор и техните семейства. Ако някой от синовете му би говорил така, Бела би го зашлевил, дори пред гостите. Но той не би възпитал син, който да говори по такъв начин. Не, нито той, нито Флора. Сега тя сложи ръка върху китката му, сякаш прочела мислите му. Бела не се изненада, че го е разбрала. Всички виждаха, че това момче е непоносимо. Поне майката на Клара му отговори твърдо. Бела я погледна през масата,

тази мрачна сивоока жена, която веднъж вече бе изгубила и бе върнала детето си, а сега се държеше стоически пред възможността да го изгуби отново. Тази жена, Бела и Флора бяха отгледали общо пет деца. Бела вече не се учудваше на връзката между Андраш и Клара, знаеше, че са от едно тесто, независимо от лукса, в който бе живяла тя като малка. Сега тя седеше спокойна с бебето на ръце и изглеждаше така, сякаш щеше да ходи на разходка на село, а не да плава по опасна река и обстрелвано с торпеда море. Каза си, че трябва да запомни спокойното изражение на лицето ѝ, този струящ от нея мир; в предстоящите дни и седмици щеше да има нужда да си го припомня.

Тази седмица, последната им в Будапеща, беше най-горещата през това лято. В четвъртък в автобуса за Сентендре не се дишаше още от шест часа сутринта; такива дни майката на Андраш наричаше *gombás-idő* — време, през което растат гъбите. Над Дунав духаше влажен вятър. Птиците махаха усилено с криле, носени от влажните въздушни течения, а дърветата на другия бряг на реката показваха opakото на листата си. От седмица командването в Сентендре се бе стегнало. Същите бригадири, които не забелязваха едва доловимото забавяне в товаренето, сега прищпорваха работниците безмилостно. Лошото настроение обхвана целия лагер като горски пожар. Разбра се за няколко кавги в офицерската сграда между майор Варшади и инспекторите, които източваха стоки за черния пазар, след които Варшади като никога изливаше яда си върху лейтенантите, те си го изкарваха на надзирателите и бригадирите, а бригадирите на свой ред ругаеха и ритяха работниците и ги шибаха през краката и по гърбовете с дебели въжета.

Тази сутрин щяха да ги строят за проверка, преди да започнат работа. Работниците бяха предупредени предварително, че униформите и работните им принадлежности трябва да са в безупречно състояние. В седем часа ги строиха край релсите за неопределено време. Заваля силен дъжд и едрите капки бързо намокриха униформите им. Продължаваха да чакат, а надзирателите крачеха отегчено между редиците.

— Каква загуба на време — каза Йозеф — защо просто не ни пуснат да се прибираме?

— Чуйте го само, да ни пуснели да си ходим — обади се Мендел.
— Вие двамата, тихо — извика им един от надзирателите.

Андраш наблюдаваше ниската тухлена постройка, където се намираше кабинетът на Варшади. През замъгленото стъкло на прозореца виждаше как командирът държи телефонна слушалка до ухото си. Андраш се поклащаше напред-назад и се повдигаше на пръсти, гледайки как дъждът се лее по гърбовете на мъжете пред него. Наум си преговаряше какво трябва да свърши през следващите няколко дни: последни приготовления на багажа, повторна проверка на списъците с дрехи и припаси, да овърже с въжета и да заключи куфарите. Мислеше си кога ще тръгнат от апартамента на улица „Нефелейч“, за среднощната им среща с Тибор, за пътя до мястото, северно от моста Ержебет, където щеше да ги чака лодка, как щяха да слязат във влажното и тъмно скривалище, където да се сгушат заедно, докато лодката се плъзга по течението. Така хубаво се бе скрил в онази лодка по Дунав, че в началото не забеляза грохота на камионите по пътя. Усети ниските вибрации в гърдите си и си помисли: „Пак загърмя“. Но бученето продължи и започна да се усилва, той вдигна глава и видя конвой от шест камиона с унгарски войници. Камионите влязоха с ръмжене през портите на Сентендре, а гумите им вдигаха сухия прах изпод мократа повърхност на пътя. Паркираха на празното място между релсите и офицерската сграда. Войниците в каросериите носеха пушки с прикрепени към тях щикове, Андраш видя как остриетата проблясват в маслинения сумрак под брезента. Когато камионите спряха, войниците наизскачаха на калния чакъл с небрежно спуснати настрани оръжия. Офицерите от първия камион влязоха в ниската сграда и вратата се затвори след тях.

Работниците наблюдаваха войниците. Бяха най-малко петдесетина. Докато офицерите стояха вътре в сградата, войниците облегнаха пушките си на релсите и запалиха цигари. Един от тях извади колода карти и започна да раздава за игра на покер. Друга групичка се събра около вестник и един от тях започна да чете на глас заглавията.

— Какво става? — прошепна мъжът до Андраш, висок плешив човек с прякора Бялата кула. Той беше преподавател по история в университета и като Золтан Новак беше призован в Трудови войски от

квотата на еврейската интелигенция. Беше отскоро на служба и още не се бе научил да приема събитията, без да възразява.

— Не знам — зачуди се Андраш. — Ще разберем.

— Тишина в строя! — извика надзирателят.

Чакането продължи. Част от пазачите отидоха при войниците, за да изтъргуват по някоя цигара и да научат новините. Някои от тях явно се познаваха. Потупваха се по гърба и се здрависваха. Мина още половин час, а от сградата не излизаше никой. Накрая капитанът на надзирателите даде на работниците команда „свободно“. Ако искаха, можеха да се нахранят или да пушат цигари. Андраш и Мендел седнаха на една мокра траверса и отвориха канчетата си с обяда, а Йозеф извади тънка кожена табакера от джоба на ризата си и запали цигара.

Миг по-късно вратата на тухлената сграда се отвори и офицерите излязоха — първо армейските офицери в изгладени униформи с месингови копчета, после познатите им офицери от Трудови войски, които ги командваха от началото на службата им в Сентендре. Първият лейтенант на Варшади наду свирка и нареди на работниците да застанат мирно. Последва кратка суматоха, докато мъжете прибираха обяда си. Сержантът изкрещя заповедта. Всички трябваше да се строят в колони пред камионите и да пренесат стоките до товарните вагони възможно най-бързо.

Ако не бяха войниците с насочените към небето щикове, сякаш за да прободат надвисналите ниско облаци, всичко щеше да изглежда като един обикновен ден в Сентендре. Рота 79/6 пренасяше кутии с амуниции през същия участък от чакъл, който бяха прекосявали хиляди пъти. Това, че надзирателите държаха по-изкъсо работниците, това, че офицерите крещяха по-силно заповедите, изглеждаше само продължение на враждебността, която се носеше из редовете на командването цяла седмица. Фараго, техният бригадир, не изсвири нито една мелодия от мюзикъл, а само крещеше *Siessetek! По-бързо!* с тънкия си тенор и се чудеше на глас защо е бил проклет да командва отряд от охлюви и костенурки.

Бяха разтоварили половината стоки и оставаше да пренесат товара от още пет камиона до влака, когато един от адютантите на Варшади се приближи към групата работници на Андраш и отведе

Фараго настрани. След малко извика Андраш и Мендел. Командирът на ротата искал да говори с тях в кабинета си.

Мендел и Андраш се спогледаха: „Няма страшно. Не се паникьосвай“.

— Каза ли защо ни вика, господине? — попита Мендел, макар че имаше само една причина командирът да ги вика в кабинета си.

— След малко ще разберете — закани се Фараго и се обърна към адютанта: — Изпрати ги обратно веднага щом Варшади приключи с тях. Трябват ми.

Младият адютант на майора ги поведе през железопътната линия към ниската тухлена сграда. В антрето група войници стояха мирно, с пушки, вдигнати на рамо. Когато Андраш и Мендел влязоха, те само обърнаха очи към тях, но стояха застинали като скулптури. Портиерът въведе Андраш и Мендел в кабинета на Варшади, затвори вратата след тях и те се озоваха сами пред командира. Ризата на Варшади бе чиста и спретната въпреки жегата, а очите му ги гледаха присвито иззад очила с формата на полумесеци. На бюрото му, както си и мислеше Андраш, лежеше пълен комплект броеве на „Кривата релса“.

— Добре — заговори Варшади и започна да разглажда страниците. — Ще бъда кратък. Знаете, че харесвам вас, момчета, и вашия вестник. Хората тук добре се посмяха с него. Но се опасявам, че не е... хм... много разумно в момента да остане в обращение.

За миг Андраш се обърка. Мислеше си, че ги викат заради съпротивата, която с Мендел бяха предизвикали. Забързаното темпо на работа и промяната в държането на бригадирите насочваха към това. Но Варшади нямаше да ги обвини в агитация. Изглежда, само искаше да спрат да издават вестника.

— Вестникът на практика не е в обращение — започна да се оправдава Мендел. — Чете се само в рота 79/6.

— Правили сте по петдесет екземпляра от всеки брой. Хората ги носят по домовете си. Някоя от тези бройки може да стигне до града. А стои и въпросът с печатните плаки и оригиналите. Тази хартия изглежда качествена. Знаем, че не ги препечатват на ръка у дома.

Андраш и Мендел се спогледаха набързо и Мендел заяви:

— Унищожаваме печатните плаки всяка седмица, господине. Излиза само този тираж.

— Доколкото разбрах, и двамата преди сте работили в „Унгарски еврейски журнал“ в Будапеща. Ако разпитаме там или отидем на оглед, дали случайно няма да открием...?

— Търсете, където искате, господине — отвърна Мендел. — Няма да намерите нищо.

Андраш наблюдаваше като насън как командирът отвори чекмеджето на бюрото си, извади малък револвер и го вдигна небрежно в ръка. Тялото на оръжието бе черно като кадифе, а дулото леко закривено нагоре.

— Тук не могат да се допускат грешки — отсече Варшади. — Петдесет екземпляра от всеки брой. Това е достатъчно голяма неизвестна в уравнението. Искам оригиналите и печатните плаки. Искам да знам къде ги държите.

— Унищожихме... — започна Мендел пак, без да сваля поглед от оръжието.

— Лъжеш — произнесе делово Варшади. — Това не ми харесва при толерантността, която проявявам към вас. — Той обърна оръжието в дланта си и прокара палец по предпазителя. — Кажете ми истината и можете да си вървите. Печатали сте в редакцията на „Унгарски еврейски журнал“. Дали ще намерим оригиналите там? Питам ви, господа, защото единственото друго място, за което се сещам, са домовете ви. А не бих искал да притеснявам вашите семейства. — Думите му увиснаха във въздуха между тях, докато той лъскаше револвера с пръсти.

Всичко мина пред очите на Андраш: опустошеният апартамент на улица „Нефелейч“, всички документи и книги пръснати по пода, всички шкафове изпразнени, диванът изтърбушен, дъските на паркета изкъртени. Цялата подготовка за пътуването им до Палестина, изложена за официална проверка. Клара, сгусена в ъгъла или хваната за ръцете — Как? От кого? — докато бебето плаче. Отново се спогледа с Мендел и разбра, че и той си мисли същото и е взел решение. Щом Андраш нямаше да каже истината, Мендел щеше да я изрече. И наистина миг по-късно Мендел заговори:

— Оригиналите се съхраняват във вестника. По едно копие от всеки брой в кабинета на редактора. Няма нужда да безпокоите ничие семейство. Не държим нищо по домовете си.

— Много добре — каза Варшади и върна пистолета в чекмеджето. — Това е всичко засега. Свободни сте — махна той с ръка към вратата.

Те тръгнаха като омагьосани, без да се поглеждат. Бяха злепоставили лично Фридиеш Еплер, неговата длъжност, и знаеха това много добре. Не се знаеше какви ще са последиците и каква цена може да се наложи да плати той. Навън цялата рота беше се събрала на плаца и всички притеснени стояха мирно. Когато Андраш зае мястото си в строя, Йозеф го изгледа с искрено любопитство. Но нямаше време да му разказва, явно най-сетне щеше да започне обещаната проверка. Войниците, които пристигнаха сутринта, се бяха подредили по краищата на плаца, а офицерите стояха начело. Изведнъж Андраш разбра: рота 79/6 беше обградена. Войниците, които пушеха и се смееха с надзирателите, сега стояха мирно, с ръце на пушките и очи, вперени в онова опасно военно средно разстояние, мястото, от което бе невъзможно да различиш чертите на лицето на друго човешко същество.

Варшади излезе от ниската сграда с изправен гръб и медали, хвърлящи отблясъци на следобедното слънце.

— Равнис! — извика той. — Ходом марш!

Андраш си каза, че трябва да запази спокойствие. Намираха се на половин час от Будапеща. Това не беше Делвидек. Варшади сигурно искаше само да ги сплаши, да покаже някаква дисциплина, въпреки разпуснатото си командване. По негова заповед рота 79/6 излезе с маршова стъпка от плаца, мина покрай релсите и се насочи към южната порта на депото. Войниците маршируваха, оградени плътно трудоваците. Когато стигнаха до края на товарните вагони, всички спряха.

На опашката на влака бяха закачени три празни вагона със съкращението на Трудови войски, изписано по стените им. На малките им високи прозорчета имаше железни решетки. Вратите стояха отворени, сякаш ги очакваха. Далеч напред, отвъд току-що натоварените със стоки вагони, локомотивът бълваше кафяв пушек.

— Внимание — извика Варшади. — Заповедите ви се промениха. Нуждаят се от вас на друго място. Заминават незабавно. Работата, която ще вършите, е секретна. Не можем да ви дадем повече информация.

Мъжете се разшумяха слисани и изведнъж се вдигна глъчка.

— Тишина! — изкрещя командирът. — Тишина! Млъкнете веднага! — Той вдигна пистолет и стреля във въздуха. Работниците се смълчаха.

— Извинете, господине — обади се Йозеф. Той стоеше само на около метър от Андраш, достатъчно близо, за да вижда Андраш тънката веничка, която пулсираше на слепоочието му. — Доколкото си спомням от Наръчника за служещи на Трудови войски, трябва да получим едноседмично предизвестие, преди да ни разпределят на друго място. А и, простете, че го споменавам, но нямаме почти никаква храна.

Майор Варшади отиде до Йозеф с пистолет в ръка. Хвана оръжието за дулото и удари два пъти Йозеф по лицето с дръжката. Ярочервена струйка кръв пръсна по рамото на Андраш.

— Съветвам те да си затваряш устата — изкрещя му Варшади. — Там, където отиваш, ще те застрелят и за по-малко.

Майорът издаде нова заповед; войниците затегнаха кръга около работниците и ги притиснаха към вагоните. Андраш се озова между Мендел и Йозеф. Отзад се блъскаха останалите мъже. Нямаха друг избор, освен да се качат във вагона. През единствения висок прозорец Андраш видя строените в редица войници около вагоните, слабото проблясване на щиковете им на фона на осеяното с облаци небе. Във вагоните се наблъскваха още и още мъже, докато вътре не остана място за дишане. Андраш усети мириса на мокър плат, помада за коса и пот, сърцето му се блъскаше в гърдите, гърлото му се сви от ужас. В момента Клара сигурно събираше последните им вещи. След час щеше да започне да поглежда часовника. Трябваше да слезе от влака, да се престори на болен, да предложи подкуп. Той започна да си проправя път с лакти към вратата, но преди да успее да достигне правоъгълника светлина, се чу изскърцване. Вратата започна да се затваря, настъпи мрак, верига издрънча върху метал и прозвуча щракването на катинар.

Миг по-късно свирката на влака изпищя с безразличие. През дървените дъски на пода, през подметките на летните му обувки и през костите на краката му проехтя механичен тласък, първият стържещ тласък при потеглянето. Мъжете изпопадаха един върху друг и тежестта им явно бе достатъчна да притисне и успокои сърцето в

гърдите на Андраш. Влакът тръгна ритмично и ги изведе през портата на депо Сентендре в неизвестна никому посока.

[1] Наименование на еврейската общност в Палестина. — Б.пр. ↑

ПЕТА ЧАСТ
ПОД ОГЪН

ТРИДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ТУРКА

В дните и нощите, които прекара във влака, след като крещя до пресилване в знак на протест и изгуби всякаква надежда за бягство, го обзе ступор. Стоеше с Мендел с часове на малкото високо прозорче и гледаше как светът минава край тях като някаква поредица от невъзможни решения: онзи мотоциклет, навяващ примамливата мисъл за бързо бягство, онзи път и свободата да се завърне по него при Клара, онази пощенска камионетка, която можеше да отнесе писмо до нея. По посоката, от която идваше светлината, разбра, че пътуват на североизток. И бездруго щеше да се досети накъде отиват, защото влакът се изкачваше по нанагорнище. Навлязоха в североизточните възвишения през Дьондьош и Фюзешабон; на места пълзяха едва-едва, на места спираха за часове. Всеки път, когато влакът спреше, Андраш си мислеше, че сега ще ги отведат до новото място, където щяха да работят. През втората нощ наистина им наредиха да слязат от влака и ги вкараха в празен склад, където явно някога бе съхранявано червеното вино от региона *Egri Bikavér* — Бича кръв. Във въздуха се носеше сладкият дъбов мирис на бурета за вино, по пръстения под имаше избелели кръгли лилави петна. Двама армейски готвачи им наляха рядка зелена чорба и раздадоха парчета твърд черен хляб — обичайната храна в Трудови войски. Наредиха се на опашка, за да се измият на чешмата в ъгъла на склада. Нямаха право да разговарят помежду си и да излизат навън дори за да се облекчат; за целта трябваше да използват един варел. Вратата на склада беше заключена, а сградата се охраняваше от войници. На сутринта ги качиха отново на влака и потеглиха на изток.

Това бе третият им ден в път. Андраш трябваше да тръгне за Палестина на следващата сутрин. Какво ли правеше Клара сега? Знаеше, че е безполезно да се надява тя да тръгне без него. Какво ли си е помислила преди два дни, когато той не се прибра? Представи си я как се навежда над чантите, събира дрехите на бебето, поглежда часовника на тоалетката, представи си леката ѝ тревога, след като е

минал часът, в който той се прибираше — дали не се е отбил да пийне нещо с Мендел, или са отишли да се разходят за последно из познатите улици? Вечерята в кухнята сигурно е изстинала. Клара е приспала Томаш, а тревогата ѝ е прераствала в страх, когато е станало осем часът, девет, а после десет.

Какво ли си е помислила, че му се е случило? Дали си е представяла, че са го хвърлили в затвора или са го убили? Дали администрацията на Трудови войски ѝ бе казала какво става с него? Най-вероятно тя все още не знаеше. А заплахата на Варшади? Дали ще се задоволи с намерените оригинали на „Кривата релса“ в кабинета на Еплер, или ще нареди да претърсят и апартамента?

Във влака непрекъснато се изказваха догадки къде отиват и какво ги чака. Мнозина мислеха, че е станала някаква грешка при прехвърлянето им. В края на месеца трябваше да ги изпратят в друго железопътно депо на североизток от Естергом. Сигурно бяха объркали заповедите. Скоро щяха да установят грешката и да ги качат на влак, пътуващ обратно на запад. Но това не обясняваше защо в Сентендре бяха изпратени войници, които да ги натоварят на влака, нито защо ги бяха изпратили така набързо. Бялата кула, бившият преподавател по история, имаше друга версия: според него ги изпращаха на изток, защото бяха станали свидетели на престъпление — бавното и системно отклоняване на стоки за милиони пенгьо към черния пазар. Правителството е започнало кампания по изкореняване на корупцията сред военните, разправяше Бялата кула. Кражбата на стоки, предназначени за фронта, се смяташе за държавна измяна, наказуема със смърт. Командирите на батальона, които бяха най-виновни, сигурно са изпаднали в паника. Не могли да разчитат, че евреите ще се застъпят за невинността на офицерите, които ги подлагали на всекидневен тормоз, затова трябвало да ги изпратят някъде далеч от погледите, може би дори на Източния фронт.

Йожеф беше страшно уплашен. Почти не продумваше. Стоеше сам и внимателно опипваше лицето си, където го беше ударил Варшади. Не спеше, поне доколкото Андраш виждаше, седеше буден по цяла нощ и пренареждаше няколкото вещи в торбата си. Не пускаше никакви шегички. Не ядеше храната, която им даваха, и предпочиташе да гризе коричка козунак, останала му от последния обяд, който си бе занесъл в Сентендре. В началото отказваше да използва общата кофа в

ъгъла на вагона, която служеше за тоалетна, а когато най-накрая бе принуден да отиде по нужда, се върна като пребит.

Денят отново премина в нощ, а влакът продължаваше напред. Не спираха за храна и вода. Нямаше отдих от жегата. Нямаше достатъчно място да легнат. Редуваха се да седят на пода и да доближат глави до прозореца. Изпитваха известно облекчение, когато можеха да вдишат глътка свеж въздух. Но на четвъртия ден вече нямаше как да не обръщат внимание на силната воня и на стисналата гърлата им жажда, а Андраш започна да си мисли дали истинската цел на пътуването не беше да ги държат във влака, докато измрат от жажда. Замаян от липсата на вода, той осъзна, че вината да са затворени в този пътуващ на изток влак, е изцяло негова. „Кривата релса“, макар и прикрито, все пак бе документирала участието на Сентендре в схемата на черния пазар. Вестникът бе разяснил на всички трудоваци истинското положение, а те бяха достатъчно слепи или наивни да не забележат това сами и може би бяха разнесли мълвата за случващото се извън рамките на депото. Клара се оказа права — той бе поел нелеп и излишен риск. Вестникът може и да беше крехка фиданка в гора от уличаващи доказателства, но все пак беше доказателство. Варшади бе преценил, че е достатъчно сериозна улика, за да ги повика в кабинета си и да ги заплаши с оръжие. Щом петдесет екземпляра са се раздавали всяка седмица, а може би са стигали и до града, дали Варшади не се бе преобразил от разгулен пияница в човек, готов да изпрати цяла рота на фронта само за да спаси собствената си кожа?

Същия следобед Андраш стоеше на прозореца, докато се изкачваха през скалиста местност под плющия дъжд. Иззад завесата на мъглата изникна огромен черен силует, руините на средновековна крепост, замък с назъбени бойници с извисяваща се в небето черна кула. Андраш потупа Мендел по рамото да погледне навън. Гърдите му се свиха от усещането, че някога е сънувал този миг. Всичко му се струваше познато: тракането на колелата по релсите, сумракът, процеждащ се във вагона, вонята на наблъсканите вътре мъже, нацърбеният силует на крепостта. Устата му се изпълни с метален вкус и той настръхна от някакво усещане за срам. Как можеше да се заблуждава, че с Клара, Томаш, Тибор, Илана и Адам сега щяха да се крият в трюма на някоя лодка по Дунав, която да ги кара към Румъния, откъдето да се качат на кораб за Палестина? Как можеше да си

представи, че ще прекосят успешно кръстосвано от подводници море, че ще стигнат невредими до Хайфа и ще започнат нов живот в някое от селищата там, че ще доведат и родителите си и ще помогнат за събирането на пръснатите кости на еврейската родина? Бе си позволил дори да повярва, че Матяш ще се прибере от военната си служба жив и здрав и ще дойде при тях в Палестина. Но замъкът на хълма, мъглата, този влак — сякаш през цялото време е знаел, че точно това го чака. Някак си бе предусещал, че никога няма да заминат от Будапеща заедно, че няма да успеят да избягат от Унгария и да прекосят Средиземно море. Мислеше си дали и Клара е предчувствала същото. Ако го е знаела, защо позволиха един на друг да се заблуждават взаимно?

Сега осъзна, че от години си е изградил навика да се надява сляпо. Той се бе превърнал в нещо толкова естествено за него, колкото дишането. Бе го отвел от Коняр в Будапеща и после в Париж, от самотния студ в стаята му на улица „Дез Екол“ до уютната топлина на улица „Севинье“, от отчаянието на карпатската зима до улица „Незабравка“ в Ержебетварош. Тази сляпа надежда бе неизбежният вторичен продукт от любовта, бистрият и мощен изблик на бащинството. Това го бе предпазвало от твърде дългите и сериозни размисли за Поланер, Бен Яков и по-малкия му брат. Тази сляпа надежда не му позволи да обмисли последиците от публикуването на вестник като „Кривата релса“. Не му позволи да си представи, че могат да го пратят на изток в разгара на сраженията. Но ето че сега бе тук, с него бе и Мендел Хоровиц, с когото заедно гледаха стопяващия се сред мъглата замък.

Влакът продължаваше пътя си, изкачваше се, навлизаше бавно сред все по-разредения и сух въздух. Адската жега бе започнала да изчезва, а през малкото прозорче проникваше уханието на борове. Мъжете мълчаха изнемощели от жажда, глад и липса на сън. Редуваха се да стоят и седят. Унасяха се и се сепваха, поклащани от движението на влака, с крака, изтръпнали от вибрациите на колелата по безкрайните релси. Когато влакът спря на една гара на петия ден, Андраш си мислеше само колко хубаво би било да се излегне на земята и да поспи. Отвън се чу дрънченето на верига, отварянето на врата, вълна свеж въздух нахлу във вонящия вагон и мъжете се изсипаха на перона. Замаян от умора, Андраш прочете надписа на гарата: „Турка“.

Докосване на предната част на небцето, свиване на устните, за да произнесе сричката „ка“, унгарската умалителна форма. Заля го внезапно облекчение: все пак не бяха на Източния фронт. Все още бяха в границите на Унгария.

Типка. Андраш не осъзна, че е произнесъл името на глас, докато Бялата кула, който стоеше до него, не поклати глава и не го поправи:

— Чете се Турка. Изписано е на кирилица. Табелата бе изписана на кирилица, защото бяха стигнали в Украйна.

Лагерът, където трябваше да се настанят, бе бомбардиран миналата седмица. Бяха загинали сто и седемдесет души, а казармите бяха изравнени със земята. Оцелелите трябвало да изкопаят огромни гробове, за да погребат другарите си, натрупаната пръст бе хлътнала от дъжда през изминалата седмица. От предишната рота бяха останали само костите на загиналите — нямаше нито табела, нито инструмент, нито късче боклук, които да успокоят хората от 79/6. Те останаха в калта на плаца, а на следващия ден ги заведоха в главната сграда и пристройките на празно еврейско сиропиталище на половин километър оттам.

Сградата бе построена от съветски тухли, позеленели от плесен. Всичко вътре бе пригодено за ползване от деца. Двуетажните легла бяха къси и единственият начин да легнат на тях, бе да свият колене към гърдите си. На мивките имаше течаща вода, което бе истинско чудо, но умивалниците бяха толкова ниско, че трябваше едва ли не да коленичат, за да се измият. Столовата беше обзаведена с миниатюрни пейки и масички, а по коридорите още имаше следи от кални детски крака. Но с изключение на това, от децата нямаше никаква друга следа. Всички дрешки, обувки, книжки и лъжици бяха прибрани, сякаш децата никога не бяха съществували.

Новият им командир беше едър, чернокос маджар, чието лице бе прорязано от огромен белег. Белегът започваше от средата на челото и се извиваше като дъга до върха на брадичката му, прорязвайки клепача, заобикаляйки носа само на милиметър и разцепвайки устните му на две неравни половини. Окото без клепач придаваше на мъжа вид на изненада и страх, сякаш първоначалният шок от раната така и не бе го напуснал. Казваше се Козма. Беше от Дьор. Имаше сива хрътка, която

или риташе, или галеше, и лейтенант на име Хорват, с когото се държеше по същия начин. През първата им сутрин в сиропиталището Козма събра ротата на двора и ги накара да маршируват бързо пет километра надолу по пътя, докато не стигнаха до мокро поле, където тревата растеше неравномерно над дълъг, запълнен окоп. Там били строили децата от сиропиталището и ги разстреляли, каза командирът, и там ще бъдат застреляни и те, когато Унгарската армия няма повече да се нуждае от тях. Войнишките им табелки с имената може би ще се върнат у дома, но те самите никога няма да се приберат; били помръсани и от свине, по-нисши от червеи и вече били обречени. Засега обаче ротата им щяла да се присъедини към петстотинте трудоваци, които ремонтират пътя между Турка и Стрий. Старият път се наводнявал всеки път, когато река Стрий излизала от коритото си. Новият път щял да бъде разположен по-високо. Малко неудобство представлявали минираните полета, от време на време работниците трябвало да ги разчистват, за да прокарат пътя. Трябвало да приключат работа, преди да падне сняг. После щели да чистят пътя. Счетоводителят Орбан щял да се погрижи за заплатите им. Толнай, лекарят, щял да ги лекува, ако се разболеят. Симуланти обаче нямало да търпят. Толнай имал изрична заповед да прави всичко по силите си, за да не отсъстват от работа. Те трябвало да се подчиняват на надзирателите и офицерите за всичко, онези, които създавали неприятности, щели да бъдат наказвани, а дезертърите — разстрелвани.

След като приключи с речта си, Козма тропна с пети, завъртя едрото си тяло с изненадваща бързина и се отдръпна настрана, за да може неговият лейтенант да се обърне към ротата. Дребен и възслаб, лейтенант Хорват приличаше на сглобяема играчка. На носа му бяха кацнали чифт очила, а от джоба на ризата си извади лист хартия. След мръкнало не се разрешава включването на електрически лампи, каза им той с монотонния си глас, нямали право да пишат писма, нямало магазинче, където да попълват припасите си, нямало резервни униформи, ако техните се износят или скъсат, нямали право да се събират на групи, нито да общуват с надзирателите, нямали право да носят джобни ножчета, да пушат цигари, да задържат намерени ценности, да пазаруват в магазините в града или да търгуват с местните селяни. Семействата им скоро щели да бъдат уведомени за

преразпределението, но рота 79/6 нямаше да получава и изпраща поща — никакви колети, писма или телеграми. Заради собствената си безопасност трябвало непрекъснато да носят ленти на ръкавите си. Без съответното обозначение можело да вземат някого за враг и да го застрелят.

Хорват им изкрещя да се строят в пет колони и ги изкара обратно на пътя, за да ги заведат веднага до мястото, на което щяха да работят. Пътят беше мокър, газеха дълбока лепкава тиня. Когато съвсем се разсъмна, Андраш видя, че се намират в широка речна долина, простираща се между хълмове с гъста иглолистна гора. В далечината се издигаха нащърбените сиви върхове на Карпатите. Около склоновете на хълмовете се стелеха облаци, които обгръщаха долината в мъгла. Набъбналата от дъжда река Стрий клокочеше бързо между стръмните кафяви брегове. Не след дълго Андраш усети, че се изкачват по баир. Списъкът със забрани не му излизаше от ума: без електрическа светлина след мръкнало, без писма и пощенска връзка със света. Нямаше как да съобщи на Клара. Нямаше как да разбере какво става с нея или с Тибор, Илана и Адам, нито с Матяш, ако изобщо се получи някакво известие от него. При предишните му разпределения именно писмата на Клара му даваха сили да не се отчайва, крепеше го нуждата да ѝ напише: *Добре съм*. Как щеше да понесе мисълта, че няма да има никаква връзка със света, особено след случилото се? Трябваше да намери начин да ѝ прати вест, независимо от последиците. Трябваше да подкупи някого, ако ще и да напише разписка за гаранция. Трябваше да пише писма, които някак да стигнат до нея. В това поне бе убеден на фона на цялата несигурност, която го обгръщаше.

Местността, в която щяха да работят, се намираще на десет километра път, раздадоха им кирки и лопати и ги разделиха на двама души, които да товарят ръчните колички, и четирима, които да копаят с лопатите. Виждаха стотици подобни групички, които копаеха пръст, извозваха я с колички и изравняваха основата на пътя, за да бъде настлан след това с чакъл и асфалт. Назад към Турка се простираше вече изравнен път, редица от червени маркировки осейваше зеления безкрай между строежа и Схидница. Сред групите се разхождаха

надзиратели, които шибаха трудоваците по гърбовете и краката с тънки пръчки.

Работиха пет часа без прекъсване. По пладне им дадоха по сто грама хляб, толкова ронлив, сякаш омесен от дървени стърготини, и по един черпак рядка чорба от ряпа. После работиха до мръкване и се прибраха под строй в тъмното. В сиропиталището ротният готвач им наля по една чаша лучен бульон. Строиша ги на двора и ги държаха там три часа, преди Козма да ги прати да си лягат на койките с детски размери. Така щяха да живеят от сега нататък.

Андраш спеше на горното легло до прозореца, а Мендел в съседство над Бялата кула. Йозеф зае леглото под Андраш. През първата седмица в сиропиталището Андраш чуваше как Йозеф се върти часове наред на твърдия дървен нар. Всеки път, когато се обърнеше, той разклащаше леглата и събуждаше току-що унеслия се Андраш. На петата нощ на Андраш вече му идеше да го удуши. Искаше само да заспи, за да не мисли къде се намира. Но Йозеф не го оставяше. Въртеше се, въртеше се часове наред.

— Престани! — изсъска му Андраш. — Заспивай.

— Върви по дяволите — прошепна Йозеф.

— Ти върви по дяволите.

— Вече съм стигнал там. Ще умра тук. Знам си.

— Всички ще умрем все някога — обади се Мендел от съседното легло.

— Имам крехка физика и избухлив нрав — каза Йозеф. — Взимам лоши решения. Склонен съм да отговарям остро на хора с оръжия.

— В Трудови войски си от два месеца. Още не си умрял.

— Това не е Сентендре.

— Гледай на този лагер като на Сентендре, само че с по-лоша храна и по-грозен командир.

— За бога, Леви, не ме ли слушаш? Имам нужда от помощ.

— По-тихо! — обади се някой.

Андраш слезе от горното легло и седна до Йозеф. Намери очите му в мрака.

— Какво има? — прошепна той. — Какво искаш?

— Не искам да умра, преди да навърша трийсет години — отвърна шепнешком Йозеф, готов да се заплаче като дете. Той прокара ръка под носа си. — Не съм подготвен за това. През последните пет години само пия, ям, чукам жени и рисувам. Не мога да оцелея в трудов лагер.

— Напротив, можеш. Ти си млад и здрав. Ще го преживееш.

Двамата поседяха смълчани, заслушани в дишането на мъжете наоколо. В звука на петдесет мъже, които дишат в съня си: приличаше на струнната секция на оркестър, която свири на цигулки, виоли и виолончела без струни — безкрайно търкане на конски косми в дърво. От време на време кихане като от флейта или медно покашляне нарушаваше струята на дишането, но безструнната музика продължаваше като низ от въздишки в мрака.

— Това ли е всичко? — попита Йозеф накрая. — Само това ли ще кажеш?

— Казвам ти истината. Нямам сили да те успокоявам.

— Не искам да ме успокояваш — възрази Йозеф. — Искам да разбера как да оцелея. Ти живееш така от почти три години. Нямах ли някакъв съвет за мен?

— Ами, на първо място не публикувай подривен вестник. Командирът ти може да насочи пистолет срещу теб през бюрото.

— Това истина ли е? Какво е искал от теб?

— Печатните плаки и оригиналите. Заплаши, че ако не му ги дадем, ще претърси домовете ни.

— Боже. И какво му каза?

— Истината. Че оригиналите са в кабинета на главния редактор на еврейския вестник. Или поне бяха. Варшади сигурно вече ги е взел.

Йозеф въздъхна тежко.

— Явно редакторът ви е имал тежък работен ден.

— Знам. Повдига ми се само при мисълта. Но какво можехме да направим? Как да пратим Варшади в апартамента ми.

— Добре — съгласи се Йозеф. — Със сигурност няма да публикувам подривни вестници. Какво друго?

Андраш каза на Йозеф каквото бе научил: да си мълчи. Да стане невидим. Да не си създава врагове сред останалите. Да не отговаря на надзирателите. Да яде каквото му дадат, колкото и да е гнусно, и винаги да си запазва по малко за после. Да се поддържа възможно най-

чист. Да гледа краката му да са сухи. Да си кърпи дрехите, за да не се разпаднат. Да обърне внимание кои надзиратели са по-човечни. Да спазва всички правила, доколкото може, а когато наруши някое, да гледа да не го хванат. Да не си позволява да забрави за живота си у дома. Да не забравя, че службата има край.

Андраш замълча, като си спомни един друг списък, който с Мендел бяха съставили преди време — десетте божи заповеди на Трудови войски. Нима бяха минали само три години, откакто бе в Карпатска Рутения? По чии сметки военната служба можеше да има край? Изведнъж усети, че не може да говори за това нито миг повече.

— Спи ми се — каза той.

— Добре — отвърна Йозеф. — Благодаря ти.

— Млъквайте, идиоти такива — просъска Мендел от съседното легло.

— Няма защо. Заспивай — каза Андраш на Йозеф.

Андраш се качи на леглото си и се уви в одеялото. Йозеф не помръдна повече, престана да се върти. Но Андраш лежеше буден, заслушан в дишането на останалите. Спомни си тихите нощи като тази в началото на първото си разпределение. Скоро вече никой нямаше да може да спи спокойно, някой щеше да започне да кашля, да стене или да тича към клозета, щяха да ги тормозят въшките и тъпата стържеща болка на глада. Щеше да има и строева подготовка посред нощ, ако Козма си падаше по тези работи. Трудовите войски бяха като хронично заболяване — симптомите изчезваха понякога, но винаги се завръщаха. Когато започна службата си в Трансилвания, се чувстваше както Йозеф сега, възмущаваше се дълбоко от цялата несправедливост. Това не можеше да се случва с него, с него и Клара, с неговото тяло и съзнание — тази издръжлива и надеждна машина. Не можеше да повярва, че всичко, което толкова го бе интересувало в Париж, всичко, което му се струваше важно — следването, всеки проект, всеки миг с Клара, всяка тайна, всички тревоги за пари, лекции и храна — бяха изместени, извадени от контекст, станаха глупави, незначителни, невъзможни, наблъскани на място, твърде тясно, за да има в него живот. Но днес, докато маршируваше на работа, копаеше пръст, ядеше мизерната храна и газеше тежко в калта на връщане, не изпита негодувание, всъщност не чувстваше почти нищо. Той беше просто едно животно, едно от милиардите на Земята. Фактът, че бе изживял

щастливо детство в Коняр, че бе ходил на училище, че се бе научил да рисува, бе заминал за Париж, бе се влюбил, следвал, работил, бе му се родил син — нищо от това не предопределяше какво може да му се случи за в бъдеще, всичко до голяма степен бе въпрос на късмет. Нищо от това не бе награда, нищо от това не му даваше право на бъдещо щастие и уют. По целия свят страдаха хора. Стотици хиляди вече бяха загинали във войната и той самият можеше да умре някъде тук в Турка. Подозираше, че всъщност има много голяма вероятност това да се случи. Имаше контрол само върху няколко незначителни неща, той бе частица живот, човешка пращинка, изгубена в източния край на Европа. Знаеше, че ще дойде момент, може би съвсем скоро, когато ще му стане трудно да следва правилата, които току-що бе изброил на Йожеф.

Каза си, че трябва да мисли за Клара. Да мисли за Томаш. За родителите си, за Тибор и Матяш. Трябваше да се преструва, че има надежда, да си позволи тази заблуда, за да остане жив. Трябваше да се остави доброволно на коварната илюзия на любовта.

В края на втората седмица в Турка помощникът на земемера загина от мина. Случи се в края на новия път, на няколко километра от мястото, където работеше Андраш, но мълвата се разнесе бързо сред работниците. Помощникът бе един от тях, трудовак. Помагаше на земемера да поставя маркировки на пътя през минирано съветско поле. Местността уж бе почистена преди месеци от друга трудова рота, но едва ли можеше да се каже, че си бяха свършили работата. Помощникът се спънал в мината, докато разпъвал триножника. Експлозията го уби на място.

Земемерът също беше трудовак — инженер от Сегед. Андраш го бе виждал да минава покрай тях на път за мястото, където работеше. Беше нисък и блед, с очила без рамки и рунтави сиви мустаци. Куртката му бе износена като на всички останали, ботушите омотани с парцали, за да не се разпаднат. Но тъй като работата му беше важна за армията, той имаше официална на вид шапка и отличителен знак на джоба на шинела си. Позволяваха му да пазарува в града и да пуши цигари. И го викаха да превежда, тъй като знаеше полски, руски и дори малко украински, а можеше да разговаря и с всеки галицийски селянин

на родния му език. Помощникът му — слабо тъмнооко момче на не повече от двацет години — ходеше като мълчалива сянка по петите му. След като момчето умря, земемерът откъсна ръкавите си в знак на траур и натри лицето си със сажди. Мъкнеше оборудването си, потънал в отчаяние. Момчето му било като син, разправяха всички, всъщност Андраш по-късно научи, че било син на най-добрия му приятел от Сегед.

Когато август се изтърколи, стана ясно, че земемерът ще трябва да си избере нов помощник. Бе твърде стар да мъкне сам цялото оборудване, някой трябваше да му помага, ако искаха да маркират пътя до Схидниця до пристигането на немските инспектори през ноември. Земемерът започна да разпитва сред групите трудоваци дали някой владее математиката. Дали някой е учил за инженер? Има ли сред тях чертожник или архитект? На обяд те го виждаха да преглежда списъци с имената и професиите на работниците и да търси кой може да му свърши работа.

Една сутрин, докато Андраш, Мендел и останалите от тяхната група разчистваха купчина натрошен асфалт, земемерът се появи на пътя, като се тътреше подир майор Козма. Когато стигнаха до групата на Андраш, майорът спря и посочи Андраш с пръст.

— Този е — каза той. — Леви, Андраш. Не изглежда кой знае какво, но явно има известна подготовка.

Земемерът разгледа внимателно списъка си.

— Бил си студент по архитектура.

Андраш сви рамене. Вече имаше чувството, че никога не е учил.

— Колко време следва?

— Две години. И изкарах един курс по инженерство.

— Добре — въздъхна земемерът. — Ще свърши работа.

Мендел, който ги слушаше, се приближи до Андраш, изгледа земемера с присвити очи и каза:

— Той не иска работата.

За миг ръката на майор Козма се стрелна към камшика на колана му. Той се обърна към Мендел и примижа със здравото си око.

— Някой говори ли на теб, хлебарко?

За момент Мендел се поколеба, но после продължи, като че ли нямаше защо да се страхува от майора.

— Работата е опасна, господине. Леви има жена и дете. Вземете някой друг, който няма какво толкова да губи.

Белегът на майора се зачерви. Той свали камшика от колана си и шибна Мендел през лицето.

— Не ми казвай как да ръководя ротата си, хлебарко. — После се обърна към Андраш: — Дай си работните документи, Леви.

Андраш се подчини.

Козма извади молив от джоба си и отбеляза в документите, че Андраш вече е на пряко подчинение на земемера. Докато пишеше, Андраш извади смачкана носна кърпа от джоба си и я подаде на Мендел, по чиято буза се червенееше кървава резка. Мендел притисна кърпата към раната. Земемерът ги наблюдаваше и изглежда разбра, че са приятели. Той прочисти гърло и направи знак на Козма.

— Може ли да предложи нещо, майоре.

— Какво има сега?

— Защо не ми дадете и другия? — Той посочи Мендел. — Висок и силен е. Може да носи оборудването. А когато има нещо опасно, мога да накарам него да го свърши. Не искам да изгубя още един добър помощник.

Козма сви обезобразените си устни.

— Значи ги искаш и двамата.

— Само предлагам, господине.

— Ти си един малък алчен евреин, Соломон.

— Пътят трябва да бъде маркиран. Ще стане по-бързо, ако имам двама помощници.

В това време се приближи друг офицер, бригадир на общите работници, полковник от запаса от Кралския унгарски корпус на инженерите. Той попита на какво се дължи забавянето.

— Соломон иска тези двамата за помощници.

— Ами подпиши им документите и ги пращай. Стига са се размотавали.

И така Андраш и Мендел станаха новите помощници на земемера, наследници на длъжността на загиналото момче.

Денем маркираха маршрута на пътя между Турка и Явора, между Явора и Новий Крапивник, между Новий Крапивник и Схидниця.

Изучиха тайните на земемерските инструменти, на теодолита. Земемерът ги научи как да го монтират върху триножника и как да го калибрират с отвес и нивелир. Научи ги как да се ориентират на север и как да подравняват вертикалната и хоризонтална ос. Научи ги да мислят за ландшафта с езика на геометрията: равнини, пресечени от равнини, които лежат под тъп или прав ъгъл, и всичко това им обясняваше разбираемо, достъпно, нормално. Зъберите вече бяха просто сложни полиедри. Река Стрий — виещ се полуцилиндър, простиращ се от границата на Лвовска област до по-дълбокото и дълго корито на Днестър. Но те виждаха не само геометричното измерение на земята, а и следите от войната. Опожарени ферми, някои подпалени от настъпващите германци, други — от изтеглящите се руснаци. Необраната реколта гниеше в нивите. В градовете еврейските магазини бяха разбити и плячкосани и стояха празни. Никъде не се виждаха мъже, жени или деца евреи. И поляците бяха избягали. Украинците, останали в района, бродеха с невиждащи погледи, сякаш страхотиите, които бяха видели, бяха ги ослепили. Макар че лятната трева бе избуяла висока и по храстите край пътя се бяха появили къпини, самата местност изглеждаше мъртва като убито и изкормено животно. Сега германците се опитваха да го натъпчат с нови органи и да го съживят. Ново сърце, нова кръв, нов черен дроб, нови черва и нов нервен център — щабът на Хитлер във Вiniца. Самият път беше една от вените. По него към фронта щяха да се стичат войници, принудително закарани там работници, амуниции и припаси.

Земемерът беше умен човек и знаеше, че теодолитът може да служи не само за маркиране на пътя. Скоро след като го бяха изпратили в Украйна, осъзна, че той може да служи и като мощно средство за убеждаване. Когато стигнеха до оцеляла фермерска къща или хан, той разполагаше теодолита така, че да го видят стопаните. Обикновено някой излизаше от къщата и го питаше какво прави, а той отвърщаше, че през имота им ще минава път, много вероятно дори през самата сграда. Следваше пазарлък: дали няма начин да се измести пътят съвсем малко по на изток, съвсем малко встрани. Това се оказваше възможно срещу скромна отплата. По този начин той събираше хляб, сирене, пресни яйца, плодове, стари палта, одеяла, свещи. Почти всяка вечер Андраш и Мендел носеха храна и други вещи в сиропиталището и ги раздаваха на работниците.

Земемерът имаше и ценни познанства, сред които бе негов приятел в Турка от унгарската Кралска военна школа за офицери, офицер, който някога бил известен актьор в Сегед. Този човек, Пал Ердьо, бе натоварен със задачата да постави известната военна драма на Карой Кишфалуди „Татарите в Унгария“. Когато двамата със земемера се видели в града, Ердьо му се оплакал колко трудно и абсурдно е да се поставя пиеса, когато подготвят младите мъже за война. Земемерът го убедил да използва пиесата като повод да стори добро — да поиска, например, работници за помощници, които да прекарват по няколко часа вечер в сравнително спокойната и безопасна обстановка в залата за събрания на школата. Той споменал за опита на Андраш в изработването на декори и за писателските умения на Мендел. Капитан Ердьо, стар либерал от гвардията, имаше желание да направи каквото може, за да облекчи живота на трудоваците. Освен Андраш и Мендел той поиска още шестима помощници от рота 79/6, сред които и Йозеф Хас заради дарбата му на художник, както и шивач, дърводелец и електротехник. Три вечери седмично тази групичка отиваше директно от гората в офицерската школа, където помагаше за поставянето на малка военна драма на фона на голямата. Като заплащане получаваха по още един черпак супа в кухнята на офицерската столова.

В дните, в които земемерът нямаше нужда от тях, когато седеше в един кабинет и правеше изчисления, коригираше топографски карти и пишеше отчетите си, Андраш и Мендел работеха с останалите на пътя. През тези дни Козма ги караше да си плащат за времето, прекарано със земемера и вечерите в офицерската школа. Той им даваше най-тежката работа. Ако им бяха нужни инструменти, той им ги взимаше и ги караше да работят с разранените си ръце. Когато работният им отряд трябваше да пренася греди за укрепване на банкетите от двете страни на пътя, той караше надзирателя да сяде на гредите, които носеха Андраш и Мендел. Когато трябваше да превозват с ръчни колички пясък, той сваляше колелата на количките им и ги караше да ги влачат в калта. Двамата обаче плащаха цената, без да продумат. Знаеха, че работата им при земемера и помощта им за пиесата в офицерската школа могат да им спасят живота, когато застудее.

Андраш и Мендел, естествено, изобщо не бяха обсъждали въпроса да започнат да списват вестник за рота 79/6. Дори да разполагаха с времето, щеше да е опасно. Споменаха за „Кривата релса“ само веднъж. Това стана през един дъждовен вторник в началото на септември, когато в края на пътя маркираха маршрута към един мост, който трябваше да бъде построен наново. Соломон ги остави в празен обор, докато отиде да говори с фермера, чиито кочини се намираха твърде близо до строящия се път. Навън ръмеше. В обора Андраш и Мендел седяха на обърнати с дъното нагоре ведра за мляко и ядяха черния хляб и мекото прясно сирене, които земемерът бе взел за тях тази сутрин.

— Не е зле като за обяд в Трудови войски — каза Мендел.

— И по-лоши неща сме яли.

— Не е обаче като мляко с мед — обичайното иронично изражение на Мендел бе изчезнало. — Всеки ден си мисля как вече можеше да си в Палестина. Вместо това, благодарение на мен, сме на обиколка в красивите селски райони на Украйна. — Това бе тяхна стара шега от „Снежната гъска“.

— Как така благодарение на теб? Това са глупости.

— Не съвсем — отвърна Мендел и свъси рошавите си вежди. — „Снежната гъска“ беше мое дело. Както и „Хапещата муха“. „Кривата релса“ бе логичното им продължение. Аз написах първата статия. И аз предложих да използваме вестника, за да разгневим хората и да ги накараме да забавят работа.

— Какво общо има това?

— Все си мисля, Андраш, че може би лагерът на Варшади е повдигнал подозрения, защото карахме влаковете да закъсняват. Може би сме забавили достатъчно работата, че да забележат.

— Това, че влаковете закъсняваха, беше заради алчността на началниците. Не можеш да обвиняваш себе си.

— Но не можем и да пренебрегнем връзката — отвърна Мендел.

— Не си виновен ти, че се озовахме тук. Във война сме, ако случайно не си разбрал.

— Не мога да спра да мисля дали не прекрачихме границата. По цяла нощ си мисля за това, честно казано. Имам чувството, че ние сме си виновни.

Същата мисъл бе хрумвала и на Андраш във влака и многократно след това. Но когато чу Мендел да изрича думите на глас, те като че ли отразяваха някакъв нов вид отчаяние, копнеж, за който Андраш досега не бе мислил. Дори с цената на изгарящо го чувство за вина, Мендел Хоровиц твърдеше, че има някакъв контрол върху своята съдба и съдбата на Андраш, че има влияние върху събитията, които ги бяха отвели на Източния фронт. Естествено, помисли си Андраш. Защо човек да не твърди засрамено, че той е виновен, защо да не иска да поеме отговорност за трагедията, когато единствената друга възможност е да се чувства като прашинка в необятния свят.

Както Андраш вече бе научил, всеки командир от Трудови войски си имаше свои слабости, свои трески за дялане. Един от начините да оцелееш в трудов лагер, беше да установиш какво разгневява командира и да пригодиш поведението си така, че да не го предизвикваш. Но онова, което отключваше гнева на Козма, бе странно и загадъчно, настроенията му често се меняха, а причините за недоволството му оставаха неизвестни. Защо се държеше така жестоко с лейтенант Хорват? Какво го караше да рита хрътката си? Къде и как се бе сдобил с белега, разсякъл лицето му? Никой не знаеше, дори надзирателите. Щом някой предизвикаше гнева на Козма, яростта му нямаше как да се отклони в друга посока. Той не пазеше яда си само за хора като Андраш и Мендел, които имаха някои привилегии. Всеки израз на слабост привличаше вниманието му. Ако някой проявеше признак на умора, често биваше пребиван или измъчван: Козма го караше да стои мирно с кофи вода в протегнатите си настрани ръце, или да прави физзарядка след края на работния ден, или да спи навън на дъжда. До средата на септември работниците вече бяха започнали да измират, въпреки все още мекото време и грижите на Толнай, лекаря на ротата. Един от по-възрастните мъже се разболя от смъртоносна пневмония, друг получи сърдечен удар по време на работа. Вълни от дизентерия ги заливаха и утихваха и понякога отнасяха със себе си хора. Рани от наранявания често оставаха нелекувани и дори леко порязване можеше да доведе до отравяне на кръвта или ампутиране на крайник. Толнай редовно пращаше на Козма тревожни доклади, но

човек трябваше да е на смъртен одър, за да разреши майорът да бъде изпратен в лазарета на Трудови войски в селото.

Нощите в сиропиталището изобилстваха от неочаквани кошмари. Козма например можеше да събуди работниците в два часа посред нощ и да им заповяда да стоят мирно до зазоряване, а надзирателите ги биеха, ако заспяха или паднеха на колене. Понякога, когато Козма и Хорват пиеха с други офицери в стаите си, извикваха четирима работници да застанат пред тях и да играят нелепа игра: двама се качваха на раменете на другите двама и трябваше да се борят, докато някой не падне на земята. Козма ги шибаше с камшика си, ако борбата не беше достатъчно ожесточена. Играта свършваше едва тогава, когато някой от мъжете припаднеше.

Но най-жестокото мъчение на Козма, което той прилагаше най-често, беше да оставя хората без храна. Изглежда, му беше приятно да знае, че подчинените му са гладни и че единствено той контролира порционите им, майорът като че ли се наслаждаваше, че те зависят от неговата милост и отчаяно се нуждаят от онова, което само той може да им даде. Ако не разполагаха с допълнителната храна, която Андраш и Мендел тайно носеха от земемера, рота 79/6 щеше да измре от глад. По-младите мъже винаги бяха ужасно изгладнели. Дори пълна порция не беше достатъчна да възстанови енергията, която губеха на работа. Не разбираха как предишните трудови роти в Турка са понасяли глада месеци наред. Започнаха да разпитват другите работници, които срещаха по пътя, как успяват да оцеляват. Скоро разбраха, че в селото има процъфтяващ черен пазар и ако имат какво да разменят, могат да си осигурят всякакви провизии. По ирония ротата, изпратена на изток заради сделките на началниците си, сега щеше да е принудена да купува от същия този черен пазар, но нямаха друг избор.

Една вечер в спалното помещение мъжете от 79/6 събраха ценностите, които имаха — два часовника, няколко банкноти, сребърна запалка, джобно ножче с инкрустирана дръжка от слонова кост — и обсъдиха шепнешком кой ще поеме риска да отиде до селото. Опасностите бяха напълно ясни. Колко пъти Хорват им бе напомнял, че всеки работник, излязъл без придружител, ще бъде застрелян? Бялата кула, в ролята на председател, започна да изрежда критериите за решението им: не можеше да отиде никой, който е болен, който е над четирийсет години или на по-малко от двайсет. Нямаше да отиде и

никой от участвалите в борбите на Козма през изминалата седмица и стоялите мирно на студа на двора. Нямахше да отиде никой, който имаше деца. Никой женен. Мъжете се огледаха кой остава.

— Аз отговарям на изискванията — обади се Мендел. — Има ли и други?

— Аз също — каза мъж на име Голдфарб, червенокос здравеняк с чорлава коса, чийто нос изглеждаше така, сякаш беше многократно чупен през детските му години. Той беше сладкар от Шести район на Будапеща и беше любимец на всички.

— Само вие ли сте? — попита Бялата кула.

Андраш знаеше кой още отговаря на изискванията: Йозеф Хас. Но Йозеф се промъкваше към вратата на спалнята, като че ли искаше да избяга. Но преди да се изниже, Бялата кула се обърна към него.

— Ами ти, Хас?

— Струва ми се, че вдигам температура.

Цялата рота, която слушаше оплакванията на Йозеф, откакто бе дошъл при тях преди три месеца, вече не искаше да търпи оправданията му. Няколко от мъжете го върнаха обратно в стаята и го изправиха в центъра на кръга. Настъпи напрегната тишина и Йозеф явно бързо осъзна положението, в което се намира: никой нямаше да възрази той да рискува кожата си в името на общия интерес. Твърде често неговото скатаване от работа навличаше гнева на Козма върху всички. Йозеф като че ли се смали, а раменете му се свиха.

— Не умея да се промъквам из горите — измънка той. — Веднага ще ме забележат.

— Време е и ти да свършиш нещо за общото благо — обади се Зилбер, електротехникът, който работеше с тях в офицерската школа. — Хоровиц не се оплаква, а вече от седмици мъкне допълнително храна за нас.

— Че защо да се оплаква? — озъби се Йозеф. — Разхожда се сред природата със Соломон, докато ние товарим асфалт.

— Нали помниш какво се случи с последния помощник на Соломон — възрази Зилбер. — Аз не бих се хванал на тази работа дори да ми дават отделна стая и селски моми с гърди като дини.

Няколко мъже изявиха желание да се хванат на работата на Мендел при тези условия. Той обаче ги увери, че подобни облаги не вървят с длъжността. Но Йозеф Хас не се засмя, той оглеждаше

събраните в кръг мъже вече паникьосан, защото никой не го подкрепи. Андраш го наблюдаваше с известно съчувствие и както вътрешно трябваше да си признае, с известно гузно задоволство. Ето как Хас отново научи, че не е пощаден от силите, които предопределят живота на смъртните. В това сиропиталище в Украйна никой не се интересуваше чий наследник е или какво имущество има, нито някой се впечатляваше от тъмнокосата му красота и чаровната усмивка. Тук всички бяха гладни, трябваше някой да отиде в града за храна, а Йозеф отговаряше на изискванията. След миг щеше да му се наложи да се предаде.

Но най-много от всичко Йозеф Хас мразеше да го притискат. Със спокоен и разумен тон, прикриващ страха му, той заяви:

— Не бихте избрали мен вместо Хоровиц.

— Че защо? — полюбопитства електротехникът.

— Ако не беше той, нямаше да сте тук.

Зилбер се засмя и другите започнаха да му пригласят.

— Да бе, нали той ни качи на влака. И той започна войната! — рече Зилбер.

— Не, но той публикуваше вестник със статии за черния пазар. Така показа на Варшади, че знаем всичко за случващото се.

Андраш не вярваше на ушите си. Мъжете се смълчаха напрегнато, след това се разшумяха и заспориха. Бялата кула призова за ред.

— Тихо — прошепна той. — Ако надзирателите ни чуят, всичко ще пропадне.

— Разбирате ме, нали — огледа Йозеф мъжете на слабата светлина. — Ако не беше този вестник, Варшади може би нямаше да побеснее. — Той хвърли поглед към Андраш, но не насочи вниманието върху ролята му на илюстратор, явно бе премълчал от благодарност за съветите, които Андраш му даде.

— Това са пълни глупости — каза електротехникът. — Не са ни пратили тук заради „Кривата релса“. Всички бавехме работата заради бедните нещастници, изпратени на места като тукашното. Може би затова Варшади се е уплашил да не го хванат.

Но няколко от работниците вече си шепнеха и поглеждаха към Мендел, а после към Андраш. Мендел сведе засрамено очи, Йозеф Хас само бе изразил на глас онова, което той си мислеше.

Йожеф, доловил промяната в настроението на групата, се възползва мигновено.

— Знаете ли какво стана в деня, в който ни натовариха на влака? — попита той. — Варшади повика Хоровиц в кабинета си и какво мислите е искал от него? Сигурно не го е повикал, за да го поздрави за писателската му дарба.

— Достатъчно, Хас — пристъпи към него Андраш.

— Какво има, чичо? — погледна го заплашително Йожеф. — Просто им казвам онова, което ти ми разказа.

— Защо го е повикал Варшади? — попита един от работниците.

— Според Леви, поискал оригиналите и печатните плаки на „Кривата релса“. Бил толкова отчаян, че насочил пистолет към нашите издатели. Убеден съм, че всички ще разберете защо при дадените обстоятелства Хоровиц е издал редактора на „Унгарски еврейски журнал“, който му помагал да отпечата вестника. Във всеки случай половин час по-късно ни натовариха на влака.

Работниците се взираха в Мендел, който не оспори нито дума от казаното от Йожеф. Андраш изпитваше единственото желание да фрасне Йожеф и да го събори на пода, спираше го само това, че сбиването би докарало надзирателите.

— Чуйте ме — каза Бялата кула. — Тук не става въпрос за „Кривата релса“ и не се намираме на съдебен процес. Не сме се събрали да решаваме кой е виновен, че ни пратиха тук. Гладни сме и има храна, която можем да си купим, ако някой иска да отиде. Може би най-добре ще е да теглим чоп.

Мъжете се разшумяха и поклатиха глави: сега нямаше да оставят въпроса на късмет.

— Нека отида сам в селото — предложи Мендел, втренчил поглед в Бялата кула. — Знаеш, че съм бърз. Ще отида и ще се върна за нула време.

Бялата кула възрази. В отряда им имаше петдесет души и всички бяха гладни, опасяваше се, че стоките ще са твърде много, за да ги носи един човек.

Останалите работници погледнаха към Голдфарб, към Йожеф и накрая към Андраш. Възприемаха Андраш и Мендел като екип, всичко вършеха заедно. Сумрачната спалня се изпълни с очакване. Андраш

погледна Мендел в очите, беше готов да предложи да отиде с него, но Мендел поклати почти незабележимо глава. „Да не си посмял.“

Мина известно време, преди някой да проговори. Йозеф стоеше със скръстени на гърдите ръце, уверен, че спорът ще приключи с желанието за него резултат. И накрая напред излезе Голдфарб.

— Аз ще отида. И без това няма да ни е за последно. Другия път ще пратим Леви и Хас или когото сме в настроение да обвиняваме.

Рота 79/6 си отдъхна. Бяха взели решение: Хоровиц и Голдфарб щяха да отидат. Вече бяха изгубили достатъчно време, нощта напредваше и двамата трябваше да тръгнат незабавно. Мендел и партньорът му напъхаха събраните ценности в джобовете на панталоните си, облякоха шинелите и се измъкнаха навън в тъмното. А останалите от 79/6 се върнаха по леглата си да чакат — освен Андраш и Йозеф Хас, които спореха шепнешком в клозета. Преди Йозеф да си легне, Андраш го хвана за яката и го завлече в тоалетната. Той го блъсна в стената и стегна яката му, докато Хас не започна да се задушаваше.

— Престани — изхриптя задавено Йозеф. — Пусни ме.

— Ще те пусна, когато реша, егоистичен червей такъв!

— Не казах нищо, което да не е вярно — озъби се Йозеф и отскубна ръката на Андраш от яката си. — Ти издаваше вестника заедно с Хоровиц. Виновен си колкото него. Можех да подчертая това, но си замълчах.

— Какво искаш да направя? Да ти благодаря ли? Да ти целуна мръсната ръка?

— Не ме е грижа какво ще правиш. Върви по дяволите, чичо.

— Онази вечер беше прав — напомни му Андраш. — Не си за трудов лагер. Тук ще загинеш и се надявам това да стане скоро.

— Не съм сигурен — подсмихна се Йозеф. — Все пак сега съм тук вътре, а не навън в гората.

И накрая Андраш направи онова, което искаше от месеци: отдръпна свитата си в юмрук ръка и фрасна Йозеф в лицето достатъчно силно, че да го запрати на пода. Йозеф коленичи на цимента, хванал се за челюстта си, и изплю кръв в металния сифон. Андраш разтри охлузените си кокалчета. Очакваше да изпита познатото разкаяние, което винаги съпътстваше омразата му към Йозеф, но не почувства нищо подобно. В момента изпитваше

единствено глад, умора и желание да удари Йозеф отново, толкова силно, колкото и първия път. Той остави Йозеф на пода в тоалетната и се върна на леглото си да чака Мендел.

Разстоянието до селото през тъмната гора беше пет километра, Андраш изчисли, че ще им трябва около час, за да стигнат дотам. Трябваше да намерят свръзката и да се спазарят — и всичко това, като се крият от нощните патрули, които щяха да ги разстрелят на място. Ако намереха свръзката и тя бе готова да търгува и ако имаше изобщо какво да им продаде, може би щеше да мине още час, преди да се приберат, можеше да се върнат чак на разсъмване. Андраш лежеше и си представяше как двамата си проправят път през гората, Мендел с дългите си крака напредва бързо, а Голдфарб почти подтичва след него. Нощта бе достатъчно ясна, че да виждат парата от дъха си. Луната и звездите светеха с пълна сила и дори в гората щеше да е сравнително светло. Вятърът сигурно разпръсваше падналите листа и скриваше следите им. Когато видят светлините на селото, Мендел и Голдфарб ще си проправят път между дърветата към кехлибареното сияние в небето. Може вече дори да бяха изминали половината път.

Но в този миг Андраш чу бесен кучешки лай откъм гората зад сиропиталището. Позна звука, всички го познаха. Беше злото куче на майор Козма, хрътката, която ненавиждаха и която ненавиждаше тях. От гората долетяха глъчка и викове. Мъжете скочиха от леглата си и изтичаха към прозорците. В гората проблясваха полюшващи се лъчи от фенерчета, пропукваха клони, неразбираемите викове се приближиха и преминаха в поток ругатни на унгарски. Тъмни сенки се носеха, клатушкайки се към светлината, която ги освети за миг, и после пак се стопиха в мрака, преди някой да ги разпознае. Мъжки силуети се приближиха до стената на сиропиталището и минаха през портата. Пет минути по-късно самият Козма вече крещеше на работниците да излизат от спалнята и да се строят на двора.

Всички излязоха замаяни, без шапки и шинели, на студа. Луната светеше толкова силно, че нощта бе светла като ден, сенките на мъжете се очертаваха ясно върху тухления зид на двора. В северозападния ъгъл се суетяха надзиратели, ръмжаха кучета, чуваше се борба, викове от болка. Козма нареди на работниците да застанат мирно. Качи се на малко ученическо столче, за да вижда всички. Андраш и Йозеф бяха почти най-отпред. На двора беше студено, а вятърът режеше тила на

Андраш. Козма излая някаква команда, двама надзиратели изведоха Ласло Голдфарб и Мендел Хоровиц от ъгъла. И двамата бяха с кървящи рани, сякаш се бяха търкаляли из къпинака. Левият крачол на Голдфарб беше разпран под коляното. На ярката лунна светлина личаха следите от кучешки зъби по прасеца му. Мендел държеше ръката си пред гърдите. Набразденото му от кървави дири лице бе сгърчено от болка, а на десния си крак влачеше малък капан за животни. Металните зъбци бяха пробили ботуша му.

— Вижте какво намери Ержи в гората — провикна се Козма и погали кучето си толкова грубо, че то изскимтя. — Лейтенант Хорват бе достатъчно добър да излезе и да види за какво е цялата врява и се натъкна на тези два чудесни екземпляра край пътя. — Той погали кучето по гърба с облечената си в ръкавица ръка. После нареди на Мендел и Голдфарб да се съблекат чисто голи.

Когато Голдфарб възрази нечленоразделно, Хорват го удари с дръжката на пистолета си. Двамата съблякоха с мъка дрехите си под крясъците на Хорват. Мендел не успя да събуе десния крачол на панталона си през ботуша и капана, затова застана със смъкнати около глезените панталони, докато Хорват не ги разряза с ножа си. След като се съблякоха, те се притиснаха до стената и се разтрепериха неудържимо, прикрили с ръце чаталите си. Голдфарб погледна към другарите си с вцепенено и замаяно изражение, сякаш строените в редици мъже бяха част от неразбираемо представление, което му е наредено да гледа. Мендел срещна погледа на Андраш за един-единствен мъчителен миг и му намигна. Андраш знаеше, че с този жест искаше да го успокои, но сърцето му се сви от болка: този гол, окървавен мъж беше Мендел Хоровиц, приятелят му от детинство и съратник в издаването на вестници, а не илюзия, замислена като поредното мъчение в Трудови войски. Козма нареди на един от надзирателите да завърже очите на двамата мъже със собствените им ризи. Андраш познаваше бегло войника, бивш помощник-водопроводчик на име Лукаш, който ги придружаваше до офицерската школа всяка вечер, и когато можеше, им даваше по някоя цигара. И той изглеждаше смаян и уплашен. Но завърза очите им, както му бе заповядано. Голдфарб пъхна ръка под превръзката, за да я поразхлаби. Андраш нямаше сили да погледне към сведената глава на Мендел, към треперещите му ръце. Погледна към краката му, но там беше капанът,

врязал зъбци в ботуша на Мендел. Голдфарб беше бос и бе скръстил глезени, за да се топли. Тишината в двора вибрираше напрегнато от дишането на хората.

Дълго време не се случи нищо — достатъчно дълго, че Андраш да си помисли, че унижението да стоят голи в студа е цялото наказание. След малко щяха да позволят на Мендел и Голдфарб да се облекат и да отидат при Толнай, който да превърже раните им. Но в следващия миг се случи нещо, което Андраш не проумя веднага: пет реда надзиратели се подредиха на празното пространство, което делеше строената рота 79/6 от треперещите до стената мъже. Надзирателите изпълниха пространството, като че ли да ги предпазят, да скрият голите тела на Мендел и Голдфарб от погледите на другарите им. Козма даде заповед и войниците подпряха пушки на раменете си и ги насочиха към мъжете с вързаните очи. Сред работниците се разнесе слисан шепот, а в гърдите на Андраш избухна възмутена ярост. Пушките изцракаха.

Козма изрече една-единствена дума:

— Огън!

В двора избухна барутна експлозия, отекна в стените и изригна в небето. Зад завесата от пушек Мендел Хоровиц и Ласло Голдфарб се свлякоха по стената.

Андраш притисна очи с юмруци. Гърмежите продължаваха да ехтят в главата му. Мъжете, които преди миг стояха прави, сега седяха на земята с колене, сгънати към гърдите. Седяха бели и неподвижни, вече не трепереха, седяха, без да помръдват, със сведени глави една към друга, сякаш си шепнеха някаква тайна.

— Дезертъори — изръмжа Козма, след като пушекът се разсея. — Крадци. Джобовете им бяха пълни с ценни вещи. Това бе предупреждение да не правите като тях. Дезертърството е държавна измяна. Наказанието е смърт. — Той слезе от стола, обърна се и се отправи с маршова стъпка към сиропиталището, следван по петите от кучето си и лейтенант Хорват.

Щом вратата се хлопна зад гърба му, Андраш изтича до падналия Мендел, коленичи до него, сложи ръка на врата му, после на гърдите. Не долови никакъв признак на живот. На двора бе надвиснала тишина. Дори надзирателите не помръдваха. Бялата кула излезе напред и се наведе над Ласло Голдфарб. Никой не го спря. После се изправи и

заговори тихо на надзирателя Лукаш, който кимна и отиде в ъгъла на двора. Свали ключ от колана си и отключи дървената барака, където държаха лопатите. Бялата кула взе една лопата и започна да копае дупка до една от стените. Андраш го гледаше замаян, сякаш сънуваше кошмар. После видя как и други мъже се присъединиха към Бялата кула в това странно начинание. Йозеф стоеше зяпнал и смълчан, докато някой не го сръга в гърба, тогава и той взе лопата и започна да копае. Явно някой бе вдигнал Андраш на крака. Той осъзна, че върви, залитайки, към бараката, взима лопатата, която му подава Лукаш, и се навежда редом с Йозеф. Като насън насочва лопатата към пръстта и я забива с всичка сила. Земята беше твърда, отгпкана, ударът на острието разтърси дръжката и премина в костите му. Той тихичко започна да си шепне на иврит: „Спаси ни от капана на ловеца и от заразата на разрухата, вземи ни под крилото си, запази ни от чумата, която дебне в мрака, и от болестта, която убива по пладне. Ти си наш закрилник. Няма зло да ни споходи. Нека ангелите ни водят по пътя ни, нека ни носят на ръце“. Знаеше, че това е откъс от 91-ви псалм, който се четеше на погребения. Знаеше, че копае гроб. Но не можеше да повярва, че тялото до стената е на Мендел Хоровиц, не можеше да повярва, че момчето, което обичаше от детството си, е убито. Не можеше да осъзнае този смайващ факт. Не можеше да диша, не можеше да мисли. В главата му звучеше 91-ви псалм, гърмежите, стърженето на лопатите в студената земя.

ТРИДЕСЕТ И ПЕТА ГЛАВА „ТАТАРИТЕ В УНГАРИЯ“

Погребаха мъртвите на зазоряване. Нямаше време за седемдневния траур, не можаха дори да измият телата. Козма смяташе, че е достатъчно благосклонен изобщо да позволи на ротата да погребее мъртвите си другари. Като компенсация за тази му добрина, той не им даваше полагащата им се чорба до края на седмицата. Дните минаваха сред смайваща тишина, но те все още не можеха да повярват. Беше тежко да гледат как по-възрастните умират от изнурителна работа или от болести, но съвсем друго е да гледаш как разстрелват млади мъже. Йозеф Хас, изглежда, бе изпаднал в най-силен шок от всички, сякаш досега не съзнаваше, че всяко негово действие и прищявка може да доведе до фатални последици за някого другиго. След тази първа седмица, през която ядяха малко и спяха още по-малко, той смая ротата, като изяви желание да заеме мястото на Мендел като помощник на земемера. Всички вече имаха тази длъжност за прокълната и никой не искаше да я заеме. Но Йозеф изглежда смяташе това за възможност да покаже, че се разкайва. По време на обходите им той се държеше като слуга на Андраш. Ако имаше тежко оборудване за носене, той го носеше. Събираше дърва, кладеше огън, за да си готвят, раздаваше своя дял от храната, която земемерът успяваше да събере. Земемерът, който бе чул какво се е случило с Мендел Хоровиц и Ласло Голдфарб, приемаше раболепието на Йозеф с мрачно мълчание. Случилото се бе поредното зверство в Трудови войски, а сега се разиграваше второто действие с емоционалното мъчение на този неопитен младеж. Но Андраш, който беше две десетилетия по-млад от земемера и все още можеше да се възмуцава от човешкия егоизъм и жестокост, не прощаваше на Йозеф, отказваше дори да го погледне. Всеки път, когато той попадеше в полезрението му, в главата на Андраш се нижеха едни и същи мисли. Защо застреляха Мендел, а не Йозеф? Защо Йозеф не излезе в гората онази нощ, защо неговият крак не попадна в капана? Защо не можеха вече да си разменят местата? Защо не беше си отишъл Йозеф? Андраш си

мислеше, че е изпитвал гняв и безпомощност, че е познал скръбта. Сега обаче изпитваше нещо много по-остро. Струваше му се, че това не е свързано само с Мендел, а и със самия него, беше не само ужасът от смъртта на Мендел, но и осъзнаването на факта, че самият той и рота 79/6 са навлезли в следващия кръг на ада, че животът им не струва нищо за командването, че може никога повече да не види жена си и сина си. Йозеф бе виновен и за това, че е докарал Андраш до това опасно състояние на пълна безнадеждност, което се съчетаваше у него с изгаряща ярост към този човек. Когато някоя от задачите им със земемера ги отведеше до миниран участък, на Андраш му се искаше да види Йозеф в центъра на оглушителна огнена експлозия. Струваше му се, че точно това заслужава. Два пъти през тази година — веднъж в Будапеща и веднъж в Украйна — Йозеф бе предал Андраш на такава висока цена. Фактът, че той е кръвен роднина на Клара, на човека, когото Андраш обичаше най-много на света, бе друг източник на мъчение за него. Ако можеше да изтрие Йозеф от спомените на Клара, изобщо от цялото семейство Хас, щеше да го направи на мига. Но Йозеф упорито отказваше да бъде изтрит. Отказваше да стъпи на мина. Стоеше си в периферното зрение на Андраш и му напомняше, че случилото се не е било сън и няма да се промени.

Вечерите в офицерската школа също не му носеха облекчение. Те работеха заедно и там — Андраш като отговорник по декорите, а Йозеф като художествен оформител. Пиесата на Кишфалуди „Татарите в Унгария“ бе по-позната на Андраш, той я бе учил наизуст в селското училище в Коняр. Строгийт учител бе запечатал историята в съзнанието му завинаги: преди да стане драматург, Кишфалуди бил войник и участвал в Наполеоновите войни. След като се прибрал у дома, искал да сподели преживяното от него на сцената, но спомените от последните войни били твърде пресни и затова той се насочил към далечното минало на Унгария. Андраш бе писал дълго съчинение за произведенията на Кишфалуди на матурата в основното училище. Сега правеше декори за „Татарите в Унгария“ в офицерската школа в Украйна в разгара на световна война, а с него работеше човекът, отговорен до известна степен за смъртта на Мендел Хоровиц. Но нямаше време да размишлява за усещането си, че всичко това е нереално. Капитан Ердьо, режисьорът на постановката, работеше под

голям натиск. Очакваше се новият министър на отбраната да дойде на посещение в школата и пиесата щеше да бъде играна в негова чест.

Един вторник вечерта в началото на октомври Андраш и Йозеф стояха мирно в просторната зала на офицерската школа, докато Ердьо преглеждаше плановете им. Капитанът бе висок мъж с широк гръден кош и увенчана с побеляваща коса глава, подстригана почти нула номер. Имаше остра брадичка и обичаше да носи монокъл, но с подигравателното отношение към себе си показваше, че това е фарс, маска: смяташе, че изглежда нелепо, и искаше всички да видят тази шега. Докато изброяваше забележките си относно плановете, говореше така, сякаш пред него стояха повече хора, а не само двама. Не може ли вместо тези нарисувани дървета, каза той, да сложат няколко истински, за да изобразят гората? Няма ли да е по-практично? Много ли по-практично ще бъде? Истински дървета? Дали някой ще има времето и желанието да изкорени няколко истински дървета? Но нали е важно да внушат реализъм? Естествено. Истински дървета в такъв случай, истински дървета. Може да използват и истински палатки за лагера. Това било чудесна идея. Наоколо имало купища палатки, нищо нямало да им струва. Не може ли огромната пещера, която Андраш ще изработи от тел и папиемаше, да бъде построена от две части, за да се мести по-лесно? Разбира се, че може, ако се конструира правилно, и затова бил наел Андраш и Йозеф, нали? Всичко трябвало да бъде конструирано и изпълнено по най-професионален начин. Той не разполагал с огромен бюджет, но школата искала да направи добро впечатление на новия министър на отбраната. Каза на Андраш и Йозеф да направят списък с необходимите строителни материали: дърво, тел, вестници, платница, всичко, от което се нуждаеха. После се наведе към тях и смени тона.

— Слушайте, момчета, Соломон ми каза какво става във вашата рота. Козма е истински звяр. Това е отвратително. Кажете ми какво мога да направя за вас. Имате ли нужда от храна? От дрехи? Имате ли си достатъчно одеяла?

Андраш се чудеше откъде да започне. От какво се нуждаеше рота 79/6? От всичко. Морфин, пеницилин, бинтове, храна, одеяла, палта, ботуши, вълнени долни дрехи, панталони и една седмица непробуден сън.

— От медицински консултанти — успя да каже той. — Каквито и да е. И витамини. Одејала. Ще сме благодарни на всичко.

Но Йозеф си мислеше за друго.

— Вие нали можете да изпрашате писма? — попита той. — Можете да съобщите на семействата ни, че сме добре.

Ердьо кимна.

— И можете да ни предадете писма, ако ги пратят до вас.

— Да, мога, но това е опасна работа. Предложението ти е в разрез с разпорежданията и естествено, всичко се цензурира. Трябва да се погрижите семействата ви да разберат това. Неподходящото писмо може да издаде всички ни.

— Ще ги предупредим — отвърна Йозеф и продължи: — Можете ли да ни намерите писалки и мастило? И някаква хартия?

— Разбира се. Лесна работа.

— Ако ви донесем писмата утре, ще можете ли да ги изпратите с пощата на следващия ден?

Ердьо отново кимна твърдо и мрачно.

— Мога, момчета. Ще го направя.

Същата вечер, докато надзирателят Лукаш ги придружаваше обратно до сиропиталището заедно с другите, които работеха по постановката, Андраш бе принуден да признае пред себе си, че идеята на Йозеф бе добра. Завиваше му се свят, като си помислеше какво да напише на Клара. „Вече си забелязала, че не се прибрах у дома в деня на заминаването ни: отвлякоха ме заедно с цялата рота и ни изпратиха в Украйна. Откакто сме тук, гладуваме, бият ни, съсипват ни от работа, оставят ни да умираме от болести, направо ни разстрелват. Мендел Хоровиц е мъртъв. Разстреляха го със завързани очи и гол отчасти благодарение на твоя племенник. А що се отнася до мен, почти не знам дали съм жив, или мъртъв.“ Естествено, не можеше да ѝ напише нищо от това, истината никога нямаше да премине цензурата. Но можеше да помоли Клара непременно да тръгне за Палестина — щеше да намери начин да вмъкне това послание в писмото, колкото и кодирано да се наложеше да се изразява. Дори се осмеляваше да се надява, че тя вече може да е в Палестина — че в отговора си Елза Хас можеше да съобщи, че Клара и Томаш са заминали по Дунав с Тибор, Илана и Адам, прекосили са Черно море и са преминали Босфора, както бяха планирали, започнали са нов живот в Палестина, където щяха да са

сравнително далеч от войната. Щеше да я помоли да прецени кое е по-ценно — нейният живот и животът на Томаш или неговият — и да я накара да проумее, че трябва да замине. Но не беше до нея, за да я убеди лично. Беше депортиран, а крайно несигурното му положение бе аргумент в полза на оставането ѝ — любовта ѝ към него беше примамка, капан, който нямаше да я опази жива.

Скъпа К., написа той вечерта, с твоя племенник ти изпращаме поздрав от град Т. Пиша с надеждата писмото да не те завари в Будапеща, с надеждата, че вече си заминала за провинцията. Ако си отложила пътуването, те умолявам да не чакаш повече заради мен. Трябва да тръгнеш веднага щом имаш възможност. Аз съм добре, но щях да съм още по-добре, ако знаех, че действаш както планирахме. После ѝ съобщи ужасната новина: Със съжаление трябва да ти кажеш, че нашият приятел М. Х. преди месец бе принуден да замине за Лашез. Ставаше въпрос за гробището в Париж. Дали щеше да се сети? Сигурно си представяш как се чувствам. С Томаш ми липсват ужасно, мисля за вас ден и нощ. Ще ти пиша веднага щом мога пак. С обич, твой А.

Андраш съгна писмото и го скри във вътрешния джоб на куртката си, а на следващия ден го даде на Ердьо. Нямаше как да знае кога, как и дали изобщо бележката ще стигне до Клара, но мисълта, че тя все някога може да я получи, бе единствената му утеха от дълго време.

Макар в началото Андраш да бе изненадан, че младите офицери, които отговаряха за направата на декорите, приемаха указанията му с уважение, това след няколко седмици се превърна в нещо обичайно. Той се разхождаше сред тях като началник и проверяваше дали се придържат към плановете. Почти не се усещаше чувството за различие и официалност. Офицерите и работниците отначало си говореха на малки имена, след това преминаха и на умалителни обръщения — Шани, Йожка, Банди. Нямаха право да се хранят заедно в офицерската столова, но работниците често отиваха до кухнята по време на вечеря и взимаха храна за всички от ротата. Хранеха се на сцената, седнали по турски сред незавършени конструкции и недобоядисани декори. Андраш и Йожеф, вкопчени в мълчалива битка, въпреки всичко

наддаваха на тегло. Чакаха отговори на писмата си и всеки път, когато Ердьо влезеше в залата, се надяваха, че ще ги повика в кабинета си и ще извади смачкан плик от вътрешния си джоб. Но седмиците се точеха, а отговор не идваше. Ердьо им каза да са търпеливи, всички знаеха колко бавно се доставя пощата сега, още повече че трябва да преминава и граници.

С приближаването на премиерата на „Татарите в Унгария“, Андраш го обземаше все по-мъчително безпокойство. Бе убеден, че Клара, Дьорд и Елза са арестувани и хвърлени в затвора, че Томаш е оставен при непознати хора. Клара сигурно е осъдена и убита. А той е хванат в капан в Украйна, където не може да направи нищо, съвсем нищо, а щом подготовката за пиесата приключи, ще изгуби връзката с Ердьо, а с това и възможността да получи вести от дома.

На 29 октомври новият унгарски министър на отбраната пристигна в Турка. Щеше да направи официална обиколка и всички роти в околността трябваше да присъстват. Същата сутрин майор Козма изкара рота 79/6 на централния площад и им нареди да се строят в западния му край. Беше им заповядано да се измият и да закърпят униформите си за посещението на генерал Вилмош Над, като за целта им бяха раздадени конци и парчета плат за кръпки. Работниците направиха каквото могат, но пак приличаха на плашила. От работата по пътя куртките и панталоните им приличаха на дрипи. Бяха успели да се снабдят с някои цивилни дрехи от клошари, събиращи изостанали стоки от черния пазар, но не можеха да заменят скъсаните униформи с нови, армията вече не осигуряваше дрехи за работниците. Андраш виждаше как униформата му се разпада, докато работеше в офицерската школа. Куртката и панталоните му все повече заприличваха на дрехите на скитник на фона на изгладените униформи на младите офицери.

В другия край на площада пред строените офицери Андраш различи изправената стойка и монокъла на Ердьо. Копчетата му хвърляха златни огнени отблясъци на сутрешната светлина. Той бе доволен от работата на Андраш и Йозеф и след като завършиха декорите преди генералната репетиция, ги хвалеше въодушевено. Самата генерална репетиция мина идеално, като се изключат няколко забравени реплики, но вече всичко бе изчистено, всичко бе лъснато до блясък по военному. Декорите, костюмите, дори голямата завеса от

изрисувано в червено и златисто платнище чакаха в готовност пристигането на генерала. Премиерата на пиесата щеше да се състои вечерта.

Кортежът на генерала бе предвождан от оркестъра на офицерската школа: няколко припрени тромпетисти, флегматичен тромбонист, дебел флейтист и червендалест барабанист. Зад тях караха два бронирани автомобила с развято унгарско знаме, следвани от полицаи с мотоциклети и накрая генерал Вилмош Надбацони Над в открита лъскава черна кола с бели джанти. Генералът беше по-млад, отколкото Андраш очакваше, косата му още не беше прошарена, все още беше в жизнената средна възраст. Униформата му бе отрупана с ордени във всякакви форми и цветове, включително един златен кръст с тюркоази, който бе най-високото отличие за храброст в унгарската армия. До него седеше по-млад мъж с не толкова пищна униформа, който явно бе негов адютант или секретар. От време на време генералът извърщаше поглед от строените войници и прошепваше нещо в ухото на младия офицер, а той на свой ред си водеше записки в бележник. Погледът на генерала като че ли се спираше най-често върху строя от работници. Андраш не смееше да гледа директно към него, но усещаше как очите на Над се взират в него, докато кортежът минаваше покрай тях. След като кортежът обиколи целия площад, оркестърът отстъпи встрани и колите отпрашиха към офицерската школа.

Когато Андраш и Йожеф пристигнаха в голямата зала за последните приготовления преди представлението, завариха там пълна бъркотия. Декорите бяха преместени встрани, за да може директорът на школата да изнесе приветствено слово. При преместването два от фоновите декори бяха разкъсани, а една пещера от папиемаше смачкана. Ердьо крачеше нервно по сцената и се вайкаше на висок глас, че няма да успеят да поправят щетите навреме, докато Андраш, Йожеф и останалите се щураха, опитвайки се да възстановят декорите. Андраш закърпи пещерата с кофа лепило и малко кафява хартия, Йожеф поправи едни римски руини с ролка изолирбанд. Останалите мъже наместваха и закачваха наново втория прокъсан фон. Докато свърши вечерята, всичко бе готово. Актьорите пристигнаха, за да облекат костюмите си на татари и маджари, и започнаха да репетираат. Повтаряха и шепнеха репликите си толкова важно и сериозно, колкото актьорите в „Сара Бернар“.

В осем и половина вечерта залата се изпълни с офицери от школата. Настана глъчка, чувстваше се напрегнато празнично настроение, изпълнено с очакване. Андраш си намери един закътан ъгъл зад кулисите, откъдето можеше да чуе словото и да изгледа представлението. Видя в целия му блясък генерала, който мина по централната пътека и зае мястото си на първия ред. Главният офицер на школата се качи на сцената и произнесе словото си — реторично паде-дъо от ласкателство и помпозност, подчертавано с жестове, които Андраш разпозна от кинопрегледите с речи на Хитлер: стиснатия като чук юмрук, вдигнатия нагоре показалец, размахваната ръка като диригент. Гръмкото самохвалство на директора му спечели шест секунди прилежно ръкопляскане от страна на офицерите. Но когато на сцената излезе генерал Над, войниците станаха на крака и го приветстваха бурно. Той бе избрал тях, бе ги удостоил с първото си от поредицата посещения на изток. Оттук заминаваше направо за щаба на Хитлер във Винаца. Генералът вдигна ръка, за да им благодари, и войниците седнаха и се смълчаха в очакване.

— Войници — започна той. — Млади мъже. Няма да говоря дълго. Няма да ви обяснявам колко страшно нещо е войната. Далеч сте от домовете и близките си, а преди да се завърнете, ще се отдалечите още повече. Всички вие сте смели мъже. — Вилмош Над не се перчеше и не говореше с пламенен драматизъм като командира на школата, той говореше с меките гласни на селянин от Хайду и обхващаше катедрата с големите си червени ръце. — Ще говоря честно. Руснаците са по-силни, отколкото си мислехме. Сега сте тук, защото не победихме Русия през пролетта. Много от другарите ви вече са мъртви. Обучават ви, за да поведете други войници в битка. Но вие сте маджари, момчета. Издържали сте на хиляди години битки. Никой враг не може да се мери с вас. Никой противник не може да ви сломи. Посякохте татарите при Пеща. Разгромихте осемдесет хиляди турци край Егер. Вие сте по-добри воители и по-добри водачи.

Младите офицери избухнаха в аплодисменти, генералът изчака да утихнат.

— Помнете — продължи той — че се биете за Унгария. За Унгария и за никой друг. Германците може да са наши съюзници, но не са наши господари. Техните цели не са наши цели. Маджарите не са арийци. Германците гледат на нас като на невеж народ. Имали сме

варварска кръв, дивашки идеи. Ние отказваме да приемем тоталитаризма. Няма да депортираме евреите и циганите си. Почитаме странния си език. Бием се, за да победим, а не за да умрем.

Последваха нови възгласи сред войниците, но този път поколебливи. Младите офицери бяха учени да почитат безрезервно германската власт, да говорят за важния и мощен съюзник на Унгария с безпрекословно уважение.

— Не забравяйте какво се случи това лято по бреговете на Дон — продължи Над. — Десетте дивизии на нашия генерал Яни се разгърнаха на сто километра между Воронеж и Павловск. Само с тези десет леки пехотни дивизии генерал-фелдмаршал Фон Вайхс очакваше от нас да удържим руснаците на източния бряг. Но знаете какво стана: нашите танкове бяха беззащитни срещу съветските Т-34. Те имаха подобри оръжия. Снабдителната ни верига беше прекъсната. Войниците ни измираха. Затова Яни изтегли дивизиите си назад и зае отбранителна позиция. Бе разбрал какво е положението и взе решение, което спаси живота на хиляди хора. И затова Фон Вайхс и генерал Халдер го обвиниха, че е страхливец! Може би щяха да са по-доволни, ако бяха загинали четирийсет или шейсет хиляди наши войници, а не само двайсет. Може би са искали да видят как проливаме варварската си кръв до последна капка. — Генералът замълча и огледа редиците притихнали войници, сякаш се взираше в очите им в тъмното.

— Германия е наш съюзник — продължи той. — Нейната победа ще ни даде сили. Но в никакъв случай не вярвайте, че Германия има друга цел, освен опазването на Райха. Нашата цел е оцеляването на Унгария, като не само запазим суверенитета и територията, но и живота на младите си мъже.

Залата бе притихнала заслушана. Сега никой не изръкопляска, всички чакаха Над да продължи. Андраш си помисли, че толкова рядко им казват истината, че сега, като я чува, онемяха.

— Обучени сте да се биете интелигентно и да сведете до минимум загубите ни — продължи Над. — Искаме да се завърнете у дома живи, защото ще ни трябват и след края на войната. — Той замълча и въздъхна дълбоко, ръцете му вече трепереха, като че ли усилието да произнесе речта го бе изтощило. После хвърли поглед към кулисите, където в тъмното стоеше Андраш. Очите на генерала се спряха върху него по-дълго и после отново се обърнаха към

офицерите. — И още нещо. Уважавайте трудоваците. Те вършат вашата черна работа. Те са ваши братя в борбата. Някои офицери се отнасят с тях като с кучета, но това ще се промени. Искам да ви кажа да бъдете добри хора. Да отдавате дължимото уважение. — Генералът сведе глава, сякаш се замисли. — Това е всичко. Вие сте смели воители. Благодаря ви.

Той слезе от подиума под аплодисментите на мрачната и озадачена зала. Като че ли не знаеха какво точно да си мислят за този нов министър на отбраната — някои от нещата, които каза, не биваше дори да се шепнат на публични места, да не говорим в офицерска школа. Но войниците нямаха възможност да реагират. Беше време да започне пиесата. Маджарите се събраха на сцената за първото действие и работниците разположиха римските руини по местата им и спуснаха фона, изобразяващ синьото небе над зелените хълмове на Буда. Когато завесата се вдигна, на сцената, облени в светлина, стояха унгарски воители с боядисани доспехи. Маджарският вожд извади меч си и го вдигна високо. Но в следващия миг, преди да изрече първата реплика, пронизителен вой разцепи въздуха. Залата се разтресе от извисяващо се и затихващо ридание. Андраш позна звука: сирената за въздушно нападение. Но за тази вечер нямаше планирано учение, а сирената не бе и част от пиесата. Въздушното нападение беше истинско. Щяха да ги бомбардират.

Изведнъж цялата публика скочи на крака и се заблъска към изхода. Група офицери се скупчи около генерал Над, чиято фуражка падна в суматохата. Той опипваше голата си глава и се оглеждаше, докато подчинените му го дърпаха към една странична врата. Актьорите избягаха от сцената, хвърлиха картонените си оръжия и се стекоха към стълбището в дъното на залата. Андраш, Йозеф и колегите им от ротата хукнаха след актьорите надолу по стълбите, които водеха към скривалището зад сградата. Бомбоубежището представляваше лабиринт от бетонни стаи, свързани с ниски коридори. Те се вмъкнаха в тъмно помещение след завоя на един от коридорите, където след тях се изсипаха много офицери. Високо над главите им сирените продължаваха да вият.

Когато първата бомба се взриви, скривалището се разтресе толкова силно, сякаш самата Луна бе излязла от орбитата си и се бе стоварила на главите им. От тавана започна да вали циментов прах, а

крушките запримигваха в металните си клетки. Няколко мъже изругаха. Други затвориха очи, сякаш се молеха. Йозеф поиска цигара от един офицер и я запали.

— Изгаси я — прошепна Андраш. — Ако отнякъде изтече газ, ще загинем всички.

— Щом така или иначе ще умра, поне ще изпуша една цигара — отвърна Йозеф.

Андраш поклати глава. Йозеф изкара от ноздрите си голям пухкав облак дим, като че ли искаше да покаже, че не бърза заникъде. Но следващият взрив го запрати върху Андраш и той изпусна цигарата. Поредица от силни трусове разклатиха основите на сградата като леки земетресения, беше от противовъздушния огън — от отката на артилерийската установка, разположена недалеч от залата за събрания. Някъде горе се счупи стъкло и през стените на скривалището мъжете чува слаби викове.

— Мирно, войници! — нареди един от старшите офицери. Всички застанаха мирно. Под примигващите светлини стояха така, докато не удариха следващите бомби. Когато основите се разтресоха, Андраш си помисли колко тежки са строителните материали над главата му: греди, дюшемета, стени, тонове тухли и бетон, подпорни греди на покрива, хиляди керемиди. Помисли си как всички тези материали ще се срутят върху него. Нежната кожа и мускули, крехките кости, стройната структура на органите, сложната подредба на клетките — всички неща, които Тибор му бе показал в Клариния атлас по анатомия преди цяла вечност в Париж. Изведнъж усети, че не може да си поеме дъх. Нов взрив удари стаята отстрани и на тавана се появи пукнатина.

Всички притихнаха. Стояха смълчани и чакаха. Явно или противовъздушната артилерия беше ударена, или артилеристите изчакваха следващата вълна самолети. Това беше още по-лошо — да не знаеш кога пак ще попаднеш под огъня. Йозеф мърдаше устни безмълвно. Андраш се наведе към него, за да чуе кой псалм или коя молитва са предизвикали спокойното изражение на лицето му, а когато долови думите, едва не се разсмя на глас. Йозеф си тананикаше песен на Кол Потър, която често пускаше на грамофона по време на партитата си: „Пак съм навън под звездите / на брега свири оркестър / дори палмите се поклащат / когато музикантите засвирят“.

Подновеният отривист огън на противовъздушната установка разкъса тишината, последваха няколко взрива от трите паднали наведнъж бомби. Мъжете се свлякоха на колене и всички лампи угаснаха. Йозеф изскимтя от страх като животно. Значи тук Йозеф щеше да получи възмездие, тук, в гробницата под офицерската зала, си помисли Андраш. Като в приказките егоистичните желания често имаха жестока цена: Йозеф ще умре, но и Андраш ще го последва. Докато бомбите продължаваха да се сипят, Йозеф сведе чело към гърдите на Андраш и каза:

— Съжалявам, съжалявам.

Мирисът на цигарен дим в косите му напомни за вечерите в Париж. Само за миг, без да се замисли, Андраш сложи ръка върху главата на Йозеф.

В следващия миг изведнъж лампите светнаха. Мъжете се изправиха. Отупаха униформите си и се престориха, че само допреди секунда не са били хванати за ръце, не са крили лицата си в гърдите на другарите си, не са се молили, плакали или извинявали. Оглеждаха се, сякаш за да потвърдят, че никой от тях не се е уплашил наистина. Земята се бе успокоила, бомбардировката беше спряла. Горе всичко бе тихо.

Измина доста време, преди да прозвучи сигналът, че опасността е преминала. Всички се заблъскаха в коридорите и си говореха с приглушени от шока гласове. Никой не знаеше какво ще заварят горе. Андраш си спомни за трудовия лагер, в който трябваше да преспят, когато пристигнаха в Турка — за масовия гроб, за мократа пръст, с която бе зарит като с подгизнало одеяло. Двамата с Йозеф вървяха заедно с потока мъже, стичащи се към задното стълбище. Въздухът в бункера беше непоносимо тежък от струпването на много хора. В подножието на стълбището се бе събрала опашка. Докато Андраш тътреше крака напред, някой го бутна и тикна нещо в ръката му. Беше Ердьо, потен, със зачервено лице и паднал монокъл.

— Не се сетих по-рано — прошепна той в ухото на Андраш. — Бях погълнат от пиесата. Можеше да загина и да не ти го дам или пък ти да умреш, без да го получиш.

Андраш погледна да види какво държи в ръката си. Беше сгънат лист хартия, увит в носна кърпа.

Не можеше да чака. Трябваше веднага да го прочете. Разгъна крайчеца на кърпата и видя почерка на Клара върху тънък син плик. Сърцето му се сви.

— Скрый го — помоли Ердьо и Андраш се подчини.

Когато се върна в сиропиталището, имаше едно желание — да остане сам, да си намери уединено местенце, където да прочете писмото от Клара. Но цялата рота ги посрещна с куп въпроси. Какво се бе случило? Видели ли са самолетите? Някой загинал ли е? Има ли ранени? Какво беше това въздушно нападение толкова далеч от фронтвата линия? Надзирателите слушали радиото в квартирата на Козма, но не им казали нищо, разбира се. Бомбардировката продължила толкова дълго, че си мислели, че всички в школата са мъртви.

Наистина имаше загинали. Когато излязоха от залата, от която бяха останали три стени, се натъкнаха на хора, тичащи към едно от скривалищата. То беше се срутило върху офицерите, които бяха се укрили в него. Три часа трудоваци и войници работиха с лопати и кирки, с въжета и джипове, за да преместят дървените и бетонни отломки, които бяха хванали в капан офицерите. Седемнайсет от тях бяха загинали на място, десетки други бяха ранени. Имаше жертви и другаде: столовата беше изравнена със земята, преди готвачите и общите работници да стигнат до някое бомбоубежище, и единайсет от тях бяха загинали. Предполагаше се, че причината за нападението е бил генерал Вилмош Над, явно в НКВД бяха получили информация за посещението му. Съветските военновъздушни сили се опитаха да го убият с бомби. Но генерал Над беше жив. Той лично ръководеше акцията по спасяването на хората в разрушеното скривалище за изумление на младия си адютант, който стоеше наблизко и гледаше кълбата огън и дим в очакване всеки момент да се изсипе нов дъжд от съветски изстребители.

През цялото това време Андраш носеше писмото от Клара в джоба си, без да смее да го отвори. Сега най-сетне можеше да се качи на леглото си и да се опита да разчете текста в мрака. Йозеф изглеждаше също толкова нетърпелив, колкото Андраш, той седна по турски на долното легло и зачака новините. Андраш разряза

внимателно плика с бръснача си и се намести така, че да може да използва лунната светлина вместо фенерче. Извади писмото и го разгъна с треперещи ръце.

15 октомври, 1942 г., Будапеща

Скъпи А.,

Представяш си какво облекчение изпитах, когато получих писмото ти! Всички решихме да отложим пътуването до провинцията, докато не се върнеш. Томаш е добре, а аз съм както може да се очаква. Родителите ти са в добро здраве. Моля те, поздрави племенника ми. Неговите родители също са добре. Що се отнася до заминаването на М. Х. За Лашез, искрено се надявам да съм те разбрала погрешно. Моля те, пиши скоро пак.

Твоя К.

„Всички решихме да отложим пътуването.“ Точно от това се страхуваше, но беше още по-зле. Не само Клара, но Тибор и Илана също бяха останали. И той, разбира се, би постъпил така — никога не би оставил Илана и Адам сами в Будапеща три дни след изчезването на Тибор, но въпреки това се натъжи и ядоса. С един замах унгарската армия бе хванала в капан целия клан Леви. Заради нелегалната търговия на офицерите с ботуши, месни консерви, амуниции и автомобилни гуми сега всички те бяха преследвани из целия континент, който си бе поставил за цел да изтрие евреите от лицето на земята. От тази страшна истина стомахът му се сви и той не можа да си поеме дъх. Отпусна ръка отстрани на леглото и подаде писмото на Йозеф, който реагира с тихо разтревожено изсумтяване — Йозеф, който винаги бе твърдял колко глупаво е пътуването до Палестина. Сега, след три месеца в Украйна и след онова, което току-що бяха преживели в офицерската школа, Йозеф знаеше какво е да се чувстваш уязвим, да изпиташ усещането, че си смъртен. Разбираше какво означаваше за Клара, Тибор и Илана да не могат да се измъкнат с децата си от Унгария, тъй като примката на войната се затяга все по-здраво около тях. Явно бе разбрал как са се почувствали родителите

му, когато той самият е бил депортиран, сигурно бе доловил истината, която се криеше зад единствената дума „добре“, написана за тях.

Но поне двамата с Андраш имаха това писмо, това доказателство, че животът у дома продължава. Андраш чуваше гласа на Клара, докато четеше кодираните изречения, за миг му се стори, че тя се е сгушила до него на тясното легло. Усети кожата ѝ под прилепналата рокля. Топлото ухание на косата ѝ. От устата ѝ се отронват кодираните думи и се стичат в ухото му като стъклени мъниста. „Решихме да отложим заминаването за провинцията.“ След миг той ще ѝ отговори, ще ѝ разкаже всичко. Но илюзията изчезна и той отново бе сам на леглото си. Обърна се настрани и се взря в калния правоъгълник на двора, където стъпките на другарите му отдавна бяха заличили калните детски следи, които бяха видели при пристигането си. На лунната светлина различи двете еднакви купчини пръст, обозначаващи гробовете на Мендел и Голдфарб, а зад тях високата тухлена стена, отвъд нея — короните на дърветата, а над тях — плетеницата от звезди на фона на синьо-черната небесна шир.

ТРИДЕСЕТ И ШЕСТА ГЛАВА

ОГЪН В СНЕГА

В деня след въздушното нападение работата по магистрала Турка-Схидница временно бе спряна. Всички унгарски трудови роти в района бяха изпратени в офицерската школа, за да я ремонтират. Бомбардираните сгради трябваше да бъдат издигнати наново, а разбитите пътища — ремонтирани. Генерал Вилмош Над все още не бе отпътувал, той не можеше да тръгне за щаба на Хитлер във Винаца, докато не станеше сигурно, че пътят е безопасен. Майор Козма, стимулиран от присъствието на Над, но все още незапознат с нестандартните му политически възгледи, се възползва от възможността да организира трудов цирк за негово развлечение. Натрошените тухли и нацепените дъски от офицерската столова трябваше да бъдат извозени с конска каруца, но имаше повече каруци, отколкото коне — конюшните също не бяха пощадени от бомбите. Затова Козма впрегна на тяхно място хора. Осем работници, сред които Андраш и Йожеф, бяха подкарани с камшици да теглят каруци с отломки от разрушената столова до плаца, където стоварваха строителните отпадъци. Разстоянието едва ли бе повече от триста метра, но каруците бяха препълнени и мъжете се движеха, сякаш стъпваха във втвърдяващ се цимент. Когато падаха на колене от изтощение, надзирателите се качваха на капрата и ги шибяха с камшици. Група офицери бяха спрели работа, за да гледат зрелището. Те освиркваха мъжете, когато падаха на колене, и ръкопляскаха, когато с мъка се изправяха отново на крака и продължаваха да влачат каруцата.

Още сутринта за спектакъла се заговори навсякъде, че за него да чуе и самият Над. Въпреки протестите на младия си адютант, той излезе от бункера, където се укриваше, и прекоси плаца. С палци, пъхнати в колана си, той се спря и се загледа в работниците, които хвърляха отпадъци в каруцата и я теглеха напред. Генералът опипа кожените ремъци, в които бяха впрегнати мъжете. Козма мина през

останките от столовата и застана до генерала. Изправи гръб и козирува отривисто. Генералът не отвърна на поздрава.

— Защо тези мъже са впрегнати? — обърна се той към Козма.

— Защото са най-добрите коне, с които разполагаме — отговори Козма и намигна със здравето си око.

Генералът свали очилата си. Бърса ги дълго с носната си кърпа, отново ги сложи и изгледа хладно Козма.

— Освободете хората. Всички до един — нареди той.

Козма изглеждаше разочарован, но вдигна ръка и направи знак на един от надзирателите.

— Не той, вие го направете — уточни генералът.

Думите едновременно слисаха и дадоха сили на впрегнатите мъже — потръпване, което Андраш усети през кожените ремъци по гърдите и раменете си.

— Веднага, майоре — изкомандва Над. — Не обичам да повтарям заповеди.

И се наложи Козма да отиде до всеки от мъжете поотделно и да пререже кожените ремъци с джобното си ножче, поради което трябваше да се приближи до тях повече откогато и да било — достатъчно близо, че да усети миризмата им, опасността да прихване хроничната им кашлица и въшките. Ръцете му трепереха, докато неумело издърпваше оплетените ремъци. Отне му четвърт час да освободи осмината мъже. Офицерите, които се бяха спрели да гледат, бяха изчезнали някъде.

— Накарайте надзирателите да докарат едно ремарке ръчни колички от склада — нареди генералът на Козма. А на работниците каза: — Почивайте, докато дойдат количките. После ще пренасяте с тях. — Той наблюдаваше как бригадирите разделиха работниците на групи, докато чакаха количките. Козма стоеше смълчан до генерала и кършеше ръце. Генералът явно бе забравил, че животът му е в опасност, не обръщаше внимание на разтревожените молби на адютанта си да се прибере в бункера. По обяд Над и адютантът придружиха работниците до палатката, където сега се помещаваше столовата, и се погрижиха те да получат допълнително по двеста грама хляб и десет грама маргарин. Той нареди на адютанта си да донесе една пейка на голата земя, където се хранеха трудоваците, и седна да обядва с тях. Разпита ги за живота им преди войната и какво

възнамеряват да правят, когато тя свърши. В началото те отговаряха колебливо, не знаеха дали да вярват на този окичен с отличия висш офицер, но бързо се отпуснаха. Андраш не говореше, той седеше в края на групата, но разбираше, че става свидетел на нещо необичайно.

След обяда генералът нареди рота 79/6 да бъде обезпаразитена, изкъпана и да получи чисти униформи от складовете на офицерската школа. Трябваше да ги прегледат лекарите в лазарета на школата и да ги лекуват от рани и болести. Щяха да им дадат работа, която да им позволи да оздравеят. Беше пределно ясно, че са твърде слаби и болни за тежък физически труд. През останалата част от деня генералът ги изпрати да работят на топло в новата столова, където готвачът им даде да белят картофи и да режат лук за вечерята на офицерите.

На вечеря работниците получиха по още една допълнителна порция: отново двеста грама хляб и още по десет грама маргарин. Един непознат офицер, висок и едър като мечка, който им се представи като майор Балинт, съобщи, че ще получават редовно допълнителната дажба и че генералът е наредил за работниците да се осигури разнообразна храна. Засега щяха да работят в кухнята, а не на пътя. Беше въведена и нова промяна: самият Балинт щеше да е новият им командир. Майор Козма повече нямаше да има досег с рота 79/6 и доколкото зависеше от генерал Над, нямаше да бъде допускан в друга рота на Трудови войски, освен в онази, в която щеше да служи.

От пристигането им в Турка в сиропиталището нито една вечер не можеше да се нарече празнична. Дори по време на Светите празници те празнуваха с тъга и по задължение далеч от всички, които обичат. Тази вечер в спалнята, по времето, когато Козма обикновено ги изкарваше навън да стоят мирно, докато се строполят на земята, мъжете се събраха в една от класните стаи на долния етаж, за да играят карти, да пеят глупави песнички и да четат на глас новините от парчета вестници, отмъкнати от офицерската школа. *Съветският съюз, прочете Бялата кула, продължава да удържа нацистката офанзива при Сталинград вече единайsetsa седмица, по улиците на града и из северните предградия продължават ожесточени сражения, което поражда съмнения, че нацистите ще бъдат принудени да продължат войната и през зимата.*

— Да замръзнат дано! — провикна се Бялата кула и сложи на главата си шапката, която Андраш му направи от страницата на

вестника с обявите. После хвана Андраш за ръцете и го дръпна да изиграят народен танц. — Свободни сме, скъпа, свободни — запя той и го завъртя из стаята. Това, разбира се, не беше вярно; Лукаш и останалите надзиратели пазеха на вратата и всеки от ротата щеше да бъде застрелян, ако излезе без придружител извън сиропиталището. Но те бяха освободени от майор Козма. И не само това, бяха чисти и без въшки. Генерал Над, освен всичко друго беше разпоредил матраците и одеялата им да бъдат изнесени навън, изгорени и заменени с нови.

Същата вечер, излегнат удобно на сламеник, ухаещ сладко на сено, Андраш написа на Клара: *Скъпа, К., настъпи неочаквана промяна. Положението ни в Т. се подобри значително. Добре сме, а тъкмо получихме и нови униформи и по-добра работа. Не се тревожи за нас. Ако изникне възможност да заминете за провинцията, повтарям ти отново, тръгвайте непременно. Аз ще дойда при вас веднага щом мога. За съжаление трябва да ти кажа, че правилно си разбрала за М. Х. Моля те, поздравя брат ми и Илана. Целуни Томаш от мен. Твой верен, А.*

На следващия ден, докато поднасяше обяда на офицерите и техните началници, Андраш чакаше нетърпеливо на опашката да се нареди Ердьо. Когато той най-накрая се появи — мрачен и без монокъл, защото все още не можеше да прежали „Татарите в Унгария“ — Андраш пхна писмото под металната му чиния. Без да намигне и да даде знак, че го е разбрал, Ердьо отмина. Но Андраш видя за миг бялото късче хартия, когато той премести бележката от ръката в джоба на панталона си. Докато пощата продължаваше да върви между Украйна и Унгария, Клара щеше да знае, че Андраш е добре и че иска тя да замине за Палестина при първа възможност.

Планът на генерал Над за възстановяване на рота 79/6 продължи и през средата на ноември. Болните се лекуваха в лазарета, а онези, които можеха да работят, си възвръщаха теглото поради допълнителната храна. Отразяваше им се добре и това, че работеха в кухнята. Макар готвачите да следяха внимателно хранителните продукти, работниците успяваха да задигнат по някой изостанал картоф или морков, или допълнителен черпак супа. Макар на Андраш да му липсваха дългите разходки със земемера до края на строящия се път, той се радваше на ежеседмичните посещения на Соломон в офицерската школа. Земемерът им носеше новини за войната, а когато

можеше, даваше тайно на Андраш и Йозеф по някой украински деликатес или по някоя топла дреха. Един мразовит следобед, когато Андраш наблюдаваше как Йозеф отваря пакет с парченца тесто, които се наричаха галушки, той сякаш виждаше себе си изгладнял в Париж, когато Йозеф разопаковаше маковото руло, изпратено от старата госпожа Хас. Кой бяха те сега, двамата с Йозеф, двама изгладнели мъже в далечна страна по време на война, притиснати от сили, независещи от тях. Всички бариери между тях, класовите различия, които ги разделяха в Париж, сега изглеждаха абсурдни предразсъдъци. Когато Йозеф му подаде пакета с галушките, Андраш го пое и каза *köszönöm*^[1]. Йозеф го изгледа с изненада и облекчение и Андраш осъзна, че за пръв път му е казал добра дума, откакто Мендел загина. Андраш се замисли как войната може да те накара да простиш на човек, който не заслужаваше прошка, както и да убиеш някого, когото не мразиш. Явно това бе амнезията, която пораждаха зверствата, горчивият хап, който преглъщаха всеки ден в Украйна с дажбата чорба и ронлив хляб.

Една сутрин мъжете се събудиха и видяха, че дворът на сиропиталището е забулен в сиво-бяла снежна пелена. Облаците сякаш изсипваха цялото си съдържание наведнъж на едри парцали. Настъпи зимата, от която се страхуваха, температурата беше паднала с двайсет градуса само за една нощ. При утринния строй снегът се набиваше в ушите, устите и носовете им. Минаваше през пролуките в шинелите им, под шаловете, проникваше и в ботушите им. Майор Балинт зае мястото си пред строя и заяви със съжаление, че трудоваците ще бъдат преместени от столовата да чистят сняг. Надзирателите отключиха бараката и раздадоха инструменти — същите островърхи прави лопати, с които копаеха на пътя, а не заоблени правоъгълни, които биха били по-подходящи за тази цел, и ги поведоха към селото.

Същия следобед Соломон намери Андраш и Йозеф, докато чистеха снега, и им съобщи, че го изпращат в картографска служба във Воронеж и че заминава веднага с военния влак. Пожела им лека зима, благослови ги и напълни джобовете им с неவிжданo разнообразие от храна — консерви с месо и сардини, буркани с маринована херинга, кесийки с орехи, големи ръжени бисквити. После, без да каже сбогом, техният покровител и закрилник се отдалечи с бърза крачка надолу по пътя и изчезна в снежната пелена.

Цяла седмица температурата продължи да пада много под нулата. Гърбът на Андраш изгаряше от пареща болка, по ръцете му сълзяха мазоли. Нищо, което бе вършил досега в Трудови войски, не беше толкова изнурително, колкото чистенето на сняг ден след ден във все по-смразяващия студ. Но той не биваше да се отчайва точно сега, когато очакваше да получи писмо от Будапеща. Всеки път, когато излезеха да разчистват пътищата около офицерската школа, Андраш и Йозеф се оглеждаха за капитан Ердьо, който винаги когато имаше поща за тях, намираше начин да пъкне скришом писмата в джобовете им. В началото на декември пристигна писмо от Дьорд Хас. Богатството на семейството се бе стопило още повече и Дьорд, Елза и старата госпожа Хас били принудени да напуснат апартамента с високите тавани на улица „Андраши“ и да се преместят при Клара. Но Андраш не бивало да се тревожи. К. била в безопасност. Всичко било наред. Трябвало Андраш и Йозеф да се грижат за себе си и за собственото си оцеляване.

В следващото си писмо Клара съобщаваше, че Тибор отново е мобилизиран в Трудови войски и изпратен на Източния фронт. Илана и Адам отишли да живеят на улица „Нефелейч“ при всички останали. Сега седмината се издържали с парите, предназначени за пътуването до Палестина, които адвокатът на Клара й превеждаше на малки вноски всеки месец. Андраш се опита да си представи светлите стаи на апартамента, пълни с вещите, които семейство Хас бяха пренесли от улица „Андраши“ — последните килими, украшения и антикварни предмети от разкошното им някога имущество; Елза Хас като скърбяща гълъбичка с криле, прибрани до тялото, в сутрешната си рокля; Клара и Илана, които се опитваха да преобличат, успокояват и хранят бебетата сред цялата навалица; майката на Клара, седнала със стоическо изражение в ъгъла си; постоянният мирис на картофи и чушки; жълтеникавата зимна светлина, проникваща безразлично през прозорците. В нито едно писмо обаче не се споменаваше за Матяш, за когото Андраш мислеше постоянно, докато снежните бури брулеха хълмовете и полетата на Украйна.

В средата на декември пристигна писмо от майката на Йозеф: Дьорд бил приет в болница със силни болки в гърдите и висока температура. Поставили му диагноза възпаление на перикардия — външната обвивка на сърцето. Лекарите искали да го лекуват с

колхицин, да му направят перикардиоцентеза и да лежи три седмици в кардиологичното отделение. Цената за лечението била почти пет хиляди пенгьо и заплашваше да ги остави всички на улицата. Клара се опитвала да уреди адвокатът ѝ да ѝ изпрати пари.

След като получи писмото, Йозеф бе потиснат и мълчалив през целия ден. Вечерта не си легна в обичайния час, а стоя до прозореца, взирайки се в снежните преспи на двора, в грубото одеяло, обгърнало пространството.

Андраш се обърна в леглото си и се надигна на лакът.

— Какво има? Нещо с баща ти ли?

Йозеф кимна.

— Той мрази да боледува. Мрази да е в тежест на околните. Не обича да пропуска нито един работен ден. — Йозеф се загърна поплътно с одеялото и отново се вгледа навън. — А аз не съм постигнал нищо в живота си. Нищо полезно за когото и да било, най-малко за родителите ми. Никога не съм работил. Никога не съм се влюбвал и никой не е бил влюбен в мен. Дори момичетата в Париж. Нито в Будапеща. Дори Жофия, която носеше детето ми.

— Жофия е бременна? — изненада се Андраш.

— Вече не. Забременя миналата пролет и го махна. И тя не го искаше, което показва колко малко държи на мен. — Той въздъхна тежко. — Не мога да си представя, че ще изпиташ някакво съчувствие към мен, Андраш. Но е трудно изведнъж да осъзнаеш какъв си в действителност. Сигурно разбираш какво имам предвид.

Андраш отвърна, че разбира.

— Знам, че според теб картините ми не са особено добри — продължи Йозеф. — Познах по погледа ти, когато миналата година с Клара и бебето ми гостувахте в апартамента.

— Напротив, новите ти платна бяха добри. Споделих го и с Клара.

— Дали да не опитам да се свържа с търговеца на картини в Будапеща? Да го накарам да продаде някоя от тях? За мен лично платната са недовършени, но някой колекционер може да е на друго мнение. Ще попитам Пап колко може да вземе за всяка от деветте картини.

— Би продал недовършените си произведения?

— Не мога да измисля друго — каза Йозеф и се обърна. За миг по извивката на челото и тъмния бретон заприлича на Клара и Андраш изпита неволен пристъп на обич към него.

— Картините, които видях тогава, бяха добри. Не ми изглеждаха недовършени. Би трябвало да се продадат на висока цена — предположи Андраш. — Но може да не се наложи да ги продаваш. Клара може би ще успее да си получи парите от Виена.

— А ако не успее? Да не мислиш, че следващия месец няма да им потрябват пари за нещо друго? Ами ако се разболее някое от децата или баба? Ако възникне разход, който да не може да чака Клара да се свърже с адвокатата си?

Въпросът увисна във въздуха, докато двамата обмисляха тази страшна перспектива.

— Какво да ти кажа? — попита Андраш. — Мисля, че идеята ти е добра. Ако имах нещо, което да можех да продам, щях да го направя.

— Дай ми писалката си. Ще пиша на майка. После ще пиша на Пап.

Андраш бръкна в раницата си за писалката и последното безценно шишенце с туш, останали му от материалите за декорите. Като използваше перваза на прозореца за бюро и лунната светлина за лампа, Йозеф започна да пише. Но миг по-късно отново се обади в тъмното:

— Никога не съм подарявал нищо на баща си. Нищичко.

— Той ще разбере какво означава за теб да продадеш тези картини.

— А ако умре, преди майка ми да получи писмото?

— Тогава поне майка ти ще знае какво си искал да направиш. Клара също.

На следващата сутрин станаха и чистиха сняг, и на следващия ден чистиха сняг, а на по-следващия срещнаха капитан Ердьо, който водеше под строй възпитаниците си, и Йозеф успя да му подаде тайно писмата. След това продължаваха да чистят сняг всеки ден, докато на 20 декември майор Балинт не нареди да си съберат багажа и да изчистят сиропиталището до блясък — ротата им заминаваше на изток на следващия ден.

Колкото и да ненавиждаха сиропиталището, колкото и да мразеха малките си легла и да ругаеха всеки път, когато трябваше да се навеждат над детските мивки в мразовитата утрин, колкото и да живееха със страшната мисъл за убийствата, случили се тук, за избитите деца и за екзекуцията на Мендел Хоровиц и Ласло Голдфарб, колкото и да копнееха да напуснат тези стаи, където бяха гладували, където ги бяха пребивали и унижавали, изпитваха странно неприятно усещане, че сградата ще премине в ръцете на друга рота, на непознати мъже. Хората от 79/6 се грижеха за гробовете на мъртвите, бяха ги отбелязали с камъни, пренесени от речното корито. Чистеха снега от земята и надгробните камъни, бяха поставили по-малки камъни върху големите в знак на почит към мъжете, които бяха разстреляни или бяха починали от болести и преумора. Грижеха се и за духовете на еврейските сирачета от Турка; единствено рота 79/6 бе виждала онези малки детски следи от стъпки, останали по коридорите и на двора. Хранеха се на изоставените детски масички, запазили славянските букви, издълбани по тях, нощем ги хапеха същите буболечки, които бяха хапали децата, удряха пръстите на краката си в рамките на леглата, както бяха правили сирачетата. Сега трябваше да изоставят тези, изоставяни вече три пъти, деца: веднъж от родителите си, втори път от държавата и накрая от самия живот. Но мъжете от рота 79/6 — онези от тях, които оцелееха през зимата — щяха да казват заупокойна молитва за сирачетата от Турка всеки август до края на живота си.

Отиваха на изток към опасността. Земята наоколо изглеждаше като в Турка: заснежени хълмове, натежали борове, сухи останки от царевични стъбла, стърчащи сред белите полета, неподвижни крави, преживящи и издишващи облачета пара в мразовития въздух. Вятърът проникваше през дрехите им и пронизваше до кости. Преспиваха в конюшни при конете или по подовете на селски къщи, където лежах будни по цяла нощ, страхувайки се от селяните, които също лежах будни по цяла нощ, страхувайки се от тях. Понякога в околността нямаше нито село, нито конюшня и трябваше да си правят бивак в непоносимия студ под озареното от луната небе. Нощем температурата падаше до минус двайсет. Винаги палеха и поддържаха огън, но той самият представляваше опасност, тъй като можеше да те хипнотизира,

можеше да те накара да застанеш неподвижно, да те разсее от тежката задача да останеш жив. Ако заспиш край лагерния огън по време на нощния караул, подлъган от топлината му, одеялото можеше да се смъкне от раменете ти, огънят да догори и да останеш на студа. Една сутрин Андраш завари Бялата кула, обгърнал коленете си с ръце и навел напред голямата си глава, сякаш спеше. Седеше до черен кръг, където огънят бе горял сред снега, а раменете му бяха заскрежени. Андраш го попипа по врата, но кожата му беше студена и твърда като замръзналата земя. Наложиха се да носят трупа му три дни, преди да намерят достатъчно мека пръст, която да го приеме. Мястото беше до една конюшня, където от топлината на конете земята не бе замръзнала напълно. Погребяха Бялата кула посред нощ и издълбаха името и датата на смъртта му на стената на конюшната. Отново казаха 91-ви псалм. Вече всички го знаеха наизуст.

Студът ги следваше неотстъпно. Дори в конюшните и селските къщи не можеха да се стоплят. Направиха си груби ръкавици от хастарите на дрехите си, но те бяха тънки и пропускаха вода през шевовете. Краката им измръзваха в пробитите ботуши. Късаха зебла и увиваха с тях краката си, както правеха украинските селяни. Рядко имаха и топла храна, макар майор Балинт да се опитваше да поддържа дажбите, определени от генерал Над. От време на време селяните се смиляваха и им даваха по нещичко: лъжица гъша мас за хляба, кокал с костен мозък, малко конфитюр. Андраш се сецаше за земемера и се надяваше и той да има какво да яде, надяваше се, че във Воронеж го хранят.

Денем ринеха снега по пътищата, често толкова бързо, колкото валеше. Прегърбиха се от работа, ръцете им се разраниха от стискане на лопатите. По не твърде добре разчистените пътища минаваха камиони, джипове, артилерия, войници, танкове, самолетни части, амуниции. От време на време някой германски инспектор идваше и им крещеше, тормозеше ги на този език с гърлени съгласни и лишени от въздух гласни. Новините се носеха като пепел от огън: в Сталинград сраженията продължавали бавно и мъчително, всяка седмица загивали десетки хиляди, една част на Втора унгарска армия се борела за живота си във Воронеж, прегазвана от мощните съветски сили. Хората

от рота 79/6 си проправяха път с лопати към битката, макар тя да им изглеждаше също толкова далечна, колкото и всичко останало. Понякога ринеха сняг по цяла нощ и си мислеха за съпругите и приятелките си в топлите им легла в Будапеща, за голите им гладки крака, за притихналите в зимната тъма гърди, за сключените им ръце, ухаещи като любовни писма. Повтаряха си наум имената на тези далечни жени с все така силен копнеж дори когато имената се превърнеха в абстрактна представа и мъжете се чудеха дали жените наистина все още съществуват, след като са толкова далеч отвъд гранитната преграда на Карпатите, отвъд студените равнини на унгарската зима. *Клара* — кълтеше лопатата на Андраш, когато се удряше в замръзвания сняг, *Клара* — издрънчаваше острието, когато стържеше по скованата земя. Андраш си мислеше, че ако успее да изчисти този път, да отвори пътя на камионите към Източния фронт, войната щеше да се отдалечи от Унгария, Клара и Томаш.

Но в средата на януари нещо се обърка. Потокът, който до този момент вървеше почти изцяло към Русия, започна да се стича обратно. Първо движението бе слабо: някой и друг камион с провизии, няколко батальона пехотинци с джипове. След време обаче потокът от войници, автомобили и оръжия стана постоянен и в края на януари се превърна в потоп, потънал в кръв. Минаваха линейки на Червения кръст, пълни с мъртви и тежко ранени хора, жертви на битката, вилняла в Сталинград пет месеца, от август 1942 година. Една нощ разбраха, че Втора унгарска армия заедно с хилядите прикрепени към нея трудоваци е претърпяла последна жестока загуба край Воронеж. Новината дойде, когато Андраш взимаше дажбата си от филия с малко маргарин. Колкото и гладен да беше, той даде порцията си на Йозеф и седна в ъгъла на плевнята, в която бяха разквартирувани тази нощ. Деляха обора с двайсетина овце с черни муцуни, чиято вълна бе израснала през зимата. Овцете подадоха глави зад преградата, където Андраш се бе усамотил, легнаха с прашните си туловища в сламата, забляха пронизително, душейки се с черните си кадифени носове. Андраш си мислеше не само за земемера Соломон, но и за Матяш, който бе прикрепен към Втора унгарска армия. Ако е преживял миналата зима, може да е един от петдесетте хиляди трудоваци, изпратени във Воронеж. Андраш си представи как родителите му най-после получават новината, от която отдавна са се страхували, как

майка му стои в кухнята в апартамента им в Дебрецен с телеграма в ръка, а баща му се е строполил на стола. Андраш беше баща едва от четиринайсет месеца, но знаеше какво би означавало да изгубиш син. Той се замисли за Томаш с пухкавата му косица, с бързо туптящото сърчице и бебешките гънки по тялото му. Зарови лице в коленете си и видя Матяш, застанал на площадката на трамвая в Будапеща с развята синя риза.

Преглътна бучката, заседнала в гърлото му, и закри очи с ръка. Каза си, че няма да скърби. Докато не разбере със сигурност.

Кървавият поток продължи и понесе Андраш, Йозеф и останките от рота 79/6 на запад, обратно към Унгария. Покрай тях минаваха трудови батальони от кошмарно измършавели мъже. Мъжете от рота 79/6, които редовно получаваха дневните си дажби, даваха от храната си на минаващите трудоваци, умиращи от глад, чиито командири бяха ги изоставили, които вече нямаха друга работа, освен да се влачат към домовете си. Научаваха още подробности за случилото се край Сталинград — за бомбардировките, които бяха сринали всички квартали на града и превърнали сградите в планини от строшени тухли и бетон; как Шеста германска армия бе обградена в центъра на града и командирът ѝ генерал Паулус се криел в някакво мазе, докато около него бушуваха сражения; как били свалени няколко самолета на Луфтвафе с провизии; как съветската армия си възвърнала контрола върху брега на река Дон и попречила на Четвърта германска армия да се притече на помощ на обградената Шеста армия. Никой не знаеше колко са загиналите — може би около двеста хиляди? Петстотин хиляди? Милион? Никой не знаеше колко умираха там в момента от студ, глад и рани в най-лютата зима сред мрачната и гола степ. Говореше се, че руснаците преследвали останките от унгарската армия назад през равнините. На фона на страха, докато бягаше, Андраш изпита удовлетворение. Шеста германска армия не бе успяла да превземе нефтените находища край Грозни, да превземе града, носещ името на Сталин. Тези поражения сигурно щяха да доведат до други. Неуспехите може би щяха да продължат. Андраш съзнаваше, че е ужасно да изпитва задоволство — съдбата на унгарската армия бе свързана със съдбата на Вермахта, загиваха хора, без значение от каква

националност. Но Германия трябваше да загуби. И ако бъде победена, докато Унгария все още е суверенна държава, унгарските евреи може би никога няма да живеят под нацистко управление.

Объркването при отстъплението към Унгария доведе до странни съвпадения, обрати на съдбата, които възникнаха при смесването на десетки трудови роты. Непрекъснато се натъкваха на свои познати отпреди войната. Една вечер бяха разквартирувани заедно с група мъже от Дебрецен, сред които бяха няколко съученици на Тибор. Друга вечер срещнаха група от самия Коняр, в която беше синът на пекаря, по-големият брат на Оршоа Корчоа. Трета вечер, застигнат от мартенска снежна буря, Андраш се озова в един ъгъл на превърнат в лазарет хамбар заедно с главния редактор на „Унгарски еврейски журнал“, колегатата и враг на Фридиеш Еплер. Едва позна мъжа, който така бе измършавял от студ и глад, че приличаше на скелет, върху който бе изградена някогашната му личност, никой не би повярвал, че този изпосталял мъж с искрящи от треска очи някога е бил заядливиет главен редактор с ирландско туидено сако.

Главният редактор имаше информация за Фридиеш Еплер, когото уволнили, след като военна полиция открила куп уличаващи го документи в кабинета му — комплект вестници, за които се говорело, че го свързвали с източване на стоки за черния пазар не къде да е, а в Сентендре. Малко след това мобилизирали Еплер в Трудови войски и оттогава, поне доколкото знаел, никой не бил чувал за него. Самият главен редактор получил повиквателна за друга рота няколко седмици по-късно. Сега той бе в групата болни и ранени мъже, чийто командир ги бе изоставил в хамбара да умрат от глад или от треска. Майор Балинт нареди на хората от 79/6 да се погрижат за болните — да им занесат храна и вода и да превържат, доколкото могат, раните им. Докато Андраш помагаше на главния редактор, чу за съдбата на друг човек от тяхната рота, чиято история бе толкова мрачна, че си бе спечелил прякора Чичо Йов. Този човек, както му разказа редакторът, някога бил женен за красива жена, бивша актриса, с която имали дете, говорело се, че бил живял в Париж, където ръководел голям театър в центъра на града. Преди войната бил принуден да се върне в Будапеща, където за кратко бил директор на операта. В Будапеща жена му се разболяла и починала. Малко след това мъжът, който бил болен от туберкулоза, бил призован в Трудови войски — със сигурност за

назидание — и бил изпратен в ротата, в която по-късно бил изпратен и редакторът. Миналата есен ги закарали на малка гара, в поделение на Кралската унгарска жандармерия в Старий Оскол, където ги разпитвали, пребивали и им взели всичко, което носели със себе си. Унгарската жандармерия знаела кой е този известен човек, това бивше театрално светило; изправили го пред останалите и го пребили с пушките си, а после намерили телеграма, в която пишело, че синът му е умрял от дребна шарка. Телеграмата била изпратена от лелята на момчето до роднина в Сегед, но била прихваната в Будапеща и препратена чак до Старий Оскол, явно за да измъчват още повече въпросния господин. Мъжът ги умолявал да го убият, но те го оставили в батальона и на следващия ден отново потеглили на изток.

— Какво стана с него? — попита Андраш, подпрял ръце на коленете си, втренчен в хлътналите очи на главния редактор. — Във Воронеж ли загина?

— Там е цялата трагедия. Той така и не умря, макар да се опитваше. Предлагаше се като доброволец да разчиства мини. Тичаше пред огневата линия, когато имаше възможност. Дори туберкулозата не успя да го убие.

— Как беше, когато се разделихте? Къде го видяхте за последно?

— Ето го там в ъгъла, където седи приятелят ти.

Андраш погледна през рамо. Йозеф бе коленичил и даваше вода на мъж, облегнат на купчина сгънати чували за жито, мъжът се обърна и въпреки печата на болестите и глада Андраш разпозна Золтан Новак.

— Познавам го — каза той на редактора.

— Естествено. Че кой не го познава? Беше много известен.

— Искам да кажа, че го познавам лично.

— Върви тогава да го видиш. — Той побутна Андраш в гърдите и посочи мъжа, жест, който напомняше някогашната му енергичност.

Андраш се приближи до Йозеф и мъжа, облегнат на чувалите. Направи знак на Йозеф да отидат в някой ъгъл.

— Това е Золтан Новак — прошепна Андраш.

Йозеф сбърчи чело и погледна към мъжа.

— Новак ли? Сигурен ли си?

Андраш кимна.

— Бог да ни е на помощ — въздъхна Йозеф. — Той умира.

— Дайте ми вода — изхриптя тихо Новак.

— Аз ще отида при него.

— Защо?

— Познава ме.

— Струва ми се, че това няма да го утеши.

Но Андраш отиде и коленичи на пода до Новак, който се надигна със сантиметър-два върху сгънатите чували със затворени очи и дишаше така, сякаш някой прокарваше пръст по зъбците на гребен.

— Хей, дайте ми вода — повтори той.

Андраш му подаде манерката си и Новак отпи. След като се насити и прочисти гърло, погледна към Андраш. По лицето му бавно се разля цвят, а кожата около очите му леко поруменя. Той се надигна на лакти.

— Леви — поклати глава Новак. Изръмжа три пъти — звук, който изглеждаше като изумление или смях. Усилието обаче явно го изтощи. Той се облегна назад и затвори очи. Мина доста време, преди да заговори отново, а когато проговори, думите излизаха бавно и мъчително.

— Леви, явно съм умрял, слава богу. Умрял съм и съм в пъкъла. А ти си с мен и също си мъртъв, надявам се.

— Не. И двамата сме живи и сме в Украйна.

Новак отново отвори очи. В погледа му имаше мекота, объркано съжаление към всичко, включително към себе си, сякаш съжаляваше всички — Андраш, Йожеф, главния редактор и останалите болни и умиращи мъже, и работниците, които им носеха вода и превързваха раните им.

— Виждаш в какво положение съм — каза Новак. — Сигурно си доволен.

— Разбира се, че не, господин Новак. Какво мога да направя за вас?

— Можеш да направиш само едно, но няма как да те помоля да станеш убиец. — Той се усмихна леко и замълча отново, за да си поеме дъх. После се изкашля болезнено и се обърна на една страна. — Искам да умра от месеци. Но се оказа, че съм много силен. Прекрасно е, нали? А съм прекалено страхлив, за да отнема собствения си живот.

— Гладен ли сте? — попита Андраш. — Имам малко хляб в торбата?

— Нима мислиш, че искам хляб?

Андраш погледна встрани.

— Онзи другият е нейният племенник, нали? Прилича на нея.

— Струва ми се, че тя е много по-красива от него.

Новак се позасмя и се закашля.

— Прав си за това — изхриптя той и поклати глава. — Андраш Леви. Надявах се никога повече да не те видя след онзи ден в операта.

— Ще се махна, ако искате.

Новак отново поклати глава и Андраш изчака той да каже още нещо. Но изтощен от говоренето, той задряма леко с отворена уста. Андраш остана до него, навън вятърът свистеше под напора на виелицата. Андраш облегна глава на ръката си и заспа, а когато се събуди, навън беше се стъмнило. Никой не бе запалил свещ, онези, които още имаха фенерчета, нямаха батерии от месеци. Звучите и миризмата на болните го обгърнаха плътно. Новак вече беше буден и се вираше съсредоточено в него, като дишаше още по-тежко. Всяко негово вдишване звучеше така, като че ли изграждаше сложна конструкция от неподходящи материали със счупени инструменти, всяко издишване бе като срутване на грозна и разклатена сграда. Той заговори отново, толкова тихо, че Андраш трябваше да се наведе, за да го чуе.

— Вече всичко е наред — промълви той. — Всичко е наред.

Андраш не разбра дали иска да успокои него, себе си или и двамата. Струваше му се, че Новак говори на някого, който не е тук, макар в мрака очите му да бяха приковани в Андраш. След малко се смълча и заспа отново. Андраш остана до него цяла нощ, като ту задрямваше, ту се будеше, а на следващия ден му даде дажбата си хляб. Той не можа да го изяде сух и Андраш го надrobi и разбърка с разтопен сняг. Прекараха така три дни — Новак се унасяше и будеше, а Андраш му даваше вода и хляб на малки порции, докато времето не се проясни и снегът не се стопи дотолкова, че рота 79/6 да продължи напред към границата. Когато Балинт обяви, че тръгват на следващата сутрин, първоначалното облекчение на Андраш бе пресечено внезапно. Той помоли майора да поговорят; не можеха да оставят другите войници да умрат.

— И как предлагаш да ги пренесем, войнико? — попита Балинт строго, но не враждебно. — Нямаме линейки. Нямаме материали за носилки. А не можем да останем тук.

— Можем да им помогнем някак, господине.

Балинт поклати рошавата си глава.

— За тези мъже е по-добре да останат вътре. Медицинският корпус ще пристигне след няколко дни. Онези, които могат да бъдат преместени, ще получат помощ.

— Някои от тях ще умрат дотогава — каза Андраш.

— В такъв случай, Леви, няма да ги спасим, като ги влачим в студа през снега.

— Един от тези мъже ми спаси живота, докато бях студент в Париж. Не мога да го изоставя.

— Чуй ме сега — подхвана Балинт, вперил големите си кафяви очи в Андраш. — У дома ме чакат син и дъщеря. Много от другите също са бащи и съпрузи. Ние сме млади. Трябва да се приберем живи у дома. Това е принципът, според който командвам тази рота, откакто започнахме отстъплението. Още сме на сто километра от границата, което означава поне пет дни преход пеша. Ако носим болни, ще забавим цялата рота. Може и ние да загинем.

— Позволете в такъв случай да остана, господине.

— Не мога да издам такава заповед.

— Моля ви.

— Не! — Балинт вече говореше гневно. — Ако се наложи, ще крачиш пред мен, с дуло, опряно в гърба ти.

Но в крайна сметка не се наложи Балинт да използва сила. Золтан Новак, някогашен съпруг и баща, бивш директор на театър „Сара Бернар“ и на будапещенската опера, мъжът, когото Клара Моргенщерн бе обичала единайсет години и сигурно още обичаше по някакъв начин, заспа през нощта и не се събуди повече.

[1] Благодаря (унг.). — Б.пр. ↑

ТРИДЕСЕТ И СЕДМА ГЛАВА БЯГСТВОТО

Докато влакът стигне до Будапеща, форзицията вече беше цъфнала. Всичко останало бе сиво или съвсем бледо жълто-зелено, някои дървета край пътя бяха напъпили, но в самия град всичко още бе мокро от разтопилия се наскоро сняг. 1943 година му се струваше нереална. Бе изгубил напълно представа за времето през последната част от пътуването си към дома. Но знаеше, че е 25 март, седем месеца и три седмици от деня, в който го бяха изпратили в Украйна. Клара бе дошла да го посрещне на гара „Келети“. Едва не припадна, когато я видя на перона с едно дете, застанало до нея! Синът му Томаш с дълго до коленете палтенце и истински детски обувчици. Томаш вече беше почти на година и половина; Томаш, който беше пеленаче в ръцете на Клара, когато Андраш го видя за последен път. Челото на Клара бе събърчено от тревога, но не беше се променила; тъмната ѝ коса бе събрана на кок, изпъкналите ключици, които той толкова обичаше, се подаваха над деколтето на сивата ѝ рокля. Тя се опита да прикрие изумлението си от вида на Андраш, закри уста с длан, а очите ѝ се насълзиха. Андраш знаеше как изглежда, че изглежда почти безплътен. Главата му бе обръсната, за да се отърве от въшките; дрехите му, или каквото бе останало от тях, висяха като на закачалка. Ръцете му бяха разранени, на бузата имаше три резки, белези от парчета стъкло от пробит с куршум прозорец. Когато Клара го прегърна, той усети колко внимателна е тя, сякаш можеше да го нарани с прегръдка. Йозеф още беше във военната болница в Дебрецен. Бе наранил коляното си, когато пресичаха границата, и сега го лекуваха от инфекция. Щеше да се прибере след една-две седмици. От пощата наблизко до болницата Андраш бе успял да изпрати на Клара телеграма, че се прибира.

Скъпи. Скъпа. Биха стояли там и биха си повтаряли цяла вечер тези думи, биха целували ръцете си, биха милвали лицата си, ако Томаш не бе изплакал. Андраш го вдигна на ръце и се вгледа в кръглото личице с любопитно извити вежди и големи изразителни очи.

— Тати — каза Клара на момчето и посочи Андраш. Но Томаш се обърна и протегна ръце към майка си, уплашен от непознатия мъж.

Андраш се наведе и отвори раницата си. Извади червена гумена топка, която бе купил за три филера от един амбулантен търговец в Дебрецен. На двата полюса на топката имаше по една бяла звезда, а кълбото бе опасно от зелена лента. Томаш протегна ръка към нея. Но Андраш я хвърли високо във въздуха и я хвана между лопатките на раменете си. Бе научил този номер от един свой съученик в Коняр. След това взе топката от гърба си и се поклони на Томаш, който се засмя радостно.

— Още — поиска детето.

Това бе първата му дума, която Андраш чуваше. Номерът се стори на малкия също толкова забавен и втория, и третия път. Накрая Андраш му даде топката и той я стискаше здраво, докато Клара го носеше през Ержебетварош към къщи. Андраш вървеше до тях, прегърнал Клара през кръста. Вече го нямаше онова чувство, което го преследваше при предишните му завръщания от войската: чувството, че няма да може да продължи нормалния си живот в Будапеща след преживяното, че душевните и физическите мъчения са променили и останалия свят. Сега чувството за недоверчивост бе заменено от някаква безчувственост. Това спокойствие почти го плашеше, защото бе безспорно доказателство, че остарява.

Докато вървяха, Клара му разказа какво става със семейството: как парите от картините на Йозеф помогнали Дьорд да се възстанови в болницата; как майката на Клара, която прекарала пневмония през зимата, бе оздравяла достатъчно, че да може всяка сутрин да ходи до пазара за хляб и зеленчуци; как Илана бе овладяла напълно унгарския език и се оказала истински талант в пестенето на продукти; как Елза Хас, която преди не знаеше как да свари яйца, се бе научила да готви паприкаш и пилешка супа. Имаше дори новини от Елизабет: бе родила второ дете, момиченце. Още живееше в семейното имение в Кънектикът, докато Пол бе във флота, но планираха да се преместят в по-голям апартамент в Ню Йорк, когато той се прибере. Не казвала обаче нищо по въпроса за емигрирането им в САЩ. Всяка друга възможност за бягство се бе изпарила. Клайн, прошепна му Клара, когато спряха на един ъгъл, бил арестуван за нелегално извеждане на хора от страната. Лежал в затвора от миналия ноември и чакал

съдебния процес. Клара ходила няколко пъти да види баба му и дядо му, които казвали, че не се нуждаят от нищо. Гледаха си малкото стадо кози в старата си къща на „Франгепан къоз“; вероятно властите смятаха, че са твърде стари, за да си струва да ги преследват. Имената на клиентите на Клайн — бивши, настоящи и бъдещи — бяха скрити в плетеница от шифри, но не се знае кога полицията ще успее да ги разгадае.

— Твоите родители добре ли са? — попита Клара.

— Добре са. Притеснени са обаче от тревогите за Матяш. Не са получавали никаква вест за него. Не бяха много радостни да ме видят в това състояние. Не им разказах и половината от нещата, които съм преживял.

— Тибор няма търпение да те види. Илана трябваше да му отправя заплахи, за да му попречи да дойде на гарата. Лекарите му наредиха да си почива.

— Как е той? Как изглежда?

Клара въздъхна.

— Слаб и изтощен. Мълчалив. Понякога ми се струва, че му се привиждат страшни неща. Откакто се върна, непрекъснато държи Адам на ръце. Момчето вече е много привързано към него. Илана едва успява да го нахрани.

— А ти? — погали я той по косата, после по бузата. — Кларица.

Тя вдигна брадичка към него и го целуна на улицата, както държеше детето на ръце.

— Не знам какво щях да правя, ако не бях получавала писмата ти.

— Едва ли са ти носели голяма утеха.

Очите ѝ отново се насълзиха.

— Искаше ми се да не е вярно това за Мендел. Препрочитах писмото многократно с надеждата, че греша. Но е вярно, нали?

— Да, скъпа, вярно е.

— Скоро ще ми разкажеш всичко — каза тя и го хвана за ръка.

Вървяха така, докато не стигнаха до входа на сградата. Андраш вдигна поглед към прозореца на спалнята им. Клара бе сложила на перваза саксии с пролетни минзухари.

— Има още нещо — добави тя толкова сериозно, че в първия миг Андраш си помисли, че някой е умрял. — При нас живее още един

човек, който е пътувал дълго, за да дойде дотук.

— Кой?

— Хайде да се качим. Ще видиш.

Той я последва във вътрешния двор с разтуптяно сърце. Не бе сигурен, че може да понесе присъствието на неочакван гост. Искаше да поседне на ръба на фонтана и да остане там няколко дни, докато се опомни. От външното стълбище видя стрелкаща се златна рибка в зелените води на фонтана.

Застанаха пред вратата и тя се отвори. Пред него се изправи Тибор, изпит и бледен, с насълзени зад очилата очи. Прегърнаха се, стояха така, на Андраш не му се искаше нито да се отдръпне, нито да говори. Но Тибор го заведе в дневната, където чакаше цялото семейство. Там беше племенникът му Адам, застанал до майка си; Илана с бродирана забрадка; Дъорд Хас — по-побелял и остарял; Елза Хас спартански облечена в обикновена памучна рокля; майката на Клара — по-дребна откогато и да било с блеснали дълбоки очи. А зад тях от дивана се надигна блед мъж с овално лице и фланела, която принадлежеше на Андраш, мачкайки носна кърпа в ръката си.

На Андраш му се зави свят. Той се подпря на облегалката на дивана, докато усещането премине.

Илий Поланер.

— Не е възможно — промълви Андраш. Той погледна Клара, после брат си, Илана и накрая отново Поланер.

— Истина ли е? — попита на френски.

— Истина е — отвърна Поланер с така познатия глас, който Андраш отдавна не бе чувал.

Беше като кошмарен вариант на приказка, толкова мрачна, че можа да ужаси Андраш даже след преживяното от него в Украйна. Би предпочел да не знае какво се е случило с Поланер в концентрационния лагер в Компьен, където го изпратили, след като го отстранили от Чуждестранния легион през 1940 година. Как са го пребивали и държали гладен, как са го депортирали полумъртъв в Бухенвалд, където прекарал две години в принудителен труд и като сексуален роб, как са му татуирали на ръката номер, как са му жигосали на гърдите обърнат розов триъгълник върху изправен жълт триъгълник. Хомосексуалността на Поланер останала в тайна, докато един от работниците не предал списък с имена, за да го назначат за

отговорник; след това Поланер се озовал на дъното на йерархията в лагера, белязан със знак, който го правел мишена за пазачите и карал останалите затворници да странят от него. Разпределили го в каменна кариера, където влачел чували с камъни по четиринайсет часа на ден. След смяната в кариерата трябвало да чисти клозетите на спалното помещение, в което живеел, за да му напомня, както му казал сержантът на неговия отряд, че тук бил по-нисш и от лайната, слуга на лайната. Понякога късно вечер отвеждали него и още няколко мъже до задната врата на офицерската спалня, където ги връзвали и ги изнасилвал първо един от офицерите, а после неговите секретари и ординарец.

Една вечер ги предоставили като таен подарък за гостуващо величие от Централната икономическа административна служба на СС — високопоставен инспектор на концентрационни лагери, за когото се знаело, че обича компанията на млади мъже. Но предпочитанията на висшия офицер се оказали по-различни, той обичал да се люби с млади мъже, а не да ги изнасилва. Накарал да развържат затворниците, да ги измият, да ги обръснат и да им дадат цивилни дрехи. Искал да разговаря с тях като на празненство. Поканил ги да седнат на диваните в стаята му и да пият с него чай със сладкиши, след като през последните три години не били виждали друго, освен рядка чорба и гранясал хляб. Инспекторът бил очарован от френския на Поланер и познанията му за съвременно изкуство и архитектура. Оказало се, че той познавал покойния Фон Рат, на когото бил нещо като политически ментор. До края на вечерта инспекторът решил да уреди Поланер да бъде преместен в личната му прислуга. Завел го в апартамента си в друг лагер на сто километра и го регистрирал като прислужник — да носи въглища, да лъска обувки. Но всъщност Поланер бил третиран като болен, той лежал в леглото си и за него се грижели домашните прислужници на инспектора.

В края на втория месец, когато Поланер оздравял, инспекторът сменил самоличността му: изготвил фалшиви документи, според които младият евреин Илий Поланер, който бил преместен на служба при него, се разболял от менингит и умрял, и набавил на Поланер подправени документи, според които той бил млад член на нацистката партия на име Теобалд Крайцел — младши секретар в Централната икономическа административна служба. Заедно с Поланер, облечен

като член на щаба му, инспекторът заминал за Берлин, където го настанил в малък светъл апартамент на улица „Беренщрасе“. Оставил му петдесет хиляди райхсмарки и му обещал, че ще се завърне възможно най-скоро и ще му донесе книги, списания, материали за рисуване, грамофонни плочи, деликатеси от черния пазар, всичко, което Поланер поискал. Той обаче поискал само да научи какво става със семейството му, не бил получавал вести от родителите и сестрите си, откакто бил влязъл в Чуждестранния легион.

Високопоставеният офицер го навещавал винаги когато можел и му носел обещаните художнически пособия, плочи и деликатеси, но не носел новини за семейството му. Поланер чакал, рядко излизал от апартамента и не мислел почти за нищо друго, освен че скоро може би ще разбере какво се е случило с родителите и сестрите му. Надявал се, че те може би са намерили начин да емигрират, че въпреки нищожните шансове са се добрали до някое далечно хубаво място — Аржентина, Австралия или Америка; или, ако не са успели, инспекторът вероятно ще може да ги спаси и да заминат всички заедно за някой неутрален град, където да бъдат в безопасност. Надеждите му не били съвсем неоснователни; инспекторът често използвал влиянието си, за да прави услуги на своите любовници и протежета. Всъщност за услугите, които правел в миналото, той заплатил твърде скъпо: началниците му забелязали редица нередности и започнали разследване срещу него. От страх за длъжността си и за живота на Поланер той му казал, че веднага трябва да напусне страната. Обещал да му уреди виза, с която да пътува навсякъде, където Райхът има влияние. Но къде можел да отиде Поланер? Още не знаел нищо за родителите си, как можел да избере къде да замине?

По-късно същата седмица в началото на януари 1943 година на запитванията на инспектора за семейството на Поланер най-накрая се получил отговор. Родителите и сестрите му били загинали в концентрационния лагер Плашов — майка му и баща му през февруари 1941 година, а сестрите му осем и десет месеца след това. Нацистите бяха конфискували къщата им и текстилната фабрика в Краков. Не бе останало нищо.

Вечерта, когато научил новината, Поланер извадил пистолета от нощното си шкафче — инспекторът настоявал той да има оръжие за самозащита — излязъл по пижама на балкона на смразяващия вятър.

Опрял дулото в слепоочието си и се навел през парапета. Снегът долу приличал на пухен юрган, мек, дебел, бяло-синкав; представил си как пада в чистата бездна и изчезва под натрупалия сняг. Оръжието в ръката му било на инспектора — полуавтоматичен „Валтер Р-38“, каквито ползвали офицерите от СС. Освободил предпазителя и сложил пръст на спусъка, като си представил как куршумът пробива черепа му. Щял да отброи до три и да го направи. Но когато си казал наум числата на идиш, съзнанието му се прояснило: ако се самоубие с този валтер, ако се застреля, защото нацистите са убили родителите и сестрите му, тогава нацистите ще са онези, които ще убият и него, които ще накарат думите на идиш да замлъкнат в съзнанието му. Ще заличат цялото му семейство. Поланер махнал пръст от спусъка, вдигнал предпазителя и се върнал в стаята. Куршумът, а не Поланер, прелетял три етажа надолу и се забил в пухената снежна завивка.

На следващата сутрин той решил да замине за Будапеща с надеждата да открие Андраш. Инспекторът му набавил необходимите писма и документи, за да получи официално разрешително за пребиваване в Унгария, дори му извадил медицинско свидетелство, че е негоден за военна служба поради хронично заболяване на белите дробове. Дал на Поланер двайсет хиляди райхсмарки и му взел билет за самостоятелно купе във влака. Когато пристигнал, Поланер отишъл в голямата синагога на улица „Дохан“, където намерил един много стар секретар, който знаел идиш, обяснил му, че търси Андраш Леви, и той го упътил към Еврейската общност в Будапеща, където му дали адреса на Андраш на улица „Нефелейч“. Клара го подслонила и оттогава живеел тук. Едва преди седмица получил официалните си унгарски документи, които показва събрани в папка, сякаш за да докаже, че всичко е истина. Андраш разтвори паспорта на Поланер. „Теобалд Крайцел. Постоянен жител.“ На снимката се виждаше слабият, изпит Поланер, несравнимо по-блед и уплашен от младия мъж, който сега седеше на кухненската маса срещу него. Паспортът му беше нов-новеничък, както паспортът на Андраш, когато тръгваше за Париж, липсваше само издайническото „Е“ за евреин. В кафявата папка имаше и партийна членска карта, подпечатана с бледа свастика, която удостоверяваше, че Теобалд Крайцел е член на Националсоциалистическата партия на Германия.

— Тези документи ще ти служат добре — отбеляза Андраш. — Твоят приятел германец добре си е свършил работата.

Поланер се намести на стола си.

— Срамно е евреин да се представя за нацист.

— Господи, Поланер! Никой няма да те обвини, че си се защитил по този начин. Тези документи ще те опазят от Трудови войски, а аз много добре знам колко важно е това.

— Но ти си служил години. А ако войната продължи, ще те повикат пак.

— Ти си отслужил полагащото ти се. Преживял си много пострашни неща от мен.

— Невъзможно е да ги сравняваме.

Но Андраш знаеше, че понякога страданията можеха да се сравняват. Той не бе изнасилван. Не бе изгубил родината и семейството си. Клара спеше отгатък в спалнята със сина им. Тибор и Илана лежаха прегърнати на дюшек на пода в дневната. Родителите му бяха добре в Дебрецен. Матяш може би е жив някъде далеч от Унгария. А Поланер бе изгубил всичко и всички. Андраш си спомни за вечерята за Рош Ашана, когато двамата отидоха заедно в студентския стол преди пет години и половина — как Андраш се учуди, че майката на Поланер го е пуснала да се върне в училището след нападението и какво отвърна Поланер: „Винаги е тъжна, когато заминавам някъде. Като всички майки е“. Тази жена, която бе обичала сина си, бе мъртва. Бяха мъртви и съпругът ѝ, и техните дъщери. А младите Андраш Леви и Илий Поланер — момчетата, които прекараха две години в Париж в спорове дали ще избухне война, в пиене на чай в „Синият гълъб“, в проектиране на спортен център сред Латинския квартал — и те бяха мъртви, бяха пораснали и се бяха превърнали в белязани и уморени мъже. Андраш склони глава на ръкава на Поланер и оплака миналото, което никога нямаше да се върне.

Цяла пролет чакаха вести за Матяш. На Пасха майката на Андраш настоя да сложи на масата прибори и за него. Когато отвориха вратата да влезе пророк Илия, те извикаха и Матяш да си дойде. Докато Андраш бе в Украйна, майка му и баща му се бяха състарили. Баща му беше съвсем побелял, майка му беше се прегърбила.

Гръбнакът ѝ беше се извил като изсъхнало стъбло на трева. Не се развеселяваше дори когато видеше Томаш и Адам, не милееше за внучетата си, а за изгубеното си момче.

Поланер, който знаеше какво е да чакаш новини за близките си, не показваше своята скръб. Никога не споменаваха родителите и сестрите си, сякаш, ако изрече на глас нещо за загиналото си семейство, щеше да предизвика трагедията, от която се ужасяваха Андраш и останалите. Настояваше да ходи сам всеки следобед в синагогата на улица „Дохан“ за заупокойни молитви. Според обичая трябваше да прави това в продължение на година. Но от Полша постоянно пристигаха новини, траурът не подмина никого, сякаш, колкото и да продължаваше той, все нямаше да е достатъчен. През април евреите от варшавското гето оказаха въоръжена съпротива срещу депортирането на последните шейсет хиляди обитатели. Никой не очакваше съпротивата да продължи повече от няколко дни, но борците от гетото удържаха цели четири седмици. В „Пещи Наplo“ имаше снимки на жени, които хвърлят коктейли „Молотов“ по германските танкове, на войници от Вафен-СС и полски полицаи, които палат сгради. Битката продължи до средата на май и приключи, както и всички очакваха, с прочистване на гетото: клане на еврейските борци и депортиране на оцелелите. На следващия ден „Пещи Наplo“ съобщи, че във войната са загинали милион и половина евреи според оценката на полското правителство в изгнание. Андраш, който превеждаше на Поланер всяка статия и радиопредаване за въстанието, не намери сили да му преведе тази цифра, да съобщи зашеметяващата статистика на приятеля си, който беше в траур. Милион и половина еврейски мъже, жени и деца: как да си представи човек подобна цифра? Андраш знаеше, че три хиляди души запълват седалките в синагогата на улица „Дохан“. За да се настанят милион и половина, трябваше тази сграда с арките и куполите си, с мавританския си интериор, с терасата, с тъмните дървени скамейки и позлатен кивот да бъде построена още петстотин пъти. А после трябваше да си представи всяка от тези петстотин синагоги пълна до краен предел, да си представи всеки мъж, жена и дете като неповторимо и незаменимо човешко същество, както си представяше Мендел Хоровиц, Бялата кула или брат си Матяш — всеки със своите желания и страхове, с майка и баща, родно място и легло, с първа любов, с плетеница от

спомени, с куп тайни, с кожа и сърце, с неописуемо сложен мозък — да си ги представи по този начин, а после да ги види мъртви, изличени завинаги — как да си представи човек подобно нещо? Тази мисъл би докарала всеки до лудост. Андраш обаче не можеше да си позволи да размишлява за всичко това. Той трябваше да се посвети на многобройните всекидневни задължения. Апартаментът, който бе пренаселен дори когато мъжете отбиваха военната си служба, сега вече не можеше да ги побере. Тибор и Илана си наеха апартамент през улицата, а Йозеф се пренесе с родителите си в малък апартамент в съседната сграда. Поланер остана при Андраш и Клара и делеше една стая с Томаш. За всички тези жилища трябваше да се плаща наем. Андраш се върна на работа като илюстратор и оформител, но не в „Унгарски еврейски журнал“, а във „Вечерни новини“, където някога работеше Мендел и където много от художниците бяха отново мобилизирани. Той убеди редактора да наеме и Поланер с уверението, че тъкмо той е талантът в общите им проекти в архитектурното училище. Тибор от своя страна си намери работа като помощник-хирург в една военна болница, където още се лекуваха ранени край Воронеж войници. Йозеф, на когото досега не му се бе налагало да си изкарва прехраната, пусна обява във „Вечерни новини“, стана бояджия и започна да припечелва добре. А Клара даваше частни уроци в студиото на улица „Кирай“. Вече малцина родители можеха да си позволят да плащат пълната такса, но тя бе съгласна да ѝ плащат колкото могат.

През юли, когато войските на Айзенхауер бомбардираха Рим, Будапеща стоеше на брега на Дунав в красивата си лятна премяна, с величествените си дворци и стари хотели, все още носещи усещане за непоклатимост. Съветските бомбардировки миналия септември не бяха засегнали тези пищни, позлатени сгради, тази пролет Съюзниците не бяха нападали града, а самолетите на Червената армия не се връщаха. Далиите разцъфтяха във Варошлигет, където Андраш, Тибор, Йозеф и Поланер се разхождаха в неделните следобеди и гадаеха колко още остава, докато Германия капитулира и войната свърши. Мусолини бе паднал, фашизмът в Италия се бе сринал. На Източния фронт германците търпяха поражение след поражение: нападението на Вермахта при Курската дъга завърши с разгром, а скоро след това последваха и поражения край Орел и Харков. Дори Тибор, който преди

година ги предупреждаваше да не възлагат големи надежди, се съгласи, че войната ще свърши, преди някой от тях отново да бъде призван в Трудови войски, и скоро унгарските военнопленници ще могат да се завърнат.

Андраш знаеше, че унгарските евреи са имали късмет. Хиляди мъже бяха загинали в Трудови войски, но не милион и половина. Останалата част от еврейското население бе невредимо. Макар десетки хиляди да бяха изгубили работата си и почти всички едва свързваха двата края, все още бе законно поне някои евреи да имат фирми, да притежават апартаменти и да ходят в синагогите, където да се молят за мъртвите. Вече повече от година и половина министър-председателят Калай успяваше да отклонява изискванията на Хитлер за по-строги мерки спрямо унгарските евреи, освен това администрацията му започна да води съдебни дела за престъпления, извършени по-рано по време на войната. Министърът нареди да започне разследване на кланетата в Делвидек и обеща виновните да бъдат наказани строго. А генерал Вилмош Надбацони Над, преди да се оттегли от Министерството на отбраната, бе поискал офицерите, организирали армейския черен пазар, да бъдат осъдени.

Андраш обаче бе скептично настроен, не само повлиян от мнението на Тибор, но и заради събитията от изминалата година. Въпреки обнадеждаващите новини, той не можеше да се отърси от чувството на страх, което се подсилваше и от други събития. Докато следеше развитието на делата за черния пазар, ставаше все по-ясно, че обвинените офицери, ако изобщо някога бъдат осъдени, щяха да получат фиктивни присъди. А Хитлер, чийто Вермахт изглеждаше толкова обезкървен през летните месеци, бе спрял настъплението на Съюзниците на юг от Рим и бе подсигурил южните граници на Германия. Той продължаваше да изпраща войски срещу Червената армия и пълното му поражение изглеждаше невъзможно.

Нямаше новини и за Матяш, който бе изчезнал преди близо две години. Как да вярват, че е оцелял? Но Тибор упорито вярваше, вярваше и майка им, Андраш знаеше, че и баща им вярва, макар да не говори за това, а докато някой от тях вярваше, нямаше място за скръб.

Последният случай на крещяща несправедливост за тази година бе свързан със семейство Хас и изнудването, което бе изсмукало всичките им средства. След като месечните вноски на Дьорд намаляха до няколкостотин пенгьо, изнудвачите решиха, че облагите им вече не си струват риска. Администрацията на Калай очевидно бе твърдо решена да се справи с корупцията на всички равнища и във всички клонове на правителството; седемнайсет служители на Министерството на правосъдието вече бяха уличени във финансови злоупотреби и изнудвачите на Дьорд се страхуваха, че те ще бъдат следващите. На 25 октомври се обадиха на Дьорд за среща в полунощ в едно от мазетата на Министерството на правосъдието. Вечерта Андраш и Клара отидоха при старата госпожа Хас, Елза и Йозеф. Седяха в малката тъмна дневна в апартамента им, Йозеф палеше цигара след цигара от пакет „Милям“, Елза седеше с кошница за шиене до себе си и се опитваше с иглата да оправи пораженията, които бедността беше нанесла върху дрехите им. Старата госпожа Хас четеше на глас стихотворения на Радноти — младия еврейски поет, на когото Тибор се възхищаваше и чиято съдба в Трудови войски оставаше неясна. Клара, с ръце, стиснати между коленете, седеше до Андраш като подсъдима. Андраш знаеше, че ако брат ѝ пострада, тя ще обвини себе си.

В три без петнайсет през нощта в ключалката се превъртя ключ. Влезе Дьорд, изцапан със сажди и задъхан, но невредим. Свали сакото си, праметна го на облегалката на дивана, приглади светложълтата си вратовръзка и прокара ръка през прошарената си коса. Седна на един празен стол и изпи до дъно чашата сливова ракия, която му подаде жена му. Остави празната чаша на масичката пред себе си и погледна съсредоточено към Клара, която приседна до него.

— Всичко свърши — сложи той длан върху ръката ѝ. — Можеш да си отдъхнеш.

— Какво свърши? — попита майка им. — Какво стана?

Дьорд им разказа, че са унищожили много документи. Изнудвачите го завели в кабинета му и го накарали да събере всички доказателства за незаконните отношения на министерството със семейство Хас — всяко писмо, всяка телеграма, банково извлечение, всички нотариални актове, квитанции от вноски в банката — и ги изхвърлили в котела на парното в сградата, за да не може семейство

Хас никога да заведе дело срещу Министерството на правосъдието. В замяна му дали нови документи за Клара, които ѝ връщали гражданството, отнето ѝ като момиче. После взели папката с всички документи, свързани с предполагаемото престъпление на Клара — снимки на местопрестъплението и жертвите, клетвените показания на изнасилвача, в които той разкривал самоличността на Клара, показанията, които я уличавали във връзка с ционистката организация Гешер Захав, полицейските доклади за изчезването ѝ и показанията на Едит Новак за завръщането на Клара в Унгария — и хвърлили и тях в огъня.

— Наистина ли видя как ги изгарят? — попита Клара. — Досиета, снимки... всичко?

— Всичко — потвърди Дьорд.

— Откъде знаеш, че не пазят копия? — попита Йозеф. — Откъде знаеш, че нямат други документи?

— Предполагам, че е възможно, но е малко вероятно. Не бива да забравяме, че всяко доказателство ще е доказателство и срещу тях самите. Затова толкова искаха да унищожат документите.

— Но тези доказателства са ги уличавали и преди! — надигна се Йозеф от стола. — Досега не се бяха тревожили.

— Тези хора са уплашени — обясни Хас. — Не успяха да го скрият от мен. Администрацията не е на тяхна страна. Видели са как уволняват седемнайсет техни колеги, а няколко от тях са отишли и в затвора или били изпратени в Трудови войски за много по-безобидни провинения от нашето изнудване.

— И ти си изгорил всичко? — попита Йозеф. — Абсолютно всичко? Не си запазил дори едно копие? Нищо, което да ни помогне да получим обезщетение по-нататък?

Дьорд се вгледа строго в сина си.

— Бяха опрели пистолет в главата ми, докато хвърлях папките. Би ми се искало да имам дубликати, но беше достатъчно рисковано да държа дори документите, които имах. Както и да е, вече всичко приключи. Не могат да отворят случая на Клара отново. Видях как всичко изгоря.

Йозеф стоеше до стола на баща си със стиснати юмруци. Изглеждаше готов да го хване за раменете и да го разтърси. Погледна за миг баба си, майка си, после погледът му се спря върху Андраш.

Двамата имаха минало, толкова ужасно, че да осветли по друг начин този гневен изблик, спомняха си какво означава да се отървеш на косъм. Йозеф седна и се обърна към баща си:

— Слава богу, че всичко приключи. Слава богу, че не са те убили.

Същата вечер Андраш и Клара лежаха в спалнята си прегърнати в тъмното. Колко пъти през последните четири години той си представяше как я арестуват, пребиват и хвърлят в затвора? Не му се вярваше, че постоянната заплаха вече я няма. Самата Клара лежеше смълчана до него, той знаеше колко болезнена за нея е цената на свободата ѝ. Завръщането в Унгария, рискът, който бе поела заради него, бяха разорили семейството ѝ. Сега тя беше свободна, но свободата ѝ никога нямаше да се простира дотам, че да потърси правосъдие или обезщетение за загубите на близките си. Мълчанието ѝ не бе упрек към него, но въпреки това ги разделяше по някакъв начин. Дали някога изобщо е бил толкова близък с нея, както е обикновено при съпрузите? От четирите им години брак той бе прекарал едва една у дома. Всеки път, когато се прибираще, включително и сега, изпитваше страх, че отново ще го мобилизират; колкото и да се опитваха да не мислят за това, тази вероятност винаги ги заплашваше. Черната сянка на случващото се в Европа бе надвиснала и над тяхната интимност.

Но сега бяха заедно в общото си легло и поне в момента вън от опасност. Бяха живи и той я обичаше. Би било лудост да се отдръпва от нея. Докосна голото ѝ рамо, лицето ѝ, отметна кичурите от челото ѝ и тя се сгуши още по-близо до него. Те се любеха в напрегната тишина, за да не безпокоят Поланер, който спеше от другата страна на стената. След това полежаха, той бе сложил ръка върху корема ѝ, опипвайки познатите белези от двете ѝ бременности. Не бяха взимали предпазни мерки срещу забременяване, макар да не можеха да си представят как тя би носила дете, когато руснаците прекосят унгарската граница. Докато се унасяха в сън, Андраш шепнешком ѝ описваше къщичката, която ще построи за тях на Дунав, щом войната свърши. Бе си я представил първия път, когато отиде в квартал Андьолфьолд — бяла варосана къща с керемиден покрив, достатъчно

голям двор, за да гледат две кози, да имат външна пещ за хляб, градинка с навес и беседка, обвита с лози. Най-накрая Клара заспа, но Андраш лежеше буден и неспокоен до нея. Помисли си, че за пореден път планира въображаема къща — поредната от дълъг списък с въображаеми къщи, които бе строил, откакто бяха заедно. Мислено можеше да прелисти дебела купчина със скици, призрачни чертежи на живота, който още не бяха изживели и можеше никога да не изживеят.

В съботните следобеди, когато времето беше хубаво, Андраш и Клара се разхождаха сами някой друг час на остров Маргит, докато Поланер си играеше с Томаш в парка. По време на една от тези разходки заговориха за нещата, които Андраш не бе могъл да напише в писмата си от Украйна: за причините да ги депортират и ролята, която „Кривата релса“ може би бе изиграла; за обстоятелствата около смъртта на Мендел; за дългата вражда с Йожеф след това; и за странните срещи по пътя към дома. Относно вестника Андраш се страхуваше, че Клара може да го упреква за случилото се, може да го обвини, че е попречил на семейството си да избяга. Тя беше го предупредила и той нито за миг не забрави това. Но Клара побърза да го увери, че никой не го вини за случилото се. Каза му, че подобна мисъл е само признак за тесногърдието, причинено от службата в Трудови войски и от войната. Пътуването до Палестина можело да завърши фатално. Депортирането му може би бе спасило всички. Сега, след като той се е завърнал, тя е благодарна, че са си спестили несигурното пътуване. За смъртта на Мендел Клара реагира с тъга, а Андраш си спомни, че и тя е била свидетел на смъртта на най-близкия си приятел, и тя е видяла безсмисленото убийство на човека, когото бе обичала от детството си. По повод на Йожеф каза, че разбира какво е коствало на Андраш да не извърши нещо ужасно. Но според нея времето, прекарано в Украйна и с Андраш, е променило Йожеф коренно, бил се върнал друг човек или поне изглеждало, че най-сетне се е превърнал в мъж.

По трудно обяснима причина най-тежката тема бе смъртта на Золтан Новак. Минаха месеци съботни разходки, преди той да каже на Клара, че е бил с Новак в последните дни от живота му и че самият той го е погребал. Клара бе разбрала за смъртта на Новак от вестника и бе

скърбила за него, преди Андраш да се прибере, но сега отново се разплака. Помоли го да ѝ разкаже всичко: как е открил Новак, какво са си казали, как е умрял. След като той приключи с разказа си, като представяше събитията възможно най-внимателно и пропускаше много болезнени подробности, Клара също му призна, че двамата с Новак си бяха разменили десетина писма по време на военната му служба.

Бяха спрели при руините на една францисканска църква по средата на източния бряг на острова: камъни, които сякаш израстваха от земята, розетен прозорец без стъкло, готически витражи без островърхата си горна част. Беше декември, но денят бе изненадващо топъл, в сянката на руините имаше пейка, където съпруг и съпруга можеха да се изповядат, макар че бяха евреи. Макар да нямаше друг изповедник, освен тях двамата.

— Как ти пишеше? — попита Андраш.

— Изпращаше писмата по офицери, които си идваха в отпуск.

— И ти си му отговаряла по тях.

Клара сгъна носната си кърпичка и се вгледа в празния розетен прозорец.

— Той беше сам и съкрушен. Не му бе останал никой. Дори детето му бе умряло.

— Писмата ти сигурно са го утешавали — промълви Андраш с известно усилие и проследи погледа ѝ към руините. В една от пролуките на прозореца си бе свила гнездо птица, сега то пустееше, а вятърът развяваше сухите му сламки.

— Опитвах се да не му давам напразни надежди — каза Клара. — Той знаеше, че вече не изпитвам същото към него.

Андраш трябваше да ѝ повярва. Мъжът, когото бе видял в онзи хамбар в Украйна, не бе могъл да живее с илюзията, че някой тайно е влюбен в него. Той бе човек, загубил всичко, което някога е било важно за него, човек, доживял да види как всичко, постигнато от него, рухва.

— Не се сърдя, че си му писала — сподели Андраш. — Не мога да те виня, каквото и да си му казвала. Той винаги бе добър към теб. Бе добър към двама ни.

Клара сложи ръка на коляното му.

— Той никога не съжали, че ти е помогнал — каза тя. — Разказа ми, че сте говорили в операта. Бил си много по-любезен, отколкото той

заслужавал. Всъщност каза, че щом трябвало да се омъжа за някого, се радвал, че си бил точно ти.

Андраш вдигна очи към птичето гнездо, което трептеше в розетния прозорец. Бе виждал чертежи на тази църква, преди да бъде разрушена — с елегантни, но безлични готически линии, подобни на хиляди други готически параклиси. Като развалина обаче постройката изглеждаше необикновена. Виждаше се свършената зидария на далечната стена, близката стена бе оголена до назъбеното стълбище със заоблени по ръбовете камъни. Липсващите стъкла на розетния прозорец го правеха по-елегантен, а скелето на розата бе обрулено от вятъра и изсветляло до бяло от слънцето. Гнездото сред металните пръчки бе финалният непредвиден детайл: то не беше поставено в постройката от човешки ръце и не можеше да бъде отстранено. Андраш си помисли, че този параклис прилича на любовта: усъвършенстван от действието на времето върху него.

Най-потиснат през тази година се чувстваше, когато останеше насаме с Тибор. Винаги когато се разхождаха, каквото и да правеха — дали седяха на обичайната си маса в „Кафенето на художниците“, вървяха по пътеките във Варошлигет или стояха на перилата на моста Сечени и се взираха в течащата вода — когато беше с Тибор, Андраш усещаше болезнено, че са оставени на милостта на сили, които са извън техния контрол. Дунав, който някога му се струваше като вълшебен път, по който щяха да се измъкнат от Унгария, пак се бе превърнал в обикновена река. Клайн бе в затвора, визите им бяха изтекли, „Трашнет“ бе само едно име. Преди Тибор изглеждаше на Андраш като несломима сила. Имаше дарбата да постига невъзможни неща. Но бягството им не се осъществи и сега те нямаха таен план за действие, който да успокоява страховете им. Самият Тибор се бе променил, през прекараните три години в Трудови войски бе получил някои мъчителни уроци. Откакто се завърна от Източния фронт, Тибор живееше с чувството, че носи някакво тежко бреме — бремето на десетки човешки тела, живи и мъртви, на всеки болен и ранен, за когото се е грижил в поделението и в болницата в Будапеща. Разказите му често завършваха с думите „Не успяхме да го спасим“. Разказваше подробно на Андраш за кръвоизлив, който не могъл да спре, за

дизентерия, която обръщала вътрешностите на жертвите си, за пневмония, която ги задушавала.

А трупоземите продължаваха да се увеличават дори в Будапеща, далеч от фронтовата линия. Една вечер Тибор се появи в редакцията на „Вечерни новини“ и помоли Андраш да си тръгне малко по-рано; един младеж, когото Тибор лекувал, бе починал преди няколко часа в операционната и той имаше нужда да пийне нещо. Отидоха в бара „Трамвайният звънец“, където обичаха да ходят — тясно помещение, обляно в кехлибарена светлина. Там над чаши бира „Аквинкум“ Тибор разказа историята: момчето било ранено преди няколко месеца край Воронеж с шрапнел в белия дроб и оттогава не могло да диша нормално. При рискована операция за отстраняване на парчетата била засегната пулмонарната артерия и момчето умряло на операционната маса. Тибор бил в чакалнята, когато лекарят, талантливият и уважаван хирург Керестеш, съобщил на родителите. Тибор очаквал плач, възражения, припадъци, но майката на младежа станала от стола и спокойно обяснила, че синът ѝ не може да е мъртъв. Показала на Керестеш пуловера, който била оплела за момчето. Била го изплела от вълна, потопена в кладенец в Сентготхард, където лицето на Дева Мария се било появявало три пъти. Тъкмо оплитала последния бод, когато хирургът влязъл. Трябвало да ѝ позволят да загърне сина си в пуловера, той не бил мъртъв, а само дълбоко заспал под погледа на Девата. Когато Керестеш започнал да ѝ обяснява какво е предизвикало смъртта на момчето и че няма как то да се оправи, бащата заплашил да пререже гърлото на хирурга със собствения му скалпел, ако не позволят на майката да направи онова, което иска. Хирургът, уморен от дългата операция, придружил родителите до леглото на сина им в една стая близо до операционната и оставил Тибор да ги наглежда. Майката положила пуловера върху плетеницата от бинтове на гърдите на момчето, извадила броеница и започнала да се моли. Но благословията на Девата не съживила сина ѝ. Момчето лежало неподвижно и когато жената стигнала до последното мънисто, изглежда вече била осъзнала какво е станало. Синът ѝ бил мъртъв, бил умрял в Будапеща, след като оцелял в битката край Воронеж. Вече нищо не можело да го върне. Когато влязла сестрата да премести тялото, за да настанят друг пациент в стаята, Тибор я помолил родителите да останат при момчето, докогато искат. Сестрата настояла стаята да бъде освободена,

новият пациент щял да излезе от операция до четвърт час. Родителите разбрали, че нямат друг избор, и тръгнали сломени към вратата. На прага майката подаде пуловера на Тибор. Каза му, че трябва да го вземе, защото синът ѝ вече нямал нужда от него.

Тибор отвори кожената си чанта и извади пуловера от сива прежда, изплетен с гъста права плетка. Разстла го на коленете си и поглади вълната.

— И знаеш ли кое беше още по-страшно? — попита той. — Когато Керестеш излезе от стаята, той обърна очи с досада, сякаш искаше да каже: „Какви глупаци са тези фанатици“. Сигурен съм, че майката го видя. — Той подпря брадичка с ръка и погледна Андраш с такава болка, че гърлото му се сви. — За съжаление обаче в този миг съчувствах на Керестеш. Би трябвало да го смажа за този поглед в подобен момент, но си мислех само: „Боже, колко време ще отнеме всичко това? Кога ще можем да изпроводим оттук тези хора?“.

Андраш успя само да кимне с разбиране. Знаеше, че не е нужно да уверява Тибор, че той е добър човек, че при други обстоятелства щеше да съчувства на родителите, двамата братя разбираха прекрасно мислите си. Достатъчно бе Андраш само да чуе историята. Дълго време двамата пиха бирите си мълчаливо. И накрая Тибор заговори отново:

— Като си тръгнах от болницата, научих една добра новина. Една от сестрите я чула по радиото. Генералите от кланетата в Делвидек Фекетехалми-Цейднер и останалите влизат в затвора този понеделник. Фекетехалми-Цейднер ще лежи петнайсет години, доколкото разбрах, и останалите почти по толкова. Дано изгният там.

Андраш не се осмели да разкаже на брат си останалата част от историята, която бе чул, преди Тибор да дойде: Фекетехалми-Цейднер и другите трима офицери, осъдени по случая Делвидек, след като разбрали за дългите си присъди, избягали във Виена, където били видени да вечерят в известна бирария в компанията на шестима офицери от Гестапо. Кореспондентът на „Вечерни новини“ във Виена бил наблизил и видял, че мъжете ядели телешки наденички с чушки и вдигали наздравици за върховния командир на Третия райх. Носели се слухове, че лично фюрерът бил дал на офицерите гаранция за политическо убежище. Но Тибор щеше скоро да го прочете във

вестниците. Андраш реши засега да му даде миг спокойствие, ако можеше да се нарече така.

— Да изгният в затвора дано — каза той и вдигна чаша.

ТРИДЕСЕТ И ОСМА ГЛАВА ОКУПАЦИЯТА

През март 1944 година, малко след като Клара разбра, че отново е бременна, вестниците съобщиха, че Хорти е повикан в замъка Клесхайм за разговор с Хитлер. С него заминаха новият министър на отбраната Лайош Чатай, заменил Вилмош Над, и Ференц Сомбатели, началник на Генералния щаб. Министър-председателят Калай заяви пред вестниците, че маджарският народ има основание да се надява, защото Хитлер искал да обсъди изтеглянето на унгарските войски от Източния фронт. Тибор предположи, че тази промяна може най-накрая да върне Матяш у дома.

Вечерта, когато щеше да се проведе конференцията в Клесхайм, завари Андраш и Йозеф в клуб „Пайнепъл“ — подземно кабаре близо до площад „Вьорошмарти“, където Матяш някога бе танцувал на капака на бял роял. Роялът още беше там, а на него седеше Берта Тюрк — водевилна актриса от старата школа, чиято пищна фризура от преплетени къдри напомняше на Медуза, нарисувана от Обри Биърдсли. Йозеф бе получил билети за представлението вместо заплащане за боядисването на една къща. В юношеските си години той бил голям почитател на Берта Тюрк и за нищо на света не би пропуснал възможността да я гледа. Той настоя и Андраш да го придружи. Даде му назаем копринено официално сако, а сам облече смокинг, донесен от Париж преди пет години. За мадам Тюрк взе букет червени оранжерийни рози, които сигурно струваха половин седмична надница. Двамата с Андраш седяха близо до сцената и пиеха от високи тесни чаши специалитета на клуба — ромов коктейл с аромат на кокосов орех. Берта изпълняваше закачливите си етюди с плътен меден глас, а веждите ѝ се повдигаха и падаха като на съблазнителка от анимационни филми. На Андраш му харесваше, че като юноша Йозеф е бил запленил от тази чудата персона, а не от някоя безгласна красавица от големия екран. Но шегите на Берта не му допаднаха особено, той си мислеше за Матяш, усещаше присъствието му навсякъде в бара — как играе степ под съпровода на джазовата музика,

как подскача на капака на рояла или как изпълнението му оставя гореща следа като Фред Астер. През антракта Андраш излезе навън да глътне свеж въздух. Нощта беше студена и влажна, улиците гъмжаха от хора, които търсеха начин да се разсеят. Три парфюмирани млади жени минаха покрай него с развяващи се палта, тракайки с токчета, от джаз клуба през кадифената завеса на входа се процеждаше „Bei mir bist du schön“. Андраш плъзна поглед по пищно украсения корниз на сградата, нагоре към небето, осветявано от луната с форма на яйце, и към облаците, които оставяха невидими следи по лицето ѝ. Изглеждаше му достатъчно близо, че да протегне ръка и да я хване.

— Имате ли огънче? — попита го един мъж.

Андраш примигна и поклати глава. Мъжът — тъмнокос млад войник в униформа на унгарската армия, помоли за огънче един минуващ, от когото запали своята цигара и цигарата на приятеля си.

— Вярно е, сериозно ти говоря — каза приятелят му. — Щом Маркуш твърди, че ще има окупация, значи ще има.

— Братовчед ти е фашист. Най-много би се радвал на германска окупация. Но не знае какви ги бръщолеве. В момента Хорти и Хитлер преговарят.

— Именно! Тактика за отклоняване на вниманието.

Всеки си имаше теория, всеки, завърнал се жив от Източния фронт, си мислеше, че знае как ще се развива войната — в по-голям и в по-малък мащаб. Всяка теория изглеждаше толкова достоверна, колкото и всички останали, или пък също толкова невероятна, всеки любител военен теоретик вярваше непоколебимо, че тъкмо той може да внесе ред в хаоса на войната. Андраш, Тибор, Йожеф и Поланер също страдаха от тази илюзия. Всеки си имаше своя теория и всеки вярваше, че другите са отчайващо заблудени. Андраш се замисли докога ли ще продължават да градят аргументите си въз основа на логиката, след като войната противоречеше на логиката във всяко отношение? Беше напълно възможно германците да окупират Унгария в същия момент, абсолютно всичко беше възможно. Самият Матяш може би в момента скачаше от някой товарен вагон на гара „Келети“, премяташе раницата си през рамо и тичаше към апартамента на улица „Нефелейч“.

Замаян от ромовия коктейл, Андраш се върна вътре и тръгна към масата им до сцената, където Йожеф бе привлякъл вниманието на

мадам Тюрк и я обсипваше с комплименти. Тя изглежда си тръгваше, изчака Йозеф да ѝ целуне ръка, затъкна една от розите му зад ухото си и се отдалечи по сцената.

Йозеф беше на седмото небе от щастие. Настоя да пийнат по още едно питие, преди да се приберат, и предложи да си хванат такси. Но след като Андраш му напомни колко пари е похарчил тази вечер, Йозеф се примири да тръгне към трамвайната спирка на булевард „Вам хаз“, където шумна тълпа чакаше трамвая.

Явно всички вече бяха чули слуха, че части на СС, между петстотин и хиляда души, бяха пристигнали на една гара в покрайнините на столицата, сега маршируваха на изток и скоро щяха да влязат в града. Говореше се, че бронирани и моторизирани германски дивизии напредват към Унгария от всички страни, а летище „Ферихед“ и летището в Дебрецен вече са окупирани. Когато трамваят пристигна, кондукторката обяви силно, че ако германски войник се опита да се качи на *нейния* трамвай, тя ще се изплюе в лицето му и ще му каже къде да върви. Пътниците нададоха вулгарни възгласи. Някой запя „Isten, áldd meg a magyart“, а после всички подхванаха с цяло гърло националния химн, докато трамваят пътуваше по булевард „Вам хаз“.

Андраш и Йозеф слушаха мълчаливо. Ако слуховете бяха верни, ако наистина предстоеше германска окупация, правителството на Калай нямаше да оцелее дълго, Андраш бе напълно наясно какъв режим ще го замени. Вече шест години той и голяма част от останалия свят понасяха германската окупация и последиците от нея. Но каква би била целта на окупация сега? Германия почти бе загубила войната. Всички знаеха това. На всички фронтове Хитлер търпеше поражение. Къде щеше да намери достатъчно войски за окупация? Унгарските военни нямаше да приемат лесно мисълта да бъдат командвани от германци. Възможно бе да организират въоръжена съпротива, да реагират патриотично. Генералите от армията никога не биха се предали без бой, след като Хитлер пожертва живота на толкова унгарци на Източния фронт.

Андраш и Йозеф слязоха на спирката си и огледаха улицата. Не личеше обаче нещо да се е променило в съботната вечер. По булеварда се движеха таксите с клиентите си в празничната вечер, тротоарите бяха пълни с мъже и жени в официални дрехи.

— Дали трябва да вярваме на слуховете? — попита Андраш. — Дали трябва да съобщя тази новина на Клара?

— Ако е вярно, обзалагам се, че армията ще се съпротивлява.

— И аз си мислех същото. Но дори да си прав, колко време ще удържат?

Йожеф извади табакерата си и като видя, че е празна, извади плоска сребърна флашка от вътрешния си джоб. Отпи голяма глътка и я подаде на Андраш.

Андраш поклати глава.

— Пих достатъчно — отказа той и зави към къщи.

Минаха по улица „Вешелени“ и когато стигнаха до „Нефелейч“, се разделиха на прага и се уговориха да се видят на сутринта.

Горе в тъмния апартамент Томаш лежеше сгъшен при Клара в леглото. Когато Андраш легна при тях, Томаш се обърна, бутна го с дупето си в корема и опря топлите си крачета в бедрото му. Клара въздъхна насън. Андраш прегърна двамата и лежа буден часове, заслушан в дишането им.

В седем часа сутринта се събудиха от блъскане по вратата. Беше Йожеф без шапка и палто, с опръскани с кръв ръкави. Баща му току-що бил арестуван от Гестапо. Майката на Клара припаднала, след като отвели Дьорд, и си ударила главата в кофата с въглища, Елза била на ръба на нервна криза. Андраш трябвало веднага да повика Тибор, а Клара да отиде с Йожеф.

В бъркотията, която последва, Клара твърдеше, че не е възможно да са били от Гестапо, че Йожеф сигурно се е объркал. Докато Андраш си обуваше ботушите, й каза, че наистина може да са били от Гестапо, защото предишната вечер всички говорели за германска окупация. Той изтича до апартамента на Тибор, а Клара отиде у Хас. Четвърт час по-късно всички се бяха събрали около леглото на старата госпожа Хас, която се бе свестила и настояваше да й кажат какво се е случило, преди да припадне. В шест и половина сутринта бяха дошли двама офицери от Гестапо, извели Дьорд от леглото по пижама, крещели му на немски и го натикали в бронирана кола, която заминала нанякъде. Тогавата старата госпожа Хас изгубила равновесие и паднала. Тя опипа главата си, където един правоъгълник марля покриваше раната.

— Но защо Дьорд? — изуми се тя. — Защо ще го отвеждат? Какво е направил?

Никой не можеше да ѝ отговори. А след няколко часа научиха и за други арести: бивш колега на Дьорд от банката, евреин, заместник-директор на фирма за търговия с ценни книжа, известен писател с леви убеждения, който не е евреин, но е написал остър антинацистки памфлет, трима от най-близките съветници на Миклош Калай и един либерален депутат — Ендре Бойчи-Жилински, който посрещнал Гестапо с пистолет в ръка и стрелял, преди да го ранят и отведат. Вечерта Йозеф пое риска да отиде и да разпита какво става в затвора на булевард „Маргит“, където държаха политическите затворници, но там му казаха, че баща му е задържан от германците и ще остане в ареста, докато успее да докаже, че не представлява заплаха за окупацията.

Това се случи в неделя. В понеделник вече бе издадена заповед всички евреи, граждани на Будапеща, да занесат радиоприемниците и телефонните си апарати — доброволно, бе думата, която използваша нацистите — в една канцелария в Министерството на отбраната на площад „Сабадшаг“. В сряда бе обявено, че всеки евреин, притежаващ автомобил или велосипед, трябва да го продаде на държавата за нуждите на войната — нацистите използваша думата „продаде“, но не предлагаха пари в замяна, раздаваха купони, които, както се оказа покъсно, не можеха да бъдат обменени за истински пари. В петък вече из целия град бяха разлепени обяви, в които се съобщаваше, че до 5 април всички евреи трябва да започнат да носят жълти звезди. Скоро след това плъзна слух, че арестуваните видни евреи ще бъдат депортирани в трудови лагери в Германия. Клара отиде до банката да изтегли остатъка от спестяванията си с надеждата, че ще успее да подкупи някого да освободи Дьорд, но установи, че не може да изтегли повече от хиляда пенгьо, тъй като сметките на всички евреи са замразени. На следващия ден германците наредиха евреите да предадат всичките си бижута и златни предмети. Клара, майка ѝ и Елза предадоха няколко евтини дрънкулки, скриха брачните си халки и годечни пръстени в калъфка за възглавница на дъното на кутия с брашно и опаковаха останалото в кадифени торбички, които Йозеф занесе в затвора, за да се опита да освободи баща си. Пазачите конфискуваха бижутата, пребиха Йозеф до посиняване и го изхвърлиха на улицата.

На 20 април Тибор бе уволнен от болницата. Андраш и Поланер бяха освободени от „Вечерни новини“ и уведомени, че няма да си намерят работа в нито един вестник в града. Йожеф, който работеше неофициално и му се плащаше на ръка, продължи да боядисва, но клиентите му намаляха. През първата седмица на май по витрините на магазините, ресторантите, кафенетата, кината и обществените бани се появиха табели, които гласяха, че не се допускат евреи. Един следобед, когато се прибираще с Томаш от парка, Андраш се спря изведнъж на тротоара срещу кварталната пекарна. На витрината се бе появила табела с надпис, почти същият като онзи на кафенето в Щутгарт преди седем години. Но този надпис бе на унгарски, на родния му език, и бе окачен на неговата улица, на която живееше с жена си и сина си. Зави му се свят и той седна на бордюра и се загледа в осветената витрина на магазина. Там всичко изглеждаше както обикновено: продавачката с бялата си шапка, лъскавите самуни хляб и сладки на витрината, златните завъртулки на табелата с името на пекарната. Томаш посочи с пръст и каза, че най-много обича курабийки с мак. Андраш трябваше да му обясни, че днес няма да ядат такива курабийки. Толкова бързо им бяха забранили много неща. Беше опасно дори да стоят навън на улицата. Бяха въвели нов вечерен час за евреи от пет часа следобед, а който не го спазваше, беше заплашен с арест или разстрел. Андраш извади джобния часовник на баща си, който вече чувстваше като част от тялото си. Пет без десет. Той се изправи, взе сина си на ръце и когато стигна до дома си, Клара го посрещна на вратата с повиквателна.

ТРИДЕСЕТ И ДЕВЕТА ГЛАВА СБОГУВАНЕ

Този път бяха всички заедно — Андраш, Йожеф и Тибор; Поланер бе освободен благодарение на фалшивите си документи за самоличност и медицинско. Трудовите батальони бяха прегрупирани. Бяха създадени нови триста шейсет и пет роти. Тъй като Андраш, Йожеф и Тибор живееха в един и същ район, и тримата бяха разпределени в рота 55/10. Изпращането им бе като погребение, в което те тримата бяха мъртъвците, натоварени с вещи, които да отнесат в отвъдното. Храна, колкото можеха да носят. Топли дрехи. Вълнени одеяла. Витамини и ролки бинтове. А в раницата на Тибор имаше хапчета, които бе взел от болницата, в която работеше. В очакване на повиквателната си той не се чувстваше гузен да отделя лекарства, морфин, марли, стерилни игли, ножици и клампи, като се молеше да не му се налага да ги използва.

Клара не дойде да ги изпрати на гарата. Андраш се сбогува с нея сутринта в спалнята им на улица „Нефелейч“. Първите девет седмици от бременността ѝ минаха спокойно, но на десетата започна да повръща, това се повтаряше всяка нощ и продължаваше почти до пладне. Тази сутрин ѝ се гадеше часове наред, Андраш стоя до нея, докато тя беше наведена над тоалетната чиния, превита от сухи спазми. Умоляваше го да си легне да поспи преди заминаване, но той отказа. В шест часа сутринта силите я напуснаха. Трепереща от изтощение, тя плака, докато не прегракна. Било непоносимо, шепнеше тя, било невъзможно Андраш да е тук с нея, невредим и в безопасност, а на следващия ден да замине за ада, от който се бе върнал миналата пролет. Да ѝ го върнат и отново да ѝ го отнемат. Андраш нямаше спомен тя някога да е изказвала страховете и мъките си на глас. Дори в най-тежките моменти в Париж се бе съдържала, винаги оставяше нещо скрито от него, някаква съкровена част от себе си, която трябваше да брани, за да оцелее в превратностите на младостта си, ранното си майчинство, самотните си години като млада жена. Откакто бяха женени, обстоятелствата я караха да се въздържа. Но сега, уязвима от

бременността си, поради това че Андраш заминаваше и Унгария беше в ръцете на нацистите, тя даде воля на чувствата си.

Клара плака неутешимо, без да обръща внимание дали някой я чува. Докато се поклащаше в прегръдката му, му се струваше, че я вижда как го оплаква — че вече е умрял и вижда скръбта ѝ. Погали влажната ѝ коса, повтаряйки името ѝ отново и отново, седнал на пода на банята, със странното усещане, че те най-сетне са истинско семейство, сякаш отношенията им до този момент бяха само подготовка за много по-дълбока връзка. Целуна я по слепоочието, по скулата, по мокрото ухо. И при мисълта, че я оставя да се справя сама с онова, което ги очаква, се разплака и той.

На зазоряване, преди да се облече, той легна в леглото до нея.

— Няма да замина — заяви той. — Ще трябва да ме извлекат насила оттук.

— Всичко ще се оправи — опита се да го успокои тя. — Майка ми ще е до мен. И Илана, и Елза. И Поланер.

— Кажете на сина ни, че баща му го обича. Повтаряй му това всяка вечер. — Той ѝ подаде джобния часовник на баща си. — Когато дойде времето, му дай това.

— Не. Недей. Сам ще му го дадеш. — Тя му върна часовника. Зазори се и той трябваше да тръгва.

Отново товарен влак. Отново мрак и притискащи го мъже. До него стоеше Йожеф, до него беше Тибор, брат му, с позната от детството им миризма. Този път сякаш се връщаха в миналото и отиваха към Дебрецен. Андраш знаеше откъде точно минават в момента: хълмовете, които се стопяваха в равнини, нивите, фермите. Но сега нивите се обработваха от трудовите роти, фермерите и синовете им до един бяха на война. Търпеливите коне се плашеха от чуждите гласове на кочияшите. Кучетата лаеха по непознатите. Жените гледаха работниците подозрително и прибираха дъщерите си в къщите. Маглод, Тапидьорд, Уйсас — градчета с по една улица, на чиито гари все още имаше саксии с мушката по прозорците, бяха останали без всичките мъже християни във военна възраст и евреите, подлежащи на трудова повинност. Депортирането вече бе започнало, въпреки че Хорти се кълнеше, че няма да го допусне. Сега министър-председател

беше Дьоме Стояи, който правеше каквото му наредят германците. Да изпрати евреите от малките градове в гета в по-големите градове. Да ги преброи внимателно. Да състави списъци. Да им каже, че са нужни за мащабни трудови дейности на изток. Да им обещае, че ще ги засели за тяхно добро някъде другаде. Да им нареди да си вземат само по един куфар. Да ги събере на гарите. Да ги натовари на влакове. Влаковете потегляха всеки ден на запад и се връщаха празни, пълнеха ги отново, а онези, които още чакаха, бяха обхванати от все по-неописуем ужас. Малцината като Поланер, които вече бяха виждали германски лагери и бяха оцелели, за да разказват, знаеха, че никого няма да заселват на ново място. Знаеха каква е целта на тези лагери, знаеха какъв е резултатът от тези грандиозни трудови проекти. Разказваха, но никой не им вярваше.

За Андраш, Тибор и Йозеф четиричасовото пътуване до Дебрецен продължи три дни. Влакът спираше по гарите в малките градчета, чуваха как прикачват нови вагони, как нови работници биват хвърляни в огнената пещ на войната. Нямаха храна и вода, освен това, което си носеха. Нямаше къде да се облекчат, освен в една кофа в дъното на вагона. Преди да пристигнат на гарата в Дебрецен, Андраш усети как се сменят релсите. В полумрака Тибор и Андраш се спогледаха. Те си мислеха за родителите си, които бяха преживели толкова много заминавания, които вече бяха изгубили един син, а сега и другите двама отново потеглят на война. Две седмици по-рано Бела и Флора бяха затворени в гетото, в което бяха попаднали и съседите им от улица „Шимонфи“. Нямаше време, възможност и начин да се сбoguват с тях. Сега Андраш и Тибор бяха на гарата в Дебрецен на петнайсетина минути от гетото. Но нямаше как да слязат от влака и да минат през града, без да ги разстрелят.

Влакът стоя в Дебрецен цяла нощ. Беше твърде тъмно, не знаеха колко е часът и колко остава до сутринта. Не знаеха дали ще потеглят същия ден, или ще останат във вонящия мрак, докато прикачат още вагони и натоварят още работници. Редуваха се да седят, задрямваха и се събуждаха. Изведнъж в тъмната доба на нощта чува стъпки по чакъла навън. Не тежките крачки на пазачите, а колебливи стъпки, последва тихо почукване по стената на вагона.

— Фреди Пастернак?

— Геза Мор?

— Шемьон Ковач?

Никой не отвърна. Всички се бяха събудили, всички бяха замрели от страх. Ако хванеха онези отвън, щяха да ги застрелят.

След малко стъпките отминаха нататък. Дойдоха други, които търсеха Рубин Голд, Дьорд Торони — имената продължаваха да звучат като постоянен поток, тихи развълнувани гласове се чуваха от съседния вагон, където някой бе намерил онзи, когото търси. А при следващата вълна от имена чува: Андраш Леви? Тибор Леви?

Андраш и Тибор се спуснаха към стената и се обадиха на родителите си шепнешком: мамо, тати — умалителните обръщения, които не бяха използвали от детството си. Андраш и Тибор се почувстваха отново като деца в тези необичайни обстоятелства, когато бяха толкова близо, а всъщност толкова отдалечени от майка си Флора и баща си Бела. Мъжете във вагона се отдръпнаха, за да им направят място, за да се усамотят за малко в това претъпкано тясно пространство.

— Анди! Тиби! — В отчаяния глас на майка си доловиха едновременно болка и облекчение.

— Как се добрахте дотук? — попита Тибор.

— Баща ти подкупи полицаи. Придружиха ни официално.

— Добре ли сте, момчета? — Баща им задаваше въпрос, чийто отговор вече знаеше и на който Андраш и Тибор можеха да отговорят единствено с лъжа. — Знаете ли къде ви пращат?

Не знаеха.

Нямаха много време да говорят. Бела и Флора разполагаха с няколко минути. На решетките на единствения прозорец се появи пакет, закачен с метална кука. Колетът беше твърде голям, за да мине през решетките, и се наложи да го спуснат, за да го разопаковат. Два вълнени пуловера. Два шала. Добре опаковани пакетчета с храна. Увити в хартия пари: две хиляди пенгьо. Как ли ги бяха спестили? Как ги бяха скрили? И два чифта здрави ботуши, които обаче не можаха да промушат през прозорчето.

После чува отново гласа на баща си, който каза молитва за път.

Флора и Бела вървяха бързо по тъмните улици, всеки понесъл по един чифт ботуши. Зад тях с ръка на раменете им, сякаш бяха

арестувани, вървеше подкупеният полицай — бивш член на клуба по шах на Бела, който бе уредил да се измъкнат през мазето, свързващо две сгради, едната от които беше извън гетото. И други се измъкваха и се прибираха по същия начин, макар да имаше и такива, които не се връщаха и никой не чуваше повече за тях. Намираха се изцяло в ръцете на полицаия, с когото Бела играеше шах и пиеше бира. Но вече не се страхуваха какво може да им се случи, вече бяха занесли храната, пуловерите, парите, бяха разменили по няколко думи с момчетата, бяха ги благословили, какво друго имаше значение? Каква загуба би било за тях, ако ги бяха хванали с пакетите в ръце, но улиците бяха почти пусти, когато излязоха от гетото. Разузнавателните източници на Бела — негов стар познат, отговорник на гарата, и барманът Рудолф, му бяха дали вярна информация. Влакът наистина беше там, а пазачите се бяха събрали да пият бирата, която Рудолф им бе набавил. Рудолф си спомняше Андраш от оня път, когато баща му го заведе в бирарията и когато се бяха скарали заради Клара. Какъв лукс бе, помисли си Бела Късметлията, да имаш времето и желанието за кавга. Възхищаваше се на това, че синът му бе защитил съпругата си. В крайна сметка се оказва прав: Клара бе подходяща за него — твърде добра, както Флора бе за Бела. Късметлия. Да, късметлия беше, дори сега. Флора вървеше до него, неговата съпруга, майката на синовете му, която бе готова да жертва живота си за тях, която въпреки възраженията му бе настояла да го придружи посред нощ.

Полицаят ги доведе до двора, който водеше към мазето. Със старомодна и нелепа любезност той им отвори вратата към тунела, който щеше да ги заведе обратно въкъщи. Малко след това те стигнаха до своя вход и изкачиха стълбите до апартамента си, където се съблякоха в тъмното, без да си кажат нито дума. Разполагаха с няколко часа да поспят, преди да се събудят и да се заемат с елементарните си дневни задължения. В леглото Флора дръпна одеялото до брадичката си и въздъхна. Нямаше какво повече да си кажат, какво повече да направят. Техните момчета, техните дечица. Тримата дребосъци, както винаги ги наричаха. Тримата дребосъци бяха пръснати по континента като дървени лодчици. Флора се обърна и сложи глава върху гърдите на Бела, а той погали прошарената ѝ коса.

Щяха да делят това легло още няколко седмици, докато събираха евреите от окръг Хайду в Дебрецен. После, една сутрин в края на юни,

когато подобните на тромпети цветчета на латинките се отвориха на терасата, а белите кози блееха на двора, щяха да слязат по стълбите, всеки с по един куфар в ръка, и да извървят заедно със съседите си пътя през портите на гетото, по познатите им улици, чак до тухларната фабрика в западните покрайнини на града, където щяха да ги натоварят на влак, почти същия като този, отвел синовете им неизвестно къде. Влакът щеше да потегли на запад, покрай гари с первази, отрупани с мушката, да продължи на запад през Будапеща. После на север и още по на север, докато не отвореше врати в Аушвиц.

Влакът, в който бяха Андраш, Тибор и Йозеф, пътуваше на изток към границата. Там, в един град в Карпатска Рутения, чието име щеше да се смени два пъти, когато стана част от Чехословакия, и после пак, когато се върна в Съветския съюз, те бяха ескортирани от въоръжени пазачи до лагер на три километра от река Тиса. Задачата им бе да товарят дървени трупи на лодки, които щяха да превозват през Унгария към Австрия. Настаниха ги в помещение без прозорци с пет реда триетажни легла, отвън покрай сградата имаше редица умивалници, където можеха да се мият. Същия ден на вечеря пиха кафе, което нямаше вкус на кафе, ядоха супа, която нямаше вкус на супа, и получиха по сто грама ронлив хляб, който по съвет на Тибор запазиха за следващия ден. Беше 5 юни, а нощта бе топла и изпълнена с аромата на дъжд и свежа трева. Сраженията още не бяха стигнали до близката граница. Разрешиха им да поседят навън след вечеря, един мъж, който си носеше цигулка, засвири цигански мелодии, а друг запя. Андраш не знаеше, а и никой от тях нямаше да научи с месеци, че същата вечер флотилия съюзнически кораби е достигнала до брега на Нормандия и хиляди войници са слезли на сушата под обстрел. Дори да знаеха, нямаше да смеят да се надяват, че настъплението на Съюзниците във Франция може да спаси една унгарска трудова рота от ужасите на германската окупация или да попречи техният участък от Тиса да бъде бомбардиран, докато товареха лодките. Дори да знаеха за десанта, нямаше да се опитат да разглеждат събитията изолирано, да поставят ясни граници на жертвите между един плаж край Виервил-сюр-Мер и трудов лагер в Карпатска Рутения. Осъзнаваха в какво положение се намират, знаеха за какво да са благодарни. Когато вечерта Андраш си

легна на дървения нар с Тибор над него и Йозеф на долното легло, той си помисли само: „Днес поне сме заедно. Днес оживяхме“.

ЧЕТИРИДЕСЕТА ГЛАВА

КОШМАРЪТ

Накрая онова, което го удиви, не беше необозримостта на всичко — тя не можеше да се осъзнае, стотиците хиляди мъртви само от Унгария и милионите от цяла Европа — и потискащата мисъл за незначителността, игленото връхче, на което се крепеше всеки живот. Везните между живота и смъртта можеха да се наклонят и от най-дребното нещо: от въшките, които пренасяха тиф, от няколко капки вода, останали в манерката, от няколко трохи хляб в джоба. В студената зора на 10 януари 1945 година Андраш лежеше на пода на товарен вагон в унгарски карантинен лагер на няколко километра от австрийската граница. Най-близкият град беше Шопрон, с прочутата си Козя църква. Спомняше си смътно от детството — от урок по история на изкуствата, воден от побелял учител с мустаци като откъснати гълъбови крила — снимка на изсечената в камък западна част на църквата с олтара, където Фердинанд III бе коронясан за крал на Унгария. Според легендата един козел изровил на това място съкровище, което било закопано наново при построяването на храма в чест на Дева Мария. Значи някъде горе на хълма, под църквата, чиято почерняла кула се виждаше и от мястото, на което лежеше, имаше древно съкровище, а тук в карантинния лагер три хиляди мъже умираха от тиф. Андраш витаеше някъде на вълните на треската, а мислите му се носеха пред него като в карнавални костюми. Спомни си смътно как някой бе казал, че хората под карантина имат късмет. Здравите бяха изпратени в австрийски трудови лагери.

Някои факти осъзнаваше. Броеше нещата, които знаеше със сигурност, като стъклени топчета в кесийка, всяко с шарка с цвета на кръв или на морето. Участъкът от Тиса, на който работеха, бе бомбардиран. Това се случи през една необичайно топла вечер в края на октомври, почти пет месеца след пристигането им в лагера. Помнеше как се наведоха в тъмното с Тибор и Йожеф, как ударните вълни разтърсваха земята и изглежда, само по милостта на съдбата тяхната спалня остана невредима. Трийсет и трима мъже бяха

премазани в съседното срутило се спално помещение. Загинаха шестима лодкари и половин рота унгарски войници, разквартирувани за през нощта на брега на реката. Осакатената рота 55/10 избяга на запад пред напредващата съветска армия. Седмици наред пазачите им ги тътреха от град на град, разквартируваха ги по селски колиби и плевни или в нивите под открито небе, докато войната бушуваше само на няколко километра от тях. В това време Унгария вече бе паднала в ръцете на Партията на кръстосаните стрели. Хорти се оказа труден за контролиране от германците, под натиска на Съюзниците той спря депортирането на евреи и на 11 октомври тайно договори отделно мирно споразумение с Кремъл. Когато няколко дни по-късно обяви официално примирието, Хитлер го принуди да абдикира и го заточи в Германия заедно със семейството му. Примирието бе анулирано. Ференц Салаш, лидерът на Кръстосаните стрели, стана министър-председател. Новината стигна до трудоваците под формата на нови разпореждания: те вече бяха разглеждани не като принудителни работници, а като военнопленници.

Андраш помнеше подробно всичко това. По-объркващо бе случилото се след това. Замаян от треската, той се опитваше отчаяно да си спомни какво се случи с Тибор. Помнеше, че преди седмици или месеци, в един слънчев ден с Тибор и Йозеф бягаха на запад от Требишов, преследвани от руски танкове и руски огън. Бяха се отделили от ротата си, Йозеф бе излязъл случайно на пътя на германски бронетранспортър. Беше блъснат и запратен в канавката, където лежеше с извит под необичаен ъгъл крак. Когато Андраш стигна до него, Йозеф лежеше с отворени очи, дишаше бързо и повърхностно, изглеждаше в странно спокойно състояние. Тибор се наведе над него и докосна внимателно крака му, а Йозеф издаде звук, който Андраш никога нямаше да забрави: стържещ многотонен писък, който сякаш раздра небесната твърд. Тибор се отдръпна назад и погледна отчаяно Андраш: морфинът му бе свършил, а всички медикаменти от Будапеща бяха вече изчерпани. Като че ли само след няколко секунди се появи камионетка с маслинен цвят, на чиято броня се развяваха знамена на австрийския Вермахт, а отстрани имаше нарисован червен кръст. Андраш откъсна жълтата лента от ръкава си, после от ръкавите на Йозеф и на Тибор; така те станаха просто трима мъже в една канавка без самоличност. Австрийските медици слязоха,

прецениха, че се нуждаят от спешна помощ, и ги натовариха в камионетката. Малко след това вече се носеха по пътя с невероятна скорост, продължавайки да бягат пред руснаците. Последва оглушителен шум и силна експлозия. Платнището на камионетката се разкъса, подът се превърна в таван, една от гумите описа дъга на фона на облаците. Силна ударна вълна. Бучаща тишина. Някъде наблизко Йозеф викаше баща си. Тибор стоеше невредим сред изсъхнали царевични стъбла и отупваше сняг от ръкавите си. Андраш, усещайки непоносима болка отстрани, лежеше на една бразда в нивата и се взираше в небето, в невероятно високото и необятното млечносиньо небе. Спомни си, че един облак доби формата на Пантеона със загатнати купол и колони. Миг по-късно млечносиньото небе и куполът бяха обгърнати от мрак.

По-късно той отвори очи и го блъсна толкова ярка светлина, че бе убеден, че е умрял. Снежnobели стени, снежnobели завивки, снежnobели пердета, снежnobяло небе през прозореца. После разбра, че лежи на болнично легло под непосилната тежест на тънко памучно одеяло. Лекарят с югославското име Добек свали марлята му и разгледа червената нащърбена рана от най-долното му ребро до пъпа. При вида на раната на Андраш му се повдигна толкова силно, че той се огледа панически за подлога, а движението предизвика пронизваща болка в раната. Лекарят му каза да не мърда. Андраш го разбра, макар че предупреждението бе изречено на език, който не знаеше. Той се облегна назад и заспа дълбоко. Когато се събуди, Тибор седеше на един стол до леглото му със здрави очила, чиста коса, измито лице, а дрипавата му униформа бе сменена с памучна пижама. Обясни му, че е бил ранен, медицинската камионетка се натъкнала на мина. Наложила се спешна операция. Далакът му бил разкъсан, тънките черва прекъснати при терминалния илеум, но всичко това бе оперирано успешно и сега той се възстановяваше. Къде се намирали? В Кошице, Словакия, в католическата болница „Св. Елизабет“ на грижите на словашки монахини. Къде бил Йозеф? Възстановявал се в съседното отделение, кракът му бил раздробен и претърпял сложна операция.

Двамата с Йозеф лежах в словашката болница седмици наред, Андраш се възстановяваше от тежката рана, а Йозеф от сложната фрактура, докато край тях бушуваше война. Тибор идваше и си отиваше. Помагаше на монахините и лекарите, асистираше при

операции, разпределяше новите пациенти. Беше изтощен и мрачен от гледката на тела, надупчени от куршуми и разкъсани от бомби, но в изражението му се долавяше спокойна решителност: занимаваше се с онова, за което бе учил. Руснаците напредвали, разказа той на Андраш, бавно, но неотклонно. Ако болницата можела да издържи на ожесточените сражения, може би скоро ще са в безопасност.

Но след това пристигнаха нацистите, за да разчистят болницата. Използваха думата „евакуация“, макар значението ѝ да не бе едно и също за всички. На това място, където не питаха нито един пациент за религията му, където не се правеше разлика дали си евреин, или не, сега евреите бяха идентифицирани и събрани в един коридор. Андраш и Тибор водеха Йозеф, подхванали го от двете страни, тъй като гипсираният му крак не го държеше. Така тримата отидоха до влака и се качиха във вагона. Отново потеглиха в неизвестна посока, този път на югозапад, към Унгария.

Пътуваха през страната близо седмица. Тибор, доколкото можеше, събираше информация за това, къде се намираха по виковете, които се чуваха, когато влакът спираше, или от малкото, което се виждаше през прозорчето на закованата врата. Минаха през Алшожолца, после през Мезьокьовещд и Хатван, за кратко бяха силно обнадеждени, че може би ще продължат на юг към Будапеща, но влакът замина към Вац. Минаха покрай границата край Естергом и известно време пътуваха покрай заледения Дунав, после през Комаром, Дьор и Капувар към западната граница. През целия път Тибор се грижеше за Андраш и Йозеф, за да продължат да се възстановяват. Когато Андраш повръщаше на пода на вагона, Тибор го почистваше, а когато Йозеф трябваше да използва кофата в дъното, той го завеждаше и му помагаше. Грижеше се и за другите болни, много от които бяха в твърде тежко състояние. Но Тибор не можеше да направи кой знае какво. Нямахше храна, вода, чисти марли и лекарства. Нощем лежеше до Андраш, за да му е топло, и шепнеше в ухото му, за да не полудеят. „Ще ти разкажа приказка“, започваше Тибор, сякаш Андраш беше синът му, останал в Будапеща. „Имало едно време един човек, който говорел с животните. Той им казал еди-какво си. Те му отговорили еди-как си.“ Постепенно цялото тяло на Андраш започна да го сърби, бяха ги нападнали въшки. Няколко дни по-късно получи първите симптоми на треска.

Щом влакът спря, разбраха, че са стигнали до границата. Отново бяха разделени на две групи: които можеха да преминат и които не можеха. Болните от тиф нямаше да бъдат допуснати от другата страна. Щяха да ги настанят в карантинен лагер на границата.

— Чуй ме, Андраш — рече Тибор, преди да ги разделят. — Ще се направя на болен. Няма да се оставя да ме прехвърлят през границата. Ще остана с теб в лагера. Разбираш ли ме?

— Не, Тибор. Ако останеш, със сигурност ще се разболееш.

— А ако продължа напред?

— Ти си лекар. Те имат нужда от теб. Ще те оставят жив.

— Не ги интересува какво умея. Ще остана тук с теб, Йозеф и другите.

— Не, Тибор.

— Да.

В карантинния лагер товарните вагони бяха пригодени за спални помещения. Бяха оставени на гарата на релсите, ред след ред, с товар от мъртви и умиращи мъже. Всеки ден сваляха мъртвите от вагоните на замръзналата земя, по това време на годината нямаше как да ги погребват. Андраш лежеше на пода във вагона само на сантиметри от мъртвите си другари и изгаряше от треска. Не бе получавал вести от Клара от месеци, а нямаше и как да ѝ пише. Второто им дете сигурно вече се е родило. Томаш вече беше почти на три години. Може би ги бяха депортирали. Идваше в съзнание и отново заспиваше, ту с бистър ум, ту замаян, ту потънал в мисли, ту неспособен да разсъждава, докато брат му се измъкваше от карантинния лагер и ходеше до Шопрон за храна, лекарства и новини. Всеки ден Тибор се връщаше с някакви дреболии, които успяваше да намери, беше се сприятелил с един аптекар, който му даваше лекарства и морфин и чието радио хващаше „Би Би Си“. Будапеща се намирала под сериозна заплаха от началото на ноември. От югозапад се приближавали съветски танкове. Хитлер се бил заклел, че ще ги удържи на всяка цена. Столицата започнала да гладува. Тибор никога не би казал тази страшна новина на Андраш, но той го чу да говори с някого пред вагона, треската изостряше слуха му.

Разбра също, че двамата с Йозеф умират. Непрекъснато чуваше „тиф“ и „дизентерия“. Един ден Тибор се върна от града и завари Андраш и Йозеф с купичка боб между тях, бяха успели да изядат

половината. Той им се скара и изхвърли боба. „Полудели ли сте?“ Найлошото при дизентерия бил недовареният боб. Хората умирали от него, но в карантинния лагер не бе останала никаква друга храна. Затова Тибор даваше на Андраш и Йозеф водата от сварения боб, понякога надробена със зальци хляб. Веднъж им даде филии, намазани с конфитюр, който имаше лек дъх на бензин. Обясни им, че докато скитал, стигнал до ферма, ударена от самолет, и в двора ѝ намерил глинена делва с конфитюр. Къде била делвата? Счупена. Тибор носил конфитюра в шепя двайсет километра.

Докато Йозеф се оправяше от храната, която Тибор доставяше, треската на Андраш се засилваше. Дизентерията го изтощаваше. Усещаше постоянна воня, която знаеше, че идва от него.

Студ.

Тибор плаче.

Тибор казва на някого — на Йозеф? — че Андраш си отива. Тибор, коленичил до него, му напомня, че днес е рожденият ден на Томаш.

Андраш решава, че няма да умре днес. Не и на рождения ден на сина си.

В разкъсаните му вътрешности се надига капчица сила.

На следващата сутрин в карантинния лагер се вдигна глъчка. Чу се мегафон. Съобщение: всички, които могат да работят, ще бъдат отведени в Мюрццушлаг в Австрия. Войниците претърсиха вагоните и извлякоха живите навън сред ослепителната студена светлина. Мъж в нацистка униформа изтегли Андраш и го хвърли на релсите. Къде беше Тибор? Къде беше Йозеф? Андраш лежеше, опрял лице на ледената релса, металът гореше кожата, а той бе твърде слаб, за да се помести, вираше се в заскрежения чакъл, в движещите се крака на мъжете наоколо. Отнякъде наблизо се чу стъргане на метал в пръст: копаеха. Това сякаш продължи с часове. Разбра какво се случва. Най-накрая погребваха мъртвите. И той чакаше да бъде погребан. Бе умрял, бе преминал в отвъдното. Не знаеше кога е станало това. Изненада се, че е толкова просто. Нямаше живи и мъртви; всичко беше само един кошмар, а когато върху него се посипа пръст, той, задушавайки се, още изпитваше болка и усещаше студ. Миг по-късно го хванаха за китките и глезените и го вдигнаха във въздуха, усети лекота и започна да пада. Ударът отекна във всичките му стави, в разядените му черва. Воня.

Под него имаше тела, телата на мъже. Около него — стени от гола земя. Върху лицето му падна лопата пръст. Вкусът ѝ му напомни за нещо от детството. Той я избутваше от лицето си, но пороят не спираше. Мъжът, който я хвърляше — енергичен черен силует на ръба на трапа, взимаше пръст от една купчина и я изсипваше долу. След малко изчезна някъде и изостави задачата си. А Андраш продължи да лежи в дупката нито жив, нито мъртъв.

Прекара нощта в отворен гроб с пръстта вместо одеяло.

На сутринта някой го задърпа навън.

Отново товарен вагон. И сега.

Сега.

До него имаше купичка боб. Беше ужасно изгладнял. Но наклони купичката към устата си и отпи само от течността. След тази глътка усети как червата му се отпускат, а после усети под себе си топлина.

Мина още ден и се стъмни. Още една нощ. Някой — може би Тибор? — му подаде вода, той се задави, но преглътна. На сутринта изпълзя от вагона, опита се да избяга от собствената си миризма. Кой знае защо, имаше чувството, че умът му е по-бистър. Спря, коленичи и бръкна в джоба си, където държеше хляб, когато имаше. В джоба си намери шепа твърди трохи. Завлече се до една локва, където слънцето бе стопило снега. Гребна с ръка вода от локвата и си направи студена каша, която изяде. Не знаеше, че това бе първата твърда храна, която приемаше от двайсет дни.

По някое време се събуди. Над него се бе надвесил Йозеф Хас и го подканяше да пийне.

— Хайде, опитай се — рече той и го вдигна под мишниците.

Андраш седна. Над главата му като че ли се разбиваха черни морски вълни. После като по чудо изчезнаха. Видя познатия вагон. До него бе коленичил Йозеф и го придържаше за гърба с две ръце.

— Сега трябва да станеш — каза той.

— Защо?

— Идват да събират мъже за някаква работа. Всеки, който не може да работи, ще бъде застрелян.

Андраш знаеше, че няма да го вземат на работа. Едва успяваше да надигне глава. И после си спомни.

— Тибор?

Йожеф поклати глава:

— Само аз съм.

— Къде е брат ми, Йожеф? Къде е брат ми?

— Трябват им работници. Взимат всеки, който стои на краката си.

— Кой?

— Германците.

— Отвели са Тибор?

— Не знам, Андрашка — отвърна пресипнало Йожеф. — Не знам къде е. Не съм го виждал от дни.

Навън немски гласове събираха мъжете.

— Сега трябва да излезем — настоя Йожеф.

Очите на Андраш се насълзиха: да умре след всичко, което преживя. Но Йожеф го хвана под мишниците и го вдигна на крака. Андраш падна върху него. Той се олюля и извика от болка, счупеният му крак, вече без гипса, явно още не беше заздравял. Но той успя да хване Андраш през кръста и го поведе към вратата на вагона. Плъзна я встрани. Свали Андраш по рампата и го поведе по студената земя на железопътното депо. Тънка остра болка се стрелна от ходилата нагоре по краката на Андраш. Раната от операцията смъдеше силно.

Един нацистки офицер стоеше пред редица трудоваци и оглеждаше мръсните им съдрани шинели и панталони, увитите им с парцали крака. Андраш и Йожеф бяха боси.

Офицерът се изкашля.

— Всички, които искат да работят, да излязат крачка напред.

Всички пристъпиха напред. Йожеф бутна Андраш, но краката му се подкосиха. Той падна на колене на голата земя. Офицерът отиде при него и коленичи, сложи ръка на тила на Андраш и бръкна в джоба на шинела си. Андраш си представи дулото на пистолета, шума, експлозията. За свой срам усети как се напикава.

Офицерът извади носна кърпа. Изтри челото на Андраш и му помогна да стане.

— Искам да работя — каза Андраш. Успя да го каже на немски: *Ich möchte arbeiten.*

— Как ще работиш? — попита офицерът. — Та ти дори не можеш да ходиш.

Андраш се вгледа в лицето му. Изглеждаше почти толкова гладен и дрипав, колкото трудоваците, не можеше да определи на колко години е. По бузите му, отпуснати и обрулени от вятъра, растеше окосмяване с неясен цвят. На челюстта му имаше малък овален белег. Офицерът разтри белега с пръст, без да сваля замислен поглед от Андраш.

— След няколко минути ще пристигне каруца — каза той най-накрая. — Ще дойдеш с нас.

— Къде ще ходим? — осмели се да попита Андраш. *Wohin gehen wir?*

— В Австрия. В трудов лагер. Там има лекар, който ще ти помогне.

Всичко като че ли имаше страшен подтекст. Австрия. Трудов лагер. Лекар, който ще му помогне. Андраш се подпря на Йожеф, за да запази равновесие, изправи се на босите си крака и се принуди да погледне нациста в очите. Той отвърна на погледа му, после се обърна рязко и тръгна нататък покрай другите вагони. Изтощен, Андраш се подпираше на Йожеф, докато каруцата пристигне. Нацистският офицер се приближи с чифт ботуши. Помогна на Андраш и Йожеф да се качат и сложи ботушите в скута на Андраш.

— Хайл Хитлер — изкрещя офицерът и каруцата потегли.

Краят можеше да настъпи стотици пъти. Краят можеше да настъпи, когато каруцата пристигна в трудовия лагер и работниците минаха проверка, ако инспекторът не беше еврейски отговорник, който се смили над Андраш и Йожеф — разпреди ги в работна бригада, вместо да ги прати в лазарета, въпреки че едва ходеха. Краят можеше да настъпи в деня, в който групата им от сто души не успя да изпълни поставената задача: трябваше да натоварят петдесет палета с тухли в камионите, а те успяха да натоварят само четирийсет и девет, за наказание надзирателите избраха двама мъже — побелял аптекар от Будапеща и обуцар от Капошвар — и ги екзекутираха зад тухларната фабрика. Краят можеше да настъпи, когато храната в лагера свърши, ако Андраш и Йожеф, докато копаеха дупка за клозет, не бяха се натъкнали на глинено гърне, заровено в земята: гърне с гъша мас, останало от времето, когато лагерът е бил ферма и жената на фермера е

предвидила каква оскъдица ги очаква. Краят можеше да настъпи, ако мъжете в лагера имаха време да довършат работата си — огромен крематориум, в който щяха да ги изгорят, след като ги убият в газови камери или ги разстрелят. Но това не бе краят. На 1 април, докато изтощените и умиращи от глад мъже чакаха да ги отведат от плаца до тухларната фабрика както обикновено, Йозеф бутна Андраш по рамото и посочи към колона автомобили, които се приближаваха с голяма скорост по военния път зад телената мрежа.

— Виждаш ли това? — попита Йозеф. — Днес май няма да работим.

Андраш вдигна глава.

— Защо?

Йозеф посочи към завоя на изток. По набраздения от коловози път се друсаха германски и унгарски бронирани автомобили, някои излизаха от пътя, за да минат напред, други затъваха в дълбоката кал или, изгубили контрол, падаха в канавките. Зад тях, докъдето стигаше поглед, се приближаваха танкове: съветски Т-34, от онези, които Андраш бе виждал в Украйна и в Карпатите. Стана ясно защо отговорникът им не се е появил, макар да минаваше седем: руснаците най-сетне бяха дошли, а германците и унгарците бягаха, за да си спасят кожата. Високоговорителят на лагера излъчи команда всички затворници да се върнат в бараките, да съберат вещите си и да излязат при портата на лагера, за да чакат заповеди за преразпределение. Но Йозеф седна, където си беше, и кръстоса крака.

— Никъде няма да ходя — заяви той. — Нито крачка няма да мръдна. Щом идват руснаците, ще седя тук и ще ги чакам.

Съобщението накара мъжете да се разкрещят, някои хвърляха шапки във въздуха. Стояха на двора и гледаха как нацистките им пазачи и отговорници бягат от лагера, някои пеша, други с джипове и камиони. Никой като че ли не забелязваше неколцината мъже, скупчили се с багажа си край изхода. По високоговорителя не бяха дадени нови заповеди; всички, които издаваха нареждания, бяха избягали. Някои от затворниците се скриха в бараките, но Андраш, Йозеф и много други се качиха на едно възвишение и гледаха битката, която се разиграваше в близките полета. Батальон германски танкове се бе върнал, за да посрещне руснаците, и топовните гърмежи не спираха часове наред. Цял ден и вечерта затворниците гледаха и

викаха за съветската армия. След като се мръкна, стрелбата озари небето на изток. Някъде отвъд светлината с цвят на божур се намираше границата с Унгария, а отвъд нея — пътят за Будапеща.

Призори на следващата сутрин една съветска част пристигна да завземе лагера. Войниците носеха сиви куртки и опръскани с кал сини бричове. Ботушите им бяха като по чудо здрави, а кожените ремъци и колани бяха лъснати до блясък. Те спряха пред портите и капитанът им каза нещо на руски с мегафон. Лагерниците бяха чакали трепетно този момент. Бяха направили бели знамена от платнени чували от цимент и ги бяха вързали на тънки клони от липи. Група затворници, които знаеха руски, словаци от пограничен град в Карпатите, се приближиха до руснаците с високо вдигнати клони. Андраш си помисли колко абсурдно е всичко — тези измършавели и сломени мъже да носят знамена, че се предават, сякаш някой би ги объркал с онези, които са ги пленили. Руснаците носеха количка с твърд черен хляб, който раздадоха на хората. Счупиха ключалките на складовете, където офицерите държаха припасите си, и след като напълниха едно ремарке, направиха знак на затворниците да взимат каквото поискат. Трудоваците влязоха в склада като в музей на отдавна отминала епоха. По лавиците имаше луксозни стоки, каквито не бяха виждали от месеци — консерви с кренвирши, круши и грах, цигари, купища батерии и калъпи сапун. Събраха продуктите в парчета от платнища и празни чували от цимент с надеждата, че ще успеят да ги продадат или разменят по пътя за дома. Руснаците ги заведоха в разпределителен лагер на трийсет километра от унгарската граница, където живяха три седмици в мръсни претъпкани помещения, преди да им дадат документи и да ги освободят. Намираха се на двеста и петнайсет километра от Будапеща. Единственият начин да стигнат дотам, беше пеша.

Не се доверяваха на никого, пътуваха нощем, избягваха последните остатъци бягащи нацисти, които щяха да застрелят всеки изпречил им се на пътя евреин, и съветските освободители, за които се говореше, че могат да ти вземат документите и да те пратят в трудов лагер в Сибир без каквато и да било причина. Заради счупения крак на Йозеф се придвижваха бавно. Той успяваше да извърви не повече от

десет километра и спираше от болка. Откъм града, през хълмовете по поречието на Дунав, идваха страшни новини: Будапеща била бомбардирана и срината. Стотици хиляди хора били депортирани. Гладна зима. Онази част от съзнанието на Андраш, която непрестанно мислеше за Клара, се бе стегнала на възел. Той не си позволяваше да си мисли за каквото и да било, освен за собственото си оцеляване. Нямаше да допусне да запомни първите седмици от годината, онази синьо-сива мъгла на ужас, както изглеждаше месец януари 1945 година. Раната от операцията бе заздравяла и бе оставила релефен розов белег, увреденият далак и разкъсаните черва се бяха възстановили. Андраш не мислеше за родителите си, за Матяш, не мислеше за Тибор, който беше изчезнал някъде отвъд австрийската граница. Заедно с Йозеф спяха сред развалини или се заравяха в купи сено и се настаняваха в сладкия уханен мрак, а той се будеше от кошмари, че е погребан жив. Нощем вървяха из гъстите храсталаци покрай един главен път към Будапеща. Една вечер, когато спряха край голяма селска къща, за да разменят немски цигари и батерии за яйца и хляб, научиха от готвачката, че руски танкове са влезли в Берлин. Тя им показва къде могат да се скрият до един люляков храст и да чуят новините по радиото. Сред клоните на люляка те слушаха как говорителят по „Би Би Си“ описва случващото се в германската столица. За Андраш думите на английски приличаха на плетеница от остри гласни и картечен огън от съгласни, но Йозеф знаеше този език. Руснаците, преведе му той, са обградили Райхстага. Хитлер е решил да даде последен отпор.

Една сутрин няколко дни по-късно, докато спяха в някаква къпалня на езерото Балатон под плесенясало платнище, ги събуди камбанен звън. Всички камбани в близкия град Шиофок биеха на пожар, сякаш се бе случило някакво бедствие. Андраш и Йозеф излязоха тичешком от постройката и видяха хората от града да се стичат по улиците към центъра. Последваха тълпата до градския площад, където кметът, измършавял от войната старец в съветска куртка, която му беше голяма, се качи на стълбите на съда и обяви, че войната в Европа е свършила. Хитлер бил мъртъв. Германия била подписала в Реймс безусловна капитулация с Русия. Прекратяването на огъня влизало в сила в полунощ.

Тълпата застина за миг, а после избухнаха радостни възгласи и полетяха шапки във въздуха. В този момент сякаш нямаше значение, че Унгария е била на страната на победените, че бляскавата ѝ столица на Дунав е срината до основи, че държавата сега е под съветски контрол и че народът няма какво да яде, че военнопленниците ѝ още не са се върнали, че мъртъвците ѝ са си отишли завинаги. Важното бе, че войната в Европа е свършила. Андраш и Йожеф се прегърнаха и заплакаха.

Хълмовете на изток от Буда се бяха раззеленили, безчувствени към мъртвите и скърбящите. Цъфналите дървета изглеждаха почти неприлично на Андраш, като момичета с прозрачни цветни рокли на погребение. Двата с Йожеф вървяха по разбитите улици от източната страна на хълма с Царския дворец, на върха спряха и се вгледаха смълчани в града. Красивите мостове през Дунава — Марджитхид, мостът Сечени, Ержбетхид, от които Андраш познаваше всеки сантиметър, всички, докъдето стигаше погледът му — бяха рухнали, стоманените им възета и бетонни подпори бяха потънали в жълтеникавите води на реката. Дворецът бе добил формата на счупен гребен — украшение за коса на римска благородничка, открито при разкопки на древен град. Хотелите на другия бряг бяха сринати — сякаш проснати на речния бряг за молитва.

Онемели от ужас, не смеейки да се погледнат в очите, Андраш и Йожеф се запрепъваха надолу по улиците на стария град към останалата без мостове река. Знаеха, че трябва да я прекосят, знаеха, че каквото и да ги чака, то е на другия бряг, сред руините на Пеща. Близо до „Ибъл Миклош“, площада, кръстен на архитекта, проектирал сградата на операта, намериха място, на което лодкари чакаха пътници. За да ги закарат до другия бряг, размениха шест пакета цигари и дузина големи батерии. Лодкарят, червенобузесто момче със сламена шапка, изглеждаше добре охранено. Докато лодката се плъзгаше към отсрещната страна, Андраш имаше чувството, че нещо раздира дробовете му, диафрагмата му се сви в болезнен спазъм, че едва си поемаше дъх. Продънената лодка напредваше, клатушкайки се през реката, и на два пъти едва не се преобърна, преди да ги остави разтреперани на брега на Пеща. Качиха се на влажния песъчлив бряг, а

водата се плискаше в обувките им. После слязоха по каменните стълби и се вгледаха в коридора от порутени сгради. От двете страни на улицата бяха оцелели само няколко постройките, на някои дори се бяха запазили цветните плочки от декоративните мозайки — листенцата и цветята на бароковата украса. Пътят им към центъра на града ги преведе през музей на разрухата: безкрайни купчини тухли, счупени греди, натрошени керемиди, напукан бетон. Мъртвите отдавна бяха прибрани от улиците, но на всеки ъгъл стояха кръстове. Сякаш напълно безразлични към разрушенията, имаше и признаци за обикновен живот: чиста витрина на магазин с хлябове в познати форми, червен велосипед, подпрян на малка тераса, далечен неочакван звън на трамвай. По-надолу от горния етаж на сграда стърчеше скеле на германски самолет. Част от обгореното крило бе паднала на земята, по ръждата личеше, че стои там от месеци. Някакво куче подуши почернелите стоманени ребра на крилото и продължи по улицата.

Вървяха заедно към улица „Нефелейч“, към сградите, в които живееха семействата им — там, където Йозеф се сбогува с майка си и баба си, където Тибор и Илана се преместиха, след като Андраш се прибра, където Андраш и Клара седяха на пода в банята в нощта преди неговото заминаване. Завиха от улица „Тьокои“ и минаха покрай старата зарзаватчийница, в която нямаше зеленчуци, и покрай познатата сладкарница, в която нямаше сладкиши. На ъгъла на улица „Нефелейч“ с улица „Ищван“ имаше куп отломки, планина от гипс, камък, дърво, тухли и керемиди. От другата страна на улицата, където живееха семейството на Йозеф и Тибор и Илана, нямаше нищо. Нямаше дори развалини. Андраш зяпна онемял.

По-късно щеше да си каже: „Тогава си изгубих ума“. Така най-добре можеше да опише усещането, че главата му се е отделила от тялото, че е запратена като евакуираните деца в Европа някъде далеч на скучно и безопасно място. Тялото му се строполи на колене на улицата. Идеше му да си разкъса дрехите, но разбра, че не може да помръдне. Не искаше да слуша Йозеф, не искаше да мисли дали жена му и детето му, или децата му, са излезли от сградата, преди тя да е била разрушена. Не виждаше нищо. Покрай него минаваха хора, а той все стоеше на колене на тротоара.

Щеше да стои така час, два или пет. Йозеф седна на една тухла и зачака. Андраш го усещаше като някаква тънка нишка, която го свързва

въпреки волята му с остатъците от света. Премрежените му очи, вперени в руините, се пълнеха със сълзи и изсъхваха, насълзяваха се и изсъхваха отново. Сред мъглата на притъпените му сетива отекна познат звук: звукът на малки копита по паважа, дрънкането на две еднакви звънчета. Звукът се приближаваше, докато не стигна до него, а после спря. Той вдигна очи.

Беше бабата на Клайн с каручката с козлите, прясно боядисана в бяло.

— Боже мой — възкликна тя. — Ти си Андраш, нали? Андраш Леви?

Андраш хвана ръката ѝ и я целуна.

— Помните ме. Слава богу. Знаете ли нещо за жена ми? За Клара Леви? Помните ли я?

— Ставай. Ще те заведе у дома.

Старата къща на „Франгепан къоз“ стоеше, потънала в заспала тишина, сред мъгла от прах, издигащ се в следобедната светлина. На двора четири малки козлета душеха кофа с корички хляб. Андраш изтича по каменната пътека до вратата, която стоеше отворена, сякаш за да става течение. Вътре на дивана, където Андраш бе чакал за първата си среща с Клайн, спеше жена му Клара Леви, жива. На другия край на дивана синът му Томаш беше заспал дълбоко с отворена уста. Андраш коленичи до тях като за молитва. Личицето на Томаш беше румено, а очите му потрепваха под затворените клепачи. Клара изглеждаше някак си далечна, дишаше леко, а кожата ѝ бе като сияйно покривало върху трепкация в нея живот. Един кичур се бе изплъзнал от кока и падаше върху рамото ѝ като усукана връв. В ръцете си държеше спящо бебе в бяло одеялце, обгърнало с ръчичка полуоголената гърда на майка си.

Моята полярна звезда, помисли си Андраш.

Клара се размърда, отвори очи, погледна към бебето и се усмихна. После усети, че в стаята има още някой, непознат силует. Инстинктивно дръпна блузата над гърдата си.

После вдигна поглед към Андраш и примигна, сякаш той бе призрак. Разтри очи и отново го погледна.

Андраш.

Клара.

Викаха имената си в старата стая сред прашната светлина, синът им се събуди и се разплака уплашен, не различавайки радостта от мъката. Но може би в този миг радостта и мъката бяха едно — порой, който изпълваше гърдите и отваряше гърлото: така оцелях без вас, това изгубих, това ни остана, с това трябва да живеем занапред. Бебето нададе тъничко гласче. Бяха заедно — Клара, Андраш, Томаш и малкото момиченце, чието име баща му още не знаеше.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ПЪРВА ГЛАВА МЪРТВИТЕ

Клара бе оцеляла при обсадата на Будапеща в женски приют на площад „Сабадшаг“ под закрилата на Международния червен кръст. Съюзниците не го бомбардирани, германците не се интересували от младите майки с бебета, които го обитавали. Клара отишла там в началото на декември, няколко седмици след като руснаците бяха стигнали предградията на столицата. По това време Хорти вече бил отстранен, Партията на кръстосаните стрели дошла на власт и седемдесет хиляди евреи били депортирани от Будапеща. Избегналите депортирането трябвало да се местят два пъти: първо от домовете си в сгради с жълти звезди само за евреи, а после в малко гето в Седми район около Голямата синагога.

При първата вълна от премествания Клара, Илана, децата, майката на Клара и Елза Хас били разпределени в сграда на улица „Балзак“ в Шести район. Поланер отишъл с тях. Дребничката госпожа Клайн, бабата на Миклош Клайн, им дала каручката, за да си пренесат багажа. Клара я срещнала при едно от посещенията си в затвора на булевард „Маргит“, където уж държали Дъорд, а госпожа Клайн била там да търси Миклош. Този ден те не научили нищо за двамата мъже, но след това се разходили заедно по брега на Дунав, за да разсеят страха и мъката, и разговаряли за битовите трудности при предстоящото преместване. В деня, в който Клара трябвало да се изнесе от улица „Нефелейч“, рано сутринта някой почукал на вратата. Била бабата на Миклош Клайн със селската си пола и черни ботуши, която казала, че каручката ѝ чака долу на двора. Клара погледнала през балкона и я видяла до фонтана, където двата бели козела душели водата. Оказало се, че бабата на Клайн била разпределена наблизко до новото жилище на Клара и вече пренесла каквото могли със съпруга ѝ да спасят от малката къщичка в Андьолфьолд. Те успели да докарат в града и седем кози: два пръча, две млекодайни кози и три козлета. Бабата на Клайн казала на Клара, че може да ги види следобед, била ги скрила в един гараж зад къщата.

Макар да имали помощта на каручката, се наложило да оставят почти всичко. Местели се в една стая от тристаен апартамент с обща баня; едно семейство вече се било настанило, а скоро щяло да дойде и трето. Седмината — Клара, Илана, децата, старата и младата госпожа Хас, и Поланер със зареден пистолет — прекосили града сред хилядите евреи, които бутали вещите си в колички, носели ги на гръб или ги карали с каруци. Отнело им четири часа да изминат два километра. Когато качили багажа горе, разбрали, че и трите стаи вече били заети — в последния момент настанили в апартамента четвърто семейство. Но те нямало къде другаде да отидат, затова се наложило да се сместят някак си. И така започнали петте месеца на улица „Балзак“. На Клара скоро започнало да ѝ се струва, че винаги е спала на пода между майка си и детето си, винаги е дележала една баня с още шестнайсет души, винаги се е събуждала от хлипането на снаха си. Бабата на Миклош Клайн идвала през няколко дни и носела козе мляко за децата и Клара, като все ѝ напомняла, че трябва да има сили заради бебето, което носи. Но бременността на Клара изглеждала като кошмарна ирония, като подигравка с бъдещето. Един ден, докато чакала на опашка за хляб, две старици си говорили за нея, сякаш тя не присъствала и не можела да ги чуе: „Виж тази клета бременна еврейка. Колко жалко, че няма никакво бъдеще“.

Всъщност възможността за каквото и да е бъдеще след войната намалявала с всеки изминал ден. Живеели в постоянен страх да не ги депортират, от околните градове идвали новини за хиляди евреи, изпращани нанякъде в затворени вагони. И в самата столица било доста страшно: Кръстосаните стрели нахлували в сградите с жълти звезди, отнемали вещите на настанените семейства, отвеждали мъже и жени. Понякога нямало никаква надежда, че кошмарът ще свърши, през юли Хорти спрял депортирането на евреи от Унгария. Евреите в Будапеща си мислели, че са спасени. Клара чувала слухове по улиците за преговори между Унгария и Съюзниците, за планове за примирие. В средата на октомври Хорти обявил, че Унгария е постигнала отделно споразумение за мир с руснаците. За няколко часа улиците се изпълнили с празнуващи хора. Мъжете откървали жълтите звезди над входовете, жените откъсвали звездите от палтата на децата си. Но последвал ужасният двоен удар на преврата на Кръстосаните стрели и назначаването на Салаши за министър-председател. Отново започнали

да депортират евреи, този път от Будапеща: десетки хиляди мъже и жени били извлечени от домовете им и закарани в тухларните фабрики в Обуда, а оттам изпратени в Австрия. Действията на Кръстосаните стрели изглежда били жестока прищявка. Група от членове на партията нахлула в отсрещната сграда и отвела десетина мъже и жени, повечето от които твърде стари за работа. Клара очаквала да нахлуят и при тях, но те не се върнали.

През цялото това време фронтовата линия се приближавала все повече. Хитлер, твърдо решен да не позволи на руснаците да стигнат до Виена, се опитал да ги забави при Будапеща. С приближаването на зимата нацистки и унгарски части се окопавали за битка, за която всички знаели, че е напразна. Червената армия затягала все повече пръстена около града. От бомбардировките ужасените граждани всяка нощ се криели под земята. Понякога на Клара ѝ се струвало, че живеят в бомбоубежището, че са прекарвали целия си живот сгушени в мрака. Понякога почти копнеела за разтърсващия взрив, който била преживявала мислено хиляди пъти, за смазващия мрак, след който нямало да има нищо. Но една сутрин бабата на Клайн дошла да донесе мляко и споделила с Клара обнадеждаваща новина: няколко жени и деца от нейната сграда се преместили в приюта на Международния червен кръст на площад „Сабадшаг“ в центъра на града. Клара и Илана трябвало да отидат там веднага, да се опитат да се настанят, докато още имало места. Ако Клара имала късмет, можела да роди бебето си там. Там имало по-голям шанс да получи медицинска помощ под закрилата на Международния червен кръст.

На следващия ден излязла наредба евреите да се преместят отново, този път в гетото в Седми район. Станало ясно, че нямат време за губене. Клара и Илана още същия следобед отишли да попитат за приюта в централата на Международния червен кръст на улица „Водас“ и получили документи, с които можели да заведат децата си там. Прибрали се в апартамента и събрали последните си пари и ценности, пелените и дрехите на децата, няколко чаршафа и одеяла, натоварили вързопите в количките на Томаш и Адам и облекли момченцата с най-топлите им дрехи. Клара за последен път се сбогувала с Елза Хас и с майка си, макар тогава да не знаела това. Майка ѝ пхнала в ръката ѝ венчалната си халка и годежния си пръстен.

— Без сантименталности — казала старата госпожа Хас и я погледнала спокойно в очите. — Ако се наложи, размени ги за хляб. — Накарала Клара да надене и двата пръстена на ръката си, целунала я набързо по бузата, както правела всяка сутрин, когато пращала Клара на училище, и се прибрала да събере малкото си багаж за гетото.

Поланер предложил да придружи Клара и Илана през четиринайсетте пресечки, които трябвало да извървят до приюта. В джоба си държал валтера на офицера, който му бе уредил документите за Унгария, а на ръце носел Томаш, с когото били станали неразделни през последните смутни месеци. На прага на сградата на Червения кръст, като разбрал, че Поланер ще си тръгне, Томаш вдигнал такава врява, че директорката на приюта позволила на Поланер да остане за през нощта и да помогне на жените и децата да се настанят. Директорката била майка на едно момиченце, на което Клара давала уроци преди няколко години. Детето, което бе починало от скарлатина, било една от любимите ученички на Клара и майката искала да помогне с каквото може. В знак на благодарност Поланер обяснил, че с документите си и членската карта от нацистката партия ще успее да помогне с нещо на жените и децата в приюта. Докато пристигнат руснаците, щял да се движи свободно из града. На сутринта той съставил списък с многобройните неща, от които се нуждаели обитателите на приюта. Най-важното било млякото за бебетата. Затова първият подарък, който донесъл на приюта, били няколко кози, скрити в гаража от госпожа Клайн. Бабата на Миклош ги била поверила на грижите на Поланер същата сутрин, когато тя и съпругът ѝ тръгнали към гетото в Седми район заедно с последното козле.

Приютът бил разположен на втория етаж на сградата на Червения кръст в три стаи, където преди това е имало застрахователна фирма. Майките, пристигнали с кожени палта и обувки, правени по поръчка, седели на столове или по пода и кърмели бебетата си редом с онези, чиито крака били увити във вестници. Денем и нощем жените изпълвали приюта с нервно бърборене, плач и тих безразличен смях. Успокоявали бебетата с песни, опитвали се да разсейват дветригодишните си деца с игри с пръсти и импровизирани играчки. Кутии от хапчета, пълни с камъчета, се превръщали в дрънкалки, мръсните парцали ставали на кукли. Майките се редували да перат пелените на бебетата в пералнята на приземния етаж, тъй като само

там имало течаща вода. Когато бомбите изпотрошили прозорците и в сградата станало толкова студено, че изпраните пелени замръзвали, нощем майките се увивали в мокрото пране и го сушили с топлината на телата си. По няколко пъти на ден тичали долу в скривалището под сградата и се сгушвали там, докато наоколо падали бомби.

Поланер помагал неуморно на жените и децата. Изнамирал отнякъде парцали за пелени, донасял зимните палта на жените от домовете им, които били принудени да напуснат. Нощем, въпреки вечерния час, задигал фураж за козите от изоставените конюшни и от боклука, който започнал да се трупа по улиците. Един път, докато вървял из квартала, открил тайна еврейска болница на няколко пресечки от приюта, където арменски лекар на име Ара Йерезиан бил събрал четирийсет лекари евреи и техните семейства. Над входа на болницата се развявало знамето на Кръстосаните стрели, а Йерезиан носел официалната униформа на членовете ѝ. Бил се отказал от членството си в партията преди години в знак на протест срещу антиеврейската ѝ политика, но го подновил веднага щом се досетил, че така може тайно да помага на евреи. Под предлог, че прави болница за ранените членове на Кръстосаните стрели, той заедно с лекарите евреи организираше склад за храни и лекарства. Сега в тези претъпкани апартаменти, превърнати в болница, лекарите лекували тежко пострадалите жертви на обсадата. Поланер водел болни жени и бебета от приюта в болницата и ги връщал обратно, щом оздравеели. В замяна на лекарските грижи, той давал мляко на гладните деца.

Градът започнал да гладува. През първите седмици на декември приютът на Червения кръст получил доставка от супа, докарана с каруца от кухня в другия край на площад „Сабадшаг“. Когато супата свършила, разполагали със соя и картофи, които сварявали. После им останала само соята и накрая само млякото, което козите успявали да дават при оскъдната си храна. Жените от приюта събрали бижутата си и ги дали на Поланер да ги размени за храна, Клара пуснала венчалната халка на майка си и годежния ѝ пръстен в торбата при останалите накити. Но Поланер се върнал с празни ръце. Бижутата не свършили работа. Нямали храна. Слабата течаща вода съвсем спряла. Вече си набавяли вода само от стопения сняг от двора. Жените се разболявали от глад и жажда, кърмата им спирала. В началото децата плачели, но през януари, вече съвсем изтощени, притихвали едно по

едно, а дишането им приличало на пърхане на криле. Тогава Поланер направил така, както бабата на Клайн го научила, ако положението стане непоносимо. Този нежен син на текстилен фабрикант, кроткият като гълъб младеж, умеещ да борави само с писалка и транспортир, застрелял козите и козлетата с валтера си и ги дал на една от жените в приюта, чийто мъж бил месар и която знаела как да действа с ножа на Поланер.

Седмица по-късно, на 8 януари, Клара започнала да ражда. Илана настояла тя да отиде в болницата; не бивало да рискува да ражда в приюта след две цезарови сечения. Илана щяла да се грижи за Томаш. Тя целунала Клара и я уверила, че всичко ще бъде наред. Клара и Поланер се промъкнали през лабиринта от черни от пушек улички до болницата на Ара Йерезиан. С приближаването на сраженията болницата била претъпкана с тежко ранени войници; мъже плачели и стенели по леглата край стените, а коридорите били хлъзгави от кръв. Лекарите нямали никакво време да обърнат внимание на раждаща жена, независимо от проблемите ѝ при предишните бременности. Клара и Поланер чакали в една кухня три часа, докато след поредица от контракции тя не паднала на пода. Най-накрая Поланер успял да измоли лично Ара Йерезиан да я поеме. Той я завел в кабинета си и ѝ направил постеля на пода. Поланер донесъл вода, бършел челото на Клара, сменял подгизналите чаршафи. Когато станало ясно, че бебето е обърнато неправилно и няма как да се роди без цезарово сечение, доктор Йерезиан я завел в импровизирана операционна — три метални маси, осветени само от ред високи прозорчета — упоил я с морфин, докато несломимият Поланер извърнал очи. Клара се събудила и разбрала, че има момиченце, което кръстила Априлиш с надеждата, че ще доживее да види пролетта. А Поланер отбелязал, че бебето прилича на баща си.

Клара се възстановявала пет дни в кабинета на Йерезиан. Поланер я хранел с каквото успеел да намери в болницата. Промивал раната ѝ, налагал челото ѝ със студени компреси, държал бебето, докато тя спяла. То се родило много дребно, но наддавало на тегло от кърмата на Клара. Когато най-накрая се върнали в приюта, заварили Томаш смълчан, с изцъклени очи в обятията на директорката. Попитали къде е Илана. Къде била лелята на момчето, която трябвало да се грижи за него? Директорката ги изгледала мълчаливо, с

разтреперани устни, и им казала, че Адам Леви е починал от треска на 12 януари. Обезумяла от скръб, майка му изтичала на улицата, където я убила руска граната.

Сраженията в Пеща продължили още шест дни. Руските войски се приближавали до центъра на града, насочвайки се към площад „Сабадшаг“; артилерийски огън разтърсвал денонощно сградите наоколо. Клара, сломена от скръб и страх, седяла сгушена с бебето в скривалището, а Томаш се притискал до Поланер. Щяла да умре, без да види съпруга си; ако той е жив, как щял да разбере, че тя и децата им са мъртви? Той може така и да не научи, че има дъщеря. „Колко жалко, че няма бъдеще.“ Какво бъдеще би могла да си представя в подобни времена? През онази нощ, когато Поланер излязъл да донесе вода от една тръба през улицата, се върнал с новината, че гара „Нюгати“ гори и че унгарските войници бягат към мостовете на Дунав. Онова зловещо сияние край реката били подпалените хотели. Пламъци обгръщали купола и кулата на Парламента. Цивилни граждани бягали към реката с кучета, чанти и деца, но над мостовете се сипели бомби. В целия град не била останала никаква храна. Щом чула това, Клара разбрала, че ще гледа как децата ѝ умират. По-късно през нощта, когато заспала неспокойно, сънувала как дава на децата си да изядат собствената ѝ ръка; не чувствала болка, а само облекчение, че е намерила толкова находчиво решение.

На сутринта се събудила сред необичайна тишина. Вместо стрелба се чувала само тишина. От време на време изстрели пронизвали утринния въздух, а от западния бряг на Дунав, където сраженията продължавали, долитало ехото на битката. Но битката за Пеща свършила. Мостовете били разрушени до един; руснаците държали града. Последните нацисти в Пеща били взети в плен или се криели в сградите, в които преди това принуждавали другите да се крият. В приюта жените чакали някой да им каже какво да правят. Виел им се свят от жажда и глад, били сломени от мъка; макар сградата да оцеляла след бомбардировките, през нощта починали още две бебета. През онзи ден оцелелите деца били по-тихи, сякаш усещали, че нещо се е променило. По обяд обитателите на приюта излезли от сградата сред студената светлина над площад „Сабадшаг“. Онова, което видели,

било като кадър от кинопреглед или като сън: над разрушеното посолство се развявал американски флаг. Двама войници от Кръстосаните стрели лежали мъртви на стълбите на посолството с надупчени от куршуми гърди. Двама руски военни полицаи стояли в края на площада и се взирали в димящия купол на Парламента. Директорката на приюта отишла при руснаците и паднала на колене; те не разбрали нищо от онова, което им казала, но ѝ предложили манерките си.

Следобед всички от приюта тръгнали да търсят храна и вода. Клара и Поланер сложили бебето в количка, завили го с одеяла и събрали багажа, който им бил останал. В празната количка на Адам сложили Томаш, който през изминалата седмица не бил ял нищо, освен малко от кърмата на Клара. Клара, крайно изтощена, едва пристъпвала. Проправяли си път сред развалините на града, без да знаят къде отиват, заобикаляли с количките паднали самолети, трупове на коне, взривени германски танкове, паднали комини, купчини боклук, трупове на войници и на жени. На ъгъла на улица „Кирай“ и „Казинци“ се натъкнали на руски войници, които товарели някакви отломки в каросерията на камион. Началникът им, офицер с много ордени, спрял Клара и Поланер и грубо ги попитал нещо на руски. Те знаели, че иска документите им, но с неговия паспорт Поланер щял да бъде арестуван или застрелян; той обяснил на унгарски, че Клара му е съпруга и че водят децата си у дома. Офицерът огледал измършавелите Клара и Поланер и надникнал в количките на смълчаните деца. Бръкнал в джоба на шинела си и извадил снимка на кръглолика жена и кръглолико дете, седнало на коляното ѝ. Докато Клара разглеждала снимката, военният извадил от кабината на камиона платнена раница, от която изгребал шепя лешници. Подал ги на Клара. След това дал една шепя и на Поланер.

Разчитайки на тези две шепи храна, Клара кърмила двете си деца цяла седмица.

Те нямало къде другаде да отидат и тръгнали към гетото, освободено от руснаците същия ден. Там, при входа на Голямата синагога на улица „Дохан“, намерили бабата на Клайн, прегърнала единственото козле, което успяла да опази по време на обсадата. Дядото на Клайн, дребничкият човек с ясните очи и щръкналата коса, бил починал от удар през първата седмица на януари. Изнесли го в

двора на синагогата, където лежали телата на стотици евреи в очакване да ги погребат. Къде е майка ми? — попитала Клара. Къде е жената на брат ми?

И със същия скръбен глас бабата на Клайн ѝ каза, че Елза Хас и майка ѝ били застреляни заедно с още четирийсет души в един от дворовете на улица „Вешелени“. Изрекла думите със сведени очи, докато галела по главата последното козле от стадото, което спасило живота на трийсет жени и деца в приюта.

В двора на синагогата на площад „Бетлен Габор“, където се регистрирали оцелелите от концентрационните лагери, останалите в Будапеща разпитвали за новини от близките си. Почти всеки ден Клара ходела в синагогата. Макар да се страхувала да чуе отговора, тя продължавала да разпитва. Веднъж срещнала мъж, който бил в лагер в Германия с брат ѝ; двамата работели във фабрика за оръжие. Човекът я въвел в синагогата, седнал до нея на скамейката, хванал я за ръка и ѝ казал, че брат ѝ е мъртъв. Бил разстрелян на Нова година заедно с още двайсет и пет души. Клара останала в траур една седмица в къщата на „Франгепан къоз“. После продължила да се връща в синагогата с надежда, че ще разбере нещо за Андраш. Но научила друго, което трябвало да му каже сега. Една жена от Дебрецен дошла на „Бетлен Габор“ да търси децата си. Малко преди това се била върнала от концентрационен лагер; била в Освиенцим в Полша. Там видяла родителите на Андраш на някакъв перон, преди да я преместят в група от хора, които били достатъчно здрави, за да работят. За другата група, в която били старите, болните и децата, никой не бил чувал нищо оттогава.

Докато Клара му разказваше това, Андраш се разтрепери в сподавена мъка. Йожеф седеше до него с широко отворени от шока очи. За един ден в тази странна къщурка, пълна със снимки на мъртъвци, и двамата бяха осиротели.

Месеци наред, след като Андраш се прибра, ходеха всеки ден в синагогата. Из цяла Австрия, Германия, Украйна и Югославия ексхумираха телата на унгарски евреи и когато бе възможно, ги

идентифицираха по документи или плочки с имената им. Изравяха хиляди трупове. Всеки ден на външната стена на храма разлепяха безкрайно дълги списъци с имена. Абрахам. Айзенбергер. Айнщайн. Арани. Банки. Браун. Бройер. Будаи. Бьом. Вадаш. Вайс. Вамош. Вертеш. Вида. Волф. Голдщайн. Голдман. Голднер. Даниел. Диамант. Енгел. Идес. Кемен. Кепеч. Кертес. Клайн. Ковач. Лазар. Лангер. Линденфелд. Марковиц. Мартон. Нусбаум. Олмаши. Палей. Полак. Розентал. Рона. Рот. Рубичек. Рубин. Санто. Себестиен. Торони. Унгар. Фишер. Харт. Хаусман. Хелер. Хирш. Хониг. Хоровиц. Целер. Циндлер. Цитром. Цукер. Чато. Шебок. Шьонфелд. Щайнер. Янош. Яшкишери. Азбука от изгубени близки, списък на мъката. Почти всеки път, когато ходеха там, пред очите им някой научаваше, че техен близък е мъртъв. Понякога приемаха новината мълчаливо и единственото доказателство бяха побелелите устни или разтрепераните ръце. Друг път имаше писъци, ропот, плач. Гледаха ден след ден, всеки ден, толкова дълго време, че почти бяха забравили какво търсят; след време им се струваше, че просто гледат, че се опитват да запомнят нова заупокойна молитва, съставена изцяло от имена.

Един следобед в началото на август, осем часа преди „Енола Гей“ да прелети над Хирошима и осем дни преди края на Втората световна война, докато стояха и преглеждаха списъците на мъртвите, Клара закри с ръка устата си и прегърби рамене. В първия момент Андраш се почуди какви близки са й останали да губи; не му мина през ум, че реакцията ѝ може да е свързана с него. Но явно подсъзнателно бе доловил какво се е случило. Когато погледна списъка, установи, че не може да фокусира името.

Разтреперана, Клара го хвана за ръката.

— О, Андраш. Тибор. Мили боже.

Той се отдръпна, съзнанието му отказваше да го приеме. Вгледа се отново в списъка, но не можеше да проумее какво пише там. Хората вече почтително им правеха път, както ставаше, когато някой открие свой мъртъв близък. Андраш пристъпи напред и докосна листа там, където списъкът преминаваше от К на Л. Кац, Адолф. Ковай, Сара. Ласло, Бела. Лебовиц, Кати. Леви, Тибор.

Не можеше да е неговият Тибор. Каза го на глас:

— Не е той. Някой друг е. Не е нашият Тибор. Грешка е.

Проправи си път през тълпата към вратата на синагогата, изтича по стълбите до администрацията, където щеше да намери обяснение. Уплаши жената в приемната, като се разкрепя, че иска да говори с началника. Тя го заведе в едно преддверие, където трябваше да изчака. Клара го намери там, очите ѝ бяха зачервени и той си помисли: „Това е абсурдно. Не е нашият Тибор“. А в кабинета на началника седна на старинен кожен стол, докато мъжът прехвърляше куп писма. Подаде на Андраш един плик с името ЛЕВИ. Вътре имаше кратка, написана на машина бележка и метална идентификационна плочка с изкривена закопчалка. Когато Андраш отвори медальона, видя, че листчето вътре е непокътнато: името на Тибор, датата и мястото му на раждане, височината, цветът на очите и теглото, името на командира му, домашният адрес, номерът му в Трудови войски. „Идентификационните ви плочки може и да се върнат у дома, но вие няма да се приберете никога.“ В кратката бележка пишеше, че металната табелка е намерена върху тялото на Тибор в масов гроб в Хидегшег, край границата с Австрия.

Вечерта Андраш се заключи в спалнята на новия апартамент, където живееше с Клара, Поланер и децата. Седна на пода, заплака на глас и заблъска глава в студените червени плочки. Реши, че никога няма да излезе от тази стая, ще остане тук, докато остарее и земята изгори под него.

През нощта Клара и Поланер влязоха и му помогнаха да си легне в леглото. Той смътно усещаше как Клара разкопчава ризата му, а Поланер го облича в чиста пижама; смътно, като в мъгла видя как Клара мие лицето си в легена и ляга до него. Ръката ѝ е върху гърдите му — топла и жива, а той е мъртъв под нея. Не можеше да помръдне, за да я докосне или да продума. Лежеше изнурен, немощен и буден, заслушан как дишането ѝ се забавя до обичайния ритъм на съня. Видя Тибор през онези последни седмици, кошмара на живота им в Шопрон: Тибор отива в селото за храна. Тибор изхвърля купите с боб на Андраш и Йожеф. Тибор налага челото на Андраш със студен компрес. Тибор го завива с шинела си. Тибор изминава двайсет километра с ягодов конфитюр в шепя. Тибор му напомня, че е рожденият ден на Томаш. После си спомни Тибор в Будапеща, тъмните му очи зад очилата със сребристи рамки. Тибор в Париж, легнал на пода в квартирата на Андраш, тръпнещ от любов по Илана. Тибор

качва багажа на Андраш на гара „Келети“ една септемврийска утрин в един друг живот. Тибор в операта вечерта преди Андраш да замине. Тибор влачи допълнителен дюшек по стълбите до малката си стаичка на улица „Харшфа“. Тибор като гимназист с отворен на масата пред него учебник по биология. Тибор като момче гони Андраш из овощната градина и го поваля на земята. Тибор вади Андраш от езерото. Тибор се навежда над Андраш, който седи на пода в кухнята, и пъха лъжица подсладено мляко в устата му.

Андраш се обърна, притисна Клара до себе си и се разплака, заровил лице в дъхавата ѝ коса.

Направиха погребение в еврейското гробище край града, погребяха повторно останките на Тибор заедно с останките на стотици други на цяло поле с изкопани гробове, с хиляди опечалени. След това, за втори път тази година, той прекара седмица в траур. Двамата с Клара палеха свещ, ядяха твърдо сварени яйца, седяха смълчани на пода, приемаха поток от гости. Според ритуала Андраш не се бръсна трийсет дни. Прикриваше лицето си с брадата, забравяше да си сменя дрехите, къпеше се само когато Клара настояваше. Трябваше да работи; знаеше, че не може да си позволи да изгуби новата си работа по разчистването на разрушени сгради. Но работеше, без да говори с колегите си и без да поглежда къщите, които демонтираха, нито да мисли за хората, които бяха живели в тях. Вечер сядаше в дневната на апартамента, който бяха наели на улица „Пожони“, или в някой тъмен ъгъл на спалнята, понякога с децата в скута си, галеше бебето по главичката или слушаше какво се е случило на Томаш в парка тази сутрин. Ядеше малко, не можеше да се съсредоточи върху книга или вестник, не искаше да излиза на разходка с Поланер и Йозеф. Казваше кадиш всеки ден. Струваше му се, че може да живее така вечно, че може скръбта да се превърне в негово постоянно състояние. Клара, която заради децата не се бе отдала изцяло на траура за майка си, Дьорд и Елза, го разбираше и не му пречеше; а Поланер, чиято скръб бе също толкова дълбока, знаеше, че дори тази бездна има дъно и Андраш скоро ще стигне до него.

Андраш не знаеше нито как, нито кога ще се случи това. Но то се случи една неделя месец след погребението, в деня, когато сутринта

той си обръсна брадата. Закусваха на масата рядка попара с козе мляко; храната все още беше оскъдна, а със застудяването започнаха да си мислят дали, след като са оцелели във войната, няма да умрат от последиците ѝ. Клара даваше попарата си на децата. Андраш, който не можеше да яде, премести към нея своята чиния. Йозеф и Поланер седяха пред разтворен вестник — Поланер четеше на глас за борбата на комунистическата партия да набере членове преди предстоящите избори.

Андраш стана пръв, когато на вратата се почука. Той прекоси стаята, загърна се плътно в халата си и отключи. На прага стоеше червенобузест младеж с раница на гърба, със съветска военна емблема на кепето. Той бръкна в джоба на панталоните си и извади писмо.

— Поръчаха ми да доставя това на Андраш или Тибор Леви — каза младежът.

— Кой ви изпраща? — попита Андраш. Той отбеляза с безразличие колко странно бе да чуе името на брат си от устата на войника. Тибор Леви. Сякаш още беше жив.

— Поръча ми го Матяш Леви — отвърна войникът. — Бяхме заедно в един лагер за военнопленници в Сибир.

Така значи, помисли си Андраш. Последната новина. Матяш е мъртъв и това е последното му писмо. Имаше чувството, че човешките емоции са му напълно чужди, че толкова се е отдалечил от болката, надеждата или любовта, че не се поколеба да вземе писмото. Отвори го под погледа на младежа и под въпросителните погледи на семейството си. И научи, че брат му Матяш е жив и ще се прибере другия вторник.

През зимата на 1942 година, само месец след като го изпратили в Украйна, Матяш Леви бил пленен от руснаците и заедно с цялата си трудова рота бил изпратен в миньорски лагер в Сибир. Откарали ги в Колима — регион, който граничел със Северния ледовит океан на север и Охотско море на юг. Пътували с Транссибирската железница до най-източната ѝ точка Владивосток, а после били превозени по море с кораба „Декабрист“. В лагера имало две хиляди затворници — германци, украинци, унгарци, сърби, поляци и симпатизиращи на нацистите французи, както и съветски престъпници и политически дисиденти, писатели, композитори и художници. В лагера го били с

бухалки, лопати и дръжки на кирки. Хапели го бълхи, мухи и въшки. Замръзвал почти до смърт. Работел по седемнайсет часа на ден при минус четирийсет градуса, получавал дневно по двайсет грама хляб, затваряли го в карцера за неподчинение, едва не умрял от дизентерия, спечелил си уважението на надзирателите и офицерите, като рисувал смели комунистически плакати за стените на спалните, бил назначен за официален художник на пропагандни афиши и официален скулптор на снежни човеци (направил триметрови бюстове на Ленин и Сталин, които се извисявали на плаца), научил руски и пожелал да стане преводач, викали го да разпитва унгарски нацисти, видял как сто членове на Кръстосаните стрели били осъдени, а в някои случаи и екзекутирани, бил нападен от тайна група унгарци от Кръстосаните стрели, които счупили и двата му крака, възстановявал се в лазарета шест месеца и накрая една сутрин го уведомили, че е излежал времето си в лагера, а когато попитал какво му е спечелило привилегията да го освободят, му отговорили, че го пускат заради официалните му длъжности и поради факта че е един от петстотин и двайсетте затворници, обявени за унгарски евреи, и че трудовият лагер не е място, където задържат евреи след стореното им от нацистите.

Но нищо от преживяното през тези три мразовити години не бе го подготвило за гледката, която го чакала у дома. Нищо не го подготвило да разбере, че четиристотин хиляди унгарски евреи били изпратени в лагери на смъртта в Полша; нищо не го подготвило да види рухналата под бомбите Будапеща с шестте унищожени моста. И нищо не го подготвило за новината, че майка му и баща му, брат му, снаха му и племенникът му вече не са на този свят. Андраш му разказа всичко това. Матяш, който бе пораснал, беше се превърнал в слаб мъж с твърд поглед и къса черна брада, прие новините, без да продума; единственият признак, че разбираше какво му се говори, беше лекото потреперване на челюстта му. Той се изправи, приглади крачолите на панталона си и сякаш му бяха прочели военно комюнике, бе готов да осмисли новините и да планира според тях бъдещето си. В този момент нещо се промени в лицето му, сякаш мускулите му бяха възприели новините със закъснение. Той падна на колене, а лицето му се сгърчи от болка.

— Не е вярно — изплака Матяш и закри глава с ръце, като че го нападат ята птици. Това са новините, помисли си Андраш, жестоките

новини, неумолими като кръжащо ято гарвани, с криле, миришещи на пепел.

Той коленичи до брат си, прегърна го и го притисна до гърдите си, а Матяш не спираше да вие. Повтаряше името на малкия си брат, сякаш за да възприеме невероятния факт, че поне Матяш е оживял. Не го пусна, докато той не се отдръпна и не огледа непознатата стая. Когато отново спря поглед върху Андраш, очите му бяха изцъклени от отчаяние. „Истина ли е? — питаха те. — Кажи ми честно, истина ли е?“

Андраш погледна Матяш в очите. Думите бяха излишни. Прегърна го, притисна го до себе си и се разплака.

Андраш седя до него цяла нощ и на следващия ден, и на последващия; подканваше го да яде и сменяше мокрите чаршафи на дивана, където брат му спеше. Постепенно усети как мъглата, която го обгръщаше, откакто разбра, че Тибор е мъртъв, започва да се вдига. През изминалия месец почти беше забравил как трябва да се държи като мъж в този свят, как да диша, да яде, да спи и да разговаря с други хора. Бе допуснал да се затвори в себе си, въпреки присъствието на Клара и децата, които бяха оцелели през войната и обсадата, въпреки че Поланер беше до него всеки ден. На третата вечер след завръщането на Матяш, след като брат му заспа и двамата с Клара се прибраха в спалнята, Андраш я хвана за ръцете и я помоли за прошка.

— Знаеш, че няма за какво да ти прощавам.

— Дадох обет да се грижа за теб. Искам отново да съм твой съпруг.

— Винаги си бил мой съпруг.

Той се наведе да я целуне; тя беше жива в обятията му, неговата Клара. Майката на децата ми, помисли си той, люлката на радостта ми. Спомни си я с оранжево-червената далия зад ухото, допира на кожата ѝ под пенестата вода във ваната, чувството да среща погледа ѝ и да знае, че си мислят едно и също. И за пръв път, откакто видя името на Тибор в списъка в синагогата, той повярва, че е възможно да надживее тази страшна година, че може да погледне лицето на Клара, да види извивките, които познаваше по-добре от който и да било пейзаж на света, и да изпита нещо като спокойствие. И той я положи на леглото и се любил с нея като за пръв път в живота си.

ЧЕТИРИДЕСЕТ И ВТОРА ГЛАВА

ИМЕТО

Утрото беше свежо и синьо, началото на декември. От прозореца на жилището им на улица „Пожони“ Андраш виждаше колона ученици, които отиваха в парка „Свети Ицван“ — сиви вълнени палтенца, алени връзки, черни ботушки, които оставяха следи в снега. Отвъд парка се простираше мраморната повърхност на Дунав. Понататък бе белият нос на остров Маргит, където през лятото Томаш и Априлиш плуваха в басейна на къпалнята „Палатинуш“. Когато по време на една разходка в парка миналата пролет той им каза, че някога басейнът е бил затворен за евреи, Априлиш го погледна изпод вежди.

— Не разбирам какво общо има плуването с това, че си евреин?

— И аз не разбирам — отвърна Андраш и сложи ръка на врата ѝ, където беше закопчалката на тънка златна верижка. Но Томаш погледна през оградата на басейна, опря ръце на зелените решетки и се обърна към баща си. Той знаеше какво се е случило със семейството му през войната, какво се е случило с чичо му, баба му и дядо му. Беше ходил в Коняр и Дебрецен с Андраш, за да види къде е живял баща му като малък и къде някога са живели баба му и дядо му; бе видял как баща му поставя камък на прага на къщата в Коняр, сякаш беше гроб.

— Тук ще тренирам за Олимпиадата — каза той. — Ще поставя нов световен рекорд.

— И аз — обади се Априлиш. — Ще поставя рекорди на кроул и гръб.

— Не се съмнявам, че ще успеете — поощри ги Андраш.

Това се случи, преди бягството им да изглеждаше реалност, преди децата да започнат да си представят как ще живеят от другата страна на Атлантическия океан. Това щеше да стане съвсем скоро, оставаха само някои дребни подробности, включително работата, която Андраш трябваше да свърши тази студена утрин в Министерството на вътрешните работи. Томаш искаше да дойде с Андраш, Клара и Матяш, за да вземат новите си лични карти. Миналата вечер бе застанал пред Андраш в дневната с мрачно

изражение и кръстосани на гърдите ръце. Вече си бил написал домашните за следващите два дни и нямало да изпусне нищо, ако отиде с тях.

— На училище си — отвърна Андраш. Той стана от стола и прегърна Томаш през раменете. — Нали не искаш американчетата да са по-напред от теб в уроците?

— Ще пропусна само един следобед. В Америка децата не ходят на училище в събота.

— Ще оставя новите ти документи на бюрото. Ще те чакат там, когато се прибереш от училище.

Томаш погледна към Клара, която седеше на бюрото до прозореца, тя поклати глава и каза:

— Слушай баща си.

Томаш сви рамене, въздъхна и заяви, че това не е честно. Отказа се да спори и избяга по коридора в стаята си.

— Като че ли мога да изостана — чуха го да казва, преди да затвори вратата.

Клара погледна Андраш и се опита да потисне смеха си.

— Вече е голям мъж, нали? Какво, за бога, ще прави в Америка сред онези деца с техните мелби и рокендрол?

— Ще яде мелби и ще слуша рокендрол — предвиди Андраш и по-късно наистина се оказа прав.

Андраш и Матяш си бяха взели почивен ден, за да отидат до Министерството на вътрешните работи. Работеха в „Народен вестник“ — един от по-малките комунистически вестници, където завеждаха художествения отдел; предишната нощ стояха будни до късно, за да прегледат рисунките за зимния конкурс на гимназистите. На картината, която избраха за победител, бе изобразено състезание по кънки, тъй като спортът беше безопасна тема за журито, което дисквалифицираше всяка картина, свързана по някакъв начин с Коледа. Този празник официално принадлежеше на старата Унгария. Хората, разбира се, продължаваха да го празнуват и те разчитаха на този факт — Андраш, Матяш, Клара, Томаш и Априлиш. След няколко седмици, на Бъдни вечер, щяха да хванат влака за Шопрон и да извървят десет километра пеша в снега до мястото, където можеха да пресекат незабелязано границата с Австрия, щяха да се промъкнат, докато граничният патрул пиеше водка и слушаше коледни песни в топлото си помещение. В

Австрия щяха да вземат влак до Виена, където живееше Поланер, след като беше избягал през границата през ноември. Оттам щяха да заминат заедно за Залцбург, а после за Марсилия. На 10 януари, ако всичко вървеше по план, щяха да се качат на презокеански лайнер за Ню Йорк, където Йозеф Хас им беше намерил апартамент.

Но първо трябваше да уредят смяната на името и новите документи. Бяха подали молба преди осем седмици, през октомври. Като при всяка държавна работа имаше забавяне поради хаоса, настъпил около неуспешната революция през есента. Дори сега, по-малко от месец след като тя бе потушена, на Андраш още му бе трудно да повярва, че изобщо е имало революция, че обществените дебати на Дружеството на Петьофи — малка група от интелектуалци от Будапеща — бяха се разраснали в мащабни студентски демонстрации, че студентите и техните поддръжници бяха свалили Ерньо Герьо, московската марионетка, и бяха издигнали Имре Над за министър-председател, че бяха бутнали двайсетметровата статуя на Сталин на Площада на героите и в празните му ботуши бяха забили унгарски знамена. Демонстрантите искаха свободни избори, многопартийна система и свободен печат. Искане Унгария да се отдели от Варшавския договор, но най-много искаха Червената армия да напусне страната. Искане отново да бъдат унгарци. И в началото Хрущов се съгласи. Призна Над за министър-председател и започна да изтегля окупационните войски. За няколко дни през октомври на Андраш му се струваше, че Унгарската революция ще е най-бързата, най-чистата и най-успешната в Европа. Един ден Поланер се прибра у дома и разказа, че чул слухове за съветски танкове, които се групират край границата с Румъния. Вечерта в едно кафене в Ержебетварош, където Андраш и Поланер ходеха да слушат как еврейски художници и писатели спорят до късно през нощта, темата на най-разгорещените спорове беше дали западните страни ще се притекат на помощ на Унгария. Радио „Свободна Европа“ бе дало надежда на мнозина да вярват в това, но други настояваха, че нито една западна страна няма да поеме риска да защити държава от съветския лагер. Циниците се оказаха прави. Франция и Великобритания, заети със Суецката криза, не обръщаха внимание на Централна Европа, Америка бе заета с президентски избори и това изобщо не я интересуваше.

Над две хиляди и петстотин души загинаха, а деветнайсет хиляди бяха ранени, когато танковете на Хрушчов навлязоха в страната, за да потушат въстанието. Имре Над се скри в посолството на Югославия и бе вкаран в затвора веднага щом излезе оттам. За няколко дни сраженията приключиха. В следващите седмици почти двеста хиляди души избягаха на Запад, сред тях и Поланер, чиято снимка се появи в един от многобройните вестници, нароили се през двете седмици свобода в Унгария. Беше заснет как помага на млада жена, простреляна в крака на Площада на героите; жената се оказва студентка активистка и Поланер бе обявен за революционер. Плъзнаха слухове за изтезания на задържаните в централата на Тайната полиция на улица „Андраси“ №60 и вместо да се увери лично дали са верни, Поланер реши да рискува и да пресече границата. За негов късмет и за късмет на двестата хиляди бежанци — краткият конфликт бе оставил доста пролуки в Желязната завеса: много от граничарите бяха изпратени да потушават бунтове в градовете във вътрешността.

И тези конфликти бяха потушени, но границата остана достъпна за преминаване, отколкото през последните години. Решиха, че и останалите от семейството ще последват Поланер. Откога чакаха възможност да заминат? За тях в Унгария нямаше бъдеще. Знаеха това отпреди революцията, но сега това стана още по-очевидно. Йожеф Хас, който бе избягал в Ню Йорк преди пет години, се опитваше да ги убеди, че ще е много глупаво, ако останат. Беше им намерил апартамент и им обеща да им помогне да си намерят работа. Томаш и Априлиш бяха достатъчно големи, че да прекосят границата пеша, а на Коледа щеше да им се предостави удобна възможност. И така, най-сетне решиха да рискуват. Бяха съобщили новината кодирано в писма до Йожеф, Елизабет и Пол. А сега от другата страна на океана Елизабет започваше да подготвя апартамента, да обзавежда стаите и да набавя всичко, от което щяха да се нуждаят. Андрас се въздържаха да си представя самия апартамент, за да не предизвиква съдбата, но двамата с Клара разказаха на децата за училищата, в които ще учат, за кината с розови неонов надписи, за магазините с огромни щандове с плодове от целия свят. Елизабет им пишеше за тези неща от години и тези образи вече изглеждаха като реалност.

Още по-невероятна се струваше на Андрас възможността да продължи следването си, вероятността да завърши архитектура.

Двамата с Поланер си дадоха тържествено обещание, а Матяш се съгласи да се присъедини към тях. През последните единайсет години, изтощени от всекидневната работа, Андраш и Поланер се стараеха да поддържат знанията, които бяха получили в Училището по архитектура. Взаимно си поставяха задания, организираха си предизвикателства да решават проектантски задачи. Дори посещаваха вечерни курсове, но бяха толкова отегчени от сивотата на съветската архитектура, че нямаха желание да продължат. Ню Йорк предлагаше съвсем други възможности. Те не знаеха нищо за тамошните университети, но Йозеф им бе писал, че има много такива. Андраш и Поланер се бяха заклели над чаши токайско вино вечерта преди Поланер да замине, че ще продължат да учат.

— Ще бъдем старци сред момчетата — каза Андраш. — Вече си представям как ще изглеждаме.

— Какви старци? Още дори не сме навършили четирийсет.

— Не помниш ли какво беше? Не знам дали ще имам сили.

— Какво ще стане? — попита Поланер. — Ще ти потече кръв от носа ли?

— И това ще е само началото.

— Да прием за новото начало — вдигна чаша Поланер и два часа по-късно изчезна сред несигурната светлина само с раница на гърба и зелена метална тръба с чертежи.

Днес, в ясната декемврийска утрин, Клара застана до Андраш на прозореца и проследи погледа му към парка и реката. След войната тя се отказа от преподаването и се отдаде на хореографията. Руснаците бяха доволни, че е учила при техен педагог и знае техния език; нищо, че учителят ѝ бил белогвардеец, избягал от Петербург през 1917 година. Унгарският национален балет я назначи на постоянна работа, а държавният вестник се възхищаваше от постановките ѝ. *К. Леви е хореограф в духа на истинския съветски балет*, пишеше официалната балетна критика. Клара, която от години замисляше бягството на семейството си в Съединените щати, седна на кухненската маса с вестника в ръка и се разсмя.

— Време е да тръгваме — напомни тя сега. — Матяш ще ни чака.

Андраш ѝ помогна да облече сивото си палто и уви шала с цвят на канела около врата ѝ.

— Красива си, както винаги — каза той и докосна ръкава ѝ. — В Париж носеше червена шапка. В Америка пак ще си купиш такава.

— Да бе! — възкликна тя. — Дотам ли я докарахме? Толкова ли съм стара?

— Нямах възраст. Ти си вечна.

Срещнаха се с Матяш на ъгъла на улица „Пожони“ и булевард „Свети Ищван“. Специално за случая той си бе сложил розов карамфил в бутониерата, жест, който напомняше младежките му години. Бе се завърнал от Сибир по-твърд, вече като зрял мъж, а от очите му струеше гневна, агресивна светлина. Така и не се върна към танците, вече не искаше да слага цилиндър, бяла вратовръзка и фрак. Онази част от него, която изразяваше физически младежкия му ентузиазъм, бе заличена в Сибир. Но сега, в деня, в който щяха да си сменят името, се появи розовият карамфил.

Клара хвана Андраш под ръка, когато пресякоха улица „Перцел Мор“.

— Взех фотоапарат — каза тя. — Надявам се да си в настроение за снимки.

— Винаги готов — отвърна Андраш, който ненавиждаше да се снима. Но Матяш пооправи карамфила в бутониерата си и застана да позира до една улична лампа.

— Чакай да вземем документите — каза Клара.

Пристигнаха пред сивата монолитна сграда, където се помещаваше Министерството на вътрешните работи — сграда, която, доколкото Андраш помнеше, се издигаше на мястото на палат от XVIII в., принадлежал на прочута куртизанка. Палатът бе разрушен по време на обсадата през 1944 година, но самотният бряст, който се виждаше и на гравюри по сградата, още се издигаше зад ниската желязна ограда. Андраш докосна ствола му за късмет и се опита да си представи какво ли ще е да живее в град, където няма да вижда призраци на сгради и на хора навсякъде, накъдето погледне, където ще вижда само онова, което съществува в момента. После с Матяш и Клара изкачиха стълбите и влязоха в пещерата от стъкло и бетон. Чакаха около час, докато служителите, отговарящи за смяната на имената, прелистваха безброй документи, всеки от които трябваше да бъде подпечатан три пъти и подписан от недостъпни началници. Най-сетне името им — старото им име, за последен път — бе изречено и документите бяха в ръцете им:

нови лични карти, работни карти и удостоверения за гражданство. Андраш се надяваше, че тези документи съвсем скоро изобщо няма да им трябват. Но беше важно новото им име да бъде записано в унгарските регистри, бе важно да стане официално.

Навън синьото небе бе добило метален сив цвят, а когато излязоха, пристъпиха сред облак сняг. Клара изтича надолу по стълбите, за да настрои фотоапарата, а Андраш и Матяш застанаха с новите документи в ръце. Андраш не очакваше при вида на картите и документите да се просълзи, но сега се разплака. Това все пак бе станало реалност: тази памет, този белег, който щяха да носят цял живот и да предадат на децата и внуците си.

— Стига — каза Матяш и прокара ръкав през очите си. — Това няма да промени нищо.

Беше прав, разбира се. Нищо нямаше да промени миналото — нито скръбта, нито времето, нито спомените, нито възмездието. Но можеха да заминат оттук, щяха да напуснат това място след няколко седмици. Щяха да прекосят океана и да живеят в град, в който Априлиш щеше да израсне без страданията, които бе преживял брат й, без чувството за трагичност, което като че ли висеше във въздуха като кафяв въглищен прах. А Андраш отново щеше да стане студент — ако не младежът, пристигнал в Париж с един куфар и стипендия, то поне мъжът, който знаеше нещо повече за красотата и грозотата на света. А Клара щеше да е с него — Клара, която сега стоеше пред тях с развята тъмна коса, с вдигнати ръце, със скрито зад обектива на фотоапарата лице. Той прегърна брат си и каза:

— Готови сме.

Клара преброи до три на английски — дръзка постъпка в сянката на Министерството на вътрешните работи. И ги засне, двамата мъже на стълбите — Андраш и Матяш Тибор.

ЕПИЛОГ

През пролетта, в следобедите, в които нямаше тренировка по футбол, тя бягаше от последния час по музика и взимаше шестицата до сградата на дядо си. За нея това беше неговата сграда, макар той да не живееше там, нито беше неин собственик. Сградата бе четириетажна, разположена под ъгъл спрямо улицата; фасадата бе изградена от стотици малки правоъгълничета обковано със стомана стъкло и се издигаше агресивно и асиметрично като японски параван. В трапеца между сградата и тротоара растяха стройни брезии. На мраморния фронтон над входа пишеше „Музей на съвременното изкуство“; името на дядо ѝ бе изсечено на един ъглов камък над думата „Архитект“. В самата сграда се помещаваше малка колекция от картини, скулптури и фотографии, които бе разглеждала хиляди пъти. В централния двор имаше кафене, където винаги си поръчваше черно кафе. На тринайсет години тя се смяташе почти за жена. Обичаше да седи на някоя маса и да пише писма на брат си в „Браун“ или на приятелите си от лагера в Бъркширс. Седеше там с часове, почти до вечеря, а после тичаше да хване метрото с надеждата, че ще успее да се прибере вкъщи, преди родителите ѝ да са се върнали от работа.

Баба ѝ и дядо ѝ не живеяха в града. Живеяха извън града, на една улица с прачичо ѝ и на осем километра от човека, когото тя наричаше чичо, но който всъщност бе приятел на дядо ѝ. Понякога им ходеше на гости през уикенда. Три часа с влак, които минаваха бързо, ако седнеш на мястото до прозореца. Дядо ѝ имаше плевня, която беше превърнал в работилница с високи прозорци, пропускащи северната светлина. Там все още работеха всички — дядо ѝ, прачичо ѝ и чичо ѝ, който всъщност не ѝ беше роднина — макар да бяха достатъчно стари, за да се пенсионират. Позволяваха ѝ да сядат до полегатите им бюра и да си играе с изцапаните с мастило инструменти. Тя обичаше да рисува коси входове, разчупени покриви, криволинейни фасади. Подаряваха ѝ книги за архитекти, които са познавали Льо Корбюзие и Пенпосон. Учиха я на латинските названия на арките и ѝ показваха как

да използва кривка и пергел. Научиха я на римските цифри, с които надписваха чертежите си.

Те бяха преживели войната. От време на време това се прокрадаваше в разговорите им. „През войната“, казваше някой и следваше история за това, как са гладували или как са оцелявали в студа, или колко време е минавало, без да се виждат. Бе учила за войната в училище, разбира се — кой бил загинал, кой кого убил — макар в учебниците да не пишеше почти нищо за Унгария. Бе научила и други неща за войната, наблюдавайки баба си, която пазеше найлоновите торбички и стъклените буркани, държеше бутилки с вода в къщата в случай на бедствие и правеше торти с половината от маслото и захарта в рецептата и която понякога се разплакваше без причина. Бе научила за войната и от баща си, който тогава бил невръстно момченце, но помнел как вървял с майка си през развалините.

Имаше и някои по-мрачни истории. Тя не знаеше откъде ги бе чула; сякаш някак си бяха проникнали през кожата ѝ като лекарство или отрова. Нещо за трудови лагери. Нещо за някого, когото накарали да яде вестници. Нещо за болест, предавана от въшките. Дори когато не мислеше за тези смътни истории, те се бяха приютили в едно кътче от съзнанието ѝ. Преди няколко седмици сънува кошмар, от който се събуди с писъци в тъмното. Тя и родителите ѝ стояха в студена стая с черни стени по пижами от чували за брашно. В ъгъла баба ѝ, коленичила на циментовия под, плачеше. Дядо ѝ стоеше пред тях, твърде слаб, необръснат. Германски пазач излезе от сянката и го накара да се качи на някаква поточна линия — като багажните ленти по летищата. Пазачът щракна белезници на китките му и окова глезените му, после отиде до дървен лост и го бутна напред. Задвижиха се зъбчати колела, затракаха железни зъбци. Лентата тръгна. Дядо ѝ стигна до един ъгъл и изчезна сред правоъгълник от светлина, откъдето долетя оглушителен трясък, който означаваше, че той е мъртъв.

В този миг тя се събуди с писък.

Родителите ѝ дотичаха в стаята.

— Какво има? Какво стана?

Не ви трябва да знаете.

Днес тя седеше в кафенето на двора с тетрадка и чаша горчиво кафе за пръв път, откакто бе сънувала кошмара. В ясения син следобед слънчевите лъчи падаха странично в двора, което ѝ напомняше за горите на север и лагера. Но не можеше да прогони мисълта за поточната линия и оглушителния шокиращ трясък. Не можеше да се концентрира върху писмото до брат си. Не ѝ се пиеше кафе, не можеше дори да си поеме дълбоко въздух. Напомни си, че дядо ѝ не е мъртъв. Баба ѝ не беше мъртва. И праичо ѝ, и чичо ѝ — никой от тях не беше мъртъв. Дори баща ѝ бе оцелял, както и сестра му — леля ѝ Априлиш, която се бе родила в разгара на войната.

Но имаше един праичо, който беше умрял. Той имал съпруга, а синът му сега щеше да е на годините на баща ѝ. Те всички бяха загинали през войната. Баба ѝ и дядо ѝ почти никога не говореха за тях, а когато ги споменаваха, снишаваха глас. От онзи чичо бе останала само една снимка, направена, когато бил на двайсет години. Той беше хубав, с ясно изразена челюст и гъста тъмна коса. Носеше очила със сребристи рамки. Не приличаше на човек, който очаква, че ще умре. Изглеждаше така, сякаш щеше да доживее до бели коси като братята си.

Но сега от него бе останала само снимката. И фамилното им име в негова памет.

Тя искаше да чуе цялата история: какъв е бил този брат като момче, дали е бил добър ученик, какъв е искал да стане, къде е живял, кого е обичал, как е умрял. Ако нейният брат умреше, тя щеше да разкаже на внучката си всичко за него. Ако внучката ѝ, разбира се, я попиташе.

Може би това беше проблемът. Тя не питаше. Или пък те може би не искаха да говорят за това дори сега. Но можеше да попита следващия път, когато им отиде на гости. Струваше ѝ се, че вече е време да ѝ кажат, сега, когато бе станала на тринайсет години. Вече не беше дете. Вече бе достатъчно голяма, за да знае.

Това можеше да стане.
Трябваше да стане.
Случи се отдавна. Случи се наскоро.
По-близо. По-далеч.
Случи се, но не на теб.

Ти оцеля, защото беше пръв.
Ти оцеля, защото бе последен.
Защото беше сам. Защото имаше други.
Защото беше отляво. Защото беше отдясно.
Защото валеше. Защото грееше слънце.
Защото падна сянка.

За щастие имаше гора.
За късмет нямаше дървета.
За щастие имаше релси, кука, греда, спирачка,
рамка, завой, сантиметър, секунда.
За късмет по водата се носеше сламка.
Благодарение на това и въпреки него.
Какво би станало, ако беше на една ръка, на един
крак,
на един косъм разстояние?
Значи ти си тук? Още изживяваш оня миг?
Мрежата се затвори, но ти?
Се промъкна.
Не мога да не се питам, не мога да мълча.
Чуй само как бързо бие сърцето ти в мен.
Вислава Шимборска

БЛАГОДАРНОСТИ

Искам да благодаря най-искрено на всички, които помогнаха този роман да бъде завършен. Националната фондация за изкуства, групата „Макдауъл“, корпорация „Ядо“, фондация „Рона Джафе“ и центърът „Дороти и Люис Б. Кълман“ за учени и писатели към Нюйоркската обществена библиотека ми дариха безценно време и свобода. Музеят мемориал на Холокоста на САЩ, мемориал „Дьо ла Шоах“ в Париж, библиотеката на Училището по архитектура, Мемориалният център на Холокоста в Будапеща и Националният еврейски музей в Будапеща ми дадоха достъп до предмети и документи, които правят историята жива. Жужа Торони от Националния архив на унгарските евреи в Будапеща ми предостави вестници от Трудови войски, а Габор Над бе мой безценен и незаменим преводач. Професор Рандолф Браам е документирал Холокоста в Унгария в своя дългогодишен труд по темата и особено в „Политика на геноцида“, който бе мой постоянен наричник. Един снежен февруарски ден той се срещна с мен, за да отговори на въпросите ми относно географията и унгарската военна йерархия. Институтът на фондация „Шоах“ за аудио-визуални исторически документи ми предостави дълги часове видеозаписи на интервюта. Килиан О’Съливан беше мой консултант във връзка с архитектурните термини. Професор Браян Потър от Университета в Мичиган ми помогна по въпроси за историята и политиката в Централна Европа през ХХ в. Кенет Търан отговори на въпросите ми, свързани с идиш. Алис Хъдсън от Нюйоркската обществена библиотека изнамери карти на Будапеща и Париж от времето на войната. Професор Едгар Розенберг от „Корнъл“ ме насочи към „Денят, в който започна Холокоста: одисеята на Хершел Гринспан“ от Джералд Шваб.

Джордан Павлин от „Кнопф“ с непоколебимо търпение, насърчение и внимание редактира прецизно книгата ми. Кимбърли Уидърспуун стоя неотлъчно зад проекта от самото начало. Сони Мета ме дари с най-важното — увереност. Мери Маунт редактира романа от

европейска гледна точка. Коректорката ми Кейт Норис свърши много повече от онова, което изискваха задълженията ѝ. Лесли Ливайн отговаряше със завидно спокойствие на всеки мой въпрос.

Майкъл Шабон и Айлет Уолдман бяха изключително великодушни читатели, редактори и приятели. Браян Сиберт ми предостави остроото си редакторско око, даваше ми съвети по въпросите на балета и кураж, когато смелостта ме напускаше. Даниъл Оринджър бе неуморим помощник за медицинските подробности, а Ейми Оринджър бе изключителна спътница в пътуванията ми и безстрашен, непредубеден пръв читател. Карл и Линда Оринджър отдадоха своята обич и непоклатима вяра на тази книга. Том Тибор ми изпрати внимателно проучените си записки за историята на семейството ни. Джуди Брот сподели спомените и знанията си за традициите на ортодоксалните евреи. Тибор Шенк описа преживяванията си по време на войната в Бор и ми показа уебсайтовете на Трудови войски. Криста Паравани влезе с мен сред развалините, за да направи снимки.

Но най-вече тази книга съществува благодарение на баба ми и дядо ми Ирене и Андрю Тибор, както и на прачичо ми и пралеля ми Алфред и Сюзан Тибор. Благодаря им най-дълбоко за тяхното търпение, вяра в мен и великодушие. На чичо Алфред искам да благодаря, че отдели време да отговори на въпросите ми, разказа ми историята на нашата фамилия и прочете внимателно черновата на книгата. Благодаря искрено на баба: ти чете и редактира с изящството на поет, с прецизността на шивачка и с чувствителността на майка. Онова, което ти ми каза, нямаше да мога да науча от никой друг.

Съпругът ми Раян Харти прочете този роман безчет пъти и ми предложи несравнимо точни редакторски корекции, дълбоко разбиране на героите и безпогрешния си усет за езика. На всеки етап ме караше да чувствам, че завършването на книгата е напълно осъществимо и необходимо. Нямам думи, с които да изразя благодарността си.

Издание:

Автор: Джули Оринджър

Заглавие: Невидимият мост

Преводач: Катя Перчинкова

Година на превод: 2012

Език, от който е преведено: английски

Издание: първо (не е указано)

Издател: entusiast („Алто комюникейшънс енд пбблишинг“ ООД)

Град на издателя: София

Година на издаване: 2012

Тип: роман (не е указано)

Националност: американска (не е указано)

Печатница: Симолини

Излязла от печат: 07.05.2012

Редактор: Марта Владова

Художник: Иво Рафаилов

Коректор: Снежана Бошнакова

ISBN: 978-954-2958-65-9

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/16460>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.